

VILNIAUS UNIVERSITETAS

RŪTA KAČKUTĖ

**ROMĖNIŠKOJO GELEŽIES AMŽIAUS VISUOMENIŲ
SOCIALINĖ ANALIZĖ BALTIJOS JŪROS REGIONE**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05H)

Vilnius, 2015 m.

Disertacija rengta 2010 – 2014 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija - 05H)

TURINYS

Įvadas	6
Problemos formulavimas.....	6
Tikslai ir uždaviniai	7
Hipotezės	7
Tyrimo arealas ir chronologinės ribos	8
Mokslinės teorijos.....	9
Tyrimo metodai	14
Šaltiniai ir literatūra	17
I. Vakarų Lietuva.....	18
1.1. Socialinių santykių tyrinėjimai Lietuvoje.....	18
1.2. Kapinynų archeologinės medžiagos reprezentatyvumas ir chronologija ..	21
1.3. Bendruomenių socialinių santykių tyrimai remiantis kapinynų medžiaga	23
II. Pietų Skandinavija.....	117
2.1. Zelandijos salos kapinynai, Danija	120
2.2. Baltijos jūros salos ir Skonė	156
2.2.Elando salos kapinynai	162
2.3. Gyvenvietės	178
2.4. Ginklų administravimas, kariuomenės ginkluotė ir pobūdis.....	198
2.5. Bendruomenę telkiantys statiniai ir konstrukcijos	212

2.6. Romėniškojo importo monopolizacija, turtingų kapų atsiradimas.....	222
2.7. Centrinės vietos	230
III. Zelandijos, Bornholmo, Gotlando, Elando salų, Skonės ir Vakarų Lietuvos lyginamoji analizė	252
3.1. Bendruomenės dydis ir koncentracija.....	255
3.2. Regioniniai, vietiniai centrai	260
3.3. Viešųjų darbų investicijos	264
3.4. Vidiniai ir išoriniai konfliktai	267
3.5. Turtas ir socialinė diferenciacija	285
Išvados.....	317
Literatūra ir šaltiniai	328
Šaltiniai.....	328
Santrumpos	364
Ilustracijų sąrašas	365
Žemėlapiai.....	365
Ilustracijos	365
Lentelės.....	367
1 priedas	399
Darbe analizuojami rytinėje Baltijos jūros pakrantės kapinynai	399
Vakarų Lietuvos kapinynai.....	Error! Bookmark not defined.
Nemuno žemupio kapinynai.....	Error! Bookmark not defined.

Įvadas

Problemų formulavimas

Archeologai, tyrinėję Romėniškojo laikotarpio Skandinavijos kraštų ir Lietuvos archeologinę medžiagą, dažniausiai siekė nustatyti, kokiai kultūrinei grupei priskirtini archeologiniai paminklai, koku laikotarpiu jie datuojami, kokius ryšius su kitomis kultūromis galima nustatyti ir apie kokią gyvenseną plačiąja prasme jie liudija. Skandinavijoje socialinė archeologija ir romėniškojo laikotarpio bendruomenių socialinių struktūrų analize susidomėta nuo XX a. 8 dešimtmečio, o Lietuvos archeologijoje detalesnės socialinių struktūrų studijos, pagrįstos socialinės archeologijos teorijomis ir metodais, prasidėjo tik nepriklausomybės laikotarpiu ir tik dabar įgyja pagreitį.

Santykinais didelių teritorijų visuomenių kompleksinė analizė gali padėti suprasti skirtingų regionų vystymosi ypatumus ir nusakyti jų patirtas išorines įtakas. Šiuo metu yra keletas bandymų studijuoti visą Baltijos jūros regioną kaip vienetą, tačiau dažniausiai susitelkiama ties vieno nedidelio regiono tyrinėjimu. Dėl to kyla tam tikrų nuoseklios visuomenių lyginamosios analizės atlikimo sunkumų. Kiekvienas autorius archeologine medžiaga paremtose visuomenės struktūrų tyrimuose kelia skirtingus uždavinius, naudoja skirtingus archeologinės medžiagos analizės ir tyrimo metodus. Dėl šios priežasties Baltijos jūros regiono anksčiau minėtų pokyčių visuomeninėse struktūrose lyginamoji analizė remiantis įvairių autorių tyrimais yra sudėtingas uždavinys. Šiuo metu neturime išsamių lyginamųjų visuomenių struktūrų, jų pokyčių bei tuos pokyčius lėmusių priežasčių analizių, kurios būtų atliktos remiantis archeologine medžiaga. Norint atlikti išsamią lyginamąją visuomenės struktūrų ir pokyčių juose analizę, reikia lyginti rezultatus, gautus visą analizuojamą archeologinę medžiagą nagrinėjant pasitelkus tas pačias teorijas ir metodus.

Šiame darbe siekiama, išanalizavus kapinynų medžiagą remiantis postprocesinės socialinės archeologijos teorijomis ir tyrimų metodais, įvertinus

tyrimų rezultatus kitos turimos archeologinės medžiagos kontekste, rekonstruoti vakarinėje Lietuvos dalyje ir Nemuno žemupyje (Lietuva) bei Baltijos jūros pietinėje pakrantėje – Zelandijos (*Sjælland*) saloje (Danija), Skonės (*Skåne*) pusiasalyje (Švedija), Bornhomo (*Bornholm*) (Danija), Gotlando (*Gotland*) ir Elando (*Öland*) salose egzistavusias romėniškojo laikotarpio visuomenes ir jas palyginti.

Tikslai ir uždaviniai

Darbo tikslas – surinkti duomenis, juos išanalizuoti ir palyginti rytinėje ir vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje romėniškajame laikotarpyje gyvavusių visuomenių socialines struktūras ir jų raidą, remiantis archeologiniais duomenimis. Šiam tikslui pasiekti numatyti tokie uždaviniai.

1. Taikant vienodą metodiką įvairiais aspektais išanalizuoti visą prieinamą Vakarų Lietuvos bei Nemuno žemupio ir Pietų Skandinavijos romėniškojo laikotarpio laidojimo paminklų medžiagą bendruomenių socialinių santykių kontekste.
2. Pagal atliktą analizę ir kitą turimą archeologinę medžiagą rekonstruoti ištirtų visuomenių stratifikacijos laipsnį, vidinę organizaciją, aptarti atskiras visuomenės grupes ir socialines normas, nustatyti bendruomenių struktūrų raidą.
3. Atlikti lyginamąją Zelandijos salos, Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio, Bornholmo, Gotlando bei Elando salų ir Skonės pusiasalio bendruomenių socialinių struktūrų ir jų kaitos analizę.

Hipotezės

1. Detali Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio laidojimo papročių, atspindinčių ideologijos veikiamą ritualą, analizė gali suteikti informacijos apie romėniškojo laikotarpio bendruomenes.
2. Vakarinėje ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje romėniškojo geležies amžiaus visuomenių socialinė struktūra romėniškuoju

laikotarpiu nuolat kito, bet visose nagrinėjamose teritorijose nuo laikotarpio vidurio matyti aiški bendruomenių stratifikacija.

3. Nagrinėjamų teritorijų bendruomenėse vykę socialiniai procesai nebuvo vienodi, net geografiškai netoli nutolusiose teritorijose jie turėjo tiek bendrų bruožų, tiek ir aiškių skirtumų.
4. Skirtingai socialinių santykių raidai įtakos turėjo tiek vidiniai, tiek ir išoriniai veiksniai.

Tyrimo arealas ir chronologinės ribos

Abiejose Baltijos jūros pusėse vyrauja panašios gamtinės (klimatas, Baltijos jūros artumas) ir ekonominės sąlygos (tradicinė žemdirbystė ir gyvulininkystė), abu regionai palaikė ryšius su Romos imperija. Šio mokslinio darbo apimtis neleido detaliai ištirti visos Baltijos jūros pietrytinės, pietinės ir pietvakarinės pakrantės, todėl nuspręsta pasirinkti reprezentatyvias teritorijas abiejuose Baltijos jūros krantuose. Archeologinės medžiagos požiūriu Zelandijos salą ir Vakarų Lietuvą bei Nemuno žemupį galima laikyti teritorijomis, geriausiai reprezentuojančiomis tyrinėjamus regionus, todėl šios teritorijos bus išnagrinėtos detaliausiai. Baltijos jūros pietvakarinėje pakrantėje regioniniai skirtumai bus atskleisti Zelandijos salos tyrimų duomenis palyginus su Baltijos jūros salų tyrimų duomenimis. Pasirinkta teritorija įgalins išryškinti bendruomenių socialinės raidos procesus ir jų skirtumus Baltijos jūros pakrantėse ir toliau nuo kranto esančiose Baltijos jūros salose. Taigi šiame darbe pasirinkta teritorija apima rytinę (Vakarų Lietuva ir Nemuno žemupys) ir vakarinę Baltijos jūros pakrantę (Zelandijos sala, Bornholmas, Gotlandas ir Elandas).

Darbo chronologinės ribos – pirmieji 400 m. po Kr.¹, t. y. laikotarpis Lietuvos istoriografijoje, ilgą laiką vadintas senuoju geležies amžiumi (Puzinas

¹ Dažniausiai laikotarpio pradžia laikomi 10 m. po Kr. (Michelbertas 1986; Banytė-Rowell 2001; Banytė-Rowell 2007c; Jovaiša 2012). A. Bliujienė, argumentuodama tuo, kad eros pradžios materialinė

1938, p. 40, 67; Michelbertas 1986, p. 3; 1996, p. 18; 1997, p. 18; Jovaiša 1997a, p. 15–16; 1997b, p. 48; 2008). Pastaruoju metu laikotarpis pradėtas vadinti romėnų įtakos laikotarpiu (Banytė-Rowell 2007c, p. 25–172), romėniškuoju laikotarpiu (Volkaitė-Kulikauskienė, Jankauskas 1992, p. 139; Butrimas 2002, p. 31; Banytė-Rowell 2011, p. 37; Bliujienė 2013, p. 18–20). Skandinavų literatūroje šiam laikotarpiui apibūdinti vartojamas romėniškojo geležies amžiaus pavadinimas, o jo chronologinės ribos apima nuo 0 iki 375 m. po Kr. (Lund Hansen 1988b; 1993). Tai vienas turtingiausių ir savo raida įdomiausių Baltijos jūros regiono vystymosi laikotarpių, metas, kai baltų ir germanų visuomenėse prasidėjo dideli pokyčiai, kai vienos visuomeninės struktūros palaipsniui virto kitomis.

Mokslinės teorijos

Kapinynų medžiaga buvo ir yra plačiai naudojama žinioms apie priešistorines visuomenes papildyti. Klausimai, kokią informaciją apie socialines sistemas ir visuomenės struktūras galima gauti tyrinėjant kapinynus ir kiek ši informacija yra patikima, domina archeologus jau ne vieną dešimtmetį.

Mėginimų remiantis kapuose rastomis įkapėmis daryti išvadas apie socialines struktūras buvo jau XX a. pirmosios pusės archeologų darbuose, tačiau nuoseklios, teorija paremtos visuomenės struktūrų studijos laidojimo paminklų medžiagos pagrindu prasidėjo tik 7 deš. JAV su „Naujosios archeologijos“ atstovų (dar vadinamų procesualistais) darbais. Binfordas,

kultūra rytinėje Baltijos jūros pakrantėje labai skurdi ir pirmosios importinės bei tarpregioninės kilmės segės čia pasirodo tik I a. viduryje, teigia, kad romėniškojo laikotarpio pradžia gali būti tapatinama su 40 m. po Kristaus. M. Michelbertas laikotarpio pabaiga laiko D periodo pabaigą, 450 m. po Kr. (Michelbertas 1986), E. Jovaiša – 450 m. (Jovaiša 2012), R. Banytė – 450 m. (Banytė 2007). A. Bliujienė pasiūlė išskirti ankstyvuosius tautų kraustymosi laikus ir juos datuoti 350/375–450/470 m. ir tokiu būdu romėniškojo laikotarpio pabaiga laikyti D periodo pradžą – 350 m. po Kristaus.

„Naujosios archeologijos“ teorijos pradininkas, teigia, kad archeologai gali prieiti patikimas išvadas ne tik apie technologijas ir ekonominius santykius, bet ir apie priešistorinių visuomenių socialines struktūras (Binford 1971, p. 18.). Binfordas kapus ir kapinynus regi kaip pagrindinį informacijos šaltinį, tinkamą visuomenių socialinėms struktūroms tyrinėti. Jis teigia, kad „laidojimo būdų įvairovė turi būti suprantama kaip socialinių sistemų formų ir organizacijų įvairovė, o ne kaip normatyvinės elgesio normos“ (Binford 1971, p. 23). Procesualistų nuomone, kapuose reikia ieškoti variacijų, nes laidojimo papročių įvairovė turi būti suprantama kaip įvairovė visuomenėje. Jie laikėsi požiūrio, kad mirusiojo amžius, lytis ir visuomeninė padėtis atsispindi laidosenoje. Kapai atspindi mirusiojo visuomeninius ryšius su kitais visuomenės nariais ir visuomenės, kuri pripažino mirusiojo padėtį, dydį ir tipą (Binford 1971, p. 18-19). Binfordo ir toliau išplėtos Saxe'o teorijos yra tolesnių visuomenių tyrimų, paremtų kapinynų medžiaga, pagrindas (Saxe 1971; Tainter 1973; Hodson 1979). „Naujosios archeologijos“ atstovai pasiūlė naują požiūrį į kapinynų medžiagą ir kompleksiškos kapinynų medžiagos analizės galimybę.

XX a. 9 deš. pradžioje šios teorijos buvo toliau vystomos Europos (ypač Didžiosios Britanijos ir Skandinavijos) mokslininkų ir gimė kokybiškai naujas požiūris į kapinynų medžiagos interpretavimą. Postprocesualizmo arba kontekstualizmo išeities taškas yra teiginys, kad kapinynai ir kapai, kaip informacijos apie visuomeninę struktūrą šaltinis, gali suteikti žinių apie priešistorinės visuomenės susisluoksniavimą, bet laidosena nėra tiesioginis socialinių skirtumų atspindys. Kapai yra simbolių kalba, kurią reikia perskaityti. Laidojimo ritualas yra ideologijos, kuri atspindi tam tikrus gyvosios visuomenės aspektus, dalis. Tačiau gali būti, kad ideologija slepia arba iškreipia kai kuriuos visuomeninius santykius. Pasak I. Hodderio, skirtingose situacijose ideologija turi kitokius tikslus ir jie kitaip atsispindės laidojimo medžiagoje (Hodder 1982, p. 150–154). Ideologija gali būti naudojama konfliktui, esančiam visuomenės viduje, paneigti, taigi kapinyno medžiaga gali neigti, niveliuoti socialinius skirtumus. Ideologija gali būti individų ar atskirų

visuomeninių grupių naudojama kaip kovos dėl valdžios įrankis. Padedant ideologijai visuomenės grupės, siekdamos dominavimo, savo taisykles primeta visai visuomenei ir padaro bendrai pripažintomis visuomenės normomis. Kai socialinių santykių sistema yra kurį laiką nekintanti ir pastovi, ideologija tiesiog atspindi esamą situaciją, todėl skirtingi palaidojimai gali tiesiogiai parodyti visuomeninius skirtumus. Kadangi laidojimo papročiai yra paveikti ideologijos, nuo ideologijos priklauso, koku laipsniu materialinė kultūra atspindi socialinius santykius visuomenėje.

Visi žmonių veiksmai išreiškiami simboliais, archeologinėje medžiagoje atsispindi šių simbolinių veiksmų modeliai (Hodder 1986, p. 1-17). H. Härke teigia, kad kapų medžiaga gali būti suprantama kaip simbolių kalba, kurią reikia iššifruoti laiko, erdvės, socialiniame ir religiniame kontekstuose (Härke 1998, p. 21). Dar daugiau mirusiojo socialinis identitetas, atsispindintis palaidojime, gali priklausyti nuo daugybės veiksnių: nuo laidotuvininkų socialinio statuso, nuo jų santykio su mirusiuoju, nuo to, ar jie yra šeimos nariai, draugai, ar nepažįstamieji. „Šeimos ir socialinės grupės tradicijos taip pat turės įtakos palaidojimui. Taip pat į kapą įdėti daiktai galėjo turėti ypatingą reikšmę mirusiajam, socialinei grupei, kuriai jis priklausė, arba tiesiog laidotuvininkams“ (Huggett 1996, p. 341). Mirties aplinkybės taip pat gali lemti palaidojimo formą.

Svarbu turėti mintyje, kad mirusysis galėjo priklausyti kelioms socialinėms grupėms. Pavyzdžiui, visuomenės nariai galėjo priklausyti skirtingoms grupėms dėl jų lyties, amžiaus, socialinės padėties, šeiminės padėties ir t. t. Pavyzdžiui, tikėtina, kad jaunos turtingos netekėjusios moters įkapės iš dalies skirsis nuo jaunos, ištekėjusios ir palikuonių susilaukusios turtingos moters. Grupavimas, kuris egzistavo gyvenime, gali būti įvairiai atspindimas palaidojimuose. Todėl ta pati įkapė įvairiais atvejais gali simbolizuoti skirtingas visuomenės grupes (Sørensen 1997, p. 98).

Apibendrinant galima pasakyti, kad postprocesualistai nepasiūlė naujų socialinių struktūrų tyrimo metodų pagal kapinynų medžiagą, bet pasiūlė naują, kritiškesnę tyrimais gautų rezultatų vertinimą, kurio išėties pozicija yra nuostata, kad mirusiojo palaidojimas yra ne jo, o likusių gyvųjų veiklos sfera (Kurila 2009). Nenorėčiau sutikti su L. V. Kurilos teiginiu, kad postprocesinis požiūris daugeliu konkrečių tyrimų atvejų iškelia daugiau klausimų nei pateikia atsakymų (Kurila 2009). Manychiau, kad būtent postprocesualizmo požiūris ir naujų kokybinių metodų pasitelkimas įgalino mokslininkus daryti gilesnes įžvalgas apie bendruomenių vidinę organizaciją, atskiras bendruomenės grupes ir netgi kelti hipotezes apie visuomenės socialines normas ir taisykles (Lund Hansen 1987; 1995; Cassel 1998; Jensen, Nielsen 1998; Rasch 1991; Kaliff 1997; Ringtved 1986; Ethelberg 2000; Adamsen, Lund Hansen, Nielsen, Watt 2008; Henriksen 2009; Boye, Lund Hansen 2009; Rasmussen, Lind 2010; Boye 2010; 2011).

Šiame moksliniame darbe bus laikomasi nuostatos, kad dominuojanti grupė žmonių stengiasi įtvirtinti savo dominavimą, remdamasi ideologija, priimtina visai visuomenei. Ritualai suprantami ne kaip tiesioginis visuomenės atspindys, bet kaip aktyvus veiksnys, kurį pasitelkdami konkuruojantys individai ar socialinės grupės įsteigia ir įtvirtina savo valdžią. Ideologija, priklausomai nuo to, kas ir kokiems tikslams ją naudoja, atspindi, slepia ir iškreipia tikrąjį vaizdą, todėl interpretuojant tyrimų medžiagą yra svarbu suprasti santykius tarp socialinės realybės ir jos ideologinės interpretacijos.

Mokslininkai sutaria, kad vienas labai svarbių romėniškojo laikotarpio visuomenės socialinės elgsenos elementų yra „prestižinių daiktų sistema“² arba kitaip tariant apsikeitimo dovanomis ir paslaugomis sistema. Tai vienas būdų, kaip šalia tradicinės genties hierarchinės struktūros gali iškilti naujas elitas,

² Terminas naudojamas Ekholm, Friedman ir Rowlands, Terray, Hedeager ir kitų (Hedeager 2000, p. 88).

nors nebūtinai visos visuomenės turi neišvengiamai pereiti šį etapą. Pasak L. Hedeager, prestižiniais laikomi tokie daiktai, kurie nėra būtini išgyvenimui, bet yra labai svarbūs siekiant išlaikyti socialinę ir politinę visuomenės organizaciją atlygio principu, tai, pavyzdžiui, gali būti kraitis, politinės dovanos, tam tikrų apeigų atlikimas, baudos, laidojimo apeigos ir pan. Ši sistema yra pagrįsta importuotų prestižinių daiktų monopolium ir visiškai jų kontrole, kuri galiausiai iš dalies arba visiškai pakeičia ankstesnę su giminiais santykiais susijusį kontrolės mechanizmą. Autorė aiškina, kad prestižinių daiktų monopolizacija yra nauja kontrolės forma, kuri skiriasi nuo tradicinės ritualinės ir ekonominės kontrolės, kur prestižiniai daiktai tarnavo tik kaip prabangos ir ceremonijų objektai ir buvo prieinami išskirtinai tik visuomenės elitui. Ankstesnėje sistemoje prestižinių daiktų funkcija buvo patvirtinti lyderio statusą ir parodyti jo dieviškumą. Tai gali būti geresni, gražiau puošti ginklai, gražesni iš tauresnių metalų padaryti papuošalai. Tokie prestižiniai daiktai nedalyvavo dideliu atstumu įveikiančioje mainų sistemoje, jie buvo vietinės gamybos ir tik jiems pagaminti naudotas metalas atkeliaudavo iš toliau (Hedeager 1990). Autorės teigimu, romėniškojo laikotarpio prestižinių daiktų sistemos atveju yra priešingai, prestižiniai daiktai naudojami prestižinių daiktų ir paslaugų persikirstymo tarp lyderio ir jo sąjungininkų mechanizme. Taigi šioje sistemoje prestižiniai daiktai pasitelkiami sąjungoms ir priklausomybei sukurti. Elito prestižinių daiktų monopolis turi būti ideologiškai pateisintas, t. y. būti perkeltas ir į religiją, kitaip jis negalėtų legitimuotis, o tai būtina griaunant gentinę struktūrą ir kuriant naują, ekonominiu pagrindu atsiradusį elitą. Prestižinių daiktų sistema savo prigimtimi yra labai ekspansyvi, nes reikia nuolat užtikrinti vis augantį perteklinės produkcijos poreikį. Jį sunku patenkinti tik per naujų žemių įdirbimą ir kolonizaciją, todėl yra nuolatinis karo, konfliktų ir užkariavimų poreikis. Taip pat ši sistema yra priklausoma nuo nuolatinio importinių daiktų tiekimo. Jei jis sutrinka, kyla grėsmė nebeišlaikyti politinės valdžios. Todėl prestižinių daiktų sistema su visa savo hierarchine konstrukcija, su centrais ir subcentrais yra labai nestabili, paženklinta konfliktų ir nuolatinio pokyčių (Hedeager 1992, p. 88–89). Prestižiniai daiktai buvo skirti konkrečiam

asmeniui, jų nebuvo galima nusipirkti, juos buvo galima įsigyti tik per asmeninius kontaktus ir ryšius: arba kai elitas tuos daiktus gaudavo iš tolimų kraštų, arba kai elitas juos perskirstydavo jau savo aplinkoje. Šie konkrečiam asmeniui skirti prestižiniai daiktai buvo ypač svarbūs pirmoje socialinių pokyčių stadijoje atsiradus ekonomine galia besiremiančiam elitui, vėliau, įvykus naujos sistemos legitimacijai ir naujojo elito konsolidacijai, prestižinių daiktų sistema praranda savo reikšmę (Hedeager 1992, p. 88–89). Prestižinių daiktų sistema dėl savo nestabilumo būna neilgalaikė ir baigiasi arba naujosios sistemos įsigalėjimu, arba, jei ji dėl įvairių priežasčių sugriūva, įvyksta grįžimas į seną, gentiniais santykiais pagrįstą struktūrą.

Tyrimo metodai

Metodų pasirinkimą lėmė tiek turima archeologinė medžiaga, tiek postprocesualizmo teorija, kuria bus remiamasi interpretuojant tyrimų medžiagą.

Tiek, kiek tai leidžia turima archeologinė medžiaga, laidojimo duomenys bus analizuojami trijų lygmenų kontekstuose: regioniniame, kapinyno ir kapo. Archeologinė medžiaga bus analizuojama remiantis tiek kiekybiniais, tiek kokybiniais tyrimais.

Kiekybiniai tyrimai bus naudojami siekiant nustatyti vyrų, moterų, vaikų ir nenustatytos lyties asmenų kapų procentą, radinių tipų skaičių kape ir pan. Pasirenkant metodus buvo vadovautasi praktiniu pastebėjimu, kad kiekybiniai ir kokybiniai elementai kapuose neretai sutampa, todėl socialiniai turtiniai diferenciacijai nustatyti pirmiausia bus naudojamas vadinamasis radinių tipų skaičiaus (RTS) kape metodas (Hedeager 1978a; 1978b; 1980; 1990). Šio metodo esmė – įkapių tipų skaičiaus nustatymas kape, kai skaičiuojami ne visi kape rasti dirbiniai, bet jų tipai, t. y. viename kape keli tos pačios paskirties daiktai skaičiuojami kaip vienas vienetas. Šiuo metodu yra nustatomas bendras kapo turtingumo matavimo vienetas, tačiau nekreipiamas dėmesys į įkapių

pobūdį. Metodas leidžia nustatyti bendras visuomenės susisluoksniavimo tendencijas. Tačiau RTS kape nereikia suprasti kaip tiesioginės turto išraiškos, teoriškai kapas su viena įkape gali turėti importuotą daiktą ar auksinį žiedą ir atsižvelgiant į bendrą kontekstą šio kapo laikyti neturtingu negalima. Vis tik šio tyrimo metu gauta informacija labai svarbi supratimui apie tai, kokias galimybes visi visuomenės nariai turėjo gauti konkrečius kapuose randamus objektus, o tai neblogas pagrindas visuomenės struktūros interpretacijai (Hedeager 1990, p. 104–105).

Darbe bus pasitelkti keli kokybiniai metodai. Pagrindinis naudojamas kokybinis metodas yra įkapių kombinacijų metodas. Seriacijos metodas, kurį taikant elementai yra sudėlioti į seką pagal jų laipsnišką kitimą, puikiai tinka šiems tikslams. Korespondencinė analizė yra viena populiariausių multidimensinių technikų, besiremiančių seriacijos metodu, pastaraisiais metais naudojamų archeologijoje. Ši technika jau 30 metų sėkmingai taikoma Vakarų Europos archeologijoje, tačiau Baltijos šalyse ji nėra populiari³. Korespondencinė analizė yra pripažinta vienu efektyviausių analizės tipų, kuriuo siekiama nustatyti skirtingas įkapių kombinacijas turinčių kapų serijas (Madsen 1989a; 1989b; 1989c; Høilund Nielsen 1989; 1990; 1991; Kačkutė 2012; 2014a). Kapinyuose yra platus spektras įvairaus tipo medžiagos. Kokią medžiagą mes pasirenkame savo (korespondencinės analizės) tyrimams, priklauso nuo to, kokį klausimą sau užduodame (Høilund Nielsen 1989, p. 20–23). Kaip tik dėl to korespondencinė analizė pasirinkta kaip tinkamiausias metodas, leidžiantis tą pačią medžiagą panagrinėti įvairiais aspektais. Taip pat bus atlikta kokybinė dirbinių analizė, kuria remiantis bus iširtos visos kapuose rastos įkapės, atkreipiant dėmesį į jų rūšis, buvimą ar nebuvimą, ryšį su

³ G. Zabiela knygoje „Lietuvos medinės pilys“ taikė panašumo koeficiento apskaičiavimo metodą, kuriuo sudarė piliakalnių panašumo seką, R. Banytė-Rowell seriacijos metodą sėkmingai pasitelkė Žvilių ir Šarkų romėniškojo laikotarpio kapų chronologijai patikslinti.

mirusiojo lytimi ir amžiumi, taip pat įkapės vietą kape; bus mėginama nustatyti įkapių simbolinę vertę ir reikšmę.

Korespondencine analize (remiantis įkapių komplektais kape) išskirtų kategorijų interpretacija yra daug klausimų keliantis uždavinys. Šiame darbe vadovaujamosi nuostata, kad kategorijų negalima tiesmukai skirti vienai ar kitai konkrečiai žmonių grupei (nors ši interpretacija kol kas vyrauja Lietuvos mokslinėje istoriografijoje (Jovaiša 1997b; Vaitkunsienė 1995b ir kt.), tačiau kiekviena kategorija daugiau sąlyginai bus prilyginta vienam iš tikėtina egzistavusių visuomenės sluoksnių, o vėliau tiriant kapinyno planigrafiją bus stengiamasi labiau niuansuotai pažiūrėti į kategorijų reikšmę.

Mokslininkų tyrimai parodė, kad tiek Skandinavijos germanų, tiek vakarų baltų kapinyuose pastebima tendencija mirusiuosius laidoti grupelėmis, kurios daugeliu atvejų aiškinamos kaip šeimos grupės (Jørgensen 1988, p. 18–53; Boye, Lund Hansen 2009, p. 255–262, 403–408; Bitner-Wróblewska 2003, p. 33–48). Šiame darbe tyrinėjamuose kapinyuose kai kuriais atvejais tokias palaidojimų grupes taip pat galima išskirti. Jørgenseno pastebėjimas, kad „kiekvienos šeimos vienos kartos palaidoti individai atspindi visą vadinamųjų socialinių sluoksnių spektrą“ (Jørgensen 1988, p. 38), verčia atkreipti dėmesį į tai, kaip kapai kapinyuose išsidėstę vienas kito atžvilgiu, ir tik tada daryti apibendrinamąsias išvadas apie kapų kategorijų galimą reikšmę ir visuomenės struktūrą. Akivaizdu, kad kapų turtingumą ir netgi prestižinių valdžios simbolių buvimą ar nebuvimą kape priimti kaip tiesioginį mirusiojo visuomeninės padėties atspindį negalime, gyvenime šie dalykai buvo atspindimi bent jau keliuose dimensijose. Galime pasekti vidinį šeimos modelį – įkapių kombinacijos gali rodyti mirusiojo lytį, amžių, statusą šeimos viduje ir išorinę visuomeninę struktūrą, kai vieno šeimos nario kapo inventorius žymi visos šeimos turtą ir statusą visuomenėje (Jørgensen 1988, p. 38).

Tais atvejais, kai osteologiniai duomenys nepakankami, nustatant mirusiojo lytį bus remtasi įkapių pobūdžio kriterijumi. Ištyrus kapų kompleksus jie bus

bandomi skirstyti į vyriškus ir moteriškus. Esant galimybei, analizuojama įvairių kapų kompleksų vieta kapinyne, atskirų kapų grupių išsidėstymas bendroje kapinyno schemeje.

Siekiant padaryti kuo tikslesnes išvadas, kapinynų medžiaga įvertinama kitų archeologinių paminklų kontekste. Todėl detaliai išanalizavus kapinynų medžiagą darbe yra aptariama gyvenviečių, gynybinių įtvirtinimų, aukų vietų medžiaga.

Šaltiniai ir literatūra

Šiame darbe nagrinėjama archeologinė medžiaga nėra pilna, nes daugelis kapinynų apardyti arba jų medžiaga yra dingusi. Tačiau šiame darbe bus siekiama išanalizuoti visą šiuo metu prieinamą archeologinę Zelandijos salos ir Vakarų Lietuvos bei Nemuno žemupio kapinynų medžiagą. Tam tikslui visa kapinynų medžiaga yra surinkta išstudijavus archeologinių tyrimų ataskaitas ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune, Nacionaliniame muziejuje Kopenhagoje ir Roskildės muziejuje esamą archeologinę medžiagą. Bornholmo, Gotlando, Elando ir Skonės pusiasalio kapinynų medžiaga bus analizuojama remiantis publikuota medžiaga ir tyrimais.

I. Vakarų Lietuva

1.1. Socialinių santykių tyrinėjimai Lietuvoje

Lietuvos archeologai kapinynų medžiagą naudojo tyrinėdami romėniškojo periodo chronologinius, tipologinius klausimus, nustatinėdami etnines teritorijas. Išsamiausiai romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynų medžiaga nagrinėta ir apibendrinta M. Michelberto monografijose (Michelbertas 1972; 1986). R. Banytė-Rowell daktaro disertacijoje ir vėlesniuose straipsniuose nuodugniai tyrinėja Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrinę sritį: remiantis papuošalų formų kaita patikslinama chronologija, mėginama atskleisti Vidurio ir Šiaurės Europoje vykusių procesų poveikį regiono gyventojams (Banytė-Rowell 2001; 2007c; 2011). 2012 m. išėjusioje E. Jovaišos monografijoje „Aisčiai“, skirtoje baltų, autoriaus vadinamų aisčių vardu, ištakoms nuo vakarų baltų pilkapių kultūros laikų, jų kultūros plėtrai, vakarų baltų santykiams su germanais ir slavais klausimams, detaliai nagrinėjama Nemuno žemupio romėniškojo laikotarpio kultūra, išryškinami kai kurie baltų socialinės raidos ypatumai (Jovaiša 2012). Visai neseniai, 2013 m. pabaigoje, jau man pabaigus rašyti pirminį šios disertacijos teksto variantą, pasirodė A. Bliujienės monografija „Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai“, kurioje autorė per kraštovaizdžio archeologijos prizmę analizuoja romėniškojo laikotarpio ekonominę, socialinę ir kultūrinę raidą (Bliujienė 2013). Darbe pasitelkta gausi archeologinių paminklų medžiaga, kurią stengiasi vertinti holistiniu principu. Galiu tik pasidžiaugti, kad kai kurios autorės padarytos išvados tik patvirtina mano šiame darbe prieitas išvadas.

Socialiniai priešistorinių visuomenių santykiai sovietinės okupacijos metais buvo aptarinėjami gana apibendrintai, per socialinės ekonominės visuomenės raidos prizmę (Kulikauskas ir kt. 1961; LAP 1968; Michelbertas 1986 ir kt.). P. Kulikauskas teigia, kad romėniškuoju laikotarpiu Lietuvoje tebebuvo pirmykštė bendruomeninė santvarka, bet pripažįsta, kad ji jau buvo kitokio laipsnio;

pirmaisiais šimtmečiais po Kristaus mokslininkas mato šeimines bendruomenės irimo pradžią ir atskirų šeimų formavimąsi, kurių taip pat veikė ir tarp šeiminių bendruomenių išaugusi turtinė nelygybė (Kulikauskas ir kt. 1961, p. 262). Į turtinės nelygybės augimą, gentinės diduomenės atsiradimą ir atskiros šeimos sustiprėjimą dėmesį atkreipia ir M. Michelbertas (Michelbertas 1986, p. 232). Gentinei diduomenei mokslininkas priskiria giminių vyresnius, genčių vadus, karo vadus ir, galbūt, žynius, taip pat kaip atskirą išskiria karių ir karių raitelių sluoksnį, bet nepriskiria jų profesionaliems kariams. Kaip didžiausią gyventojų grupę išskiria žemdirbius, gyvulių augintojus ir amatininkus. M. Gimbutienė (Gimbutienė 1985, p. 104–106) baltų visuomenėje mato ryškia luominę struktūrą, panašią į istorinių laikų pradžios sistemą. Autorė išskiria genčių valdovus, kaimų vyresnius, tarp kurių veikė ir subordinacijos sistema. Kaip atskiras sluoksnis išskiriama aristokratija, kuriai priklausė gerai ginkluoti kariai – raiteliai, žemvaldžiai ir kiti svarbūs asmenys. Kartu su aristokratais vidutinei klasei priskiriami pirkliai ir amatininkai. Neturtingus kapus autorė skiria žemiausiai žemdirbių ir vergų klasei. A. Bliujienė vakarų baltų socialinę visuomenės struktūrą mato kaip susidedančią iš trijų socialinių grupių: elito, eilinių ir priklausomų žmonių. Autorės nuomone, vakarų baltų elitas jau sugebėjo veikti tarpregioniniu lygmeniu – įsitraukti į tarpregioninę prekybą ir kontroliuoti prekių srautus. Autorė daro išvadą, kad visuomenė regione gyveno paprastosios vadystės sąlygomis (Bliujienė 2013, p. 500–508).

Kaip pastebi E. Jovaiša (Jovaiša 1997, p. 13), anksčiau aptartos mokslininkų išvados yra labai apibendrintos ir dažnai apima visą arba bent jau nemažą baltų pasaulio dalį. Iš kitų darbų ypač išsiskiria L. Vaitkuskienės ir E. Jovaišos darbai. Abu autoriai mėgina daryti išvadas apie visuomenių gyvenimą remdamiesi konkrečiuose kapinyuose palaidotų bendruomenių tyrimais. L. Vaitkuskienė (Vaitkuskienė 1978; 1985; 1995a; 1995b; 1999) mėgina atkurti bendruomenių socialinę struktūrą, pagal įkapių turtingumą išskirti kapus į grupes, vertina turtingumo ir amžiaus santykį. Novatoriškiausi metodine ir teorine prasme darbai savo siekiais rekonstruoti socialinę struktūrą ir taikomais

metodais artimi Vakarų archeologijoje paplitusioms socialinės archeologijos teorijoms yra E. Jovaišos XX a. 10-ojo dešimtmečio – XXI a. pradžios darbai (Jovaiša 1997b; 1998; 2012). E. Jovaiša atlieka labai nuoseklią Dauglaukio kapinyno įkapių gausumo kape statistinę interpretaciją. Pirmiausia nustatomi įkapių gausumo koeficientų maksimumai atskirai vyrams ir moterims, tada, atsižvelgiant į kitų tyrinėtojų išsakytas mintis apie nagrinėjamo laikotarpio baltų bendruomenių struktūrą, nustatomas įkapių gausumo „žingsnis“, kuris skiria socialines grupes, ir bendruomenė suskirstoma į „eilinius“ (49 %), „pasiturinčius“ (38 %) ir „turtingus“ (13 %). Autorius prieina išvadą, kad dar nebuvo tradicijos nedidelę visuomenės dalį sudarančių turtingųjų laidoti atskiroje kapinyno vietoje, jie laidoti šalia kitų gentainių (Jovaiša 1997b, p. 24–25). Toliau autorius nagrinėja kiekvieną išskirtą vyrų ir moterų turtingumo grupę atskirai ir mėgina nustatyti kiekvienai grupei būdingus laidojimo bruožus, į kapus dėtų reikmenų ir papuošalų grupes, jų tarpusavio santykį. Tokie tyrimai leidžia autoriui išskirti turtingumo grupių santykį atskirai vyrų ir moterų populiacijoje, kiekvienai grupei tenkančią įkapių dalį ir įkapių skaičių, tenkantį vienam grupės nariui. Apibendrinamas šiuos tyrimus, autorius prieina įdomias išvadas: 1) Dauglaukio visuomenė buvo diferencijuota (trys viena nuo kitos labai besiskiriančios grupės); 2) geriausiai aprūpintas visuomenės „darbininkas“ yra iš „pasiturinčiųjų“ sluoksnio, nes tokiuose kapuose rasta daugiausia darbo įrankių; 3) diduomenė nuo kitų bendruomenės narių skyrėsi ginklų ir „grynųjų“ papuošalų gausa kape, moterys – ypatingais galvos apdangalais, apyrankių gausa ir savitų formų žiedais; 4) Dauglaukio bendruomenė buvo patriarchalinė (Jovaiša 1997b; 2003; 2007a).

Jaunosios kartos archeologai yra gerai susipažinę su Vakarų šalyse plėtojamomis socialinės archeologijos teorijomis ir jas sėkmingai taiko savo studijose (Simniškytė-Strimaitienė 2004; Švelniūtė 2005a; 2005b; Kurila 2009; Bagužaitė-Talačkienė 2010).

Mokslininkai nemažai nuveikė, tyrinėdami romėniškojo laikotarpio baltų ginkluotę ir galimą hierarchizaciją to meto kariuomenėje ir visuomenėje

(Michelbertas 1997; 2000; 2004; Michelbertas, Vitkūnas 2003; Bliujienė ir kt. 2007c; Reich 2009b).

1.2. Kapinynų archeologinės medžiagos reprezentatyvumas ir chronologija

1.2.1. Reprezentatyvumas

Baltijos jūros rytinėje pakrantėje tyrimams pasirinkau tokią Lietuvos vakarinės dalies teritoriją: Baltijos jūros pakrantę ir Minijos upės baseiną bei Nemuno žemupio teritoriją ir Jūros upės žemupį ir vidurupį. Visai šiai teritorijai būdinga panaši geografinė padėtis, t. y. nesudėtinga prieiga prie vandens kelių – upių ir Baltijos jūros. Ši teritorija apima dvi kultūrinės sritis: Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais ir Nemuno žemupio kapinynų. Abi šios kultūros patenka į E. Jovaišos išskirtą „centrinę aisčių šaką, kurios skiriamuoju bruožu [...] tapo plokštiniai kapai, būdingi Vakarų ir Centrinei Lietuvai bei Nemuno žemupiui“ (Jovaiša 2012, p. 280). Darbe laikomasi nuostatos, kad, nežiūrint tam tikrų laidosenos ir papuošalų naudojimo skirtumų, socialinių bendruomenių santykių tyrimo kontekste šios kultūrinės sritys mažai skyrėsi viena nuo kitos, todėl jos bus analizuojamos kartu ir dažnai bus pavadinamos bendru Vakarų Lietuvos kapinynų pavadinimu. Abiejų kultūrinių sričių paplitimo ribas paskutinį kartą 1997 m. nubrėžė ir aptarė M. Michelbertas ir E. Jovaiša (Jovaiša 1997a, p. 54). Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūros arealas „šiaurėje siekia Šventąją, rytuose – Salantų apylinkes ir Jūros upės aukštupį, pietuose – Minijos žiotis“ (Jovaiša 1997a, p. 54). Nemuno žemupio kapinynų kultūros arealas „šiaurės rytuose siekia Ančios upės dešinįjį vidurupį, jos tėkme iki Šešuvies, Šešuvies baseinu iki santakos su Jūra. Šiaurinė riba – Jūros vidurupis, o nuo čia į pietus abiem Jūros baseino pusėmis iki santakos su Nemunu“ (Jovaiša 1997a, p. 58). Šiame darbe naudosisi minėtų mokslininkų sudarytame žemėlapyje nustatytomis kultūrinių sričių ribomis, jas papildydama keliais romėniškojo laikotarpio kapinynais (Lelėnai, Nikėlai, Mikužiai, Jogučiai, Paulaičiai,

Barzūnai) (Jovaiša 1997a; Šimėnas 2000; 2002a; 2002b; Banytė-Rowell 2001; Tamulynas 2005; Michelbertas 2005; Zabiela 2010). Taigi iš viso nagrinėjamas 41 aptariamojo laikotarpio Vakarų Lietuvos kapinynas ir 15 Nemuno žemupio kapinynų (1 priedas, 1 žemėlapis).

Nors šiuo metu aptariamoje teritorijoje turime nemažą profesionaliai tirtų kapinynų skaičių, tenka konstatuoti, kad visi kapinynai yra apardyti žemės darbų, kelių ir namų statybos, didelė kapų dalis suardyta (žr. 1 priedą). Labai tikėtina, kad nauji tyrimai papildys turimus duomenis ir įneš naujų žinių, tačiau jau dabar turima medžiaga yra pakankamai didelė ir patikima, jog jos pagrindu būtų galima daryti išvadas apie visos kultūrinės srities vystymąsi. Į tyrimus bus įtraukti tik gerai dokumentuoti kapinynai ir kapai, todėl ne visi kapinynai bus vienodai reprezentuoti tyrimuose. Tikiuosi, kad tai nesutrukdys rekonstruoti visuomeninės struktūros, bet gali daryti įtaką išvadoms apie atskirų teritorijoje buvusių mažų bendruomenių tarpusavio santykius. Bendruomenių socialinių santykių tyrimai atlikti remiantis 975-ių kapų iš 27-ių kapinynų medžiaga.

Šiuo metu žinome 16 piliakalnių, kuriuose aptiktas romėniškojo laikotarpio kultūrinis sluoksnis (1 žemėlapis). Taip pat turime daug daugiau piliakalnių, kurių chronologija yra labai plati, t. y. jie datuojami I m. e. tūkstantmečiu ir kol kas negalime šių piliakalnių datuoti tiksliau, tačiau neatmestina galimybė, kad dalis jų buvo įrengti romėniškuoju laikotarpiu. Tyrinėjimų metu aptiktos ir neįtvirtintos šio laikotarpio gyvenvietės, deja, nei vienoje jų nėra vykdyta plataus masto tyrinėjimų, galinčių atskleisti gyvenvietės struktūrą, užimamą plotą, konkretnes pastatų konstrukcijas. Gyvenvietės aptinkamos tose pačiose vietose kaip ir kapinynai bei piliakalniai.

1.2.2. Chronologija

Romėniškojo laikotarpio dirbinių chronologija yra išsamiai aptarta M. Michelberto monografijoje, vėlyvojo romėniškojo laikotarpio chronologiją patikslino R. Banytės-Rowell daktaro disertacija, kurioje autorė pagal papuošalų formų raidą išskiria tam tikrus vėlyvojo romėniškojo laikotarpio

tarpsnius, bei vėlesni autorės tyrimai, kai kurių IV–V a. dirbinių datavimą patikslino L. Vaitkunskienė (Michelbertas 1986; Stankus 1995; Tautavičius 1996; Vaitkunskienė 1999; Banytė-Rowell 2001; Banytė-Rowell 2011). Nemuno žemupio kapinynų chronologiją leidžia patikslinti išsamūs Dauglaukio kapinyno tyrinėjimai ir medžiagos apibendrinimas (Jovaiša 1997b). Datuodama atskirus į tyrimus įtrauktus kapus vadovavausi minėtais darbais.

Per darbe aptariamą 450 metų laikotarpį visuomenė nebuvo stabili, dėl įvairiausių vidinių ir išorinių procesų ji nuolatos kito. Norint bent dalį šių pokyčių atpažinti archeologinėje medžiagoje, reikėtų atskirų, neilgų periodų archeologinę medžiagą analizuoti atskirai. Deja, ne visada tai įmanoma. Turima archeologinė medžiaga lemia, į kokios trukmės periodus ją galima suskirstyti. Darbe kapai yra suskirstyti į keturis laikotarpius. Į pirmąjį įeina periodai B1–B2 (10–150 m.). Į antrąjį laikotarpį įeina periodai C1a–C1b (150–260 m.), į trečiąjį – periodai C2–C3 (260–350 m.), o ketvirtąjį – D (350–450 m.). Visi keturi laikotarpiai yra panašios trukmės. Ilgiausias (apimantis 140 metų) yra pirmasis periodas. B1–B2 (10–150 m.) laikotarpiuose vyrauja ankstyvųjų romėniškųjų laikų papuošalų formos, C1a–C1b (150–260 m.) periodais ankstyvosios papuošalų formos nyksta ir atsiranda bei vystosi naujos. Dar vienas nešiosenos pakitimas įvyksta C2–C3 (260–350 m.) periodų sandūroje, o D (350–450 m.) periodo viduryje papuošalų formos pamažu pereina į vidurinę geležies amžių (Banytė 2001, p. 21). Ši papuošalų formų kaita neabejotinai yra susijusi su pokyčiais ir pačioje visuomenėje, todėl suskirsčius medžiagą į tokius laikotarpius bus galima šiuos pokyčius pasekti.

1.3. Bendruomenių socialinių santykių tyrimai remiantis kapinynų medžiaga

Analizuojamoje teritorijoje vieni kapinynai apardyti mažiau, kiti daugiau, todėl nustatyti tikrąjį kapų skaičių kapinyuose yra sunkoka. Ištirtų romėniškojo laikotarpio kapų skaičius kapinyuose skiriasi: Žviliai – 188, Dauglaukis, Lazdininkai – per 100, Šernai – 75, Kurmaičiai, Reketė,

Šaukėnai – tarp 50 ir 60, Baitai, Bandužiai, Barzūnai, Šarkai – tarp 30–40, Gintarai – 25, Padvariai, Ėgliškiai-Anduliai ir Palanga – 20, Rūdaičiai I – 15, kitur rasta keliolika (Ankštakai, Rūdaičiai II, Senkai, Egliškės) arba keli (Kašučiai, Pailgotis, Pryšmančiai, Šilinininkai) romėniškojo laikotarpio kapai (Volkaitė-Kulikauskienė, Šimėnas 1985). Iš Ch. Reich publikacijų aiškėja, kad bent 40 Aukštikių kapinyno romėniškojo laikotarpio kapų pagal jų įkapes galima priskirti vyrams. Taip pat žinome, kad kapinyne rasta keli šimtai monetų. Dažniausiai monetos į vyrų kapus šiame kapinyne buvo dedamos po vieną ar kelias, retais atvejais po 5–6 ir vienu atveju kape rasta 21 moneta (Michelbertas 1972, 4 priedas). Iš viso žinomi 22 vyrų kapai su 79 monetomis, taigi kas ketvirtas vyro kapas turėjo monetų. Tikėtina, kad likusi monetų dalis buvo įdėta į moterų bei nenustatytos lyties kapus ir santykis tarp šių kapų su monetomis ir be jų buvo panašus, nes iš viso žinomi 64 kapai su romėniškomis monetomis (Tischler 1888, 1889). Todėl galima daryti prielaidą, kad kapinyne buvo ištyrinėta apie 50 moterų ir nenustatytos lyties kapų. Šie paskaičiavimai apytiksliai, tačiau jie leidžia teigti, kad romėniškuoju laikotarpiu galima datuoti apie 90 šio kapinyno kapų. Kai kurie kapinynai buvo dideli ir turėjo per 100 kapų, kiti buvo mažesni ir turėjo keletą dešimčių kapų. Kapinynai, kuriuose kapų rasta tik kelios dešimtys, yra labai smarkiai apardyti, todėl teigti, kad jie rodo egzistavus kapinynus su keliomis dešimtėmis kapų, kuriuos būtų galima laikyti vienos šeimos kapinynais, nėra pagrindo. Mažiau apardyti ir geriau iširti kapinynai liudija, kad per kelis šimtus metų viename kapinyne būna palaidojama nuo 100 iki 200 mirusiųjų. Skaičiuojant, kad kiekvienam šimtmečiui priklauso penkios, mažiausiai keturios kartos (Michelbertas 1997, p. 31), vienoje kartoje galėjo gyventi 10/12–20/25 žmonių, tai sudarytų vos 2–4 šeimas (namų ūkius). Kitų mokslininkų teigimu, viena karta laikytina 40 metų trukmės, tokiu atveju vienu metu galėjo gyventi 20–40 žmonių ir tai galėjo sudaryti apie 4–8 ūkius. Sprendžiant iš kapinynų medžiagos buvo gyvenama atskirose sodybose, kurios dažniausiai telkėsi į nedidelius kaimus, jungiančius keletą sodybų. To meto ribotas ekonominis pajėgumas lėmė, kad atskiras ūkis negalėjo būti absoliučiai individualizuotas (Simniškytė-Strimaitienė 2004, p.

32). Bendruomenės laidojimas viename didesniame kapinyne turėtų būti laikomas tam tikra socialinės asociacijos forma, galima tikėtis, kad didesniame plote išsiplėtusi bendruomenė nejautė didesnės konkurencijos dėl ūkininkavimui tinkamos žemės ir jautė poreikį išreikšti savo bendrumą (Simniškytė-Strimaitienė 2004, p. 33–34).

Svarstant apie vienu metu gyvenusių žmonių skaičių reikėtų įvertinti ir klausimą, ar visi bendruomenės nariai buvo palaidoti kapinynuose. Iš visų į tyrimus įtrauktų kapų 15 % yra vaikų kapai. Kadangi mirusiųjų griaučiai neišlikę, kapo priklausomybę vaikui paprastai nustatome iš kapo duobės dydžio arba mažų gabaritų įkapių, kurios buvo pagamintos ar specialiai pritaikytos vaikams. Nustatant vaikų kapus pagal įkapes kyla pavojus iš viso nepastebėti vaikų kapų be įkapių. Palyginus šiuos duomenis su gerai ištyrinėtų kapinynų medžiaga, kyla abejonių, ar šis skaičius parodo tikslų mirusiųjų vaikų skaičių tyrinėjamu laikotarpiu. Plinkaigalio kapinyne vaikų kapai sudaro apie 38 % visų kapų, Marvelėje 35 %, Žviliuose apie 25 % (Kazakevičius 1993, p. 11; Astrauskas 1998, p. 94–98; Vaitkunskienė 1999, p. 115). Šie skaičiai neabejotinai tiksliau atspindi vaikų mirtingumo situaciją, taigi žinomi vaikų kapai neatspindi visų tuo metu mirusių vaikų kapų. Sunku pasakyti, ar dalis vaikų iš viso nebuvo laidojama kartu su visa bendruomene, ar tiesiog tyrinėjimų metu aptikome ne visus palaidojimus. Atrodo, kad ypač trūksta naujagimių ir vaikų iki vienerių metų kapų (pagal rastų įkapių dydį galima spręsti, kad jos pagamintos didesniam vaikui). Gali būti, kad iki tam tikro amžiaus vaikai nebuvo laidojami bendruomenės kapinynuose arba buvo laidojami be jokių įkapių ir karstų, todėl šių palaidojimų pėdsakų neaptinkame.

Pažvelgus į kapinynų išsidėstymo žemėlapi (1 žemėlapis) matyti, kad kapinynai išsidėstę daugiau mažiau tolygiai pajūryje ir Minijos, Akmenos ir Jūros upių baseinuose. Šiaurėje labiausiai į rytus nutolusiu kapinynu reikėtų laikyti Reketės kapinyną. Tyrinėjant kapinynų išsidėstymo žemėlapi į akis krenta tai, kad regiono šiaurinėje dalyje rasta daug daugiau kapinynų nei regiono pietinėje dalyje. Įdomu, kad kaip tik pietinė teritorijos dalis ribojasi su

didžiausios Lietuvos upės Nemuno delta, kuri aptariamaisiais laikais buvo nutolusi labiau į rytus ir siekė Šilutę, kur jungėsi su Minijos žiotimis (Žulkus 2004, p. 21). Pastebimas ir aiškus gyvenviečių trūkumas teritorijoje tarp Nemuno deltos ir žemupio. Panašu, kad iki pat santakos su Jūros upe Nemuno žemupys ir delta nebuvo apgyvendinti. Kaip rodo archeologiniai radiniai, ši upė turėjo didelę reikšmę to meto prekybai ir buvo naudojama tiek prekybai tarp įvairių Lietuvos teritorijoje gyvenusių genčių, tiek su tolimesniais kaimynais (Michelbertas 1972; 1986). Todėl atrodytų, jog būtent šioje regiono dalyje galėtų būti tankiau gyvenama ir kapinynų trūkumas gali reikšti, kad kapinynai dar neaptikti arba suardyti. Gali būti, kad šios vietos nebuvo patogios pastoviam gyvenimui. Nemuno delta buvo labai pelkėta, ten telkšojo Nemuno žemupio pelkės. Be to, pastovūs pavasariniai ir rudeniniai potvyniai greičiausiai trukdė žmonėms įsikurti per arti Nemuno.

Tarp gyvenviečių Minijos upės pakrantėse ir gyvenviečių Jūros upės pakrantėse matosi neapgyventa teritorija. Didelę dalį Lietuvos teritorijos dengė miškai, didelis šalies miškingumas išliko gan ilgai – I tūkstantmečio pabaigoje miškai dengė du trečdalius ploto (Enciklopedija Lietuva 2008, p. 94). Daugėjant gyventojų pirmiausia iškirsti paupių miškai. Teritorijos tarp Minijos ir Jūros upių, kuriose dabar nerandama romėniškojo laikotarpio paminklų, tais laikais greičiausiai buvo neapgyvendintos, juose plytėjo miškai.

Sulyginus romėniškojo laikotarpio apgyvendinimo žemėlapi su gyventojų sėslumo pirmajame mūsų eros tūkstantmetyje kartograma (Šešelgis 1996, p. 14), matyti, kad visame pirmajame tūkstantmetyje tankiausiai apgyvendintos teritorijos sutapo su romėniškojo laikotarpio apgyventomis teritorijomis. Intensyviai gyventa buvo pajūrio ruože, be to, pastebimos trys labiau izoliuotos gyvenviečių santalkos Salanto upelio rytinėje pakrantėje, Jūros upės rytinėje pakrantėje ties vidurupiu ir Nemuno žemupyje Jūros upės deltoje. Įvertinus kapinynų tarpusavio padėtį pajūryje, ryškėja tam tikri dėsningumai, kai kuriose vietose pastebimas didesnis kapinynų susitelkimas nedideliu atstumu vienas nuo kito. Periodo pradžioje toks kapinynų susitelkimas pastebimas Kretingos

rajone. Kurmaičių ir Padvarių kapinynus skiria maždaug 2,5 km atstumas, Rūdaičių ir Padvarių – 6 km, Rūdaičių ir Kurmaičių taip pat 6 kilometrų. Labai panašūs atstumai skiria ir vėliau datuojamus Lazdininkų, Senkų, Užpelkių, Palangos, Pryšmančių kapinynus, taip pat kaip ir Baitų, Šernų, Bandužių, Laistų, Maciuičių kapinynus. Tokie nedideli atstumai rodo, kad prireikus netoli esančių gyvenviečių bendruomenės galėdavo organizuoti tam tikrus bendrus gamybos, gynybos ar kitus veiksmus (1 žemėlapis).

1.3.1. Pagrindiniai laidosenos bruožai

Laidosena nagrinėjamos teritorijos kapinynuose yra nuodugnai aprašyta Lietuvos archeologų (Tautavičius 1968; Michelbertas 1986; Jovaiša 1997a; 1997b; Vaitkunskienė 1995a; 1999; Banytė-Rowell 2001; 2007c; Bliujienė 2013 ir kt.). Mūsų eros pradžioje įvykę pokyčiai laidosenoje tikriausiai rodo vakarų baltų įsijungimą į Vidurio ir Šiaurės Europos kultūrinę provinciją (Banytė-Rowell 2001, p. 96).

Vakarų Lietuvoje romėniškojo periodo pradžioje kai kurie žmonės gyveno tose pačiose vietose kaip ir jų protėviai, tai rodo nuosekli laidojimo papročių kaita tame pačiame kapinyne. Kiek leidžia spręsti šiuo metu sukaupta archeologinė medžiaga, Nemuno žemupyje plokštiniai kapinynai atsirado tik B2 periode (70 – 150 m.), čia naujose vietose kūrėsi naujieji atvykėliai. Ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu visame regione buvo įrengiami nauji kapinynai. Pavyzdžiui, Rūdaičių II, Dauglaukio, Barzdūnų, Jurgaičių, Macikų, Maciuičių, Sauserių kapinynai įrengti I a. antrojoje pusėje, Andulių, Bandužių, Rūdaičių I, Kalotės, Kašučių, Kiauleikių, Kliošių, Pailgotyje, Palumpiuose Papilių, Vilkyčių, Vilkyškių kapinynuose buvo pradėta laidoti II amžiuje. Daugiau naujų kapinynų atsiranda III a. (Ankštakiai, Ankštakiai-Senkai, Aukštkiemiai, Baitai, Gaurė, Laistai, Lazdininkai, Lylavėnai, Palanga, Pleškučiai, Pryšmančiai I, Pryšmančiai II, Ringiai, Senkai, Stragnai, Šarkai, Šaukėnai, Šernai, Tūbausiai, Užpelkiai, Žviliai). IV a. dažniausiai laidojama jau egzistuojančiuose kapinynuose, bet yra ir naujų (Greižėnai, Lumpėnai,

Reketė, Stribaičiai, Vėluikiai), visi išskyrus Reketę yra Nemuno žemupyje. Dalis Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynų nustoti naudoti romėniškajame laikotarpyje (pavyzdžiui, Barzdūnai, Palanga, Dauglaukis, Padvariai, Pailgotis), tačiau daugelyje kapinynų žmonės buvo laidojami iki VII ar net XIII amžiaus. V. Šimėnas teigia, kad Nemuno žemupio V a. pabaigos–VI a. kapinynai labai skiriasi nuo ankstesnio laikotarpio ir kad Nemuno žemupio viduriniojo geležies amžiaus kultūra nėra senojo geležies amžiaus kultūros tęsa (Šimėnas 2006, p. 73). Šią išvadą paneigia E. Jovaišos tyrimai Vėluikių kapinyne, kurio trijuose tyrinėtuose kapuose rastų perpečių ir gintaro nešiosenos tradicijos, papuošalų formos juos sieja su ankstesniais Nemuno žemupio kultūros kapais Šaukėnuose ir Dauglaukyje (Jovaiša 2007). M. Michelbertas pastebi šios teritorijos ištuštėjimą IV a. pabaigoje (Michelbertas 1986, 87 pav.; 1989, p. 17), bet šios išvados gali pasikeisti atrandant vis naujus kapinynus šioje mažai tyrinėtoje teritorijoje. O štai Vakarų Lietuvoje tuose pačiuose kapinyuose buvo laidojama bent iki VII amžiaus.

Dalis Vakarų Lietuvos kapų romėniškojo periodo pirmojoje pusėje buvo įrengta pilkapiuose. Vakarų Lietuvoje galima nuodugnai pasekti laidojimo papročių tęstinumą ir kitimą, t. y. jų persipynimą viename ir tame pačiame kapinyne. Pavyzdžiui, Kurmaičių kapinyne mirusieji buvo pradėti laidoti I tūkst. pr. Kr. viduryje. Degintiniai kapai buvo įrengti pilkapiuose. Pirmaisiais dešimtmečiais po Kristaus pradėjo plisti nedeginimo ir laidojimo plokštiniuose kapinyuose paprotys ir dalis mirusiųjų laidoti sekant naujomis tradicijomis, kai štai kita dalis palaidojimų buvo įrengiama dar vis išlaikant senovinį laidojimo pilkapiuose paprotį. Kurmaičių kapinyne rasti 6 romėniškojo laikotarpio kapai su ryškiais pilkapių sampilais. Trys iš jų datuojami B2 (70 – 150 m.) periodu ir trys B2/C1 (150 – 200) periodu. Kapinyno tyrinėtojo P. Kulikausko nuomone, galėjo būti ir daugiau šio laikotarpio kapų, ant kurių buvo supilti pilkapiai, bet šiuo metu sampilai yra išnykę (Kulikauskas 1968, p. 14). A. Bliujienė remdamasi tuo, kad ankstyvojo geležies amžiaus ir romėniškojo laikotarpio pradžios kapus dažnai skiria tam tikri tarpai, iškelia

hipotezę, kad tarp šių laikotarpių kapų su akmenų vainikais nėra jungčių fizine ir sąsajų kultūrine prasme (Bliujienė 2013, p. 464). Negalėčiau sutikti su tokiu teiginiu, Kurmaičių kapinyno centrinėje dalyje, kurioje telkiasi ankstesniojo laikotarpio degintiniai kapai, yra įrengti ir du nedegintiniai kapai. Mano manymu, nedegintinių kapų įrengimas šalia degintinių, kad ir 13–15 m. atstumu nuo centrinės kapinyno dalies su pilkapiais, kaip tik rodo bendruomenės siekį pabrėžti savo ryšius su anksčiau čia gyvenusiais protėviais. Romėniškojo laikotarpio ištyrinėtose Kurmaičių kapinyno dalyse greičiausiai buvo laidojami dviejų šeimų atstovai, vienos šeimos į pietus, o kitos į šiaurę nuo centrinės ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių dalies. Laidosenoje parodomas ryšys su protėviais greičiausiai legitimizavo ir šių šeimų teisę į aplink esančią apdirbtą žemę.

Gintarų kapinyne taip pat rasta ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos degintinių kapų liekanų, jie dažniausiai aptinkami šalia esančiuose pilkapiuose, bet yra atvejų, kai sudegintas mirusysis buvo palaidotas už pilkapio (Gintarų DK 1). Tokie faktai byloja apie nuoseklią laidojimo papročių kaitą. Padvarių kapinynas įrengtas apie II a. pr. Kr., kur mirusieji laidoti sudeginti pilkapiuose, ir naudotas maždaug iki I a. po Kr. pabaigos, kur greičiausiai buvo laidojami plokštiniame kapinyne su akmenų vainikais. Pirmieji nedeginti mirusieji pradėti laidoti I a. pr. Kr. pradžioje – viduryje (Padvarių pilk. 4, 3, 20, 21). Galima daryti prielaidą, kad kurį laiką buvo praktikuojamas biritualizmas. Tuo metu, kai pilkapyje Nr. 2 visi mirusieji buvo palaidoti sudeginti, netoliese esančiame pilkapyje Nr. 3 jau laidojimas vyko pagal naujuosius papročius (Jablonskis 1979, p. 46–48; 1988, p. 185). Ankstyvuosiuose griautiniuose pilkapiuose pastebimi ryškūs mirusiųjų deginimo papročio perimamumo pėdsakai. Ankstyvųjų pilkapių dugnai ištiesai dengti anglimis ir suodžiais (Padvarių pilk. 20–21) arba karstas buvo pastatytas ant ugnies židinių imituojančio 0,6 m didumo apskrito pelenu ir anglių 3 cm storio sluoksnio (pilk. 9) (Jablonskis 1976, p. 16–17). Ėgliškių ir Kurmaičių pilkapynai byloja, kad kai kada nedeginti mirusieji buvo laidojami pilkapiuose, kuriuose anksčiau

mirusieji buvo palaidoti sudeginti (Ėgliškių pilk. 2 ir 3; Kurmaičių pilk. 8). Kai kuriais atvejais pilkapiai su griautiniais kapais yra mažesni ir juose laidojamas dažniausiai tik vienas mirusysis (Padvarių 3, 5, 6, 9, 18, 20, 22). Ankstyviausi griautiniai pilkapiai, kaip ir vėlyvesnieji degintiniai, buvo įrengiami atskirai, o jų akmenų vainikai dažnai yra 3–4 aukštų su 0,9–1,1 m aukščio sampilu (Padvarių 3, 4, 20, 21). Vėlyvesnieji pilkapiai įrengti grupėmis, jų akmenų vainikai mažesni, 1–2 aukštų, o sanpilų aukštis mažėja iki 0,5–0,3 m (Jablonskis 1976, p. 16). Tai rodo, kad bendruomenės investicijos, kurių reikėjo palaidoti mirusiajam, pasidarė mažesnės nei ankstesniame laikotarpyje. Galima net kelti klausimą, ar laidojimą kelių aukštų apvaliuose, šalia vienas kito esančiuose akmenų vainikuose su žemais pylimais traktuoti kaip laidojimą pilkapiuose, ar kaip laidojimą plokštiniame kapinyne? Greičiausiai čia galime apčiuopti patį perėjimo iš vienos laidojimo formos į kitą momentą, trukusį ne vieną dešimtmetį. Tikėtina, kad tuo laikotarpiu kito sociokultūrinė situacija šioje teritorijoje. Tiek degintinių, tiek griautinių to laikotarpio kapų įkapės yra skurdžios, nesimato kitų ryškių socialinės atskirties požymių, todėl manyčiau, kad laidosena pilkapiuose nėra tiesiogiai susijusi su mirusiojo socialine padėtimi, bet atspindi tam tikrą konservatyvumą laidojimo papročių kitimo laikotarpiu. Būtent, kai dalis bendruomenės pradeda mirusiuosius laidoti naująja tradicija, o dalis dar vis laikosi senųjų papročių. Nors galima tikėtis, kad kaip tik svarbesnes pozicijas visuomenėje užimančios šeimos ilgiau išlaikė laidojimo pilkapiuose paprotį. Kurmaičių kapinyne pastebima, kad kapai pilkapiuose priskiriami aukštesnes RTS vertes turintiems kapams (kapų pilkapiuose RTS vertės yra 3, 5, 6, 8, kai didžioji šio kapinyno kapų dalis turi RTS vertes 0, turi RTS vertes 0, 1 ir 2) (1 pav.).

Socialinių santykių kontekste perėjimas iš laidojimo pilkapiuose į laidojimą plokštiniuose kapinyuose yra įdomus reiškinys. Pilkapių vyravimas sietinas su agrarinės veiklos intensifikacija ir individualaus ūkio bei privačios nuosavybės atsiradimu. Esant nuolatiniam sodybų judėjimui (kas 25–40 m. sodybos sunykdavo ir neretai buvo perstatomos ne toje pačioje vietoje, o kelių

kilomentų spinduliu nuo buvusios sodybos) ir išsibarsčiusiais šeimos dirbamais laukais, naudojamomis pievomis, ganyklomis ir pan., pilkapiams atiteko teritoriją pažyminčio ženklo vaidmuo (Simniškytė-Strimaitienė 2004, p. 25–26). Pilkapis kultūriniame kraštovaizdyje galėjo įsitvirtinti kaip šeimos su privačiu žemės plotu deklaracija. Amžių sandūroje paplitę plokštiniai kapinynai galimai rodo tam tikrų susiformavusių visuomeninių santykių stabilumą. Kaip minėjau, kai kur artėjant prie mūsų eros pilkapių akmenų vainikai ir sampilai tapo mažesni (Padvariai), vėliau išnyko ir patys pilkapiai, t. y. sumažėjo būtinybė investuoti daug pastangų į tam tikros visuomenės grupės pažymėjimą per laidojimo vietos įrengimą. Visuomeninių santykių deklaravimui užteko iš ankstesnio laikotarpio perimti tradiciją mirusiųjų laidoti akmenų vainike. I. Hodderio žodžiais tariant, tai būtų galima laikyti ideologijos natūralizacija, kai tam tikri santykiai visuomenėje yra pakankamai įsitvirtinę ir jų nebereikia pabrėžti laidojimo ceremonijoje (Hodder 1982, p. 150–154). Laidojimo vietos formos pasikeitimas galimai byloja apie šeimos su individualiu ūkiu įsigalėjimą ir šių santykių tolesnę stabilizaciją (žr. skyrių „Gyvenviečių socialiniai tyrimai“).

Vakarų Lietuvoje dauguma visuomenės narių buvo laidojami panašiai įrengtuose kapuose. Nors nemažai Vakarų Lietuvos kapinynų apardyta ir ypač yra nukentėję akmenų vainikai, senovėje juose kapus, apie daugelį kapų rasti pavieniai akmenys ar akmenų vainikų dalys leidžia teigti, kad jei ne visus, tai bent jau didžiąją dalį kapų juose akmenų vainikai. Nuodugnai išanalizuoti akmenų vainikų priklausomybės nuo mirusiojo lyties, amžiaus ir įkapių skaičiaus kape nėra galimybių. Negalima panagrinėti ir skirtumo tarp kapų, kurie buvo apjuosti vainikais, ir kapų, kurie nebuvo apjuosti vainikais, mat dabar tikrai nežinome, ar nuo kapo, apie kurį nėra vainiko, akmenys buvo nurinkti vėliau, ar vainiko iš viso nebuvo. Kapų, kurių akmenų vainikai nesuardyti, analizė leidžia aptarti kai kurias tendencijas.

Vakarų Lietuvoje B1–B2 (10 – 150 m.) periode dažniausiai buvo kraunami apvalūs vainikai (2 pav.). C1a–C1b (150 – 260 m.) periode ryškiai padaugėja

ovalių akmenų vainikų, bet apvalūs ir toliau lieka labiausiai naudojama vainikų forma (3 pav.). Be to, atsiranda daugiau priestatų. Iš gerai išlikusių, nesuardytų vainikų galima spręsti, kad jie dažniausiai buvo sudaryti iš vienos, dviejų eilių. Tačiau yra rasta vainikų, sudėtų iš trijų ir keturių eilių. Vainikai taip pat skiriasi savo dydžiu. Kaip ir ankstesniame periode, kai kurie kapai be akmenų vainikų dar turi į patį kapą įdėtų akmenų: dažniausiai po du prie galvos ir prie kojų arba tik prie galvos ar kojų, kartais akmuo būna padėtas ir prie mirusiojo šono. Šie kapai priklauso Kurmaičių kapinynui, matyt, čia kalbame apie tam tikrą paprotį, būdingą Kurmaičių bendruomenei. Trys iš jų yra suaugusiųjų kapai, du iš jų turi vidutinę ir vienas aukštą RTS vertes. Du kapai yra vaikų ir jų RTS vertė yra žema, tačiau tai rodo, kad šie vaikai buvo palaidoti ypatingai, skirtingai nei kiti. Tas pats pasakytina apie suaugusiųjų kapus. Nors mirusieji greičiausiai priklausė įvairiems visuomenės sluoksniams, dėl kažkokios priežasties būtent juos iškyrė iš likusių visuomenės narių ir palaidojo neįprastai. C2–C3 periode (260–350 m.) tampa mėgstami ovalo formos akmenų vainikai (4 pav.). Apvalūs vainikai dar vis naudojami, bet daug rečiau. Sumažėja ir priestatų. Išnyksta tradicija dėti po kelis akmenis prie mirusiųjų galvų ir kojų, bet yra atvejų, kai į kapą įdedamas vienas akmuo. Paprotys į kapus dėti pavienius akmenis buvo plačiai žinomas nagrinėjamo laikotarpio Centrinėje Lietuvoje, taip pat Nemuno žemupyje, Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių areale (Michelbertas 1986, p. 43, 48; Banytė-Rowell 2001, p. 97). Bet, ar šiuos retus pavienių akmenų į kapus dėjimo atvejus galime priskirti kaimynų įtakai, sunku pasakyti. Žinome tik tiek, kad toks laidojimas buvo taikomas žmonėms, greičiausiai atstovaujantiems įvairiems visuomenės sluoksniams.

Akivaizdu, kad akmenų vainikų forma nežymiai kito bėgant laikui. Mėginimai surasti dėsningumus tarp akmenų konstrukcijų ir kapo RTS nedavė jokių rezultatų, atrodo, kad akmenų dėjimas į kapus nebuvo susijęs su mirusiojo aukšta ar žema visuomenine padėtimi. M. Michelbertas teigia, kad vainikų dydis priklauso nuo mirusiojo lyties ir amžiaus (Michelbertas 1986, p.

30). Iš dalies galima pasekti tendenciją vaikų kapus įrengti puslankio formos priestatuose ar pan., bet ryškių skirtumų tarp moterų ir vyrų kapų akmenų konstrukcijų nebuvo pastebėta.

Paprotys kapus apdėti akmenų vainikais buvo paveldėtas iš senesnių laikų ir greičiausiai gali būti aiškinamas kaip su tikėjimais susijusių apeigų atspindys, kai akmenų vainikas buvo siejamas su mirusiojo būstu. Tikėjimai yra konservatyvi ideologijos forma, kuri vykstant įvairiems pokyčiams visuomenėje gali išlikti nepakitusi ilgą laiką. Manoma, kad akmenų konstrukcijų sudėtingumas ir reta mirusiųjų orientacija leidžia išskirti tam tikrą grupę kapų ir juos laikyti žynių kapais arba tiksliau žmonėmis, visuomenėje atliekančiais tam tikrą apeiginę funkciją (Jovaiša 1989).

Nemuno žemupyje nesutinkame akmenų vainikų. Tačiau kartais šio regiono kapuose pasitaiko pavienių akmenų, dėtų tiesiai į kapus. B2–C1b periode (70 – 260 m.) tokie kapai sudaro apie 15 % kapų, C2–C3 periode (260–350 m.) procentas kapų su akmenų konstrukcijomis išauga iki 31 %. Šie kapai neišsiskiria nei turtingumu, nei mirusiųjų lyties pagrindu, kapų orientacija irgi tradicinė. Atrodo, kad tokia ypatinga laidosena jiems buvo suteikta dėl kitokių priežasčių. Kaip ir Vakarų Lietuvoje, tokio kapo įrengimo priežastį sunku nustatyti. Gal šie akmenys simbolizavo amžinąjį namą ir jų buvimas ar nebuvimas buvo susijęs su tam tikromis apeigomis ar tikėjimais?

Įdomesnės informacijos visuomeninių santykių aspektu nerodo ir kapų orientacija. Visą romėniškąjį laikotarpį vyravo šiaurinės laidojimo kryptys, pietinėmis kryptimis laidota daug rečiau (5, 6, 7 ir 8 pav.). Galima įžvelgti tendenciją pietinėmis kryptimis dažniau laidoti moteris. Koreliacijos tarp laidojimo krypties ir radinių tipų skaičiaus kape irgi nėra. Nemuno žemupyje pastebimas ryšys tarp mirusiojo orientacijos ir lyties, ypač B2–C1b (70 – 260 m.) periodais moteris laidotos dažniau pietinėmis, o vyrai šiaurinėmis kryptimis. Laikotarpio antroje pusėje, C2–C3 periodais (260–350 m.) daugiau moterų yra laidojama vyriškomis kryptimis ir atvirkščiai (9 ir 10 pav.).

Apibendrinami kapo įrengimo tyrimus, galime konstatuoti, kad išsamesnės informacijos apie visuomenės stratifikaciją iš kapų įrengimo negalime gauti, tiksliau pasakius, nemokame jos perskaityti.

3.1.2. Mirusiojo lytis

Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose griautinė medžiaga išlieka labai prastai. Dažniausiai randama tiktai dantų, dilbio kaulų, ant kurių buvo apyrankių, liekanų. Jau seniai pastebėta, kad romėniškuoju laikotarpiu moterims ir vyrams į kapus buvo dedami skirtingi daiktų kompleksai, nors dalis daiktų randama ir vyrų, ir moterų kapuose. Ginklai ir daugelis darbo įrankių (išskyrus peilius, ylas ir verpstukus) tradiciškai laikomi vyrų įkape, tokios apsirengimo detalės kaip diržų sagtys irgi laikytinos vyriškomis įkapėmis. Papuošalų dažniausiai randama moterų kapuose, tačiau neretai pavienių papuošalų pasitaiko ir vyrų kapuose (segės, antkaklės, apyrankės). Archeologinėje literatūroje aprašytas ne vienas atvejis, kai su vadinamosiomis vyriškomis įkapėmis buvo palaidota moteris (Werbart 2007, p. 283–291). Kai kuriuose regionuose nustatyti lytį gali padėti kapų orientacija (Astrauskas 1998, p. 94), bet Vakarų Lietuvoje šio principo negalima taikyti.

Esant blogai išlikusiai kaulinei medžiagai įkapių kompleksų tyrimai leidžia geriau išskirti vyrų ir moterų kapus, nors toks skyrimas yra tik teorinis, realus pasiskirstymas gali skirtis iki 4 proc. (tokį antropologinio ir pagrįsto įkapėmis datavimo nesutapimo procentą nurodo A. Simniškytė, tyrinėjusi moterų kapus su vyriškomis įkapėmis Lietuvoje (Simniškytė 2007). Korespondencine analize sugrupavus šiame darbe tyrinėjamus kapų kompleksus, gautoje matricoje išrūšiuotus kapus galima suskirstyti į tris blokus: vyrų, nenustatytos lyties ir moterų. Matricos viduryje galima išskirti kapus, neturinčius ryškiai moteriškų arba ryškiai vyriškų įkapių kompleksų, nors tyrinėtojai pagal vieną ar kitą kape rastą įkapę kai kuriuos kapus priskyrė vyrų arba moterų kapams. Manychiau, kad tam tikros įkapės tai leidžia daryti, pavyzdžiui, kirviai, ginklai, nes jie niekada nėra aptikti ryškiai moteriškuose kompleksuose, bet skirti kapą vyrui

dėl to, kad kape yra peilis, negalima, nes peilių sutinkama tiek moterų, tiek vyrų kapuose. Atidžiau pastudijavus išskirtą grupę matricos viduryje matosi, kad didžioji dalis ten patekusių kapų skirtini prie nenustatytos lyties kapų grupės. Iš į korespondencinės analizės tyrimą įtrauktų 672 kapų 155 priskiriami moterims, 385 – vyrams ir 132 traktuojami kaip nenustatytos lyties kapai. Daug mažesnis moterų kapų skaičius leidžia teigti, kad po nenustatytos lyties kapais slepiasi daug moterų kapų. Didžiosios daugumos mirusiųjų lytis yra aiškiai atspindėta įkapėse, galima daryti prielaidą, kad laidotuvininkams buvo svarbu palaidoti mirusį su lyties atributais. Tačiau nedidelė visuomenės dalis palaidota be tokių atributų, gali būti, kad šių mirusiųjų lytis neturėjo didelės reikšmės ir laidojant buvo išreiškiamos kitos mirusiojo tapatybės.

1.3.3. RTS tyrimų rezultatai

Nors RTS tyrimuose lieka vietos subjektyviai nuomonei, kuri pasitelkiama, pavyzdžiui, nustatant, kokius kapus laikyti ypač turtingais, tačiau jais remiantis bendros kapų turtingumo tendencijos turėtų būti atspindėtos gana tiksliai. Pažvelgus į bendrą visų romėniškojo laikotarpio kapų RTS diagramą (11 pav.) matyti, kad kapų skaičius dažniausiai mažėja didėjant RTS vertei. Apie 8 % visų kapų nebuvo jokių įkapių. Labai panašiai pasiskirsto kapai, turėję 2–5 įkapes. Kapų skaičius su daugiau įkapių labai mažas. Vakarų Lietuvoje vyrams ir moterims buvo būdingos skirtingos įkapės, todėl galima tikėtis, kad ir įkapių tipų skaičius skirtingų lyčių kapuose skirsis. Taip pat neabejotina, kad kiekviename laikotarpyje vyravo skirtingi RTS kapuose dėsniumai. Apibendrinant galima pasakyti, kad pagal turtingumą kapus galime suskirstyti į keturias kategorijas: neturtingi kapai (0–1 įkapių tipas), vidutiniai (2–5 įkapių tipai), pasiturintys (6–9 įkapių tipai) ir turtingi (10 ir daugiau įkapių tipų).

B1–B2 (10–150 m.) periode galima nagrinėti santykinai nedidelį kapų skaičių – 47 kapus. Šiame laikotarpyje dažniausiai sutinkami kapai, kurių RTS pasiskirsto nuo 0 iki 4 (12 pav.), aukščiausia vertė yra 8, turtingų kapų procentas yra 8,5 %. Moterų kapų aukščiausia vertė 5, dažniausiai sutinkami

kapai su 2 įkapių tipais. Vyrų kapai turi 2, 3 arba 5 įkapių tipus kape. Gausiausia nenustatytos lyties mirusiųjų grupė, apimanti daug kapų be įkapių arba su 1 įkape, bet turinti 6 kapus su RTS 3, taip pat vieną kapą, kurio RTS yra 8 (12 pav.). B1–B2 (10–150 m.) periode pastebime nedidelį, bet įkapių gausėjimą kapuose, palyginti su ankstesniuoju periodu (Michelbertas 1986). Taip pat galime pasekti visuomenės diferenciaciją kapų turtingumo požiūriu, keletas kapų ryškiai išsiskiria radinių tipų skaičiumi. Tai neabejotinai byloja apie visos visuomenės gerovės augimą ir elito sluoksnio buvimą, nors jis apėmė tik labai nedidelę visuomenės dalį. C1a–C1b periodu (150 – 260 m.) galime datuoti žymiai daugiau kapų – 268. Šiuo laikotarpiu smarkiai išauga ir kapų RTS vertė (13 pav.). Aukščiausia RTS vertė šiuo laikotarpiu yra 16 (Lazdininkų k. 473 (65); Lazdininkų k. 478 (70)). Vyrų kapų RTS vertės yra pasiskirsčiusios tarp 1 ir 16. Turtingiausi kapai sudaro 10 % visų kapų (14 pav.). Dauguma vyrų kapų turi 2–6 įkapių tipus. 7–9 įkapių tipus turintys kapai nėra reti, nors jų grupė daug mažesnė, kapų, kurių RTS vertė 10–16, yra mažiausiai. Moterų kapų didžiausia RTS vertė yra 12, daugiausia kapų turi 2–5 įkapių tipus, mažiau 6–8 ir keletas turi RTS vertes 9–12. Įdomiai pasiskirsto nenustatytos lyties mirusiųjų kapai, vyrauja įkapių neturintys arba vieną įkapių tipą turintys kapai. Vidurinę grupę sudaro kapai, kurių RTS 2–5, o labai turtingų, turinčių vertes 10 ir 15, yra po vieną kapą. Šiuo laikotarpiu jau labai ryškūs įkapių tipų skaičiaus kapuose netolygumai. Tiek vyrų, tiek moterų, tiek nenustatytos lyties individų kapų grupėse aiškiai išsiskiria ypač įkapių gausa pasižymintys kapai, įkapių skaičius šiuose kapuose smarkiai lenkia didžiąją kapų dalį. Palyginti su ankstesniuoju laikotarpiu, kapų be įkapių arba tik su viena įkape procentas sumažėja nuo 45 iki 16 %. Aiškiai išauga kapų bendras turtas ir, nors kapuose esanti informacija nebūtinai atspindi gyvąją visuomenę, manau, galima kalbėti apie tam tikrą ekonominį suklestėjimą. Norėdama kapus aprūpinti pakankamai gausiomis įkapėmis, visuomenė turėjo turėti tam tikrą kiekį į kapus patekusių daiktų savo kasdieniams poreikiams tenkinti, juolab kad kai kurie jų buvo gyvybiškai reikalingi (darbo įrankiai, ginklai).

C2–C3 periodu (260–350 m.) galima datuoti 426 kapus. Didžiausia kapų RTS vertė yra 18 (15 pav.). Populiariausia vyrų kapų RTS vertė nuo 2 iki 5, mažiau kapų, turinčių po 6–9 įkapių tipus, retai sutinkami ypač turtingi kapai, jų RTS vertė siekia 18 (15 pav.). Šiek tiek išauga kapų be įkapių ar su vienu įkapių tipu procentas (21 %), turtingiausi kapai sudaro 5,5 % visų laikotarpio kapų. Moterų kapų RTS vertės, kaip ir C1a–C1b periode (150 – 260 m.), gerokai žemesnės už vyrų. Moterų kapų grupėje yra kapų su viena įkape, didžiausią grupę sudaro RTS 2–5 kapai, gerokai mažesnis skaičius kapų turi po 6–8 įkapių tipus ir keli kapai – 9–11. Nenustatytos lyties kapų dinamika atitinka bendras tendencijas. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, statistiniai duomenys rodo nežymų turtingų kapų mažėjimą.

D periodu datuojami 92 kapai. D periode dar išauga neturtingų kapų skaičius ir siekia 31 %, turtingų kapų yra apie 6 % (16 pav.). Moterų kapų RTS aiškiai nusileidžia vyrų ir siekia 8, o vyrų turtingų kapų RTS išauga net iki 22 (Barzūnų k. 5). Kaip matyti iš šio kapo įkapių, jis turėtų būti priskirtinas D periodo pabaigai ir parodo viduriniojo geležies amžiaus pradžios tendencijas.

Peršasi išvados, kad B1–B2 (10–150 m.) periode kelios šeimos jau galėjo savo mirusiuosius aprūpinti turtingomis įkapėmis, bet didžioji visuomenės dalis laidojama tik su keliais daiktais arba visai be jų. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) kapų be įkapių smarkiai sumažėja ir dvigubai išauga radinių skaičius turtinguose kapuose. Stipriai išryškėja skirtumai tarp neturtingų, vidutinio turtingumo ir turtingų kapų. C2–C3 periode (250 – 350 m.) sumažėja labai turtingų kapų (nuo 10 % C1a–C1b periode iki 5,5 % C2–C3 periode), didžiąją dalį sudaro vidutinio turtingumo kapai su 2–5 įkapių tipais. D periode kapų diferenciacija pagal turtą labai panaši kaip ankstesniame laikotarpyje, pastebimas įkapių gausėjimas vyrų ir mažėjimas moterų kapuose. Šie periodai indikuoja iš ankstesnio laikotarpio atėjusio drastiško visuomenės sluoksniavimosi pagal laidojimo apeigoms panaudotų daiktų skaičių amortizaciją, kas galėtų rodyti ir bendruomenės narių tarpusavio santykių srityje nusistovėjus aiškesnes normas.

Norint priartėti prie senovėje egzistavusio visuomenės gradacijos modelio (turint mintyje ir faktą, kad laidojimo medžiagoje jį matome iškreiptą ir dėl ideologinių bei kitų priežasčių) reikėtų sugretinti kelių tyrimų rezultatus ir daryti išvadas juos sulyginus. Todėl verta išskirti ir įsigilinti į kapų kompleksus bei atkreipti dėmesį į galimus regioninius skirtumus (nes anksčiau atliktas tyrimas rėmėsi medžiaga iš visos Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio) ar net atskirai bendruomenei būdingus laidosenos ypatumus, įvertinti tų skirtumų mastą ir reikšmę.

Regioniniai skirtumai atsiskleidžia palyginus bendrus visoje tiriamoje teritorijoje esančių kapų RTS tyrimus su Nemuno žemupio kapinyuose atliktais tyrimais (17 pav.). Pastebima labai ryški tendencija – kapų skaičius atvirkščiai proporcingas įkapių skaičiui. Nedidelis procentas kapų, kuriuose visai nerasta įkapių (5 %), tačiau didelis skaičius kapų su viena įkape. Populiariausia buvo mirusįjį palaidoti su 1–4 įkapėmis, didžiausias įkapių tipų skaičius nusileidžia Vakarų Lietuvos statistikai ir siekia 10. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) dauguma kapų turi 1–4 įkapių tipus. Tiek vyrų, tiek moterų kapuose matyti tos pačios pasiskirstymo pagal kapų RST tendencijos. Turtingiausio kapo vertė yra 10. C2–D periodu (260–450 m.) RTS vertė sumažėja, aukščiausia yra 6.

Didelių skirtumų tarp viso Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio regiono bei Nemuno žemupio kapų turtingumo proporcijų nepastebėjome, bet apčiuopiama tendencija į Nemuno žemupio kapus dėti mažesnį įkapių tipų skaičių. Tikėtina, kad dėl savo geografinės padėties (prieigos prie jūros) ir senesnių intensyvesnio apgyvendinimo tradicijų Vakarų Lietuva, palyginti su Nemuno žemupiu, buvo turtingesnė teritorija.

1.3.4. Kapų kompleksų analizė

Siekiant tiksliau atskleisti laidosenoje užkoduotą simbolinę reikšmę, yra svarbi ne tik atskira įkapė, įdėta į kapą, įkapių skaičius, bet ir įkapių

kompleksai, kurie yra susiję tiek su mirusiojo amžiumi, lytimi, tiek ir su socialine padėtimi, nes pirmieji du iš dalies sąlygoja trečiąją.

Bendrai tariant, kapų suskirstymas į kategorijas yra pagrįstas tam tikromis kape esančiomis įkapėmis, jų gamybos sudėtingumu, įkapių gausumu, kai kurių įkapių egzempliorių skaičiumi kape, įkapės paskirtimi kape⁴. Yra tikimasi, kad šie kriterijai gali suteikti informacijos apie mirusiojo aukštą, išskirtinę padėtį arba eilinę bei žemą padėtį visuomenėje ir padėti argumentuotai išskirti turtingumo grupes ne tik pagal tai, kiek įkapių tipų rasta kape, bet ir pagal kitus kriterijus. Aptardama kiekvieno periodo kapų kombinacijas, remdamasi atlikta įkapių analize, nustatysiu, kokios įkapės yra svarbios išskiriant kategorijas, kodėl būtent vienos, o ne kitos įkapės pasirinktos kaip reikšmingos visuomeniniams tyrimams.

Toliau bus aptariamos svarbiausios įkapės: jų retumas ar dažnumas kapuose, jų paskirtis, ryšys su mirusiojo lytimi ir amžiumi, kapų su įvairiomis įkapėmis RTS vertė. Šie tyrimai yra svarbūs vėlesniam etapui – įkapių kompleksų išskyrimui. Ankstesni archeologiniai tyrimai rodo, kad skirtinguose regionuose tie patys daiktai, dedami į kapus, kartais turėjo skirtingus tikslus, skirtingas simbolines reikšmes⁵.

Kaip ne kartą minėta, Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje moterų ir vyrų kapų inventorių buvo skirtingas, nors dalis daiktų galėjo būti dedami į abiejų

⁴ Šiame kontekste ypač svarbios papildomos įkapės, prie kurių priskiriu geriamuosius ragus, monetas; papuošalus, kurie buvo papildomai įdėti mirusiajam, keramikinius puodus ir puodelius, beržo tošies dėžutes ir panašias įkapes, nes jos buvo įdėtos greičiausiai ne dėl praktinės būtinybės jas turėti pomirtiniame gyvenime, bet dėl kitų priežasčių.

⁵ Netgi skirtinguose kapinyuose gali būti nedidelių skirtumų, tačiau kadangi mano tiriamoji medžiaga nėra pilna, daugelis kapinynų yra stipriai apardyti ir į tyrimus galima įtraukti tik nedidelį skaičių kapų, teks pasitenkinti informacija, kurią gausiu tirdama kapinynus kartu. Tačiau vėliau, interpretuojant gautus duomenis, bus atsižvelgta į netikslumus, kurie gali atsirasti dėl anksčiau minėtos priežasties.

lyčių kapus. Kai kuriais atvejais ta pati įkapė vyro ir moters kape gali turėti skirtingas reikšmes arba kaip tik įkapės nešama informacija gali būti niekaip nesusijusi su mirusiojo lytimi.

Pirmajam įkapių tipui skiriami papuošalai, kurie buvo naudojami praktiškiems tikslams – susegti drabužius, t. y. buvo aprangos dalis: segės, smeigtukai, sagos, sagtys ir pan. Šio pogrupio daiktai greičiausiai atsidūrė kapuose, nes jie laikė susegę mirusiojo drabužius, taip pat kaip ir mirusiajam gyvam esant. Tie patys daiktai – aprangos dalys gali būti paprasti vienuose kapuose ir ypač puošnūs kituose. Skiriasi ir šio tipo daiktų kokybė, tikėtina, kad turtingesni visuomenės nariai nešiojo puošnesnius susegimus nei paprastieji. Antrajam įkapių tipui skiriami likusieji papuošalai, kurie neatliko jokios praktinės funkcijos, bet buvo nešiojami norint pasipuošti ir greičiausiai kaip signalas kitiems visuomenės nariams apie individo ar jo šeimos užimamą padėtį ar pareigas visuomenėje. Kai kurie papuošalai galėjo būti tiesioginiai valdžios simboliai, kaip tai matome Zelandijos saloje (Lund Hansen 1988a, 1990, 1995, 1997, 2001a; Hedeager 1985, 1988, 1990, 1992 ir t. t.).

Trečiajam įkapių tipui skirtini kasdienei buičiai ir asmens higienai naudojami daiktai, darbo įrankiai ir ginklai: verpstukai, pincetai, adatos, ylos, peiliai, ietigaliai, kirviai, ietys ir kt. Galima daryti prielaidą, kad juos dėjo į kapus kaip būtinus daiktus pomirtiniame gyvenime, kurie savaime atspindi mirusiojo visuomeninę padėtį. Ginklai greičiausiai parodo ir mirusiojo sugebėjimą kariauti, nors tai dar nereiškia, kad jam teko kautis kasdien. Kartais kapuose sutinkami buities daiktai gali turėti ypatingą simbolinę reikšmę – rodyti mirusiojo lytį ar šeiminę padėtį ir t. t.

Ketvirtajam tipui skirtinos papildomos įkapės, tokios kaip romėniškos monetos, miniatiūriniai puodeliai ir tošies dėžutės. Daiktai, kurie nebuvo naudojami kiekvieną dieną, bet galėjo būti dedami į kapus norint parodyti tam tikrą mirusiojo padėtį visuomenėje. Papildomos dovanos, dėtos į kapus, gali dažnai būti mirusiojo išskirtinės padėties simbolis. Kartais kaip papildomos

įkapės į kapus buvo dedami papuošalai: antkaklės, segės, apyrankės ir pan. Pastebėta tendencija moteriškus papuošalus kaip papildomas įkapės dėti į vyrų kapus (Bliujienė 2013, p. 408). Manychiau, kad jų simbolinė reikšmė kape skiriasi nuo papuošalų ir drabužius susegančių detalių, buvusių ant mirusiojo kūno.

Įkapės priskyrimo vienai ar kitai kategorijai neužtenka, kad būtų galima spręsti, kokia buvo vienos ar kitos įkapės simbolinė reikšmė ir kokia buvo jos paskirtis. Būtina nustatyti jos retumą ar populiarumą, jos ryšį su mirusiojo amžiumi, lytimi ir pan. Sukaupus šią bendrąją informaciją apie skirtingas įkapes, lengviau analizuoti, vertinti ir aiškinti įvairius kapų kompleksus.

1.3.4.1 Galvos dangos papuošalai

Turima archeologinė medžiaga leidžia teigti, kad romėniškajame laikotarpyje kai kurios moterys galvą dengdavo vilnonėmis kepuraitėmis arba ant pečių krentančiu vilnoniu audiniu. Kadangi beveik visa organinė medžiaga kapuose yra sunykusi, negalime pasakyti, kaip dažnai moterys buvo laidojamos su galvos apdangalais. Galime kalbėti tik apie galvos apdangalus, puoštus žalvariu. Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje rastos keturios vilnonės, žalvariniais spurgeliais padengtos kepuraitės. Dvi rastos Šernų kapinyno kape Nr. 10 ir Nr. 22–23, kita – Kurmaičių kapinyno kape Nr. 22, ketvirtoji Dauglaukio kape Nr. 66. Lietuvoje kepuraitės rastos aukštos (Šernų k. 22–23 ir Kurmaičių pietinė dalis k. 22–8; Šernų k. 10–11) arba vidutinės (Dauglaukio k. 66–5) RTS vertės moterų kapuose. Kepuraitės buvo nešiojamos nuo C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) (Kurmaičiai, Dauglaukis) iki C2–C3 periodo (260–350 m.) (Šernai). Įdomu tai, kad net kelios kepuraitės rastos mergaičių paauglių kapuose (Dauglaukio k. 66 ir Kurmaičių pietinė dalis k. 22), kitų mirusiųjų amžius nėra tiksliai nustatytas. Mirusiosioms paauglėms buvo apie 14–16 metų, galima svarstyti, ar tokio amžiaus mergina jau galėjo turėti suaugusios moters statusą, ar ne. Moterų galvos dangos tyrimai Lietuvoje parodė, kad įvairūs galvos dangos papuošalai dažniau pasitaiko jaunų merginų kapuose,

todėl tikėtina, kad tai jaunų merginų papuošalas (Kačkutė 1995, p. 17; Kačkutė 2014b.).

Labai panašių kepuraičių rasta Gotlando saloje, kiek kitokių, bet vilnonių ir puoštų žalvariu kepuraičių aptikta Volgos-Kamos kapinyne, Bleckmaro vietovėje, Vokietijoje ir Kompolės vietovėje, buv. Jugoslavijoje (Blumbergs 1982). Europoje tokios kepuraitės yra retos ir sutinkamos turtinguose kapuose, neabejotinai jos buvo nešiojamos visuomenei svarbių ir įtakingų moterų. Kadangi Europoje žalvariu puoštos kepuraitės atsirado anksčiau nei baltų žemėse, tikėtina, kad idėja gaminti tokias kepuraites atėjo iš Europos, greičiausiai iš Gotlando salos, nes Lietuvos ir Gotlando kepuraitės turi daug panašumų, kurių pagrindinis – žalvariniai spurgeliai, padengę kepuraitę. Lietuvos kepuraitės yra vietinės gamybos ir jų gamyba neabejotinai reikalavo didelio meistriškumo ir daug laiko. Tai nepaprasta įkapė ir greičiausiai priklausė ne eilinėms visuomenės narėms, o diduomenės atstovėms. Vadinasi, ir baltų kraštuose kepuraitė gali būti traktuojama kaip prestižinis moters drabužis (papuošalas).

Apgalviai (vilnonės galvos dangos, kurių priekinė dalis puošta žalvariu) vakarinėje Lietuvos dalyje sutinkami dažniau. Tyrinėjamame regione turime 22 įvairių laikotarpių kapus su apgalviais. Apgalviai dažniausiai sutinkami aukštos RTS vertės kapuose, tačiau C2–C3 periode (260–350 m.) sutinkami ir mažiau įkapių turinčiuose kapuose. Kaip ir kepuraitės, apgalviai sutinkami tiek moterų, tiek jaunų merginų kapuose, bet dėl neišlikusios kaulinės medžiagos tikslesnio palaidotųjų amžiaus negalime nustatyti. Bendrai paėmus, ši reta įkapė traktuotina kaip supaprastintas žalvariu puoštų kepuraičių variantas. Mano nuomone, jie irgi žymėjo išskirtinę moters ar merginos padėtį visuomenėje.

Be kepuraičių ir apgalvių šioje teritorijoje žinomas ir trečias galvos papuošalo variantas – antsmilkiniai. Jie buvo nešiojami prisegti prie kepuraičių smilkinių vietoje. Įvijiniai apgalviai yra papuošalas, kuris romėniškuoju laikotarpiu buvo plačiai naudojamas centrinėje Lietuvoje, bet ankstyvajame

geležies amžiuje ir amžių sandūroje naudotas Vakarų Lietuvoje (Ėgliškiai 3 pilk., kapai 2, 4, 7, 8). Aptariamame regione antsmilkinių rasta trijuose žemos arba vidutinės RTS vertės Dauglaukio kapinyno kapuose. Kadangi antsmilkiniai romėniškajame laikotarpyje nebebuvo madingi vakarinėse Lietuvos teritorijose, šie keli kapai su antsmilkiniais gali būti traktuojami kaip moterų, kilusių iš centrinės Lietuvos, kapai Dauglaukyje arba kaip kitokia centrinės Lietuvos kultūros įtaka. Antsmilkiniai vargu ar teikia informaciją apie mirusiojo įtakingumą visuomenėje.

Galvos dangos puošyboje labai dažnas įvijos, spiralės motyvas, kurį galima interpretuoti per baltų mitologijoje labai svarbias reikšmes turinčius objektus, būtent žaltį ir saulę. Tiek saulės, tiek žalčio simbolika yra siejama su vaisingumu, gyvenimo energija, atsinaujinimu, giminės pratęsimu (Kačkutė 1995, p. 23–24). Toks aiškinimas padėtų suprasti ir tendenciją dabinti jaunų, bet greičiausiai jau lytiškai subrendusių merginų galvas žalčio ir saulės motyvais dekoruotais galvos papuošalais. Abejočiau, kad žalvariu puoštos kepuraitės ar apgalviai buvo nešiojami kasdieniame gyvenime, jais pasidabinus nebuvo patogu nudirbti kasdienes darbus, manyčiau, tai švenčių ir kitų apeigų metu naudotas drabužis, kas dar labiau sustiprina hipotezę apie simbolinę šių papuošalų prasmę.

1.3.4.2. Antkaklės

B1–B2 (10–150 m.) periodo kapuose antkaklių rasta tik dviejuose tūkstantmečio sandūra datuojamuose Ėgliškių pilkapynų kapuose, nors apskritai šiuo laikotarpiu vakarų baltų teritorijoje buvo nešiojamos antkaklės.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) antkaklių sutinkama tiek moterų, tiek vyrų kapuose, jų rasta 27 % visų šio periodo kapų. Moterų kapuose šis papuošalas sutinkamas įvairios RTS vertės kapuose. Atkreipia dėmesį faktas, kad visuose aukštos RTS vertės kapuose ir neretai vidutinės RTS vertės kapuose buvo daugiau nei viena antkaklė, paprastai po dvi antkakles. Moterų kapuose

antkaklė buvo gana įprasta įkapė (37 % moterų kapų), bet gali būti, kad antkaklių kiekis išreikšdavo moters turtingumą, žymėjo svarbią padėtį visuomenėje.

Į C1a–C1b (150 – 260 m.) vyrų kapus dažniausiai buvo dedama po vieną antkaklę, tačiau antkaklių buvimas kapuose tiesiogiai koreliuoja su RTS verte, kuo didesnė RTS vertė, tuo labiau tikėtina šią įkapę rasti kapo komplekse. Aukštos RTS vertės vyrų kapuose dažniau randamos dvi ar daugiau antkaklių. Vyrų kapuose antkaklė, matyt, buvo susijusi su vyro padėtimi visuomenėje, ja buvo dabunami ne visi vyrai. Kad antkaklės baltų vyrų kapuose pabrėžė jų aukštą padėtį, rodo ir vėlesnių kapinynų tyrimų medžiaga (Vaitkunsienė 1995a, p. 116).

C2–C3 (260–350 m.) ir D (350 – 450 m.) periode situacija išlieka tokia pati, antkaklių aptinkama visų RTS verčių moterų kapuose ir dažniausiai tik aukštesnes RTS vertes turinčių vyrų kapuose. Išlieka tendencija į turtingesnius įkapių kapus dėti po kelias antkakles.

Be paprastų antkaklių labai retais atvejais randama antkaklių su pakabučiais. Žinomi tik Dauglaukio kapinyne rastų antkaklių su pakabučiais kapų nesuardyti kompleksai, pagal juos galime teigti, kad šios išskirtinai puošnios antkaklės buvo dedamos į vidutinės (Dauglaukio k. 25 ir Dauglaukio k. 39) ir aukštos (Dauglaukio k. 110) RTS vertės kapus. Taip pat krenta į akis, kad antkaklių, padabintų romėniškajame laikotarpyje Lietuvoje reta balto metalo danga (sidabro arba alavo), sutinkama aukštos ir labai aukštos RTS vertės kapuose.

Visais laikotarpiais antkaklių aptinkama ne tik suaugusiųjų, bet ir vaikų kapuose, tačiau akivaizdu, kad toli gražu ne kiekvienas miręs vaikas galėjo tikėtis šios įkapės. Įvertinant faktą, kad ne visi vaikai buvo laidojami bendruomenės kapinynuose, antkaklė, uždėta mirusiajam ant kaklo, gali būti siejama su vaiko išskirtinumu tiriamoje visuomenėje.

Palyginti retais atvejais, dažniausiai kapuose, kurių RTS vertė aukšta ir labai aukšta, antkaklės buvo dėtos prie mirusiojo galvos kaip papildomos įkapės, tai pasitaiko tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Dėl tokio antkaklės dėjimo į kapą retumo ir kapų turtingumo, manyčiau, kad antkaklės, kaip papildomos įkapės, buvimas kape suteikia kapui išskirtinę poziciją bendruomenės kapinyne.

1.3.4.3. Kaklo apvaros ir pavieniai karoliai

Kaklo apvaromis šiame darbe vadinami vėriniai, turintys kelis ir daugiau karolių, kabučių ar įvijų, sudaryti iš vienodo ar skirtingo tipo karolių, kabučių, įvijų. Dažniausiai buvo nešiojamos gintaro, stiklo ir emalio karolių apvaros, kartais pajvairintos gintariniais ir žalvariniais ar geležiniais kabučiais ir įvijomis. Stiklo ir emalio karolius tradiciškai laikome importiniu daiktu, gintaro karolius ir kabučius bei žalvarinius kabučius traktuojame kaip vietinės gamybos dirbinius (Michelbertas 1986, p. 100). Tyrimais nustatyta, kad gintaro karoliai, nors ir nėra įkapė, randama tik turtinguose kapuose, bet sutinkama visuose turtinguose kapuose (Bagužaitė-Talačkienė 2010, p. 14–15). Taigi gintaras laikytinas svarbių asmenų atributu.

B1–B2 (10–150 m.) periode į moterų kapus kaklo apvaros buvo dedamos retai. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) net 57 % moterų kapų aptikta kaklo apvarų. Bendrai apvarų daugiau kapuose, kurių RTS vertė aukšta, nei kapuose, turinčiuose žemą RTS vertę. Vyrų kapuose apvarų pasitaiko labai retai (7 % kapų), dažniausiai kapuose, kurių RTS vertė aukšta.

C2–C3 (260–350 m.) ir D (350 – 450 m.) periode apvarų sumažėja, jų rasta 17 % visų šio laikotarpio kapų: 39 % moterų ir tik 6 % vyrų kapų. Daugiausia apvarų turtingesniuose kapuose, bet pasitaiko ir mažos RTS vertės kapuose. Nors apvaros rečiau patenka į kapus, bet jos sutinkamos įvairesnių grupių individų kapuose.

Kaklo apvaros įdomi įkapė ir tuo, kad ji pasitaikė net 36 % visų romėniškojo periodo vaikų kapų. Be kaklo apvarų kapuose randama ir pavienių karolių. B1–

B2 (10–150 m.) periode pavienių karolių, kaip ir apvarų, pasitaikydavo ypač retai (Padvarių k. 21–2; Kurmaičių k. 21). C1a–C1b periode (150 – 260 m.) pavienių karolių padaugėja, jų rasta 15 % periodo kapų, abiejų lyčių individų kapuose; 18 % C2–D periodų (260 – 450 m.) kapų turi pavienių karolių. Daugiausia pavienių karolių gintariniai. Kaip ir apvaros, taip ir karoliai dažnai sutinkami vaikų kapuose. Pavieniai karoliai dažnai buvo prikabinti prie smeigtuko ar segės. Tokios mažos apvarėlės ar pavieniai karoliai gali būti traktuojami kaip amuletai (Vaitkunskienė 1999, p. 162).

Kaklo apvaros – įkapė, dedama į kapus ne tik pasiturintiems visuomenės nariams, todėl jos negalima vienareikšmiškai laikyti mirusiojo turto ar statuso simboliu. Tačiau kapuose randamų apvarų įvairovė, detalių, iš kurių sudarytos apvaros, įvairovė liudija, kad apvarose galėjo būti užkoduota įvairi informacija ir apie mirusį individą. Pavyzdžiui, nors gintaro karoliai Vakarų Lietuvos kapinyuose daug retesni nei kitose vakarų baltų teritorijose ar Vielbarko kultūroje (Bliujienė 2007a, p. 277, 282), tikėtina, kad gintaras turėjo išskirtinę vertę, juk jis buvo vienas labai svarbių prekybos su Romos imperija objektų, todėl gintaro karolių ir kabučių buvimas vėrinyje yra neatsitiktinis. Gintaras greičiausiai kapuose atsirasdavo kaip simbolinę, gal apsauginę funkciją turinti įkapė, tai paaiškintų gintaro karolių santykinę gausą vaikų kapuose ir būtinybę gintaro įdėti į turtingo asmens kapą. Taip pat gintaro, kaip apsauginę, amuletinę reikšmę turinčios įkapės, traktavimą palaiko ir dažnas būtent gintaro karolių, kaip papildomos įkapės, dėjimas į kapus. Deja, kaklo apvarų įvairovė labai apsunkina įvairių apvarų variantų panaudojimą socialiniams tyrimams, nes apvarose užkoduota informacija greičiausiai yra daugialypė ir sunkiai išaiškinama.

Pastebima, kad jau B2 (70 – 150 m.) periode atsiranda ilgų ir prabangių stiklo ir emalio karolių apvarų, pajvairintų žalvariniais kabučiais (Bandužių k. 91, Kurmaičių k. 22). III amžiuje prabangių karolių apvarų dar pagausėja ir jų aptinkama turtinguose įkapių kapuose. Tokios apvaros Lietuvoje, kaip ir kitose

barbarikumo dalyse, neabejotinai buvo moterų aukšto socialinio statuso atributas (Bliujienė, Bračiulienė 2007, p. 57; Lund Hansen 2009).

1.3.4.4. Krūtinės papuošalai

Segė, kapuose randama mirusiojo krūtinės srityje, buvo naudojama kaip aprangos dalis praktiniams drabužių susegimo tikslams, tačiau skirtingais laikotarpiais segės gali irgi papasakoti skirtingą istoriją. Segių buvo dedama į B1–B2 (10–150 m.) periodo kapus. Jų rasta šio laikotarpio moterų kapuose, turinčiuose aukštą RTS vertę, ir įvairių verčių vyrų kapuose. Laikotarpyje, kai žalvarinių dirbinių dar nebuvo taip gausu ir į kapus buvo dedama mažiau įkapių, segės buvimą kape galima laikyti mirusį iš kitų išskiriančiu dalyku.

Vėlesniais periodais kapuose segių aptinkama nemažai. Moterų palaidojimuose jų pasitaiko įvairių RTS verčių kapuose ir segių pasiskirstyme nematyti ryškių tendencijų. Vyrų kapuose šis papuošalas irgi sutinkamas įvairių RTS verčių kapuose, tačiau čia krenta į akis tai, kad kuo didesnė kapo RTS vertė, tuo didesnė galimybė, kad kape yra segė. Labai turtinguose kapuose segės būna kaip papildomos įkapės, daržniausiai padėtos prie mirusiojo galvos. Kaip ir antkaklių atveju, pasidabruotos segės yra retos ir sutinkamos dažniausiai įkapių turtinguose kapuose.

Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje kapuose rasta tiek geležinių, tiek žalvarinių smeigtukų. Smeigtukų rasta įvairių periodų moterų ir vyrų kapuose, turinčiuose įvairias RTS vertes. Kartais smeigtukų sutinkama vaikų kapuose. Smeigtukai į kapus pateko kartu su drabužiais, kuriuos jie laikė. Retais atvejais smeigtukai naudoti ir moterų galvos dangai prilaikyti. Neatrodė, kad buvo skirtumas, iš kokio metalo smeigtukai pagaminti, svarbesnis buvo jų funkcionalumas.

Išskirčiau smeigtukus, sudariusius prabangius krūtinės papuošalus. Krūtinės papuošalu vadinamas papuošalas, sudarytas iš dviejų smeigtukų (segių), prie kurių pritvirtinti kiauraraščiai pakabučiai ir kurie tarpusavyje sujungti

grandinėle ar keliomis grandinėlių eilėmis, kai kada karolių vėriniu. Šio tipo papuošalų atsiranda C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) moterų kapuose, turinčiuose vidutinę ir aukštą RTS vertę, ir buvo naudojami C2–D periode (260–450 m.). Dažnai krūtinės papuošalas buvo daromas sujungiant būtent apskritinius ar rozetinius smeigtukus. Tyrinėtojai sutaria, kad šių apskritinių ažūrinių ir neažūrinių, o vėliau rozetinių segių ir smeigtukų galvučių forma buvo nusižiūrėta iš Romos provincijų (Michelbertas 1972, p. 91–92; Banytė-Rowell 2001, p. 56, 62). Gali būti, kad šių papuošalų dėvėjimas buvo susijęs su asmens deklaruojamu priklausymu privilegijuotam visuomenės sluoksniui. Galima pastebėti tendenciją, kad apskritinės ir rozetinės segės (smeigtukai) dažniau sutinkami turtinguose kapuose (jeigu vertinsime kapus, kurie yra nesuardyti ir kurių radimo aplinkybės tiksliai dokumentuotos). Krūtinės papuošalai sutinkami labai retai ir tik suaugusių moterų kapuose. Šio papuošalo gamyba turėjo užimti nemažai laiko ir reikalavo nagingo meistro. Nekyla abejonių dėl to, kad papuošalas tikrai išskirtinis ir kartu su prabangiais karolių vėriniais laikytinas baltų arealo kultūrų moterų socialinio statuso atributu (Bliujienė, Bračiulienė 2007, p. 57; Stankus 1995, p. 58, 61).

1.3.4.5. Rankų papuošalai

B1–B2 (10–150 m.) periode apyrankių randama tiek vyrų, tiek moterų, tiek vaikų kapuose. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) apyrankės tampa populiaria moterų ir vyrų įkape, nors moterų kapuose apyrankės neabejotinai populiarsnės. Žiedai – mėgstama moterų įkapė. Šiuo, kaip ir kitu periodu, apyrankių ir žiedų rasta įvairių RTS verčių moterų kapuose. Įdomu, kad dalis vidutinės ir visi aukštos RTS vertės kapai turėjo daugiau nei vieną apyrankę ir žiedą. Žemos RTS vertės vyrų kapuose apyrankių nerasta. Tačiau dažnai vidutinės ir aukštos RTS vertės vyrų kapuose buvo rasta po kelias apyrankes. Taip pat ir nenustatytos lyties kapuose, turinčiuose aukštą RTS vertę, buvo daugiau nei viena apyrankė. Apyrankių labai dažnai sutinkama mergaičių ir kartais berniukų kapuose. Taigi apyrankės ir žiedai – įprastos įkapės, jų dėjimas į kapą nepriklausė nei nuo amžiaus, nei nuo lyties. Tačiau apyrankių ir

žiedų, dėtų tiek į vyrų, tiek į moterų kapus, skaičių galima laikyti vienu iš palaidoto asmens svarbos visuomenėje indikatorių. Be įprastų žiedų tipų – uždarų (juostinių), įvijinių žiedų keliose Vakarų Lietuvos kapinyuose rasta kryžinių žiedų (Stragnai, suardytas kapas, Šarkai k. 30, Dauglaukis k. 110) (Michelbertas 2000, p. 5). Tyrinėtojai tokio tipo žiedą laiko valdžios ženklų (regalija) (Jovaiša 1997b, p. 37–39; Stankevičius 2007, p. 91). Dviejuose nesuardytuose kapuose šių žiedų rasta labai aukštos RTS vertės kapuose. Lietuvoje rasti keli vietinės gamybos gyvatgalviai žiedai, aiškiai pagaminti sekant auksinių gyvatgalvių žiedų pavyzdžiu. Tai Baitų kape 31, Šernų kape 67 ir Bandužių kape 74 rasti sidabriniai įvijiniai žiedai praplatintomis šoninėmis įvijomis ir vienas žalvarinis, rastas Lumpėnų k. 9 (Banytė-Rowell 2007a, p. 128). Nagrinėjant kapų kompleksus verta atkreipti dėmesį į šiuos išskirtinius papuošalus. Kaip antkaklės ir segės, apyrankės ir žiedai į kapus buvo dedami ne tik ant rankų, bet ir kaip papildomos įkapės, dažniausiai prie galvos, kartais kojų srityje. Kuo didesnė kapo RTS vertė, tuo dažniau apyrankė yra užmauta ir ant rankos, ir įdėta kaip papildoma įkapė.

1.3.4.6. Romėniškos monetos ir kitas importas iš Romos imperijos

Germanų gyvenamose teritorijose romėniškuoju laikotarpiu aiškiai išsiskiria kapų su turtingomis romėniško importo įkapėmis – žalvariniais ir stikliniais indais, monetomis, karoliais, ginklais, horizontas. Tokios įkapės buvo dedamos į elito atstovų kapus ir traktuojamos kaip politinės dovanos, o ne prekybinių mainų objektas. Baltų genčių teritorijoje žalvarinių ir stiklinių indų pasitaiko nepaprastai retai. Vakarų Lietuvoje žinoma tik viena romėniškų indų radimvietė (Kurmaičių k. 7). Vakarų baltų teritorijoje rastos I a. po Kr. datuojamos Padunijos provincijų segės (A238m tipo sparninių segių yra rasta tik Lietuvoje ir Sambijos pusiasalyje, o sparninių segių A238r už imperijos ribų daugiausia rasta Lietuvoje), tačiau ir jos labai retas radinys.

Nagrinėjamoje teritorijoje gausiausiai paplitusiu romėniškojo importo radiniu reikėtų laikyti romėniškas monetas ir stiklo bei emalio karolius. Ilgos

karolių apvaros, randamos kapuose tiek germanų teritorijoje, tiek vakarų baltų kraštuose, gali būti laikomos visuomeninės padėties atributu. O kaip yra su romėniškomis monetomis?

Sidabriniai denarai vakarų baltų teritoriją, kaip ir visą Laisvąją Germaniją, intensyviausiai pasiekė laikotarpyje nuo Markomanų karų iki Septimus Severus valdymo laikotarpio (150 – 220 m.). Skirtingose vakarų baltų teritorijose denarų paplitimas nėra vienodas. Įdomu tai, kad didžiausia šių monetų koncentracija yra Mozūrų ežerų regione (100 vienetų), kai štai Sambijos pusiasalyje – 13, Vakarų Lietuvoje – 24, o Nemuno žemupyje tik 1. Mozūrų ežerų regione sidabrinės monetos daugiausia aptinkamos lobiuose, o pajūryje – kapuose (Vakarų Lietuvoje visi denarai, išskyrus Lileikių lobį (Michelbertas 1972, p. 115; Bliujienė 2010, p. 159), rasti kapuose, Sambijos pusiasalyje 9 kapuose, 4 monetos kapinyno teritorijoje (Zapolska, 2009). Remdamiesi tuo, kad didžiausia sidabrinų monetų koncentracija yra Mozūrų ežerų rajone, o ne jūros pakrantėje, ir šių monetų paplitimas baltų kraštuose sutampa su Vielbaro kultūros gyventojų veržimosi į Rytus ir Pietus laikotarpiu, mokslininkai spėja, kad plėsdamiesi į kaimynines teritorijas germanai galėjo panaudoti dideliais kiekiais juos pasiekiantį sidabrą politiniais tikslais, todėl sidabriniai denarai vakarų baltų kraštuose laikytini politinėmis dovanomis (Bursche 1996, p. 135; Ciołek 2008 p. 158 - 170; Zapolska 2009). Žinoma, nereikėtų šios hipotezės absoliutinti, kai kurios monetos galėjo patekti ir kitais būdais (Šernų k. 14 rastas sidabrinis denaras kartu su dalgiu, galastuvu ir arklio kaulų liekanomis, tokia kapo komplektacija nerodytų ypatingo mirusiojo išskirtinumo, todėl nėra aišku, ar būtent ši moneta galėtų būti traktuojama kaip politinė dovana, nors tai, kad mirusysis buvo palaidotas su žirgo dalimis, rodo jo aukštą statusą visuomenėje).

Vakarų baltų žemės iš visos Laisvosios Germanijos teritorijos išsiskiria žalvarinių monetų – sestercijų gausa. Jos aptinkamos nuo I a. Sambijos pusiasalyje, o nuo I a. pabaigos žalvarinių monetų čia aptinkama jau nemažai. Lietuvos teritorijoje nors ir randama I a. pagamintų žalvarinių monetų, kapų

kontekstas liudija, kad į kapus jos pateko tik II–III amžiuje. Sestercijų radimvietės susitelkusios pietinėje Baltijos jūros pakrantėje tarp Vyslos ir Nemuno žemupių, kitaip tariant, pagrindinėje gintaro gavybos teritorijoje. Žalvarinių monetų dažniausiai aptinkama kapuose ir lobiuose. Šių radimviečių kontekstas leidžia teigti, kad didžioji jų dalis pasiekė šias teritorijas 80 metų periode nuo Marko Aurelijaus laikų iki maždaug 250 metų (Bursche 2006, p. 222). Įdomūs III a. vidurio radiniai, Treboneano Gallo (251–253) ir Valeriano/Galieno (253–260) laikų monetos. Tuo laikotarpiu Romoje monetų dėl pinigų devalvacijos buvo kaldinta nedaug. Šio laikotarpio monetų dažniausiai randama Italijoje ir retais atvejais Afrikoje (Bursche, 2007, p. 54). Todėl didelis tokių monetų kiekis, rastas pietinėje ir pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje, tikrai kelia nuostabą. Tikėtina, kad bent jau šio laikotarpio monetos atkeliavo Gintaro keliu tiesiai iš Italijos, nes kitose Laisvosios Germanijos teritorijose jų praktiškai nėra. Galima kelti hipotezę, kad ir kapuose rastos sestercijos rodo mirusiojo sąsają su prekyba gintaru ar kitais produktais, gal prekybai patrauklių produktų gamyba ir gavyba.

Vakarų Lietuvoje C1a–C1b periode (150 – 260 m.) žalvarinių sestercijų dažnai aptinkama abiejų lyčių kapuose, net 37 % visų kapų turi monetų, jų randama įvairių RTS verčių kapuose. Galima pasekti tendenciją, kad kapų su monetomis skaičius auga sulig kapo RTS verte. C2–C3 periode (260–350 m.) monetų rasta tik 3 % kapų, beveik visada jų RTS vertė labai aukšta. Vis tik tiesiogiai romėniškų monetų buvimą kapuose sieti su prekyba būtų labai vienpusiška, monetos greičiausiai rodo tam tikrus visuomenėje vykstančius ekonominius ir kultūrinius procesus ir galėjo funkcionuoti kaip sukaupto turto išraiška. Galima konstatuoti, kad C1a–C1b periode (150 – 260 m.) monetos į Vakarų Lietuvą patekdavo dideliais kiekiais ir buvo prieinamos įvairiems visuomenės sluoksniams, todėl šitos įkapės savaime negalime naudoti kaip tiesioginio mirusiojo svarbios padėties visuomenėje mato, tačiau monetų skaičius ir jų buvimas įkapių turtingame kape gali nurodyti išskirtinę mirusiojo poziciją.

Liko neaparta dar viena labai svarbi importo iš Romos imperijos ir jos provincijų rūšis – spalvotųjų metalų žaliava. Sprendžiant iš to, kad nuo I a. vidurio pastebime didėjančius papuošalų, pagamintų iš spalvotųjų metalų, kiekius kapinynų medžiagoje, galime teigti, kad nuo to laikotarpio spalvotųjų metalų žaliava nuolatos patekdavo į Vakarų Lietuvos teritoriją. Kai kurie mokslininkai mano, kad ir Romėniškos monetos buvo panaudojamos kaip spalvotojo metalo žaliava (Bliujienė 2013, p. 434). Ypač žalvarinių papuošalų kiekiu kapuose išsiskiria C1a–C1b laikotarpiai (150 – 260 m.), C2–C3 periode (260–350 m.) ši tendencija šiek tiek sumažėja, bet ir toliau lieka svarbi. Žalvarinių papuošalų gausa kapuose neabejotinai rodo mirusiojo padėtį visuomenėje, jo priklausymą visuomenės elitui. Todėl tikėtina, kad spalvotųjų metalų išteklių kontrolė, taip pat ir mainų, per kuriuos šis metalas patekdavo į Vakarų Lietuvą, kontrolė buvo visuomenės elito prerogatyva. Elito, kuris mirties atveju savo atstovų kapus gausiai aprūpindavo žalvariniais papuošalais. Todėl žalvarinių dirbinių kiekis kape galėtų būti dar vienu kriterijumi, pagal kurį būtų skiriami įvairių visuomenės grupių atstovai.

1.3.4.7. Beržo tošies dėžutės ir papildomos įkapės

Beržo tošies dėžutės yra įkapė, kuri, išskyrus Vakarų Lietuvą, nebūdinga jokiai kitai Lietuvos teritorijai. Tokių dėžučių rasta Gotlando saloje. Vakarų Lietuvos įtrauktuose į tyrimus kapinynuose buvo rasti 22 kapai su beržo tošies dėžutėmis, tačiau tikėtina, kad jų buvo ir daugiau. Dažnai dėl labai prastai išlikusios organikos sunku pasakyti, ar mirusiojo galvūgalyje sudėti daiktai buvo įdėti į dėžutę, ar ne. Beržo tošies dėžučių rasta tik aukštos ir labai aukštos RTS vertės moterų ir vyrų kapuose. Tačiau įdomu tai, kad beržo tošies dėžučių neretai rasta abiejų lyčių vaikų kapuose. Vaiko atveju šios papildomos įkapės gali būti aiškinamos kaip vaiko šeimos nuosavybė, kurią vaikas paveldėjo iš savo šeimos, kas gali liudyti apie tam tikrą paveldėjimo sistemą.

Šis faktas veda prie minties, kad čia kalba eina apie pasiturinčius visuomenės narius, kurie ir aname pasaulyje turėjo būti pasiturintys, arba apie

labai gerbiamus visuomenės narius, kuriuos laidotuvininkai (šeima) pagerbė papildomomis dovanomis. Vienu ar kitu atveju mirusieji tikriausiai nebuvo eiliniai visuomenės nariai. Papildomos įkapės buvo dedamos ne tik į dėžutes, bet ir tiesiog šalia mirusiojo galvos, kartais įvyniotos į beržo tošį arba audinį. Visuomenės tyrimams svarbesnis papildomų įkapių buvimo faktas, jis rodo, kad be ant kūno dėvėtų papuošalų mirusysis gavo ir daugiau, tiesioginės praktinės funkcijos neatliekančių daiktų. Tokie daiktai lyg atsarginiai, galėtų būti traktuojami kaip socialinę padėtį parodančios įkapės. Nors beržo tošies dėžučių dėjimo į kapus paprotys yra nežinomas Nemuno žemupyje, bet papildomos įkapės prie galvos kai kuriais atvejais buvo dedamos ir šiame regione. Gali būti, kad ir suaugusiojo kape beržo tošies dėžutėje sudėtos, įsuktos į tošį ar tiesiog padėtos prie galvos, kojų ar šono įkapės simbolizavo ne asmens, bet šeimos turtą, kuriuo mirusysis galės disponuoti pomirtiniame pasaulyje.

1.3.4.8. Miniatiūriniai puodeliai

Miniatiūriniai puodeliai buvo dedami prie mirusiojo galvos. Tokių puodelių rasta ir Gotlando saloje. Ne visos papildomos įkapės buvo vienodai vertingos. Miniatiūriniai puodeliai buvo dedami į kapus nuo C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) ir sutinkami įvairių RTS verčių tiek moterų, tiek vyrų romėniškojo periodo kapuose. Ši papildoma įkapė buvo prieinama visiems visuomenės sluoksniams ir todėl daug plačiau naudojama. Nemuno žemupyje papročio dėti miniatiūrinius molinius puodelis nebuvo.

1.3.4.9. Adatos ir verpstukai

Adatų ir verpstukų dažniausiai rasta moterų kapuose ir tik labai retais atvejais pasitaiko vyrų kapuose. Šių įkapių randama įvairaus turtingumo kapuose, greičiausiai kapuose atsirado kaip darbo įrankis, būtinas ir pomirtiniame gyvenime bei indikuojantis vieną iš asmens užsiėmimų šiame gyvenime. Adatomis buvo siuvami drabužiai, bet jos buvo naudojamas ir kaip

universalesnis įrankis, pavyzdžiui, medicinoje žaizdoms užsiūti (Bliujienė 2013, p. 314, 407), todėl kai kuriais atvejais jų atsiradimas kape gali liudyti labai specifinį mirusiojo statusą, jo gebėjimus.

1.3.4.10. Peiliai

B1–B2 (10–150 m.) periodo kapuose geležinių peilių labai reta. Vėliau peilių pasitaiko tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Moterų kapuose jie, tiesa, yra reta įkapė, bet sutinkama įvairios RTS vertės kapuose, gal kiek dažniau kapuose, turinčiuose aukštą RTS vertę. Vyrų kapuose peiliai dažna įkapė. Išryškėja tendencija peilius dažniau dėti į aukštos RTS vertės kapus nei į kapus, kurių vertė maža ir vidutinė. Peilių aptikta ir vaikų kapuose. Dėl kai kuriuose kapuose prastai išlikusios geležies ne visada aišku, kokio ilgio buvo peilis, todėl dalis vyrų kapuose randamų peilių iš tiesų galėjo būti kovos peiliai, o dalis kasdienėje buityje naudotų peilių.

1.3.4.11. Ietys

Ietys, kirviai, dalgiai ir peiliai – tai vyriškų įkapių komplektas. Kartais šie daiktai kapuose randami visi kartu, o kartais tik kuris vienas ar keli iš jų.

Ietigaliai yra populiari įkapė, randama tik vyrų kapuose. B1–B2 (10–150 m.) periode vyrai dažnai buvo laidojami su ietimis, bet ne visi. Šiame laikotarpyje dėl negausių į kapus dedamų įkapių daugelio mirusiųjų lyties negalime nustatyti, todėl negalime spręsti, koks procentas vyrų buvo laidotas su ietimis. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) net 69 % vyrų buvo į kapus įdėtos ietys, viename kape gali būti net po kelias ietis, įvertinus, kad dalis vyrų kapų slepiasi po nenustatytos lyties kapais, galime teigti, kad net pusė tuo metu gyvenusių vyrų buvo laidojami su ietimis. Kai kada ietigaliai sutinkami po kelis, tačiau nesimato jokie ryšio tarp ietigalių skaičiaus kape ir mirusiojo amžiaus ar turtingumo. Ietigalių rasta tik keliuose vaikų kapuose, visi kiti kapai su ietigaliais priklausė suaugusiesiems. C2–C3 periode (260–350 m.) padėtis nedaug keičiasi, kapų su ietigaliais skaičius truputį sumažėja (54 % vyrų kapų

раста ietigalių). Praktiškai išnyksta tradicija į turtingus kapus dėti po kelis ietigalius. Šiame laikotarpyje pastebėta daugiau vaikų kapų su ietigaliais. D periode (350 – 450 m.) išlieka tokios pat tendencijos kaip ir C2–C3 periode (260–350 m.): visiems dedama tik po vieną ietigalį, juos turėjo apie 56 % vyrų kapų, įvertinus nenustatytos lyties kapus – apie pusė palaidotųjų. Archeologinėje medžiagoje turime pavyzdžių, kad ginklais rečiau aprūpinami pagyvę žmonės (Pagrybis), toks paprotys vyravo ir kituose kraštuose (pavyzdžiui, *Berinsfield* kapinynas, Didžioji Britanija. Boyle, Dodd 1995). Dėl visiško osteologinės medžiagos sunykimo negalime nustatyti šios tendencijos tiriamoje medžiagoje, tačiau tikėtina, kad vyresniems vyrams, negalinties valdyti ginklo, ginklai į kapus buvo dedami rečiau ar visai nededami.

1.3.4.12. Kirviai

9 % B1–B2 (10–150 m.) periodo kapų rasta kirvių. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) kirviai tampa labai populiaria vyrų įkape. 50 % vyrų kapų turėjo po kirvį, vienu atveju 2 (Lazdininkų k. 483 (75). Kaip ir ietigalių, kirvių sutinkama įvairaus turtingumo kapuose. Juo didesnės RTS vertės yra kapas, juo dažniau jame sutinkamas kirvis. C2–D periode (260–450 m.) kirvių procentas nekinta (51 % vyrų kapų buvo kirvis), jie kaip ir ankstesniame periode sutinkami visų RTS verčių kapuose. Kirvis neabejotinai yra įkapė, kurią galima tiesiogiai sieti su suaugusiu vyru, nors kai kuriais atvejais kirvių aptikta ir vaikų kapuose. Kirvis sutinkamas gan dažnai, todėl galima spėti, kad jis buvo svarbi įkapė ta prasme, kad dažnai įėjo į kapo įkapių kompleksą kaip būtina detalė.

Tradiciškai archeologai kirvius priskiria darbo įrankiams (Kulikauskas ir kt. 1961; Michelbertas 1996; Kazakevičius 1993 ir kt.) ir teigia, kad jie kai kada buvo naudojami ir kaip ginklai. Reikėtų pritarti L. Vaitkunskienės nuomonei, kuri, remdamasi kirvio padėtimi kape, būtent šalia kitų ginklų ir kirvio dažnumu kapuose, aprūpintuose visais kitais ginklais germaniškojo laikotarpio Pagrybio kapinyne, kirvius laiko įrankiu, kuris galėjo būti naudotas tiek kaip ginklas, tiek kaip darbo įrankis (Vaitkunskienė 1995a, p. 97). Remiantis

prielaida, kad baltų ir germanų ginkluotės turėjo daug panašumų, o germanai kovoje naudojo kirvius, galima teigti, kad kirvis ir baltų gentyse buvo naudojamas kovos lauke (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 54; Jovaiša 1997b).

1.3.4.13. Kovos peiliai

Kovos peilių pasitaiko visų nagrinėjamų laikotarpių kapuose. Kovos peilis panašus į paprastą peilį, tik gerokai ilgesnis. Kovos peiliais laikomi tie, kurių ilgis 25 cm ir daugiau. Tokio tipo peiliai yra labai reta įkapė, nors aptinkama visais periodais. Gali būti, kad kovos peilių buvo daugiau, nei dabar galvojame, nes ne visų peilių ilgis nustatytas. Pastebima tendencija kovos peilius į kapus dėti beveik visada kartu su kirviais ir ietimis, jų dažniausiai sutinkama aukštesnių RTS verčių kapuose, bet ne būtinai. Kol kas kovos peilių neaptikta vaikų kapuose. Įkapės retumas, išskirtinis dėjimas į suaugusių vyrų kapus kartu su kitais ginklais liudija, kad ši įkapė buvo svarbi kovinės ginkluotės dalis, bet toli gražu ne visų naudojama laidojant. Dažniausiai kapuose su kovos peiliais kitų peilių nėra (78 % visų kapų su kovos peiliais), tačiau tai dar nėra įrodymas, kad kovos peiliai buvo dėti į kapus vietoj paprastų peilių, juos greičiausiai reikėtų laikyti ginklais. Nowakowski kelia hipotezę, kad 25–26 cm ilgio kovos peilius, skirtus stipriems kirčiams priešininkui suduoti, galima laikyti buvus kalavijais (Nowakowski 2007, p. 94).

1.2.4.13. Skydai

Skydų atsiranda C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) kapuose, jų turi 12 % laikotarpyje palaidotų vyrų, vėlesniame laikotarpyje tik 3 %. Skydų dažniausiai pasitaiko turtinguose ginklų suaugusių vyrų kapuose (keli su mažesnėmis vertėmis rasti apardytuose kapuose, keli turtingomis įkapėmis nepasižyminčiuose kapuose). Skydas, be abejonės, buvo naudojamas kūnui kovos metu apsaugoti, skydo turėjimas galėjo išgelbėti žmogaus gyvybę, todėl šis daiktas buvo svarbus kaunantis. Galime įsivaizduoti, kad medinių skydų be geležinių antskydžių būta ir kai kuriuose kituose kapuose, bet medis galėjo

sunykti ir jų pėdsakų nerandame. Skydas su geležiniu antskydžiu galėjo būti statuso simbolis, simbolizuoti mirusiojo padėtį kariuomenės hierarchijoje, kur pareigos galėjo būti skirstomos ne pagal turtus, bet greičiau pagal karinius nuopelnus. Tacitas, kalbėdamas apie germanų visuomenę, mini, kad germanų karo vadai buvo renkami iš drąsiųjų ir kad karo vadai vadovauja daugiau savo pavyzdžiu negu pasitelkdami jėgos panaudojimo teisę (Tacitas 1972, p. 8–9). Negalima atmesti minties, kad tokie patys principai galiojo ir baltų visuomenėje. Skydų dažnai randama aukštos RTS vertės kapuose, manyčiau, kad skydas kartu su kitomis vyriškomis įkapėmis galėjo būti aukščiausios karinės valdžios simboliu. Kiek sunkiau interpretuoti kelis skurdesnius kapus su skydais, bet gal jie galėtų būti paaiškinti C1a–C1b periode (150 – 260 m.) atsiradusia tradicija ne visus turtingų šeimų narius laidoti su gausiomis įkapėmis.

1.3.4.14. Dalgiai

Dalgių (kai kurie tyrinėtojai didesnius į dalgius panašius darbo įrankius vadina pjautuvais, bet, manau, kad tai tik keli to paties daikto tipai) kapuose pasirodo B2 (70 – 150 m.) periode (Michelbertas 1986, p. 163–164), bet dažniau jų sutinkama nuo C1a–C1b periodo (150 – 260 m.). 32 % vyrų kapų buvo įdėta po vieną dalgį. Dalgių yra visuose aukštos RTS vertės kapuose. Apskritai kapų su dalgiais procentas didėja, didėjant RTS vertei. Ta pati tendencija pastebima ir C2–D periode (260–450 m.), 24 % kapų turėjo dalgius. Dalgiai buvo greičiausiai naudojami žolei pjauti, parūpinant pašarą arkliams ir kitiems naminiams žolėdžiams gyvuliams. Todėl dalgis, rastas kartu su ginklais, galbūt rodo, kad žmogus turėjo žirgą. Jei ši hipotezė yra teisinga, tai mirusiuosius, palaidotus su dalgiais, galima būtų skirti raitelių kariuomenei. Tačiau galimas ir kitoks šios įkapės interpretavimas. Dalgis galėjo būti naudojamas ruošti pašarui karvėms ir arkliams, naudojamiems daugiau namų ūkyje, ir nebūtinai kariaujant. M. Michelberto nuomone, dalgiai galėjo būti naudojami ir javams kirsti (Michelbertas 1986, p. 202). Kapų medžiaga nerodo, kad be karybos būtų siekiama pabrėžti kitus mirusio vyro užsiėmimus ar

amatus, todėl kapų su dalgiais skirti tiesiogiai žemdirbiams negalime. Vyrų greičiausiai buvo tiek kariai, tiek žemdirbiai, todėl ir dalgis galėjo būti naudojamas pagal poreikius, įvairiai skirtingose situacijose.

Reikia atkreipti dėmesį, kad Nemuno žemupyje dalgiai – retai pasitaikanti įkapė. Įdomu tai, kad arkliai, arklio dalys ar raitelio apranga taip pat nebūdinga Nemuno žemupiui. Ši koreliacija tarp arklio ir dalgio nebuvimo Nemuno žemupyje leidžia bent iš dalies dalgį priskirti prie raiteliui būdingo inventoriaus.

1.3.4.15. Galastuvai ir skiltuvai

Apie galastuvus galima pasakyti tiek, kad ir C1a–C1b (150 – 260 m.), ir C2–D perioduose (260–450 m.) jų dažniausiai sutinkama kapuose, kurių RTS vertė vidutinė ir aukšta. Vakarų Lietuvai būdingi dideli galastuvai iš smiltainio akmens, atrodo, kad didžioji jų dalis buvo pagaminta tik laidotuvėms arba jų metu atliekamoms ritualams atlikti (Bliujienė 2013, p. 414). Galastuvai dažnai aptinkami poroje su dalgiais, net 52 % atvejų šios įkapės rastos drauge. Galastuvas – tai įrankis, taip pat priskirtinas raitelio komplektui. Nemuno žemupyje galastuvų labai reta.

Iš metalinės ir akmeninės dalies sudaryti skiltuvai nėra dažnas radinys Vakarų Lietuvos kapuose (abi dalys viename kape aptiktos tik kartą, Aukštikiemių kapinyno k. 366 (Michelbertas 1986, p. 182; Bliujienė 2013, p. 418). Ši įkapė galėjo turėti ir simbolinę prasmę, greičiausiai vyravo nuostata, kad, prieš aukojant skiltuvą, jis turi būti iškomplektuotas ir tik viena jo dalis atsidūrė kape kaip įkapė. Skiltuvas buvo nešiojamas maišelyje, prisegtame prie diržo, o diržas ir jame esantis skiltuvas greičiausiai buvo vienas baltų visuomenės stratifikacijos medžiaginių rodiklių (Bliujienė 2013, p. 418).

1.3.4.16. Darbo įrankiai

Ypač retai kapuose pasitaiko tokių darbo įrankių kaip kaltas, vedega, lenkena ar skobtas. Jų aptinkama daugiausia vidutinių ir aukštų RTS verčių kapuose. Nors šie darbo įrankiai labai reti, neatrodo, kad jie į kapus pateko kaip aukštos mirusiojo padėties simbolis. Jie galėjo rodyti palaidotų žmonių sugebėjimus ypač gerai atlikti vieną ar kitą darbą, bet tokios įkapės taip pat gali liudyti apie vis griežtesnį amatų išsiskyrimą, bent jau tam tikrų amatų. Kalto ir vedegos buvimas kapuose gali rodyti, kad mirusysis buvo medžio apdirbimo meistras, bet tokios įkapės taip pat gali rodyti jį buvus kalviu ir gaminus darbo įrankius.

1.3.4.17. Žirgai ir raitelio bei žirgo atributai

Žirgo ir raitelio atributais vadinsiu kamanas, žąslus, pentinus, nes šios įkapės yra tiesiogiai susijusios su žirgais. Su žirgais susijusių įkapių atsiranda B2 (70 – 150 m.) ir paplinta C1a–C1b periode (150 – 260 m.). Tame pačiame periode kapuose randama žirgų dalių, dažniausiai galvos, dantys, kojos, kai kurie mirusieji buvo palaidoti su visu gyvūnu (Reketė k. 35). Romėniškojo laikotarpio kapų su žirgais tipologija gan įvairi, dažniausiai sutinkami kapai su žirgų galvomis, kurios buvo padėtos raiteliui iš kairės. Tik vienu atveju su mirusiuoju buvo palaidotas visas žirgas (Reketė k. 35) (Bliujienė 2007c, p. 98). Bendrai visais laikotarpiais žirgo ir raitelio atributai randami aukštas ir labai auštas RTS vertes turinčiuose kapuose, tačiau yra atvejų, kai žirgų dantų rasta vaikų kapuose (Baitų kape nr. 2 ir 4). Archeologinėje literatūroje žinomi atvejai, kai žirgo liekanas sunku priskirti kokiam nors mirusiajam, kai kurie tyrinėtojai mano, kad to priežastis apardyti kapinynai arba prastai dokumentuoti kapinynų tyrimai (Bliujienė 2007c, p. 104). R. Banytė teigia, kad žirgas buvo kolektyvinė įkapė (Banytė-Rowell 2007c, p. 167-170), tačiau tokia hipotezė neįtikina, nes visos kitos įkapės, randamos kapuose, yra individualios. Taip pat aptinkama kapų be žirgų, tačiau su žirgo arba raitelio atributais, kurie

tikėtina simbolizuoja žirgą, nors pačio žirgo aukos kape ir nebūta (Bliujienė 2007c, p. 105).

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) 12 % vyrų kapų turėjo žąslus ir 5 % pentinus, bet jeigu žirgo ir raitelio atributų neišskirsime į grupes, pamatysime, kad net 18 % mirusiųjų buvo palaidoti su žirgais ar jų atributais. Kai kurie mokslininkai mano, kad C2–C3 periode (260–350 m.) kapų su žirgo ir raitelio atributais smarkiai mažėja (Bliujienė 2007, p. 116). Nagrinėjamoje medžiagoje, kuri atrinkta remiantis anksčiau išvardytais kriterijais, tokių tendencijų nepastebiu. Paprotys kai kuriuos bendruomenės narius laidoti su žirgo ir raitelio atributais išlieka ir C2–D periode (260–450 m.) - 20 % kapų, C2–C3 periode (260–350 m.) - 22 %.

Žirgo ir raitelio atributų dėjimas į kapus būdingas ne tik Lietuvos pajūrio gyventojams, bet ir kitoms vakarų baltų gentims. Įvairūs papročiai su mirusiais palaidoti žirgą, jo dalis, žirgo ar raitelio aprangos atributus rodo ne tik žirgo svarbą baltų visuomenėje, bet ir jo kaip mediatoriaus vaidmenį (Bliujienė 2007c, p. 95). Nemuno žemupyje nebuvo išvystytos tradicijos į kapus dėti žirgus ar žirgo bei raitelio aprangos detales, žinomi tik keturi kapai su tokiais radiniais (Daugaukio k. 12; Barzūnų k. 5, 15, 27).

1.3.5. Kapų kompleksų tyrimų rezultatai

Skirstant kapus į kategorijas atskirų periodų kapai bus nagrinėjami atskirai. Išskiriant kapų kompleksus daugeliu atvejų į pagalbą pasitelkta korespondencinė analizė. Kai kurių periodų kapus teko suskirstyti į kategorijas duomenų matrisę rūšiuojant ranka, mat dėl nedidelio kapų skaičiaus korespondencinės analizės nebuvo galima pritaikyti. Kita priežastis, kodėl ne visų periodų kapus skirstant į kategorijas buvo pritaikyta korespondencinė analizė, yra ta, kad šią analizę labai paveikia (t. y. iškraipo rezultatus) vadinamieji individualūs atvejai – retai sutinkami radiniai, o kai kuriais

atvejais, remiantis atskirų radinių grupių tyrimais, buvo nustatyta, kad jie kaip tik yra svarbūs socialiniams tyrimams.

1.3.5.1. B1–B2 periodas (10–150 m.)

Labai gaila, kad ankstyvasis romėniškasis periodas Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje iki šiol yra labai prastai dokumentuotas. Į tyrimus buvo galima įtraukti tik 32 kapus iš 8 kapinynų (šiam laikotarpiui iš viso priskiriama 19 kapinynų), iš kurių 8 moterų, 9 vyrų ir 21 nenustatytos lyties kapas, du iš jų vaikų.

B1–B2 (10–150 m.) moterų kapai. Dalis moterų kapų neabejotinai slepiasi nenustatytos lyties kapų grupėje. Kombinaicinei analizei atlikti neužtenka kapų, bet galima kapus paanalizuoti paprastai (1 lentelė). Moterų kapai nepasižymi įkapių gausumu. Pagrindinės įkapės yra smeigtukai, segės, apyrankės ir trumpos karolių apvarėlės. Viename kape rasta žalvarinių papuošalų, kuriais buvo papuošti skaros kutai (Rūdaičių II k. 1). Kadangi apskritai šio laikotarpio kapai yra skurdūs, net keli į kapą įdėti papuošalai galėtų išskirti mirusiąją iš kitų bendruomenės narių tarpo. Šiame kontekste ypač į akis krenta du turtingi Nemuno žemupio kapinynų kapai (Dauglaukio k. 41 ir Barzūnų k. 14). Kapus reikėtų datuoti I a. pabaiga ir II a. pirmąja puse. Barzūnų kape rastas apgalvis, dvi segės bei dvi apyrankės ir karoliukas, išsiskyrė ir kapo įrengimas. Kape aptikti du akmenys, o šiame kapinyne dėti akmenis nebuvo populiaru, be to, palei mirusiojo šoną ėjo molio pakraštėlis (dar vienas molio pakraštėlis rastas Barzūnų k. Nr. 2). Dauglaukio kape palaidota mirusioji dar prabangiau išpuošta. Moters kaklą puošė dvi ilgos karolių apvaros, sudarytos iš stiklo, emalio ir žalvarinių karoliukų, ant krūtinės buvo smeigtukas ir dvi segės, rankas puošė dvi apyrankės ir trys žiedai. Šie du kapai bendrame neturtingų įkapėmis kapų kontekste iš esmės žymi naują paprotį – kai kuriuos visuomenės narius laidoti ypač prabangiai, o tai rodo visuomenės stratifikaciją.

B1–B2 (10–150 m.) vyrų kapai. Vyrų kapai dažniausiai aprūpinti ginklu arba ginklais, tačiau nei viename kape nerastas pilnas ginklų komplektas (2 lentelė). Kape būna po vieną ar du ginklus (Kurmaičių pietinės dalies k. 41 turėjo ietį ir kovos peilį, Barzūnų k. 16 ir Barzūnų k. 19 – ietį ir kirvį). Dalis kapų turi papuošalų, dažniausiai tik vienos kokios rūšies papuošalą. Išsiskiria du tiek ginklais, tiek papuošalais dosniai aprūpinti kapai – Kurmaičių pietinės dalies k. 41 ir Barzūnų k. 16. Kurmaičių k. 41 kape be ieties ir kovos peilio dar rastos dvi segės, viena apyrankė ir du žiedai. Barzūnų kape be ieties ir kirvio buvo peilis, dvi segės ir vienas labai retų segnetinių žiedų grupei priskirtas žiedas (Stankevičius 2007). Šių mirusiųjų palaidojimo būdas išskiria juos iš kitų kapų ir greičiausiai rodo, kad jie buvo svarbūs laidojusiai žmonių grupei, buvo stengiamasi parodyti šių mirusiųjų išskirtinę padėtį.

Kurmaičių pietinės dalies k. 21b kapas unikalus ne tik įkapių gausa, bet ir pačiomis įkapėmis. Kape rastas peilis, galastuvas ir yla, taip pat diržo sagtis, o pats diržas buvo dekoruotas žalvariniais spurgeliais, krūtinę puošė segė, rankas dvi apyrankės ir du žiedai. Šis įkapių kompleksas įdomus tuo, kad šalia „vyriškų įkapių“ kaip diržo sagtis ir galastuvas į kapą įdėta yla, kuri dažniausiai sutinkama moterų kapuose. Kape nėra ginklų. Gaila, kad kapo kaulinė medžiaga buvo taip sunykusi, kad negalima buvo pagal ją nustatyti mirusiojo lyties, vis tik pagal tai, kad kape yra daugiau „vyriškų įkapių“ (galastuvas, diržo sagtis su spurgeliais), šį kapą skiriu vyrui. Gali būti, kad čia turime reikalą su vyresnio amžiaus vyro kapu, kuris jau negalėjo dalyvauti kautynėse, šventiko-žynio kapu arba šiaip svarbaus bendruomenei žmogaus, kurio lytis (gal dėl solidaus amžiaus) nebuvo svarbi. Įdomu tai, kad Vakarų Lietuvoje labai ryški tendencija moterims ir vyrams dėti skirtingą įkapių kompleksą, o šis kapas yra lyg vyriško ir moteriško komplekso mišinys, bet be ginklų ir galvos papuošalų.

Kituose vyrų kapuose nematyti, kad dedant įkapes į kapus būtų laikomasi kokių nors taisyklių, visi turtingai ir mažiau turtingai įrengti kapai labai įvairūs, akivaizdu, kad dar nebuvo susiformavusios standartizuotos gausesnių įkapių

dėjimo į kapus taisyklės. Bendrai į akis krenta faktas, kad vyrų kapai gausiau aprūpinti įvairiomis įkapėmis nei moterų: kalbama apie ginklus (darbo įrankius ir papuošalus), kurie kitais laikotarpiais gausiau sutinkami moterų kapuose nei vyrų. Tokia laidosena sietina su vyro veiklos ir vaidmens svarba nagrinėjamu laikotarpiu. Matyt, šiame laikotarpyje vyro veikla ir jo vaidmuo visuomenės gyvenime buvo vertinamas labiau nei moters.

B1–B2 (10–150 m.) nenustatytos lyties kapai. Devyniuose nenustatytos lyties kapuose nerasta jokių įkapių. Dešimtyje kapų rastos įkapės nėra gausios, dažniausiai tai kažkoks metalinis dirbinys ir vienas ar keli smulkūs papuošalai.

Apibendrinant galima pasakyti, kad B1–B2 (10–150 m.) periode jau pastebime visuomenės hierarchizacijos požymių, atsiranda labai nedaug turtingų kapų, kapus galima suskirstyti į dvi kategorijas: turtingesnius kapus ir neturtingus kapus. Aiškiai matyti, kad daugiau įkapių akumuliuoja vyrų palaidojimai, o tai byloja apie vyro svarbos visuomenėje suvokimą. Moterų kapai gana skurdūs, todėl net keli į kapus įdėti papuošalai išskiria mirusiąją iš kitų bendruomenės narių.

1.3.5.2. C1a–C1b periodas (150 – 260 m.)

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) į tyrimus galima įtraukti 256 kapus, iš jų 117 vyrų kapų, 99 – moterų ir 40 – nenustatytos lyties individų kapai.

C1a–C1b (150 – 260 m.) moterų kapai. Pagal įkapių kombinacijas kapuose moterų kapus galima suskirstyti į 5 kategorijas (3 lentelė). I kategorijai skiriami kapai, kuriuose rasta prabangių galvos papuošalų, tokių kaip vilnonės kepuraitės, dengtos žalvariniais spurgeliais, ar spurgeliais ar įvijomis dekoruoti apgalviai; įspūdingi krūtinės papuošalai – smeigtukai su kabučiais, sujungti grandinėlėmis arba (ir) antkaklės su kiauraraščiais kabučiais, taip pat dvi ar daugiau antkaklių, segės, apyrankės ir žiedai, prabangios kaklo apvaros. I kategorijos kapų mirusiosios buvo puošniai padabintos papuošalais, kapuose rastas didelis žalvarinių papuošalų skaičius, dažniausiai mirusiosios buvo

aprūpintos papildomomis įkapėmis. Retai į kapus įdėti ir darbo įrankiai ir tik vienu atveju romėniškos monetos. Visi šiai kategorijai priskirti kapai, išskyrus Dauglaukio k. 66 palaidotą paauglę, buvo suaugusių moterų. Išskirtinai prabangūs moterų krūtinės papuošalai ir galvos papuošalai gali būti traktuojami kaip padėties ar valdžios simboliai, kurie tiek simboliškai, tiek vizualiai pabrėžė mirusiosios išskirtinę padėtį.

II kategorijai skiriami kapai daugeliu atvejų panašūs į I grupės. Galvas dažnai puošia apgalvis, tačiau neturi prabangių krūtinės papuošalų (Kurmaičių pietinės grupės kape Nr. 43 rastas krūtinės papuošalas daug paprastesnis nei kituose kapuose, todėl šis kapas nepriskirtas I kategorijai). II kategorijos kapų kitų papuošalų kompleksas nėra toks pilnas, pavyzdžiui, į kapą dėta daugumos papuošalų po kelis vienetus, bet vienos kurios rūšies tik vienas vienetas. Kapuose rasta darbo įrankių, romėniškų monetų. Šioje kategorijoje be moterų kapų yra ir jaunos mergaitės kapas (Dauglaukio k. 114). II kategorijos kapai irgi priklauso elito atstovėms, nors neturi prabangių išskirtinės padėties simbolių – krūtinės papuošalų su kabučiais, bet jų kaklus ir krūtinės puošia po kelis antkaklius ir (ar) karolių apvaras. Taigi puošnus kostiumas liudija šių moterų nepaprastą padėtį visuomenėje ir greičiausiai turta. Dviejų pirmųjų kategorijų kapai yra lyg ir susiję tarpusavyje. Gal tokie papuošalai kaip apgalviai rodė, kad II kategorijos mirusiosios buvo susijusios giminystės ar padėties ryšiais su I kategorijos mirusiosiomis. Mano nuomone, apgalviai gali būti aiškinami kaip supaprastintas kepuraitės variantas. Nors ne visi kapai turi aukščiausius valdžios ar išskirtinės padėties simbolius, į akis labai krenta šių kategorijų kapų panašumas, į kurį reikia atsižvelgti darant išvadas apie visuomenės struktūrą.

III kategorijos kapuose nebesutinkama vadinamųjų valdžios simbolių, mirusiosios dažniausiai dabintos krūtinės ir kaklo papuošalais, bet tik po vieną vėrinį ar antkaklę, segių sutinkame po vieną arba po dvi. Gausiau buvo papuoštos šios kategorijos mirusiųjų rankos – apyrankių ir žiedų turi po du ar daugiau. Randama daugiau darbo įrankių. Žalvarinių papuošalų kiekis mažėja,

palyginti su ankstesnėmis kategorijomis, ir traktuotinas kaip vidutinis. Šiai kategorijai priskiriami keli mažų vaikų ir 5 vaikų-paauglių kapai. Šios kategorijos kapai turėtų būti vertinami kaip vidutinio turtingumo moterų kapai, kurių visuomeninė (šeiminė) padėtis teikė būti palaidotoms su kostiumu, turinčiu kai kuriuos, bet ne visus elementus, kuriuos turėjo II kategorijai priklausiusios moterys.

IV kategorijai skiriami kapai, neturintys tokių ypatingų įkapių, bet turintys apytiksliai tris kitus papuošalus (antkaklę, segę, apyrankę ar žiedą), dažniausiai po vieną vieneta. Šiai kategorijai priskiriami keli vaikų ir paauglių kapai. V kategorijai priklauso kapai, dažniausiai turintys tik po vieną pagrindinių papuošalų (antkaklė (labai retai), segė, apyrankė, žiedas) rūšį ir dažnai kaklo apvarą bei smeigtuką, taip pat turintys vieną ar kelias tokių įkapių kaip peiliai, ylos, puodeliai ir retai monetų.

Tarp IV–V kategorijos kapų yra daugiau vaikų ir paauglių palaidojimų. Šių kategorijų kapai galėtų būti suprantami kaip eilinių visuomenės narių kapai. Tačiau ir eiliniai visuomenės nariai buvo nevienalyčiai. Kai kurie skirtumai tarp šių kategorijų greičiausiai yra visai nesusiję su individų turtingumu, o atspindi mirusiojo amžiaus, lyties, užsiėmimo, individualių sugebėjimų nulemtus aspektus, bet dalis skirtumų galėjo rodyti ir šiek tiek geresnę turtinę padėtį ar įtaką bendruomenėje.

C1a– C1b (150 – 260 m.) vyrų kapai. Vyrų kapus galima suskirstyti į 6 kategorijas (4 lentelė). I kategorija apima kapus su tokiomis retomis įkapėmis kaip žirgo galva ir (ar) kanopos, žirgo aprangos daiktai ir skydai su geležiniais antskydžiais, dviem ietigaliais, kirviu ir dalgiu, peiliu, papuošalais. Šiai kategorijai skiriami 8 kapai.

II kategorijai skiriami kapai, kurie turi arba skydą su antskydžiu, arba buvo palaidoti su žirgo galva, taip pat dažniausiai jie turi turtingą vyriškų įkapių komplektą, kai kurie pilną vyriškų įkapių komplektą ir nemažai papuošalų. I ir

II kategorijos kapų skirtumai labai sąlyginiai ir neaišku, ar toks išskyrimas atspindi realią situaciją, tačiau tai padaryta norint išskirti mirusiuosius, kurie turėjo išskirtinius ginklų komplektus, daugelis ir raitelio atributus. Žirgai ar jų aprangos detalės greičiausiai turėtų apibūdinti mirusį kaip raitelį. Tacitas kalbėdamas apie germanus mini, kad germanų karo vado funkcijos buvo nepaveldimos, bet kad karo vadai buvo renkami iš narsiausių karių. Vesti tiesiogines paraleles tarp Tacito aprašytos germanų visuomenės ir baltų visuomenės yra pavojinga, tačiau mintis, kad tos pačios vado rinkimo taisyklės iš narsiausių karių galėjo galioti ir baltų kraštuose, atrodo visai galima (Tacitas 1972, p. 8–9). Greičiausiai karo vadus „renkant iš narsiausių karių“ buvo taip pat atsižvelgiama ir į asmens (jo šeimos) turtinę padėtį, tačiau tai nebuvo lemiamas veiksnys. Kiekvienai visuomenei, kuri dažnai dalyvaudavo kariniuose konfliktuose ir kur paveldimumo teisė nebuvo tvirtai įsitvirtinusi, renkant karo vadą greičiausiai buvo svarbiau kario drąsa ir nuopelnai, o ne jo turtai. Gal todėl kai kuriuose I ir II kategorijos nesuardytuose kapuose pasigendame gausių papuošalų. Kitas faktas, kuris leidžia spėti, kad įkapės kaip žirgas ir žirgo aprangos daiktai buvo ypatinga įkapė, yra tas, kad šios įkapės nerandamos berniukų kapuose, tai išskirtinai suaugusiųjų įkapės. Tą patį galima pasakyti ir apie skydą. Skydas yra reta įkapė senajame geležies amžiuje. Taigi į I ir II kategoriją skiriami kapai rodo, kad juose palaidoti žmonės galėjo atstovauti aukščiausiam visuomenės elito ar kariuomenės vadų luomui.

III kategoriją sudaro kapai, kuriuose yra beveik pilnas „vyriškų įkapių“ komplektas ir papuošalų, arba kapai, turintys valdžios atributus – skydus arba žirgus, bet neturintys daug ginklų ir papuošalų. Šie kapai yra patys keisčiausi, „valdžios“ atributai lyg ir bylotų apie aukštą mirusiojo padėtį, bet to nerodo likęs kapo inventorių. Kapai su žirgais, bet be ginklų taip pat galėjo būti arklių bandų prižiūrėtojų kapai (Bliujienė 2007c, p. 115). Gali būti, kad toks palaidojimas susijęs su mirusiojo amžiumi, pavyzdžiui, senyvame amžiuje žmogus jau negalėjo valdyti ginklo, bet išlaikė tam tikrus valdžios atributus.

III kategoriją reikėtų aiškinti kaip žmonių, kurie užėmė svarbią, bet ne vadovaujamą padėtį visuomenėje, kapus. Ar šie žmonės užsitarnavo savo padėtį kariniais nuopelnais, ar jų padėtis priklausė nuo turto, sunku pasakyti.

IV kategorijai priklauso kapai su nepilnu „vyriškų įkapių“ komplektu (2 ginklai), šiuose kapuose mažai papuošalų. V kategorijai skiriami kapai be ginklų, kartais turintys peilį, vieną ar kelis smulkius papuošalus. Tarp šios kategorijos kapų sutinkame ir 2 vaikų kapus. Šių kategorijų kapai laikytini eilinių visuomenės narių kapais.

C1a–C1b (150 – 260 m.) nenustatytos lyties kapai. Nenustatytos lyties kapus galima skirstyti į dvi kategorijas. I kategorijai skiriami kapai su keliais pagrindiniais papuošalais, o II kategorijai – kapai su vienu arba be papuošalų, bet su kitais, dažniausiai buities daiktais. Šios dvi kategorijos atitinka moterų ir vyrų kapų IV ir V kategorijas. Tokius kapus galima traktuoti kaip žemiausių visuomenės sluoksnių kapus, kurie net nenusipelnė įkapių, kurios apibūdintų jų lytį, nors nagrinėjamoje visuomenėje ir buvo svarbu savo išvaizda pabrėžti priklausymą tam tikrai žmonių grupei (tai rodo ryškiai besiskiriančios moteriškos ir vyriškos įkapės, kas liudija apie aiškų visuomeninių vaidmenų pasidalijimą tarp lyčių). Tarp nenustatytos lyties kapų yra ir vaikų.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad C1a–C1b periodas (150 – 260 m.) įvardytinas kaip bendro visuomenės klestėjimo periodas, smarkiai šokteli visų šio laikotarpio kapų turtingumo koeficientas. Visuomenės susisluoksniavimas labai ryškus, atsiranda kapų su statuso simboliais. Vyrų kapuose tai žirgo galva ir (ar) kanopos, žirgo aprangos daiktai ir skydai su geležiniais antskydžiais, pilnas „vyriškų įkapių“ komplektas. Žirgai ar jų aprangos detalės greičiausiai turėtų apibūdinti mirusįjį kaip raitelį, nors kai kurie mokslininkai mano, kad ginklų ir raitelio atributų skaičius kape rodo mirusiojo statusą, bet nebūtinai karinį (Härke 1990, p. 24–43; Reich 2009b, p. 204). Ir vėlesniais laikotarpiais kapai su žirgais buvo dažniausiai turtingi ginklų ir papuošalų (Bliujienė 2007c, p. 56), todėl manyčiau, kad įkapių kombinacija „ginklai + papuošalai“ leidžia

išskirti aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovų kapus. Tokie kapai skiriami C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) I ir II kategorijoms. Tai – tradicijos pažymėti raitelių kapus pradžia. Statuso simboliai C1a–C1b periode (150 – 260 m.) atsiranda ir moterų kapuose, tai – prabangūs žalvariu dekoruoti galvos papuošalai; dažnai įspūdingi krūtinės papuošalai – smeigtukai su kabučiais, sujungti grandinėlėmis, ar (ir) antkaklės su kiauraraščiais kabučiais (I ir II kategorijos kapai), daug kitų papuošalų. Tikėtina, kad šiame laikotarpyje moters vaidmuo visuomenėje tampa daug svarbesnis nei anksčiau (Jovaiša 1997b; 2003; Bliujienė 2007b). III ir žemesnių kategorijų kapuose nebesutinkame statuso simbolių, nors III kategorijos kapuose nemažai papuošalų. Tarp III ir žemesnių kategorijų kapų dažnai pasitaiko vaikų palaidojimų. Galimai atsiranda kažkokia paveldėjimo sistema.

1.3.5.3. C2–C3 periodas (260–350 m.)

Į tyrimus galima įtraukti 365 C2–C3 periodo (260–350 m.) kapus. 145 moterų kapai, 101 vyro kapas ir 119 nenustatytos lyties kapų.

C2–C3 (260–350 m.) moterų kapai. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, situacija pakinta, sumažėja papuošalų kiekis kapuose, taip pat ir bendras įkapių skaičius, įkapių kombinacijos nebesiskiria taip ryškiai, kaip ankstesniame periode, bet pagrindinės tendencijos lieka tokios pačios (5 lentelė). Išlieka siekis kai kuriuos mirusiuosius laidoti ypač prabangiai. Turtingiausiems kapams (I kategorija) priskirtini kapai su išskirtiniais galvos apdangalais ir (ar) krūtinės papuošalais, sudarytais iš rozetinių smeigtukų su kabučiais ir kelių grandinelių eilių. Šie kapai aprūpinti gausiais kaklo, krūtinės ir rankų papuošalais, kai kurie turi prabangius karolių vėrinius. Ir šiuo laikotarpiu valdžios simboliais galime laikyti tuos pačius papuošalus, nors jų išvaizda kiek ir pakito (galvos papuošalai ir prabangus krūtinės papuošalas iš smeigtukų, sujungtų grandinėlėmis). Šernų kapinyno 10 kapas priskiriamas paauglei mergaitei ir buvo aprūpintas žalvariu dengta kepuraite, krūtinės papuošalu, sudarytu iš rozetinių smeigtukų, sujungtų grandinėlėmis, dviem antkaklėmis ir

segėmis, karolių apvara, dviem apyrankėmis ir net aštuoniais žiedais, taip pat kape buvo peilis ir dvi romėniškos monetos. Šio laikotarpio moterų kapuose romėniškų monetų neaptinkama, tai vienintelis toks atvejis, kai monetų įdėta į moters kapą. Šis kapas yra tikrai išskirtinis savo turtingomis ir retomis įkapėmis. Jam labai nedaug nusileidžia kiti I kategorijai priskirti kapai.

I II kategoriją išskirti kapai įkapių kombinacijomis mažai skiriasi nuo I kategorijos kapų, pagrindinis skirtumas būtų mažesnis viso kapo bendras turmas, tačiau išskiriant šią kategoriją buvo kreipiamas dėmesys į tokių papuošalų – valdžios simbolių, kaip galvos dangos papuošalai ir prabangūs krūtinės papuošalai, turėjimą. Todėl II kategorijai priskirtuose kapuose palaidotos moterys priklausė įtakingos visuomenės šeimoms.

III kategorijos kapuose rasta tokių papuošalų kaip lazdeliniai smeigtukai, sujungti grandinėle, jie gali būti traktuojami kaip paprastesnė prabangių krūtinės papuošalų atmaina ir greičiausiai rodo pastangas pabrėžti savo ryšį su visuomenės elitu. Be šių supaprastintų krūtinės papuošalų kapuose yra nemažai kitų įkapių, vėrinių, antkaklių, segių, rankų papuošalų. Šiai kategorijai skiriami ir kiti turtingesni kapai be išskirtinių įkapių. Toks palaidojimo būdas, matyt, atspindi ne tik konkrečios moters, bet ir jos šeimos turimą, todėl šiuos kapus galima laikyti pasiturinčių ar vidutinio visuomenės sluoksnio moterų kapus.

Daugiausia kapų priskirtina IV ir V kategorijoms, tai kapai su keletu (IV) ar pavieniais (V) papuošalais. IV kategorijai priskiriami kapai su vienu krūtinės papuošalu ir dažnai neilga kaklo apvara bei rankų papuošalais, kartais darbo įrankiu, bet bendras įkapių skaičius mažesnis nei III kategorijos kapuose. V kategorijai skiriami kapai, turintys ne daugiau dviejų papuošalų, kartais darbo įrankių.

Kaip ir ankstesniame laikotarpyje, taip ir C2–C3 periode (260–350 m.) darbo įrankių randama tiek turtinguose, tiek paprastai įrengtuose kapuose, turmas ar priklausymas visuomenės elitui nereiškė, kad žmogus galėjo išvengti

pareigos dirbti kasdienius darbus, nors, palyginti su mūsų eros pradžia, visuomenės gerovė labai išaugo, visuomenės sėkmingam egzistavimui, matyt, buvo reikalinga kiekvieno individo darbo jėga.

C2–C3 (260–350 m.) vyrų kapai. Šio laikotarpio vyrų kapus galima suskirstyti į 5 kategorijas (6 lentelė). I kategorijai priskiriami kapai su skydu ir (arba) kovos peiliu ir pilnu ar daliniu, bet labai turtingu „vyriškų įkapių“ komplektu, dažnai žirgo galva ar raitelio atributika, papuošalais. Išskirtinis net ir šiame turtingų kapų kontekste atrodo Šernų kapinyno kapas 49–50. Jame yra pilnas „vyriškų įkapių“ komplektas, žirgo liekanos ir raitelio aprangos elementai, be to, turtingas papuošalų komplektas. Nėra abejonių dėl šiame kape palaidoto žmogaus priklausymo pačiam aukščiausiam tuometinės visuomenės sluoksniui. Rūdaičių I 52 kapas taip pat yra ypatingas. Šiame kape irgi yra visi 4 ginklai ir du skydai. Rūdaičių I kapinyne žirgų palaidojimų nebuvo aptikta. Todėl galima manyti, kad ši bendruomenė savo karo vadą laidojo be žirgo. Įdomus ir Stragnų kapinyno 13 kapas, kurio mirusysis buvo palaidotas su žirgu, žaslais ir pentiniais, kovos peiliu (kai kurie mokslininkai šį ginklą laiko kalaviju (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 27), kirviu, dalgiu, galastuvu ir papuošalais, bet be vienos įprasčiausių vyriškų įkapių – ieties.

II kategorijai priklauso kapai su keletu „vyriškų įkapių“, kartais žirgu ar raitelio atributika, papuošalais. Ši kategorija skiriasi nuo I tik išskirtinių įkapių kaip skydas neturėjimu ir kiek paprastesne ginkluote, tačiau akivaizdu, kad šiuose kapuose buvo laidojami aukštą padėtį kariuomenės hierarchijoje ar (arba) visuomenės gyvenime užėmę asmenys. III kategorijai skiriami kapai su keliomis „vyriškomis įkapėmis“ ir dažnai papuošalais, kartais monetomis. Bendras papuošalų skaičius šiame laikotarpyje stipriai sumažėja, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, todėl ir šios kategorijos kapuose papuošalų nėra tiek daug kaip ankstesniame periode. Šiuos kapus reikėtų skirti vidutinio visuomenės sluoksnio atstovams, kurie galima sakyti buvo pats visuomenės branduolys. Manychiau, kad dalis šios kategorijos kapų galėtų būti priskirtini žmonių, dalyvavusių mainuose su tolimais kraštais, sluoksniui. Kai kurie kapai

turi romėniškų monetų, dažnai net po kelias, kiti išsiskiria papuošalų gausa, manyčiau, kad kaip tik tokius kapus galime traktuoti kaip prekeivių ar amatininkų kapus.

IV kategorijai skiriami kapai su vienu ginklu ar kita vyriška įkape, taip pat dažnai atvejais peiliu ir kartais papuošalais. Stebėtina, kad kai kuriuose kapuose tik su viena vyriška įkape pasitaikė palyginti nemažai papuošalų. Šioje kategorijoje daugiausia kapų palaidoti eiliniai visuomenės nariai, kurie nebuvo nei turtingi, nei įtakingi, bet buvo visaverčiai visuomenės atstovai. Gal dalis šios kategorijos kapuose palaidotų mirusiųjų buvo senyvo amžiaus vyrai, kitų visuomeninė pozicija galėjo būti ir aukštesnė, nei atspindi kapo įranga, tai paliudytų kai kuriuose kapuose sutinkami palyginti gausūs papuošalai. Įdomu tai, kad, kaip ir labai turtinguose kapuose, kartais randami žirgo dantys ar raitelio aprangos detalės. Šie kapai galėjo priklausyti ir arklių bandos prižiūrėtojams (Bliujienė 2007c, p. 99). Manoma, kad žirgo palaidojimas su mirusiuoju indikuoja aukštesnį mirusiojo statusą, nei raitelio ar žirgo aprangos dalių buvimas kape (Reich 2009b, p. 212–213). Šiame darbe analizuojama medžiaga tokios hipotezės nepatvirtina, nes nemažai kapų, kuriuose rasta žirgo galvos liekanų, nebuvo aprūpinti ginklais arba turėjo tik vieną ginklą, taip pat kapai nepasižymėjo papuošalų gausa. Manoma, kad dažnu atveju žirgai buvo dedami į vadovaujamas pozicijas gentyje užimančių asmenų kapus, bet buvo ir atvejų, kai žirgo galva buvo dedama į asmenų, užimančių kitokią padėtį visuomenėje, kapus. Jeigu žirgas buvo svarbus išteklius karinėse operacijose, gal buvo žmonių grupė, kuri centralizuotai rūpinosi bendruomenės aprūpinimu šiais gyvūnais, nors patys gal ir neturėjo jokių teisių į juos. Taigi neturtingas palaidojimas su žirgo liekanomis galėjo reikšti ir mirusiojo užsiėmimą gyvenime. R. Banytė-Rowell mano, kad žirgų aukojimo mastas Vakarų Lietuvoje rodo, jog šių apeigų reikšmė sietina su visa bendruomene, o ne būtinai su konkrečiu asmeniu (Banytė-Rowell 2007c, p. 170-171). Ši hipotezė galėtų padėti suprasti žirgo aukas nelabai turtinguose kapuose.

V kategorijai skiriami kapai be ginklų, bet dažnai su diržo sagtimi, vienu kitu papuošalu. Šioje kapų grupėje gausu vaikų kapų. Tai žemiausias visuomenės sluoksnis, kurio nariai greičiausiai buvo priklausomi nuo kitų bendruomenės narių valios.

Visų laikotarpių vyrų kapuose, kaip ir moterų, bandžiau tyrinėti tik į kapuose rastų papuošalų kombinacijas. Tačiau rezultatas išėjo nevykęs. Atrodo, kad vyrų išvaizdai lemiamą reikšmę turėjo ginklai ir papuošalų buvimas ar nebuvimas, o ne konkrečios papuošalų kombinacijos. Įdomu, kad kapai su pilna ginkluote nebūtinai turi daug papuošalų ir atvirkščiai, turime atvejų, kai kape yra tik vienas ar nei vieno ginklo, bet nemažai papuošalų. Vyrų ginkluotė nebūtinai priklausė nuo mirusiojo ar jo šeimos turto (Reich 2013, p. 131–147). Tai tik patvirtina spėjimą, kad vyro visuomeninę padėtį lėmė ne tik turtas, bet ir vyro kaip kario gebėjimai.

C2–C3 (260–350 m.) nenustatytos lyties kapai. Nenustatytos lyties kapai galėtų būti suskirstyti į dvi kategorijas, kurios atitiktų vyrų ir moterų kapų žemiausias dvi kategorijas. Nenustatytos lyties kapų grupėje yra nemažai vaikų.

Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, pastebimas ryškus žalvarinių įkapių (papuošalų) sumažėjimas kapuose. Galimas dalykas, kad šiuo laikotarpiu sumažėjo importuojamos vario žaliavos kiekis. Kita priežastis gali būti, kad keitėsi visuomeninė situacija, keitėsi ir jos išraiška laidosenoje. Jeigu C1a–C1b periode (150 – 260 m.) ryškiai matome poreikį pabrėžti abiejų lyčių atstovų mirusiųjų padėtį visuomenėje, tai šiame laikotarpyje toks poreikis galėjo susilpnėti arba kitaip tariant visuomeninės padėties demonstravimas nebereikalavo tokių didelių investicijų. Jei visuomeniniai santykiai buvo nusistovėję ir visuotinai priimti, gal nebebuvo taip svarbu juos pabrėžti savo išvaizda.

Nagrinėjant C2–C3 (260–350 m.) laikotarpio kapus į akis krenta tai, kad romėniškų monetų dažniausiai randama vyrų kapuose, tikrai retais atvejais moterų ir nenustatytos lyties kapuose. Tokią statistiką greičiausiai lemia faktas, kad į tyrimus nebuvo galima įtraukti Aukštikiemių kapinyno moterų kapų. Aukštikiemių kapinyne monetų rasta tikrai daugiausia, net 61 % visų šio laikotarpio monetų, Lazdininkuose ir Šernuose atitinkamai 18 % ir 12 % visų laikotarpio monetų. Krenta į akis ir didelis bendras žalvarinių dirbinių skaičius (be monetų) kapuose. Šie faktai verti dėmesio, nes jie galimai susiję su svarbia Aukštikiemio bendruomenės vieta prekybinių mainų procesuose. Aukštikiemių kapinyno vyrų kapų, žiūrint bendrą to laikotarpio kontekstą, yra visose kategorijose, bet nemažai šio kapinyno kapų tarp pirmųjų dviejų kategorijų. Keista, kad nėra nei vieno kapo su kovos peilio liekanomis, o vienintelis skydas rastas Aukštikiemių kapinyno kape Nr. 344, kuriame daugiau nebuvo jokių ginklų, bet rastos penkios romėniškos monetos, dvi antkaklės ir segė. Tai galėtų liudyti, jog Aukštikiemių bendruomenei buvo svarbiausios ne karinės operacijos, bet prekybiniai mainai, nors šie du užsiėmimai neabejotinai yra ir susiję. Šią hipotezę iš dalies gali patvirtinti ne tik monetų gausa, bet ir geografinė Aukštikiemių kapinyno vieta, labai dėkinga prekybai (prie Danės upės žiočių, šiek tiek toliau nuo pakrantės).

C2–C3 (260–350 m.) laikotarpis laikytinas visuomeninių santykių stabilizavimosi laikotarpiu. Laidosenoje pastebimos panašios tendencijos kaip ir ankstesniame laikotarpyje, išlieka tie patys statuso simboliai, tačiau sumažėja bendras papuošalų skaičius kapuose. Tiek moterų, tiek vyrų kapai suskirstyti į 5-ias kategorijas. Turtiniausiems moterų kapams (I ir II kategorija) priskirtini kapai su išskirtiniais galvos apdangalais ir (ar) krūtinės papuošalais, sudarytais iš rozetinių smeigtukų su kabučiais ir kelių grandinėlių eilių. Šie kapai aprūpinti gausiais kaklo, krūtinės ir rankų papuošalais, kai kurie turi prabangius karolių vėrinius. Skirtis tarp I ir II kategorijos nustatoma pagal viso kapo bendrą turtą. III kategorijos kapuose rasti tokie papuošalai kaip lazdeliniai smeigtukai, sujungti grandinėle, tokie papuošalai gali būti traktuojami kaip

paprastesnė prabangių krūtinės papuošalų atmaina ir greičiausiai rodo pastangas pabrėžti savo ryšį su visuomenės elitu. Be šių supaprastintų krūtinės papuošalų kapuose yra nemažai kitų įkapių, vėrinių, antkaklių, segių, rankų papuošalų. Vyriškų kapų I kategorijai priskiriami kapai su skydu ir (ar) kovos peiliu bei pilnu ar daliniu, bet labai turtingu „vyriškų įkapių“ komplektu, dažnai žirgo galva ar raitelio atributika, papuošalais. II kategorijai priklauso kapai su keletu „vyriškų įkapių“, kartais žirgu ar raitelio atributika, papuošalais. Ši kategorija skiriasi nuo I kategorijos tik išskirtinių įkapių kaip skydas neturėjimu ir kiek paprastesne ginkluote, tačiau akivaizdu, kad šiuose kapuose buvo laidojami aukštą padėtį kariuomenės hierarchijoje ar (ir) visuomenės gyvenime užėmę asmenys. III kategorijai skiriami kapai su keliomis „vyriškomis įkapėmis“ ir dažnai papuošalais, kartais monetomis. Bendras papuošalų skaičius šiame laikotarpyje stipriai sumažėja, palyginti su ankstesniu, todėl ir šios kategorijos kapuose papuošalų nėra tiek daug kaip ankstesniame periode. Šiuos kapus reikėtų skirti vidutinio visuomenės sluoksnio atstovams, kurie, galima sakyti, buvo pats visuomenės branduolys. IV ir V kategorijų tiek vyrų, tiek moterų kapuose greičiausiai palaidoti paprasti visuomenės nariai, kai kurie tiesiogiai priklausomi nuo visuomenės elito.

1.3.5.4. D periodo (350 – 450 m.) kapai

Šiame darbe nagrinėjamų D periodo (350 – 450 m.) kapų skaičius daug mažesnis nei prieš tai buvusių kelių periodų (96 kapai), tačiau vienareikšmiškai teigti, kad sumažėjo bendras to laikotarpio kapų skaičius, negalima, nes į analizę įtraukiau tik tuos D periodo (350 – 450 m.) kapus, kurie buvo įrengti jau anksčiau gyvavusiuose kapinyuose, ir neįtraukiau kapų iš kitų šio laikotarpio kapinynų. D periodo (350 – 450 m.) kapai nagrinėjami tik norint nustatyti, ar buvo didesnių pokyčių romėniškojo periodo pabaigoje, ar ne. Vis dėlto gyventojų sumažėjimą laikotarpio pabaigoje, C3–D periode (300 – 450 m.) pastebi M. Michelbertas ir šį reiškinį aiškina gyventojų išsikėlimu (Michelbertas 1989, p. 17). Kyla klausimas, kas paskatino gyventojų migraciją? Gali būti, kad toks staigus gyventojų augimas ankstesniais

laikotarpio periodais buvo neadekvatus visuomenės galimybėms visus aprūpinti maistu, pavyzdžiui, paskiriant derlių mažo derliaus ar nederliaus metais, epidemijos atveju ar kitų katastrofų akivaizdoje. Taip pat reikia nepamiršti, kad tai laikotarpis, kai visoje Europoje pastebimas didelis genčių judėjimas, gal Vakarų Lietuvos gyventojų migracija buvo to meto besikeičiančio pasaulio atspindys.

D periodo (350 – 450 m.) moterų kapai. Šio periodo moterų kapus galime suskirstyti į tris kategorijas (7 lentelė). Kapų kompleksai supaprastėja, dar labiau mažėja įkapių skaičius kape. I kategorijai priklauso kapai su išskirtinėmis įkapėmis, tokiomis kaip krūtinės papuošalas ir (ar) galvos papuošalas (Šarkų k. 8–17), antkakle ir kitais smulkiais papuošalais. II kategorijai priskiriami kapai su įvairiais papuošalais ir su antkaklėmis, darbo įrankiais, o III – kapai be krūtinės papuošalų arba su smeigtukais ir rankų papuošalais, darbo įrankiais. Reikia pripažinti, kad šių trijų kategorijų kapų skirtumai nėra labai dideli. Pastebima tam tikra kapų inventorius vienodėjimas. Greičiausiai ir I, ir II kategorijos kapai atspindėjo tam tikrą svarbų statusą visomenėje, tačiau didesnio skirtumo tarp jų nebuvo.

D periodo (350 – 450 m.) vyrų kapai. Vyrų kapuose kategorijos išsiskiria daug aiškiau (8 lentelė). I kategorijai priskirtini vyrų kapai su žirgais ir raitelio apranga, taip pat aprūpinti pilnu „vyriškų įkapių“ komplektu ir gausiais papuošalais. II kategorijai skiriami kapai be arklio ir raitelio aprangos detalių, bet su pilnu „vyriškų įkapių“ komplektu ir dažnai papuošalais. III kategorijai skirtini kapai, kurie turi 2 „vyriškų įkapių“ atributus, taip pat vienas kapas be ginklų, bet su žirgu ir raitelio amunicija. Šiuose kapuose rasta papuošalų. Ir paskutinei IV grupei skiriami kapai su vienu ginklu ar dalgele, pavieniais papuošalais. Bendrąja prasme vyrų kapų kompleksai labai panašūs į ankstesnio laikotarpio vyrų kapų kompleksus.

D periodo (350 – 450 m.) nenustatytos lyties kapai. Nenustatytos lyties kapai gali būti išskiriami į dvi grupes, kurių vienoje aptikta daugiau papuošalų,

kitoje mažiau. Tarp nenustatytos lyties kapų beveik visi vaikų kapai, tai rodo, kad šiame periode vaikams nebuvo dedamos lytį nurodančios įkapės.

Panašu, kad šiame periode palaidojimuose dar labiau afišuojama išsisluoksniavusi karinė hierarchija, o mirusiojo turtingumui pabrėžti naudojama mažiau papuošalų. Nors dar likę papuošalų, kuriuos ankstesniuose perioduose buvo galima traktuoti kaip prestižo simbolius, ar jų vertė ir toliau tokia pat svarbi ir D periode (350 – 450 m.), sunku pasakyti, nors tikėtina, kad ir šiame laikotarpyje tokiais papuošalais buvo siekiama parodyti mirusiojo išskirtinumą.

D periodą (350 – 450 m.) žymi ryškus moterų kapų supaprastėjimas, nors statuso simboliai ir išlieka, o štai vyrų kapų įrengimas išlaiko panašias tradicijas kaip ir ankstesniame laikotarpyje. Viena iš galimų hipotezių būtų vyro reikšmės visuomenės gyvenime sustiprėjimas, kas yra tikėtina įvertinant tai, kad Tautų kraustymosi laikotarpis laikomas labai neramiu visoje Europoje. Tokiais laikotarpiais karinė jėga turi lemiamą vaidmenį.

1.3.6. Amžiaus ir lyties tyrimai visuomeniniame kontekste

Be išskirtų kategorijų, kurios dažniausiai turėtų rodyti mirusiojo visuomeninę padėtį (vėliau bus kalbama, kad kai kurie mažiau turtingi kapai nebūtinai rodo žemą mirusiojo socialinę padėtį), reikia nepamiršti, kad žmogus galėjo priklausyti ne vienai, o kelioms visuomeninėms grupėms tuo pačiu metu (Sørensen 1997, p. 93–95). Pavyzdžiui, visuomenės narius galima skirti skirtingoms grupėms priklausomai nuo to, ar jie buvo vedę ar nevedę, turėjo vaikų ar ne, priklausomai nuo jų amžiaus ir pan. Kai kurios šių grupių, egzistavusios realioje visuomenėje, neabejotinai turėjo atsispindėti ir kapuose. Todėl tos pačios įkapės gali parodyti ne tik mirusiojo turtingumą ir įtakingumą visuomenėje, bet ir kitas minėtas grupes (Hodder 1982; 1986; Jørgensen 1988; Ringtved 1997; Sørensen 1997 ir kt.).

Vaikų vaidmuo visuomenėje kelia vis didesnę mokslininkų susidomėjimą, nes yra suvokta, kad socialinių santykių kontekste vaikų padėtis visuomenėje suteikia daug informacijos apie pačios visuomenės socialinę organizaciją ir nuostatas (Kurila 2007, p. 97). Daryti išvadas apie B1–B2 periodo (10–150 m.) vaikų padėtį yra sunku, nes žinome tik kelis šio laikotarpio vaikų kapus, jie visi datuojami B2 periodu (70 – 150 m.) (Dauglaukio k. 45, Barzūnų k. 24, Kurmaičių P kapų grupės k. 32) ir sudaro 8 % visų periodo kapų. Barzūnų kape greičiausiai palaidota mergaitė su 6-ųjų mėlynų stiklo karolių apvarėle ir akiniu ornamentu dekoruota apyranke. Įdomu tai, kad ši apvarėlė yra unikali B2 periodo Barzūnų palaidojimuose, vienas žalvarinis karolis rastas Barzūnų k. 14. Kurmaičių P grupės k. 32 rasti trys emaliuoti karoliai ir akinė segė. Pasakyti, ar karoliai buvo pritvirtinti prie segės, ar buvo suverti į atskirą apvarėlę, negalime. Dauglaukio k. 45 buvo viena apyrankė. Tai, kad laikotarpyje, iš kurio apskritai turime labai mažai palaidojimų, kai kurie vaikai buvo ne tik palaidoti bendruomenės kapinynuose, bet ir susilaukė išskirtinių įkapių, pavyzdžiui, importinių karolių, rodo, kad būtent šie palaidotieji vaikai buvo svarbūs bendruomenei. Barzdūnų kapinyno B2 laikotarpio kapų išsidėstymas rodo, kad pirmajame šio kapinyno egzistavimo laikotarpyje galima santykinai išskirti tris kapų grupes. Vaiko k. 24 yra vienintelis kapas, reprezentuojantis vieną tų grupių. Taigi į naują vietą atsikrausčiusi kapinyną įkūrusi žmonių bendruomenė jį galėjo naudoti ir kaip simbolinę naujai kuriamos gyvenvietės ir joje vyraujančios tvarkos reprezentaciją (Simonsen 2006, p. 73–74). Tokiu atveju kapų grupės galėjo atspindėti atskirą sodybą. Vaikas, palaidotas Barzdūnų k. 24, galėjo būti pirmasis miręs sodybos (atskiro ūkio) atstovas ir todėl, siekiant simboliškai atspindėti šios sodybos vietą ir padėtį bendruomenėje, buvo palaidotas kaip simbolis, jam nebuvo pagailėta toje bendruomenėje labai retų įkapių – importinių karolių apvaros. Dauglaukio k. 45 yra pačioje ankstyviausioje kapinyną įkūrusių naujakurių grupėje. Nežinome, ar šių vaikų biologinis amžius taip pat atspindėjo ir jų vadinamąjį socialinį amžių, o gal, kuriant naują gyvenvietę, naują kapinyną, greičiausiai ir naujus tarpusavio socialinius santykius, šių kapinynuose su įkapėmis palaidotų vaikų biologinis

amžius neturėjo reikšmės, šie vaikai labiau buvo panaudoti kaip savo sodybos (namų ūkio) simboliai.

Daug detalesnę vaikų palaidojimų analizę galima atlikti su vėlesnių periodų kapais. C1a–C1b periode (150 – 260 m.) turime tik 4 berniukų kapus, bet net 24 mergaičių kapus ir 9 nenustatytos lyties kapus, ir tai sudaro 14 % visų periodo kapų. C2–C3 (260–350 m.) laikotarpyje vaikų kapai sudaro 21 %, o D periode (350 – 450 m.) – net 25 % visų kapų. Berniukų kapai papuola į daugelį, o mergaičių – į visas išskirtas kapų kategorijas. Turint mintyje, kad dalis vaikų kapų be įkapių galėjo būti kai kuriais atvejais nepastebėti ir neužfiksuoti, ir atsižvelgiant į pateiktus procentus, tikėtina, kad romėniškojo laikotarpio antroje pusėje buvo laidojama nemaža dalis vaikų, tačiau ne visi (Česnys 1993, p. 187; Kurila 2007, p. 98). Gal visuomenė turėjo tam tikrą amžiaus, kurio sulaukęs vaikas galėjo būti laidojamas su likusia visuomene, kriterijų, gal nebuvo laidojami žemiausio visuomenės sluoksnio vaikai? Iš tiesų beveik neturime naujagimių – vaikų iki vienerių (pusantrų) metų amžiaus kapų, nors akivaizdu, kad būtent šioje amžiaus grupėje vaikų mirtingumas turėjo būti nemažas. Šiame gyvenimo laikotarpyje vaikai, matyt, dar nebuvo laikomi vertais laidojimo bendruomenės kapinyne, todėl jų kapų ir nerandame.

Į C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) tyrimus buvo galima įtraukti tik 4 berniukų kapus (Rūdaičių I k. 50, Dauglaukio k. 51, Gintarų k. 1, Pleškučių k. 7), C2–C3 (260–350 m.) – 18 berniukų kapų. Įdomūs berniukų ir suaugusiųjų kapų inventoriaus skirtumai. Labiausiai į akis krinta tai, kad berniukų kapuose nerandame žirgų ir raitelio aprangos atributų bei skydų. Išimtis yra Baitų k. 4, kuriame rastas žirgo dantis, tai galėtų liudyti apie šalia berniuko palaidotą žirgo galvą, bet tai – išimtis. Tikslaus berniuko amžiaus nustatyti negalime. 6 kapuose aptikti ietigaliai, keliuose – kartu su kirviais, dalis turi peilius, kai kurie – diržus su sagtimis. Taigi matome suaugusiems vyrams taikomą laidoseną. Įdomiausia, kad daugelį kapų tyrinėtojai priskiria paaugliams. Rūdaičių I k. 50 priskirtas vaikui, tačiau kapas yra tikrai didelis, todėl galima spėti, kad čia buvo palaidotas paauglys. Dauglaukio k. 51, kuriame iš vyriškų daiktų buvo tik dalgis, pagal kapo dydį galėtų priklausyti mažam berniukui.

Visi, išskyrus vieną, berniukams priskirti kapai turėjo papuošalų, daugelis net po kelis. Kai kurie kapai laikytini turtingais net visų vyrų kapų kontekste. Žvilių k. 261 be ieties, peilio ir diržo sagties mirusysis turėjo antkaklę, net dvi karolių apvaras, vieną iš stiklo karolių ir sidabrinių kabučių, kitą iš gintarinių kabučių, kas vyrų kapuose yra gana reta, tris seges, kelias apyrankes, žiedą. Peilis, diržo sagtis ir ietis bei viena apyrankė buvo mirusiojo galvūgalyje, vadinasi, diržas su makštimis peiliui nejuosė mirusiojo liemens, o buvo įdėtas kaip papildoma įkapė. Kapas – gana vėlyvas, priklauso IV a. antrajai pusei. Ankstyvesnis turtingumu išsiskiriantis yra Rūdaičių I k. 50, be ietigalio jame yra dvi antkaklės, dvi apvaros, viena su žalvariniais kabučiais ir stiklo bei emalio karoliais, beržų tošies dėžutė su apyranke ir romėniška moneta. Taigi šių berniukų kapai buvo įrengti kaip suaugusiųjų – su ginklais ir papuošalais, kartais net rodančiais palaidotojo ar jo šeimos turtą, tačiau kapuose nebuvo išskirtinės pozicijos visuomenėje simbolizuojančių atributų – raitelio aprangos detalių ir skydų. Kadangi visi vaikinai jau buvo pasiekę paauglystę, tikėtina išvada, kad ginklai tradiciškai buvo dedami į juos naudojančių vyrų kapus (Simonsen 2006, p. 72–73). Tacitas rašo, kad „niekas nedrįsta pagal paprotį nešioti ginklo anksčiau, negu bendruomenė pripažins jį tinkamu tam reikalui“ (Tacitas 1972 p. 12). Vaikai, palaidoti su ginklais, greičiausiai buvo traktuojami kaip pakankamai suaugę valdyti ginklą – „iššventinti“ į visaverčius visuomenės narius. Iki šių dienų yra likusi tradicija pabrėžti vaiko vartimą suaugusiuoju, apie perėjimo iš vaikų į suaugusiųjų pasaulį ritualus išsamiai liudija etnografinė medžiaga, tokios apeigos vyko ir šiame darbe nagrinėjamame laikotarpyje (Turner 1967; Simonsen 2006). Greičiausiai per tokias apeigas vaikinui buvo suteikiama teisė nešioti ginklą, jis buvo perkeliamas į kitą visuomenės grupę. Dar didesnė vaikinų dalis buvo palaidoti su peiliais, diržo sagtimis, galastuvais, papuošalais, bet be ginklų. Kodėl? Gal čia stebime jaunuolius, jau pasiekusius paauglystę, prisidedančius prie kasdienio namų ūkio gerovės, bet dar neperėjusius į ginklą galinčių nešioti suaugusiųjų gretas, o gal jų šeimos statusas nesuteikė jiems galimybės tą ginklą nešioti? Kaip žinia, turime ir suaugusių vyrų kapų be ginklų, tačiau tokių mažai

ir tikėtina, kad jie galėjo priklausyti vyresnio amžiaus bendruomenės nariams, kurie jau ginklo nebevaldė, arba žemesnio socialinio statuso individams (Härke 1992, p. 36). Žodžiu, ginklas kape, tikėtina, buvo ir amžiaus indikatorius (Boyle, Dodd 1995 p. 131). Tikrai daug vaikų kapų turime nenustatytos lyties kapų grupėje, kas liudija, jog vaikai dažniausiai buvo laidojami be lytį atspindinčių įkapių. Labai tikėtina, kad iki paauglystės ir lytinės brandos vaikai buvo traktuojami kaip belyčiai arba, tiksliau sakant, lytis jų visuomeniniam statusui neturėjo jokios reikšmės, todėl ir nebuvo išreiškiama laidojant.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) žinome 24 mergaičių kapus, o C2–C3 (260–350 m.) laikotarpiu datuojami net 37 kapai. 23 kapų lytis nenustatyta. Vienas iš būdų pastebėti, kaip išsiskiria palaidotų žmonių grupės, yra atsigręžti į jų išvaizdą, jų dėvėtą kostiumą (Sørensen 1997, p. 93–95). Neturime galimybės panagrinėti drabužių, bet galime panagrinėti papuošalus, kas ypač aktualu kalbant apie moteris ir mergaites. Moterų papuošalai gali būti suskirstyti į galvos, kaklo, krūtinės ir rankų. Kiekvienos iš šių kūno sričių dekoravimas galėjo turėti ir simbolinę reikšmę, perduoti tam tikrą informaciją apie pasipuošusį individą kitam individui, kuris priklausė tai pačiai visuomenei ir mokėjo skaityti simbolius. Moterų galvos danga, dekoruota žalvariu, buvo moters reikšmingos padėties visuomenėje simbolis (Kačkutė 1995, p. 24; Sørensen 1997, p. 104). Labai įdomu, kad iš keturių kol kas žinomų vilnonės kepuraitės, dekoruotos žalvariniais spurgeliais, dėvėjusių moterų net trys buvo paauglės. O štai apgalviai iš 18 moterų kapų tik porą kartų rasti mergaičių kapuose. Kokias išvadas galime daryti iš šio fakto? Moters gyvenimas, jį vertinant pagal tai, kiek moteris svarbi visuomenei, būna banguotas. Vaikystėje mergaitė greičiausiai tiesiog laikoma vaiku, kurio lytis nėra tokia svarbi, mergaitei pasiekus brandą, jos lytis ir su ja siejamos funkcijos – gebėjimas gimdyti vaikus – tampa ypač svarbūs. Todėl nenuostabu, kad prabangiausiai dabinamos jaunos merginos ir moterys, nes jos arba jau įžengė, arba dar tik žengia į patį svarbiausią bendruomenei savo gyvenimo etapą. Šio amžiaus pasiturinčios moterys visuomenei galėjo būti svarbios ir kitu aspektu – galimybe būti ištekinamos už politiškai reikalingų asmenų ir taip garantuoti

sajungas, taiką ir pan. Taigi žalvariu puoštomis kepuraitėmis ir kitais prabangiais papuošalais padabintos jaunos moterys (Kurmaičių Š kapų grupės k. 22, Dauglaukio k. 66, Šernų k. 10, Šernų k. 22–23) galėjo savo bendruomenei būti labai naudingos ir brangios dėl galimybių sudaryti jų bendruomenei naudingas sąjungas ir gimdyti vaikus. Iš šių keturių kapų vienas (Šernų k. 10) turi ir kitą padėties simbolį – krūtinės papuošalą iš smeigtukų rozetine galvute su tutuliu, sujungtų grandinėle. Šie krūtinės papuošalai išskyrus minimą atvejį (Šernų k. 10) randami suaugusių moterų kapuose, dažnai kartu su apgalviu. Labai tikėtina, kad prabangus krūtinės papuošalas, sujungtas grandinėlėmis, yra ne tik svarbios socialinės padėties atributas, bet ir byloja apie mirusiosios šeiminių padėtį – vedybas, susilauktus vaikus.

Labai turtingi moterų papuošalai ir valdžios simboliai nuo C1a periodo (150 – 220 m.) suponuoja, kad tokias įkapes gavusios mergaitės buvo traktuojamos kaip suaugusios ir jų padėtis visuomenėje buvo labai svarbi. Jeigu šios paauglės buvo traktuojamos kaip suaugusios ir galėjo kurti šeimas, viena iš tikėtinų mirties priežasčių, kurių, deja, negalime patikrinti, yra mirtis gimdant. Gal puošniai palaidota buvo jauna vado ar kito elito atstovo žmona (Šernų k. 10), tokiu būdu išreiškiant šeimos statusą visuomenėje. Manoma, kad turtingomis įkapėmis buvo aprūpinamas pirmiausiai numiręs sutuoktinis (Jørgensen 1988, p. 28).

Moterys, priskiriamos pirmosioms trimis kategorijoms, dažniausiai buvo pasidabinusios kaklo ir krūtinės sritis: antkaklėmis, karolių vėriniais, segėmis, smeigtukais. Vaikų ir paauglių merginų kaklas retai buvo puošiamas antkaklėmis, krūtinės taip pat dabinaimos kukliau, segė – labai reta mergaitės kapo detalė, jau nekalbant apie tai, kad krūtinės papuošalai iš smeigtukų, sujungtų kabučiais, ar antkaklių su kabučiais mažų vaikų kapuose visai nebūna, o paauglių mergaičių kapuose pasitaiko ypač retai. Populiariausias mergaičių krūtinės papuošalas – nedidelė karolių apvarėlė, smeigtukas. Galimas daiktas, kad krūtinės papuošalų naudojimas priklausė ir nuo drabužio tipo, kuris buvo nešiojamas skirtingais gyvenimo laikotarpiais. Tradiciniai vaikų drabužiai laikėsi ant kūno ir nesusegus jų segėmis. Moterų kapuose krūtinės papuošalai,

be pirminės savo paskirties – laikyti susegus drabužius, turėjo ir kitą paskirtį – parodyti padėtį visuomenėje.

Ypatingos moteriškos lyties atstovių įkapės yra adatos, ylos ir verpstukai. Labai įdomu tai, kad visos šios moteriškos įkapės beveik neaptinkamos vaikų ir paauglių kapuose. Išimtis yra Rudaičių paauglės k. 58, kuriame yra net dvi ylos, rastos kaip papildoma įkapė beržo tošies dėžutėje. Šios ylos labai sunykusios, o tai, kad ylos būtų įdėtos į beržo tošies dėžutę, irgi nėra plačiai paplitusi praktika. Kitos ylos rastos Palangos vaiko k. 14 ir Žvilių vaiko k. 114. Adatų vaikų kapuose nerasta. Verpstukai rasti tik dviejuose paauglių mergaičių kapuose (Lazdininkų k. 476(68); Žvilių k. 131). Šiaip šios įkapės sutinkamos įvairaus turtingumo kapuose ir jų nebūtų galima traktuoti kaip išskirtinai retų. Bet šių daiktų „trūkumas“ vaikų ir paauglių kapuose tikrai krinta į akis. Ar šių su siuvimu, verpimu, odos apdirbimu siejamų įrankių buvimas kape liudijo mirusiosios gebėjimą valdyti šį darbo įrankį, ar buvo į kapą dedamas kaip simbolis, sunku pasakyti. Jeigu šie įrankiai kape tikrai bylotų apie gebėjimą juos valdyti, tikėtina, kad jie būtų rasti didesniame skaičiuje mergaičių, bent jau paauglių, kapų, nes tikėtina, kad tokio amžiaus mergaitės jau buvo išmokytos naudoti darbo įrankius. Manychiau, šių įrankių buvimas kape turėjo atspindėti ir kitus mirusiojo vaidmenis, kurie galėjo būti siejami ir su amžiumi. Pavyzdžiui, gal tai brandą pasiekusios moters įkapė?

Ch. Reich (Reich 2013 p. 131), išanalizavusi Aukštikių kapinyno medžiagą, kelia hipotezę, kad beržo tošies dėžutėje įdėtos papildomos įkapės, ypač romėniškos monetos ir juostinių apyrankių pora, gali būti traktuojamos kaip Tacito minima barbarų kraštuose dovanojama vedybų dovana, vyrų dovanota moterims vedybų metu, kuri toliau laikoma moters nuosavybe. Toks radinių komplektas moterų kapuose laikomas ištekėjusios moters nuosavybe, o vyrų kapuose – nevedusio vyro įkape, įgalinančia jį vesti pomirtiniame gyvenime. Šis autorės pastebėjimas man atrodo labai įdomus. Peržvelgus visą romėniškojo laikotarpio antrosios pusės medžiagą šiuo aspektu išryškėja tokie dėsniumai. Autorės pastebėta tendencija į kapus dėti tokį papildomų įkapių komplektą ryškiai pastebima Aukštikių, Lazdininkų, Kurmaičių, mažiau

išreikšta, bet sutinkama Palangos, Rūdaičių I, Šernų, Stragnų kapinyuose. Visi kapinynai koncentruojasi Klaipėdos r. ir yra netoli vienas kito. Jeigu paprotys dėti papuošalus ir monetas tikrai reiškė vestuvių dovanas, tokių dovanų įdėjimas į pomirtinę kelionę nebuvo visuotinis reiškinys, bet skirtingose kaimų bendruomenėse buvo daugiau ar mažiau praktikuojamas. Lazdininkų bendruomenėje jis buvo pakankamai plačiai naudojamas. Vyrų kapuose daug dažniau apyrankių skaičius lyginis, o štai Lazdininkų kapinyno moterų kapuose dažniau pasitaiko nelyginis apyrankių skaičius. Be to, Lazdininkų kapinyne nemažai atvejų, kai moterims monetas dedamos suvyniotos į beržo tošį, bet be apyrankių. Vyrų kapuose apyrankės dėžutėje arba beržo tošyje būna ir be monetų. Kyla klausimas, kuriais atvejais reikėjo pažymėti moters įgytą kraitį ir kuriais atvejais vyrui suteikti galimybę tuoktis pomirtiniame gyvenime? Jeigu buvo paprotys moteriai vedybų metu įteikti turtą, kurį ji valdo savarankiškai, gali būti, kad šias dovanas su savimi į kapą pasiėmė tos moterys, kurios mirė pirmosios, arba, tiksliau sakant, kurių palaidojimu buvo identifikuojama visos šeimos materialinė padėtis. Vyrų atveju tikėtina, kad tokios įkapės buvo dedamos, jei jaunuolio vedybos turėjo svarbią reikšmę ir bendruomenei. Kaip pavyzdį galima pateikti Rūdaičių I k. 50 palaidotą paauglį, kuris akivaizdžiai neseniai buvo įžengęs į suaugusiųjų pasaulį. Žinoma, reikia pripažinti, kad ši Ch. Reich iškelta hipotezė sunkiai įrodoma.

Plėtojant vedybinės padėties indikacijas laidojimo medžiagoje, norėusi panagrinėti kelis įkapių tipus – apyrankes ir kaklo apvaras. Į akis krinta faktas, kad didžioji dauguma apyrankėmis aprūpintų asmenų visoje Vakarų Lietuvos teritorijoje turėjo porinį apyrankių skaičių. Matome, kad ir tais atvejais, kai apyrankių yra nelyginis skaičius, dažnai, pavyzdžiui, dvi būna to paties tipo, o viena – kito (pavyzdžiui, Dauglaukio k. 124, Lazdininkų k. 274(201), Palangos k. 20 ir t. t.), įdomiai apyrankių poriškumas atsispindi Šernų vyro k. 11–12, kuriame rastos dvi juostinės, dvi įvijinės ir dvi senovėje sulaužytos apyrankės. Nemanysčiau, kad apyrankių poriškumas priklausė nuo noro apyrankes mūvėti ant abiejų rankų, apyrankių skaičius greičiau yra kodas, bylojantis apie palaidotą asmenį. Nustatyta, kad dažniausiai po vieną apyrankę arba kitą

nelyginį apyrankių skaičių kape turi įvairaus amžiaus vaikai (nors paaugliai dažniau gauna po dvi apyrankes) ir nenustatytos lyties mirusieji, taigi tie, kurių lytis nebuvo svarbi laidojant. Jau nustatėme, kad didelis apyrankių skaičius neabejotinai atspindi ir palaidoto asmens turtą ir padėtį. Taigi visi šie pastebėjimai leidžia kelti hipotezę, kad visoje Vakarų Lietuvoje apyrankių skaičius ir jų buvimas kaip papildomos įkapės byloja apie asmens šeiminę padėtį, deja, šio kodo mes dar nesugebame aiškiai perskaityti.

Kaklo apvaros yra labai personifikuota įkapė, beveik kiekvienas vėrinys yra unikalus ir suvertas konkrečiam žmogui. Atrodo, kad kiekvienas kapinynas rodo tam tikras skirtingas karolių vėrimo tendencijas, pavyzdžiui, Gintarų kapinyne beveik kiekvienoje rastoje apvarėlėje buvo dvigubo nupjauto kūgio gintaro karoliai (Michelbertas 2002, p. 66–68), Dauglaukio, Žvilių kapinynuose ypač paplitusios žalvarinės įvijos, žalvariniai karoliukai ir kabučiai (Jovaiša 1998; Vaitkunskienė 1999), bet nustatyti kiekvieno kapinyno dėsningumus yra sunku dėl didelės karolių įvairovės. Plačiąja prasme karolių vėriniai Baltijos jūros R pakrantėje atsiranda kaip bendra vidurio barbarikumo kultūrinė įtaka (Bliujienė 2007b, p. 61).

Apibendrinant turimą informaciją, galima teigti, kad išsiskiria keli vaiko statuso kaitos etapai: kūdikystė, kai vaikas neatneša visuomenei ekonominės naudos ir nelaikomas jos nariu; vaikystė nuo maždaug 3 m. amžiaus, kai vaikas tampa visuomenės dalimi ir, jei miršta, yra laidojamas su kitais jos nariais, paauglystė, kai žmogus jau priskiriamas prie suaugusiųjų ir jau yra pripažįstamas savarankišku (gali valdyti ginklą); branda, kai asmuo jau gali įgyti svarbų (vadovaujamą) statusą visuomenėje (Kurila 2007, p. 111–112). Pakankamai ankstyvame amžiuje – jau paauglystėje vaikai buvo pripažįstami suaugusiais arba tiksliau priimami į suaugusiųjų gretas (Crawford 1991, p. 87, 247, 265). Tai gali būti susiję su amžiumi, kai paauglys ne tik gali aktyviai dalyvauti kasdienėje bendruomenės darbo veikloje, bet ir yra lytiškai subrendęs kurti šeimą. Kaip matome iš tyrimų, moteriškos lyties individų atžvilgiu pastebimi tik labai neženklūs vaikų ir suaugusių žmonių įkapių skirtumai (moterims dėta daugiau ir išskirtinių krūtinės papuošalų), o vyriškos lyties

vaikų ir suaugusiųjų kapų įkapių skirtumai ryškesni. L. Kurila (Kurila 2007, p. 111) šią tendenciją sieja su moters atliekamais darbais, kurių reikšmė ekonominiame gyvenime su amžiumi nekito taip ryškiai kaip vyrų, ir todėl šis kitimas nebuvo taip ritualizuotas. Neatmestina, kad moterys ankstesniame amžiuje sulaukdavo priėmimo į suaugusiųjų gretas nei vaikinai, nes vyrų pasaulyje daug lemiantis veiksnys buvo fizinė jėga, o moterų – gebėjimas gimdyti vaikus. Greičiausiai įtakingų tėvų vaikai buvo geriau aprūpinami įkapėmis nei eilinių. Bendrai paėmus, vaikai neturi įkapių, kurios buvo valdžios simboliai, kas leidžia spėti, kad aukšta visuomeninė padėtis buvo pasiekama su metais, o ne tiesiogiai paveldima dar kūdikystėje.

1.3.7. Atskirų kapinynų analizė

Norint susidaryti geresnį vaizdą apie kiekvieną kapinyną palikusią bendruomenę ir santykius tarp jų, pravartu pastudijuoti kiekvieno kapinyno planigrafiją. Panagrinėsiu tuos kapinynus, kurių brėžiniai yra prieinami ir patikimi.

Padvarių kapinyno kapus galima suskirstyti į kelis laikotarpius: II a. pr. Kr. pabaiga, kai buvo įrengti paskutiniai degintiniai kapai; I a. pr. Kr. pirmoji pusė, kai buvo įrengti neaukšti pilkapiai (o gal plokštinis kapinynas), priglaudę pirmuosius nedegintinius kapus; I a. pr. Kr. vidurys – I a. po Kr. antroji pusė. Plane matyti, kad pirmieji nedegintiniai kapai buvo įrengti ne vienoje, bet trijose skirtingose kapinyno vietose (18 pav.). Į šonus nuo dviejų akmenų vainikų su griautiniais kapais nedeginti mirusieji buvo laidojami ir vėlesniame laikotarpyje. Ar buvo vėlesnių kapų aplink pilk. 3, dabar sunku pasakyti, tačiau labai gražiai matyti kapų įrengimo eiga grupėje aplink k. 4. Į P nuo kapo buvo įrengti 4 I a. pr. Kr. pabaiga – I a. po Kr. pradžia datuojami kapai, vėliau į PR nuo pastarųjų buvo įrengti dar trys I a. antrąja puse datuojami palaidojimai. Panašią kapų įrengimo eigą pastebime kitoje grupėje, besiburiančioje apie k. 20 ir 21. Į P ir Š nuo jų buvo įrengta keletas I a. pr. Kr. ir I a. po Kr. sandūra datuojamų kapų. Abiejų grupių šiuo laikotarpiu įrengti kapai labai skurdūs. Vėliausiai įrengti kapai visi priklauso II kategorijai ir yra vyrų kapai.

Klausimas, kur buvo palaidotos to laikotarpio moterys, lieka atviras, nes kapinynas, kuris galėjo driektis į V nuo tyrinėto ploto, buvo suardytas karjero ir arimo darbų. Šias kapų grupes laičiau kelių šeimos grupių (namų ūkių), gyvenusių aplinkinėje teritorijoje, palaidojimo vietomis. Nors mirusieji buvo laidojami bendruomeniniame kapinyne, akivaizdu, kad buvo svarbu vienos šeimos narius laidoti netoliese. Šiame kapinyne, kuris reprezentuoja bendruomenę, gyvenusią ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje – romėniškojo laikotarpio pradžioje, buvo palaidotos kelios šeimos, kurios čia gyveno ilgesnį laiką. Nagrinėjamoje bendruomenėje nepastebima didesnių skirtumų tarp šių kelių grupių, nėra ryškesnių visuomenės stratifikacijos požymių.

Dauguma Dauglaukio kapinyno kapų datuojami C1a–C1b periodu (150 – 260 m.), bet keletas kapų (k. 41, 45, 49, 50) kapinyno ŠV dalyje aiškiai skirtini B2 periodui (70 – 150 m.). Kitose kapinyno dalyse yra kapų, kurių tikslus datavimas dėl menkų įkapių nėra galimas, todėl teoriškai gali būti, kad B2 periodo kapų yra ir kitose kapinyno dalyse, tačiau greičiausiai kapinyną pradėjo viena šeima (namų ūkis), kuri savo mirusiuosius laidojo būtent kapinyno ŠV dalyje. Dalis B2 periodo kapų, matyt, buvo suardyta į P nuo šios kapų grupės statant gyvenamąjį namą, todėl griežtai teigti, kad B2 periode buvo tik viena kapų grupė, atspindinti vieną namų ūkį, negalime, bet aišku, kad tuo laikotarpiu kapinynas nebuvo didelis. Pažiūrėjus į B2 periodo Dauglaukio kapų kategorijas, matome vieną I kategorijai priskirtiną moters k. 49, nuo kurio į Š įrengti kiti, mažiau išpūdingi kapai (nors yra ir gana turtingas vaiko k. 45). Gal šį kapą galima laikyti šeimos branduolį sudarančios poros moters kapu, kuris pagal L. Jørgenseno teoriją galėtų rodyti visos šeimos turtą ir visuomeninį statusą? Nustatyti, kuriame kape galėtų būti palaidotas šios turtingos moters vyras, yra sudėtinga, galima manyti, kad šios šeimos pagrindinio vyro kapas arba sunaikintas, arba niekada ir nebuvo įrengtas, nes vyras mirė toli nuo namų ar dėl kitų priežasčių. Dauglaukio kapinyną įkūrusi šeima (namų ūkis) aiškiai deklaravo savo šeimos padėtį ir tai suprantama, nes ir naujo kapinyno atsiradimas, tikėtina, buvo susijęs su šeimos atsikėlimu į naują vietą,

disponavimu naujomis ūkininkavimui tinkamomis teritorijomis, galbūt šeimos atsiskyrimu nuo likusios genties bendruomenės.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) kapinynas buvo intensyviai naudotas. Kapinyno medžiaga leidžia šį laikotarpį suskirstyti į du chronologinius periodus, trunkančius nuo 150 iki 220 ir nuo 220 iki 260 metų. Kiekvienas periodas apima po 2–3 Dauglaukio gyventojų kartas. Panagrinėsime abu periodus atskirai, tačiau reikia atkreipti dėmesį į faktą, kad dalis kapų negali būti tiksliau datuoti ir galėjo priklausyti bet kuriam iš kapinyno egzistavimo laikotarpių. C1a periode (150 – 220 m.) kapinyne jau galime išskirti mažiausiai septynias kapų grupes (A, B, C, D, E, F, G. 19 pav.). Grupę A palikusi šeima ir toliau egzistuoja, bet jos palikto tikrojo kapų skaičiaus dėl kapinyno suardymo nežinome, tačiau atrodo, kad šios šeimos (namų ūkio) visuomeninė padėtis dėl kažkokių priežasčių sumenko. Šiame laikotarpyje atsiradusios naujos kapų grupės yra nevienodo dydžio. Kapinyno centrinėje dalyje įsikūrusi pati gausiausia kapų grupė C. Šiame laikotarpyje atrodo, kad ją būtų galima skirti į dvi grupes, todėl galimas daiktas, kad čia turime dvi skirtingas šeimų (namų ūkių) grupes. Nežiūrint to, grupė C2 (250–300 m.) yra tikrai gausi, palyginti su kitomis (ją sudaro 11 tiksliai C1a (150 – 220 m.) laikotarpiu datuojamų kapų ir 4 galimai šiam laikotarpiui priklausantys kapai). Be to, šioje grupėje telkiasi net trys II kategorijos kapai, o C1a laikotarpyje (150 – 220 m.) Dauglaukio kapinyne tai patys išskirtiniausi kapai, nes čia nerasta I kategorijai priskirtinų kapų. Ypatingo dėmesio vertas vyro k. 8, kuriame rastas išskirtinis vyriškų įkapių komplektas: skydas, kovos peilis, ietis ir kirvis, taip pat segė ir smeigtukas. Skydas ir gausus ginklų komplektas, be abejonės, buvo mirusiojo padėties išraiška. Šalia jo esantis moters k. 54, nors ir neturi statuso simbolių, bet yra gausiai aprūpintas krūtinės, kaklo ir rankų papuošalais bei yla. Visai tikėtina, kad k. 8 ir 54 buvo palaidoti sutuoktiniai. Trečiasis išskirtinis kapas yra k. 19, taip pat kaip ir k. 54, aprūpintas skydu, ietimis, kovos peiliu, kirviu ir mažesniu peiliuku, diržu, romėniška moneta ir smeigtuku. Nustatyti, ar abu išskirtiniai vyrų kapai buvo vienalaikiai, ar priklausė kelių viena po kitosėjusių kartų atstovams, negalime, bet tokia prielaida labai galima. Bet koku atveju

šeimos padėtį šiuo laikotarpiu atspindėjo vyrų kapai. Kapų grupei C2 (250–300 m.) priklauso ir trys, o gal ir keturi III kategorijos kapai bei nemažas skaičius žemesnių kategorijų kapų. Tai – neabejotinai C1a laikotarpio (150–220 m.) turtingiausia kapų grupė, sprendžiant pagal mirusiųjų skaičių, gyvenusi didžiausiame to laikotarpio Dauglaukio gyvenvietės ūkyje, kuriame vienu metu galėjo gyventi 5–6 suaugę asmenys. Tiksliai C1a laikotarpiu (150–220 m.) galima datuoti vieną vaiko kapą, kitas vaiko kapas galėjo priklausyti šiam arba vėlesniam laikotarpiui. Taigi matome, kad kapų grupėje C2 (250–300 m.) buvo laidojami įvairaus amžiaus šeimos atstovai, pasigendame, kaip ir visame nagrinėjamame regione, naujagimių kapų.

Jeigu kapų grupę C1 laikysime atskira, galima pasakyti, kad ji greičiausiai vis tiek buvo susijusi su grupe C2 (250–300 m.) glaudžiais giminystės ryšiais, nes jų artumas kapinyne labai krinta į akis. Ši grupė neturi pirmųjų dviejų kategorijų kapų, bet turi net tris III kategorijos kapus, kas rodo, kad ir ši grupė buvo sutelkusi tam tikrus išteklius ir bandė laidosena deklaruoti savo padėtį visuomenėje. Jeigu visą grupę C laikysime viena šeimos grupe ir vieno namų ūkio dalimi, šis ūkis turėtų net 14, o gal ir arti 20-ies mirusiųjų per 80 metų, tai leistų preliminariai teigti, kad ūkyje vienu metu gyveno net 8–9 žmonės, neskaitant mažų vaikų. Tokio ūkio ekonominis pajėgumas irgi turėtų būti nemažas.

Kapų grupė B C1a periode (150–220 m.) turi vieną į akis krintantį moters k. 86. Šiame kape palaidota moteris buvo padabinta puošniu krūtinės papuošalu su ažūriniais kabučiais ir grandinėlėmis bei keliais kitais kaklo, krūtinės ir rankų papuošalais bei adata. Nors bendras papuošalų skaičius kape nėra didelis, išskirtinis papuošalas, kurį galima laikyti padėties simboliu, liudija, kad ši moteris buvo palaidota kaip svarbios šeimos atstovė. Netoli šio išskirtinio kapo randame gerokai paprasčiau įrengtus kapus, kiek toliau nutolę yra du III kategorijos vyrų kapai. Vaikų kapų šioje grupėje nepastebėta.

Kitos kelios C1a periode (150–220 m.) įkurtos kapų grupės neturi kapų su prestižinėmis įkapėmis, bet jose irgi pastebimas turtinis netolygumas. Kapų grupė F turi tris III kategorijos kapus, D – vieną, o G nė vieno. Kalbant apie

grupę G reikia pasakyti, kad greičiausiai ši grupė C1a periode (150 – 220 m.) dar neegzistavo, nes neturime nė vieno tiksliai šiuo laikotarpiu datuoto kapo.

C1b periode (220 - 260 m.) kapų grupės A, atrodo, visai nebeliko, nėra nė vieno C1b periodu datuojamo kapo, platesnėmis chronologinėmis ribomis datuoti kapai greičiausiai galėjo būti įrengti ankstesniu laikotarpiu, o jeigu kuris kapas ir buvo įrengtas C1b periodu, vis tiek galima konstatuoti šios grupės akivaizdų sumažėjimą ir galiausiai išnykimą (20 pav.). Todėl šiame periode turime šešias kapų grupes, kurias priskirčiau atskiroms šeimoms (namų ūkiams). Ir toliau neabejotinai vyraujančią poziciją užima grupė C, šiuo laikotarpiu grupę sudaro mažiausiai 18, o su platesnėmis chronologinėmis ribomis datuojamais kapais – ir daugiau (apie 20) kapų. Taigi vidutinis namų ūkio gyventojų skaičius išliko nepakitęs. Panašu, kad šeima išlaikė, o gal net ir sustiprino savo visuomeninę padėtį. Tai liudija du I kategorijos moterų kapai. Moterys buvo padabintos galvos danga su žalvariniais apgalviais, krūtinės papuošalu su kiauraraščiais kabučiais, sujungtais grandinėmis, keletu antkaklių ir karolių apvarų bei kitais papuošalais. Šios moterys turėjo bene visus galimus prestižo simbolius. Grupėje nesimato savo išskirtinumu moterų kapams prilygstančio vyro kapo ar kapų. Ar tai galėtume laikyti naujo papročio šeimos turtą atspindėti nebūtinai turtingu vyro kapu, bet ir moters kapu pradžia? Tokia interpretacija visai galima. Visuomenėje, kurioje vis didesnę reikšmę įgijo atskiros šeimos turtas, turėjo atsirasti ir tam tikra paveldėjimo sistema. Laidojimo medžiagoje atsispindi, kad vieno iš šeimos branduolį sudarančių sutuoktinių poros (nebūtinai vyro) turtas galėjo būti simboliškai perduodamas jaunajai kartai, o kito panaudojamas mirusiojo šeimos padėčiai pomirtiniame pasaulyje demonstruoti.

Turtingus II kategorijos kapus turi dar dvi kapinyno grupės – B ir F. Grupė B įdomi tuo, kad šiame laikotarpyje ji tampa daug gausesnė, joje vyrauja III, IV ir V kategorijos kapai. Bet pats įdomiausias yra II kategorijai priskirtinas mergaitės kapas. Mirusioji padabinta žalvarine kepuraitė, antkakle, gausiais rankų papuošalais, taip pat įdėta adata. Kepuraitė Vakarų Lietuvoje yra itin retas papuošalas, kuris traktuotinas kaip prestižinė įkapė. Ši kapų grupė ir

pereitame periode turėjo vieną II kategorijos kapą. Galima manyti, kad ši grupė savo turtais ir įtaka nusileidžia kapų grupę C palikusiai šeimai, bet, be jokios abejonės, stengiasi sutelkti visas jėgas ir šeimos turtus ir pademonstruoti šeimos statusą. Kita ne mažiau įdomi kapų grupė F yra įsikūrusi kapinyno R dalyje ir pakankamai atitolusi nuo kitų svarbiausių šio kapinyno kapų grupių B ir C. Šios kapų grupės pirmieji mirusieji buvo palaidoti ankstesniame laikotarpyje, bet nepasižymėjo nei mirusiųjų gausa, nei turtais. Šiame laikotarpyje grupė smarkiai išauga, bet šis augimas vyko daugiausia dėl vaikų kapų. Gali kilti klausimas, ar nereikėtų šios grupės interpretuoti ne kaip priklausančios atskirai šeimai (namų ūkiui), o kaip vietos kapinyne, skirtos vaikams? Manychiau, kad tokius samprotavimus galėtų paneigti dviejų išskirtinių kapų priklausimas šiai grupei: tai vyro k. 111 ir moters k. 110. Vyro kapas yra neabejotinai turtingiausias iš visų Dauglaukio kapinyno vyrų kapų, manychiau, net galima jį interpretuoti kaip šios bendruomenės vado ar kitas labai svarbias pareigas bendruomenėje einančio asmens kapą. Mirusysis, be to, kad aprūpintas įspūdinga ginkluote (skydas, 3 ietys, kirvis, kovos peilis ir paprastas peilis), buvo palaidotas su gausiais žalvariniais papuošalais (dviem antkaklėmis, sege, smeigtuku). Žalvarinių papuošalų gausa liudija šį asmenį buvus absoliučiai išskirtinį nagrinėjamoje bendruomenėje. Toje pačioje kapų grupėje, bet ne greta, yra moters k. 110. Šis kapas priskirtinas I kategorijai. Moteris buvo palaidota su galvos apdangalu, žalvariu puoštu apgalviu, krūtinės papuošalu, sujungtu grandinėlėmis, dviem antkaklėmis, sege, 10 apyrankių, kryžiniu žiedu, yla ir keliais smulkesniais daiktais. Plotas tarp ir aplink vyro k. 111 ir moters k. 110 išnaudotas vaikų palaidojimams. Galimas atvejis, kad šie vaikai yra per anksti mirę abiejuose kapuose palaidotų tėvų vaikai, bet nesant išlikusiai kaulinei medžiagai šios hipotezės niekada nepatvirtinsime. Galima ir kita interpretacija. Gali būti, kad k. 110 ir 111 buvo nevienalaikiai, vienas iš jų priklausė jaunesnei kartai nei kitas. Tokiu atveju galėtume įžvelgti ir kiek kitokį kapų susigrupavimą grupės F viduje. Su k. 110 palaidota moterimi sietini vaikų k. 106 ir 109. Su k. 111 palaidotu vyru sietinas moters k. 107, tai galėtų būti mirusiojo žmona, šiems pagrindiniams kapams priskirtini vaikų k. 108 ir

112. Ši prielaida leistų plėtoti hipotezę, kad C1b periode (220 – 260 m.) šeimos į kapus dėdavo tik dalį visuomeninę padėtį nusakančio turto (vieno iš sutuoktinių), o kita dalis buvo perduodama jaunesniajai kartai. Nelabai aiškus grupių F ir E santykis, abiejų grupių kapai galėtų priklausyti ir vienai kapų grupei, nors tarp jų esantis nedidelis tarpas liudytų, kad grupės buvo netoli, bet atskirai. Akivaizdu, kad grupę F palikę žmonės įdėjo daug energijos į savo visuomeninės padėties deklaravimą. Akivaizdžios pastangos laidosena išreikšti šeimos (namų ūkio) turtinę ir visuomeninę padėtį liudija apie tai, kad kapų grupės C, B ir F palikusios šeimos buvo nuolatinėje įtampoje ir kovoje dėl žemės, gyvulių ir pozicijos visuomenėje.

Vienintelis C2–C3 periodo (260–350 m.) kruopščiai tyrinėtas kapinynas, kurio didelis ištirtų šio laikotarpio kapų skaičius leidžia daryti tikslesnius apibendrinimus, yra Žviliai. Žvilių kapinyne sąlyginai išskirtinos dvi kapų grupės – Š ir P. Ar senovėje šias grupes skyrė natūralus tarpas, ar ne, dabar negalima nustatyti, nors perkasoje 77 esantis tuščias plotas, besidriekiantis nuo k. 298 į Š, galėtų liudyti buvus tokį tuščią plotą tarp dviejų grupių, nes šiaip visame kapinyne kapai yra labai netoli vienas kito. Panagrinėjus kiekvieną iš šių grupių atskirai, galima išvelgti tam tikrą laidojimo logiką. Š grupėje yra du I kategorijos ir trys II kategorijos kapai (21 pav.). Trys iš jų (k. 47, 48 ir 149) yra didesnių matmenų nei įprasta. Išvelgti kokias nors ribas ar kapų susigrupavimus sunkoka, panašiau, kad kapai tiesiog buvo įrenginėjami vienas šalia kito. Tačiau turtingą kapą, o vienu atveju – kapus (k. 23, 24, 26), išskyrus kaip centrą, aplink juos matyti didesnė III kategorijos kapų koncentracija, o toliau nuo centrinio kapo daugėja kapų, priskirtinų IV ir V kategorijoms. Panaši tendencija pastebima ir kapinyno P dalyje, tik čia III kategorijos kapų iš viso labai mažai, bet visi jie telkiasi netoli II kategorijos kapų (22 pav.).

Panagrinėsiu atidžiau kiekvieną turtingų kapų sandraupą. Aplink I kategorijai priskiriamą moters k. 149 nėra jokio kapo, kuris savo turtingumu jam prilygtų. Taip pat arti nėra nė vieno II kategorijos kapo. Artimiausias ir turtingiausias vyro kapas yra III kategorijai priskirtinas k. 145, kuriame rastas ietigalis, kirvis, peilis ir geležinis smeigtukas. Šalia vyro k. 48 taip pat nėra kitų I ar II

kategorijos kapų. Iš dviejų pusių šį kapą supa III kategorijos vyrų kapai, o iš PR pusės yra du III kategorijos moterų kapai, vienas jų (k. 49) yra arčiausiai. Šalia II kategorijos vyro k. 47 iš vienos pusės yra V kategorijos moters k. 157, o iš kitos pusės – IV kategorijos nenustatytos lyties asmens k. 46. Visai netoli yra du III kategorijos kapai. Vyro k. 47 yra tipiškas III kategorijos kapas, bet savo matmenimis kiek didesnis nei įprasta. Visai šalia jo yra moters k. 34, kuri taip pat galima apibūdinti kaip tipinį III kategorijos kapą. Kiek kitokia yra Š grupės ŠR pusėje išsidėsčiusi turtingų kapų sankaupa. Ji susideda iš trijų II kategorijos kapų (k. 23, 24, 26). Šalia moters k. 23 yra kitas moters kapas, priklausantis III kategorijai (k. 27). K. 24 ir 26 yra vienas šalia kito ir priklauso skirtingų lyčių mirusiesiems (atitinkamai moteriai ir vyrui). P kapų grupėje prie II kategorijos moters k. 265 telkiasi žemesnių kategorijų moterų kapai ir kiek toliau – vienas III kategorijos vyro kapas. Aplink II kategorijos vyro k. 270 telkiasi keli vyrų kapai.

Ką liudija toks kapų išsidėstymas? Pirmiausia reikia konstatuoti, kad Žvilių kapinyne C2–C3 (260–350 m.) laikotarpiu šeimos turtą ar padėtį visuomenėje, kaip ir ankstesniame laikotarpyje kituose kapinyuose, atspindėjo vieno šeimos nario kapas. Nelabai tikėtina, kad moteris aukštą padėtį visuomenėje būtų užsitarnavusi savo nuopelnais ir kad ta padėtis visai nebūtų susijusi su jos šeimos padėtimi visuomenėje. Todėl labai tikėtina, kad mirus vienam šeimos nariui ir jį palaidojus su turtingomis įkapėmis, taip buvo atspindima ir visos šeimos padėtis visuomenėje, o mirus kitam tos šeimos atstovui, jo palaidojimui nebūtinai buvo naudojami tokie pat ištekliai ir turtai kaip įrengiant pirmąjį palaidojimą. Kita svarbi išvada, darytina išnagrinėjus kapinyno planigrafiją, yra ta, kad laidojant, o tai rodo, kad ir gyvenime, Žvilių gyventojams buvo labai svarbu pabrėžti priklausymą vienai bendruomenei. Todėl kapai išdėstyti ne atskiromis labai aiškiai išsiskiriančiomis šeimos kapų grupėmis, o įrengti vienas šalia kito, taip iliustruojant vienos bendruomenės, vieno kolektyvo, sudaryto iš mažesnių grupelių – šeimų, buvimą kartu, nors vienos šeimos, arba tiksliau vieno namų ūkio, nariai greičiausiai buvo laidojami šalia. Tokia tendencija pastebima ir kiek vėlesnio laikotarpio Plinkaigalio kapinyne (Česnys

1993, p. 185). Šeimų grupes kapinyne, kuriame kapai yra labai arti vienas kito, gali bent jau iš dalies padėti išskirti turtingi kapai, kurie, tikėtina, atspindi visos šeimos poziciją bendruomenėje. Didžiosios kapų grupės, kurias išskyrėme kapinyne, greičiausiai atsirado ne atsitiktinai. Gal šią kaimo bendruomenę sudarė kelių skirtingų genties atšakų palikuonys ar tam buvo kita praktinė priežastis.

Visuose kapinyuose pastebima viena tendencija – turtingus ir neturtingus kapus įrengti šalia vienas kito. Labai tikėtina, kad vienoje šeimoje, ar, kitaip sakant, viename ūkyje, gyveno įvairioms kategorijoms priklausantys asmenys (Ringtved 1997). Ar visus šiuos asmenis būtinai siejo kraujo ryšys, yra nežinoma. Osteliginės medžiagos genetinių tyrimų Lietuvoje neturime. Greičiausiai šalia šeimos padėtį deklaruojančių kapų buvo laidojami paprasti šeimos nariai, kurie savo darbu ir kūrė šeimos gerovę. Šių narių padėtis šeimoje priklausė nuo daugelio priežasčių: amžiaus, nuopelnų, paveldėtojų skaičiaus ir kt. Viena vertus, laidojimas bendruomeniniuose kapinyuose ir kapinynų, kuriuos būtų galima skirti genties elitui, nebuvimas galėtų rodyti, kad šeimos, kaip atskiros ūkinės visuomenės ląstelės, vaidmuo nėra labai svarbus. Tai reikštų, kad ir nėra turto paveldėjimo. Bet tam prieštarauja turtingų mažų vaikų kapų egzistavimas. Vaikai dar niekaip negalėjo užsitarnauti teisės būti palaidoti turtingai, vadinasi, jie sulaukė tokio elgesio dėl suaugusiųjų padėties ar nuopelnų, kas rodytų, kad šeimos turtas galėjo būti paveldimas, taip pat, kad priklausymas vienai ar kitai šeimai buvo svarbus.

Atrodo, kad yra dviejų rūšių kapinynai, vienuose matyti šeimos grupės, kitose kapai išdėstyti taip arti vienas kito, kad kapų grupių nesimato. Gal šių kapinynų žmonės šeimos kapus atskirdavo kitais būdais? Kategorijų pasiskirstymas ir išsidėstymo kapinyne tendencijos yra tokios pat abiejų rūšių kapinyuose. Sunku patikėti, kad kapinyuose, kuriuose visi kapai įrengti vienas šalia kito, buvo laidojama be jokios tvarkos, priklausomai nuo mirties dienos ar kitų atsitiktinių dalykų. Gali būti, kad kapinyno tipas (kapinynai su ryškiau matomomis grupėmis ir kapinynai be akivaizdaus kapų grupavimosi) susijęs su bendruomenės naudojamu gyvenviečių tipu. Gal vienu atveju

kapinynas atspindi vieno kaimo, kuriame sodybos buvo viena šalia kitos, gyvenimo tipą, o kitu – labiau individualizuotų namų ūkių gyvenimo būdą? Manychiau, kad nereikėtų ieškoti unifikuotų paaiškinimų visiems atvejams, turime suprasti, kad to meto visuomenės, sudarytos iš daugelio mažesnių bendruomenių, gyvenimas nebuvo vienodas. Skirtingos bendruomenės galėjo turėti individualizuotas gyvenimo ir laidosenos tradicijas bei tuo pat metu laikytis ir visai visuomenei priimtinių normų.

1.3.8. Kapinynų tarpusavio padėties analizė

Visuomeniniai bendruomenių santykiai skleidžiasi ne tik per individų santykius mažiausioje grupėje – šeimoje (namų ūkyje), lyčių nulemtus santykius, kiekvienos šeimos santykius ir pozicionavimą kitų šalia gyvenančių šeimų ūkių atžvilgiu, bet ir atskirų bendruomenių ar tose bendruomenėse gyvenančių šeimų santykį ir sąveiką su regione gyvenančiomis bendruomenėmis. Šiuos santykius ir sąveikas mėginsiu pasekti analizuodama skirtingų kapinynų kategorijų išsidėstymą visame regione skirtingais periodais.

Romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje Vakarų Lietuvoje kapinynai sąlyginai telkiasi į tris grupes (3 žemėlapis). Viena grupė susidarė nagrinėjamos teritorijos ŠV dalyje, šioje grupėje buvo mažiausiai dešimt gyvenviečių. Kita grupė buriasi V dalyje ir apima teritoriją nuo Bandužių šiaurėje iki Macikų pietuose. Šiai grupei priklauso ne mažiau nei dešimt kapinynų ir ji užima didesnę teritoriją nei ŠV grupė. Paskutinę grupę sudaro penki kapinynai ar daugiau, besitelkia Jūros upės žemupyje. Pažiūrėjus tyrimų metu išskirtų turtingų kapų išsidėstymą pastebime, kad kiekviena iš šių grupių turi po vieną kapinyną, kuriame rastas vienas ar keli turtingi kapai. Apibendrinamasis išvadas daryti duomenų nėra pakankamai, bet galima kelti hipotezę, kad romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje buvo bent trys gyvenviečių sankaupos, apimančios nedideles teritorijas, besidriekiančias atitinkamai 10, 25 ar 40 km skersmens teritorijoje. Gali būti, kad nagrinėjamos teritorijos V dalyje egzistavo net kelios gyvenviečių sankaupos, bet tam nustatyti trūksta duomenų. Taigi romėniškojo laikotarpio pradžioje iškilusios

kelios turtingos šeimos nesutelkė didesnės valdžios savo rankose, bet tikėtina, kad turėjo įtakos sprendžiant lokalias, nedidelėje teritorijoje gyvenančios bendruomenės reikalus.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) ir toliau galime visą nagrinėjamą teritoriją apytiksliai suskirstyti į tris gyvenviečių sancaupas (4 žemėlapis). Gyvenviečių skaičius labai padidėjęs, palyginti su ankstesniu laiko tarpium. Atidžiau paanalizavus, kiekvienoje gyvenviečių sancaupoje dar galima būtų išskirti mažesnes kapinynų susitelkimo grupes, bet daugelio kapinynų tikslaus naudojimo laiko tarpio nežinome, todėl tokių grupių išskyrimas yra probleminis. ŠV kapinynų sancaupoje I ir II kategorijos kapai rasti trijuose kapinynuose (Kurmaičiai, Lazdininkai ir Palanga), vidurinėje grupėje – dviejuose (Aukštkiemiai, Bandužiai) ir Nemuno žemupio grupėje – viename (Dauglaukis) kapinyne.

Pažvelgus į C2–C3 (260–350 m.) laiko tarpio kapinynų išsidėstymą, išsiskiria trys kapinynų grupės. ŠV grupę sudaro Lazdininkų, Senkų, Padvarių, Rūdaičių I, Gintarų kapinynai, V grupei priskirtini į tyrimus įtraukti Bandužių, Baitų, Šernų, Stragnų ir Barzūnų kapinynai, o R grupei atstovauja Šarkai, Žviliai ir Šaukėnai (5 žemėlapis). Šiame kapinynų išsidėstyme grupėmis Aukštkiemų kapinynas įsikūręs lyg ir pusiaukelėje tarp V ir ŠV grupių, prekybininkų bendruomenei (didžiausias visoje teritorijoje rastas romėniškų monetų skaičius šiame kapinyne liudytų, kad prekyba buvo šios bendruomenės svarbus užsiėmimas) tai – labai dėkinga pozicija. Pažvelgus į elito kapų išsidėstymą žemėlapyje, nematyti pirmų dviejų kategorijų kapų sancaupos kurioje vienoje teritorijoje, tačiau V grupėje pastebima didesnė turtingų kapų koncentracija (Bandužiai, Baitai, Šernai ir šiai grupei iš dalies priskirtini Aukštkiemiai). Taip pat kiekvienoje kapinynų grupėje yra kapinynų, kuriuose nerasta I ir II kategorijos kapų. Žinoma, tai gali lemti ir faktas, kad mokslininkams neprieinama visa kapinyno medžiaga, jis buvo suardytas ar pan. Man labiau tikėtina hipotezė, kad kai kuriuos kapinynus palikusios bendruomenės buvo įtakingesnės ir paliko turtingiau įrengtus kapinynus, o kai kurios buvo sudarytos iš elitui nepriklausiusių šeimų. Taigi C2–C3 (260–350

m.) laikotarpyje pastebime, kad skirtingai nei ankstesniame laikotarpyje, kur daugiausia turtingų kapų telkėsi ŠV kapinynų grupėje, turtingiausiai atrodo V kapinynų grupė. D periode (350 – 450 m.) I ir II kategorijos kapai rasti keturiuose kapinyuose (Šarkai, Barzūnai, Reketė, Aukštkiemiai).

Turtingiausių kapų išsidėstymas visoje teritorijoje nerodo, kad romėniškuoju laikotarpiu Vakarų Lietuvoje būtų egzistavęs vienas ar keli valdžios centrai. Tikėtina, kad vyko nuolatinis bendravimas bent jau kapinynų sankaupų ribose. Panašūs laidojimo papročiai ir panašūs statuso simboliai, naudojami laidosenoje, liudytų visos teritorijos bendruomenių tarpusavio bendravimą. Tai patvirtina ir kita archeologinė medžiaga (papuošalų tipai ir pan.). Tačiau pats kapinynų sankaupų egzistavimas, kapinynų išnykimas ir naujų atsiradimas, tai, kad C1a–C1b periode (150 – 260 m.) daugiausia turtingų kapų telkėsi ŠV kapinynų sankaupe, o vėlesniame laikotarpyje – V kapinynų grupėje, rodo romėniškojo laikotarpio antrosios pusės metu vykusius įvairiausių nuolatinius poslinkius, įtampas, karinius konfliktus ir naujų koegzistavimo formų paieškas tarp kapinynų grupes sudariusių bendruomenių. Tai patvirtina ir gausus ginklų dėjimas į kapus.

1.3.9. Gyvenviečių socialiniai tyrimai

Mokslininkai romėniškojo laikotarpio pradžios visuomenę charakterizuoja kaip pakankamai egalitarinę, o šiuo nagrinėjamu laikotarpiu pastebi ryškų socialinės hierarchijos augimą (Michelbertas 1986, p. 231–237; Jovaiša 1997b, p. 34 - 37). Šeima traktuojama kaip svarbus to meto visuomenės elementas, pagrindas tolesnei ekonominei ir socialinei struktūrai rutuliotis. Aktyvesnės šeimos galėjo akumuliuoti daugiau turto, pradėjo didėti jų vaidmuo visuomeniniame gyvenime (Šešelgis 1996, p. 7). Tai patvirtina ir mano atlikti kapinynų medžiaga pagrįsti tyrimai. Siekiant susidaryti kuo išsamesnį nagrinėjamos visuomenės vaizdą, reikia atskirai panagrinėti santykį tarp šeimos, namų ūkio ir bendruomenės.

Namų ūkis paprastai suprantamas kaip kartu gyvenantys, bet nebūtinai giminytės ryšiais susaistyti žmonės. Tačiau praktikoje mokslininkai dažniausiai darydavo prielaidą, kad žmonės, kurie dalijasi gyvenamąjį plotą, taip pat dalijasi veiklas, kurios įprastai vadinamos „naminėmis“, dažniausiai tai apima vaikų auginimą, maisto gamybą ir jo vartojimą. Šią nuostatą kvestionuoja etnografiniai tyrimai, kurie rodo, kad tokius „namų“ darbus besidalijančios žmonių grupės nebūtinai sutampa su kartu gyvenančių žmonių grupėmis (Webley 2008, p. 21). Kai kuriose visuomenėse viename būste gyvenantys žmonės daug laiko praleidžia atskirai, bet dalijasi bendru maistu. Dažnas atvejis, kad moterys iš skirtingų namų ūkių kooperuojasi ir padeda viena kitai atlikti „namų“ darbus. Laidojimas bendrame kapinyne iš dalies yra tokios kooperacijos kasdieniame gyvenime atspindys. Taigi griežtai nesusiejus namų ūkio su pasidalijimu kasdieniais darbais ir nesuprantant jo kaip statiško ir nekintamo, bent jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus namų ūkį galima laikyti atskiru svarbiu socialiniu ekonominiu elementu. Apie tai kalba tradicija jau ankstyvajame geležies amžiuje gyventi stačiakamiuose stulpinės konstrukcijos pastatuose. Kitas namų ūkio kaip socialinio ekonominio vieneto egzistavimo faktas yra pulimėliais pažymėti senieji žemdirbystės arba kitaip vadinami keltiški laukai, kurių egzistavimas Vakarų Lietuvoje žinomas ir ankstyvajame geležies amžiuje (Kanarskas, Merkevičius, Nemickienė 2002, p. 276–281). Keltiški laukai – tai nedideli žemės plotai, apjuosti akmenų ir žemės pylimais, jie būdingi šiaurės ir centrinės Europos regionams⁶. Keltiški laukai sietini su tam tikra žemės pasidalijimo tarpusavyje sistema, tačiau šios sistemos tikriausiai nereikėtų suprasti kaip individualios nuosavybės, nes kiti duomenys

⁶ Labai problemiška šių laukų chronologija, bet naujausi tyrimų duomenys Šiaurės Europoje šiuos laukus datuoja žalvario amžiaus pabaiga – ankstyvojo geležies amžiaus viduriu (Webley 2008, p. 42), nors, kitų mokslininkų nuomone, keltiškų laukų gyvavimą galima pratęsti iki 200 m. e. metų (Hedeager 1988; 1992). Kai kurie Vakarų Lietuvoje tyrinėti senieji žemdirbystės laukai datuojami labai preliminariai, remiantis Baltijos šalių regiono duomenimis, net viduriniu geležies amžiumi (J. Kanarskas, A. Merkevičius, R. Nemickienė „Senųjų žemdirbystės laukų žvalgymai Kretingos ir Skuodo rajonuose“, ATL 2004, p. 287–288). Tačiau radiokarbiniai tyrimai tokius žemdirbystės laukus datuoja ankstyvuju geležies amžiumi (Kanarskas, Merkevičius, Nemickienė 2005, p. 260–261).

rodo, kad žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuose apie individualią nuosavybę kalbėti dar anksti. Kai kalbama apie keltiškų laukų sistemą, žemės pasidalijimą reikėtų suprasti kaip nuolat kintantį bendruomeninės žemės pasiskirstymo žymėjimą. Ši hipotezė grindžiama keltiškų laukų sistemą siejant su keliaujančiais namų ūkiais, tai yra vis kitoje vietoje atstatoma (perstatoma) sodyba (Webley 2008, p. 42–43).

Jeigu laikysimės nuostatos, kad jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus namų ūkis buvo svarbus ekonominis ir socialinis visuomenės elementas, reikia išsiaiškinti, kaip namų ūkiai, kitaip dar juos galima vadinti sodybomis, buvo išsidėstę vienas kito atžvilgiu. Vakarų Lietuvoje nuo ankstyvojo geležies amžiaus buvo gyvenama nedidelėse piliakalnių aikštelėse, kitose aukštesnėse vietose. Šiame regione piliakalnių papėdėse taip pat aptikta keletas gyvenviečių, datuojamų I tūkst. pr. m. e. (Imbarės, Daubarių gyv.) (Grigalavičienė 1995, p. 55). Amžių sandūroje gyvenimo pėdsakų aptinkama tiek piliakalniuose, tiek neįtvirtintose gyvenvietėse piliakalnių papėdėse, bet ryškiausias romėniškojo laikotarpio skirtumas nuo ankstesnio periodo yra tas, kad sparčiai daugėja neįtvirtintų gyvenviečių. K. Šešelgis romėniškajame laikotarpyje išskiria tokius gyvenviečių tipus: seni bendruomenių piliakalniai su gyvenvietėmis papėdėse; bendruomenių gyvenvietės piliakalniuose, virtę slėptuvėmis; išlikę senos ir naujos įtvirtintos žemdirbių gyvenvietės; naujos slėptuvės piliakalniuose su gyvenvietėmis papėdėse; naujos slėptuvės be gyvenviečių papėdėse; atviros žemdirbių gyvenvietės (Šešelgis 1996, p. 9). Iš išskirtųjų gyvenviečių tipų Vakarų Lietuvoje galime dokumentuoti tik kelis gyvenviečių tipus, kol kas nerasta įtvirtintų gyvenviečių ne piliakalniuose liekanų, taip pat neaišku, ar piliakalniai buvo naudojami išskirtinai kaip slėptuvės, ar kitiems tikslas, neaišku, ar juose buvo nuolat, ar laikinai gyvenama.

Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje šiuo metu žinome 16 piliakalnių, kuriuose aptikta aiškių įrodymų, kad jie buvo naudojami mūsų eros pirmojoje pusėje (1 žemėlapis). Taip pat turime kelias gyvenvietes, kurias galime priskirti

nagrinėjama laikotarpiui (Gintarai, Imbarė, Stančiai, Dauglaukis, Lazdininkai, Romai-Zeigiai, Tūbausiai, Užpelkiai, Vedriai, Laistai, Kukliai, Vilkyškiai (Obstainis). Žinomi trys lygiosiose vietose įrengti apskritais akmenų pylimais ir grioviais apjuosti įtvirtinimai (Jakai, Auksūdžio Kūlių pilapė ir Erslos pilalė (Bliujienė 2013, p. 195), šiuose statiniuose nerasta tiksliai datuojamų radinių, todėl romėniškajam laikotarpiui jie priskiriami pagal analogijas. Deja, piliakalnių romėniškojo laikotarpio sluoksniai smarkiai apardyti, nėra vykdyta nei vieno didesnių gyvenvietės tyrimų Vakarų Lietuvoje. Turima medžiaga yra ypač skurdi, todėl ir šių tyrimų rezultatai daugeliu atvejų bus tik hipotetinio pobūdžio.

Duomenys apie gyvenviečių statinius yra negausūs. Žinome, kad amžių sandūroje neįtvirtintose gyvenvietėse buvo gyvenama tinkuotuose, stačiakampiuose, stulpinės konstrukcijos pastatuose, suręstuose iš 9–10 cm skersmens rąstų (Butkus, Kanarskas 2003, p. 30–31). Vilkyškių (Opstainio) piliakalnio papėdės gyvenvietėje buvo rastas maždaug 20 m ilgio ir 5 m pločio stulpinės konstrukcijos pastatas. 20 m ilgio ir 5–6 m pločio pastatas buvo aptiktas ir Bakšių gyvenvietėje (pietinė Lietuva), datuojamoje III–IV a. (Puodžiūnas 1994, p. 57–59; Steponaitis 1996, p. 103–106.; Jarockis 2012, p. 136–151). Neįtvirtinta gyvenvietė aptikta Imbarės piliakalnio papėdėje. Kultūrinis sluoksnis nebuvo storas, labai apardytas. Aptikti 5–10 cm storio nusmailintais galais stulpelių vietos, kurios kai kur buvo išsidėsčiusios tiesiomis, neretai tarp savęs stačius kampus sudarančiomis eilėmis. Kai kuriose vietose tarp stulpelių buvo įkalta stambesnių 15–20 cm storio stulpų. Galimas dalykas, kad jie buvo sukasti pastatų kampuose arba palaikė jų perdengimus (Daugudis 1987, p. 44, 3 pav.). Rytinėje piliakalnio papėdėje rastos gyvenvietės liekanos datuojamos I tūkst. pr. m. e. antrąja puse – romėniškuoju laikotarpiu. Čia taip pat rasta stulpinės konstrukcijos, keturkampio formos ilgųjų pastatų liekanų (Daugudis 1983, p. 6).

Daugiau medžiagos turime apie įtvirtintų gyvenviečių statinius. Kaip jau minėjau, Imbarės, Laistų piliakalniuose rasta pailgų, moliu drėbtų stulpinės

konstrukcijos pastatų, suskirstytų į kelias patalpas. Stulpų skersmuo 15–20 centimetrų. Šie pastatai datuojami ankstyvuoju geležies amžiumi, amžių sankirta. Piliakalniuose įrengti romėniškojo laikotarpio pastatai išlikę prasčiau, bet šiokių tokių duomenų turime. Imbarės piliakalnyje romėniškuoju laikotarpiu datuojamo pylimėlio vidinėje pusėje buvo 0,5 m gylio ir 3 m pločio įdubimas, ejęs visu vakariniu aikštelės pakraščiu. Abiejose jo pusėse aptikta medinių 30–40 cm skersmens statmenai į žemę įkastų stulpų (Daugudis 1979, p. 21). Iš rastų pastato liekanų galima daryti išvadą, kad šis pastatas buvęs labai panašus į to pačio laikotarpio Aukštadvario piliakalnyje rastą pastatą, kuris buvo nedidelio pylimėlio vidinėje pusėje, apie 0,4–0,5 m gylio ir 4 m pločio įdubime. Šio pastato vietoje ryškiai išsiskyrė 20–40 cm skersmens beveik apskritos tamsios dėmės – medinių, statmenai į žemę įkastų stulpų vietos. Pietvakariniame ir vakariniame piliakalnio aikštelės pakraščiuose šios dėmės buvo išsidėsčiusios maždaug 50 m ilgio ruože, dviem lygiagrečiomis eilėmis, truputį toliau nuo minėto įdubimo pakraščiu. Nuotolis tarp dėmių buvo 0,4–0,7 m, o tarp eilių 4 metrai. Vienos šių dėmių buvo 10–15 cm, kitos 20–50 cm gylio. Visa tai rodo, kad pastatas stovėjo ilgesnį laiką ir buvo ne kartą remontuojamas (Daugudis 1976, p. 58). Atrodo, kad Imbarės piliakalnio pastatas buvo suskirstytas į mažesnes patalpas su židiniais. Dapšių piliakalnyje rastas stulpinės konstrukcijos pastatas buvo 5 m pločio ir 0,6–0,9 m gylio įdubime, židinys įrengtas 60 cm skersmens, 20 cm gylio duobutėje (Grigalavičienė 1995, p. 55). Laistų piliakalnyje rasti apie 9,5 m ilgio ir 3,1 m pločio pastato pėdsakai. Jo kontūrus žymėjo perdegusio molio tinko gabalai tamsesnėse dėmėse, kurių pjūviuose buvo duobelės – matyt, stulpaviečių žymės. Išlilgai pastato, jo viduryje, buvo rasti trys židiniai, vienas nuo kito nutolę 1,8–1,35 metro. Dėmės galinės šiaurinės pastato sienos vietoje ir tarp židinių rodytų buvus dvišalį stogą ir pertvaras namo viduje. Spėjami patalpų dydžiai 4 x 3, 2,5 x 3, 3 x 3.

Romėniškojo laikotarpio piliakalnių medžiaga rodo, kad Vakarų Lietuvoje, kaip ir kitose Lietuvos dalyse, kultūrinis sluoksnis koncentravosi aikštelių

pakraščiuose esančiuose pagiliniuose. Imbarės aikštelės ilgis buvo virš 50 metrų. Tai aptariamieji pastatai irgi galėjo būti apie 40–50 m. ilgio. Aukštadvario pastato ilgis sprendžiant pagal dėmes buvo maždaug 50 m. (Daugudis 1979, p. 21). Tiesa, kadangi ne visos pastato dalys yra vienodai gerai išlikusios, tiksliai nežinome, ar kalba eina apie vieną ar apie kelis šalia vienas kito išdėstytus pastatus. Atskiruose Lietuvos piliakalniuose pastebimas kiek skirtingas ilgųjų pastatų išsidėstymas. Kai kuriuose piliakalniuose tokie pastatai juosia jo aikštelę iš visų pusių (Moškėnų–Laukupėnų), o kai kuriuose tik iš kelių pusių (Aukštadvario) (Daugudis 1976, p. 57). Kai kuriuose piliakalniuose pastatai yra keturkampiai 5,5 x 3,5 m išsidėstę aikštelės pakraštyje 4–6 m atstumu vienas nuo kito. Tikslių žinių apie Vakarų Lietuvos piliakalnių pastatų išsidėstymą neturime. Atrodo, kad ankstyvajame geležies amžiuje žmonės piliakalniuose gyveno labai arti vienas kito. Jeigu buvo nuolat gyvenama ir romėniškajame laikotarpyje, gyventa buvo dar kompaktiškiau, nes Imbarės piliakalnio medžiaga rodo tankesnę piliakalnio apstatymą per romėniškąjį laikotarpį nei amžių sandūroje, mat šiaurinėje Imbarės piliakalnio aikštelės dalyje romėniškuoju laikotarpyje aptiktos keturkampės stulpinės konstrukcijos pastatų liekanos, o amžių sandūroje ši aikštelės dalis nebuvo apgyvendinta (Daugudis 1983, Ats. 1158). Deja, turimi duomenys apie Imbarės statinius neleidžia aiškiai nustatyti, ar tai gyvenamieji pastatai, ar amatininkų dirbtuvės, ar kitos paskirties pastatai. Tačiau atviro tipo gyvenviečių kūrimasis piliakalnių papėdėse rodo atskirų šeimų siekį iš dalies atsiskirti nuo kitų bendruomenės narių, legalizuoti ir išoriškai išreikšti savo atskirumą, įkuriant atskirą sodybą. Prie šio noro prisidėjo ir atskirų šeimų (namų ūkių) augantis gebėjimas be kitų šeimų pagalbos įdirbti žemę, apsirūpinti maistu. Išsikėlimą gyventi į neįtvirtintas gyvenvietes lėmė ir romėniškajame laikotarpyje smarkiai augantis gyventojų skaičius (Michelbertas 1986; Bliujienė 2013).

Šiuo metu turimus duomenis iš Vakarų Lietuvos piliakalnių panagrinėsiu piliakalnio funkcijų šviesoje. Romėniškuoju laikotarpiu piliakalniuose ir kitose vietose buvo įrengiami nauji gynybiniai sutvirtinimai (Imbarė, Kurmaičiai,

Jakai, Auksūdžio Kūlių pilalė, Erslos pilalė). Toks darbas neabejotinai reikalavo, jeigu ne visos, tai bent didelės dalies bendruomenės susitelkimo ir bendro darbo, todėl piliakalnių ir kitų gynybinių vietų sutvirtinimų įrengimus tikrai galime traktuoti kaip bendruomenės santalkos aktą. Su tuo susijusi ir kita funkcija – teritorijos žymėjimas. Sužymėjus žemėlapyje piliakalnius, kuriuose aptiktas romėniškojo periodo sluoksnis, matyti, kad jie pakankamai išsibarstę, nors kai kuriose vietose keli piliakalniai yra netoli vienas kito (1 žemėlapis). Suprantama, kad šiuo metu turimas vaizdas yra labai iškreiptas, piliakalnių aptariamuoju laikotarpiu tikrai buvo daugiau, o ar šalia esantys piliakalniai visi buvo naudojami tuo pačiu metu, irgi negalima pasakyti. Vis tik atrodo, kad vienas piliakalnis buvo susijęs ne tik su šalia esančia gyvenvieta, bet buvo didesnės teritorijos jungiamasis elementas, savotiškas centras. Dažniausiai piliakalniai buvo matomi iš tolo keleto kilometrų atstumu, todėl greičiausiai buvo naudojami ir kaip tam tikri teritorijos ženklai.

Apie piliakalnį, kaip apie bendruomenės centrą, galėtų liudyti piliakalniuose surastų kitokio tipo pastatų liekanos, kurie, tyrinėtojų nuomone, buvo naudojami kulto reikalams. Kurmaičių piliakalnyje rastas iš didelių akmenų sukrautas nuo 2 iki 3 m pločio pusratis, tarp kurio galų 18 m tarpas. Pusratyje atidengta eilė stulpaviečių. Pusratio viduryje sukrautas 2,6 x 3 m akmeninis grindinys, apie jį – keturios apvalios iki 2 m skersmens, metro gylio duobės, jose gausu angliukų, suskilusių akmenų ir puodų šukių. Imbarės piliakalnyje, pirmųjų mūsų eros amžių kultūriniame sluoksnyje irgi aptiktas pusapskritimio formos maždaug 2 m skersmens akmenų grindinys. Jo šiaurinėje pusėje buvo 1,85 m ilgio ir 0,5 m pločio kyšulys, ties kurio viduriu buvo 10 x 15 cm plotelis, kuriame greičiausiai stovėjo medinis stulpas (Michelbertas 1986, p. 16–2; Daugudis 1987, t. 2 (99)).

Be to, kadangi piliakalnis greičiausiai vienijo ir jungė didesnę ir toliau nuo piliakalnio gyvenančią bendruomenę, ši tikrai turėjo turėti susirinkimų vietą įvairiems klausimams spręsti ir religinėms apeigoms, užėmusioms svarbią vietą bendruomenės gyvenime, atlikti. Piliakalnių aikštelės atrodo kaip tinkamos

tokiai paskirčiai vietos. Tai liudija ir jų architektūra, pastatai dažniausiai aptinkami aikštelių pakraščiuose, o aikštelės viduryje esantis kultūrinis sluoksnis būna daug plonesnis. Taip pat aikštelės viduryje aptinkama atvirų židinių, kas rodo tam tikrą veiklą – apeiginę, gamybinę vykus ir aikštelės viduryje.

Piliakalnių aikštelės nėra didelės 56 x 35 m (Imbarė), 35 x 60 m (Kurmaičių), todėl neatrodo, kad jos būtų patogios nuolatiniam gyvulių laikymui (ganymui). Deja, neturime biologinių žemės tyrimų ir negalime pasakyti, ar piliakalnių aikštelėse ilgesnį laiką buvo laikomos gyvulių bandos. Tikėtina, kad gyvuliai galėjo būti suvaromi į piliakalnių aikšteles kilus pavojui.

Ar piliakalniai buvo nuolatinės, ar tik laikinos gyvenvietės, sunku vienareikšmiškai atsakyti, tačiau nesant archeologinės medžiagos ir galimybių nustatyti vidinius piliakalnio ir papėdės gyvenvietės skirtumus, juos galima laikyti skirtingomis vieno archeologinio paminklų komplekso dalimis (Zabiela 2005, p. 85–104, 92). Suaktyvėjęs gyvenviečių prie piliakalnių steigimasis gal yra susijęs su tuo, kad besiplečianti žmogaus ūkinė veikla reikalavo papildomų patalpų gyvuliams laikyti, derliui apdoroti ir laikyti, plėtėsi žemdirbystės plotai ir t. t. (Tautavičius 1996, p. 19). Tikėtina, kad visuomenės turtinės diferenciacijos procesai, naujos, pažangesnės žemdirbystės formos atsiradimas skatino pokyčius visuomenėje. Atskiri namų ūkiai savo jėgomis ruošė dirbamos žemės plotelius netoli piliakalnių, o be kitų priežasčių ir tam, kad būtų patogiau gabenti derlių ir darbo įrankius iš laukų, kūrė sodybas piliakalnio papėdėje. Kai atstumai nuo piliakalnio papėdėje įsikūrusių sodybų iki ariamų laukų pasiekdavo kritinę ribą, už kurios darbas laukuose tapdavo nerentabilus, todėl nutolusiuose nuo gyvenvietės dirbamų laukų plotuose kurdavosi naujos sodybos (Šešelgis 1996, p. 9). Atskiras sodybas tarpusavyje siejo tiek giminystės ryšiai, tiek ekonominės kooperacijos saitai (šienavimas, miško valymas, statymas ir pan.) (Simniškytė-Strimaitienė 2004, p. 32; Fleming 1985, p.132–192).

Turima medžiaga pagrindžia hipotezę, kad romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos piliakalnių negalime laikyti tik pavojaus atveju naudojama gyvenamąja vieta. Piliakalniuose rasti gargažės gabaliukai, liudijantys apie geležies lydymą, spalvotųjų metalų apdirbimo pėdsakai, kultinės paskirties objektai, atviri židiniai aikštelėse liudija apie platesnį jų panaudojimą. Piliakalnių gyvenvietes būtų galima laikyti bendruomenės gyvenimo centru, kurioje galėjo gyventi dalis bendruomenės, nors nežinia, ar tai buvo patogiu, nes gyvenimas piliakalnyje lemtų tam tikrą atstumą tarp namų ir dirbamų laukų bei ganyklų. Taigi, kintant gyvenviečių sistemai, piliakalniai, bent jau dalis jų, išliko sistemos dalimi, tapę laikinomis socialinio aktyvumo vietomis (Simniškytė-Strimaitienė 2004, p. 22–23). Pirmiausias mūsų eros amžiais pradėjus kurtis teritorinei bendruomenei, kuri rėmėsi atskirų namų ūkių darbu, vyko ir gyvenviečių diferenciacija pagal jų reikšmę visuomenėje ir gyventojų socialinę sudėtį (Šešelgis 1996, p. 14). Galėjo būti, kad piliakalniuose gyveno besiformuojančios diduomenės atstovai, tačiau neabejotina, kad visa teritorinė bendruomenė naudojosi piliakalniu kaip slėptuve iškilus pavojui. Neatmestina, kad piliakalnyje nuolat negyveno niekas, o jis buvo naudojamas bendruomeninėms reikmėms ir pavojų atveju. Atstumas nuo neįtvirtintų gyvenviečių iki piliakalnių turėjo būti nedidelis, kad per trumpą laiką jį galėtų pasiekti pėsčiomis ir bent su dalimi savo turto. Mokslininkai mano, kad realus atstumas yra 3–4 km, o didžiausias vienos teritorinės bendruomenės užimamas plotas galėjo būti 30–50 kv. km (Šešelgis 1996, p. 15). Pasižiūrėjus į piliakalnių, gyvenviečių ir kapinynų bendrą žemėlapi, galime sakyti, kad kai kuriose vietose greičiausiai turime šią hipotezę iliustruojantį paminklų išsidėstymą (1 žemėlapis). Pavyzdžiui, nagrinėjamos teritorijos šiaurėje pastebima kapinynų santalka. Pamatavus atstumus tarp žinomų šioje vietoje esančių romėniškajame laikotarpyje naudotų piliakalnių ir kapinynų, galime teoriškai išskirti tokias paminklų grupes: Imbarės piliakalnis ir 4,3 km nutolęs Reketės kapinynas; Gintarų piliakalnis ir Gintarų kapinynas; Kurmaičių piliakalnis ir Kurmaičių, Tūbausių (2,5 km), Padvarių (3 km) kapinynai; Rūdaičių piliakalnis Rūdaičių I ir II, Užpelkių (3 km), Senkų (3,5 km),

Ankštakiai (3 km), Padvariai (3 km), Kiauliekiai (3 km). Prysmančiai, Lazdininkai, Palanga jau turėtų būti sietini prie kito piliakalnio, nes atstumai nuo Rūdaičių I ir II ar kitų minėtų kapinynų su romėniškojo laikotarpio sluoksniu jau per dideli. Taigi tikėtina, kad Gintarų, Kurmaičių ir Rūdaičių piliakalniai galėjo būti nedidelių teritorinių bendruomenių centrai. Panaši situacija yra ir kitose nagrinėjamos teritorijos kapinynų sankaupose.

Pasiremdami Miško produkto tyrimų laboratorijos (*Forest Products Research Laboratory*) pateikiamais tyrimų duomenimis, kurie rodo, kad ąžuolo rąsto skersmuo per 15–25 m. sumažėja apie 5 cm, galime pabandyti nustatyti apytiksliai statinio naudojimo trukmę, nors suprantama, kad medžio dūlėjimo greitis priklauso ir nuo žemės, kurioje jis yra, sudėties. Ankstyvojo geležies amžiaus ir romėniškojo laikotarpio pradžios statiniams naudoti stulpai, pagal šiuo metu archeologų turimus duomenis, yra apie 5–10, kai kurie 15–20 centimetrų. Vadinasi, statinį sudarantys 5–10 cm stulpai bus visai sutrūniję po 40 metų. Niekas nelaukdavo visiško rąstų sutrūnijimo ir namą perstatydavo anksčiau. Labai preliminariai galima manyti, kad namo egzistavimo laikas buvo apie 30 metų. Nedidelis šio laikotarpio kultūrinio sluoksnio storis taip pat liudytų apie nenuolatinį, santykinai neilgą gyvenimą vienoje vietoje. Imbarės piliakalnio ankstyvuojų geležies amžiumi ir amžių sankirta datuojamame sluoksnyje matyti ir daugiau nedidelio skersmens stulpų, kurių priskirti vienam ar kitam statiniui negalima. Neatrodo, kad tie stulpai liudytų apie statinio daugkartinį perstatymą vienoje vietoje, bet neatmestina ir tokia galimybė. Romėniškuoju periodu datuojamų pastatų stulpų skersmuo jau didesnis: 20–40 cm, rečiau sutinkami mažo skersmens rąstai. Namų, suręstų iš tokių rąstų, gyvavimo laikotarpis jau ilgesnis, toks pastatas iki visiško sutrūnijimo gali stovėti apie 50–80 metų. Atkreiptinas dėmesys ir į faktą, kad Imbarės piliakalnio aikštelėje buvę romėniškojo laikotarpio pastatai buvo perstatomi toje pačioje vietoje. Tai rodo netoli vienas kito, tame pačiame kultūriniame sluoksnyje randami nevienalaikiai židiniai ir šalia esančios skirtingų gylių stulpavientės. Sprendžiant iš to, kad trys židiniai buvo arčiau pylimo, jie

priklausė ankstesniam pastato laikotarpiui, kai pastatas buvo mažesnis, siauresnis. Likusieji vėlesniam laikotarpiui, kai pastatas buvo praplatintas metru, metru su puse į pietus. Taigi, laikui bėgant, pastatas ir toliau stovėjo toje pačioje vietoje, jis tiesiog buvo padidintas.

Siekį ilgiau gyventi vienoje vietoje rodo ir romėniškuoju laikotarpiu sutvirtinti gyvenviečių gynybiniai įrengimai. Imbarės piliakalnio aikštelę amžių sandūroje juosė tik iki 0,6 m aukščio pylimėlis, ant jo stovėjo medinė gynybinė užtvara iš 25–30 cm eglinių ir ąžuolinių rąstų sutvirtinta akmenimis. Romėniškajame laikotarpyje pylimas buvo paaukštintas iki 1,5 m, ant pylimo stovėjo medinė gynybinė siena. Laistų piliakalnyje kartu su pastatu buvo gynybinio pylimo, juosusio aikštelę iš ŠV nuo pelkėto smiltelės slėnio pusės, pėdsakų. Pylimo branduolys buvo 8,5–9 m pločio, buvo supiltas iš smėlio, vėliau apdrėbtas moliu. Medinių užtvarų pėdsakų nepastebėta (Žulkus 1982, Ats. 1047). Atsiranda tokių apsauginių statinių kaip pylimai, sutvirtinti akmenimis (Kurmaičiai) ir grioviai (Kurmaičiai) (Michelbertas 1986, p. 16–28). Bent keliuose kituose Vakarų Lietuvos piliakalniuose aptikta gana ryškių iš akmenų krautų pylimų liekanų. Pagal stratigrafiją jie datuojami I tūkstantmečio pirmąja puse (Zabiela 1995, p. 40).

Taigi, remdamiesi dabar turimais duomenimis, galime daryti prielaidą, kad ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje – romėniškojo laikotarpio pradžioje vienoje vietoje buvo gyvenama trumpesnį laiką, namų ūkiai buvo mobilesni. Nuo romėniškojo laikotarpio, ypač nuo jo vidurio, pastebima tendencija vienoje vietoje gyventi ilgesnį laiką, toje pačioje vietoje esantį namą perstatyti ar jį remontuoti. Vadinasi, atsiranda didesnis prisirišimas prie vienos vietos. Tai patvirtina ir pūdyminės žemdirbystės atsiradimas, suponuojantis sėslesnį gyvenimą. Romėniškajame laikotarpyje taip pat pastebima tendencija piliakalnių papėdėse dažniau kurti neįtvirtintas gyvenvietes (Imbarė, Eketė ir kt.), prie piliakalnių žmonių gyventa pastoviau, tai rodo prie piliakalnių rąstų gyvenviečių storesnis kultūrinis sluoksnis (Tautavičius 1996, p. 16). Visa tai liudija teritorinės bendruomenės atsiradimą su centru piliakalniu.

Vakarų Lietuvos gyvenviečių tyrimų pagrindu padarytas išvadas papildo ir mokslininkų sukauptos žinios apie Lietuvos gyventojų verslus ir užsiėmimus. Kaip ir kiti baltai, šiuo laikotarpiu Vakarų Lietuvos gyventojai vertėsi žemdirbyste. Buvo auginami rugiai, avižos, miežiai ir soros, net kelių rūšių kviečiai, arkliapupės, kai kurie kiti ankštiniai augalai. Auginamų javų rūšys rodo ir žemdirbystės sistemas, jeigu su grūdais randama ir ruginių dirsių (*Bromus secalinus*), vadinasi, buvo sėjamos žieminių rugių rūšys ir turėjo būti pažįstama pūdyminė sistema (Gabrieliškių piliakalnis), sistema nereikalaujanti nuolatinio persikėlimo į žemdirbystei tinkamas vietas. Tačiau pagrindine romėniškojo laikotarpio žemdirbystės sistema mokslininkai laiko lydiminę žemdirbystę, o palaipsniškas perėjimas į pūdyminę galėjo prasidėti II–III a. sandūroje Vakarų Lietuvoje ir Žemaitijoje, o gal ir anksčiau (Michelbertas 1986, p. 200–202). Neabejotinai romėniškajame laikotarpyje žemdirbystės vaidmuo išaugo. Atsirado įvairių patvarių ir efektyvių darbo įrankių, pagamintų iš vietinės balų rūdos (kirviai, dalgiai, pjautuvai, net arklai su geležiniais noragais), tai žemdirbystę padarė našesnę. Pavyzdžiui, su geležiniu kirviu žmonės kur kas greičiau galėdavo miške iškirsti proskynas (jos atskirdavo mišką nuo žemdirbystei skirto ploto). Atskirtąją dalį išdegindavo ir paruošdavo sėjai (Jovaiša 1996, p. 106 - 109).

Neabejotinai svarbiu užsiėmimu ir maitinimosi šaltiniu pirmųjų mūsų eros amžių gyventojams buvo gyvulininkystė. Rytų Lietuvos piliakalnių ir gyvenviečių duomenys rodo, kad $\frac{3}{4}$ visų rastų kaulų sudaro naminių gyvulių kaulai (Michelbertas 1986, p. 203). Dažniausiai abiejų tipų gyvenvietėse aptikta stambiųjų galvijų kaulų, antroje vietoje kiaulių, trečioje – smulkieji galvijai, ketvirtoje – arkliai (Michelbertas 1986, p. 204). Deja, čia pateikti duomenys yra ne konkrečiai Vakarų Lietuvos, o apibendrinti visos Lietuvos duomenys, tačiau, neturint pakankamai duomenų iš tyrinėjamo regiono, galima daryti išvadas, kad Vakarų Lietuva atitiko visos to meto Lietuvos gyvulininkystės raidos tendencijas. Atitinkamai $\frac{1}{4}$ gyvenvietėse rastų kaulų priklausė laukiniams žvėrimis (elniams, stirnoms, briedžiams, šernams ir

stumbrams). Apie žvejybą kol kas turime labai mažai duomenų, rasti keli žuvų kaulai, tokie įrankiai kaip meškerių kabliukai, žeberklai, tinklų svareliai (Michelbertas 1986, p. 206). Kaip rodo danų mokslininkų tyrimai, romėniškojo laikotarpio šiandieninės Danijos gyventojų maisto racione žuvis turėjo labai menką vaidmenį, net ir teritorijose visai prie pat jūros. Pagrindinę maisto dalį per visą romėniškąjį laikotarpį sudarė gyvulinis proteinas, o augalų valgė ne tiek daug, kiek mokslininkai manė iki šiol (Jørkov, Jørgensen, Lynnerup 2010, p. 9). Deja, panašių tyrimų, atliktų remiantis Lietuvos medžiaga, neturime, bet, remiantis Tacito teiginiu, kad aiškiai žemę dirbo geriau nei tingūs gernamai, galima spėti, kad atlikus panašius tyrimus Lietuvoje rezultatai nebūtinai atitiktų danų rezultatus (Tacitas 1972, p. 30).

Nuo ankstyvojo geležies amžiaus šių teritorijų gyventojai gamino geležies dirbinius, o romėniškajame laikotarpyje tokių dirbinių aptinkama masiškai. Lietuvoje gausu pelkų, ežerų ir dirvų geležies rūdos. Tai rodo, jog kalviai daugiausia naudojo vietinę žaliavą ir tik šiek tiek geležies ir plieno žaliavos įsigabendavo (Michelbertas 1986, p. 207–210). Žalvario dirbinių kiekis romėniškuoju laikotarpiu labai išauga, meistrai įgauna didžiulės patirties ir sugeba pagaminti sudėtingus ir įspūdingus papuošalus. Tačiau spalvotųjų metalų žaliavos Lietuvoje nėra, todėl ji turėjo būti importuojama. Kol kas dar negausūs spalvotųjų metalų dirbinių tyrimai parodė, kad Lietuvoje buvo naudojama II grupės (pagal J. Černychą ir T. Barcevaž) metalo žaliava, panašiausia žaliava aptinkama Latvijoje, Estijoje ir dab. Kaliningrado srityje (Michelbertas 1986, p. 211). Iš kur tiksliai buvo atgabenama spalvotųjų metalų žaliava, dar nėra nustatyta, bet mokslinėje literatūroje įsigalėjusi nuomonė, kad didžiuliais kiekiais žaliavą atgabendavo iš Romos imperijos provincijų (Michelbertas 1972, p. 33; 1986, p. 212). Apie vietinę dirbinių iš spalvotųjų metalų gamybą liudija ir tik Lietuvai būdingos papuošalų formos ir Narkūnų piliakalnyje rasta molinė krosnelė metalui lydyti (Michelbertas 1986, p. 212).

Michelberto teigimu, geras kalvių ir juvelyrų nusimanymas apie metalų apdirbimą rodytų, kad šie amatininkai ima skirtis iš bendruomenės ir kad šis

amatas tampa svarbiausiu jų užsiėmimu (Michelbertas 1986, p. 210). Amatų išsiskyrimas aptariamajame laikotarpyje tikrai vyko, tačiau nei gyvenviečių, nei kapinynų medžiaga dar nerodo visiškos specializacijos. Tikėtina, kad tie patys kalviai ar juvelyrų, puodžiai ar kariai turėjo dirbti ir žemės ūkio bei gyvulių priežiūros darbus.

1.3.10. Visuomenės raida. Apibendrinimas

Šiame skyriuje apibendrinsiu kapinynų tyrimų metu gautas žinias apie romėniškojo periodo visuomenės struktūrą ir jas sugretinsiu su gyvenviečių socialinių tyrimų metu gauta informacija.

Romėniškojo periodo pradžia iš esmės nelabai skiriasi nuo ankstesniojo periodo, kapų įrengimas ir įkapės nesuteikia pagrindo kalbėti apie ryškesnę visuomenės stratifikaciją, mirusieji dar daugeliu atvejų laidojami pilkapiuose, nors pasitaiko ir pavienių plokštinių palaidojimų. B2 periode jau pastebime įvairių pokyčių laidosenoje, įkuriami nauji kapinynai, visai išnyksta pilkapiai ir įsigali plokštiniai kapinynai, nors Vakarų Lietuvoje dar išlaikoma iš ankstesniojo laikotarpio paveldėta tradicija kapus apdėti akmenų vainikais. Pastebimi pirmi pavieniai turtingos nelygybės demonstravimo laidosenoje atvejai, kai vyrai laidojami su keliais ginklais ir papuošalais, o moterys su gausiais papuošalais, labai retai su išskirtiniais papuošalais kaip apgalviai. Tačiau pagrindinė mirusiųjų dalis palaidota su smulkiais papuošalais ar drabužių detalėmis, nors pastebimas bendras įkapių skaičiaus augimas, palyginti su ankstesniu laikotarpiu. Matyti tendencija daugiau kapitalo investuoti į vyrų kapus, bet keli turtingi moterų kapai byloja, kad gimsta tradicija šeimos padėtį visuomenėje atspindėti ne tik šeimos vyro, bet ir kitų narių turtingesniais palaidojimais. Individualių šeimų turto demonstravimas dažniausiai vyriškos lyties atstovų kapų turtingumu suponuoja, kad visuomeninė padėtis buvo iš esmės nulemta kilmės, tokia tendencija vyrauja ir kitose šiaurės Europos dalyse (Jørgensen 1988, p. 48). Turtingi B2 periodo kapai telkiasi keliuose kapinyuose, kas leidžia manyti, kad tuo laikotarpiu

pradeda kilti kelios pasiturinčios šeimos skirtingose trijose nagrinėjamos teritorijos dalyse. Galimas dalykas, kad trijuose regionuose iškilusios turtingos šeimos lėmė mažas teritorijas (10–40 km) sutelkiančių centrų atsiradimą.

Šeima (namų ūkis) jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus buvo svarbiu socialiniu visuomenės elementu. Romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje šeimos (namų ūkio) vaidmuo išaugo, tai matome iš to, kad bendruomenės savo mirusiuosius laidojo šeimomis (Padvarių pilkapių grupės, Dauglaukio kapų grupė A). Atrodo, kad romėniškojo laikotarpio pradžioje, kaip ir ankstyvajame geležies amžiuje, buvo dažniausiai gyvenama bendruomeniniuose piliakalniuose ir neįtvirtintose gyvenvietėse. Tyrimai rodo, kad šio laikotarpio gyvenamojo namo egzistavimo laikas galėtų būti tik apie 30 m. ir namas nebūdavo perstatomas toje pačioje vietoje, kas rodo neilgą gyvenimą vienoje vietoje, namų ūkiai buvo gana mobilūs. Gyvenant neilgalaikiuose namuose didesnę prasmę turi ir laidojimas pilkapiuose, tai namų ūkio stabilumo, šeimos su privačiu žemės plotu deklaracija. B2 (70 – 150 m.) periode paplitę plokštiniai kapinynai galimai rodo susiformavusių visuomeninių santykių nusistovėjimą, kai tam tikri santykiai visuomenėje yra pakankamai įsitvirtinę ir jų nebereikia pabrėžti laidojimo ceremonijoje, o laidosena išnaudojama deklaruoti kitus svarbius visuomenės gyvenimo aspektus, kaip, pavyzdžiui, prasidėjusią visuomenės stratifikaciją.

Didžiausių socialinių pokyčių vizualizaciją matome C1a–C1b periode (150 – 260 m.). B2 periode (70 – 150 m.) prasidėjęs visuomenės stratifikacijos procesas, turtingų ir įtakingų šeimų išsiskyrimas ir savo padėties visuomenėje deklaravimas įgavo pagreitį kaip tik šiame periode. Perėjimas iš ankstyvojo į vėlyvąjį romėniškąjį periodą visame Laisvosios Germanijos pasaulyje buvo didelių pasikeitimų metas, nuo kurių akivaizdžiai neatsiliko ir baltų pasaulis.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) labai padaugėja kapinynų, padidėja gyventojų skaičius, tai sietina su žemdirbystės produktyvumo padidėjimu naudojant geležinius darbo įrankius (Michelbertas 1986, p. 202). C1a–C1b

periode (150 – 260 m.) įvyksta lūžis ir ekonomiškai sustiprėjusios šeimos (namų ūkiai) bando laidosenoje ryškiai pabrėžti savo turtą ir kitonišką padėtį. Kilo turtingos šeimos, kurios į savo rankas pradėjo kaupti vis didesnę valdžią. C1a–C1b periodo (150 – 260 m.) kapai jau rodo buvus ryškiai susisluoksniavusią visuomenę. Pirmiausia išsiskiria gerai ginkluoti vyrai (I kategorija), kurie palaidoti su skydais arba su žirgais – valdžios simboliais. Šie kapai greičiausiai priklausė karo vadams ar bendruomenių vyresniesiems. Tikėtina, kad karo vadai buvo laidojami su minėtais valdžios simboliais, pilnu ginklų komplektu, bet ne būtinai su gausiais papuošalais. Panašiai, kaip, Tacito teigimu, buvo renkami germanų karo vadai, t. y. pagal jų nuopelnus, tokiu pat principu galėjo vadovautis ir Vakarų Lietuvos visuomenė. Prireikus karo vadai vadovavo ne vieno kaimo kariuomenei, bet kelių kaimų, t. y. teritorijos jungtinei kariuomenei.

Kita dalis I ir II kategorijos kapų neabejotinai turi būti aiškinama kaip bendruomenės vyresniųjų kapai, t. y. asmenų, kurių statusas ir jų šeimų statusas visuomenėje buvo tikrai aukštas. Atsiranda išskirtinai turtingų moterų kapų su tokiais statuso simboliais kaip grandinėlėmis sujungtas krūtinės papuošalas, žalvariniai galvos dangos papuošalai, gausūs karolių vėriniai. Interpretuoti kitų kategorijų kapus yra daug sunkiau, nes C1a–C1b periode (150 – 260 m.) pasireiškia nauja tendencija šeimos statusą atspindėti vieno iš šeimos (namų ūkio) branduolį sudarančio individo – vyro arba moters palaidojimu. Tokia tendencija pastebima ir kituose Šiaurės Europos kraštuose (Jørgensen 1988; Lund Hansen 2009, p. 255–262). Todėl III kategorijos ar žemesnės kategorijos kapus traktuoti kaip žemą visuomeninę padėtį užimančių asmenų kapus vienareikšmiškai negalima. Nors visai neabejotina, kad didelė dalis IV ir V kategorijos neturtingai palaidotų asmenų atstovauja eiliniams visuomenės nariams.

Šio laikotarpio kapinyuose išsiskiria turtingos ir įtakingos šeimos (namų ūkiai), kuriose, remiantis Dauglaukio kapinyno medžiaga, vienu metu galėjo gyventi 8–9 žmonės, neskaitant mažų vaikų. Ne visuose kapinyuose aptikta

turtingų šeimų kapų, todėl galima galvoti, kad turtingesnės bendruomenės aplink save telkė žemesnį visuomeninį statusą turinčių šeimų ūkius. Gyvenviečių tyrinėjimai rodo, kad romėniškuoju laikotarpiu vyksta teritorinės bendruomenės kūrimasis, atskiri namų ūkiai keliasi gyventi į piliakalnių papėdes, arčiau besiplečiančių dirbamos žemės plotų. Kapinynų medžiaga liudytų, kad šis procesas įgauna ypatingą pagreitį romėniškojo laikotarpio viduryje. Gyvenimas tampa stabilesnis, toje pačioje vietoje gyvenama ilgesnį laiką. Labiau įtvirtinti ir padidinti piliakalniai atlieka teritorinės bendruomenės socialinio ir ekonominio bei religinio centro funkciją. Tokios pačios gyvenimo formos išliko ir vėlesniame laikotarpyje.

C2–D (260–450 m.) laikotarpyje didelių pokyčių, palyginti su ankstesniuoju laikotarpiu, nepastebime, visuomenė lyg ir labiau išsisluoksniuoja, santykiai joje sąlyginai nusistovi. Kapų kompleksai tampa ne tokie įvairūs, ypač vienalyčiais tampa vyrų kapų kompleksai.

Kita svarbi išvada, darytina išnagrinėjus kapinyno horizontalią planigrafiją, yra ta, kad laidojant, o tai rodo, kad ir gyvenime, gyventojams buvo labai svarbu pabrėžti priklausymą vienai bendruomenei. Todėl daugelyje kapinynų kaip Žviliai, Baitai, Šernai kapai išdėstyti ne atskiromis, aiškiai išsiskiriančiomis šeimos kapų grupėmis, o įrengti vienas šalia kito, taip iliustruojant vienos bendruomenės, sudarytos iš mažesnių grupelių – šeimų, buvimą. Vienos šeimos arba tiksliau vieno namų ūkio nariai greičiausiai buvo laidojami šalia. Tendencija įvairių kategorijų kapus įrengti vieną šalia kito aiškiai matoma ir šiame laikotarpyje, tačiau sustiprėja tendencija netoli vieno I ar II kategorijos kapo įrengti III kategorijos kapus. Tokiu būdu dar paryškinamas ir šeimos statusas, parodomas atskiro šeimos nario statusas tiek visuomenėje, tiek šeimoje.

Detali visų laikotarpių vaikų kapų analizė padėjo atskleisti ir visuomenės požiūrį į vaikus. Archeologinėje medžiagoje ypač trūksta naujagimių ir vaikų iki vienerių metų amžiaus kapų. Neaišku, ar šio amžiaus vaikai iš viso nebuvo

laidojami su likusia bendruomenės dalimi, ar jų kapai sunyko dėl smulkių, greičiau nykstančių kaulų ir įkapių nebuvimo. Bet kokių atveju, akivaizdu, kad labai maži vaikai nebuvo laikomi visaverčiais bendruomenės nariais. Kartu šiek tiek vyresni vaikai jau buvo laidojami su įkapėmis. Faktas, kad dalis įkapių randama tik suaugusiųjų kapuose, liudija egzistavus tam tikrą ribą tarp vaiko ir visaverčio visuomenės nario – suaugusiojo. Labai jaunų mergaičių kapai su statuso simboliais (Dauglaukio mergaitės kapas nr. 66 ir kt.) suponuoja, kad mergaitės gan ankstyvame amžiuje buvo pripažįstamos visavertėmis bendruomenės narėmis. Greičiausiai fizinis vaiko subrendimas lemdavo jo tapimo visaverčiu visuomenės nariu laiką.

Romėniškojo periodo kapų ir gyvenviečių bei piliakalnių išsidėstymas aiškiai rodo buvus kelis regionus. Tačiau turtingiausių kapų išsidėstymas visoje teritorijoje nerodo, kad romėniškuoju laikotarpiu Vakarų Lietuvoje būtų egzistavęs vienas didesnes valdomas teritorijas apimantis valdžios centras. Tikėtina, kad vyko nuolatinis bendravimas ir bendradarbiavimas bent jau kapinynų santalkų ribose. Tačiau pats kapinynų santalkų egzistavimas, kapinynų išnykimas ir naujų atsiradimas, faktas, kad C1a–C1b periode (150 – 260 m.) daugiausia turtingų kapų telkėsi šiaurės vakarinėje kapinynų santalkoje, o vėlesniame laikotarpyje vakarinėje kapų grupėje, rodo romėniškojo laikotarpio antroje pusėje vykusius įvairiausių nuolatinių poslinkius, įtampas ir naujų koegzistavimo formų paieškas tarp kapinynų grupes sudariusių teritorinių bendruomenių.

Ar romėniškojo laikotarpio antroje pusėje matyti kokie nors valdžios centralizacijos procesai? Paprastai valdžios centralizacija siejama su keliomis pagrindinėmis prielaidomis: turtingų kapų egzistavimas, kurių dalis turi įkapes, traktuotinas kaip valdžios simbolis; ginklų cirkuliacijos centralizacija; kolektyvinių gynybos sistemų įrengimas; infrastruktūros plėtra; prestižinių statinių atsiradimas; prekybos ir amatų centrų atsiradimas (Boye, Hansen 2009, p. 256).

Lietuvos medžiagoje galime neabejotinai konstatuoti kelių iš šių prielaidų buvimą. Egzistuoja labai turtingų kapų grupė ir dalį šioje grupėje sutinkamų simbolių galima traktuoti kaip išskirtinumo simbolius. Ypač tokie simboliai išryškėja moterų kapuose (krūtinės papuošalai su grandinėėmis, žalvariu puošti galvos apdangalai), vyrų kapuose valdžios simboliais laikytini žirgai ir skydai. Tačiau daikto, kurį galima būtų laikyti nuo lyties nepriklausančiu valdžios simboliu, neturime. Abiejų lyčių kapuose galioja taisyklė, kad šie simboliai tik kartu su kitomis turtingomis įkapėmis gali būti vienareikšmiškai laikytini valdžios simboliais. Yra atvejų, kai paprastesni apgalviai ar žirgo dantys ir skydas rastas visai neturtinguose kapuose. Tokie atvejai greičiausiai patvirtina teoriją, kad nuo C1a (150 – 220 m.) periodo turtingai buvo laidojamas vienas branduolį sudarančios šeimos atstovas, o kitam gal buvo įdėtas tik statusą pabrėžiantis atributas, o kitas jam priklausęs turtas perduotas jaunajai kartai.

Lietuvoje taip pat žinomas kolektyvinių gynybos sistemų įrengimas. Kiekvienas to laikotarpio piliakalnis laikytinas kolektyvine gynybos sistema. Piliakalnių išsidėstymo žemėlapis rodo, kad piliakalniai kapinyno susitelkimo teritorijose buvo įrengti netoli vienas kito ir buvo naudojami kaip apsauga kelis kilometrus apimančioje teritorijoje gyvenančiai bendruomenei. Kaip jau buvo aptarta, antrojoje laikotarpio pusėje piliakalnių gynybiniai įrengimai buvo stiprinami.

Kelių infrastruktūros plėtros ir prestižinių statinių atsiradimo Lietuvoje kol kas negalime fiksuoti. Gal ateities tyrimai ir praplės mūsų žinias šiais klausimais, bet iki šiol tokių radinių neturime.

Ginklų cirkuliacijos centralizacijos Lietuvoje nebuvo, iš to, kad beveik kiekvienas vyras buvo laidojamas su ginklu, ir to, kad ginklai buvo padėties visuomenėje simbolis (pavyzdžiui, pilnas ginklų komplektas), darytina išvada, kad ginklai priklausė kiekvienam asmeniškai. Nepanašu, kad tuo laikotarpiu egzistavo ir profesionali kariuomenė, ji greičiausiai susitelkdavo iškilus

grėsmei ar kitam poreikiui. Tikėtina, kad nebuvo ir prievolės dalyvauti viename ar kitame platesniame kariniame žygyje, asmuo ar kaimo bendruomenė, kuriai priklausęs asmuo galėjo laisvai apsispręsti, prisidėti prie žygio, ar ne.

Prekybos centrų egzistavimo klausimas nėra paprastas. Jau nuo B1(10 m.) periodo yra aiškių Lietuvoje gyvenusių baltų genčių prekybos su Romos imperija, kaimynais ir tolimesnėmis gentimis įrodymų, tokie kontaktai skirtingais keliais, bet vyko visą romėniškąjį laikotarpį (Michelbertas 1972; 1986; 1995 ir kt.). Michelbertas įrodinėja, kad prekyba su romėnais vyko ne tik per tarpininkus, kitas vakarų baltų gentis, bet kad romėnų pirkliai patys lankėsi Lietuvos pajūryje (Michelbertas 1995, p. 17 - 19). Vienu ar kitu atveju akivaizdu, kad turėjo egzistuoti kitokios vietos, kuriose galėtų susitikti iš toli atvykę pirkliai ir vietiniai gyventojai. Archeologinė medžiaga kol kas nerodo tokių centrų egzistavimo, todėl nieko negalime pasakyti nei apie šių hipotetiškai turėjusių egzistuoti centrų dydį, nei svarbą. Vis tik C2–C3 periodo (260–350 m.) kapinynų kontekste į akis krenta Aukštikių kapinyno vyrų kapai, kuriuose rastas didžiausias procentas romėniškų monetų. Pasižiūrėjus romėniškojo importo pasiskirstymą šiame periode matome, kad toli gražu ne visuose kapinynuose aptikta monetų, kai štai stiklo ir emalio karoliai randami visur. Jau anksčiau minėta, kad žalvarinės romėniškos monetos galėtų būti siejamos su prekyba gintaru. Gal monetų didesnė koncentracija vieno kapinyno bendruomenėje galėtų liudyti tos bendruomenės narių didesnę aktyvumą palaikant prekybinius ryšius, juolab kad Aukštikių bendruomenės geografinė padėtis buvo labai palanki tokiam užsiėmimui. Šernų ir Baitų kapinynuose taip pat yra įdomių kapų, rodančių mirusiųjų neeilinį ryšį su toli gyvenančiais kitų kultūrų atstovais. Tai galėtų suponuoti mintį, kad vienoje bendruomenėje prekyba gintaru turėjo didesnę reikšmę nei kitose, todėl tikėtina, kad netoli Aukštikių ir galėtų būti įsikūrusi viena iš lokalių prekybos vietų. Tačiau turime konstatuoti, kad nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje neturime tokių tarptautinių prekybos centrų kaip *Dankirke*

Jutlandijoje, *Gudme-Lunderborg* Fiuno saloje ar *Sorte Muld* Bornholmo saloje, *Uppåkra* Skonėje, Švedija, kurie ir parodo augančią valdžios centralizaciją.

Kokias išvadas apie valdžios centralizacijos procesus galime daryti? Matyti, kad romėniškojo periodo antrojoje pusėje Vakarų Lietuvoje jau pradėjo formuotis palankios sąlygos valdžios centralizacijai prasidėti, tačiau visuomenė gyveno susiskaidžiusi į regionines ir teritorines bendruomenes, kurios neturėjo vieno konkretaus ir pastovaus valdžios centro, savo rankose sutelkusio platesnę valdžią. Tai liudija labai panašus bendras kapų turtingumas visose Vakarų Lietuvos regionuose ir labai panašus turtingas šeimas žyminčių kapų skaičius.

Bendras atitinkamai C1a–C1b (150 – 260 m.) ir C2–C3 (250 – 350 m.) laikotarpių kapinynų ir piliakalnių žemėlapis rodo, kad prie piliakalnių dažnai yra keletas kapinynų su pirmųjų kategorijų kapais. Taigi, manytina, kad elitinės šeimos gyveno jei ne pačiuose piliakalniuose, tai netoli jų. Čia svarbu pabrėžti, kad, mano nuomone, teritorijų centrų egzistavimas nereiškia centrinės valdžios buvimo. Teritorijos centras buvo visos bendruomenės nuosavybė, turėjusi daug funkcijų, o ne elito ir jo svitos rezidencija, į kurią suplaukdavo duoklės. Elitinės šeimos greičiausiai turėjo didelę įtaką sprendžiant regioninės ir teritorinės bendruomenės problemas, bet archeologinėje medžiagoje duomenų, kad viena šeima būtų sutelkusi visą valdžią vienose rankose, neturime.

II. Pietų Skandinavija

Šiame skyriuje, remiantis archeologiniais duomenimis, bus siekiama nušviesti romėniškojo laikotarpio visuomenės gyvenimą Pietų Skandinavijoje. Ypatingas dėmesys bus skiriamas Zelandijos salai, kaip teritorijai, nagrinėjama laikotarpiu ryškiai išsiskyrusiai iš aplinkinių teritorijų didele turto ir, galimai, valdžios koncentracija. Kapinynų duomenys bus nagrinėjami atskirai ir išsamiai, nes lyginamoji analizė su Vakarų Lietuva gali būti atlikta, remiantis daugiausia kapinynų duomenimis dėl tos priežasties, kad gyvenvietės Lietuvoje beveik netyrinėtos. Tačiau kaip kapinynų medžiagą papildanti ir pakoreguojanti informacija bus aptarti tiek gyvenviečių, tiek ginklų aukų vietų duomenys.

Zelandijos sala romėniškajame laikotarpyje yra viena nuodugniausiai archeologinėje literatūroje tyrinėtų Baltijos jūros regiono teritorijų, tai neabejotinai lėmė labai svarbus šios teritorijos vaidmuo romėniškojo laikotarpio viduryje. Iš visų archeologinių paminklų grupių Zelandijoje kapinynai ir toliau išlieka geriausiai ištyrinėta ir aprašyta mokslinėje literatūroje paminklų grupe. Laikotarpio pradžios laidojimo paminklus tyrinėjo ir daugelį jų paskelbė D. Liversage, viso romėniškojo laikotarpio kapus nuodugniai tyrinėjo L. Hedeager (Liversage 1980; Hedeager 1985; 1987; 1988; 1990). Romėniškojo periodo vidurio ir antrosios pusės kapus, ypač elito, daugelį metų analizavo U. Lund Hansen, autorė daug dėmesio skyrė romėniškojo importo Skandinavijoje tyrinėjimams, Zelandijos salos, kaip tam tikro Skandinavijos centro, tyrinėjimams (Lund Hansen 1988a; 1988b; 1990; 1993; 1995; 1997; 2001a; 2001b; 2003; 2008a; 2008b; 2008c; 2009; 2011; 2013). Prie ypač turtingų periodo kapų išsamesnio pažinimo nemažai prisidėjo P. Ethelbergo darbai (Ethelberg 1995; 1998; 2000). Pastarąjį dešimtmetį išleista keletas labai reikšmingų straipsnių, kuriuose nagrinėjami įvairūs romėniškojo laikotarpio visuomenių gyvenimo aspektai, rinktinių (Storgaard 1999; Boye, Lund Hansen 2009; Lund Hansen, Bitner-Wróblewska 2010; Boye 2011). Aptardama Zelandijos salos romėniškojo laikotarpio visuomenę,

daugiausia remsiuos šių autorių darbais, bet taip pat ir naujausių archeologinių tyrimų duomenimis, kurie dažnai skelbiami įvairių Danijos muziejų leidiniuose ar archeologiniams tyrinėjimams aptarti skirtuose leidiniuose.

Didžiausias atskiras romėniškojo laikotarpio Gotlando palaidojimams skirtas darbas yra Almgreno ir Nermano veikalas „Die ältere Eisenzeit Gotlands“ (Almgren, Nerman 1923). Dalis darbe publikuotos medžiagos yra iš didelių XIX a. vykdytų kasinėjimų. Kitas svarbus darbas, iš dalies analizuojantis ir romėniškojo laikotarpio kapus, yra „Die Jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands“ (Nylén 1955), kurio pagrindinis tikslas – aptarti ankstyvojo geležies amžiaus kapus, tačiau darbe kalbama ir apie ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapus. 1960–1970 m. daugiausia domėtasi ankstyvojo geležies amžiaus dideliais kapinynais, dalis jų buvo naudoti ir ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje, bet ši medžiaga iki šiol nėra publikuota. Vėlyvasis romėniškasis periodas tyrinėtas dažnai per kultūrinį kraštovaizdį ir akmeninius statinius (Carlsson 1979; Windelheld 1984a, 1984b), o kapai buvo palikti nuošalyje. Daug dėmesio susilaukė romėniškasis Gotlando importas, kuris buvo tyrinėtas ir vietiniame kontekste (Lindberg 1973), ir platesniame kontekste (Ilkjær 1990; Lund Hansen 1987; Näsman 1984). XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje K. Cassel išleistas veikalas „Från grav til gård. Romersk järnålder på Gotland“ yra išsamiausias Gotlando romėniškąjį periodą analizuojantis darbas (Cassel 1998). Autorė savo tyrimuose remiasi 437 šio periodo kapais, jai žinomais akmeniniais statiniais, akmeninėmis atitvaromis ir įtvirtintomis gyvenvietėmis. Geriau suprasti romėniškąjį laikotarpį Gotlande padeda A. Arnberg iš holistinės perspektyvos parašytas veikalas apie ankstyvojo geležies amžiaus Gotlando kraštovaizdį (Arnberg 2007), A. Kaliffo kapų, kaip apeigos vietų, analizė žalvario ir geležies amžiaus pirmojoje pusėje (Kaliff 1997).

Vienas svarbiausių darbų apie Elando salos romėniškąjį laikotarpį yra Mårteno Stenbergerio veikalas „Öland under äldre järnåldern“ (Stenberger 1933). Kitas labai vertingas leidinys, norintiems pažinti Elando salos

priešistorę yra Ulfo Eriko Hagbergo darbas „The Archaeology of Skedemosse“ I–II ir vėlesni šios serijos leidiniai, kuriuose skelbiama archeologinių kasinėjimų medžiaga iš *Skedemosse* ginklų aukų vietos ir netoliese esančios gyvenvietės (Hagberg 1967a; 1967b; 1968; 1977). Elando kapinynų medžiagą leidžia išstudijuoti kelios XX a. paskutiniame dešimtmetyje vykusių nuolatinių tyrinėjimų publikacijos, kuriose taip pat yra ir apibendrinimai (Sjöberg 1987; Hagberg 1991; 1996; Rasch 2001; Fallgren, 2006).

Skonės romėniškasis laikotarpis išsamiai analizuojamas B. Stjernquist darbe „Simris. On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age“, kuriame išsamiai publikuojama *Simris* kapinyno medžiaga, taip pat tos pačios autorės studija paremta *Gårdlösa* kapinyno tyrinėjimų duomenimis, kurioje ji išsamiai aptaria čia gyvenusią visuomenę (Stjernquist 1955). T. Björko darbas, nagrinėjantis vietinius ir regioninius skirtumus Skonės kapinynų medžiagoje, gerai atskleidžia romėniškojo laikotarpio socialinius aspektus (Björk 2005). Gynybinius Skonės įtvirtinimus padėjo suprasti B. Hårdh publikacija „Uppåkra: centrum och sammanhang“ (Hårdh 2001).

Bornholmo medžiaga nušviesta remiantis Ole Klindt-Jensen darbu „Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder“ (Klindt-Jensen 1957). Kitas labai svarbus Bornholmo romėniškojo laikotarpio supratimui leidinys yra I–V a. *Slusegård* kapinyno visos tyrinėjimų medžiagos publikavimas (Klindt-Jensen 1978; Crumlin-Pedersen, O. 1991, Rasmussen, Lind 2010; Andersen, Lind, Crumlin-Pedersen 1991). Didžiulį darbą plečiant žinias apie Bornholmo priešistorę yra atlikęs Bornholmo muziejus ir daugiametė Bornholmo muziejaus inspektorė M. Watt, daug informacijos apie muziejaus vykdytus kasinėjimus galima rasti šio muziejaus periodiniame leidinyje (Knudsen 2002; 2004). Supratimą apie šios salos geležies amžių labai išplečia turtingos gyvenvietės *Sorte Muld* tyrinėjimai, apibendrinti neseniai 2008 m. publikacijoje (Adamsen, Lund Hansen, Nielsen, Watt 2008).

Visi šie darbai, taip pat Danijos ir Švedijos periodiniuose archeologiniuose leidiniuose skelbiama medžiaga, bus naudojama siekiant visapusiškai atskleisti Pietų Skandinavijos romėniškąjį laikotarpį.

Skandinavijos archeologinėje medžiagoje labai ryškiai išsiskiria du romėniškojo laikotarpio periodai: ankstyvasis ir vėlyvasis. Šiame darbe remiamasi U. Lund Hansen patikslinta romėniškojo laikotarpio chronologija, o kai kurių ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapų datavimas nustatytas mano atliktais chronologiniais Zelandijos salos ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapų tyrimais, pagrįstais keramikos pokyčiais (Lund Hansen 1987; 1988b; Kačkutė 2012).

2.1. Zelandijos salos kapinynai, Danija

Dauguma Zelandijos romėniškojo laikotarpio kapinynų ir pavienių kapų surasti atsitiktinai tiesiant kelius, statant naujus pastatus ir kitaip urbanizuojant salos teritoriją, todėl norint įsitikinti, ar žinomas kapinynų ir kapų išsidėstymas atitinka tikrąjį kapų paplitimą, buvo sulyginti žemės darbų žemėlapiai su kapų paplitimo žemėlapiais, bet žymesnės koreliacijos nepastebėta (Hedeager 1985). Sulyginus ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapų paplitimo žemėlapius skirtingais praėjusio šimtmečio laikotarpiais (1900, 1940 ir 1970) matyti, kad kapų išsidėstymo saloje vaizdas iš esmės nepakito, tik atsirado daugiau žinomų kapinynų (Liversage 1980, p. 10). Pastarųjų kelių dešimtmečių tyrinėjimai šį vaizdą dar papildė ir šiek tiek pajvairino, mat atrasti trys nauji kapinynai Šiaurės Vakarų Zelandijoje, teritorijoje, kurioje šio laikotarpio palaidojimai nebuvo žinomi (*Asnæs*, *Asnæs II* ir *Fårevejlegård*). Bet iš esmės, net ir labai daug naujų objektų atradusi su gamtinių dujų dujotiekio tiesimu susijusi ekspedicija nepakeitė nusistovėjusio kapinynų išsidėstymo vaizdo (Danmarks Længste udgravning 1987). Kapinynų išsidėstymas rodo, kad kapai nėra vienodai pasiskirstę po visą salos teritoriją, bet grupuojasi, dažniausiai salos pakraščiuose, į akis labai krenta dvi baltos dėmės, kuriose kapų visai nerasta. Tai salos šiaurinė dalis ir salos centrinė dalis, daugiau į vakarinę pusę.

D. Liversage, remdamasis V. Clausen atliktais viduramžių apgyvendinimo tyrimais, teigia, kad kaip ir viduramžiuose, taip ir romėniškajame laikotarpyje į šiaurę nuo Kopenhagos driekėsi miškas, teritorijos miškingumu galbūt galima paaiškinti ir centrinėje salos dalyje matomą baltą dėmę (Liversage 1980, p. 10).

Panaši situacija ir su vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynais, kapų paplitimo žemėlapiai iš esmės nepakito, tik pasipildė didesniu kapinynų skaičiumi, kaip svarbų atradimą galima paminėti rytinėje salos dalyje, netoli Roskildės, rastą *Vindinge (Stålmosegård)* kapinyną, kuriame ištyrinėtas nemažas neturtingų kapų skaičius.

Šiuo metu žinomos 82 ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynų ir kapų radimo vietos, daugeliu atvejų rasta tik po vieną kapą, dažniausiai tokie kapai nebuvo moksliskai tyrinėti, todėl dabar labai sunku pasakyti, ar tai iš tiesų buvo pavieniai kapai, ar nedidelių kapinynų liekanos. Iš jų penkiuose kapinynuose rasta daugiau nei 10 kapų: (*Asnæs* (sb. 242), *Asnæs* (sb. 406), *Klintergård*, *Lille Vasby* ir *Simonsborg*). Visi šie kapinynai buvo kasinėti XX a. ir visi, išskyrus *Klintergård*, yra tyrinėti profesionaliai. *Klintergård* kapinyne dokumentuoti 66 kapai, bet iš ataskaitos matyti, kad kapų buvo gerokai daugiau, maždaug apie 100 (Liversage 1980, p. 23–24). Kitas panašaus dydžio ankstyvojo laikotarpio kapinynas yra *Simonsborg*, smarkiai apardytas, ypač centrinė kapinyno dalis, bet profesionalių tyrinėjimų duomenys leidžia teigti, kad ir šiame kapinyne buvo apie 100 kapų (Liversage 1980, p. 29–31). Akivaizdu, kad bent jau salos centrinėje ir rytinėje dalyse ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje egzistavo dideli kapinynai. Kiti trys per dešimtį kapų turintys kapinynai priskirtini kitai kapinynų grupei, nes visiškai ištyrinėtas *Lille Vasby* (16 kapų) ir beveik visiškai ištirti *Asnæs* (sb. 242) (18 kapų) ir *Asenæs* (sb 406) (13 kapų, tikėtina, kad iš viso buvo apie 20–30 kapų) kapinynai įrodo, kad egzistavo ir mažesni kapinynai, turintys apie kelias dešimtis kapų. Galima išskirti ir trečiąją kapinynų grupę – tai pavienės kapavietės. Nors daugelis pavienių kapų tyrinėta neprofesionaliai, kai kuriais atvejais galima drąsiai teigti, kad kapai buvo pavieniai (*Store Grandløse* rasti du kapai, specialiai ištirta ir aplinkinė

teritorija, kurioje kapų nerasta; *Askeby*, *Baunhøj* ir *Brunhøj* rasta po vieną kapą pilkapyje).

Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynų ir kapų radimviečių turime daugiau, per 150, tačiau iš jų net 130-yje žinomas tik vienas kapas ir tik 4 kapinyuose buvo daugiau nei 10 kapų (*Skovgård* – 18, *Himlingøje* – 25, *Varpelev* – 28 ir *Vindinge* – 110). Archeologinė medžiaga suteikia pakankamai informacijos teigti, kad ir šiame laikotarpyje egzistavo trijų tipų laidojimo vietos: pavieniai kapai (*Bøttekildegård*, *Brøndsager*, *Hemmeshøj* ir pan.), maži kapinynai su keliomis dešimtimis kapų (*Himlingøje*, *Skovgård*, *Varpelev*, visi visiškai ištirti) ir dideli kapinynai (*Vindinge*, kapinynas galėjęs turėti apie šimtą kapų, priklausiusių nagrinėjamam laikotarpiui, nedidelė dalis kapinyno kapų priklausė šiek tiek vėlesniam laikotarpiui). *Vindinge* šiuo metu yra vienintelis didelis vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynas, datuojamas C3–D periodu (300 – 450 m.), todėl kyla natūralus klausimas, ar galima teigti, kad dideli kapinynai egzistavo ir C1a–C2 periode (150 – 300 m.)? Kaip matome, tiek ankstyvajame, tiek vėlyvajame romėniškajame periode gyvavo trijų tipų kapinynai, kapinynų sandara, greičiausiai, nors iš dalies atspindi ir žmonių gyvenimo kartu būdus, bent jau jų tikslines asociacijas su kitomis bendruomenėmis, ar atsiribojimus nuo jų. Nedidelius kapinynus greičiausiai reikėtų traktuoti kaip vienos šeimos ar tiksliau vieno namų ūkio laidojimo vietą, pavieniai kapai greičiausiai indikavo norą atskirti (išskirti) iš aplinkinės bendruomenės. Tai liudija ir pavieniuose kapuose dažnai, nors ne visada, rasti importiniai daiktai ir tokie kapai galėjo būti susiję su išskirtine mirusiojo pozicija visuomenėje. Toks laidojimo būdas taip pat galėjo funkcionuoti kaip vienam ūkiui priklausančios teritorijos atribojimo nuo aplinkos būdas, kai kraštovaizdyje matomas kapas vizualiai žymi tam ūkiui priklausančią teritoriją. Dideli kapinynai traktuotini kaip kelių netoliese gyvenusių ir intensyviai bendravusių bendruomenių ar vieno kaimo bendruomenės laidojimo vieta. Gyvenviečių medžiaga rodo, kad C1a–C2 periode (150 – 300 m.) Zelandijos saloje buvo bendruomenių, kurios gyveno viename kaime, todėl manyčiau, jog

reikia daryti prielaidą, kad ir šiame periode egzistavo dideli kapinynai, jų tiesiog dar nepavyko rasti. Tai nestebina, nes dideli bendruomenių kapinynai neturi prabangių įkapių, todėl juos ir aptikti yra sunkiau. Kitas paaiškinimas galėtų būti, kad, nežiūrint į gyvenimą vienoje gyvenvietėje, kiekviena šeima ar namų ūkis įsirengdavo atskirą kapinyną. Tikėtina, kad laidojimas didesniame ar mažesniame kapinyne yra susijęs ir su gyvenvietės socialine pozicija, su tuo, ar gyvenvietėje gyveno aukštą socialinę padėtį užimantys asmenys, ar ne.

Įvertinus, kad daugelis romėniškojo periodo kapų buvo atrasta XIX a. pab.–XX a. pradžioje ir dažniausiai kapuose buvo romėniškojo importo daiktų, kartu įvertinus profesionaliai atliktų kasinėjimų duomenis galima teigti, kad didžioji dalis pavienių kapų nebuvo iš tiesų pavieniai kapai, o greičiausiai turtingesni ir tokiu būdu lengviau aptinkami kapinynų, sudarytų iš daugiau palaidojimų, kapai.

Kaip ir Vakarų Lietuvoje, Zelandijos saloje romėniškojo periodo pradžioje pasikeitė laidojimo papročiai, mirusieji pradėti laidoti nedeginti. Šiuo metu nėra nei vieno degintinio kapo, kuris galėtų būti, be abejonės, datuotas ankstyvuoju romėniškuoju periodu (Liversage 1980, p. 39). Įdomu, kad šalia esančiose Lolando ir Falsterio salose paprasti visuomenės nariai buvo laidojami sudeginti ir tik elito atstovai sulaukė kitokių apeigų, buvo laidojami nedeginti su labai turtingomis įkapėmis, kurių svarbiausią dalį sudarė išskirtiniai romėniškojo importo daiktai (*Hoby, Juellinge, Stangerup, Nørre Ørslev, Alsø, Munkehøjgård*). Kaip matome, visai šalia gyvenanti bendruomenė siejo inhumaciją su išskirtine mirusiojo pozicija visuomenėje. Laikotarpio pradžioje Zelandijoje išplinta paprotys mirusiuosius laidoti plokštiniuose kapinyuose, tačiau kai kurie vieno ar kelių kapų palaidojimai, dažniausiai turtingi įkapių, buvo įrengti ir pilkapiuose (*Askeby, Baunhøj, Brunhøj, Ganløse, Stenløse, Syvhøjgård*). Tai galėjo būti palaidojimai, kuriems įrengti buvo pasirinkti ankstesniame laikotarpyje supilti pilkapiai, nors dalis jų buvo ir naujai supiltų (Liversage 1980, p. 39). BAUN vietovėje netoli ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapo buvo rasti keturi ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapai,

Brunhøj kapinyne rasti trys žalvario amžiaus kapai ir vienas ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapas, tų pačių trijų laikotarpių kapai rasti ir *Stenløse* pilkapyje. Ar laidojusieji anksčiau supiltame pilkapyje žinojo, kad ten jau yra palaidojimai, ar pasirinko šią vietą dėl „natūralios“ kalvos, sunku pasakyti, tačiau įžvelgti ankstesnio laikotarpio laidojimo tradicijų tęstinumo greičiausiai negalime. Kaip jau minėjau, pilkapiuose dažniausiai randami kapai su romėniškojo importo daiktais arba geriamųjų ragų liekanomis (*Baunhøj, Ganløse, Syvbjergård*), visuose, išskyrus vieną pilkapį, rastos sudėtingos akmenų konstrukcijos. Aišku tik tiek, kad pilkapiuose buvo įrengti tik pavieniai ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapai ir taip buvo mėginta mirusį išskirti iš vietinės bendruomenės. Panašu, kad paprotys taip demonstruoti mirusiojo statusą buvo populiariausias šiaurinėje (centrinėje) dalyje.

Kai kurie romėniškojo laikotarpio pirmosios pusės Zelandijos kapinynai buvo naudoti ilgesnį laiką, kituose buvo laidota labai trumpai, tai rodo, kad dalis bendruomenių buvo pakankamai mobilios. Kol kas turime tik keletą kapinynų, kuriuose būtų tiek ankstyvojo, tiek vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapų (*Regnerak, Neder Vindinge, Græsbjerg*), neatmestina galimybė, kad dalis *Himlingøje* ir *Varpelev* nedatuotų kapų galėjo būti įrengti pačioje ankstyvojo romėniškojo periodo pabaigoje (Ethelberg 2000, p. 178). Įvertindami labai staigų turtingų kapų pagausėjimą vėlyvojo romėniškojo periodo pradžioje ir turtingų kapų išskirtinumą, kai kurie mokslininkai teigia, kad dalis visuomenės elito į Zelandiją atsikėlė iš kitur, pavyzdžiui, Švedijos (Hedeager 1988, p. 221), bet to įrodyti beveik neįmanoma. Senųjų laidojimo vietų apleidimas galėjo atspindėti pokyčius visuomenėje, bet nebūtinai naujų žmonių atėjimą. O kad pokyčių buvo, liudija ir kiti duomenys: turtingi kapai, dideli namai, pavyzdžiui, *Strøbylille* į pietus nuo turtingo *Valløby* kapinyno rastos namo liekanos, kurio plotis buvo 6 m, o ilgis 41 metras. *Brøndsager* kapinynas įrengtas kalvoje, kurioje ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje buvo gyvenama, vėliau gyvenvietė išsikėlė į kalvos papėdę, o joje įrengtas kapinynas. Tikėtina, kad buvusios gyvenvietės vietoje įrengti gyvenvietėje gyvenusių asmenų palikuonų,

kurie dabar gyveno kitoje vietoje, kapai. Šis pavyzdys iliustruoja gyvenimo toje pačioje vietoje tęstinumą.

Vėlyvajame laikotarpyje didžioji kapų dalis buvo įrengta plokštiniuose kapinyuose, mirusieji laidoti nedeginti. Bet yra ir išimčių. Šiuo metu žinoma 17 degintinių palaidojimų, datuojamų vėlyvuju romėniškuoju laikotarpiu (*Himlinøje* 1828 – 6, *Himlinøje* 1875 – 2, *Himlinøje* 1875 – 10, *Himlinøje* 1980 – 25, *Himlinøje* 1980 – 22, *Spjellerup 1*, *Snoghøjgård*, *Harpelev 4*, *Pedersborg 1*, *Vindinge 7*, *Vindinge 8*, *Vindinge c*, *Vindinge cø*, *Snoghøjgård*, *Thorslunde præstegård*, *Varpelev v*, *Vester Egesborg*). 6 degintiniai kapai datuoti B2/C1a–C1b periodu (70 – 260 m.), keturi iš jų įrengti pilkapiuose, du C1a periodo (150 – 220 m.) kapai įrengti plokštiniame kapinyne. Visi degintiniai vėlyvojo romėniškojo laikotarpio pradžios kapai turėjo romėniškojo importo. *Himlingøje* kapai patys įdomiausi, jie visi datuoti B2/C1a (70 – 220 m.) ir yra įrengti pilkapyje, pačiame pilkapio centre. Panašu, kad paprotys pačius išskirtiniausius visuomenės atstovus laidoti pilkapiuose su turtingomis įkapėmis gyvavo ir pereinamajame laikotarpyje, toks tradicijų tęstinumas lyg ir liudytų, jog turtingi Zelandijos kapai nebuvo naujos iš kitur atsikrausčiusios giminės kapai, bet priklausė vietos elitui, bet galimi ir kiti aiškinimai. C1a periodo (150 – 220 m.) pabaigoje laidojimas pilkapyje, kaip būdas išreikšti mirusiojo padėtį visuomenėje, praranda savo funkciją. Iš šio laikotarpio žinomi du degintiniai kapai su romėniškojo importo daiktais iš *Himlingøje* jau įrengti plokštiniame kape, be to, jie ne tokie turtingi, kaip anksčiau minėtieji. Periode C1b (220 – 260 m.) situacija kinta drastiškai, visi trys šio periodo degintiniai kapai neturi importo ar kitų išskirtinių įkapių. C3–D periodo (300 – 450 m.) degintiniai kapai visi neturtingi ir rasti dideliame bei išskirtinėmis įkapėmis nepasižyminčiame *Vindinge* kapinyne (*Vindinge 7*, *Vindinge 8*, *Vindinge c*, *Vindinge cø*).

Apibendrinant galima pasakyti, kad romėniškajame laikotarpyje absoliuti dauguma mirusiųjų buvo laidojama nedeginant plokštiniuose kapinyuose nepriklausomai nuo jų amžiaus, lyties ar padėties visuomenėje. Išimties tvarka

ypatingą poziciją visuomenėje užimantys asmenys buvo palaidoti pilkapiuose, o B2/C1a–C1a (150 – 220 m.) kai kurie buvo ir deginami, ypač pirmieji naujai įrengtos laidojimo vietos palaidojimai, kurie greičiausiai žymėjo ir skelbė naujos tvarkos, naujos stiprios šeimos įsitvirtinimą. Elito atstovų deginimas gali liudyti ir tai, kad jie buvo atkeliavę iš kitur ir atsinešę su savimi savo papročius, bet tai gali būti ir vietos elito siekis dar labiau pabrėžti mirusiojo išskirtinumą, nes būtent pereinamuoju laikotarpiu B2/C1 (150 – 200 m.) tokia simbolinė kalba galėjo būti ypač prasminga. Visame romėniškajame laikotarpyje palaidojimai turėjo būti kažkaip pažymėti žemės paviršiuje, nes nerandame kapų, kurie būtų netyčia įrengti ant kitų kapų. Ar tai buvo žemės kauburėliai, ar kitas išoriškai pastebimas žymėjimas, nėra aišku. Vindinge kapinyne rasta liudijimų, kad ant jau supiltų kapų iš velėnos buvo padaromas kauburėlis (Bygherererraport 2004). Kai kurie kapai, įrengti pilkapiuose, be jokios abejonės jau iš tolo krito praeiviui į akį, jie dominavo kraštovaizdyje ir greičiausiai turėjo skleisti aiškią informaciją apie šalia gyvenančius gyvuosius, jų savęs pozicionavimą likusios bendruomenės atžvilgiu. Ryškus turtingo kapinyno pozicionavimas kraštovaizdyje įgauna daug agresyvesnę išraišką romėniškojo laikotarpio antrojoje pusėje, kai virš turtingų kapų pilami dideli pilkapiai (*Himlingøje, Varpelev*).

Pastaruoju metu pradėjus aktyviai tyrinėti gyvenvietes teko suabejoti, ar kapinynuose palaidotų asmenų skaičius koreliuoja su santykinai galėjusių gyventi rastose gyvenvietėse žmonių skaičiumi. Šiuo atveju Zelandijos salos medžiaga dar vis lieka problemiška, nes vis dar žinomas nepakankamas gyvenviečių skaičius tokiems skaičiavimams atlikti, bet galima pasiremti pavyzdžiais iš netoli esančių teritorijų. Pripažinta, kad žinomas vaikų kapų skaičius kapinynuose yra mažesnis nei realus bendruomenėse anksti mirusių vaikų skaičius (Sellebold, Lund Hansen, Jørgensen 1984). Kadangi dalis vaikų kapų yra rasta, tikrai negalima tokio vaikų kapų trūkumo paaiškinti jų kaulinės medžiagos sunykimu ar įkapių nebuvimu. Todėl galima hipotezė, kad jie tiesiog nebuvo laidoti tokiu pat būdu. Jeigu pripažįstame, kad dėl tam tikro

vaikų traktavimo galėjo būti apsispręsta vaikų nelaidoti, vadinasi, galėjo būti ir kitos grupės žmonių, ne būtinai išskirtos pagal amžių, kurios nebuvo laidojamos kartu su visais bendruomenės nariais (Herschend 2009, p. 33). F. Herschendas pateikia pavyzdį iš Jutlandijos pusiasalyje tyrinėtos *Grøntoft* apylinkės, kurioje ištirta apie 200 ilgujų namų, kurių vienoje pusėje buvo gyvenama, o kitoje buvo laikomi gyvuliai. 126 namai yra priskiriami ankstyvajam geležies amžiui, kaip ir aplink esantys palaidojimai. Pagal namo matmenis ir kitus duomenis, mokslininkai teigia, kad viename tokiam name turėjo gyventi mažiausiai 5 žmonės. Taigi pagal namų skaičių ankstyvajame geležies amžiuje gyvenvietėje turėjo iš viso gyventi apie 800 žmonių, tačiau, pagal aplinkinių kapinynų duomenis, jų buvo tik 80. Dešimties kilometru spinduliu aplink gyvenvietę nėra didelio kapinyno, kuris galėtų sutalpinti trūkstantį palaidojimų skaičių. Autoriaus išvada yra ta, kad net 90 % gyventojų nebuvo palaidoti mums žinomu būdu (Herschend 2009, p. 44–48). Gal šis pavyzdys yra kiek drastiškas ir nebūtinai turi tiksliai atspindėti realią situaciją, bet jis priverčia mus susimąstyti apie tai, kad, darydami išvadas apie visą visuomenę tik iš kapinynų medžiagos, gauname labai iškreiptą vaizdą.

Kapų orientacija irgi byloja apie visuomenę. Ankstyvuojau romėniškuoju laikotarpiu labiausiai paplitusi buvo šiaurinė orientacija, ta kryptimi orientuoti net 38 % visų kapų, o į pietus 19 %. Jeigu šiaurės rytinę orientaciją laikysime nukrypimu nuo šiaurinės krypties, tai procentas išauga per 60 %. Jokio ryšio tarp osteologiškai nustatytos mirusiojo lyties ir amžiaus bei orientacijos nematyti. Tačiau pietine kryptimi orientuoti palaidojimai telkiasi vakarinėje salos dalyje, o centrinėje ir rytinėje dalyje dominuoja šiaurinės kryptys. Ar tokie laidojimo krypčių skirtumai galėtų būti regioninio bendruomenių priklausomumo indikatoriai, sunku vienareikšmiškai pasakyti, bet neatmestina hipotezė, kad bendruomenės, gyvenusios skirtingose didžiosios girios, dalinusios salą į dvi dalis, pusėse, laikėsi tam tikrų vietinių mirusiųjų orientavimo papročių.

Akmenų konstrukcijų pasitaiko retai. Pilkapiuose randama daug akmenų sampilė. Kitos akmenų konstrukcijos – pavieniai akmenys, keli akmenys prie galvos ar kojų, vienas didelis akmuo, dažniausiai sutinkami didesniuose kapinyuose. Kadangi akmenų konstrukcijos buvo retos, jos, žinoma, turėjo reikšmę, kai kuriais atvejais akmenys buvo dedami į kapus su nebūdingomis įkapėmis, pavyzdžiui, *Asnæs* kape rastas molinis puodas, jūros kriauklė ir akmuo, kriauklės Zelandijos kapuose labai neįprasta įkapė. Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje su nauju kapinynų įkūrimu pasikeičia ir mirusiųjų erdvinio orientavimo tradicijos. Didžioji dauguma kapų dabar orientuojama pietinėmis kryptimis. Pietinė kryptis vyrauja turtinguose kapuose, neturtingi kapai orientuoti įvairiai, bet aiškių tendencijų nesimato. Akmenų konstrukcijos dažniausiai pasitaiko turtinguose įkapių kapuose. Teigti, kad anksčiau visi kapai turėjo akmenų konstrukcijas, bet jos su laiku buvo suardytos, neatrodo patikima, atrodo, kad dauguma kapų buvo tiesiog įrengti be akmenų.

Ką anksčiau aptartas kapų įrengimas liudija apie juos palikusią visuomenę? Binfordas, remdamasis etnografinė medžiaga, teigė, kad laidojimo apeigų kompleksiskumas koreliuoja su bendruomenės kompleksiskumu (Binford 1971) ir šį teiginį iš dalies įrodo pereinamajame iš ankstyvojo į vėlyvąjį romėniškąjį laikotarpį pilkapiuose įrengti turtingi kapai. Tačiau bendrai paėmus kapo įrengimas Zelandijos saloje labiausiai atspindėjo regioninius savitumus, ypač tai matoma lyginant su kitomis netolimomis teritorijomis (Hedeager 1992, p. 141).

2.1.1. Kapų kombinacijos

Zelandijos salos tyrinėtojai sutaria, kad romėniškojo laikotarpio ankstyvasis ir vėlyvasis laikotarpis labai skyrėsi (Hedeager 1985; 1987; 1988; 1990; Lund Hansen 1988a; 1988b; 1990; 2009; Ethelberg 1995; 1998; 2000; Storgaard 2001 ir kt.). Apie tai byloja skirtingas įkapių pobūdis, tai, kad vėlyvuosiu laikotarpiu buvo laidojama naujose vietose, ir t. t. II a. antrojoje pusėje čia vyko dideli pokyčiai visuomenėje. Toliau aptarsime atskirai, ką rodo

ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynų medžiaga ir apie ką byloja vėlyvojo romėniškojo laikotarpio palaidojimai. Bus aptariamoms atskiros įkapės, mėginama nustatyti jų simbolinė reikšmė. Remiantis įkapių komplektais kape, bus išskirti kapų kompleksai.

L. Hedeager išanalizavo Danijos kapinynus RTS analizės būdu (Hedeager 1985; 1988; 1990). Kaip žinome, šis tyrimas neatskleidžia visų niuansų, bet puikiai parodo įkapių tipų kape kompozicijos kompleksiskumą, panašumų ir skirtingumų tendencijas kapinynų medžiagoje. Ankstyvojo laikotarpio kapų RTS analizės rodo, kad kuo didesnis RTS kape, tuo mažiau tokių kapų, augant RTS vertei auga ir importo kiekis kape (Hedeager 1990, p. 108, 3.7 pav.). Taip pat matyti, kad yra ir didelės RTS vertės kapų be importo, taigi importo buvimas kape nėra būtina aukštos RTS kape sąlyga. Romėniškojo importo daiktai kol kas neaptikti jokiam mažos RTS vertės nesuardytame kape. Visos Danijos mastu ankstyvajame laikotarpyje didžiausias importo kiekis aptiktas Lolando ir Falsterio bei Fiuno salose. Saloje žinoma per dvidešimt kapų su romėniškais importiniais daiktais, bet dalis kapų buvo suardyti, apie juos neturime visos informacijos. Dažniausiai kape randamas vienas, retai du (*Regnamark, Stenløse, Ullerup*) žalvariniai indai, rečiau samtis ir koštuvas arba žalvarinis kibiras, labai retai stiklinis indas. Žymiausiais kapais reikėtų laikyti *Catrinendal* kapą, kuriame iš importo buvo romėniškas žalvarinis vyno indas (*Østlands* tipo) ir samtis; *Sønder Jernløse* kapą, turėjusį ant liūto kojų pastatomą žalvarinį indą su veido kaukėmis ir samtį su koštuvu; *Stenlille* kape su žalvariniu vyno indu (*Østlands* tipo) ir samčiu bei koštuvu, *Brunhøj* kape su žalvariniu kibiru ir t. t. (Liversage 1980). Palyginus su to paties laikotarpio Lolando turtingiausiais kapais su įkapėmis, pavyzdžiui, *Hoby* kapu, kuriame buvo visas romėniškas žalvarinis servizas – didelis dubuo su kojele, žalvarinis indas su gamintojo antspaudu, ąsotis su dobilo pavidalo anga, padėklas, indas (situla), dekoruotas veidais, sidabrinis indas ir puodelis (24 pav.), ar *Juellinge* kapu, kuriame buvo du stikliniai puodeliai, žalvarinis indas su iš miežių pagamintu gėrimu, taip pat koštuvas ir samtis, kurį mirusioji laikė rankoje

(Jensen 2006, p. 313), Zelandijos importiniai daiktai neatrodo tokie įspūdingi, bet, be jokios abejonės, Zelandijos kontekste yra absoliučiai išskirtiniai.

Visose nesuardytuose Zelandijos ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapuose, išskyrus vieną, su romėniškuoju importu buvo ir geriamųjų ragų. Geriamieji ragai buvo ir išskirtiniais romėniškais stalo indais aprūpintuose kapuose iš Lolando. Geriamieji ragai, pagaminti iš jaučių ragų, apkaustytų žalvariniais apkaustais su pakabinimo juoste, tradiciškai laikomi vietiniu germanišku dirbiniu, naudotu religinių ir kitų bendruomenę jungiančių ritualinio gėrimo apeigų metu. Geriamieji ragai dažniausiai randami po du. To priežastis aiškinama taip: iš vieno rago būdavo geriamas gėrimas iš miežių, pagardintas uogomis, o iš kito – midus, tai patvirtino *Skudstrup* pelkėje aptiktų ragų tyrimai (Liversage 1980, p. 70). Pagoniškame pasaulyje gėrimo ritualas atliko svarbų vaidmenį indikuojant socialinę tvarką ir solidarumą, todėl geriamieji ragai asocijuojami su politiniu kontekstu, kuriame svečių vaišinimas valgiais ir gėrimais buvo ypatingos svarbos veiksmas (Cassel 1998).

Vyrų kapuose labai retais atvejais rasta diržų sagčių. Diržų sagčių, pakeitusių kabliuką, atsiradimas Šiaurės Europoje yra susijęs su Romos įtaka (Liversage 1980, p. 73). Atrodo, kad tuo metu buvo mėgstami diržai su kutais, papuoštais kabučiais, kai kurie jų auksiniai. Diržo sagtys su apkaustais šiame laikotarpyje laikytinos prabangos požymiu.

Geriamieji ragai, diržų sagtys ir įkapės, pagamintos iš brangiųjų metalų, laikomos prestižiniais daiktais, ankstyvajame laikotarpyje prestižinių daiktų kiekis yra tiesiogiai proporcingas RTS (Hedeager 1985; 1988; 1990; p. 118, 3.18 pav.).

Metaliniai smeigtukai, dažniausiai žalvariniai, kapuose reti (Liversage 1980, p. 69). Sutinkami aukštą ir vidutinį RTS kape turinčiuose kapuose. Tai germaniškas papuošalas, pradėtas gaminti B1 periode (10 – 70 m.), greičiausiai išsivystęs iš ankstesnio laikotarpio kaulinių smeigtukų. Kadangi šis papuošalas

gana retas, tikėtina, kad tik išskirtiniai bendruomenės nariai galėjo sau leisti jais puoštis.

Segės yra daug plačiau paplitusios nei smeigtukai ir pasitaiko įvairaus turtingumo kapuose. Segės atliko labai svarbią praktinę funkciją, jomis būdavo susegami drabužiai, todėl jas naudojo didelė dalis bendruomenės, tačiau segės, pagamintos iš brangiųjų metalų, buvo tik turtinguose kapuose, jas naudojo išskirtinai elitas.

Tiek vyrų, tiek moterų kapuose randama peilių, aptinkama ylių ir adatų – kasdieniame gyvenime naudojamų darbo įrankių. Verpstukų aptinkama labai retai ir tik moterų kapuose, ši įkapė dažnai archeologinėje literatūroje traktuojama kaip turinti simbolinę reikšmę. Dažniausiai pasitaikančia įkape reikia laikyti keramiką, ji aptikta visų RTS kapuose ir buvo naudojama maistui laikyti. Tikėtina, kad maistas į kapus buvo dedamas ne tik keramikiniuose induose, bet ir ant organinės medžiagos, pavyzdžiui, ant lapų, kurių archeologiškai aptikti negalime. Pats keramikinio indo buvimas kape nesuteikia daug informacijos, svarbus yra indų kiekis, galintis indikuoti, kiek įvairaus maisto buvo įdėta į kapą.

Bendrai vertinant mirusiųjų įkapės retai leidžia nustatyti mirusiojo lytį, dažnai į kapus buvo dedami su abiejų lyčių atstovais asocijuojami daiktai. Įdomu tai, kad net importiniai ir vietos gamybos prabangos ir politinės valdžios daiktai aptinkami, tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Lyties indikatoriumi greičiausiai galima laikyti tik tokias retai pasitaikančias įkapes kaip metalinius smeigtukus (moterų) ir diržo sagtis (vyrų). Abiem lytims vienodų įkapių dėjimas suponuoja mintį, kad laidotuvininkams nebuvo svarbu laidojimo apeigų metu išryškinti su mirusiojo lytimi susijusią mirusiojo tapatybę, matyt, pakako tų indikacijų, kurios atsispindėjo mirusiojo drabužiuose ir šukuosenoje, o į kapus įdėtos įkapės daugeliu atžvilgių byloja apie kitokias mirusiojo tapatybes, kurios nebuvo susijusios su jo lytimi. Tokios tapatybės galėjo būti

mirusiojo (jo šeimos, namų ūkio) turtas, įtaka visuomenėje, tam tikro amato geras įvaldymas ar gebėjimas gerai atlikti vieną ar kitą darbą ar pan.

Ta pati tiesioginė koreliacija tarp Hedeager išskirtų prestižinių daiktų ir RTS pastebima ir vėlesniame laikotarpyje, bet pasikeičia romėniškojo importo pobūdis ir pasiskirstymas kapuose, taip pat ir jo prieinamumas visuomenėje. Tokie pokyčiai vyksta visoje Šiaurės Europoje, kur paskutiniai ankstesniame periode sutinkamo importo tipai randami kapuose B2/C1 periode (150 – 200 m.). Kaip ir visoje Laisvojoje Germanijoje, nauji importuotų indų tipai pasirodo C1a periode (150 – 220 m.), bet dar pasitaiko ir ankstesniųjų tipų (Lund Hansen 1995, p. 452). Nuo C1b periodo (220 – 260 m.) pradžios matomi esminiai pasikeitimai, kai į Zelandijos salą patenka didžiausi importo kiekiai. Kaip tik šiame laikotarpyje Danijoje smarkiai išauga kapų su romėniškuoju importu skaičius, taip pat padaugėja žemos RTS vertės kapų su importu. Pasikeičia ir kapų su romėniškuoju importu geografinė koncentracija, jos centras persikelia į Zelandijos salą. C2 periode (250–300 m.) Zelandijos importe dominuoja Romos imperijos Pareinės provincijoje pagaminti indai, kai štai netoli esančioje Fiuno saloje daugiau randama kontinentinio germaniško romėniškojo importo tipų, artimesnių *Hassleben-Leuna* įkapių inventoriui. Nesiplečiant galima pasakyti, kad Zelandijos ir Fiuno salos gyventojai greičiausiai bendravo su skirtingomis germanų ar Romos provincijų bendruomenėmis (Lund Hansen 1995, p. 452). C2 periode (250–300 m.) kapų su importu skaičius sumažėja, importas vėl dažnai aptinkamas tik aukštų RTS verčių kapuose. Vėlesniuose perioduose romėniškojo importo kiekis laipsniškai mažėja. Pastebėta, kad tuo metu didėja importo kiekis Fiuno saloje ir aplinkinėse Skandinavijos teritorijoje, bet Jutlandijos pusiasalyje visą vėlyvąjį laikotarpį importo mažėja.

Jeigu ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu romėniškąjį importą kape galime laikyti aiškiu mirusiojo padėties simboliu, vėlyvajame laikotarpyje situacija nėra tokia vienareikšmiška. Ar tai, kad C1b (220 – 260 m.) kapuose padaugėja importo ir jis sutinkamas mažesnės RTS vertės kapuose, reiškia, kad

jis buvo prieinamas platesniems visuomenės sluoksniams, ir jeigu taip, tai kokių būdu? Zelandijos saloje neturime archeologinio paminklo, kurį būtų galima traktuoti kaip prekyvietę, todėl tenka naudotis Fiuno saloje surastos *Lunderborg* prekyvietės tyrimų duomenimis. Labai tikėtina, kad netoliese gyvenančios regioninės bendruomenės panašiai administravo romėniškąjį importą. *Lunderborg* prekyvietė pradėta naudoti C1b (220 – 260 m.) laikotarpiu ir gyvavo visu romėniškuoju laikotarpiu ir ilgiau, apie 600 metų. Šioje prekyvietėje nebuvo rasta nei vieno romėniško žalvarinio indo ar viso stiklinio indo liekanų, randamos tik nedidelės sudužusių indų šukės, keli romėniškos keramikos *Terra Sigillata* fragmentai (Thomsen 1993, p. 75). Atrodo, kad prekyvietėse nebuvo laisvai prekiaujama romėniškais stalo indais, jie buvo gaunami kitokiu būdu, o ne įsigijami per mainus (plačiau skyriuje „Romėniškojo importo monopolizacija, turtingų kapų atsiradimas“). Pakitus romėniškojo importo pobūdžiui C1b periode(220 – 260 m.), valdžios simbolių reikia ieškoti kitur, būtent tarp vietinės gamybos retų, išskirtinių daiktų, bet taip pat reikia atkreipti dėmesį į labai retus romėniškus importinius indus (Lund Hansen 1995, p. 453).

Iš vietinės gamybos daiktų mokslininkų dėmesį seniai patraukė auksinės kolbos pavidalo (*kolbenarmring*) ir gyvatgalvės (*slangehovedamring*) apyrankės ir žiedai (Beckmann 1969; Werner 1980; Holten 1989; Lund Hansen 1995; Steuer 1982; Ethelberg 1998; 2011), kurie leidžia išskirti pačius aukščiausius visuomenės sluoksnius Šiaurės Germanijoje.

Kapuose randami trys skirtingi apyrankių tipai: auksinės kolbos pavidalo ir gyvatgalvės apyrankės bei paprastos žalvarinės apyrankės. Kolbos formos apyrankės yra nepaprastai retos, Zelandijoje rastos dviejuose kapuose HIML 1828–4 and HIML 1894–1, kurių vienas smarkiai apardytas. Atrodo, kad kol kas šios apyrankės rastos tik vyrų kapuose. Apyrankes berniukams užmaudavo ankstyvame amžiuje ir jų suaugęs vyras nebegalėjo nusiimti (Ethelberg 2000, p. 182). Būtent šis faktas byloja apie labai ypatingą tokių papuošalų paskirtį, identifikuoti pačius aukščiausius visuomenės asmenis, kurie savo rangą ne

užsitarnauja, o paveldi. Šių apyrankių priskyrimą išimtinai vyrams patvirtintų ir tai, kad tokia apyrankė buvo rasta pelkėje, ginklų aukojimo vietoje. Mat, ginklų aukojimo vietose aptinkami vyriški kare naudoti daiktai. Jau I a. kolbos pavidalo apyrankė rasta sarmatų kapų komplekse, kur ji asocijuojama su turtingo kario palaidojimu. Nesuardytas Zelandijos kapas su kolbos pavidalo apyranke buvo ne tik turtingas (RTS 9), bet ir ypatingai įrengtas – įrengtas pilkapyje, pakankamai giliai įkastas – 1,4 m gylio duobėje ir visas kapo sampilas pripildytas akmenų.

J. Werneris kolbos formos apyrankeis laiko pačiu aukščiausiu valdžios simboliu (Werner 1980). Tačiau mokslininkai neranda galutinio atsakymo, kokius socialinius skirtumus iš tiesų parodo du skirtingi auksinių apyrankių tipai. H. Steueris ginčijasi su J. Wernerio teiginiu sakydamas, kad kolbos pavidalo ir gyvatgalvės apyrankės turėjo tą pačią simbolinę vertę, tik skyrėsi jų kilmė. Kolbos pavidalo apyrankės yra kilusios iš kontinento, o gyvatgalvės – skandinaviškos (Steuer 1982, p. 247). Holteno nuomonė skiriasi, jis svarsto, ar negali gyvatgalvės apyrankės žymėti aukštesnio socialinio statuso nei kolbos pavidalo. Žinomos penkios gyvatgalvių apyrankių radimvietės Zelandijos saloje (*Varpelev, Valløby, Himlingøje 1949–2, Himlingøje 1977–3; Bækkegård*), jų radimviečių žinoma ir Baltijos jūros salose bei kitur Europoje, bet didžiausia koncentracija yra Šiaurės Europoje (Lund Hansen 1995, p. 204, 8:1 pav.). Zelandijos saloje jos datuojamos C1b periodu (220 – 260 m.) ir viena apyrankė datuojama C2 periodu (250–300 m.), vėliau jos išnyksta. Apyrankės rastos tiek suaugusių vyrų, tiek moterų labai aukštos ir aukštos RTS vertės kapuose. Kapai buvo įrengti giliai įkastose duobėse (2–2,4 m), trys iš jų turėjo akmenų konstrukcijas. Werneris gyvatgalvės apyrankeis laiko karinės vadovybės simboliu, bet Holtenas, teisingai užginčijęs šią hipotezę teigdamas, kad karinė simbolika neturėtų būti skirta ir moterims, be to, gaminama ir žiedų pavidalu (Holten 1989, p. 98). Lund Hansen gyvatgalvės apyrankeis traktuoja kaip elito simbolį, kuris buvo naudojamas nurodyti šeimos ryšiams tarp valdančiosios šeimos narių (Lund Hansen 1995), bet mano, kad, norint aiškiau

išskirti santykį tarp šių dviejų apyrankių tipų, reikia naujų tyrimų (Lund Hansen 1997). Ethelbergas pateikia penkis argumentus, kodėl kolbos pavidalo apyrankės vis tik laikytinos patį aukščiausią statusą turinčio asmens valdžios simboliais. Pirmiausia, kolbos pavidalo apyrankės yra ypač retos ir randamos tik vyrų kapuose; antra, šios apyrankės buvo dėvimos nuo vaikystės; trečia – net trijuose kapinyuose rasta po kelias tokias apyrankes (*Himlingøje, Sackrau, Ostraviany*), kas leidžia kelti hipotezę, jog šios apyrankės buvo skirtos konkrečiai šeimai ir kad jos buvo perduodamos tėvo sūnui; ketvirta – kolbos pavidalo apyrankės simbolizmas yra tarptautinis, o gyvatgalvių apyrankių simboliai paplitę ribotoje jų gamybos teritorijoje Zelandijoje ir Rytų Švedijoje; ir penkta – kolbos pavidalo apyrankės buvo naudojamos iki VI a., kai gyvatgalvės tik trumpą periodą nuo III a. pab. (Ethelberg 2000, p. 194–195). Dar galima pridurti, kad kolbos pavidalo apyrankė buvo rasta Merovingų karaliaus Childeriko kape. Bendriau pažvelgus, aukščiausią visuomenės sluoksnį žymėjo tiek kolbos pavidalo, tiek gyvatgalvės apyrankės (Ethelberg 2011, p. 71), beje, visiškos unifikacijos romėniškojo periodo visuomenėje sunku tikėtis.

Labai svarbus faktas, kad gyvatgalvės apyrankės buvo aptinkamos ne tik vyrų, bet ir moterų kapuose. Sutikdami su hipoteze, kad šis papuošalas yra valdžios simbolis, matome, kad moters vaidmuo romėniškojo periodo vidurio visuomenėje smarkiai išauga. Neabejotinai gyvatės pavidalo papuošalų simbolikos ir reikšmės suvokimui labai svarbus yra faktas, kad buvo gaminami ir auksiniai gyvatgalviai žiedai (*Beckamann* grupė VII, forma 39a, b ir c bei forma 40). Kaip ir gyvatgalvės apyrankės, taip ir žiedai buvo nešiojami abiejų lyčių suaugusių žmonių (iš 9 mirusiųjų, kurių lytis nustatyta, 5 buvo vyrai, o 4 moterys) ir taip pat jie buvo naudojami labai neilgai, maždaug trijose kartose tarp 200–300 metų (Lund Hansen 2001, p. 183). Juos galima išskirti ir pagal gamybos centrus: *Beckamann* grupė VII, forma 39a, b ir c laikoma Zelandijos gamybos, o forma 40 greičiausiai pagaminta Švedijoje, abiejuose centruose jie buvo gaminami vienu metu kontroliuojant abiejų centrų valdančiai giminei bei

įėjo į mainų tarp šių abiejų giminių sistemą (Ethelberg 2000, p. 183). Gyvatgalviai žiedai rasti įvairesniuose kapuose, bet dažniausiai aukštų RTS verčių kapuose su importu. C3 periode šie žiedai išnyksta, kaip ir gyvatgalvės apyrankės. Būtent tas faktas, kad gyvatgalviai papuošalai nešioti abiejų lyčių atstovų, ir pagrindžia hipotezę, kad tai kelių valdančių giminių papuošalai. Neatmestina hipotezė, kad gyvatgalviai papuošalai vienos giminės simbolis, vėliau gamintas keliuose gamybos centruose. K. Anderssono tyrinėjimai rodo, kad Gotlande sutinkami gyvatgalviai žiedai visi buvo pagaminti skirtingose dirbtuvėse, tad gal šis simbolinis papuošalas buvo gaminamas tam tikros šeimos užsakymu, esant reikalui, šalia esančiame gamybos centre (Andersson 1989). Šie anksčiau aptarti papuošalai ir leidžia mokslininkams išskirti valdžios centrus Zelandijoje ir atsekti jų nutiestus lojalumo ryšius su kitais kraštais (Lund Hansen 1995; 2001, 2009; Ethelberg 2011). Norint daryti išvadas apie gyvatgalvių papuošalų reikšmę ne tik Zelandijos saloje, bet ir platesnėje geografinėje teritorijoje, reikia įvertinti šiuos papuošalus kiekviename individualiame kontekste. Pavyzdžiui, Gotlando saloje gyvatgalvės apyrankės sutinkamos tik kaip pavieniai radiniai, traktuotini kaip aukos (Cassel 1998, p. 65–70).

Be gyvatgalvių žiedų Zelandijoje dar nešioti įvijiniai ir uždari žiedai, kurie buvo gaminami iš aukso, sidabro, žalvario ar net retais atvejais iš geležies. Nuo C2 periodo (250–300 m.) smarkiai mažėja auksinių žiedų skaičius ir išauga iš kitų metalų pagamintų žiedų. Šie žiedai buvo naudojami daug platesnių visuomenės sluoksnių, tačiau dažnai sutinkami pakankamai aukštų RTS verčių kapuose, ypač tai taikytina auksiniams žiedams. Galimas daiktas, kad žiedai buvo nešiojami vidurinių visuomenės sluoksnių, kurie neturėjo galimybių nešioti gyvatgalvių žiedų, bet savo poziciją visuomenėje žymėjo paprastesniais, bet prabangiais žiedais.

Prie vėlyvojo romėniškojo laikotarpio prestižinių daiktų priskiriamos rozetinės, svastikinės segės ir segės su tutuliu bei rozetiniai plaukų smeigtukai (*Beckmann* VII a). Ankstyviausios rozetinės segės iš trijų žinomų jų tipų

sutinkamos Zelandijos saloje, todėl šio papuošalo kilmės vieta galima laikyti Zelandiją, o Jutlandijoje ir Baltijos jūros regione sutinkamas seges – Zelandijos segių tipo inspiruotomis kopijomis (Ethelberg 2000, p. 179). Šių segių paplitimas neabejotinai rodo ryšius tarp įvairių Baltijos jūros regionų C1b periode (220 -260 m.). Svastikinių segių (C2 (250–300 m.)) gamybos centras taip pat greičiausiai buvo Zelandijos sala, tas pats pasakytina apie seges su tutuliu. Rozetinės segės randamos išskirtinai labai turtinguose moterų kapuose, kai štai svastikinės segės gali būti ir vyro kape. Apie šias seges, jų tipus ir paplitimą yra plačiai rašyta (Ethelberg 2000; 2009; Lund Hansen 1995; Przybyła 2009a; 2009b).

Zelandijos salos segės buvo nešiojamos įvairiai: turtingų šeimų moterys dažniausiai turėjo bent tris seges, dvi dažniausiai vienodo tipo segės prie pečių susegdavo suknelę, o viena žemiau, maždaug pilvo srityje esanti segė galėjo laikyti kitą drabužį, didelės per vidurį kūno rastos segės tikriausiai laikė susegusios viršutinį apsiaustą (Ethelberg 2000, p. 181).

Vertėtų trumpai aptarti dar vieną įkapių tipą – karolių vėrinius. Stiklo ir emalio karolių kapuose randami gausiai. Turtinguose kapuose karolių skaičius gerokai didesnis, dažniausiai buvo nešiojama ne po vieną, bet po kelias apvaras. Karolių apvaras suskirsčius į tris grupes pagal jų skaičių (I grupė – iki 30 karolių, II grupė – iki 100 karolių ir III grupė – per 100 karolių), aiškiai matyti, kad kuo daugiau karolių, tuo didesnis ir kapo RTS kape. Socialinio statuso informaciją neša ne pati karolių apvara, bet karolių apvaroje skaičius ir ypatingi kabučiai, kaip, pavyzdžiui, aštuoniukės formos gintaro karoliai ar kibiro pavidalo kabučiai. Berloko formos gintariniai kabučiai Zelandijos saloje ir Bornholme sutinkami anksčiausiai, su C1b (220 – 260 m.) radiniais, vėliau jie randami ir kitur Skandinavijoje, Fiuno saloje jie atsiranda tik C2 (250–300 m.), o Pietų Jutlandijoje tik C3 periode. Berloko (aštuoniukės) pavidalo karoliai sutinkami išskirtinai turtinguose moterų kapuose, Zelandijos saloje jie telkiasi rytinėje dalyje (Lund Hansen 1995, p. 455). Tik C2 periode (250–300 m.) galima kalbėti apie platesnį tiek teritorinį, tiek socialinį šių karolių paplitimą.

Akivaizdu, kad germanų moterys šį karolių tipą plačiai paskleidė po visą Europą, pavyzdžiui, Alemanų moterys, pasitraukdamos iš Elbės žiočių į pietinę Vokietiją, kartu nusinešė ir šį papuošalą, kaip ir germanų moterys jį atnešė į frankų gyvenamas teritorijas. Šie karoliai yra vieni iš papuošalų tipų, parodantys kontaktus tarp pietinės Skandinavijos ir Juodosios jūros regiono, kur aštuoniukės pavidalo gintaro karoliai randami Černiachovo kultūros moterų ir vaikų kapuose. Karolių gausa ir kai kurių karolių forma tarnavo ir kaip socialinės padėties ženklas, ir kaip giminės išskirtinumo ženklas, kurio prasmė buvo išlaikyta net keliose kartose (Lund Hansen 1995, p. 455–456). Kibiro pavidalo kabučiai yra paplitę visoje Laisvojoje Germanijoje ir yra nešiojami tiek vyrų, tiek moterų, jie datuojami C1–C2 periodu (150 – 300 m.), bet patys ankstyviausi atsirado net B2/C1 periode (150 – 200 m.). Zelandijos saloje kibiro pavidalo kabučiai pagaminti iš tauriųjų metalų ir paprastai randami tik turinguose rytinės Zelandijos dalies moterų kapuose (Lund Hansen 1995, p. 456).

Kaip ir ankstyvajame romėniškajame periode, kapuose randama peilių, ylių, adatų, verpstukų, visos šios įkapės dažniausiai sutinkamos neturtinguose ir vidutinio turtingumo kapuose. Toliau buvo tęsiama tradicija dėti į kapus maistą. Ankstyvajame laikotarpyje dėtas maistas induose ir atskiros gyvūnų dalys, o vėlyvajame laikotarpyje turtinguose kapuose jau matome ir viso gyvulio pėdsakų (Ethelberg 2000, p. 178). Vėlyvajame periode atsiranda ir paprotys į kapo sanpilą įmesti karoliuką, mažą žalvarinį papuošalą, stiklo ar molinio indo šukę.

Tikra naujovė yra vėlyvajame romėniškajame periode rastas žirgo palaidojimas (*Skovgård*), datuojamas III a. viduriu ir tyrinėtojo laikomas kartu su *Slusegård* kapinyne rastu tuo pačiu laiku datuojamu žirgu, Ethelbergas šį žirgo palaidojimą laiko pačiu ankstyviausiu šio tipo radiniu barbarikume (Ethelberg 2000, p. 178). Šią autoriaus hipotezę paneigia faktas, kad romėniškuoju laikotarpiu (nuo periodų B2; B2/C1 (70 – 200 m.) ginkluotų vyrų kapai su žirgais sutinkami vakarų baltų kultūrų areale (Sambijos – Notangijos,

Galindų, Sūduvių, Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais ir Nemuno žemupio kultūrose).

Apibendrinant galima pasakyti, kad RTS kapuose ir kiti kapinynų tyrimai leidžia teigti, kad importiniai, iš brangių metalų pagaminti daiktai, kai kurie papuošalų tipai randami tik labai turtinguose kapuose. Priešingai tokios įkapės kaip peiliai, adatos, ylos, verpstukai sutinkami mažiau turtinguose kapuose, taigi įkapės buvo atidžiai parinktos specialiai kiekvienam mirusiajam. Hedeager įrodė, kad kuo daugiau importinių objektų ar papuošalų iš brangių metalų yra regione iš viso, tuo mažesnių RTS verčių kapuose galima juos sutikti, prestižo objektai paplinta platesniuose visuomenės sluoksniuose, tačiau absoliuti dauguma prestižinių daiktų yra labai turtinguose kapuose. Todėl darytina išvada, kad prestižinių daiktų įsigijimas ir distribucija buvo kontroliuojami (Hedeager 1990, p. 120). Visoje Danijoje atliktų kapinynų lyginamoji analizė parodė skirtumus ir panašumus tarp tam tikrų bendruomenių ir tam tikrų bendruomenės grupių. Ypač ryšku tai, kad kapai su prestižiniais daiktais įvairiais aspektais išsiskiria nuo toje pačioje teritorijoje esančių paprastų kapų: t. y. ne tik įkapėmis ir kapo įrengimu, bet ir kapo vieta kapinyne, ar atskirai, tokiu būdu pabrėžiant elito ypatingą poziciją likusios bendruomenės atžvilgiu (Hedeager 1990, p. 151).

Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje, ypač nuo C1b periodo (220 – 260 m.), atsiranda vis daugiau įkapių, kurios gali būti siejamos su mirusiųjų lytimi. Pagrindiniai prabangos daiktai – romėniški indai ir toliau randami abiejų lyčių kapuose, taip pat prabangios auksinės apyrankės ir žiedai (išskyrus kolbos pavidalo auksines apyrankes) randami tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Bet atsiranda ir išskirtinai moteriškų prestižinių įkapių – prabangios segės, įspūdingos kaklo apvaros, puošnūs plaukų smeigtukai, padabinti iš kelių karolių susidedančia apvarėle, ir pan. Vyrų kapuose atsiranda daug daugiau diržo sagčių, perpečių, padabintų žalvarinėmis detalėmis, ir pan. Matyt, mirusiųjų aukštą vietą visuomenės hierarchijoje pabrėžiančios įkapės ir toliau dedamos į abiejų lyčių kapus, kas veda prie minties, kad šeimos vietai

visuomenėje išlaikyti buvo svarbūs tiek vyrų, tiek moterų vaidmenys, bet atsiranda tradicija pabrėžti ir kitas mirusio asmens tapatybes, ypač tų, kurių padėtis visuomenėje buvo ne paprasta.

2.1.2. Socialinė hierarchija romėniškojo laikotarpio Zelandijos kapinynų medžiagoje

Siekdami išskirti kapus į grupes pagal aiškius kriterijus Zelandijos saloje, mokslininkai naudojo įvairius metodus (Hedeager 1978a; 1978b; 1990; Holten 1989; Ethelberg 2000; Lund Hansen 1995). Pats paprasčiausias taikytas metodas – tai atskirai ankstyvojo ir vėlyvojo periodo kapų išskyrimas į tris grupes pagal RTS kape (1 grupė – RTS 1–5; 2 grupė – RTS 6–10; 3 grupė – RTS 11 ir daugiau) (Hedeager 1978b, p. 353). Pastaraisiais metais išskiriant socialines grupes Zelandijos medžiagoje vertinamas konkretus įkapių kompleksas, kai kurių įkapių ypatingą simbolinę reikšmę turintys tipai, įkapių komplekso kokybiniai aspektai ir tada ieškoma įkapių kompleksą galinčio paaiškinti visuomenės modelio. Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio Zelandijos kapai ne kartą suskirstyti į kategorijas ir jiems paaiškinti sukurti ir tobulinami visuomenės modeliai (Lund Hansen 1995; Ethelberg 2000), tačiau ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapinynų medžiaga dar neišstudijuota tokiu rakursu, todėl kapų suskirstymą kategorijomis ėmiausi atlikti pati.

Ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje ir net C1a periode (150 -220 m.) labai problemiška nagrinėti atskirai moterų ir vyrų kapus, nes, kaip jau minėjau, moterų ir vyrų įkapės beveik nesiskyrė. Zelandijos ankstyvojo laikotarpio kapinynų medžiagoje man pavyko išskirti penkias kategorijas. I kategorija apima kapus su retai sutinkamomis ir ypatingą simbolinę reikšmę turinčiomis įkapėmis – romėniškuoju importu ir geriamaisiais ragais, dažniausiai dar ir su sege ar smeigtuku, vienu atveju šiai kategorijai priskirtas labai turtingas kapas, su geriamuoju ragu, bet be importo (*Tjereby 1*), tik vienu atveju kape yra rastas dar ir peilis; II kategorija apima kapus su importiniais daiktais, bet be papuošalų, tik vienu atveju ir papuošalais; III kategorija apima

kapus, neturinčius ypatingų prestižinių įkapių, kuriuose yra papuošalų: segių, smeigtukų, retai yra ir kitų daiktų kaip peilių, adatų, diržo sagčių; IV kategorijai priskirtini kapai, kuriuose nėra papuošalų, o yra tik buities daiktų – peilių, adatų, ylių, verpstukų ir (ar) nedidelis akmuo. V kategorijai priskiriami kapai su vienu darbo įrankiu ir (ar) keramikiniu puodu ar be išlikusių įkapių.

Išskyrus kapų grupes, svarbiausia surasti tinkamą modelį kapų grupių interpretavimui. Kadangi Skandinavijos kapinynų medžiaga daugeliu aspektų yra panaši, dažnai aiškinant vieno regiono socialinę sąrangą yra pasitelkiami modeliai, sukurti kito regiono pagrindu (Henriksen 2009, p. 325; Ethelberg 2003, p. 273), žiūrима, kiek jie leidžia interpretuoti naują medžiagą. Todėl ir pasirinksiu jau išbandytą metodą, panaudodama kaip atspirties tašką jau sukurtą atitinkamo laikotarpio netoli esančios teritorijos visuomenės modelį, įvertinsiu turimą kapinynų medžiagą (Henriksen 2009, p. 325) ir aptarsiu galimą ankstyvojo romėniškojo laikotarpio Zelandijos visuomenės struktūrą.

P. Ethelbergas, remdamasis Šlėzvigo kapinynų medžiaga, nustatė, kad ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje toje teritorijoje egzistavo visuomenė, susidedanti iš penkių socialinių grupių, kurių kiekviena charakterizuojama konkrečiomis įkapėmis arba įkapių grupėmis (Ethelberg 2000, p. 274, 151 pav.). Trumpai tariant, pirmajai kategorijai, kurią autorius įvardija kaip „kunigaikštukų“, priskiria kapus su Romos importu ir kitomis įkapėmis, konstatuodamas, kad tik šio rango žmonės turėjo priėjimą prie romėniškojo importo. „Kunigaikštukai“, anot autoriaus, gyvendavo atskirose sodybose, kurios viena nuo kitos buvo nutolusios apie 30–40 kilometrų. „Didikų“ kategorijai priskiriami kapai su pasidabruotais ir kitokiais pentiniais, papuošalais, puodais, peiliais, adatomis. Ši grupė žmonių irgi gyveno atskirai, dideliuose ūkiuose, kurie vienas nuo kito buvo nutolę 10–15 km ir kuriems galėjo priklausyti keletas kaimų. „Gyvenvietės vado“ kategorijai autorius skiria kapus su auksiniais žiedais, papuošalais, puodais, peiliais, adatomis; gyvenvietės vado gyvenamąją vietą Ethelbergas nurodo kaip netoli už kaimo esantį ūkį. Karių kategorijai priskiria kapus su ginklais ir papuošalais,

puodais, peiliais, adatomis; žemdirbių kategorijai kapus su papuošalais, puodais, peiliais, adatomis. Autorius teigia, kad žemdirbiai ir kariai buvo laidojami tuose pačiuose bendruomenės kapinyuose ir gyveno tame pačiame kaime, kai kiti trys aukštesnių sluoksnių atstovai gyveno kiekvienas savo atskirame ūkyje ir buvo laidojami atskiruose kapinyuose. Reikia pasakyti, kad šis teorinis autoriaus modelis atspindi vieną labiausiai stratifikuotą eros pradžios Baltijos jūros regiono visuomenių, jeigu eros pradžioje tikrai buvo visuomenė, pasiekusi tokį aukštą stratifikacijos laipsnį. Nesutikčiau su autoriumi ir dėl pirmųjų trijų kapų kategorijų mirusiųjų gyvenimo atskirai nuo likusios bendruomenės. Ypač keistai atrodo gyvenvietės vado ar viršaičio gyvenimas už kaimo ribų, kai archeologinė medžiaga rodo dažnai vieną gyvenvietės sodybą buvus didesnę nei kitos, tačiau palaidojimų duomenys, rodantys, kad dideliuose kapinyuose nėra ryškiai turtingesnių kapų, rodytų, kad ir kaimų viršaičiai, sekdami elito pavyzdžiu, savo mirusiuosius laidodavo atskiruose šeimos kapinyuose (Ethelberg 2000, p. 272–289).

Sulyginus mano išskirtas kategorijas su Ethelbergo grupavimu matome, kad Zelandijos ir Šlėzvingo kapinynų medžiaga negali būti tiesmukai lyginama, bet tai dar nereiškia, kad Zelandijos medžiagoje nėra bent kai kurių Ethelbergo išskirtų kategorijų, gali būti, kad tos kategorijos tiesiog pažymėtos kitomis įkapėmis. I Zelandijos kategorija drąsiai gali būti lyginama su Ethelbergo pirmąja kategorija, kuri atspindi patį aukščiausią elito sluoksnį, jau linkusį save sieti su toliau nutolusių teritorijų elitu (romėniškų stalo indai), bet dar neatitrūkstančių ir nuo senųjų papročių (apeiginiai geriamieji ragai išlaiko svarbią simbolinę reikšmę). Sunkiausiai sekasi surasti atitikmenis Ethelbergo II kategorijai, nes Zelandijoje turime labai mažai kapų, kurie galėtų būti asocijuojami su ginklais. Be to, apskritai abejoju, ar ir kuo skyrėsi Ethelbergo II – „didikų“ kategorija nuo III – „gyvenviečių vadų“ kategorijos. „Didikų“ kategorijai turbūt labiausiai tiktų II Zelandijos kategorija, kuri apima kapus su romėniškuoju importu, bet neturi didžiųjų valdžios simbolių – geriamųjų ragų. III Zelandijos kategoriją galima aiškinti kaip turtingesnių bendruomenės šeimų,

turėjusių artimesnį ryšį su ankstesnėse dviejose kategorijose esančiu elitu. Paskutinis IV sluoksnis apima paprastus žemdirbius, kurie greičiausiai buvo ir kariai. Sutikčiau su Ethelbergo teiginiu, kad ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje kiekvienos bendruomenės ateitis priklausė nuo galimybės apsiginti, todėl kiekvienas kaimas, didikų ūkis ir kunigaikštukų sodyba turėjo savo karius (Ethelberg 2000, p. 227). Taigi kiekvienas kaimo vyras greičiausiai kažkuria prasme buvo ir karys. Darant tokius sulyginimus reikia prisiminti, kad mūsų eros pradžioje Zelandijos saloje dar nebuvo labai aiškaus susisluoksniavimo. Kol kas matome užuomazgas labiau stratifikuotos sistemos, kuri čia, tikėtina, susiformuos nuo II a. vidurio. O ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje daug daugiau valdžios ir kontrolės sutelkė Lolando saloje gyvenanti šeima (šeimos).

Pereinamajam periodui B2/C1(70 - 200 m.) galima priskirti labai nedidelį skaičių kapų, kurie nebuvo suardyti kompleksai. Ypač į akis krenta trys kapai *Spejellerup Præstegårdsmark 1* ir *Himlingøje 1875–10* ir *1875–2*. Tai I kategorijos kapai su dideliu importu kiekiu ir (ar) auksiniu žiedu, *Spejellerup Præstegårdsmark* kape taip pat rasti geriamieji ragai, ietis, yra papuošalų ir kitų daiktų. II kategorijai priskiriami kapai su romėniškuoju importu, bet nedideliu importu kiekiu, o III kategorijai priskirtas tik vienas kapas su šukomis. Iš šio periodo visi nustatytos lyties kapai su importu priklausė vyrams (Lund Hansen 1995, p. 461). Kadangi šis pereinamasis periodas labai trumpas (50 metų), tai suprantama, kad beveik neturime paprastų kapų. To priežastis neabejotinai datavimo problemos, nes tokius kapuose randamus daiktus kaip peiliai, šukos ar keramika labai sunku tiksliai datuoti. Tačiau pereinamojo laikotarpio kapai panagrinėti atskirai tam, kad būtų galima išskirti įspūdingų kapų su importu grupę, šiuo metu atsiradusią Zelandijos salos rytinėje dalyje. Šis periodas ypač svarbus, nes būtent šiuo metu prasideda dideli pasikeitimai ne tik kapinynų medžiagoje, bet ir gyvenviečių struktūroje, pastatų struktūroje, žemės ūkyje (Boye , Lund Hansen, 2009, p. 255).

Vėlyvuojū romėniškuojū laikotarpiu Zelandijos salos rytinėje (ypač pietrytinėje) dalyje pastebima didelė kapų su aukštomis RTS kape vertėmis ir romėniškojo importo daiktais koncentracija. Pastebėta, kad turtingų kapų su importiniais daiktais išsidėstymas struktūruojasi pagal tam tikrą principą – turtingiausi kapai susitelkę *Stevens* rajone apie *Himlingøje* kapinyną, už šios juostos eina gana tuščia kapų atžvilgiu juosta, po kurios vėl matyti turtingų kapų koncentracijos, susitelkusios į keturias grupes (Hedeager 1978b, p. 353, 13 pav.), už šios juostos turtingų kapų ir apskritai kapų smarkiai mažėja. Toks kapų išsidėstymas leidžia autorei nustatyti kiekvienos juosta atskirtos teritorijos stratifikacijos laipsnį. Aukščiausias stratifikacijos laipsnis matomas kapinynuose, esančiuose *Stevens* rajone ir tolstant nuo jo antrojo ir trečiojo žiedo stratifikacijos laipsnis vis mažėja. Hedeager padarytas išvadas patvirtina ir Lund Hansen tyrimai. Mokslininkė Zelandijos vėlyvojo romėniškojo periodo kapus suskirsto į kategorijas, taip pat dėmesį sutelkdama į turtingiausius kapus. Kapuose rasto romėniškojo importo analizė ir vietinės gamybos įkapių analizė leido autorei išskirti tris kategorijas turtingų kapų, pagal kurias ji vėliau apibūdina skirtingų tipų centrus (Lund Hansen 1995, p. 461). Centras šiame kontekste suprantamas kaip įvairių tipų vietinės bendruomenės, kurias galima charakterizuoti tam tikru įkapės tipu ar įkapių kombinacija⁷. Taigi Lund Hansen išskirtai I kapų kategorijai priklauso kapai su kolbos pavidalo auksinėmis apyrankėmis; II kapų kategorijai priklauso kapai su gyvatgalvėmis apyrankėmis: vyrų gyvatgalvės apyrankės kartu su vienu ar daugiau kitų auksinių žiedų; moterų kapuose gyvatgalvės apyrankės kartu su vienu ar keliais gyvatgalviais žiedais. Šiai kategorijai priskiriami kapai su sidabriniais puodeliais kartu su gyvatgalvėmis apyrankėmis ar žiedais. III kapų kategorija skirstoma į dvi grupes. Pirmai III kapų kategorijos grupei priskiriami kapai su gyvatgalviais žiedais ir (ar) sidabriniais puodeliais; antrai III kapų kategorijos

⁷ Nemaišyti su vėliau darbe aptariamais centrais, kurie išskiriami vadovaujantis daug kompleksiškesniais kriterijais nei tik tikras įkapės tipas kape.

grupei priskiriami kapai su penkiais ar daugiau romėniškojo importo tipais kape. Tokiu būdu autorė išskiria tris skirtingų turtingumo lygių centrus. Pirmojo turtingumo lygio centrai priskiriami tik *Himlingøje* kapinynas, antrojo lygio centrai priskirtini kapai yra *Himlingøje* ir *Valløby* kapinynuose, o trečiojo tipo centro kapai randami *Himlingøje*, *Nordrup*, *Kirkebakkegård*, *Gunnerupgårds Mark*, *Slettebjerggård*, *Skovgårde*, *Torslunde Mark*, *Varpelev*, *Borritshoved*, taip pat šio tipo centrai reikėtų priskirti pastaruosiu metu paskelbtą *Brøndsager* kapinyną (Lund Hansen 1995, p. 461; Boye, Lund Hansen 2009) (6, 7, 8 žemėlapiai). Tiek Lund Hansen, tiek Hedeager kapų kategorijų išskyrimas, deja, apsiriboja pačiais aukščiausiais visuomenės sluoksniais ir neleidžia stebėti žemesnių visuomenės sluoksnių kapų dinamikos. Tarp kaimų vadų, kuriuos reikėtų tapatinti su 2 ir 3 tipo centrų vadais, ir elito centro arba 1 tipo centro, autorės teigimu, egzistavo priklausomybės ryšys, kurį galima pasekti archeologinėje medžiagoje. Šis ryšys suprantamas kaip įpareigojimas teikti centrui vietinę produkciją, o štai centras už tai garantuoja kaimams ir ūkiams apsaugą ir taikos garantiją, tai yra kariaunos apsaugą. Kariauna buvo būtina mainų sistemos veikimui užtikrinti, taip pat stabilumui teritorijoje palaikyti. Nustatyti, būtent kaip vyko galios pasidalinimas tarp centrų, yra sunku (Lund Hansen 1995, p. 465). Manychiau, kad ne tik apsauga, bet ir kiti veiksniai lėmė žemdirbių lojalumą diduomenei. Tai galėjo būti nauda, gaunama, iš klestinčios prekybos, amatų ar pan. Labai tikėtina, kad ši hierarchinė sistema buvo stipriai paremta ir praktikuojamos religijos.

Pastaraisiais metais aiškinant Zelandijos vėlyvojo romėniškojo laikotarpio socialinę hierarchiją P. Ethelbergas sukūrė modelį, kuris labiau nei U. Lund Hansen ar L. Hedeager darbai detalizuoja ne tik aukščiausius, bet visus kapinynų medžiagoje matomus visuomenės sluoksnius (Ethelberg 2000, p. 195). Ethelbergas, siedamas kapų grupes su visuomenės grupėmis, naudojami Tacito *Germanijoje* siūlomomis rangų kategorijomis, nors toks tiesmukas perkėlimas ir kelia rimtų klausimų (Henriksen 2009, p. 327). I kategorijai

(*reges*-karalius) autorius skiria kapus su kolbos pavidalo apyrankėmis argumentuodamas, kodėl būtent ši apyrankė, Zelandijos saloje sutinkama tik vyrų kapuose, yra aukščiausios valdžios simbolis (žr. auksinių rankų papuošalų aptarimą pirmiau). II kategorijai (*duces*-kariuomenės vadai) skiriami kapai su gyvatgalvėmis apyrankėmis, III kategorijai (*princeps*-princai) – kapai su gyvatgalviais žiedais, IV kategorijai (*comites (comitatus)*-karinė palyda) – kapai su paprastais auksiniais žiedais ar (arba) vienu ar keliais importiniais daiktais. V kategorijai (*ingenuos*-laisvi žemdirbiai) priskiriami kapai tik su vietinės gamybos daiktais ir be auksinių žiedų, VI kategorijai (*liberti (servus)*-laisvieji vergai (vergai) – kapai be įkapių. Galima sakyti, kad įvairiais anksčiau aprašytais kategorijų išskyrimo metodais išskirtos kapų kategorijos galiausiai leidžia autoriams pasekti centro *Stevens* apylinkėse įsikūrimą (Hedeager 1990; Lund Hansen 1987; 1988a; 1990; 1995; Ethelberg 2000; 2003; 2011; Boye, Lund Hansen 2009), centro, kaip hierarchiškos organizacijos, turinčios savo satelitinius centrus, kurie atitinkamai turi savo satelitinius centrus, modelį (Lund Hansen 1995). Šios sistemos vizualizacija leidžia susidaryti geresnį santykių tarp centrų vaizdą (23 pav.)

Zelandijos centro užuomazga matyti jau ankstyvojo romėniškojo laikotarpio pabaigoje atskiroms šeimoms sugebant dideliais kiekiais akumuliuoti romėniškojo importo daiktus (*Spejellerup Præstegårdsmark 1, Himlingøje 1875-10* ir *1875-2*). Pereinamajame laikotarpyje įsikuria *Himlingøje* centras, kuris pamažu III a. viduryje jau išplečia savo valdžią visai Zelandijos teritorijai. Valdžios išplėtimas matomas gyvatgalvių apyrankių ir žiedų paplitimo kapuose žemėlapiuose (Ethelberg 2000, p. 156–159). Elito atsiribojimas nuo kitų visuomenės sluoksnių pastebimas ir naujose kapų formose, pirmieji *Himlingøje* kapai buvo degintiniai, įrengti pilkapiuose. C1b–C2 periode (220 – 300 m.) be *Himlingøje* atsiranda dar keli centrai *Valløby* ir *Varpelev*, žymimi kapais su gyvatgalve auksine apyranke, tuo pat metu atsiranda ir mažesni centrai, žymimi auksiniais gyvatgalviais žiedais. Nuo C2 (250–300 m.) periodo *Varpelev* centras galima sakyti iškyla kaip pagrindinis,

nes šiame laikotarpyje *Himlingøje* palaidojimai nusileidžia *Varpelev* ir *Himlingøje* reikšmė sumenksta. U. Lund Hansen, remdamasi retų romėniškojo importo daiktų ir auksinių dirbinių paplitimu, teigia, kad Zelandija galėjo ekonomiškai dominuoti ir Skonėje⁸ bei rytinę Fiuno salos dalį, bent jau iki C2 periodo (250–300 m.), kai Fiuno saloje iškyla vienas iš aiškių turto centrų, pavyzdžiui, *Årslev*, *Eskildstrup*, *Sanderumgård* kapas 2 (Lund Hansen 1995, p. 462), tačiau šie kapai jau neišskiriami gyvatgalvių papuošalų pagrindu, o išsiskiria unikaliais romėniškais daiktais ir kitais turtingais papuošalais. Zelandijos saloje stipriai išreikšta mada socialinę padėtį žymėti gyvatgalviais žiedais pastebėta ir Šiaurės Jutlandijoje (C1b–C2 (220 – 300 m.)), galimai kaip ryšių tarp teritorijų aukščiausio visuomenės sluoksnio atspindys (Lund Hansen 1995, p. 462). C3 periode Zelandijoje nebesutinkame gyvatgalvių valdžios simbolių, drastiškai krenta importo kiekis.

Norint suvokti visuomenę kaip visumą neužtenka susipažinti su aukščiausiais visuomenės sluoksniais. Labai svarbu mėginti pažinti ir paprasto visuomenės atstovo vietą ir funkciją nagrinėjamoje visuomenėje. Remiantis archeologijos duomenimis, daug lengviau kalbėti apie aukščiausius visuomenės sluoksnius, nes tokius asmenis pažymintis daiktiškumas geriau atsispindi archeologinėje medžiagoje. Tačiau šiokios tokios paprasto žmogaus gyvenimo detalės irgi gali būti pastebėtos archeologinėje medžiagoje. Taip pat labai svarbu panagrinėti socialinius indentitetus, kuriuos atskleidžia skirtingų lyčių ir amžiaus grupių kapai.

Kapinynų dydis gali būti vienu iš žmonių gyvenimo kartu ar atskirai rodiklių. Nors, kaip buvo nustatyta šio skyriaus pradžioje, negalima teigti, kad romėniškajame laikotarpyje buvo laidojami visi žmonės, bet ta dalis, kuri buvo palaidota, tikėtina, turėjo atspindėti tam tikrą tvarką visuomenėje. Kai kuriais atvejais galima sakyti, kad kapinynų sąranga tiesiogiai atspindi gyvenvietės

⁸ Dėl Skonės dominavimo kyla abejonių, kurias aptarsiu nagrinėdama Skonės medžiagą.

(kaimo) ūkių išsidėstymą vienas kito atžvilgiu (Herschend 2009, p. 85). Turtingi kapinynai kaip *Catrinedal*, *Keldbylille*, *Himlingøje*, *Varpelev*, *Valløby* ir pan. paprastai buvo įrengti nedideliuose kapinyuose – vienos šeimos (sodybos) nekropolyje. Mokslininkai pastebi, kad didesniuose kapinyuose ne retai galima išskirti kapų grupes, kurios, tikėtina, atspindi atskiras sodybas (Jørgensen 1988, Ethelberg 2000 ir kt.). Didesni kapinynai greičiausiai byloja apie bendruomenę, sudarytą iš kelių namų ūkių, įsikūrusių vienoje gyvenvietėje, o nedideli greičiausiai atspindi tik vieno namų ūkio palaidojimus. Kol kas Zelandijos romėniškajame laikotarpyje žinomi tik trys didesni kapinynai (*Simonsborg*, *Klintergård*, *Vindinge*), bet jų, ko gero, turėjo būti gerokai daugiau, nes tokiuose kapinyuose buvo palaidota didžioji visuomenės dalis. *Simonsborg* kapinyno atidesnė analizė leidžia pamatyti, kad patys turtingiausi šio kapinyno kapai papuola tik į 4 kapų kategoriją su tokiais radiniais kaip keli keramikiniai indai, lenktas peilis, yla, verpstukas ir akmuo (*Simonsborg k. 10*) ar panašiais darbo įrankiais (*Simonsborg k. 21*). Kapinyne yra dar kelios kategorijos kapų – kapai su dviem geležiniais darbo įrankiais, kapai su vienu darbo įrankiu ir kapai be nieko. Kapai su daug darbo įrankių yra kapų grupės centre ir visada priklauso vyresniam žmogui (Liversage 1980, p. 29, 14 pav.). Tikriausiai čia turime atskirų namų ūkių palaidojimus, kurių centriniams suteikiami šeimos ūkio pajėgumą simbolizuojantys daiktai. Kad *Simonsborg* kapinyne kartu palaidoti kelių šeimų atstovai, liudija ir genetiniai kapinyno kaulinės medžiagos tyrimai. Visi šeši ištirti *Simonsborg* kapinyne palaidoti individai nebuvo genetiškai susiję (Melchior 2011, p. 90). *Klintergård* kapinynas daug didesnis, turtingiausias šio kapinyno kapas priklauso apie 50 metų moteriai, kuri be prie jos padėto puodo su maistu dar buvo padabinta dviem segėmis (*Klintergård k. Tt*). Šio didelio kapinyno kontekste tai ypatinga prabanga, bet bendrame kontekste šis kapas yra tik 4 kategorijoje. Kapas yra maždaug kapinyno viduryje. Vos keletas kitų kapinyno kapų turėjo puodų ar, pavyzdžiui, žalvarinę adatą (*Klintergård k. Dd*). Kapų sankaupas šiame kapinyne daug sunkiau išskirti (Liversage 1980, p. 22, 9 pav.), bet kapinyno dydis byloja, kad čia artimai gyventa keletu namų ūkių. Tai, kad namų ūkiams

priskirtinos kapų grupės kapinyuose yra labai nežymiai išskirtos, jeigu iš viso išskirti, nurodo bendruomeninį kapinyo pobūdį, o tai tik pagrįsdžia supratimą, kad kasdieniame gyvenime šie žmonės buvo glaudžiai susiję siekdami bendros gerovės ar tiesiog mėgindami išgyventi.

Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio antrosios pusės *Vindinge* kapinyne (320-400) iš viso tyrinėti 107 kapai, kapinynas laikomas visiškai ištyrinėtu. Dauguma kapų labai neturtingi, dažniausiai kapuose būna nuo 1 iki 3 keramikinių puodų, kartais kaulinės šukos ir retais atvejais pasitaiko karolių apvarų (Bygherrerapport for arkæologisk udgravning af gravplads fra 300-talet, ROM 555). Tačiau kapinyne yra ir keli kapai, kurie išsiskiria iš kitų. Kape *DQ* be trijų puodų, šukų, audimo svarelis buvo dvi geležinės segės ir iš 60 gintaro karolių susidedanti apvara. Kape *ED* buvo 3 puodai, šukos ir dvi stiklo karolių apvaros, kurių viena susidėjo iš 50 karolių. Kape *FK* buvo vienas puodas ir iš 200 stiklo karolių suverta apvara bei segė. Kapinyne galima išskirti ir dar vieną kapų kategoriją, tai du kapai, įrengti ypač giliose duobėse, abu su aiškiais apiplėšimo dar priešistoriniais laikais žymėmis (kapas *DP* ir *EL*). Nors kapų įkapės buvo išjudintos, o dalis gal ir pavogta, bet matyti, kad tai neeiliniai kapai. Kape *DP* rasti puodai, šukos, stikliniai ir gintaro karoliai, auksinis ir du žalvariniai smeigtukai. Kape *EL* buvo šukos, puodų šukės, per 100 gintaro karolių, stiklo karoliai, segė, sidabrinis ir auksinis įvijinis žiedai bei romėniško stiklinio indo šukės. Taigi šiuose kapuose rasta romėniškojo importo ir auksinių papuošalų, o tai jau yra daiktai, priskiriami aukščiausiems visuomenės sluoksniams. Kadangi abu kapai apiplėšti, negalime tiksliai pasakyti, kiek tokių daiktų buvo kape, bet manyčiau, kad bendrame kategorijų suskirstyme jie galėtų patekti į IV Ethelbergo išskirtą kategoriją, būtent į palydą (*comites*), o savo bendruomenėje jie neabejotinai užėmė vadovaujamą padėtį. Įdomu tai, kad aukščiausių visuomeninių statusą šiame kapinyne atspindi du moterų kapai, atitinkamo lygmens vyrų kapų nerandame. Kiti kapinyo kapai reprezentuoja laisvuosius (*ingenui*), laisvuosius vergus (*liberti*) ir vergus (*servus*). Lygiai tokią pačią visuomenės struktūrą galime atsekti ir kitame, mažesniame

Zelandijos kapinyne *Engbjerg* (Lund Hansen 2009, p. 259). Šiame 24 kapus turinčiame kapinyne labiausiai išsiskiriantis kapas nr. 4 atitinka Ethelbergo IV (palyda (*comites*) kategoriją, dar trys vyrų kapai priklauso laisviesiems (*ingenui*) ir Lund Hansen juos supranta kaip vyrus, prireikus galinčius kariauti (Lund Hansen 2009, p. 258). Kiti kapai reprezentuoja laisvuosius ir nelaisvuosius žemdirbius. Šių dviejų kapinynų analizė leidžia susidaryti vaizdą, kaip atrodė gyvenvietės vidinis susisluoksniavimas. Ar tikrai išskirtos kapų kategorijos turi tokias reikšmes, kaip siūlo kai kurie autoriai (Lund Hansen 2009; Ethelberg 2000; 2009), negalima tiksliai atsakyti, bet aiškiai matyti, kad eilinės gyvenvietės kapinyne (tikėtina, kad ir pačioje gyvenvietėje) buvo toks susisluoksniavimas. Turtingiausias šių kapinynų kapus, matyt, reikėtų laikyti bendruomenės ar gyvenvietės vadų kapais. Kapų kategorijų išskyrimo studijos gali daug daugiau atskleisti jų rezultatus sulyginus su gyvenviečių medžiaga, todėl galutinės išvadas apie visuomenės stratifikaciją bus galima padaryti tik aptarus gyvenvietes.

2.1.3. Vyrai, moterys, vaikai

Norint suprasti visuomenės struktūrą labai svarbu suprasti socialinį vyro, moters ir vaiko statusą. Tradiciškai manoma, kad romėniškuoju laikotarpiu vyro vaidmuo visuomenėje buvo daug svarbesnis nei moters. Turtingi moterų kapai, turintys tokias pat įkapes kaip vyrų, rodo, kad ir moteris galėjo būti svarbi visuomenėje. Iš viso 44 % ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapų, osteologiškai identifikuotų kaip moterų ir 21 % osteologiškai identifikuotų kaip vyrų, turėjo įkapes. Tyrimai rodo, kad ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje Zelandijos saloje vyrai neturėjo specifinių vyriškų įkapių, visos įkapės, rastos vyrų kapuose, galėjo būti ir moterų kapuose. Tokia situacija yra dėl to, kad saloje iš šio laikotarpio neturima kapų su ginklais. Bet šiai analizei yra svarbu kitas dalykas, moterų kapuose, priešingai nei vyrų, galima rasti specifinių, tik moterims priskirtinų įkapių. Tai sagutės, stiklas, žalvariniai indai, verpstukai ir akmuo. Dėl importinių daiktų buvimo tik moterų kapuose negalime būti tokie tikri, nes daugelio kapų su importiniais dirbiniais mirusiųjų

lytis nebuvo nustatyta osteologiškai. Bet tikrai žinome, kad tokie prabangūs daiktai buvo skirti ne tik vyrams. Verpstukai ir akmenys buvo tik moteriškos įkapės. Tik šios dvi įkapės ankstyvajame laikotarpyje simbolizavo lytį, šios įkapės gali būti siejamos su mirusiosios užsiėmimu, bet gali rodyti ir tam tikrą vietą visuomenėje. Verpstukai apskritai nėra paprasta įkapė, ji dažnai siejama su apeigomis (Cassel 1998, p. 49).

Pastaraisiais dešimtmečiais pasipildžiusi Zelandijos kapinynų osteologinių tyrimų medžiaga leidžia paneigti ankstesnę nuomonę, kad vėlyvuju romėniškuoju laikotarpiu buvo laidojama daugiau vyrų nei moterų (Sellevold, Lund Hansen, Jørgensen 1984). Kaip ir anksčiau, C1b periode (220 – 260 m.) moterų įkapės nedaug kuo skyrėsi nuo vyrų. Abiejų lyčių mirusiųjų socialinė padėtis buvo simbolizuojama gyvatgalviais auksiniais papuošalais, romėniškuoju importu. Šiame laikotarpyje atsiranda ryškesnių lytį indikuojančių įkapių: atsiranda pavieniai vyrų kapai su ginklais ir žirgo aprangos detalėmis, su paausuotomis perpetėmis; moterų kapuose atsiranda prabangūs smeigtukai, laikę galvos apdangalą, rozetinės segės, segės su tutuliu, berloko pavidalo kabučiai ir ilgos karolių apvaros. Atrodo, kad šiuo laikotarpiu moters aukštą padėtį siekiama ypač pabrėžti. C2–C3 periode (260–350 m.) papuošalų tipai keičiasi, bet iš esmės per visą periodą visi šie prabangūs moters papuošalai išlieka.

Turtingo *Skovgård* kapinyno osteologinių tyrimų duomenys parodė, kad iš 18 skeletų, kurių 17 priskiriama moterims, nei viena moteris su kita nebuvo susijusios kraujo ryšiu (Melchior 2009 p. 90). Jeigu tai nėra klaida, tai labai keičia mūsų supratimą apie laidoseną mažuose turtinguose kapinyuose. Bet kokių atveju, panašu, kad šios moterys į šį kapinyną pateko iš skirtingų vietų. Moterų amžius labai įvairus: 8 jaunos moterys, 5 vyresnės ir 4 mažos mergaitės. Lund Hansen mano, jog tai, kad moterys atvyko iš kitų kaimų, o gal

net tolimų teritorijų, rodo gyvavus egzogaminę vedybų sistemą⁹ (Lund Hansen 2011, p. 39). Šią hipotezę pagrindžia ir *Himlingøje* osteologinių tyrimų rezultatai, rodantys, kad šio kapinyno vyrai buvo susieti artimais kraujo ryšiais (*HIML 1894-1* ir *HIML 1978-35*) (Lund Hansen 1995). L. Hedeager su tokia interpretacija nesutinka, jos argumentai, kad tie patys simboliai buvo naudojami tiek moterų, tiek vyrų socialinei pozicijai demonstruoti, įrodo, kad visuomenė buvo bilateralinė, kur moteris turėjo aukštą statusą ir tiek vyrai, tiek moterys galėjo sudaryti vedybines sąjungas bei paveldėti turtą (Hedeager 1990). Manoma, kad archeologinė medžiaga mums suteikia nepakankamai duomenų nustatyti patriarchalinės, bilateralinės ar matriarchatinės santvaros egzistavimą. Bet faktai sako, kad turtingose šeimose moterys būdavo atsivedamos iš tolimesnių vietovių (*Skovgård* pavyzdys), jos tikrai buvo svarbios (turtingi kapai), bet ar tai parodo jų asmeninį turtą ir savarankiškumą, ar simbolizuoja šeimos turtą ir statusą, nustatyti nėra galimybių. Man atrodo įtikinamiausia hipotezė, kad moteris buvo svarbi kaip tik tuo, kad per ją (vedybomis) buvo sudaromos sąjungos su kitomis šeimomis. Sąjungininkų turėjimas galėjo sustiprinti ir šeimos įtaką aplinkiniam pasauliui. Todėl moterys buvo laidojamos su visais valdžios simboliais, nes sudarant sąjungas buvo labai svarbu moters priklausymas vienai ar kitai šeimai.

Atskiro nagrinėjimo reikalauja Zelandijos vaikų kapai, kurių buvo labai nedaug, jie sudaro tik 4,1 % visų palaidojimų. Pusė jų yra vaikų iki 6 metų, o pusė nuo 6–12 (14). Toks mažas vaikų skaičius yra būdingas Pietų Skandinavijai, Britanijai, daliai Vokietijos, nors, be jokios abejonės, neatitinka tikrovės. Vaikų mirtingumas greičiausiai buvo daug didesnis, tai reiškia, kad ir jie buvo laidojami kitur. Tiek Danijos, tiek Vokietijos gyvenvietėse kartais aptinkama vaikų palaidojimų namuose, po grindimis, bet tai irgi reti atvejai.

⁹ Egzogaminė vedybų sistema reiškia, kad asmuo tuokiasi už savo šeimos (kaimo arba grupės, kuriai priklauso) ribų, tokia sistema dažniausiai gretinama su patriarchytu; endogaminė vedybų sistema reiškia vedybas toje pačioje šeimoje (kaime, grupėje) ir dažnai sutinkama bilaterinėje visuomenėje, kuri reiškia, kad galimas paveldėjimas tiek vyro, tiek moters šeimos linijoje (Keesing 1985, p. 220).

Gal jie buvo laidojami laukuose ar miškuose, gal vandens telkiniuose. Bet kokių atveju tai buvo laidosena, nepaliekanti pastebimų pėdsakų archeologinėje medžiagoje. Vaikų kaulai sudūla daug greičiau ir jie buvo laidojami be jokių įkapų, todėl tokius palaidojimus sunku aptikti (Sellevold, Lund Hansen, Jørgensen 1984).

Nežiūrint to, dalis vaikų buvo palaidota kapinynuose kartu su suaugusiais. Vaikų kapai nepasižymi turtingomis įkapėmis, bet jų turi. Dažniausia tai keramikiniai puodai, adatos ar pan. Vaikai iki 6 metų labai dažnai randami dvigubuose kapuose kartu su suaugusiuoju ar kitu vaiku. Be to, viename kape su vaiku rasta ir akmenų konstrukcijų, kas šiaip buvo retas reiškinys Zelandijos saloje. Mano manymu, vaikų kapus reikėtų traktuoti kaip ritualinius palaidojimus. Gal tai buvo susiję su kažkokiu nelaimingu atsitikimu, liga ar kitomis priežastimis, kurios privertė bendruomenę su tais vaikais pasielgti netradiciškai. Kartais mokslininkai vaikų kapus traktuoja kaip ypatingą vietą visuomenėje užimančių tėvų vaikus (Sellevold, Lund Hansen, Jørgensen 1984), bet archeologinė medžiaga vargu ar patvirtina šią prielaidą. Mat didžioji dauguma romėniškojo periodo vaikų kapų buvo rasti ne nedideliuose, elito šeimoms priskiriamuose palaidojimuose, o didesniuose, bendruomeniniuose kapinynuose (*Simonsborg, Vindinge* ir pan.), kur turtingiausi kapai priskirtini tik IV kategorijai. Viena išimtis yra *Skovgård* kapinynas, bet, kaip jau minėjau, šio kapinyno mirusiųjų sudėtis labai keista – 17 tarpusavyje kraujo ryšiais nesusijusių moterų. Matyt, palaidojimai šiame kapinyne priskirtini ypatingiems, gal net religinio pobūdžio atvejams, o ne taisyklei.

Svarbu išsiaiškinti, nuo kurio amžiaus asmuo jau buvo laikomas visaverčiu visuomenės nariu ir priimamas į bendruomeninius kapinynus. Rasti paauglių kapai dažnai būna su įkapėmis ir, nors neturi valdžios simbolių, atitinka beveik visas kapų kategorijas, lyg ir sumažintas visuomenės atspindys. Gal tai ženklas, kad šie paaugliai jau buvo laidojami ne kaip paaugliai, bet kaip suaugusieji. Deja, osteologiniai tyrimai nustato labai platų mirusiojo amžiaus spektrą nuo

12 (14) iki 17 (19). Tai amžius, kai kūnas labai greitai vystosi ir bręsta, todėl gal kartu su bendruomene palaidoti individai jau buvo pasiekę 17 (19) ar kitą amžių, nuo kurio jie buvo traktuojami visaverčiais visuomenės nariais ir laidojami bendruose kapinynuose. Iš šių tyrimų galima daryti išvadą, kad vaikai nebuvo tėvų turto paveldėtojai ir bent jau iki tam tikro amžiaus nebuvo laikomi visaverčiais visuomenės nariais.

Suaugusių Zelandijos mirusiųjų kapų analizė įvertinant mirusiųjų amžių irgi davė įdomių rezultatų. Atsiskleidė aiški tendencija į vyresnių moterų kapus dėti daugiau įkapių nei į jaunų. Kuo vyresnis mirusysis, tuo dažniau jam į kapą bus įdėtos įkapės, visos moterys, kurių amžius osteologiškai nustatytas kaip *maturus (senilis)*, turėjo įkapes. Vyrų kapuose tendencija kiek kitokia. Įkapių skaičius auga su amžiumi iki tol, kol vyras pasiekia brandų amžių, vėlesniame amžiuje vyrai buvo laidojami su mažesniu įkapių skaičiumi. Taigi vyresniame amžiuje moterys turėjo gerbiamą poziciją visuomenėje, o vyrų pozicija susilpnėdavo, matyt, tai buvo susiję su vyro fizinių jėgų silpnėjimu ir atitinkamai mažesne nauda, kurią galėjo atnešti visuomenei.

Remiantis K. Randsborgo tyrimais Danijos kapinynų pagrindu, 30 % moterų ir 50 % vyrų pasiekdavo subrendusį (*maturus*) amžių (Randsborg 1984). Kiti tyrimai irgi rodo, kad turtingi kapai dažnai priklausė vyresniems žmonėms, kas rodo, jog pasiturinčių žmonių gyvenimo amžius būdavo ilgesnis (Sellevoid, Lund Hansen, Jørgensen 1984). Natūralu, kad tai siejama su geresne jų gyvenimo aplinka: geresniu maistu, mažesniu darbo krūviu ir pan. Tokią analizę atlikti remdamasi tik Zelandijos salos medžiaga negaliu, nes, kaip minėjau, didelė dalis turtingų kapų neištirta osteologiškai. Tačiau Zelandijos salos neturtingų kapų medžiaga rodo, kad mirties amžius šioje saloje smarkiai lenkė Danijos vidurkį, ypač moterų mirties amžius buvo vėlesnis nei kitur Danijoje. Tai leidžia daryti išvadą, kad Zelandijos saloje gyventojai turėjo šiek tiek geresnes gyvenimo sąlygas nei likusioje Danijos teritorijoje.

Apibendrinant galima kelti prielaidą, kad Zelandijos salos kapinynų medžiagoje matoma labai didelė visuomenės stratifikacija. P. Ethelbergas situaciją Zelandijos saloje romėniškajame laikotarpyje apibūdina kaip pirmosios „karalystės“ įkūrimą, dažnai situacijai apibūdinti vartojamas terminas – „ankstyvosios valstybės kūrimosi stadija“ ir pan. (Ethelberg 2000, p. 195; Hedeager 1990; Lund Hansen 1995). Ką konkrečiai autoriai turi mintyje vartodami šią terminiją? L. Hedeager pabrėžia, kad geležies amžiuje vykęs laipsniškas perėjimas iš gentinės bendruomenės į viduramžiais egzistavusių valstybių visuomenės modelį buvo ilgas ir nestabilus procesas. Terminas „ankstyvosios valstybės kūrimosi stadija“ gali būti vartojamas tik tada, kai yra įgyvendinamos visos šios sąlygos: vado išsiskyrimas; valdžios centralizacija; struktūrų pastovumas, bent jau iki tam tikro lygmens; ir išsilaisvinimas iš gentinės bendruomenės ryšių (Hedeager 1992, p. 83–87). P. Ethelbergas ankstyvosios valstybės kūrimosi stadiją apibrėžia kaip politinę struktūrą, atitinkančią šiuos archeologiškai atsekamus kriterijus: centralizuotas ginklų administravimas ir tam tikra profesionalios kariuomenės forma; didelių bendruomeninių konstrukcijų buvimas; centralizuotas ritualų ir religijos praktikavimas, kaip, pavyzdžiui, didelę bendruomenės dalį įtraukiančios aukojimo apeigos; kapinynų ir gyvenviečių naudojimo pastovumas ir tęstinumas; romėniškojo importo monopolizacija (Ethelberg 2011, p. 69). Kiti autoriai šiuos kriterijus patikslina: labai turtingų kapų, bendrų gynybos sistemų buvimu, infrastruktūros plėtra, centrinių prekyviečių kūrimu (Boye, Lund Hansen 2009, p. 256). P. Ethelbergo ankstyvosios valstybės apibrėžime nebelieka reikalavimo elitui išsiskirti (sugriauti) tradicinę giminę bendruomenę ir nebesilaikyti tradicinių pareigų savo bendruomenei, nors, pagal Kristianseno, būtent šis pokytis ir lemia visai naują valdžios suvokimą ir naujas socialinio gyvenimo sąlygas; be to, šie pasikeitimai turi būti tiek formalizuoti, kad nebebūtų galima grįžti į gentinę bendruomenę (Kristiansen 1991). Istorikai ankstyvosios valstybės formavimo procesus mato vėlesniais laikais nei mūsų aptariamas laikotarpis. Ar iš tiesų romėniškajame laikotarpyje Zelandijos saloje jau matome ankstyvosios valstybės formavimosi bruožus? Klausimas labai

sudėtingas ir, matyt, neturintis vienareikšmio atsakymo. Siekiant išvengti teorinių diskusijų dėl terminų, kurie suponuoja tam tikrą daug vėlesnio laikotarpio situaciją, į klausimą apie visuomenės konsolidaciją ir vidinę tvarką lengviau atsakyti atskirai išanalizavus anksčiau keliamus archeologiškai atsekamus kriterijus ir kitus visuomenės gyvenimo aspektus ne tik Zelandijos saloje, bet ir visoje Pietų Skandinavijoje bei laikantis nuomonės, kad, yrant gentinei bendruomenei ir svarbiausiu visuomeniniu elementu tampant šeimai, daugelis bendruomeninei santvarkai būdingų tarpusavio gyvenimo bruožų savaime per trumpą laiką neišnyko, jie ir toliau egzistavo ir pamažu keitėsi. Ši teiginį įrodo daugelis bendruomeninio gyvenimo normų, patekusių į ankstyvaisiais viduramžiais sukurtus teisynus. Barbarų teisinės tradicijos sąvadų analizė, kurios pagrindu mėginta atsekti archajinės kultūros palikimą, parodė, kad barbarų teritorinės politinės organizacijos, vadinamos gentimis, neturėjo administracinės prievartos įrankių, o jų socialinė integracija rėmėsi didžiule tradicijos jėga ir savosios grupės spaudimu individui (Modzelewski 2007, p. 12).

2.2. Baltijos jūros salos ir Skonė

Atlikti tokios išsamios kapinynų analizės, kaip buvo atlikta Zelandijos salos atveju, neturiu galimybės dėl darbo apimties. Pasitenkinsiu kitų autorių atliktų tyrimų duomenų apibendrinimu. Žinoma, beveik kiekvienas autorius turi savo, vietinei situacijai pritaikytą kapų kategorijų išskyrimo būdą, todėl, norint sulyginti įvairių autorių tyrimų duomenis iš skirtingų teritorijų, reikės ieškoti bendrų vardiklių, bet nemanau, kad tai sutrukdytų palyginti visuomenių struktūras iš esmės.

2.2.1. Bornholmo salos kapinynai

Bornholmo sala, nors nėra didelė, turi vieną didžiausių priešistorinių paminklų skaičių Danijoje, dauguma jų – kapinynai. Romėniškuoju laikotarpiu buvo laidojama dideliuose kapinyuose, tokiuose kaip *Slusegård* (1446 kapai),

Store Kannikrgård (1200), *Grødbygård* (235), bet yra žinoma ir gerokai mažesnių – *Snaphøj* (33 kapai) ir pan. Mažesni nėra visiškai ištyrinėti, todėl kapų skaičius juose gali būti gerokai didesnis. Didieji kapinynai buvo įkurti ankstyvajame geležies amžiuje ir naudojami iki viduriniojo geležies amžiaus vidurio, kur daugelyje kapinynų laidojimas nutrūksta.

Kapinynai Bornholmo saloje žemės paviršiuje buvo žymimi įvairiais būdais: ant kapo pastatytais akmenimis, apvaliais akmenų vainikais, stačiakampiais akmenų vainikais, plokščiais dideliais akmenimis, pilkapiais, sudarytais iš akmenų ir žemių, ir pan. Nuo mūsų eros pradžios mirusieji saloje pradėti laidoti nedeginti, bet neišnyko ir deginimo paprotys, taigi visą nagrinėjamą laikotarpį abu laidojimo būdai puikiai koegzistavo viename ir tame pačiame kapinyne. Inhumacija vyravo, pavyzdžiui, iš 1446 *Slusegård* kapinyno kapų 928 buvo griautiniai. Griautiniai kapai buvo įrengiami akmeniniuose ir mediniuose karstuose, kartais mirusysis iš šonų buvo apdėtas akmenimis. Mirusieji orientuoti dažniausiai Š–P kryptimi, galvomis į šiaurę, vakarinėje salos dalyje vyravo ŠR–ŠV orientacija. Degintiniai kaulai dažniausiai randami duobėse, su laužo liekanomis, bet būta ir kitokio degintinių kapų įrengimo: duobėje randami tik iš laužo išrinkti kauliukai, kaulai sudėti į keramikinius indus ir t. t. Kai kuriuose kapinyuose, pavyzdžiui, *Slusegård*, vienoje kapinyno vietoje buvo laidojami įvairaus laikotarpio mirusieji, bet dažniausiai kapinynai turėjo tendenciją plėstis į pietus ir vėlyvesni kapai buvo įrengti ne tarp, o šalia ankstesnių palaidojimų (*Store Kannikrgård*, *Snaphøj*) (Klindt-Jensen 1978, p. 15–17).

Toliau aprašomos kapų kategorijos išskirtos B. M. Rasmussen tyrimo *Slusegård* kapinyno pagrindu, kai kurie apibendrinimai bus daromi remiantis L. Jørgenseno didžiųjų Bornholmo kapinynų tyrimais, nes mažesnių kapinynų medžiaga, deja, nėra publikuota (Jørgensen 1988; Rasmussen, Lind 2010). Bornholmo kapus pagal įkapes jau nuo ankstyvojo romėniškojo laikotarpio galima padalyti į vyrų, moterų ir nenustatytos lyties kapus, turinčius paprastas įkapes kaip peiliai ir puodai. Bornholmo kapinyuose randama nemažai vaikų

kapų ir, nors jų skaičius gal nevisiškai atitinka duomenis iš Vokietijos ar Lenkijos, bet leidžia konstatuoti, kad vaikai buvo laidojami kartu su suaugusiais visuomenės nariais (Jørgensen 1988, p. 26; Rasmussen, Lind 2010, p. 21 - 52). Kiek mažesnę nei kitur vaikų skaičių galima paaiškinti kaulų minkštumu ir greitesniu jų sunykimu. Vaikų kapai paprastai buvo be įkapių, kalbėti apie specifines, tik vaikams skirtas įkapes irgi negalime, gal tik pastebima tendencija į vaikų kapus dėti mažus, neornamentuotus keramikinius puodelius. Paauglių kapai tam tikrais atvejais turi įkapių, ginklų berniukų ir papuošalų mergaičių atveju. Tai gali atspindėti tam tikrų aukštų visuomenės sluoksnių vaikų kapus, bet greičiausiai šie paaugliai buvo palaidoti taip, kaip laidojami visaverčiai visuomenės nariai. Amžiaus ir įkapių suliginimas *Slusegård* kapinyne rodo, kad daugiausia įkapių turėjo asmenys tarp 35–55 m., vyresnio amžiaus žmonių socialinė padėtis aiškiai menksta (Rasmussen, Lind 2010, p. 89).

Ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu (10 – 150 m.) vyrų kapai pagal įkapių tipus ir kombinacijas išskiriami į tris kategorijas. A kategorijai priklauso kapai su pilnu ginklų komplektu – kalavijas, ietis, skydas ir (ar) pentinai. Ši kategorija iš tiesų yra labai maža. B kategorijai priklauso skirtingos kelių ginklų kombinacijos ir (ar) kapai su raitelio atributika, kape beveik visada yra kalavijas. Tikslias ginklų kombinacijas kape sunku nustatyti, nes nemaža dalis šio laikotarpio kapų su ginklais senovėje buvo apiplėšti. C kategorijai priklauso kapai be ginklų, bet su įvairiomis tokių daiktų kaip skustuvas, yla, žirklys, molinis indas kombinacijomis. Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio moterų kapai skirstomi į dvi kategorijas. Nedidelė kapų grupė, išsiskirianti papuošalais iš brangiųjų metalų: paausuoti ir pasidabruoti stiklo karoliai, auksiniai berloko kabučiai, sidabriniai kabučiai, smeigtukai plaukams, tokiuose kapuose yra ir tokių papuošalų kaip segės ar paprasti karoliai (A kategorija), šiuose kapuose labai retai randama daugeliui to laikotarpio moterų būdingų daiktų – verpstukų ir verpimo kabliukų. Pastebėta, kad kuo kape daugiau papuošalų, tuo kapas turtingesnis ir kitomis įkapėmis. Kitai moterų kategorijai (B) priskiriami kapai

su standartinėmis moterų įkapėmis: verpstukais ir verpimo kabliukais, segėmis, karoliais, peiliuku, adata, kaulinėmis šukomis, diržo skirstikliais. Rasmussen nemano, kad šioje didelėje kapų grupėje būtų galima pagal tam tikrus aiškius požymius išskirti mažesnes grupes, ji šios grupės kapus mato kaip įvairias to paties lygio variacijas ir traktuoja ją kaip panašaus turinio lygio homogenišką asmenų grupę. Daugiau kaip pusė ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapų neturi mirusiojo lytį identifikuojančių įkapių ir didžioji dauguma šių kapų yra labai neturtingi. Kategorija apima kapus su keliomis ar viena įkape: skustuvais, peiliais, segėmis, sagtimis, yломis, puodais. Ši grupė skiriama į C kategoriją, suprantamą kaip pagrindinės paprastos visuomenės dalies kapus, kurių palaidojimuose lyties akcentavimas nebuvo svarbus. Atrodo, kad lytis buvo pabrėžiama laidojant tik aukštesnių visuomenės sluoksnių mirusiuosius (Rasmussen, Lind 2010, p. 24–26, 31).

Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje (C1a–C1b (150 – 260 m.)) periode toliau išlieka tendencija dalį moterų laidojant papuošti išskirtiniais papuošalais. Moterų kapai išskiriami į tris grupes. Pirmoji apima kapus su sidabrinėmis antkaklėmis, plaukų papuošalais su auksinėmis plokštelėmis, sidabrinėmis segėmis, 3–5 žalvarinėmis segėmis, geležinėmis šukomis ir ilgomis karolių apvaromis (A). Patys išskirtiniausi šios kategorijos kapai su sidabrinėmis antkaklėmis raktų pavidalo skylute ir kabliuku. B kategorijai priskiriami kapai su mažiausiai 2 segėmis, dažnai verpstuku, keliais karoliais, peiliu, kaulinėmis šukomis ir (ar) moliniu indu. C kategorijai skiriami kapai be segių, bet su vienu ar keliais buitinais daiktais: peiliu, kaulinėmis šukomis, puodu. Vyrų kapai šiame periode išsiskiria ne taip ryškiai kaip ankstesniame. Tik 10 % kapų turi ginklus ar raitelio aprangos detales. Nežiūrint to, galima išskirti vyrų kapų kategoriją su pilnu ginklų komplektu: kalaviju, skydu ir ietimi (A). Viena iš kelių tokių *Slusegård* kapinyne rastų kapų dar buvo romėniškojo importo ir auksinis žiedas. B kategorijai skiriami kapai su daliniu ginklų komplektu, kuris gali smarkiai įvairuoti, ar pentiniais. C kategorija apibūdinama kaip kapai be ginklų, turintys kelis iš šių daiktų: vieną segę, sagtį,

šukas, peilį, puodą¹⁰. Labai retais atvejais kapuose be ginklų pasitaiko romėniškojo importu. Rasmussen tai mato kaip tam tikrą šios grupės dichotomiją, bet detaliau šio reiškinių nenagrinėja (Rasmussen, Lind 2010, p. 32). Kadangi *Slusegård* kapinyno osteologiniai tyrimai patvirtina, kad ginklai buvo dedami į jaunų ir vidutinio amžiaus vyrų kapus ir tik labai retais atvejais į vyresnio amžiaus kapus, todėl vyrų kapai su romėniškais indais gali reikšti svarbų mirusiojo statusą, nesiejant jo su karyba. Todėl priskirti šiuos kapus prie kategorijos, atspindinčios žemiausią socialinį sluoksnį, gali būti klaida.

Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio antrojoje pusėje (C2–D (250–450 m.)) ir toliau matomas turtingesnių kapų pasidalijimas į vyrų ir moterų. Vyrų kapuose išskiriamos tik dvi kategorijos: kapų su daliniu ginklų komplektu (toks kapas yra tik vienas) ir kapų be ginklų, su diržo detalėmis, įrankiais ir puodais. Autorė pastebi, kad yra keli kapai be pirmiau minėtų daiktų, bet su romėniškuoju importu. Dėl visiško moteriškų įkapių nebuvimo kape autorė šiuos kapus skiria vyrams (Rasmussen, Lind 2010, p. 29). Išnykus ginklų dėjimo į kapus papročiu labai tikėtina, kad romėniškasis importas, kaip ir visoje Skandinavijoje, žymėjo aukščiausio visuomenės sluoksnio kapus. C2–D periodo (250–450 m.) moterų kapai atvirkščiai, į kategorijas skiriasi labai ryškiai. A kategorijai priklauso kapai su išskirtiniais papuošalais: prabangiomis segėmis („pragtfibula“) ir dideliu kitų segių skaičiumi, sidabrinėmis antkaklėmis, ilgomis karolių apvaromis. B kategorijai priklauso moterų kapai su standartinėmis moterų įkapėmis: sege, neilgais karolių vėriniais, vepstukais, kaulinėmis šukomis (Rasmussen, Lind 2010, p. 29, 32).

Pirmiau aprašytas kategorijas Rasmussen išskyrė remdamasi korespondencine analize. Norėdama įsitikinti, ar šie rezultatai teisingai rodo visuomenės susisluoksniavimą, autorė pritaikė RTS metodą ir abiejais būdais

¹⁰ Ši grupė, kaip ir ankstesniame laikotarpyje, gali turėti ir moterų kapų, bet mirusiųjų laidojimas ant nugaros, kas yra būdinga vyrų kapams, rodo, kad didžioji dauguma šių kapų priskirtini vyrams.

gautus tyrimo rezultatus palygino. Lyginamoji analizė parodė, kad tyrinėti kapai tikrai gali būti suskirstyti į šias kategorijas ir pagal jų turtingumą. Taip pat buvo patvirtinta hipotezė, kad kapai be lytį identifikuojančių įkapių rodo žemiausią turto lygmenį (Rasmussen, Lind 2010, p. 36). Apibendrindama savo tyrimus, autorė sudėlioja viso periodo stratifikacijos piramidę. Ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje didžioji dalis gyventojų priklauso vidutiniam ir žemiausiam socialiniam sluoksniui, kur vidutinis sluoksnis nežymiai auga, palyginti su ankstesniuoju laikotarpiu. Aukščiausias visuomenės sluoksnis labai nedidelis, bet rodo šokią tokių turto augimą visuomenėje, kuris ir yra susikcentravęs būtent visuomenės elito rankose. Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje žemiausias visuomenės sluoksnis lieka beveik nepakitęs, išauga vidurinis sluoksnis, nes bendra visuomenės gerovė didėja, bet viršutiniame laiptelyje galima pastebėti išsiskiriant naują visuomenės sluoksnį. Jį reprezentuoja keli labai turtingi moterų kapai ir vyrų kapas su pilnu ginklų komplektu bei romėniškuoju importu. Vėlyvojo romėniškojo periodo antrojoje pusėje autorė pastebi vidurinės klasės standartizaciją ir dar didesnę aukščiausių sluoksnių atsiskyrimą. Didžiausią lūžį visuomeninėje struktūroje autorė pastebi ankstyvojo ir vėlyvojo romėniškojo laikotarpio sandūroje. Atsiradus naujam aukščiausiam visuomenės sluoksniui keičiasi ir statuso simboliai: ankstyvajame geležies amžiuje ir romėniškojo laikotarpio pradžioje neginčijamu statuso simboliu buvo pilnas ginklų komplektas, bet laikotarpio antrojoje pusėje pagrindiniu statuso simboliu tampa išskirtinai prabangūs moterų papuošalai (Rasmussen, Lind 2010, p. 54–55).

Rasmussen sukurtas Bornholmo kapų kategorijų išskyrimo modelis gali būti pritaikytas ir kitiems Bornholmo kapinynams, tai rodo autorės bandymas pasižiūrėti, kaip atrodo *Slusegård* kapinynas kitų to paties laikotarpio kapinynų kontekste (*Store Kannikegård, Enekrogen, Grødby, Slamrebjerg*) (Rasmussen, Lind 2010, p. 79). Pirmiausia matyti, kad aukščiausios kategorijos kapų galima rasti tiek dideliose, tiek mažesniuose kapinyuose, todėl Bornholme tendencijos elito mirusiuosius laidoti atskirai nematome. Ne vienas autorius

Bornholmo dideliuose kapinyuose bandė išskirti kapų grupes, kurias būtų galima priskirti vienai šeimai ar giminei (Jørgensen 1988, Rasmussen, Lind 2010). Nors autoriai ne visada sutinka su konkrečios grupės individų vaidmeniu toje grupėje¹¹, bet pritaria, kad atskirose grupėse buvo laidojami asmenys, priklausę vienai giminei. Dantų patologijos tyrimai iš *Slusegård* kapinyno patvirtina šią autorių hipotezę.

Sekant *Slusegård* kapinyno vietą bendrame kitų kapinynų kontekste, išryškėja, kad C1a periode (150 – 220 m.) tokie turtingų kapų turintys kapinynai kaip *Store Kannikegård*, *Enekrogen*, *Slamrebjerg* dominavo pietinėje Bornholmo dalyje. Bet nuo C1b (220 – 260 m.) situacija pasikeičia ir dominuojančią vietą užima *Slusegård* kapinynas. Rasmussen, įvertindama labai gerą *Slusegård* geografinę poziciją (netoli pietinio Bornholmo kranto, prie upelio žiočių) ir kapinyno turtingumą, kelia hipotezę, kad ši vieta nuo C1b periodo (220 – 260 m.) galėjo būti bent jau pietinio Bornholmo centru (Rasmussen, Lind 2010, p. 80).

2.2. Elando salos kapinynai

Elando salos kapinynai pakankamai gerai ištyrinėti, nors ir ne visa sala buvo tyrinėta tolygiai. Nei vienas kapinynas nėra visiškai tyrinėtas, daugelis kapų atrasta atsitiktinai, todėl dažnai vienoje vietoje žinomi tik 2–3 kapai, todėl sunku daryti išvadas apie kapinynų dydį ir naudojimo laikotarpį (Rasch 1991, p. 136). Viename kapinyne buvo laidojama įvairiais laikotarpiais, dažnai net labai ilgą laiką. *Folkeslundos* kapinyne rasti 122 kapai, priklausantys laikotarpiams nuo ankstyvojo geležies amžiaus iki vienuoliktojo amžiaus, bet romėniškuoju laikotarpiu galima datuoti tik penkis kapus (Näsman 1994, p. 16). M. Rasch pastebi tendenciją skirtingų laikotarpių mirusiųjų laidoti skirtingose kapinyno dalyse. Didesni kapinynai liudija, kad kartais skirtingose

¹¹ Žiūrėti Rasmussen argumentaciją dėl Jørgenseno išskirtų kapų grupių (Rasmussen 2010, p. 49–52).

kapinyno dalyse buvo laidojami moterys, vyrai ir vaikai (*Brostorp, Folkeslunda, Bjärby*). Romėniškuoju laikotarpiu mirusieji laidoti tiek sudeginti, tiek ne. Inhumacija pradėta naudoti pirmojo mūsų eros amžiaus viduryje, bet ji nebuvo visuotinė, per visą periodą galima pastebėti biritualizmą. Teigti, kad laidojimo formos parinkimas buvo susijęs su socialiniu statusu, nelabai galima, nes išskirtinių įkapių rasta tiek degintiniuose, tiek griautiniuose kapuose.

Dažniausiai sutinkamos apvalios akmenų konstrukcijos, kurių viduryje būdavo akmeninis karstas arba keturkampio formos akmenų statiniai, nors sutinkamos ir kitokios formos. Deja, akmenų konstrukcijos tipas neleidžia to susieti su palaidojimo amžiumi, nors tam tikros tendencijos gali būti pastebimos. Romėniškajam laikotarpiui dažnai būdingos neaukštos, bet didelės akmenų konstrukcijos. Moterys dažniau buvo laidojamos apvaliuose akmenų statiniuose, o vyrai keturkampiuose, bet tai nėra absoliuti taisyklė (Sjöberg 1987, p. 418–419; Rasch 1991, p. 496–497). Vis tik romėniškojo laikotarpio pradžioje atsiranda paprotys mirusiojo socialinę poziciją indikuoti dideliais akmeniniais statiniais ir išskirtinėmis įkapėmis.

Dalis kapų greičiausiai buvo apiplėšti jau priešistoriniais laikais, bet pagrindines įkapių dėjimo tendencijas galima nustatyti. Pačioje romėniškojo laikotarpio pradžioje mirusieji buvo deginami ir kaulai laidojami duobėse arba urnose, ant kurių buvo sukraunamos akmenų konstrukcijos, o periodo pabaigoje pasitaiko taip pat ir kaulų, sumišusių su degėsiais. Kaulai dažnai būdavo sudedami į molines urnas, bet pasitaikydavo ir importinių indų panaudojimo urnų funkcijai atlikti. Įkapės dažniausiai nulemtos mirusiojo lyties, vyrams buvo dedami ginklai, moterims papuošalai ir darbo įrankiai, iš kurių vyravo lenkti peiliai ir adatos, priskiriami odos apdirbimo įrankiams (Hagberg 1977, p. 6–7). Įkapės dažnai labai skurdžios. B2 periode (70 – 150 m.) mirusieji pradedami laidoti ir nedeginti duobėse arba iš akmenų „sukrautuose“ kartuose (*hällkiste*). Ankstyvuosiuose griautiniuose kapuose pagrindinės vyrų įkapės buvo ginklai, bet antrojo šimtmečio pradžioje kai kurie kapai jau turi ir diržų sagtis, ir apkaustus, o pavieniai net žiedus, pagamintus iš

sidabro ir aukso lydinio. Moterims į kapus dedami darbo įrankiai, randama drabužių papuošimo detalių. Diržų žiedus pakeičia sagtys, o II a. pradžioje pradedami naudoti berloko tipo kabučiai, žiedai, kaulinės šukos, medinės dėžutės ir (ar) raktai nuo dėžučių (Rasch 1991, p. 134).

Pereinamajame laikotarpyje iš ankstyvojo į vėlyvąjį į moterų kapus nustojami dėti darbo įrankiai, išskyrus adatas, bet vyrai toliau laidojami su ginklais ir diržais, puoštais žalvarinėmis detalėmis. Šiuo laikotarpiu labai sumažėja moterų palaidojimų, tai galima paaiškinti ir vėl atsinaujinusių deginimo papročiu, kuris apsunkina mirusiojo lyties nustatymą. Šiame laikotarpyje jau atsiranda ir turtingesnių moterų kapų, tą liudija du kapai iš *Folkeslundos*, kuriuose rasti išsilydę stikliniai indai ir segės. Visais laikotarpiais į kapus buvo dedamas maistas, tiek mėsa, tiek gėrimai (Rasch 1991, p. 135). Griautiniuose kapuose prie galvos dažnai randamas molinis puodelis ir gyvulių kaulų, degintiniuose kapuose taip pat aptinkami gyvūnų kaulai.

M. Rasch atliko kapų su ginklais analizę. Elando saloje kapai su ginklais atsirado tuo pat laiku kaip ir visoje rytų ir šiaurės germanų gyvenamoje teritorijoje, pačioje ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje, romėniškojo laikotarpio pradžioje ir kapuose žinomi iki C3–D periodų (350 – 450 m.) sankirtos. Autorė išskiria kapus, turinčius „pilną ginklų komplektą“ – kalaviją, ietį ir skydą bei tokį įkapių komplektą sieja su aukšta padėtimi visuomenėje, kurią galėjo užimti tik suaugęs individas. Toliau yra kapai, turintys du ar vieną ginklą kape. Tyrimai parodė, kad viename kapinyne viename periode yra nuo vieno iki trijų kapų, įrengtų su didelėmis keturkampėmis akmeninėmis konstrukcijomis ir su ginklais. Kai kapinyne yra daugiau nei vienas kapas su ginklais iš romėniškojo laikotarpio, tai, kaip dažnai pasitaiko, tie kapai nėra vienalaikiai, bet dažnai chronologiškai einantys vienas paskui kitą.

Kalbant apie visuomenės struktūrą svarbu žinoti, kiek viename kapinyne buvo palaidota individų vienu laikotarpiu. M. Rasch atlikti skaičiavimai

Brostorp kapinyno medžiagos pagrindu rodo, kad vienoje kartoje buvo palaidoti maždaug du individai, kas leidžia autorei teigti, kad kapinyne buvo palaidoti tik aukščiausiems visuomenės sluoksniams priklausantys asmenys (Rasch 1991, p. 136). Hipotezę, kad kapinyuose, tokiuose kaip *Brostorp*, *Folkeslunda*, *Övra Ålebäck*, *Sörby-Störlinge*, buvo laidojami aukščiausią padėtį turintys asmenys, pagrindžia ir faktas, kad vienam akmeniniam statiniui iš tiesų reikėjo labai daug ploto ir šie statiniai labai aiškiai matėsi kraštovaizdyje. Be to, kapų su ginklais tyrimas parodo, kad vienai kartai priskirtinas tik vienas kapas su ginklu (Rasch 1991, p. 510). T. Sjøvoldas, nagrinėjęs Elando osteologinę medžiagą, pažymi labai svarbų dalyką, kad Elando salos kapinyuose rasti griaučiai rodo čia gyvenus labai sveikus žmones, kas tik patvirtina hipotezes apie išskirtinai aukščiausio visuomenės sluoksnio palaidojimus kapuose¹² (Sjøvold 1994, p. 214). Vadinasi, kapinyuose, tokiuose, kaip mes juos žinome dabar, buvo laidojami kaimo ar kažkokios teritorijos diduomenė. M. Rasch mato indikacijų, kad kita visuomenės dalis galėjo būti palaidota kapinyno atskiroje dalyje, atskiruose kapinyuose be jokių įkapių, dalis individų galėjo būti palaidoti ir tame pačiame turtingam kape kaip antriniai palaidojimai¹³ (Rasch 1991, p. 510).

M. B. Sjöberg kapuose išskiria tris kapų kategorijas, kurias pavadina aukščiausio, vidurinio ir žemiausio visuomenės sluoksnio asmenų kapais. Aukščiausio visuomenės sluoksnio kapai vadinami kapais su retomis, išskirtinėmis įkapėmis, gerai suręstuose, dideliuose akmenų statiniuose. Viduriniam sluoksniui priskiriami kapai su paprastomis įkapėmis, gerai pastatytose, įvairaus dydžio akmenų konstrukcijose. Žemiausiam visuomenės sluoksniui priskiriami kapai be įkapių su paprastomis ir nedidelėmis akmenų

¹² Visuomeninės padėties ir sveikatos sąsajas rodo ir kitų romėniškojo laikotarpio kapinynų osteologinė medžiaga (Boye, Lund Hansen 2009; Melchior 2011).

¹³ *Brostorp* kape 7:3 rasti septynių žmonių griaučiai, o įkapės gali būti priskiriamos tik vienam.

konstrukcijomis. Nors kapinynai ir apardyti, bet autorė mano, jog ne visuose kapinyuose buvo visų trijų visuomenės sluoksnių kapų. Pavyzdžiui, *Sörby-Störlinge, Bo* kapinyne buvo visų trijų socialinių sluoksnių kapai, kai štai vienalaikiame *Sörby* ar *Gåtebo* kapinyne buvo tik vidurinio ir žemiausio visuomenės sluoksnių kapai (Sjöberg 1987, p. 423). Darant prielaidą, kad kapinynas atspindi vienos sodybos palaidojimus, galima sakyti, kad turtingiausias kapinyno kapas identifikuoja visos šeimos turtą ir poziciją visuomenėje.

Kapinynai, kuriuose yra romėniškojo laikotarpio kapų, dažniausiai išsidėstę 1–5 km atstumu nuo vienas kito ir buvo vienos turtingos sodybos laidojimo vieta. Atstumas tarp kapinynų parodo, kokią teritoriją kontroliavo viena turtinga šeima, tai buvo pakankamai nedidelis žemės plotas. Likusi visuomenės dalis, palaidota atskirai nuo šios šeimos, neturtingų kapų kapinyno dalyje ar atskirose kapinyuose, buvo kažkuria prasme priklausomi nuo šios turtingos šeimos. Tai, kad kiekvienas kaimas turėjo savo pasiturinčią šeimą, patvirtina ir gyvenviečių tyrinėjimai, nes kiekvienoje geriau ištyrinėtoje gyvenvietėje pastebėtas vienas didesnis už kitus namas, turintis daugiau bendro sodybai skiriamo ploto (Rasch 1991, p. 511). Be to, kaip jau minėjau, kapai leidžia išskirti buvus ir hierarchizaciją tarp pasiturinčių kapų, tai galėjo būti susiję tiek su valdomu žemės plotu, tiek su prekybos ir amatų kontrole.

Elando kapinynams būdingas suskirstymas į kapų grupes pagal mirusiojo lytį ir amžių – vaikai laidoti atskirai. Tai puikiai iliustruoja vadinamasis vaikų kapinynas *Bjärby. Folkeslundos* kapinyne rasti keli vaikų kapai buvo akmenine atitvara atskirti nuo kitų kapinyno kapų, kas rodo kartais buvus ir vizualiai atskirtą teritoriją kapinyne, skirtą vaikams. M. Rasch šį reiškinių interpretuoja kaip identifikaciją, kad vienas individas negalėjo visuomenėje pasiekti jokios socialinės pozicijos, jis turėjo priklausyti kažkokiai platesnei visuomenės grupei (Rasch 1991, p. 138).

M. Rasch ir M. B. Sjöberg nuomonės išsiskiria dėl kapų be įkapių, esančių kapinyuose traktavimo, M. Rasch mano, kad faktas, jog kapas yra kapinyne, kuriame yra turtingi palaidojimai, jau reiškia tam tikrą mirusiojo padėtį, nes jau vien laidojimas kapinyne parodo svarbų mirusiojo statusą. M. B. Sjöberg mano, kad kapinyne esantys neturtingi kapai, kaip, pavyzdžiui, *Gåtebo* kapinyne, priklauso žemesniam visuomenės sluoksniui. Manychiau, kad abi autorės yra savaip teisos. Labai tikėtina, kad su svarbią vietą visuomenėje užimančia šeima kartu buvo palaidoti ir kiti namiškiai, kurie neturėjo aukšto visuomenės statuso, bet buvo pasiturinčios šeimos įnamiai, tai jiems suteikė teisę būti palaidotiems kapinyne. Mažesnių sodybų mirusieji buvo laidojami tokiuose neturtinguose kapinyuose kaip *Törnbotten* ar *Ryd*, o kai kuriais atvejais ir didelio kapinyno pakraštyje nedideliame akmens statinyje, be įkapių.

2.2.2. Gotlando salos kapinynai

Gotlando salos kapinynai intensyviai tyrinėti jau nuo XIX a. pab.–XX a. pradžios (Almgren, Nerman 1914; 1923). Deja, iš kai kurių tyrinėjimų neturime pilnų ataskaitų, labai daug medžiagos dar nėra sutvarkyta ir publikuota, prastai užfiksuoti pavieniai kapai. Dalis žinomų kapų buvo apiplėšti, todėl kartais sunku nustatyti, ar kapas tikrai yra uždaras kompleksas¹⁴. Kapai, įrengti plokštiniuose kapinyuose be akmenų vainikų, dažniau išliko neapiplėšti. K. Cassel atliko kapinynų analizę, kurios rezultatus toliau pristatysiu, remdamasi 437 kapų duomenimis. Pereinamajame iš ankstyvojo į vėlyvąjį romėniškąjį laikotarpį labai sumažėja kapų skaičius, nustojami naudoti kai kurie ankstesni kapinynai, tokie dideli kapinynai kaip *Annelund*, naudotas 500 m., *Sälle* – naudotas 600 m., taip pat mažesni kapinynai kaip *Tänglings*, *Prästhagen*, *Butraifs*, *Nygårdsrum*, toliau

¹⁴ Uždaru kompleksu laikytinas kapas, kuris nebuvo apardytas, apiplėštas ar kitaip iki archeologinio tyrimo iš dalies sunaikintas, dėl to galėtų kilti grėsmė gauti ne visą informaciją apie kape buvusias įkapes.

naudojamuose kapinyuose kapų skaičius mažėja, bet įkuriami ir nauji kapynai – *Broa, Lau backar, Bjärges, Hallbjens* (Englund 1979, p. 63–70; Wennersten, Pettersson 1979, p. 70–82; Cassel 1998, p. 37). Kapų mažėjimas romėniškojo periodo viduryje buvo bandomas aiškinti kaip emigracijos iliustracija (Kossinna 1928; Almgren 1914; Blume 1912–1915, part I, p. 153 f; Almgren, Nerman 1923, p. 165–182; Schindler 1940, p. 97; Nordgren 2004, p. 186–263), bet ši interpretacija kelia abejonių. Vis tik daugiausia romėniškojo laikotarpio kapynų buvo įkurti šio laikotarpio pradžioje ir naudota iki viduriniojo geležies amžiaus ar vėliau. Gal čia matome ne gyventojų emigraciją, o tiesiog tam tikrą pasikeitimą laidojimo papročiuose ir archeologų negebėjimą pastebėti romėniškojo laikotarpio antrosios pusės kapų, juolab kad gyvenviečių medžiaga rodo Gotlando salą buvus intensyviai apgyventą. Gotlande žinomas didelis skaičius kapų be datuotinių įkapių, labai galimas dalykas, kad nemaža dalis šių kapų yra iš romėniškojo laikotarpio. Be to, pastebėta, kad šio laikotarpio antrosios pusės kapų akmeniniai statiniai labai sumenksta, vadinasi, dalies jų gali nebesimatyti kraštovaizdyje, o dalis kapynų ir visai nebuvo pažymėti akmenimis, todėl jie rečiau aptinkami. K. Cassel kelia hipotezę, kad dalis šio laikotarpio kapų gali slėptis akmeniniuose atitvaruose, kurie kai kuriais atvejais sujungia gyvenvietę su kapinyu, nes keliais atvejais po atitvarų akmenimis rasti kapai (Cassel 1998, p. 38). Kapų yra rasta ir akmeniniuose namų pamatuose.

Pasižiūrėjus į Gotlando salos kapynų dydžius, matyti, kad dalis kapų aptikta nedideliuose kapinyuose, turinčiuose kelis ar keletą dešimčių kapų, dalis – dideliuose 200 ir daugiau kapų turinčiuose kapinyuose, o dalis buvo palaidoti pavieniuose kapuose. Pavienių kapų periodo antrojoje pusėje labai padaugėja, net 38 % visų kapų traktuojami kaip pavieniai (Cassel 1998, p. 40). Žinoma, tai neatspindi tikrojo vaizdo dėl kelių priežasčių: dalis kapų yra neatrasta, vėlyvajame romėniškajame periode didesnė dalis kapų buvo nepažymėta. Vis tiek matyti tam tikros tendencijos – per visą romėniškąjį laikotarpį vieni mirusieji buvo laidojami didesniuose – kaimo bendruomenės

kapinyuose, o kiti mažesniuose kapinyuose, kuriuos galima traktuoti kaip atskiros sodybos gyventojų laidojimo vietą. Pastebėta, kad jeigu buvo nuodugniai tiriamas plotas, esantis aplink kapinyną, surandama žemės paviršiuje nepažymėtų kapų (Bennett 1987). Vadinasi, kad tikro kapinyno dydžio nežinome, bet labai tikėtina, kad kapinynų dydis priklausė nuo to, ar jame buvo laidjami vienoje sodyboje, ar kaime gyvenantys asmenys. Negalima teigti, kad Gotlande mažesniuose kapinyuose buvo laidojamas visuomenės elitas. Priešingai nei Danijoje, turtingos įkapės aptinkamos tiek mažuose, tiek dideliuose kapinyuose visame romėniškajame periode (Cassel 1998, p. 42). Pavienių kapų greičiausiai negalime traktuoti kaip atsitiktinumo. Mokslininkai mato tendencijas tokius kapus akmeniniame gerai matomame pilkapyje įrengti kaip valdomos teritorijos ribos ženklą (Carlsson 1979, p. 157). Dažnai tokie kapai yra įrengti prie priešistorinių kelių. Tokių tendencijų pastebime ir kitur Skandinavijoje (Herschend 2009, p. 75–79). Svarbu pažymėti, kad nemaža dalis pavienių kapų buvo plokštiniai kapai be jokių matomų ženklų.

Kaip ir Elande, Gotlande romėniškajame laikotarpyje vyravo biritualizmas (Almgren 1914, p. 25). Griautiniai kapai labiau paplitę ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje, kai štai vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje padaugėja degintinių kapų, nors griautiniai kapai irgi dažnai sutinkami. Laikotarpio pradžioje griautiniai kapai turėjo vidutiniškai 3–5 įkapes, kai degintiniai kapai tik 1–3, vėlesniu laikotarpiu šis skirtumas išnyksta. Retais atvejais kapinyne, pavyzdžiui, *Sälle*, deginimo paprotys išnyksta pradėjus praktikuoti laidojimą nedeginant (Wennersten, Pettersson 1979, p. 77). Griautiniai kapai gali būti traktuojami kaip turintys daugiau įkapių nei degintiniai (Cassel 1998, p. 43), bet šį skirtumą galėjo lemti ir tai, kad, kaip rodo *Annelund* kapinyno tyrimai, nedegintos daug dažniau ankstyvajame periode buvo laidojamos moterys, o vyrai dažniau sudeginami (Wennersten, Pettersson 1979, p. 81). Moterys laidojimo ritualo metu galėjo būti aprūpinamos didesniu skaičiumi įkapių nei vyrai. Atkreiptinas dėmesys į faktą,

kad patys turtingiausi vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapai yra degintiniai. Panašias tradicijas stebėjome Zelandijos saloje perėjimo nuo ankstyvojo į vėlyvąjį laikotarpį metu. Kitais kapo įrengimo aspektais degintiniai ir nedegintiniai kapai nesiskiria: abiejuose buvo „karstas“ iš kalkakmenio, abiejų tipų kapai buvo įrengti tame pačiame kapinyne vienas šalia kito. Net yra atvejų, kai du mirusieji palaidoti viename kape skirtingais būdais. Greičiausiai, kad abu laidojimo būdai buvo vienodai priimtini taip, kaip mūsų laikais (Cassel 1998, p. 45), o gal laidojimo būdas priklausė nuo klimato sąlygų, užšalus žemei gal būdavo laidojama deginant?

Romėniškojo laikotarpio pradžioje buvo laidojama mažuose apvaliuose, dažniausiai plokščiuose pilkapiuose su akmenimis ar akmeniniuose 3–5 m, kartais 8 m skersmens statiniuose. Ankstyvuojų romėniškuoju periodu šie pilkapiai didėja ir siekia 6–10 m skersmenį, tampa aukštesni. Pilkapiai buvo didžiausi ankstyvojo ir vėlyvojo romėniškojo periodo sankirtoje. Pilkapiai buvo apdėti ratu dideliais akmenimis, vainiko skersmuo varijuoja nuo 6 iki 22,5 m, t. y. būna gerokai didesnis nei pats pilkapis. Nedegintiniuose kapuose kūnas būna paguldytas labai įvairiai: ant nugaros, ant abiejų šonų suriestoje pozicijoje, dažniausiai galva orientuota Š–ŠV kryptimi. Degintiniai kapai randami kartu su griautiniais, dažnai ankstyvojo romėniškojo periodo antrosios pusės degintinis kapas gali būti įrengtas kaip antrinis šio periodo pirmojoje pusėje supiltame pilkapyje.

Romėniškojo laikotarpio viduryje jokių didelių pokyčių nesimato. Pilkapiai atrodo labai panašiai kaip anksčiau. Galima pastebėti, kad pilkapiai su griautiniais kapais paprastai būna didesni nei pilkapiai su degintiniais kapais. Labai retais atvejais yra kapų be sampilų ir akmenų konstrukcijų aplink patį kapą, matomas tik akmenų vainikas aplink laidojimo vietą (Almgren, Nerman 1923, p. 88). Vėlyvojo romėniškojo periodo pabaigoje pilkapiai vėl ryškiai mažėja, gal tik pilkapiai, kuriuose palaidoti vyrai su ginklais, mažėja ne taip stipriai. Daugėja kapų be jokių žemės paviršiuje matomų pažymėjimų.

Gotlando saloje praktiškai nerasta vaikų palaidojimų. Vieną kapą galima būtų identifikuoti kaip paauglio, bet tai nekeičia bendro vaizdo, nes jis buvo palaidotas su kalaviju, kas rodo, jog jo laidosena atitiko suaugusio žmogaus laidoseną. Šis paauglys savo socialinį vaidmenį įgijo labai jauname amžiuje, bet nuo ko tai priklausė, nustatyti negalime. Kadangi vaikų kapų nerasta nei dideliuose, nei mažuose kapinyuose, nei pavieniuose kapuose, tikėtina, kad jie buvo laidojami visiškai atskirai nuo suaugusių visuomenės narių naudojant kažkokį liekanų žemėje nepaliekantį laidosenos būdą.

Visu periodu paprotys dėti į kapus įkapes buvo labai svarbus. Kaip ir kitose germanų teritorijose, įkapių skaičius ir tipas kape bylojo apie mirusiojo socialinį statusą. Antroje romėniškojo laikotarpio pusėje įkapių randama daugiau, labai aiškiai išsiskiria prestižinės įkapės, tačiau matyti, kad jos pasklinda plačiau visuomenėje, nei tai buvo anksčiau.

Jau ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje nedidelė dalis kapų turi tokias išskirtines įkapes kaip romėniškąjį importą, buvusį 3 % visų laikotarpio kapų, geriamuosius ragus (12 % kapų), seges (10 % kapų) ir žiedus (8 % kapų), karolių apvaras (17 % kapų), žalvarinius indus (21 % kapų), žalvarinius spurgelius galvos apdangalui, drabužiui ar diržui papuošti (22 %). Geriamieji ragai ir verpstukai, kurie kapuose ypač reti (5 % kapų), siejami su gėrimo ritualais ir apeigomis. Kapus, turinčius geriamuosius ragus ir verpstukus, reikėtų laikyti išskirtiniais moterų kapais tiek ankstyvajame, tiek vėlyvajame laikotarpyje – juose visada didelis įkapių skaičius, vėlyvajame keli kapai turi RTS, siekiantį 14 ir 15, kai vidutiniai kapai turi vidutiniškai po 4,3 įkapių tipus. Tokie kapai labai dažnai turi romėniškojo importo daiktų ir niekada neturi ginklų (Cassel 1998, p. 46–48). Įdomu, kad kaip ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, Gotlande randama žalvarinių spurgelių, puošiančių galvos apdangalą. Tokia įkapė buvo reta, rasta tik 7 % kapų, dažniausiai su kitomis turtingomis įkapėmis (Stenström 2011, p. 26–27). Ši įkapė labai svarbi, nes ji rodo Gotlando ryšius pirmiausia su rytine Baltijos jūros pakrante ir centrine Europa (Blumbergs 1982, p. 9).

Ankstyvajame laikotarpyje atsiranda nedidelė vyrų kapų grupė su ginklais: kalaviju, ietimi ir (ar) skydu, sudaranti 8 % visų kapų. Tokiuose kapuose paprastai būna gausu ir kitokių įkapių. Iš jų nemažai turi romėniškojo importo daiktų, dažnai randama auksinių žiedų, bet dažniausiai su ginklais aptinkama tokių paprastų daiktų kaip peilis, keramika, diržo sagtys ir apkaustai. Be to, kapai su ginklais dažniausiai būna griautiniai, kapas padarytas iš kalkakmenio luitų.

Vėlyvuojų laikotarpiu išauga bendras kapų turtas, daugėja kapų su romėniškuoju importu, labai padaugėja kapų su papuošalais – segėmis ir žiedais, žalvarinėmis diržo plokštelėmis ir pan. Išauga kapų su ginklais skaičius, 22 % kapų randama ginklų. Atidžiau paanalizavus kapų su ginklais pasiskirstymą kapinyuose matyti, kad viename kapinyne vienu periodu dažniausiai būda tik vienas kapas su ginklais, kartais du. Tokie kapai dažnai įrengiami toje pačioje kapinyne dalyje. Nemaža dalis kapų su ginklais rasta atskiruose, ne kapinyuose įrengtuose kapuose. Aišku viena, kad ši mirusiųjų grupė, kuriems į kapus buvo dedami ginklai, išsiskyrė iš kitų gyventojų – turtingi įkapių kapai, dažnai įrengti ne kapinyne, atskirai nuo kitų kapų, visada griautiniai. Tokiuose kapuose randamas turtas nurodo aukštą šios grupės mirusiųjų padėtį visuomenėje.

Kalbant apie romėniškąjį importą Gotlando saloje, reikėtų paminėti jo specifiką, pavyzdžiui, labai vertinama Zelandijos saloje *Terra Sigillata* Gotlando saloje nebuvo populiari, vadinasi, šioje visuomenėje *Terra Sigillata* keramika nebuvo paklausi ir todėl nenaudota kaip vertinga dovana. Romėniški gėrimo ritualui naudojami indai buvo vertinami. Labai tikėtina, kad romėniški geriamieji indai organiškai įsiliejo į jau anksčiau šioje visuomenėje praktikuotą gėrimo ritualą ir nebūtinai reiškė naujų tradicijų ir naujo elito užgimimą bei įteisinimą, tai galėjo būti jau seniai visuomenėje egzistavusio ritualo tęstinumas naudojantis naujomis priemonėmis, būtent importiniais indais. Gėrimo ritualo aktualumą Gotlando saloje rodo jau nuo ankstesnių laikų naudoti ir ypatingą simbolinę reikšmę turėję geriamieji ragai (Cassel 1998, p. 55).

Vėlyvajame laikotarpyje Gotlando saloje atsiranda tokių išskirtinių auksinių papuošalų, kurie to paties laikotarpio Danijoje, mokslininkų nuomone, simbolizavo aukščiausią valdžią ir šeimyninius ryšius. K. Cassel analizė rodo, kad Gotlando saloje šių išskirtinių auksinių daiktų radimvietės turi visai kitą atspalvį nei Danijoje (Cassel 1998, p. 46–48). Visos auksinės apyrankės ir antkaklės buvo rastos ne kapuose, jos greičiau traktuotinos kaip lobiai ar atsitiktiniai radiniai. K. Cassel teigia, kad šių daiktų reikšmė labai priklauso nuo to, kur jie buvo naudojami. Apyrankės buvimas kape nurodo jos priklausomybę asmeniui, o apyrankės išskirtinis naudojimas kaip aukos, kartais pavieniui, o kartais su kitomis tokiomis apyrankėmis, rodo jos apeiginę simbolinę funkciją bendruomeniniuose ritualuose (Cassel 1998, p. 69). Taigi tie patys radiniai skirtinguose kontekstuose greičiausiai turėjo visai kitą reikšmę, Gotlandas buvo toli nuo kontinento ir neperėmė jame vyravusių su auksinėmis apyrankėmis susijusių tradicijų. Romėniškajam importui vėlyvajame laikotarpyje paplitus po platesnius visuomenės sluoksnius, jis, be abejo, prarado savo simbolinį užtaisą, kurį turėjo ankstyvuojų laikotarpiu, todėl ritualai, kurių metu buvo naudojamos apeigos su auksinėmis apyrankėmis, galėjo būti naujas būdas įteisinti savo išskirtinumą ir ryšį su dievais (Cassel 1998, p. 70).

Be išskirtinai turtingų kapų yra kapų grupė, turinti tokių daiktų kaip peiliai, keramika, diržo žiedai ar sagtys ir pan. Taip pat yra nemaža kapų, turinčių vos vieną ar kelias įkapes, dažniausiai keramiką ir peilį, ar neturinčių jokių įkapių grupė. Taigi Gotlande galima išskirti labai turtingus kapus su romėniškuoju importu, geriamaisiais ragais, galvos papuošalais su spurgeliais ir kitomis įkapėmis; kapus su ginklais; kapus su peiliais, keramika ir pan.; kapus be įkapių. Kalbant apie visuomenės kategorijas, jos kaip ir Elando salos atveju būtų trys: aukščiausias, vidutinis ir žemiausias visuomenės sluoksniai. Visų trijų visuomenės sluoksnių kapai gali būti rasti viename kapinyne. Tačiau pastebima tendencija aukščiausio visuomenės sluoksnio vyrų kapus įrengti ne

kapinyuose, bet atskirai, kaip pavienius kapus, o moterų kapai su statuso simboliais dažniau aptinkami kapinyuose.

Apibendrinami mokslininkai nemato Gotlando visuomenėje didelių lūžių, tokių kaip naujo elito atsiradimas, kaip naujų sąjungų, apeinant senąsias, sudarymas. Atvirkščiai, kalbant apie pokyčius, vykusius romėniškuoju laikotarpiu, daugiau matomi evoliuciniai, o ne revoliuciniai pokyčiai. Seniau atsiradę lyderiai pasitelkia naujas strategijas, siekdami išlaikyti savo įtaką visuomenėje: romėniški indai naudojami seniems gėrimo ritualams, auksas naudojamas seniau atsiradusiems aukojimo ritualams vykdyti ir pan. K. Cassel, apibendrinama Gotlando kapinynų medžiaga, teigia, kad kapinynų medžiaga nerodo naujos visuomenės struktūros atsiradimo Gotlando saloje romėniškuoju laikotarpiu (Cassel 1998, p. 77).

2.2.3. Skonės pusiasalio kapinynai

Skonėje tyrinėti kapinynai pasiskirstę labai netolygiai, didžioji dauguma jų rasta palei pietinę pusiasalio pakrantę ir pietinėje bei pietrytinėje Skonėje. Mirusieji buvo laidojami kapuose, nepažymėtuose žemės paviršiuje, kapuose su įvairiomis akmenų konstrukcijomis: dideliais akmenimis ant kapo, plokštiniuose kapuose, apjuostuose akmeniniais vainikais, nedideliuose pilkapiuose su apskritais ar ovaliais akmeniniais statiniais, pilkapiuose su akmenimis sumpile ir pan. Kai kurios šių konstrukcijų tiesiog yra regioninės variacijos, didesnių sąsajų su mirusiojo lytimi ar amžiumi neatskleista (Björk 2005, p. 166). Ankstyvajame romėniškajame periode paplinta laidojimas nedeginant (45 %), bet, kaip ir Gotlando bei Elando salose, išlieka ir kremacija (55 %). Vėlyvajame laikotarpyje griautiniai kapai įsigali (62 %), bet atskiros Skonės dalys parodo aiškius regioninius savitumus: jau nuo mūsų eros pradžios inhumacija daug populiareesnė pietvakarinėje Skonės dalyje, kai deginimo paprotys laikosi rytinėje ir šiaurinėje pusiasalio dalyje.

Skonėje kapinynų dažnai randama netoli priešistorinių kelių. Kapinynų dydžiai įvairavo, nuo didelių kapinynų su keliais šimtais kapų, nedidelių, turinčių kelias dešimtis ar kelis kapus, iki pavienių kapų. Kapinynai galėtų būti suskirstyti į tris grupes – kapinynai, įkurti žalvario amžiuje ir egzistavę iki romėniškojo laikotarpio pabaigos (viduriniojo geležies amžiaus pradžios); kapinynai, įkurti romėniškojo laikotarpio pabaigoje (viduriniojo geležies amžiaus pradžioje) ir naudoti iki vikingų laikų; nedideli kapinynai, naudoti labai ilgą laiką, nuo žalvario amžiaus iki vikingų laikų (Björk 2005, p. 98). Matyt, saloje vyravo polinkis gyventi tose pačiose vietose ir net naujų kapinynų atsiradimas pastebimas tik romėniškojo laikotarpio pabaigoje, jokių esminių pokyčių per visą periodą nesimato. Tačiau kokio dydžio iš tikrųjų buvo dideli kapinynai? Visiškai ištyrinėtais galima laikyti vos kelis kapinynus, naudotus romėniškajame laikotarpyje ir vėliau, kurių bendras kapų skaičius neviršija 30. *Simris* kapinyne iš 102 kapų 46 datuojami romėniškuoju laikotarpiu. *Hammarsnäs* kapinyne, datuojamame 100–500 metais, iš viso rastas 141 kapas, iš kurių 48 su radiniais. Didesni kapinynai galėjo būti kelių sodybų laidojimo vieta, o mažesni galėjo priglausti tik vienos sodybos mirusiuosius. T. Björkas kelia kitą hipotezę, kad nedideli kapinynai galėjo būti didesnių kapinynų dalys (Björk 2005, p. 98). Net jeigu mokslininkas ir teisus, tai nekeičia fakto, kad čia turime reikalą su kapinyno dalimi, kurioje buvo laidojami vienos sodybos gyventojai. Žiūrint į regionines tendencijas matyti, kad dideli kapinynai žinomi tik iš pietinės Skonės dalies, gali būti, kad šioje vietoje gyventojų skaičius buvo didesnis, tačiau tai gali būti netolygumas, atsiradęs dėl tyrinėjimų, mat dauguma pietinėje dalyje įrengtų kapų yra griautiniai, o juos lengviau aptikti nei degintinius (Björk 2005, p. 167).

Skonės kapai ne visada leidžia nustatyti mirusiojo lytį, bet tie kapai, kurių lytį nustatyti pavyko, atskleidžia įdomių pastebėjimų. Tai, kad vaikų kapų kiekis yra labai nedidelis, nestebina, nes tai atliepia daugeliui šio laikotarpio visuomenių būdingas tendencijas. Tačiau dėmesį patraukia gerokai didesnis vyrų kapų skaičius nei moterų ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje.

Vėlesniame laikotarpyje šie skaičiai susilygina, taip pat pastebima daug ilgesnė moterų gyvenimo trukmė nei vyrų. Galima sakyti, kad romėniškojo laikotarpio pabaigoje atsiranda tendencija laidoti daugiau visuomenės grupių, nei tai buvo anksčiau, kas gali būti siejama su šeimos ir giminės turto demonstravimo būtinybe, paveldėjimu ir nuosavybės teise (Björk 2005, p. 170).

Socialinius hierarchinius skirtumus Skonės kapinynų medžiagoje mėgino nustatyti net keletas tyrinėtojų (Branca 2001; Björk 2005; Stjernquist 1993). Kajsos Brancos tyrimas apima 105 romėniškojo laikotarpio kapus iš pietvakarinės Skonės dalies, kuriuos autorė išskiria į kapų kombinacijas. Daugelis į tyrimą įtrauktų kapų yra labai skurdūs, todėl juos sunku tiksliai datuoti. K. Branca išskiria du (tris) visuomenės sluoksnius: aukštą ir vidutinę padėtį visuomenėje užimantys asmenys ir žemą padėtį užimantys asmenys. Aukštą visuomenės statusą indikuoja ginklai, brangieji metalai, importas, ilgi karolių vėriniai, mediniai kibirai su žalvariniais apkalais. Iš viso trijuose kapuose aptikta auksinių dirbinių, du iš jų paprasti uždari auksiniai žiedai ir vienas įvijinis auksinis žiedas. Spiralinis auksinis žiedas ir buvo rastas turtingiausiame kape iš visų, įtrauktų į analizę, kartu su importiniu stikliniu puodeliu, mediniu kibiru su žalvariniais apkalais ir keramikiniu puodu. Kapas datuojamas C1b - C2 periodu (150 -300 m.). Ginklų rasta labai nedaug. Kape rasta tik viena ietis, tikėtina, kad dar dviejuose kapuose buvo ginklų, bet jie prarasti. Skonės dalyje, neįtrauktoje į tyrimą, žinomi dar 8 kapai su ginklais, iš kurių 4 yra gana turtingi (Branca 2001)

T. Björkas savo socialinių santykių tyrimams naudoja viso Skonės regiono kapus ir nustatinėja RTS kapuose. Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio RTS kape rodo buvus socialinę diferenciaciją, autorius išskiria keturias kapų grupes. Pirmąją grupę sudaro kapai su ginklais, importiniais objektais, aukso ar sidabro dirbiniais, keliomis segėmis, kartais ir kitais daiktais. Antrąją grupę sudaro kapai su segėmis, sagtimis, diržų apkaustais, peiliais, keramika. Trečiajai grupei priklauso kapai su viena ar dviem įkapėmis, dažniausiai tai būna keramikiniai puodai. Ir ketvirtajai kategorijai priklauso kapai be įkapių.

Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje dinamika daug didesnė: padidėja įkapių skaičius kape, atsiranda įvairesnių įkapių, bet išauga ir kapų skaičius be įkapių. Kai kurios įkapės, buvusios svarbios prieš tai buvusiam laikotarpyje, praranda savo svarbą, pavyzdžiui, į kapus nebepatenka lenkti peiliai ir dalgiai, papuošalų dėjimas į kapus standartizuojasi. Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje T. Björkas siūlo išskirti keturias arba penkias kapų grupes, kurių įkapės panašios į ankstesnio laikotarpio, bet jos yra daug ryškiau akcentuojamos. Pavyzdžiui, pirmosios grupės kapuose atsiranda daugiau radinių. Išryškėja labai aiški piramidinė kapų santykio su grupe tendencija, kai nedidelis gyventojų segmentas aiškiai užima unikalią ekonominę ir politinę poziciją – sutelkia didesnę įtaką ir galią nei didžioji dauguma gyventojų. Autorius pastebi ir regioninius skirtumus – daugelis kapų su ginklais ir romėniškuoju importu telkiasi rytinėje Skonės dalyje, o ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje populiarūs dalgiai, pjautuvai ir lenkti peiliai dažniausiai dedami į pajūrio ruožo kapus (Björk 2005, p. 106, 170). Kaip ir K. Brancos, taip ir T. Björko tyrimas parodė, kad Skonėje yra labai nedaug tikrai turtingų kapų ir, nors jie jokių būdu negali prilygti Zelandijos turtingiems kapams, jie Skonės pusiasalyje socialiniu požiūriu reprezentuoja didžiulę skirtį nuo likusios Skonės visuomenės. Tokie kapai telkiasi rytinėje pusiasalio dalyje (Björk 2005, p. 170).

Panagrinėjus atskirų kapinynų – *Simris*, *Gårdlösa* – medžiagą matome, kad jau nuo B2 periodo (70 – 150 m.) turtingi kapai atspindėjo visos šeimos ar sodybos turtą. Pavyzdžiui, *Simris* kapinyne buvo du vienalaikiai kapai su ginklais, vienas turtingesnis, kitas paprastesnis, šie kapai greičiausiai reprezentavo du atskirus namų ūkius, kurie laidojo savo mirusiuosius kapinyne (Björk 2005, p. 172). *Gårdlösa* kapinyne galima išskirti kelis kapus, kurių įkapės rodo, kad mirusysis (mirusiojo šeima) turėjo tam tikrus ryšius ir turtą, jis buvo pakankamai pasiturintis savo aplinkoje, bet iš tolo neprilygo savo turtais turtingiausiems Zelandijos ar Bornholmo kapams (Stjernquist 1993, p. 138).

2.3. Gyvenvietės

Visavertiškai suprasti ir apibūdinti tam tikro laikotarpio visuomenės negalima neįsigilinus į nagrinėjamo laikotarpio gyvenviečių medžiagą ir nesugretinus gyvenviečių tyrimų rezultatų su hipotezėmis, keliamomis nagrinėjant kitas archeologinių objektų grupes. Ne visose Pietų Skandinavijos teritorijose gyvenviečių medžiaga yra vienodai gerai ištyrinėta ir reprezentatyvi, bet XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios didelės apimties tyrimai leidžia neblogai suprasti romėniškojo laikotarpio gyvenimą.

Turbūt geriausiai šiuo metu ištyrinėtos Jutlandijos ir Fiuno salos (Danija) gyvenvietės, todėl neatsitiktinai mokslininkai, kalbėdami apie Pietų Skandinavijos gyvenvietes, didžiąja dalimi remiasi šių dviejų teritorijų gyvenviečių medžiaga, todėl pirmiausia apžvelgsiu, kokias išvadas apie visuomenę daro šią medžiagą tyrinėję mokslininkai.

Dažnai pabrėžiama, kad romėniškojo periodo pradžioje vyko pastebimi pokyčiai visuomenėje. Norint juos suvokti verta apžvelgti, ką archeologinė medžiaga byloja apie gyvenimą amžių sandūroje. Pietų Skandinavijoje galima stebėti pokytį iš ankstesniam laikotarpiui būdingo dažno namų perstatinėjimo naujose vietose, į romėniškajam laikotarpiui būdingą tendenciją periodiškai, toje pačioje vietoje iš naujo perstatyti namus (Herschend 2009, p. 141; Webley 2008, p. 149). Ankstyvojo geležies amžiaus gyvenvietės dažnai apibūdinamos kaip „keliaujančios gyvenvietės“, tai reiškia, kad, pasibaigus pastato gyvavimo laikotarpiui, jis nėra perstatomas toje pačioje vietoje. Namai po maždaug 30–40 gyvavimo metų buvo visiškai nugriaunami, sulyginami su žeme ir lygtai užsandarinami, kažkuria prasme juos galima lyginti su palaidojimais, nes tokių nugriautų ir užkastų namų liekanos turėjo matytis kraštovaizdyje panašiai kaip kapai (Herschend 2009, p. 158–160). Gera ankstyvojo geležies amžiaus „keliaujančios gyvenvietės“ iliustracija susiejus su romėniškojo periodo pirmosios pusės labiau koncentruota gyvenvietė yra Vakarų Jutlandijoje esanti *Grønnegård* gyvenvietė (Webley 2008, p. 24). Herschendas teigia, kad

perėjimas iš „keliaujančių gyvenviečių“ į pastovesnes, koncentruotas gyvenvietes Pietų Skandinavijoje vyko ankstyvojo geležies amžiaus antrojoje pusėje (Herschend 2009, p. 158–160). Toliau nagrinėjama Baltijos jūros salų medžiaga ne visada patvirtina šią hipotezę.

Herschendo manymu, ankstyvajame geležies amžiuje pragyvenimo pagrindas buvo žemė, kuri priklausė visai bendruomenei ir kurią formaliai kontroliavo keletas ar viena dominuojanti šeima. Dominuojanti šeima privalėjo skaitytis su žmonių teise pragyventi iš žemės, jei šie žmonės priklausė bendruomenei ar buvo iš jų giminės (Herschend 2009, p. 170). Tai gerai atsispindi Cezario aprašyme, kad bendruomenės vadai kiekvienais metais susirenka tam, kad padalytų žemę (Herschend 2009, p. 154). Kiekvienais metais kažkas bendruomenėje numirdavo, kažkas sukurdavo šeimą ir pan., tam, kad pakitusi bendruomenė ir toliau galėtų pragyventi iš žemės, kai kada reikėdavo ją perdalyti. Tokį žemės perdalijimą ankstyvajame geležies amžiuje ir kai kuriose teritorijose romėniškajame laikotarpyje iliustruoja archeologiškai identifikuojami vadinamieji „keltiški laukai“, kurie ir atskirdavo kiekvienai šeimai numatytą žemės plotą.

Amžių sandūroje vykę pokyčiai neabejotinai buvo susiję su žemės apdirbimo sistema, disponavimu žeme ir paveldėjimo teisėmis. Nepastovus gyvenviečių pobūdis suponuoja, kad namų ūkio vienetas pats savaime nebuvo labai ilgalaikis reiškinys (Webley 2008, p. 149). Ankstyvojo geležies amžiaus tipiška troba, remiantis Jutlandijos pavyzdžiais, laikytinas rytų–vakarų kryptimi orientuotas pastatas su dviem įėjimais, įrengtais vienas prieš kitą ilgosiose sienose, taip pat su dviem įėjimais iš viduryje esančio priebučio, kurių vienas veda į gyvenamąją trobos dalį, o kitas į tvartą. Beveik visada tvartas buvo pastato rytinėje dalyje, o gyvenamoji patalpa vakarinėje. Stogą laikė dažniausiai 8 rąstai, įkasti poromis, grupėmis po keturias poras vienoje įėjimo pusėje ir kitoje (Herschend 2009, p. 173; Webley 2008, p. 58–64). Gyvenamoji vieta šiuo laikotarpiu paprastai užėmė 25 m², ji nebuvo padalyta į atskiras patalpas. Gyvenimą tokioje troboje mokslininkai įvaizduoja taip: jauna pora

atsikrausto į namą su jiems priklausančiais gyvuliais, susilaukia vaikų, augina gyvulių bandą, vėliau vaikai užauga, išsikrausto į naują namą, kartu pasiimdami jiems priklausančius gyvulius, su laiku namas ištuštėja ir galiausiai būna nugriaunamas. Taigi, kai namų gyventojų gyvenimo ciklas pasibaigdavo, namų ūkis buvo pakeičiamas vienu ar keliais iš jo išplaukiančiais naujais ūkiais, kuriems buvo perdalijama ankstesniajam ūkiui priklausiusi žemė arba, esant kitoms aplinkybėms, žemė buvo perdalijama bendruomenės ribose (Webley 2008, p. 149). Kadangi šio laikotarpio namuose nesimato perstatymų ir namo padidinimo augant gyventojų ir gyvulių skaičiui, ir gyvenamasis plotas visada yra tokio pat dydžio kaip tvartas, tikėtina, kad namas iš karto buvo pastatytas atitinkamo, atidžiai nuspręsto dydžio ir todėl rodo jo gyventojų socialinę padėtį. Autoriaus teigimu, nustatant namo ir tvarto dydį buvo nusprendžiama, ir kokia kaimo žemės dalis priklausė tai šeimai. Vergai ar nuomininkai gyveno atskirose labai mažuose pastatuose, bet jie sugebėdavo pagaminti šiek tiek produkcijos, kurią atiduodavo savo šeimininkui (Herschend 2009, p. 171–175). Be to, kad sodybos buvo pačios save aprūpinančios visais būtiniais produktais, jos turėjo ir tam tikrą nepriklausomumą. Sodybos turėjo labai aiškiai apibrėžtą gyvenimo ciklą, ir tai, kad daugelis jų buvo apsitvėrusios tvoromis (pavyzdžiui, *Hodde*). Štai tokią situaciją matome ankstyvajame geležies amžiuje.

Mūsų eros pradžioje ši socialinė sistema Jutlandijoje jau buvo iš esmės pakitusi, o kitur pokyčiai vyko sparčiai. Žmonės dažniausiai gyveno labiau susitelkę, stabiliose kaimuose. Kaip gerą ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos Jutlandijos gyvenvietės pavyzdį galima pateikti *Hodde* gyvenvietę, ankstyvojo romėniškojo laikotarpio *Gåslev* gyvenvietę Rytų Jutlandijoje. Tipiškas romėniškojo laikotarpio ilgasis namas buvo 30–40 m ilgio daugiafunkcis pastatas, kurio tvartą galima atskirti iš to, kad stogą laikantys rąstai buvo arčiau vienas kito, taip suformuodami reikiamas konstrukcijas pastato padalijimui į atskirus gardus (Ethelberg 2003, p. 226). Romėniškojo laikotarpio pradžioje namai didėja, atsiranda rūsių ar tiksliau į žemę iš dalies

įkastų patalpų, kai kurios tvoros apdengiamos šlaitiniu stogu ir tai leidžia gerokai padidinti vietą, kur galima laikyti pašarą. Taip pat pradėtas plūkti ar grįsti akmenimis kiemas. Iš pakitusių architektūros elementų galima spręsti, kad sodybos dabar buvo statomos ne vienai kartai, bet ir ateinančioms kartoms, ir tai turėtų būti suprantama socialinės sistemos pokyčių šviesoje (Webley 2008, p. 113). Išaugo ne tik pačios sodybos, bet ir skirtumas tarp didžiausios ir mažiausios sodybos. Didesnės sodybos greičiausiai apgyvendino didesnį gyventojų skaičių. Po truputį maži namų ūkiai buvo inkorporuojami į didesnius be jokių žymesnių pasikeitimų pačio ūkio struktūroje. Atitinkamai augo ir poreikis įrengti daugiau lovų, kas galiausiai lėmė namo gyvenamosios dalies padidinimą viena patalpa. Atsirado papildomų ūkinių pastatų, ankstesniame periode jie buvo sutinkami gana retai. Šį vystymąsi puikiai iliustruoja *Grøntoft* pavyzdys, ankstyviausiuose gyvenvietės egzistavimo laikotarpiuose namo dydis yra apie 23 m², vėlesniais laikotarpiais jis padvigubėja. Galima daryti išvadą, kad ankstyvajame periode name gyveno mažoji šeima – vyras, moteris ir vaikai, vėlesniais laikotarpiais gyventojų gerokai padaugėjo. Tai, Herschendo nuomone, susiję su daugelio gyventojų prarasta teise kurti savo atskirus ūkius. Nauja šeima, kuriai tokia teisė yra suteikta, dabar gauna ne tik tam tikrą skaičių gyvulių, bet ir nustatytą skaičių jiems priklausančių tarnų, pagalbininkų. Šioje sistemoje atsiranda vidinė įnamių stratifikacija (Herschend 2009, p. 216). Sodybos ar ūkio erdvė buvo padalyta į daugiau erdvių ir neabejotinai buvo kompleksiškesnė nei ankstesniame laikotarpyje. Ūkiniai pastatai dažniausiai literatūroje traktuojami kaip sandėliavimui ir amatams naudojamos patalpos (Siemen, Stoumann 1996; Ethelberg 1995). *Vendehøj* gyvenvietės ūkinių pastatų fosforo analizė parodė, kad kai kurie jų galėjo būti naudojami kaip tvartai, nors nei tvartams būdingų gardų, nei latakų liekanų šiuose pastatuose nerasta. Atlikęs detalesnę ūkinių pastatų paskirties analizę, L. Webley prieina kitokias išvadas. Autorius išskiria tris pastatų tipus. Pirmasis tipas – kalvio dirbtuvės, tai 22–35 m² ploto patalpos, rastos *Grønshjerg Skole*, *Hodde*, *Højris*, *Stenbjergkvarteret*. Antrasis – patalpos, kurios galėjo būti naudojamos sandėliavimui (*Ginnerup* namas C, *Nørre Fjand* namas 3), tai mažos 16–22 m²

ploto patalpos (Webley 2008, p. 121–127). Šių pastatų dydis linkęs augti. Manoma, kad anksčiau patalpų derliui laikyti nelabai reikėjo, nes derlius buvo laikomas kiekviename atskirame ūkyje, esant naujai tvarkai, vienas ūkis turi išmaitinti daug didesnę gyventojų skaičių, derliui laikyti skirtų pastatų plotas gali būti laikomas vienu iš ūkio pajėgumo rodiklių (Herschend 2009, p. 224–227).

Trečiasis tipas – patalpos, kurios buvo naudojamos įvairiems namų ūkio tikslams. Jų dydis įvairuoja nuo 27 iki 54 m². Šie pastatai liudija apie daug sudėtingesnę veiklos paskirstymą tarp didžiojo namo ir ūkinio pastato nei sandėliavimas ar geležies apdirbimas. Kai kuriuose iš tokių pastatų galėjo būti malami grūdai, kai kituose rasta valgymui naudojamų indų pėdsakų, aukų pėdsakų ir pan. (Webley 2008, p. 121–127). F. Herschendas mano, kad dalyje šių namų galėjo būti ir gyvenama, tačiau kadangi pastatuose nebuvo tvartų, jų gyventojai greičiausiai buvo priklausomi nuo pagrindinio ūkio, nes be gyvulių jie nebūtų galėję patys prasimaitinti. Tokiuose nameliuose galėjo gyventi piemenys ar amatininkai. Maži nameliai taip pat atspindys kai kurių asmenų turimos teisės įkurti savo atskirą ūkį (Herschend 2009, p. 215). Webley irgi pritaria hipotezei, kad kai kurie amatininkai, pavyzdžiui, kalviai, buvo traktuojami kaip „laisvi“ ir turėjo teisę į savo namą (Webley 2008, p. 126). Šis erdvės padalijimas neabejotinai atspindėjo tam tikrą hierarchizaciją, egzistavusią tarp išsiplėtusios namų ūkio šeimos: pavyzdžiui, išsiskyrimą tarp tų, kurie gamino maistą, ir tų, kuriems tas maistas buvo patiekiamas (*Nørre Fjand* pavyzdys, kai maistas buvo gaminamas pagalbiniam pastate, bet mėsos atsargos laikomos didžiajame name, suponuoja, kad mėsos vartojimas buvo ribotas aukštesniam socialiniam sluoksniui atstovaujantiems šeimos nariams). Pastebėta, kad augant gyvenamojo namo plotui, didėja ir pagalbinių pastatų plotas.

Romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje bendruomenių vadai, gal tiksliau kai kurios ekonomiškai sustiprėjusios šeimos, naujai nustato, išplečia ar sustiprina formalų žemės valdymą, dėl kurio sumažėja sodybų ar namų ūkių

skaičius ir lieka mažiau, bet stabilių, nekintančių namų ūkių, kurie užima visą žemę. Teisės suformuoti namų ūkį praradimas reiškė ir teisės į žemę praradimą didelei daliai bendruomenės narių, taip pat reiškė ir teisės į žemę sutelkimą diduomenės rankose ir šios teisės pokyčius link pastovaus paveldėjimo. Žemesni visuomenės sluoksniai, taip pat ir dalis laisvų žmonių, integravosi į didelius ūkius, mat išnyko būtinybė apgyvendinti ir suteikti žemės plotą visiems laisviems žmonėms, nuomininkams ir vergams tam, kad tą žemę išlaikytum (Herschend 2009, p. 171).

Anksčiau aprašyti pokyčiai ir su jais susijusi socialinė stratifikacija Pietų Skandinavijoje palaipsniui vyko nuo 200 m. pr. Kr. iki 200 m. po Kr. Nuo vėlyvojo romėniškojo laikotarpio įsitvirtino dar viena ūkinė inovacija, kilusi iš socialinių pokyčių – viena papildoma patalpa padidėjusi gyvenamoji namo dalis. Vėlyvuojū romėniškuoju periodu gyvenamojoje namo pusėje stogą laikė jau 4 rąstų poros, atitinkamai padidėjo ir tvartas (Herschend 2009, p. 236, 73 pav.). Taigi dabar gyvenamosios patalpos išsiplėtė iki 4 atskirų patalpų. Žiūrint nuo prieangio patalpos išsidėsto taip: gyvenamoji patalpa, maisto gamavimo patalpa su židiniu, gyvenamoji patalpa, o prie galinės namo sienos glaudžiasi sandėlis. Manoma, kad toks gyvenamojo būsto padalijimas susijęs ir su namų ūkio vidine stratifikacija: namų ūkį valdanti mažoji šeima dabar gyveno atskiroje patalpoje nuo kitų ūkyje dirbančių asmenų. Greičiausiai jų gyvenamoji vieta buvo arčiau įėjimo, t. y. arčiau tvarto ir pagalbinių pastatų – jų darbo vietos (Herschend 2009, p. 242). Vėliau šio atskiro kambario atsiradimas turtingose sodybose išsivystė į visai naują pastato tipą – menę, atsiradusią romėniškojo laikotarpio pačioje pabaigoje – viduriniajame geležies amžiuje. Archeologiškai menė laikoma patalpa, kurioje yra židinys, nenaudojamas maistui gaminti ar amatams, ir kurioje randami daiktai skiriasi nuo tipinių namų ruošai naudojamų daiktų, pavyzdžiui, aukštos kokybės keramika ar stiklas. Ši naujoji patalpa įgavo labai svarbią socialinę reikšmę kaip svečių priėmimo, sprendimų priėmimo, ritualinių puotų vieta – valdovo sosto menė (Herschend 2009, p. 242–246; Webley 2008, p. 126).

Archeologinė medžiaga yra labai įvairi ir apie gyvenviečių kompoziciją ir kartu gyvenimo formas galime daryti tam tikrus apibendrinimus, bet visada turėsime pavyzdžių, kurie netilps į apibendrintus modelius. Kadangi jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus matome ir didelius, ir mažus gyvenamuosius namus, galima teigti, kad jau šiame laikotarpyje kai kurie bendruomenės nariai gyveno mažoje šeimoje, o kai kurie išplėstinėse. Išplėstinė šeima – pagalbininkų turinti šeima, ir greičiausiai buvo kiekvieno ūkininko siekiamybė, ji indikavo ir aukštesnį ūkininko socialinį statusą (Herschend 2009, p. 217). Vis tik per visą laikotarpį, net esant labai ryškiai ūkių didėjimo ir koncentracijos tendencijai, turime pripažinti, kad yra ir nedidelių ūkių, kurie greičiausiai galėjo suteikti reikiamą plotą tik mažajai šeimai.

Aptariau pagrindinius sodybos vidinės raidos aspektus, remdamasi Jutlandijos gyvenviečių medžiaga. Apžvelgiu, kaip rytinės Pietų Skandinavijos dalies gyvenviečių medžiaga koreliuoja su Jutlandijos. Negalima sakyti, kad neturime duomenų ir iš kitų regionų. Daugeliu atvejų kitose Pietų Skandinavijos teritorijose tyrinėtose gyvenvietėse tik papildo Danijos mokslininkų tyrinėjimų duomenis, nors ši Skandinavijos teritorija, kaip ir laidosenoje, taip ir gyvenamosios vietos kūrime, turi ir savo savitumą, kuriuos verta pastebėti.

2.3.1 Zelandijos gyvenvietės

Zelandijos salos ištyrinėtų gyvenviečių skaičius iš esmės nebesiskiria nuo Jutlandijos, bet dėl didelio žemės panaudojimo intensyvumo Zelandijos saloje gyvenvietės yra prastai išlikusios. Pastaruoju metu prasidėjo intensyvūs gyvenviečių tyrimai ir jau galima pasakyti daug daugiau apie Zelandijos gyvenviečių struktūrą (Boye, Lund Hansen 2009, p. 11). Tyrimai rodo tam tikrus Zelandijos salos gyvenviečių savitumus. Pagrindinis savitumas yra vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje čia dažnai sutinkamas pastatų tipas,

vadinamas *Bellingegård* tipu¹⁵. Šio tipo pastatų dažniausiai randama rytinėje ir centrinėje Zelandijos dalyje, bet aptinkama ir kitose salos vietose. *Bellingegård* tipo pastato konstrukcija susideda iš trijų (keturių), kartais šešių stogą laikančių rąstų porų, kurias skiria 1,7–2,75 m tarpai. Atstumas tarp rąstų apie 4–6 metrus. *Bellingegård* tipo pastatuose paprastai nerandama sienų stulpų liekanų. Kadangi to paties laikotarpio *Ragnesminde*¹⁶ tipo pastatuose sienų stulpai matomi, negalima kaltės suverti prastoms išlikimo sąlygoms, atsakymo reikia ieškoti namo konstrukcijoje, taigi greičiausiai šių pastatų sienos buvo padarytos iš gulekšnių.

Įdomu yra tai, kad, skirtingai nuo kitų teritorijų, Zelandijos saloje *Bellingegård* tipo pastatai buvo naudojami kaip gyvenamieji pastatai, kai, pavyzdžiui, Jutlandijoje buvo gyvenama *Ragnesminde* tipo namuose, o *Bellingegård* tipo konstrukcijos pastatai naudoti kaip ūkiniai pastatai (Kølle Hansen 2011, p. 198–201). Nustatyti, ar *Bellingegård* tipo pastatai buvo tik gyvenamieji namai, ar daugiafunkciai, kaip *Ragnesminde* tipo pastatai, nėra lengva. Kølle Hansen pastebi, kad santykinai nedidelis namų ilgis nėra pakankamas argumentas išvadai, kad namuose buvo tik gyvenama, mat ankstyvojo geležies amžiaus Jutlandijos *Grøntoft* gyvenvietėje pastatai buvo panašaus dydžio ir sutalpino tiek gyvenamąjį kambarį, tiek tvartą (Kølle Hansen 2011, p. 199). Remiantis tuo, kad trūksta įrodymu, jog *Bellingegård* tipo pastatuose buvo tvartas, priimtinesnė išvada, kad tvartai buvo atskiruose pastatuose. Žiedadulkių ir fosforo kiekio žemėje analizėmis nustatyta, kad bent

¹⁵ Kartais literatūroje šis pastatų tipas dar vadinamas *Høje Taastrup* pastatų tipu (Boye 2009, p. 11).

¹⁶ *Ragnesminde* tipo namai, kurių tarpai tarp stulpų būna 2,35–3,05 m, o stogą laikantys rąstai nutolę 3,64–4,85 m, su išlenktomis, gerai išlikusiomis sienų liekanomis, su stogą laikančiais rąstais frontuose ir dviem priešpriešiais esančiais įėjimais per namo vidurį. Šie namai praktiškai analogiški naudotiems Jutlandijoje ir Fiuno saloje.

keliuose vadinamuosiuose pagalbiniuose pastatuose Zelandijoje buvo laikomi gyvuliai (Moltsen 2011, p. 125–137).

K. Kølle Hansen, pasitelkusi netoli Roskildės tyrinėtas tris gyvenvietes – *Hyrdehøj*, *Birkely* ir *Engbjerg 2*, kuriose rastas 51 *Bellingegård* tipo pastatas, prieina išvadas, kurios leidžia geriau suprasti šio tipo pastatų paskirtį ir naudojimą ūkyje (Kølle Hansen 2011, p. 195–202). Šių trijų gyvenviečių ūkiai kiek skyrėsi tarpusavyje. *Birkely* ir *Bellingegård* ūkiai savo dydžiu prilygo Jutlandijos mažesniems ūkiams, kur, beje, prie namų buvo ilgos tvoros su keturšlaičiu stogu, taip smarkiai padidinant sandėliavimo plotą (Ethelberg 2003, 95 pav.; Holst 2004, 44 pav.). Zelandijos saloje irgi yra keli tvorų su keturšlaičiais stogais pavyzdžiai, galima spėti, kad tokie statiniai buvo *Engbjerg 2* gyvenvietėje, bet šios hipotezės patvirtinti negalima. Tvorų su keturšlaičiais stogais buvimas labai svarbus aiškinantis ūkį sudarančių pastatų paskirtį, nes jeigu gyvuliai buvo laikomi tvarte, vadinasi, reikėjo jiems paruošti pašaro, vadinasi, atskiros vietos pašarui laikyti, kam Jutlandijoje ir buvo naudojamos pašiūrės su keturšlaičiais stogais. Apskaičiuota, kad 10 galvijų per žiemą būtinam pašarui laikyti reikia 150 m² ploto sandėliavimui tinkamo ploto, todėl manoma, kad tvarte buvo laikomi ne visi gyvuliai, o tik darbiniai ir veisliniai, taip būtų galima paaiškinti mažą sandėliavimui skirtą plotą Zelandijos ūkiuose (Carlie 2000; Kølle Hansen 2011, p. 200). Žiedadulkių tyrimai rodo, kad apie 200 metus ir vėliau rytinėje ir centrinėje Zelandijoje pradėta naudoti ūkininkavimo sistema, kai yra nedidelis dirbamas žemės plotelis yra šalia sodybos, o atokiau nuo sodybos yra kitas didesnis žemės plotas (*infield-outfield system*) (Fonnesbech-Sandberg 1999, p. 26–30). Aplink sodybą esantis žemės sklypas buvo kultivuojamas intensyviai, neleidžiant jam pūdymuoti, todėl reikėjo daugiau trąšų nei anksčiau. Gyvulių mėšlas buvo pagrindinė trąša, galimybė sukaupti pakankamai mėšlo ir buvo pagrindinė gyvulių laikymo tvartuose priežastis. Tačiau Rytų Danijai būdingas rugių ir miežių auginimas reikalavo trąšų tik prieš sėjant miežius (Frandsen 1983, p. 250). Todėl gali būti, kad Zelandijoje nebuvo poreikio tvartuose laikyti didelio

gyvulių skaičiaus, nes saloje praktikuojamas ūkininkavimas nereikalavo didelio trąšų kiekio. Didžioji bandos dalis ištikus metus buvo laikoma lauke. Ūkininkavimo sistema galėjo būti veiksnys, lemiantis sodybos pastatų funkcijas ir sodybos dydį (Kølle Hansen, 2011 p. 200). Tokia ūkio forma būdinga ne tik Zelandijos salai, bet visai Pietų Skandinavijai. Kaip minėta, mokslininkai pripažįsta, kad namai, jų formos be praktinės funkcijos turi dar ir simbolinę prasmę. Zelandijoje vyraujantis pastato tipas yra *Bellingegård*, bet pasitaiko ir *Ragnesminde* tipo pastatų. K. Kølle Hansen mano, kad ryškaus turto augimo ir socialinių pokyčių periodai gali būti simbolizuojami socialinėmis inovacijomis, tokiomis kaip naujas pastato tipas, labai turtingi palaidojimai. Tokiomis inovacijomis tam tikra žmonių grupė atsiskiria nuo tradicijos, atsitolina nuo likusios žmonių grupės ir šį atotrūkį simboliškai įprasmina naujomis pastatų formomis, naujais laidojimo papročiais ir t. t. Taigi, autorės manymu, *Ragnesminde* tipo pastatai gali būti interpretuojami kaip tokia socialinė inovacija. Archeologinė medžiaga tokias inovacijas rodo ir laidojimo medžiagoje (turtingi kapai su importu, mirusiųjų deginimas, laidojimas pilkapiuose). Tai, kad vėliau kai kur sugrįžtama prie tradicinės pastatų formos (*Birkeby*), gali būti susiję su tuo, kad po kurio laiko poreikis pabrėžti išskirtinį statusą galėjo sumažėti ir buvo sugrįžta prie tradicinių pastatų, bet tai nebūtinai reiškia, kad šeima prarado aukštą statusą visuomenėje (Kølle Hansen 2011, p. 200). Autorės interpretacija skamba įtikinamai, tačiau kyla klausimas, kuris iš dviejų Zelandijos saloje naudojamų pastatų tipų laikytinas tradiciniu. Atsakyti į klausimą trukdo gerai ištyrinėtų ankstyvojo romėniškojo laikotarpio pastatų trūkumas. Kol kas neabejotinai *Bellingegård* tipo pastatus galime datuoti tik vėlyvuosiu romėniškuoju laikotarpiu, gal būtent šis pastatų tipas ir yra ta socialinė inovacija, su kuria autorė labai teisingai sieja skirtingus pastatų tipus? Tikėtina, kad ir gyvenimas atskirame nuo tvarto pastate yra malonesnis, bet tai jokiu būdu nerodo sumenkusio gyvulių vaidmens ūkyje, greičiausiai ūkio turtingumas buvo nulemiamas lauke ganomos bandos dydžiu.

Rytinėje Zelandijos dalyje netoli Kopenhagos ir *Køge* įlankos koncentruojasi daugiausia gyvenviečių (Tornbjerg 1992). Kraštovaizdyje dominuoja nedidelės moreninės kalvos, atskirtos pelkėmis ir upeliais bei ribojamos siauro paplūdimio ruožo. Gyvenvietės čia išsidėsčiusios ant įvairaus dydžio kalvelių ir užima apie 650 x 300 m teritoriją. Šiuo metu tyrinėtos šios gyvenvietės: *Bellingegård* gyvenvietė, datuojama III–VI a., susidedanti iš penkių–septynių sodybų, kurių kiekviena perėjo penkias–septynias vystymosi fazes; *Lykkebækgård* II–III a. gyvenvietė, kurios pagrindinis pastatas turėjo tik vieną fazę, bet pagalbiniai pastatai buvo perstatomi dažniau. Netoli esanti *Lykkebækparken* gyvenvietė – pavienė sodyba, turėjusi 2 vystymosi fazes ir datuojama III–V amžiumi. *Ellebækgård* gyvenvietėje buvo gyventa nuo mūsų eros pradžios iki 1000 metų. Kol kas tyrinėti tik keli namai, kurie labai primena *Bellingegård* gyvenvietės vėlesnio periodo namus. Taip pat aplink *Ølby* vietovę rasta ir kitų I–V a. gyvenviečių, bendrai paėmus kitos gyvenvietės nepasižymi radinių gausa, randama keramikos fragmentų (Tornbjerg 1998, p. 179). Įvertinus *Køge* įlankos gyvenviečių išsidėstymą matyti, kad *Ellebækgård* gyvenvietė užima centrinę poziciją, šioje gyvenvietėje aiškiai pastebimos dirbtuvių liekanos ir aptinkami vykusių mainų liudijimai (segių dalys, romėniški sidabriniai denarai). Be to, yra labai aiškių liudijimų, kad ši gyvenvietė buvo naudojama kaip dirbtuvių centras ir prekyvietė vėlesniais laikotarpiais.

Šiaurės rytų Zelandijos gyvenviečių tyrimai rodo, kad romėniškajame periode žmonės gyveno sausose, aukštesnėse teritorijoje, dažniausiai didelių drėgnų plotų pakraščiuose, mat ši salos dalis išsiskiria gausa drėgnų teritorijų – pelkių, ežerų ir pan. Šiaurės rytinėje salos dalyje nebuvo tankiai gyvenama, čia nebuvo didelių gyvenviečių, žmonės gyveno vienkiemiuose ar mažuose kaimuose, tokiose kaip *Egeberg 2*, su daugiausia 5 vienalaikėmis sodybomis, arba pavienėse sodybose, bet ūkininkavimo formomis ši teritorija buvo panašesnė į Jutlandijos pusiasalio. Tyrinėtojų teigimu, šiaurės rytų Zelandijos sodybos konstrukcija ir pastatai nesiskyrė nuo pastatų kitose Danijos dalyse.

E. Aarsleff ir L. Appel teigia, kad, nors ir nerandama sienų rąstų, manytina, kad namas vis tik turėjo tokią pačią konstrukciją kaip ir vietose, kur tokių rąstų atrandama, nes daugelyje mažesnių namų, kur sienų rąstų nerasta, randamos prie įėjimo giliau įkastų rąstų liekanos, kas liudija buvus du įėjimus vienas prieš kitą. Be to, fosforo sancaupų analizė, atlikta *Ammendrup* vienkiemyje, leidžia aiškiau nustatyti patalpų panaudojimą. Pagrindinis namas buvo suskirstytas į tris patalpas, galima nustatyti bent jau du priešingose sienose buvusius įėjimus. Nedidelis fosforo kiekis, kuris susidaro nuo gyvulių šlapimo ir išmatų vakarinėse patalpose, leidžia manyti, kad ten buvo gyvenamosios patalpos. Štai rytinėje namo pusėje fosforo kiekis labai padidėja, čia buvo laikomi gyvuliai. Taip pat patalpos buvo padalytos ir mažesniame name. Šalia tų pastatų dalių, kur buvo laikomi gyvuliai, išorinių sienų pastebimas labai didelis fosforo kiekis, mokslininkai tai interpretuoja kaip mėšlo krūvų liekanas (Aarsleff, Appel 2011, p. 56). Kai kurie šiaurės rytų Zelandijos namai išsiskiria savo konstrukcija ir dydžiu, *Stæremose* netoli *Gilleleje* rasti du gerai išlikę pastatai buvo atitinkamai 36 ir 40 m ilgio. Ilgesniame iš namų stogas buvo paremtas 10 stulpų. Be šio namo buvo dar pagalbinis pastatas ir sandėlis. Žemdirbystei tinkamos žemės plotai buvo maži, bet gyvuliams laikyti sąlygos buvo palankios, nes miškuose buvo daug ganykloms tinkamų proskynų. Šalia esantis miškas, pelkės ir jūros pakrantė sudarė sąlygas užsiimti įvairiais verslais: geležies apdirbimu, durpių deginimu, medžiokle ir žvejyba (Aarsleff, Appel 2011, p. 54–55). Kaip ir Jutlandijos, taip ir Zelandijos ūkiai buvo patys save apsirūpinantys. Zelandijos pelkėse rastų gyvulių kaulai leidžia teigti, kad čia buvo auginami tokie patys kaip ir kitur naminiai gyvūnai. Pagrindinės kultūros buvo rugiai ir miežiai, romėniškuoju periodu miežiai buvo daug populiariesni už rugius, kviečius. Taip pat buvo rasta linų ir kanapių sėklų. Šios kultūros greičiausiai buvo naudojamos aliejaus ir tekstilės gamyboje (Aarsleff, Appel 2011, p. 52). Zelandijos gyvenviečių sandara didele dalimi priklausė nuo vietovės pobūdžio. Plokščioje vietovėje kelios sodybos buvo įsikūrusios viena šalia kitos, šiek tiek kalnuotoje, kiek atokiau viena kitos. Pavyzdžiui, *Allerød Boldbaner* rasta apie 20 vėlyvojo romėniškojo laikotarpio – viduriniojo

geležies amžiaus namų (Aarsleff, Appel 2011, p. 53). Iš to, kaip išsidėstę namai ir tvoros, galima spręsti, kad bent keletas jų buvo vienalaikiai ir sudarė kaimo bendruomenę. 2001 m. *Hillerød* buvo rastos 4 didelių namų liekanos, priskirti namus tikslioms fazėms nėra lengva, tai galėjo būti viena keturių fazių sodyba arba dvi nemažos sodybos dviejose fazėse (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 177–193). Greičiausiai vienkiemiai tikrai egzistavo, nes turime gerai ištyrinėtus vienkiemius tokius, kaip *Græsted* ar *Ammendrup*, bet ne visos pavienės sodybos galėtų būti priskirtos vienkiemiams. Pavyzdžiui, *Landlyst/Lille Kanikegård* rasta 12 namų, kurie stovėjo ant keleto mažų kalvelių, atskirtų pelkėmis. Tokio tipo darinius greičiausiai reikėtų laikyti kaimais (Aarsleff, Appel 2011, p. 54).

Zelandijos saloje taip pat aptikta didelių, nežinomos paskirties pastatų, tokių kaip *Kærup*, *Langagergård*, *Knardrup*, *Nimgården*, *Kobbervej*. Kai kuriuose jų rasta labai nedidelė anglies koncentracija, kituose išskirtinai didelė (*Nimgården*, *Kobbervej*). Taip pat juose rasta kituose pastatuose retai aptinkamų aukštųjų avižuolių (lot. *Arrhenatherum elatius*), šis augalas yra pastebėtas ir kapuose. Mokslininkai neretai jį sieja su religinėmis apeigomis (Moltsen 2011, p. 135). Manoma, kad kai kuriuos didelius nežinomos paskirties pastatus būtų galima interpretuoti kaip pirmąsias menes, t. y. pastatus, rodančius dar ryškesnę socialinę stratifikaciją. Zelandijos, kaip centro, vaidmuo romėniškuoju laikotarpiu leidžia kelti hipotezę, kad tokie specialios paskirties pastatai anksčiausiai atsirado būtent Zelandijos saloje.

Apibendrinant galima teigti, kad, nors Jutlandijos pusiasalyje ir Zelandijos saloje ūkininkavimo formos ir atitinkamai gyvenamųjų pastatų tipai skyrėsi, čia galime pamatyti tas pačias gyvenvietės vystymosi tendencijas. Pastebimas sodybų užimamo ploto didėjimas, kas liudija, jog dabar čia gyvena daugiau žmonių, sodybų telkiamasis į pastovioje vietoje įkurtus kaimus, nors ir nelabai didelius. Deja, neturint gerai ištyrinėtų ankstyvojo romėniškojo laikotarpio gyvenviečių nelabai galime identifikuoti pokyčius gyvenviečių medžiagoje visu periodu, nors apie tokius pokyčius labai aiškiai byloja kapinynų medžiaga.

2.3.2. Bornholmo gyvenvietės

Bornholmo salos romėniškojo laikotarpio gyvenvietės, palyginti su kapinynais, yra mažai tyrinėtos. Tačiau nedideli kasinėjimai leidžia teigti, kad romėniškajame laikotarpyje būta tiek kaimo tipo gyvenviečių, susidedančių iš kelių sodybų, tiek pavienių sodybų. Kaip matyti iš M. Watt sudaryto geležies amžiaus ir vikingų laikotarpio gyvenviečių išsidėstymo Bornholmo saloje žemėlapyje, gyvenama buvo netoli nuo salos pakrančių, bet ne pačioje pakrantėje (Watt 2006, p. 140, 1 pav.). Didžiausia gyvenviečių koncentracija yra rytinėje salos dalyje ties *Svaneke* miestu, dar vadinamu *Ibsker* kompleksu. *Ibsker* kompleksas apima mažiausiai 25 nuolatinės romėniškajame ir germaniškajame laikotarpyje egzistavusias gyvenvietes aplink *Sorte Muld* prekybos centrą. *Sorte Muld* ir visas *Ibsker* kompleksas ir yra neabejotinai svarbiausias Bornholmo ekonominis ir politinis centras, 5–8 a. jau kontroliavęs visą salą (Watt 2006, p. 164). Bornholmo saloje didesnių gyvenviečių tyrinėjimai parodė aiškų gyvenimo toje pačioje vietoje tęstinumą bent jau nuo romėniškojo laikotarpio, o kartais ir ankstesnio laikotarpio, pavyzdžiui, *Dalshøj* gyvenvietė (Watt 2006, p. 139, 153). Ši informacija dera su kapinynų medžiaga. *Sandegårdo* gyvenvietės tyrinėjimai atskleidė, kad šalia viena kitos gyvavo daugiau mažiau vienalaikės gyvenvietės. Didžioji (rytinė) užėmė apie 10 000 m² teritoriją, o mažesnė vakarinė gyvenvietė – apie 3000 m². Abi šios gyvenvietės reprezentuoja didelių sodybų (namų ūkių) kompleksus, kurie toje pačioje vietoje egzistavo nuo romėniškojo laikotarpio iki vikingų laikų. Tokių radinių kaip tiglio žnyplės, liejinių liekanos ir aukso liekanos buvimas centrinėje gyvenvietės dalyje liudija, kad juvelyriniai dirbiniai buvo gaminami pačioje sodyboje, šioje gyvenvietėje rasta proporcingai daugiau juvelyrinių dirbinių ir tauriųjų metalų liekanų nei kitose gyvenvietėje už *Ibsker* komplekso ribų (Watt 2006, p. 160). Atrodo, kad juvelyriniai dirbiniai buvo gaminami beveik visų gyvenviečių centrinėse dalyse, vadinasi, dirbtuvės buvo įrengtos netoli gyvenamųjų pastatų. Gyvenvietėse randami geležies apdirbimo pėdsakai liudija, kad kiekvienoje gyvenvietėje būdavo apdirbdama geležis, vadinasi,

kiekvienas ūkis savo geležies dirbinių poreikį tenkindavo pats (Watt 2006, p. 164), bet tai nereiškia, kad kiekvienoje sodyboje buvo gaminami prabangūs, daug meistriškumo reikalaujantys išskirtiniai papuošalai.

2.3.3. Skonės gyvenvietės

Pietinės Švedijos gyvenvietės kūrėsi vietovėse, iš kurių buvo galima kontroliuoti žemyninius susisiekimo kelius. Pavyzdžiui, tokios didelės gyvenvietės kaip *Brogård* ir *Hov* įsikūrė netoli brastų per upes *Fylleån* ir *Lagan*, mažesnės kaip *Halmstad 7:3* ir *9:16* – kūrėsi prie pietinės brastos per upę *Nissan*. Upių slėniai buvo patogi vieta užsiimti gyvulininkyste, nes paprastai čia želia vešli žolė, reikalinga gyvuliams, tačiau buvimas arti vandens nebuvo viena iš būtinų sąlygų parenkant gyvenvietės vietą (Carlie 2000, p. 155).

Visai kaip ir aplinkinėse teritorijose Pietų Švedijoje egzistavo tiek pavienės sodybos, tiek kompleksiškesni kaimai, susidedantys ir keleto sodybų. Vienas iš didesnių gyvenviečių yra *Brogård*, kur aplink 2500 m² teritoriją buvo susitelkusios mažiausiai keturios sodybos. Netoli šio kaimo buvo dar dvi sodybos 100 ir 300 m į šiaurę ir šiaurės vakarus atstumu. *Halmstad 7:3* gyvenvietė turėjo mažiausiai dvi sodybas, išsidėsčiusias šiaurės pietų ašimi (Carlie 2000, p. 155). *Fosie* prie *Malmö* rasta iš kelių sodybų sudaryta ankstyvojo romėniškojo laikotarpio gyvenvietė. *Uppåkra* vietovėje netoli Lundo tyrinėjimai atskleidė egzistavus didelę ir ilgai egzistavusią gyvenvietę, įkurtą dar ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje (Webley 2008, p. 13). Nors didesnėse gyvenvietėse ir nerasta pastebimų sodybos teritoriją apibrėžiančių ženklų, bet jie greičiausiai egzistavo. Kaip ir kitur, Skandinavijoje romėniškajame laikotarpyje žmonės jautėsi susieti su gyvenamąja vieta: romėniškajame laikotarpyje tai atsispindi ir bandyme apsaugoti namus aukojant aukas, *Brogård* gyvenvietės pastatai aiškiai buvo perstatomi toje pačioje vietoje (Carlie 2000, p. 155).

Skonėje aptikti pastatai yra labai įvairių dydžių, bet atrodo, kad namų dydis nėra chronologiškai nulemtas, nes tiek ankstyvajame, tiek vėlyvajame geležies amžiuje buvo ir didelių, ir mažesnių namų. Romėniškojo laikotarpio didžioji dalis gyvenamųjų pastatų buvo per 20 m ilgio. Dalis sodybų turėjo tik vieną ilgosios konstrukcijos namą, o dalis be ilgosios konstrukcijos namo taip pat turėjo vieną arba daugiau pagalbinių pastatų. Ilgojo namo patalpų paskirtis pietinėje Švedijoje, kaip ir Zelandijoje, skyrėsi nuo Jutlandijos ilgojo namo patalpų išdėstymo tuo, kad Švedijoje nerasta jokių tvarto požymių ilgajame name. Faktai rodo, kad gyvuliai galėjo puikiai išgyventi lauke išties metus. Kaip ir Zelandijos saloje, skirtingos ūkio formos ir dominuojanti produkcija lėmė skirtingą ilgųjų pastatų panaudojimą, taip pat ir daug mažesnių gyvūnų, laikomų tvartuose, skaičių (Carlie 2000, p. 156).

Pietų Švedijos gyvenvietės rodo egzistavus žemdirbių visuomenę ir daugiausia informacijos suteikia apie eilinių visuomenės narių gyvenimą, nors, kaip žinome, kapinynų medžiaga ir kartais gyvenvietės liudija egzistavus stratifikuotą. Vienas iš tokių stratifikuotos visuomenės požymių galėtų būti gyvenamojo namo dydis. Vyraujantis ilgojo namo ilgis romėniškajame periode buvo 20–30 m, bet buvo ir daug didesnių pastatų, pavyzdžiui, *Brogård* gyvenvietės vienas namas buvo maždaug 10 m ilgesnis nei aplinkiniai gyvenvietės namai, pastatas buvo kelis kartus perstatytas, bet visą laiką išliko didžiausiu namu gyvenvietėje. Lyginant pavienių sodybų pastatus irgi matoma, kad visada bus vienas ar keli pastatai, akivaizdžiai didesni už netoliese esančių sodybų pastatus. Tai pasakytina apie tokias pavienes sodybas kaip *Hov*, *Trulstorp 1:92*, *Kärragård*, kur ilgieji namai buvo 30–40 m ilgio. Šių pavienių sodybų ir *Brogård* gyvenvietės panašumas yra tas, kad visose šiose vietose buvo verčiamasi ir žemdirbyste, ir gyvulininkyste (Carlie 2000, p. 157).

2.3.4. Gotlando ir Elando salos gyvenvietės

Gotlando salos romėniškojo laikotarpio gyvenviečių tyrinėjimai leidžia susidaryti bendrą vaizdą apie tyrinėjamo laikotarpio gyvenvietes.

Romėniškuoju laikotarpiu datuojamų naujais metodais, nuodugniai ištyrinėtu gyvenviečių neturime, todėl kai kurie gyvenviečių aspektai, ypač ankstyvojo romėniškojo laikotarpio, lieka nežinomi. Lengviau kalbėti apie vėlyvojo romėniškojo laikotarpio gyvenvietes, nes kaip tik šiuo laikotarpiu atsirado tradicija gyvenamojo pastato apatinę dalį sutvirtinti akmenimis. Tokia tradicija gyvuoja ir vėlesniame laikotarpyje. Tradicija naudoti akmenis kaip statybos medžiagą žinoma ir Elando saloje, tačiau abiejų salų namai nėra vienodi. Gotlando ilgieji namai iš esmės primena tradicinius ilguosius pastatus, išskyrus tai, kad įėjimas į namą būna trumpojoje pastato sienoje, o kartais abiejose trumposiose sienose, t. y. į pastatus įeinama iš namo galų. Sienos tarp medinių balkių, laikančių stogą, vietoj tradicinių medinių sienų, drėbtų moliu, sukrautos iš akmenų (Cassel 1998, p. 78). Ši statybos inovacija tarp mokslininkų sukėlė daug diskusijų ir interpretacijų. Stenbergeris tokią statybinę medžiagą traktuoja kaip iliustruojančią labai neramius laikus ir nuolatinio puldinėjimo grėsmę (Stenberger 1933), D. Carlssonas šią naujovę traktuoja kaip suintensyvėjusios žemdirbystės pasekmę, kai namų ūkiai buvo perkelti į naujas vietas, o šalia buvę žemės plotai, priklausę visai bendruomenei, išdalyti kiekvienai šeimai (Carlsson 1979). Pastaraisiais metais įsigali nuomonė, kad tai stabilumo ir nekintamumo paieškos, susijusios su siekiu nuolat gyventi toje pačioje vietoje (Cassel 1998, p. 80–128). K. Cassel tyrimais įrodo, kad net 43 % gyvenviečių su pastatais akmeninėmis sienomis buvo pastatyti ankstesnių pastatų vietose. Paskutinis paaiškinimas yra visai įtikinimas, nes panašios nuolatinio gyvenimo vienoje vietoje tendencijos pastebimos visoje Pietų Skandinavijoje.

Namų su akmeniniais pamatais ilgis įvairuoja nuo 5 iki 64 metrų. Tradiciškai ilgieji pastatai laikomi gyvenamaisiais namais (Stenberger 1933, p. 150), tačiau ne visi ilgieji pastatai būtinai buvo naudojami gyvenimui. *Höglundar* ilgasis 21 m ilgio namas visai neturėjo kultūrinio sluoksnio, pagal kurį galima nustatyti, kad pastate buvo gyvenama, tyrinėtojai šį pastatą priskyrė prie kitai ekonominei veiklai naudojamų pastatų, bet tai galėtų būti ir apeigoms skirtas pastatas. Pastatų suskirstymą į gyvenamuosius ir pagalbinius

komplikuoja ir tai, kad didžiojoje dalyje pastatų su akmeniniais pamatais aptikti židiniai. Vis tik kai kurie pastatai nebuvo gyvenami. Pavyzdžiui, *Vallhagar 5* pastatas, kurio ilgis 5 m, neturėjo šoninių sienų, nors ir turėjo židinį, ir tyrinėtojų įvardijamas kaip džiovinimui skirta patalpa (Klindt-Jensen 1957, p. 129). Tokių pastatų žinoma ir daugiau.

Mokslininkai diskutuoja, ar buvo suskirstyti ir į kokias patalpas buvo suskirstyti ilgieji pastatai, nes aiškių pertvarų pėdsakų iki šiol nėra aptikta. Namai su akmeniniais pamatais vis tik rodo buvus pertvarą tarp gyvenamosios namo dalies ir tvarto. *Vallhagar 7* pastatas pietinėje pusėje turi paprastesnę tiek grindų, tiek sienų, tiek durų konstrukciją, be to, šiaurinėje pusėje rasta daugiau radinių, leidžiančių šią namo pusę interpretuoti kaip gyvenamąją (Stenberger 1933, p. 169).

Be akmeninių pamatų aptariamam laikotarpiu Gotlande atsiranda tradicija žmogaus naudojamą plotą padalyti akmeninėmis tvorelėmis ar atitvaromis. Ši kraštovaizdyje gana ryški detalė seniai patraukė tyrinėtojų dėmesį ir buvo pareikšta įvairių nuomonių tiek apie jų datavimą, tiek apie paskirtį. Įtikinamiausia atrodo K. Cassel nuostata, kad bent dalis atitvarų galėjo būti datuojama romėniškuoju laikotarpiu ir germaniškojo pradžia – laikotarpiu, kai akmuo įgijo ypatingą simbolinę reikšmę sodybos architektūroje (200–600). Neatmestinas ir požiūris, kad vėlesniais laikotarpiais akmuo panaudotas dar kartą, todėl dabar sutinkame daug įvairesnių akmeninių konstrukcijų (Cassel 1998, p. 96). Literatūroje įsigalėjusi tokia šių atitvarų interpretacija – tai sienos, padedančios apsaugoti laukus nuo gyvulių ar tiesiog laukų ribos. Sutikdama su šia interpretacija Cassel, pasitelkdama konkrečius pavyzdžius, įrodinėja, kad ne visas atitvaras reikėtų suprasti būtent taip. Autorė parodo, kaip kai kurios atitvaros sujungia skirtingus objektus, išsidėsčiusius kraštovaizdyje: kapinyną sujungia su gyvenviete. Autorė tokius kompleksus vadina „akmens atitvarų bendruomenėmis“ ir mano, kad jie parodo, kaip visuomenė buvo organizuota šeimos ir giminės pagrindu. Šiose bendruomenėse protėviai turėjo labai svarbų vaidmenį. Akmenų atitvaros kaip ir natūralizavo (įteisino) vyraujančią

socialinę organizaciją (Cassel 1998, p. 194). Remiantis K. Cassel nagrinėjama pavyzdžiais, kur atitvaros sujungia gyvenvietes su kapinynais, galima sakyti, kad Gotlande buvo gyvenama nedidelėse gyvenvietėse, greičiausiai kai kuriais atvejais ir pavienėse sodybose.

Kaip ir Gotlandas, Elando sala turi daug statinių akmeniniais pamatais ir akmeninių atitvarų. Pastatai Elando saloje dažniausiai aptinkami grupėmis, vienas nuo kito nutolę apie 100 m ar mažiau, vadinasi, ir čia buvo gyvenama nedideliais kaimais. Pavyzdžiui. *Valsnäs* gyvenvietė buvo sudaryta iš penkių sodybų. M. B. Sjöberg pateikia pavyzdį, Elando saloje *Gestadäs* apylinkėse yra aptikta net 18 sodybų su namais akmeniniais pamatais, išsidėsčiusių netoli vieni kitų. Tačiau nesant tikslesnės medžiagos, leidžiančios šiuos namus datuoti romėniškojo laikotarpio antrąja puse ar migracijos laikotarpiu, autorė abejoja, ar tikrai šį darinį galima laikyti dideliu šio laikotarpio kaimu. Autorė linkusi manyti, kad tai galėtų būti ir gyvenviečių santalka, datuotina vėlyvuosiu geležies amžiumi ar viduramžiais (Sjöberg 1987, p. 452). Didžiausia gyvenviečių koncentracija pastebima rytinėje salos pusėje 2–3 km pločio spinduliu palei rytinę *Gärdslösa* ir *Bredsättra* parapijų dalį. 2,5 x 8,5 km plote išsidėstę daugiau nei 10 gyvenviečių, vidutiniškai kiekviena gyvenvietei tenka apie 2 km². Gyvenvietės įsikūrusios geriausiai žemdirbystei ir gyvulininkystei tinkamuose plotuose, todėl tikėtina, kad čia buvo įsikūrę vienas ar keli dideli ūkininkai ir šią teritoriją galima laikyti savotišku centru (Sjöberg 1987, p. 430). Kaip ir kitur, taip ir Elande pastebime, kad kiekviena gyvenvietė turi vieną didelę sodybą (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 189).

Pastatai Elande atitinka tipišką ilgojo namo konstrukciją ir suplanavimą, bet pasitaiko ir kitur Pietų Skandinavijoje dar nesutikta sienų konstrukcija, kai sienos pastatytos iš durpių. Aptikta namų su akmeninėmis sienomis, taip pat ir namų su pintomis sienomis, drėbtomis moliu. Pastatai iš skirtingų medžiagų padarytomis sienomis galėjo būti perstatyti toje pačioje vietoje. *Sörby* ir *Bredsättra* gyvenvietės liudija, kad jose buvo gaminama geležis, o *Skedstad* gyvenvietėje rasti geležies ir spalvotųjų metalų liejiniai liudija apie amatus ir

mainus (Sjöberg 1987, p. 427). *Sörby* gyvenvietės neintensyvus kultūrinis sluoksnis, mažas kaulų kiekis paskatino M. B. Sjöberg iškelti hipotezę, kad tai nebuvo nuolat naudojama gyvenvietė, bet greičiau vasaros sezonu pieno produkcijai eksploatuojama gyvenvietė (Sjöberg 1987, p. 427). Sunku pasakyti, kiek ši hipotezė yra pagrįsta.

Apibendrinant galima teigti, kad Pietų Skandinavijos gyvenvietėms vienareikšmiškai taikyti Jutlandijos gyvenviečių modelio negalima, nes, nežiūrint į labai daug panašumų, išryškėja ir specifiniai aspektai. Jutlandijoje sodybų telkimasis į kaimus prasidėjo anksčiausiai, dar ankstyvajame geležies amžiuje. Pietų Skandinavijoje šie procesai vyko romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje ir tik vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje jau aiškiai matome kaimo tipo gyvenvietėse ir pavienėse sodybose išsiskiriančius didelius, dominuojančius ūkius. Tiek Zelandijos saloje, tiek visoje Pietų Skandinavijoje vyravo kiek kitokia ūkininkavimo forma nei Jutlandijoje, kai didžioji bandos dalis ištisus metus buvo laikoma lauke, o pagrindinės auginamos kultūros buvo rugiai ir miežiai, t. y. mažiau trąšų reikalaujantis ūkininkavimas. Tokiam ūkiui reikėjo ir mažesnio sandėliavimo ploto, todėl mažesni salose randamų pastatų matmenys ar mažesnis pagalbinių pastatų skaičius nei Jutlandijoje toli gražu nereikšė skurdesnės sodybos, net atvirkščiai, mažesnių matmenų sodybos salose galėjo simbolizuoti aukštesnį socialinį jos savininko statusą. Pietų Skandinavijoje romėniškojo laikotarpio pabaigoje atsiranda nauja pastatų rūšis – menės, kurias galima laikyti ypatingos paskirties pastatais. Sodybų konsolidacijos ir pastovaus gyvenimo vienoje vietoje tendencijos buvo būdingos visai Šiaurės Europai. Tačiau tiek Jutlandijos pusiasalyje, tiek likusioje Pietų Skandinavijoje yra išblaškytų, dažnai netoli viena kitos esančių sodybų, tik Baltijos jūros salose ir Skonėje jos daug dažnesnės nei Jutlandijoje, kur vyrauja didelės gyvenvietės, kokių šiose teritorijose iš viso nėra. Tokio sodybų išsidėstymo priežastis buvo jau minėtas ekstensyvus pastoralinis ūkininkavimas, būdingas Jutlandijai, kai štai rytinėje Danijos dalyje egzistavusi

ūkininkavimo sistema lėmė individualiai tvarkomus ūkius (Rindel 1999, 79-99).

2.4. Ginklų administravimas, kariuomenės ginkluotė ir pobūdis

Archeologinėje literatūroje paplitusi nuomonė, kad Zelandijos sala ir Baltijos jūros salos, išskyrus Bornholmą, pasižymi tuo, kad vyrų kapuose nėra ginklų. U. Lund Hansen šią nuomonę paneigia, pateikdama vėlyvojo romėniškojo laikotarpio Zelandijos saloje rastų ginklų paplitimo žemėlapi (Lund Hansen 1995, p. 244). Zelandijoje labai maža dalis ginklų rasta kapuose, taip pat nerasta didelių ginklų aukojimo vietų, žinomi tik vienetiniai radiniai pelkėse, atsitiktiniai radiniai ir pan. Ginklų rasta ir gyvenvietėse (Liversage 1980, p. 78). Šie radiniai paneigia visas hipotezes apie Zelandijos gyventojus kaip taikius, nekaringus žmones, ginklų retai randama kapuose ne todėl, kad jie nebuvo naudojami, o todėl, kad ginklų dėjimo į kapus paprotys aptariamoje bendruomenėje beveik nebuvo praktikuojamas. Ginklų naudojimą visuomenėje parodo ir tokia kapinynų medžiaga kaip pentinai ar diržo sagtys, kurios asocijuojamos su perpečėmis, naudotoms ginklams pritvirtinti (Boye, Lund Hansen 2009 p. 258). Pastarųjų kelių dešimtmečių tyrinėjimai rodo, kad Gotlando ir Elando salose rasta kapų su ginklais, tačiau kapų medžiaga nesuteikia pilno vaizdo apie visą naudotą ginkluotę. Siekdami geriau suprasti nagrinėjamo laikotarpio ginkluotę ir kariuomenę, turime atsigręžti į informatyviausią šio klausimo nagrinėjimui medžiagą, būtent ginklų ir kario aprangos aukojimo vietų tyrinėjimus ne tik Zelandijos saloje, bet ir gretimose teritorijose.

Pietų Skandinavijoje žinoma apie 50 ginklų aukojimo vietų pelkėse ir ežeruose 20-yje skirtingų vietovių, aukos datuojamos IV a. pr. m. e.–V a. po Kr. (Grane 2007, p. 221, 87 pav.). Nedidelė dalis ginklų aukų rasta Švedijoje, viena Vokietijoje Šlėzvinge, o didžioji dalis jų telkiasi Danijos teritorijoje, Jutlandijoje ir Fiuno saloje, todėl ir naudosisi informacija, gauta iš šių vietų tyrinėjimų. Ginklų aukojimo vietos apibūdinamos tuo, kad jose yra įvairių

ginklų, specialiai sugadintų ir įmestų į pelkes ar ežerus (Pauli Jensen 2009, p. 57). Ginklų aukos sutinkamos tik nuo vėlyvojo romėniškojo periodo pradžios. Ankstesni aukojimai yra daug įvairesni ir pagrindinę aukų dalį sudaro ne ginklai, o keramikiniai puodai ir gyvuliai. Nuo romėniškojo periodo vidurio pelkėse dažniausia randama ginklų: nuotolinei kovai taikytos svaidomosios ietys, nuo II–III a. pr. pasirodo ir lankai su strėlėmis, pagrindinis artimos kovos ginklas duriamosios ietys su siaurais ilgais ietigaliais, visi šie ginklai vietinės gamybos. Rasta nemažai romėniškos gamybos vienašmenių ir dviašmenių kalavijų, makščių, perpečių, kurios galėjo būti tiek romėniškos, tiek vietinės gamybos, diržų ir įvairiausių apkalų. Savigynai buvo naudojami skydai ir retais atvejais šalmai. Be ginklų buvo rasta ir kitokių daiktų, kuriuos būtų galima suskirstyti į žirgų aprangos detales, asmeninius daiktus – šukas, peilius, maišelį su skiltuvu, galastuvus, pincetus ir pan., taip pat kalvių, dailidžių, gydytojų chirurgų darbo įrankius. Reikia pasakyti, kad be romėniškų kalavijų pelkėse rasta ir kitų romėniškų daiktų, jų kiekis yra nedidelis ir mokslininkai mano, kad šie daiktai galėjo būti tam tikri kario aukštesnės padėties kariuomenėje simboliai arba tiesiog asmeniniai daiktai (romėniškos monetos). Rasta ir žaidimo lentų bei kauliukų. Greičiausiai romėniškajame laikotarpyje buvo aukojama visa priešų karių amunicija ir asmeniniai daiktai, kurie buvo surinkti po mūšio (Lønstrup 1988, p. 94). Dar viena svarbi radinių grupė buvo laivų liekanos ir su laivininkyste susiję daiktai. Įspūdingiausias šios grupės radinys yra visiškai išlikęs *Nydam* laivas. Dalis aukų į vandens telkinį buvo įmetamos nuo kranto, o dalis buvo išmesta į vidurį ežero iš valčių. Kai kurie daiktai prieš aukojant buvo susukti į kažkokią organinę medžiagą. Taip pat žinoma vadinamųjų *pars-pro-toto* (visumos dalies) aukų, apimančių tik pačius brangiausias kažkokios daiktų grupės egzempliorius, pavyzdžiui, makščių apkaustus iš brangiųjų metalų. Kai kuriose pelkėse aptikta nuo kelių iki kelių šimtų daiktų, o kai kuriose nuo 1000 iki 15 000 tūkstančių daiktų (Grane 2007, p. 216–225). Pelkių radinių sancaupos kartais leidžia nustatyti vienalaikius paaukojimus, vienoje pelkėje galima aptikti net keletą skirtingų aukojimo vietų,

pavyzdžiui, *Illerupo* pelkėje buvo aukota 4 skirtingose vietose (Ilkjær 2003a, p. 50; 2003b, p. 26).

Ieškant patikimų ginklų aukojimo pelkėse fenomeno interpretacijų dar 1865 m. J. J. A. Worsaae, remdamasis antikiniaiiais rašytiniais šaltiniais, iškėlė hipotezę, kad šie radiniai – tai ritualinės nugalėtos kariuomenės ginkluotės aukos (Grane 2007). Deja, pelkėse rastų tipų ginklai buvo naudoti labai plačiose teritorijose, todėl jie suteikia mažai informacijos apie ginklų kilmės vietą. Tačiau tam gali pasitarnauti kitos radinių pelkėse grupės, ypač asmeniniai daiktai, tokie kaip šukos ir skeltuvai. Pagal šiuos radinius J. Ilkjæris, kuris palaiko J. J. A. Worsaae teoriją, nustatė tris užpuolimų bangas. Pasak J. Ilkjærio, pirmoji banga apie I–II a. atėjo iš žemyno; apie 200 m. iš vakarinių Skandinavijos pusiasalio teritorijų atėjo antroji banga, o nuo maždaug 300 m. trečioji – iš centrinės Švedijos (Ilkjær 1990, p. 332; 2000, p. 68; 2003a, p. 46; Grane 2007, p. 226).

I ir II a. ginklų aukojimo vietos koncentruojasi pietinėje Jutlandijos pusiasalio dalyje, Fiuno saloje ir Lolande. I a. aukojimai nedideli, vos keletas ginklų. Pirmąją didesnę ginklų aukojimo vietą galima laikyti *Vimose 1*, datuojama I a. pabaiga. Nustatyta, kad objektai, priskiriami B2–C1a periodo (70 – 220 m.) (*Vimose 2*, *Thorsbjerg* aukojimo vietų) horizontui, buvo pagaminti teritorijoje, besidriekiančioje nuo pietinės Danijos iki Vėzerio–Elbės–Oderio šiaurinėje Vokietijoje, o, naujausiais duomenimis, ir Baltijos jūros pakrante iki Kaliningrado (Ilkjær 1993, p. 375–376; Grane 2007, p. 228–229; Pauli Jensen 2011, p. 41). Pirmojoje III a. pusėje, t. y. C1b periode (220 – 260 m.), prasideda aukojimas *Illerupo* pelkėje, pirmasis (A) aukojimas įvyko apie 200 metus. Apie 230 m. buvo paaukota ir *Vimose (3)*, taip pat buvo aukojama ir kitose vietose, *Thorsberg*, *Porskjær*, *Trinnemose* ir *Illemose*. Maždaug apie 190 m. buvo paaukotas vienas *Nydam* laivas, neišlikęs iki šių dienų. III a. viduriu, C1b periodo (220 – 260 m.) pabaiga datuoti aukojimai *Illerupe (B)* ir *Søborg* ežere, Zelandijos saloje. Šios aukos, išskyrus *Thorsberg*, traktuojamos kaip atkeliavusios iš Skandinavijos pusiasalio (Pietų Norvegijos,

vakarinės Švedijos) (Ilkjær 1993, p. 376–385; Grane 2007, p. 229–230). Tačiau nors *Thorsberg* auka buvo vienalaikė su *Illerupo*, čia randama žemynui būdingų segių, kildinamų iš Elbės ir Reino regiono, dalies aukų kilmę iš žemyno patvirtina ir žemyno tipo skeltuvai. C2 periodo (250–300 m.) pabaiga, III a. viduriu datuojamas aukojimo vietų horizontas (*Esbjøl, Nydam I, Thorsberg, Kragehus*) apima Baltijos jūros salas, pietinę Švediją, rytinę Jutlandijos pakrantę ir Fiuno salą (Ilkjær 1994, p. 16). Šiuose aukojimuose rastų ginklų kilmė taip pat galėtų būti rytinė ir šiaurės rytinė Skandinavijos pusiasalio dalis (Grane 2007, p. 231). Vis tik C2 periodo (250–300 m.) pabaigoje aukotų ginklų kilmė nėra visai aiški, pavyzdžiui, B. Strogaardas mano, kad dalis šio periodo ginklų gali būti kilę iš Baltijos šalių, nes, jo manymu, dalis šios teritorijos kapų medžiagos primena Ilkjærio tipologijoje išskirtas grupes. Nuo C3 periodo, t. y. nuo IV a., iki jo pabaigos žinoma nemažai aukų. Apie 350 m. datuojamas kitas išlikęs *Nydam* laivas, tam laikotarpiui priskiriamas ir *Illerupo C* horizontas ir t. t. Detalesnis aukotų daiktų vietos nustatymas reikalauja papildomų tyrimų, galima pasakyti tik tiek, kad skeltuvai ir kiti ugnies įžiebimo reikmenys yra skandinaviškos kilmės (Ilkjær 2000).

J. J. A. Worsaae teoriją, kad ginklų aukos – tai iš nugalėtųjų kariuomenių atimti ginklai ir kiti daiktai, XX a. pradžioje mokslininkai pradėjo kvestionuoti, nes surandamos naujos ginklų aukojimo vietos rodė, kad paveikslas ne toks vienareikšmiškas, kaip atrodė XIX amžiuje. Apie 1940 m. Herbertas Jankuhnas ir Johannesas Brøndstedas pasiūlė kelias naujas interpretacijas. J. Brøndstedas iš esmės pritarė J. J. A. Worsaae teorijai, tik pridūrė, kad vienoje aukojimo vietoje galima rasti kelių nevienalaikių didelių aukojimų liekanų. H. Jankuhnas manė, kad pelkėse randami nedidelių, kartą per metus ar pan. vykusių aukojimo apeigų liudijimai. Šios dvi interpretacijos atspindi iš esmės skirtingą aukojimų pelkėsi suvokimą. Pirmuoju atveju yra pripažįstama, kad aukojama medžiaga priklauso priešo kariuomenei, kuri apima platų geografinį regioną, o antruoju jau kalba eina apie kasdienės vietinės bendruomenės aukojimo apeigas. XX a.

viduryje ir antrojoje pusėje surastos naujos, nesuardytos aukojimo pelkėse vietos suteikė daug informacijos, reikiamos anksčiau iškeltoms hipotezėms patikslinti (Ilkjær 2000, p. 16–18). *Illerupo* ir *Nydam* tyrimai dar kartą patvirtino, kad susiduriame su didelės apimties vienkartiniais aukojimais, kurie toje pačioje vietoje galėjo būti pakartoti kelis kartus skirtingais laikotarpiais. Tik *Thorsberg* (Šlėzvigas) pelkėje rasti nedideli, dažnai pasikartojantys aukojimai. Pasikartojantis aukojimas toje pačioje vietoje patvirtina hipotezę, kad aukas atliko vietiniai gyventojai, nes tik taip gali būti perduota tradicija aukoti panašaus pobūdžio aukas toje pačioje vietoje (Ilkjær 2000, p. 66). 1999 m. A. Andrenas ir L. Jørgensenas iškėlė naują teoriją. Jie teigė, kad karo grobis galėjo būti parvežtas namo ir paaukotas pelkėse, tai tam tikra romėnų triumfo ceremonijos kopija (Jørgensen 2001, p. 15–16). Ši teorija susilaukė kritikos, J. Lønstrupas suabejojo, ar psichologiškai kariai buvo pasiruošę rizikuoti gyvybe, garbe ir turtu, pulti tolimes teritorijas tik tam, kad karo grobį atgabentų didelį atstumą ir jį paaukotų. Priešingai paaukoti sutriuškinto užpuoliko turtą atrodytų logiška, nes misija įvykdyta, apgintas savo kraštas ir už tai aukojimas čia labai derama ceremonija (Lønstrup 1988, p. 93). J. Ilkjær irgi abejoja A. Andreno ir L. Jørgenseno teorija, argumentuodamas, kad tokius didelius karo grobio kiekius ir tokią daiktų įvairovę, kokia buvo paaukota *Illerupo A* horizonte, vargu ar buvo galima atsigabenti iš tolimos teritorijos. Tačiau A. Andreno ir L. Jørgenseno teorija nėra visai atmetama, ją galima pritaikyti *Illerupo C* horizonto interpretacijai, kur paaukoti daiktai buvo prieš tai sudeginti. Sudegintą karo grobį buvo daug lengviau transportuoti, todėl ši hipotezė visai įtikinama (Ilkjær 2003a, p. 60–61; 2003b, p. 88–89; Grane 2007, p. 241). Argumentus, palaikančius A. Andreno ir L. Jørgenseno teoriją, išsako ir T. Grane (Grane 2007, p. 242–245). Jis teigia, kad kariuomenės, kovojusios svetimuose kraštuose, kaip tik turėtų norėti atsigabenti karo grobį namo tam, kad pademonstruotų gentainiams savo pasiekimus ir padėkotų vietiniams dievams, kurių paramą užsitikrinti buvo svarbu. Atsigabentas sudegintas karo grobis gali nesukelti norimo efekto, nes jo išvaizda jau nebus tokia imponuojanti, todėl galimas dalykas, kad deginama buvo tik visai prieš

deponavimą. Dar daugiau T. Grane pastebi, kad kai kurių skirtingose pelkėse rastų ginklų sudėtis, kai kurios dekoravimo detalės yra panašios, todėl gali būti, jog šie aukojimai yra vienos karo žygiui susijungusios kariuomenės kelių skirtingų grupių aukos savo krašte (Grane 2007, p. 244).

Dar vieną hipotezę pastaruoju metu išskėlė U. Lund Hansen. Ji teigia, kad ginklų aukos reprezentuoja ties *Limesu* abiejose pusėse kariavusius germanų karius, kurie grįžę iš karo, ieškodami žemių, dalyvavo kariniuose konfliktuose su vietiniais Jutlandijos gyventojais (Lund Hansen 2003 p. 89). U. Lund Hansen *Limeso* karių teorija paaiškintų nemažą romėniškų kalavijų kiekį aukojimo vietose, kadangi kita romėniška ginkluotė sutinkama retai, galimas daiktas, kad romėnai laikinus *ad-hoc* samdinius aprūpindavo tik kalavijais, nes kitą ginkluotę karys turėjo pats (Grane 2007, p. 246–247), ši teorija nesulaukė didesnio palaikymo. Labiau tikėtina, kad romėnų sąjungininkų – germanų kariuomenės gaudavo tam tikrą kiekį romėniškų kalavijų, ir tuos kalavijus matome pelkėse. Egzistuoja ir kita, mano nuomone, patikimesnė teorija: įvertinant tai, kad germanai nemokėjo pasigaminti tokių tvirtų kaip romėniški kalavijų, ir tai, kad šie kalavijai buvo paplitę visoje Šiaurės Europoje, romėniški kalavijai galėjo būti būtini germanų kariuomenei, todėl germanų vadystės buvo priklausomos nuo reguliaraus kalavijų tiekimo, nors neatmestina ir galimybė, kad dalis kalavijų atkeliavo kaip romėnų kariuomenėje kariavusių karių ginkluotė (Carnap-Bornheim 2004, p. 21; Carnap-Bornheim, Illkjær 1996, p. 486; Ilkjær 2000, p. 77). Nuolatinio kalavijų tiekimo iš Romos imperijos galimybę pagrindžia ir faktas, kad didelė dalis kalavijų į germanų žemes patekdavo be rankenų. Dirbtuvių ženklas buvo išspaustas ant tos kalavijo dalies, kuri vėliau buvo uždengta rankena, o pačios rankenos dažniausiai yra germaniškos stilistikos, pagamintos pagal vietinius papročius.

Vieną naujesnių hipotezių apie ginklų aukojimo vietų kilmę pasiūlė M. Erdrichas, kuris susieja ginklų aukas ir turtingus kapus. Jis mano, kad abi radinių grupės buvo įsigytos vienu ir tuo pačiu metu, būtent mūšio tarp dviejų germaniškų grupių metu, po kurio nugalėtojams atitenka karo grobis ir

nugalėtųjų turtas. Vėliau ginklai yra paaukojami pelkėje, o nugalėtojų turtas, dažnai romėniškų indų pavidalu, atsiduria kapuose karo vadui mirus, kas reikštų, kad karo grobis ir indų komplektai keliavo po germanų gentis priklausomai nuo karinių konfliktų baigties (Grane 2007, p. 241–242). Kol kas ši teorija kelia nemažai klausimų, pirmiausia reikia pažymėti, kad ginklų aukų vietos ir turtingų kapų vietos nesutampa.

Nors mokslininkai dėjo daug pastangų, siekdami nustatyti konkrečias teritorijas, iš kurių atkeliavo pelkėse paaukoti ginklai, ir diskutuodami, ar buvo aukojamos netoli vykusio mūšio metu sutriuškintos užpuolikų kariuomenės amunicija, ar šie ginklai nugalėtojų buvo parsigabenti iš tolimų teritorijų, atidesnis požiūris į archeologinę medžiagą neleidžia visų radinių aiškinti pagal vieną scenarijų. Todėl manyčiau, kad reikia pritarti Pauli Jensen nuomonei, jog susiaurinti paiešką iki vienos paaukoto turto kilmės teritorijos nelabai verta. Archeologinės medžiagos įvairovė atspindi kultūrinę įvairovę, tai yra paaukoti objektai atkeliavo iš daugelio skirtingų vietų, ir juos naudoję žmonės kilę iš skirtingų vietovių ir skirtingų bendruomenių, susijungusių į sąjungas vienai ar kitai karinei operacijai (Pauli Jensen 2011, p. 41).

Apibendrintai galima pasakyti, jog aptariamam laikotarpiu Skandinavijoje buvo vykdomos karinės operacijos, kuriose dalyvavo ne viena vietinė kariuomenė, o jungtinės kelių genčių kariuomenės kartu koordinuotai vykdė vieną karinę operaciją. Taip pat galima daryti išvadą, kad dalis karių buvo susidūrę su romėnų kariuomene, ar jiems buvo tekę kariauti germanų pusėje, ar būti samdiniais romėnų pusėje, nėra visai aišku. Galiausiai tikėtina, kad ankstyvojo romėniškojo periodo ginklų aukas pelkėse galima laikyti sąjungininkų bendra auka sutvirtinant sąjungas ar švenčiant pergales, o vėlesnes sugadintų ginklų ir kitos amunicijos aukas kaip karo grobį, atsivežtą iš nukariautų teritorijų ir paaukotą kaip triumfo auką ir kaip nugalėtos užpuolusios kariuomenės ginklų aukas. Galimas daiktas, kad sugadinti ginklai žymi karo grobį, o nesugadinti buvo auką atlikusios bendruomenės ir jos sąjungininkų aukojami ginklai. Vienareikšmės interpretacijos čia nereikėtų

taikyti. Ginklų ir karių aprangos aukojimo vietos pietinėje Skandinavijoje pasižymi net 400 m. tęstinumu, nors vienoje vietoje galėjo būti aukojama tik kas 50 m. ar dar rečiau. Įvertindamas nuotolius tarp kai kurių aukojimo vietų, pavyzdžiui, Pietų Jutlandijoje ir Šlėzvinge ir toliau nuo jų esantį tuštesnį tarpą, J. Lønstrupas įžvelgia ilgesnį laiką egzistavusių regioninių gynybinių sąjungų užuomazgas (Lønstrup 1988, p. 94).

Atskleidžiant visuomenės struktūrą dažnai diskutuojama apie kariuomenės pobūdį: ar tai buvusi profesionali kariuomenė, ar gynybai ir grobikiškoms operacijoms susivieniję žemdirbiai? Atsakant į šį klausimą diskutuojama dėl centralizuoto ginklų administravimo, kaip profesionalios kariuomenės atributo. Kaip vieną iš centralizuoto ginklų administravimo Danijos teritorijoje įrodymų galima pateikti ant dviejų ietigalių iš *Illemose* ir *Vimose* išgraviruotą užrašą runomis WAGNIJO. Mokslininkų nuomone, šis užrašas galėtų reikšti dirbtuvės ženklą sekant romėnų gamintojų ženklų pavyzdžiu. *Illerupo* ietyje šis ženklas buvo įspaustas, kas liudija, jog germanų teritorijoje buvo masinė ginklų gamyba. Tiek J. Ilkjæris, tiek X. Pauli Jensen šį užrašą interpretuoja kaip gamintojo vardą, bet J. Ilkjæris, plėtodamas šią mintį, teigia, kad WAGNIJO galėjo būti ginklų arsenalo valdytojas ar savininkas, jo aukštą padėtį liudytų ir tai, kad išgraviruotas jo vardas suponuotų, kad jis buvo raštingas (Ilkjær 2003b, p. 30–31; Pauli Jensen 2003, p. 229). Ginklų arsenalo buvimą liudija, pavyzdžiui, *Illerupo A* pelkėje rastų svaidomųjų ir duriamųjų iečių standartiškumas, tam tikrą standartizaciją liudija ir, pavyzdžiui, standartiškos romėniškos makštys ir perpetės, kurias galima pritaikyti pagal kario ūgį, vadinasi, tinka ne tik konkrečiam kariui. WAGNIJO ir kiti Šiaurės Europos elito atstovai galėjo sutelkti tokių brangių ginklų kaip romėniški kalavijai ir kitų ginklų monopolį savo rankose ir pačius vertingiausius ginklus prireikus išdalyti rinktiniam kariams, o paprastus ginklus eiliniams (Ilkjær 2000, p. 77). Tyrinėtojai laidojimo papročių kaitą, kai nustoti dėti į kapus ginklai, sieja su ginklų cirkuliacijos kontrole ir profesionalios kariuomenės atsiradimu, ką liudija ir ginklų aukojimo vietų suteikiama informacija (Ethelberg 2011, p. 68).

Aukos pelkėse leidžia pakankamai detaliai rekonstruoti germanų kariuomenę. Net jeigu dažniausiai susiduriame su nugalėtų kariuomenių karo amunicija, bet ginkluotės vienodumas ir nuolat kintančios ginklų mados visoje Šiaurės Europoje (J. Ilkjærio ietigalių tipologija pagrįsta chronologija) leidžia teigti, kad ginkluotė buvo labai panaši didelėje germanų gyvenamoje teritorijoje. Kaip įrodė J. Ilkjæris, regioniniai skirtumai atsiskleidžia būtent per asmeninius karių daiktus, o ne per ginklus (Ilkjær 2000, p. 52–74).

Toliau detaliau panagrinėsiu atskiras ginklų grupes. Vienas pagrindinių germanų ginklų buvo svaidomosios ir duriamosios ietys, pagamintos Skandinavijoje. O štai kalavijai (150 kalavijų geležčių rasta *Illerupo A* vietoje) visi pagaminti Romos imperijoje, greičiausiai Galijoje, o rankenos, makštys ir perpetės dažniausia buvo vietinės gamybos. Įdomus faktas, kad Skandinavijos teritorijoje žinomi išskirtinai tik romėniški kalavijai, kai pietinėje ir pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje be romėniškų kalavijų buvo gaminami ir vietiniai. Labai retai sutinkama kalavijų su įspaustomis figūromis ir įrašais, nurodančiais savininką. Kaip minėta, šie kalavijai greičiausiai buvo naudoti Romos kariuomenėje, nes būtent iš arsenalo gautus ginklus kariai pažymėdavo savo vardais (Lønstrup 1988, p. 95). Kiti kalavijai buvo importuojami kaip prekybos objektas, kitaip būtų sunku paaiškinti didelius romėniškų kalavijų kiekius Skandinavijoje ir Vokietijoje. Kalavijų kiekis ginklų aukojimo vietose ir jų santykis su kitomis ginklų rūšimis leidžia kelti hipotezę, kad ginklais buvo aprūpinti visi kariai. Kalavijas yra tas ginklas, kuris retai aptinkamas kapuose su ginklais, tačiau, kaip rodo ginklų aukojimo vietų medžiaga, tai nereiškia, kad gyvenime kalavijas buvo retai naudojamas (Lønstrup 1988, p. 96–97).

Panašu, kad standartinės žalvarinės romėniškos rankenos germanų kraštuose nebuvo labai vertinamos, elito atstovai stengdavosi savo kalavijų rankenas dekoruoti brangiaisiais metalais. Taip pat ir standartinės romėniškos žalvariu dabintos perpetės buvo menkliau vertinamos nei sidabru puoštos vietinės gamybos perpetės, kurios greičiausiai atspindi aukštą kario statusą kariuomenėje, žalvarinės perpetės, matyt, žymėjo vidutinio rango kareivius,

žemesnės kategorijos kariai tokių ginklų visai neturėjo (Ilkjær 2000, p. 90). *Illerupo A* aukojimo vietoje rasta labai prabangių perpečių. Viena dekoruota sidabrinėmis plokštelėmis ir žmogaus figūra (Ilkjær 2000, p. 94). Panaši perpečių dekoruojanti figūra rasta *Lilla Harg, Östergötlande*. Svarbu patyrinėti kai kurias Zelandijos saloje rastas perpetes, nes, nors ginklai šioje teritorijoje nebuvo dedami į kapus, būtent kapuose rastos perpetės ne tik liudija apie ginklų naudojamą Zelandijos visuomenėje, bet liudija ir apie mirusiojo socialinę padėtį (vietą kariuomenėje). Viena iš tokių perpečių, labai panaši į *Illerupo A* pelkėje rastą, yra *Kirkebakkegård* perpečių, gulėjusi ant mirusiojo krūtinės. Perpečių padabinta auksu padengta skandinaviškos gamybos plokšte (Ilkjær 2000, p. 95). Kitas pavyzdys yra perpečių, rasta Zelandijos *Udby* kape. Perpetės, rastos kapuose be ginklų, reiškia, kad kariuomenės hierarchinė struktūra, kurią galime atskleisti remdamiesi pelkių radiniais, yra būdinga visai Skandinavijai ir pietinei žemyno daliai, ir skiriasi tik laidojimo papročiai, o ne pati visuomenės struktūra (Ilkjær 2000, p. 96).

Atskirai reikia aptarti ypač prabangias romėniškas perpetes. Viena tokia perpečių turėjo žalvarinį išlietą apkaustą su Jupiterio ereliu ir tekstu „Lai Jupiteris, geriausias, didžiausias, saugo visus kovojančius“. Toks romėniškas apkaustas be jokios abejonės yra išskirtinis. Jį dar labiau išskirtinį padaro faktas, kad lygiai tokie apkaustai rasti Šiaurės Afrikoje, Vokietijoje ir Šiaurės Anglijoje, beje, atrodo, kad daniškas ir angliškas apkaustas buvo nulietas toje pačioje vietoje, nes turi tą patį liejimo defektą, todėl manoma, kad buvo lietas toje pačioje formoje (Ilkjær 2000, p. 96).

Skydai ir skydų dalys tikrai gerai reprezentuojami ginklų aukų medžiagoje. *Illerupe* randami apvalūs skydai, padaryti iš 5–8 lentų, dažnai apkraštuoti plonu metalo apkaustu, viduryje padaryta išpjova rankenai, kuri buvo uždengta metaliniu antskydžiu ir paslėpdavo medinę rankeną. Skydo lentas laikydavo sujungtas kažkokia organinė medžiaga, kuri dėl bazinės pelkės terpės neišliko (Ilkjær 2000, p. 98–99). *Illerupo* skydus, kaip ir kalavijų makštis bei perpetes, galima suskirstyti į kelias kategorijas. Iš viso penki skydai yra gausiai išpuošti

sidabru ir atspausta skarda, pagal spalvos liekanas ant apkaustų galima nustatyti, kad jie buvo nudažyti raudonai, šie skydai sudaro absoliučiai pačių prabangiausių skydų grupę. Vidutinio puošnumo grupei priskirtini skydai žalvariniais umbais ir per 30 skydų su žalvariniais apkalais. Paprastiems skydams priskirtina daugiau nei 300 skydų su geležiniais umbais. Visų šių kategorijų skydų galima rasti ir kapinynų medžiagoje, bet tik tose teritorijose, kur išliko paprotys į kapus dėti ginklus. Taigi skydai su puošybos elementais iš brangiųjų metalų priskirtini aukščiausios karinės hierarchijos atstovams, tiek pelkėse, tiek kapuose tokie skydai ypač reti. Kapuose tokie skydai randami nuo II iki V a., o tai rodo, kad hierarchinė struktūra karinėse struktūrose egzistavo ilgą laiką (Ilkjær 2000, p. 98–99). Atitinkamai skydai su žalvariniais apkalais priskirtini vidutiniam kariniam sluoksniui, o skydai su geležiniais umbais priskiriami žemiausiam sluoksniui.

Nedidelę ginkluotės dalį sudarė strėlės ir lankai. Kaip jau minėta, ginklų aukų vietose strėlės sutinkamos vėlai, nuo II a. antrosios pusės, ta pati tendencija stebima ir gyvenvietėse bei kapuose, laikotarpio antrojoje pusėje tradicija aukoti ir dėti į kapus strėles labai išplinta. Šiaurės Europai būdingos strėlės buvo gaminamos ir iš geležies, ir iš kaulų bei ragų. Kaulų ir ragų strėlių padaugėja nuo III a., bet bendroje medžiagoje jos sudaro nedidelį procentą, tikėtina, kad būtent šios strėlės buvo naudojamos kare (Pauli Jensen 2009, p. 374). Pastebėta, kad maždaug tuo pat laiku, kai atsiranda strėlės, pakinta ir skydų konstrukcija, naudojami ploni alksniniai skydai, padengti žarnomis ar oda.

Dar viena radinių grupė yra žirgai ir su žirgais susiję daiktai. Pelkėse rasti žirgų skeletai, iš kurių galima spręsti apie tai, kad žirgai buvo paaukoti kartu su ginklais. Kai kurie jų rasti prie kranto, o kai kurių dalys jau toliau nuo kranto, vadinasi, buvo nuplukdyti toliau nuo kranto aukojant. Šie radiniai labai papildo informaciją apie germanų kariuomenę. Skandinavijoje gyvenantys germanai neturėjo tradicijos laidoti žirgų kartu su žmonėmis, nors yra ir išimčių: *Slusegård*, *Skovgård*, o šios žirgų aukos su gerai išlikusiais žirgo aprangos

atributais ne tik padeda gerai suprasti, kokie žirgo atributai buvo naudojami, bet ir byloja apie atskirą kariuomenės dalinį – raitelius. Mokslininkai, norėdami nustatyti, kokią kariuomenės dalį sudarė raiteliai, pagal turimus radinius bandė daryti preliminarius paskaičiavimus: *Illerupe*, kur ištyrinėta 40 % visos teritorijos, rasta maždaug 10 žirgų liekanos. Jeigu skaičiuojama, kad iš viso kariuomenę, kurios ginkluotė paaukota *Illerupo A* dalyje, sudarė 1000 vyrų, tai 25 iš jų buvo raiteliai (Ilkjær 2000, p. 102). Pagal šiuos paskaičiavimus raitelių skaičius labai mažas, ar tikrai jis buvo toks, nežinoma. Svarbu tai, kad žirgų aukos rastos ir kitose ginklų aukojimo vietose (*Vimose, Thorsbjerg, Esbjøl*), todėl galima daryti išvadą, kad raiteliai sudarė nors ir nedidelę, bet neatskiriamą germanų kariuomenės dalį romėniškuoju laikotarpiu. Siekiant nustatyti žirgo ir raitelio reikšmę Skandinavijos germanų kariuomenėje, labai pasitarnauja žirgo atributai. Žąslai ir grandinės, žinoma, dažniausiai buvo gamintos iš geležies, bet žirgo aprangos atributai – odiniai diržai ir pan. buvo gausiai išpuošti sidabriniais apkaustais, plokštelėmis ir spurgeliais. Ir būtent šis faktas, žinant, kaip skandinavų visuomenėje buvo vertinami brangieji metalai, nurodo neabejotinai aukštą raitelio padėtį kariuomenėje. J. Ilkjær is raitelius priskiria tai kariuomenės daliai, kuriai priklausė tokia įranga kaip gausiai sidabru ir auksu dekoruoti raudoni skydai, prabangūs kalavijai ir perpetės su sidabro apkalais, tačiau mano, kad ne tik pats aukščiausias kariuomenės sluoksnis naudojo žirgus, tikėtina, kad jų turėjo ir nedidelė dalis aukštesniojo kariuomenės sluoksnio (Ilkjær 2000, p. 113). Vis tik reikia pripažinti, kad žirgai buvo išskirtinis kario atributas. Manoma, kad norint žirgą paversti koviniu, reikia jį treniruoti 3–4 metus (Lønstrup 1988, p. 98). Tačiau atkreipiant dėmesį į kovų Skandinavijoje specifiką, kai žinome, kad kariuomenė, kurios liekanas randame *Illerupo* pelkėje, atėjo iš Skandinavijos pusiasalio, vadinasi, turėjo persikelti per vandenį, kyla abejonių, ar tikrai treniruoti žirgai buvo perkeliama vandeniu? O gal raiteliai turėjo pasitenkinti žirgais, kuriuos rasdavo pakeliui karinių žygių metu (Lønstrup 1988, p. 98)? Šią teoriją iš dalies paremia *Nydam* pelkėje rastų keturių žirgų liekanos, iš

kurių trys buvo labai jauni, o vienas nelabai geros formos, bet gal nesant alternatyvų buvo naudojami ir tokie žirgai?

Kokias išvadas pagal šiuos radinius galima daryti apie kariuomenės sudėtį ir pobūdį? H. Steueris (Steuer 2009) ankstyvuju geležies amžiumi datuojamo *Hjotspring* ginklų aukų vietos Also saloje (Danija) pagrindu, kariuomenėje mato samdinių sistemą. Jis argumentuoja, kad pagal rastų ginklų santykį vienam vadui priklausė 9 kariai. Šį santykį autorius mato ir vėlesniuose ginklų radiniuose. Tokia kariauna, kaip teigiama, buvo sudaryta iš arčiau ir toliau gyvenančių karių, kuriuos patraukė vado charizma ir kurie jam tarnavo. Kariaunos vadas turėjo juos apginkluoti ir maitinti plėšimo žygių metu. Esant tokiam kariaunos modeliui, jos vadas turėjo turėti pakankamai išteklių tokiai kariaunai apgyvendinti ir išmaitinti. J. Martensas užginčija šią teoriją sakydamas, kad *Hjotspring* ginklų aukos neduoda pagrindo teigti buvus tokį vado ir karių santykį, bet dar svarbesnis yra faktas, kad ankstyvajame geležies amžiuje nežinomos tokios gyvenvietės su namais, galinčiais apgyvendinti panašaus dydžio kariuomenę. Be to, esant siūlomai sistemai, būtų galima tikėtis daug mažesnės ginklų įvairovės. Tikėtina hipotezė galėtų būti, kad ne etniškumas ar stipri centrinė valdžia padėjo surinkti ankstyvojo geležies amžiaus kariuomenę, kurios atspindį matome *Hjotspring*, bet elito šeimų tarpusavio ryšiai ir įsipareigojimai. Tai paaiškintų ir labai įvairuojantį ginklų arsenalą, taip pat ir rapyrų pavidalo kalavijus, kurie greičiausiai buvo skirti kovoti individualioje kovoje. Ikiromėniškuoju laikotarpiu kova greičiausiai buvo elito užsiėmimas, mažesniuose ūkiuose gyvenantys žmonės negalėjo leistis į tolimesnes keliones, nes jų darbo rankų reikėjo ūkyje, kuris greičiausiai buvo priklausomas nuo didesnio ūkio. Jie nebent prirėkus galėjo apginti savo kaimą. Todėl karinė tarnyba, dalyvavimas ilgų atstumų kelionėse ir grobstymo ekspedicijose greičiausiai buvo elito privilegija ir pareiga (Martens 2009, p. 170–171).

H. Steueris ankstyvajam geležies amžiui pasiūlytą modelį norėtų pritaikyti ankstyvajam romėniškajam laikotarpiui, kai atsiranda pavienių, labai turtingų

kapų, pavienių ginklų aukų ir pan. Šios nedidelės ginklų aukos (*Vimose; Esbøl pelkė*) leidžia apčiuopti platesnių sąjungų tarp skirtingų teritorijų karo vadų kūrimą. Greičiausiai tokių sąjungų pobūdis nelabai skyrėsi nuo ankstesniojo laikotarpio. Sąjungų formavimas, jų išlaikymas, nutraukimas ir formavimas iš naujo greičiausiai buvo dalis ankstyvojo geležies amžiaus ir romėniškojo laikotarpio karinės taktikos. Šiuo atveju sąjungas reikėtų suprasti kaip bent jau dviejų kariaunų kad ir trumpalaikį susitarimą kovoti vienoje operacijoje dėl bendrų tikslų (Pauli Jensen 2009, p. 59). Nedidelių karinių grupuočių buvimą liudija ir pakankamai heterogeniškas ginklų inventorių romėniškojo laikotarpio pradžioje.

Illerupo ir kitų apie 150 m. ir vėliau datuojamos ginklų aukos jau kalba apie visai kitokią kariuomenės sudėtį. Pasak J. Ilkjærio ir C. Carnap–Bornheim, iečių, strėlių, skydų ir kalavijų homogeniškumas suponuoja, kad ginklai buvo išdalyti organizuotai iš vado ginklų arsenalo (Ilkjær, Carnap–Bornheim 1996, p. 484). Be to, ginklų homogeniškumas laikomas jų masinės produkcijos indikatoriumi (Nørgård Jørgensen 1999b, p. 174). Pagal L. Jørgenseno pasiūlytą antropologinių ir archeologinių duomenų sugretinimo sistemą, kariaunų vadai turėtų turėti karių statusą, jie naudoja savo asmeninius ginklus, *Illerupe* matome kalavijus su prabangiomis rankenomis, makštimis ir perpetėmis, t. y. ginklus ir kario atributus, kurie neabejotinai buvo pagaminti specialiai konkrečiam asmeniui. Tokį statusą turi visuomenės sluoksniai, Tacito įvardijami kaip *princeps* ir *comites*, ir išskiriami taip pat kapų medžiagoje. Didžiausią kariuomenės dalį sudaro paprasti kariai, Tacito vadinami *pedites* arba *armatores*, kuriuos galima būtų laikyti ir nuolatine profesionalia kariuomene, nes jų ginklai yra labai homogeniški (Jørgensen 2001, p. 11). Taigi vėlyvojo romėniškojo laikotarpio archeologinė medžiaga leidžia kelti hipotezę, kad skandinavų kariuomenės šiuo laikotarpiu jau nebebuvo sudarytos tik iš atskirų pavienių karių grupių, jos susidarė iš karių, kuriems karinės operacijos buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Prie šios kariuomenės pobūdžio kaitos, tikėtina, prisidėjo ir Romos imperijos įtaka. Nuo mūsų eros

pradžios nemažai germanų karių tarnavo Romos kariuomenėje arba buvo susidūrę su romėnais, kovodami su jais germanų pusėje. Vis tik nereikia germanų kariuomenės įsivaizduoti kaip vienalyčio nekintančio organizmo. Germanų kariuomenės greičiausiai susidėjo iš įvairių grupių ir junginių, kurie taip pat buvo įvairaus dydžio ir turėjo įvairių tikslų ir užduočių skirtingais gyvavimo etapais. Kariuomenės susidėjo iš paprastų kareivių ir vadų iš skirtingų geografinių teritorijų, su nevienoda patirtimi ir net kultūra, kariuomenėje taip pat buvo ir nekariaujančių individų – tarnų, amatininkų, šeimos narių, karių veteranų (Pauli Jensen 2011, p. 44).

Atrodo, kad archeologiškai dokumentuojami Pietų Skandinavijos konfliktai buvo nukreipti keliomis kryptimis: rytų–vakarų konfliktai ir šiaurės–pietų konfliktai. J. Martensas pažymi, kad tos pačios konfliktų kryptys gali išlikti ilgą laiką, nors tikrai negalima kalbėti apie tuos pačius istorinius įvykius, privedusius prie šių konfliktų. Kaip vieną tokių pagrindinių vaidmenį konfliktuose turėjusį centrų galima nurodyti Zelandiją, o kito centro reikia ieškoti – Pietų Jutlandijoje ir šiaurinėje žemyno dalyje (Martens 2009, p. 170–171).

2.5. Bendruomenę telkiantys statiniai ir konstrukcijos

Šiame skyriuje norėčiau trumpai aptarti statinius ir konstrukcijas, svarbius visai bendruomenei, kurie negalėjo atsirasti vienos įtakingos šeimos pastangomis, nors ir galėjo atsirasti jos iniciatyva, ir kuriems įrengti ir naudoti reikėjo didelės žmonių grupės.

2.5.1. Gynybiniai įtvirtinimai

Pirmoji tokių statinių grupė yra gynybiniai įtvirtinimai. Pietų Skandinavijoje jūra ilgą laiką buvo pagrindinė apsauga nuo priešų. Kadangi nebuvo galima apsaugoti daug kilometrų besitęsiančios pakrantės, buvo bandoma apsaugoti ir užkirsti kelius patekti į gyvenvietes, kurios buvo atokiau nuo kranto (Ringtved 1999 p. 363). Dauguma gynybinių įrengimų yra Jutlandijos pusiasalyje, bet

Zelandijos saloje taip pat yra gynybai priskirtinų konstrukcijų. Danijos geležies amžiaus įtvirtinimai yra gana paprasti, sudaryti iš tokių gynybinių elementų kaip grioviai, pylimai, gynybinės tvoros iš vertikaliai be tarpų įkastų nusmailintų storų rąstų. Keletu atvejų rasta paprastų įėjimų, bet vartai aptikti tik *Rispebjerg* gynybiniuose įtvirtinimuose Bornholmo saloje, *Priorsløkke* ir *Lynsmose* įtvirtinimuose Jutlandijoje. Visi šie trys įtvirtinimai taip pat turėjo ir gynybines tvoras (Christensen 2011, p. 93). Romėniškuoju laikotarpiu Jutlandijoje sutinkama linijinių žemės įtvirtinimų, kurie susideda iš vientisos ar nutrūkstamos gynybinių griovių sistemos.

Zelandijos saloje, netoli *Køge*, yra *Borgerring* apskritos formos įtvirtinimas. Tai žemas, platus pylimas, kurio skersmuo 140 m ir kuris juosia 1,5 ha plotą. Šis statinys nėra labai tiksliai datuotas, bet jo vidinėje aikštelėje rasta keramika leidžia šį gynybinį statinį datuoti pirmaisiais mūsų eros amžiais. Keletas panašių ankstyvuoju romėniškuoju periodu datuojamų statinių tyrinėta netoli *Tønderio*, Pietų Jutlandijoje ir šalia esančiose *Sylt* salose (Christensen 2011, p. 94). Zelandijoje ir aplinkinėse salose įtvirtinimai įrengti santykinai lygiose vietose arba sankirtose su pelkėmis ar ežerais. Tik *Borgerring* Zelandijoje ir Jutlandijos šiaurėje esančio *Borrebjerg* įtvirtinimai buvo įrengti ant kalvų, bet arti prie atitinkamai upės ir jūros (Christensen 2011, p. 95).

Bornholmo saloje taip pat žinomos vadinamosios įtvirtintos gyvenvietės, paprastai įrengtos ant natūralių kalvų. Daugelį ištirtų įtvirtinimų mokslininkai datuoja vėlesniu laikotarpiu (*Gamleborge*, *Paradisbakkerne*), nes juose nerasta romėniškojo laikotarpio kultūrinio sluoksnio, vis tik, kai kurie šių įtvirtinimų galėjo būti įrengti ir anksčiau, nes dabar jau tiksliai žinome, kad romėniškuoju laikotarpiu Bornholme buvo didelių gynybinių įtvirtinimų. Tai *Rispebjerg* įtvirtinimai, šiek tiek nutolę nuo pakrantės, ribojasi su *Oleådalen* lyguma, yra sudaryti iš dviejų koncentrinų maždaug 3 m aukščio pylimų ir 2 m pločio sausų griovių, tarp kurių – 200 m atstumas. *Rispebjerg* užima 4 ha plotą. Iš oro darytos nuotraukos leido nustatyti tris akmenimis grįstus įėjimus į įtvirtinimų

vidų, kurie, pasirodo, buvo grįsti akmenimis. Ši tvirtovė datuojama maždaug mūsų eros pirmaisiais amžiais – 200 m. po Kr. (Bornholms Museum).

Elando saloje buvo tyrinėti *Hässleby* akmeniniai įtvirtinimai, datuojami mūsų eros pradžia. Šie įtvirtinimai, kaip ir Bornholme, yra šiek tiek nutolę nuo pakrantės (Sjöberg 1987, p. 430). Kitas įtvirtintas Elando romėniškojo laikotarpio statinys yra *Eketorp I* tvirtovė, įkurta ežero, kuriame buvo aukojama nuo mūsų eros pradžios, pakrantėje ir datuojama 300–400 m. po Kr. Šie įtvirtinimai – tai 57 m skersmens apskritas statinys su akmeninėmis išorinėmis sienomis. Viduje rasti pastatai su įėjimais ar atviromis angomis į aikštelės vidų, sustatyti ratu aplink įtvirtinimus juosusių akmeninę sieną. Tik keletas šių pastatų taip pat turėjo ir židinius, todėl tyrinėtojai mano, kad čia nebuvo nuolat gyvenama, pastatai buvo naudojami tik tam tikromis progomis, pavyzdžiui, kolektyvinių apeigų metu, slepiantis nuo pavojaus (Olofsson, Josefson) arba telkiantis gynybai. Įdomu tai, kad apie 400 m. šie įtvirtinimai buvo nugriauti, o jų vietoje įkurta įtvirtinta gyvenvietė su pastoviais namais ir nuolatiniais gyventojais žemdirbiais.

Gotlando saloje nemažai įvairių laikotarpių ir įvairios konstrukcijos akmeninių įtvirtinimų. Vieni jų įkurti ant natūralių kalvų, kiti lygiose vietose, treči pelkynuose. K. Cassel, nagrinėjusi akmenų konstrukcijas Gotlando saloje, teigia, kad vėlyvuju romėniškuoju laikotarpiu reikia datuoti akmeninius įtvirtinimus, įsikūrusius ant kalvų, šie įtvirtinimai buvo naudojami ir vėliau. Lygumose įrengtus įtvirtinimus autorė datuoja ankstesniu laikotarpiu – ankstyvuju geležies amžiumi – ankstyvuju romėniškuoju periodu (Cassel 1998, p. 196). Iš autorės pateiktų žemėlapių (Cassel 1998, p. 133) matyti, kad lygiose vietose ir prie pelkių įrengti akmeniniai įtvirtinimai dažniausiai sutinkami giliau saloje, o ant kalvų įrengti įtvirtinimai netoli krantų. Deja, konkrečios archeologinės medžiagos, leidžiančios šias skirtingas įtvirtinimų grupes datuoti skirtingai, beveik nėra. Daugelis ant kalvų pastatytų įtvirtinimų galėjo atsirasti jau vėlyvuju romėniškuoju laikotarpiu, tačiau Zelandijos (*Borgerring*), Elando (*Hässleby*), Bornholmo (*Rispebjerg*) įtvirtinimai ant

kalvų rodo tendenciją ir tokio tipo gynybinių struktūrų poreikį jau ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje, todėl nelabai tikėtina, kad Gotlando saloje tokie statiniai atsirado tik 200 m. vėliau. Autorės hipotezę paneigia ir *Store Havor* tvirtovė, naudota jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus. Manoma, kad dalis Gotlando ant kalvų įrengtų gynybinių įtvirtinimų buvo pastatyti jau romėniškojo laikotarpio pradžioje. Gotlando saloje yra labai didelių ir įspūdingų gynybinių konstrukcijų, viena jų *Torsburgen* tvirtovė – 2 km ilgio ir 15–20 m pločio kalkakmenio siena, pradėta statyti apie 200 metus. Manoma, kad tokios sienos statybai, jei ji truktų vienerius metus, reikėtų 3000 žmonių darbo rankų. Deja, dabar negalima atsakyti, per kiek laiko ši siena buvo pastatyta ir kokio didumo ji buvo savo gyvavimo pradžioje, žinoma tik tai, kad ji buvo stiprinama ir naudojama ir vikingų laikais. Nors siena juosia didelį plotą, pastovaus gyvenimo pėdsakų romėniškajame periode neaptikta. Iš kitos pusės, kai kurie ant kalvų įrengti įtvirtinimai nėra tokie dideli, todėl tikėtina, kad gali skirtis ir jų atliekama funkcija. Visus ant kalvų įrengtus įtvirtinimus laikyti viena grupe nebūtinai teisinga.

Be antžeminių gynybinių įtvirtinimų Skandinavijos archipelage būta ir jūrinių¹⁷. Kol kas Danijoje žinomos trys vandenyje įrengtos užtvankos, tai *Margrethes Bro* ir *Æ Lei*, esanti Haderslevo fjorde, Pietų Jutlandijoje, *Nakkebølle* fjordo, Fiuno saloje esanti užtvanka ir *Jungshoved* užutekyje, Pietų Zelandija, įrengta užtvanka. *Margrethes Bro* ir *Æ Lei* užtvankos buvo viena šalia kitos prie pat įėjimo į Haderslevo fiordą. *Æ Lei* užtvanka – tai po vandeniu esanti horizontali, vienas prie kito sudėtų ir sutvirtintų ažuolinių rąstų siena. Užtvankos plotis buvo nuo 15 iki 50 m, o ilgis apie 600 m nuo vieno fjordo kranto iki kito. *Margrethes Bro* užtvanka panašios konstrukcijos kaip *Æ*

¹⁷ Intensyvūs XX a. pabaigos jūrinės archeologijos projektai, tokie kaip Danijos marianistinės archeologijos centro vykdyti projektai „Sea Defence in Denmark 1 – 1300 AD“ ir „Development of seismic methods of location of prehistoric and historic structures covered by seabed sediment“, leidžia susidaryti aiškesnį vaizdą apie jūrinius romėniškojo laikotarpio įtvirtinimus.

Lei, plačiausioje vietoje buvo 25–30 m pločio ir 425 m ilgio. Radiokarboninis datavimo metodas leidžia abi užtvankas datuoti pačia IV a. pabaiga. *Margrethes Bro* datuojama 350–370 m., o *Æ Lei* užtvanka – 403–410 metais. *Nakkebølle* yra galinga užtvanka iš 120 didelių ažuolinių rąstų, ši užtvanka turėjo ir 1–3 m pločio į dugną sukaltų kuolų juostą. Tyrinėtojai šią užtvanką apibūdina kaip labai didelį kompleksą, kuriam pastatyti reikėjo tikrai daug ažuolo ir labai didelių žmogiškųjų išteklių, vadinasi, didelis žmonių kolektyvas prie šito statinio dirbo ilgą laiką. Kompleksas datuojamas 370 metais. *Jungshoved* užutekyje Zelandijos saloje rasta pati didžiausia užtvanka, 8–10 m pločio, sudaryta iš ažuolinių horizontaliai sukrautų ir prie dugno pritvirtintų rąstų, kuri tęsiasi per visą užutekį. Ši užtvanka datuojama apie 337 metus (Christensen 2011, p. 92).

Užtvankų kompleksai buvo gana skirtingi, bet visi reikalavo labai didelių žmogiškųjų išteklių jų statybai ir nemažų pajėgumų jų priežiūrai ir perstatymui¹⁸. Kol kas neturima jokių duomenų apie tai, kad užtvankos buvo statytos ir ankstesniame periode, tačiau aišku, kad romėniškojo laikotarpio pabaigoje buvo aktyviai statomi gynybiniai įrengimai, siekiant apsisaugoti nuo vandens keliais atkeliaujančiųjų. Įdomu tai, kad kitas intensyvus gynybinių įtvirtinimų vandenyje statybos periodas matomas tik vėlyvajame migracijos laikotarpyje (Christensen 2011, p. 92).

Puikiai suprantame, kad didelių gynybinių įrengimų statyba reikalauja ir didelės darbo jėgos mobilizacijos, taip pat nemažų išteklių, todėl tokių gynybinių įtvirtinimų statyba reikalavo regioninio bendradarbiavimo. Mokslininkai paskaičiavo, kad tam, jog įrengtų nedidelį gynybinį įtvirtinimą su pylimais, reikia, kad 50 žmonių dirbtų nuo savaitės iki mėnesio. Didesniems

¹⁸ Prie *Haderslev* rastos užtvankos buvo ne kartą taisytos.

pyliminiams įtvirtinimams statyti ar linijiniams grioviams ir užtvarams įrengti prireiktų ir 200 žmonių kelių mėnesių darbo (Christensen 2011, p. 98).

Informacijos apie visuomenės hierarchizaciją ir struktūras gali suteikti ne tik didelių ir sudėtingų konstrukcijų egzistavimas, bet ir jų naudojimas bei valdymas. Gynybiniai įtvirtinimai Pietų Skandinavijoje išsidėstę gan retai, o gyvenvietės taip pat išsibarsčiusios po visą teritoriją su retomis didesnės gyvenviečių koncentracijos vietomis. Todėl tikėtis, kad šiais įtvirtinimais buvo galima apsaugoti visus kaimus nuo didelių kariuomenių užpuolimo, negalima. Kiekvieni įtvirtinimai yra tiek stiprūs, kiek yra juos ginančių karių. Ginklų aukų vietos mums apytiksliai byloja, kokio dydžio buvo kariuomenės (iki 2000 karių), o *Borrebjerg* įtvirtinimuose vienu metu galėjo tilpti mažiau nei 100 gynėjų, *Borgerring* – apie 300 žmonių (Christensen 2011, p. 96). Pagrindiniai Danijoje žinomi įtvirtinimai, pylimai ir grioviai, išskyrus tokias tvirtoves kaip *Rispebjerg*, *Eketorp I*, *Torsburgen*, nėra efektyvūs gynybos prasme, bet jie gali sulėtinti ir išsklaidyti puolėjų gretas arba priversti puolančiuosius pulti iš nepatogios pozicijos. Pagrindinių to meto ginklų komplektas – skydas, svaidomoji ir duriamoji ietis leidžia spręsti, kad kovojama buvo koordinuotai, todėl net menkiausios pakeliui sutinkamos kliūtys galėjo išsklaidyti puolančiųjų eilę ir taip jiems apsunkinti puolimą (Christensen 2011, p. 96).

Greičiausiai įtvirtinimai reiškė norą strateginėmis priemonėmis apsaugoti visus gyventojus, o su jais ir išteklius. Strateginė gynybinių įrenginių svarba atsiskleidžia įvertinus jų įrengimo vietą, ar jie yra prie svarbių komunikacijos kelių, ar netoli nuo gyvenviečių sankaupos, ar pan. Zelandijos ir Baltijos jūros salose neaptikta tokių didelių kelių kaip Jutlandijoje (pavyzdžiui, *Hærvej* kelias, pažodžiui išvertus reiškia „karo kelias“), tačiau *Borgerring* prie *Køge* įtvirtinimai ant kalvos kaip tik įrengti prie svarbios brastos (Christensen 2011, p. 97). Taip pat matome, kad nors gynybiniai įtvirtinimai įrengiami gamtos apsaugotose, bet tikrai nesunkiai prieinamose vietose, o kaip tik vietose prie natūralių perėjų ar kitokių komunikacijos kelių. Vadinasi, šie įtvirtinimai turėjo

daugiau strateginę reikšmę, susijusią su karine svarbių vietovių kontrole. Į akis krenta ir faktas, kad šie įtvirtinimai taip pastatyti, kad būtų lengva iš jų išeiti ir stoti į atvirą mūšį. Greičiausiai pasyvi gynyba negalėjo apsaugoti nuo priešo, todėl buvo derinamos gynybos ir aktyvaus puolimo taktikos (Christensen 2011, p. 97; Clausewitz 1997, p. 279).

Tradicinis įsitikinimas, kad gynybiniai įtvirtinimai buvo kaip prieglobstis aplinkinių gyvenviečių žmonėms nuo užpuolikų, nepasiteisina, nes šių įtvirtinimų apsauginiai pajėgumai nėra dideli (Andersen 1992, p. 22). Romėniškojo laikotarpio įtvirtinimų taip pat negalima laikyti puolamosiomis tvirtovėmis, nes archeologinė medžiaga nerodo jokių nuolatinio gyvenimo jose pėdsakų. J. Christensenas kelia hipotezę, kad tokių tvirtovių tikslas buvo atkreipti atakuojančiųjų dėmesį ir jų ataką nukreipti į šią tvirtovę bei tokiu būdu pasiekti taktinį pranašumą kovoje. Taigi įtvirtinimai buvo sukurti tam, kad būtų atakuojami, o ne tam, kad nukreiptų ar apsaugotų nuo atakos. Tokiu būdu tvirtovės gynėjai pasirinkdavo jiems palankų mūšio lauką. Kaip vieną iš įrodymų autorius pateikia pastebėjimą, kad romėniškojo laikotarpio ginkluotė buvo sudėtingesnė už gynybinius įtvirtinimus, kas liudija puolamąjį, o ne gynybinį kovos būdą (Christensen 2011, p. 98). Kita vertus, stiprūs gynybiniai įtvirtinimai galėjo turėti nepageidaujamų pasekmių aplinkiniams gyventojams, nes jei puolančioji kariuomenė nesugeba paimti tvirtovės, ji gali savo jėgas nukreipti į aplinkinius neįtvirtintus kaimus, tokiu būdu visa bendruomenė patirs didžiulių nuostolių. Taigi atakos nukreipimas į gynybinius įtvirtinimus, o vėliau aktyvus puolimas galėjo būti efektyvi romėniškojo laikotarpio gynybos sistema (Christensen 2011, p. 99).

Gotlando saloje lygumose įrengtus įtvirtinimus K. Cassel laiko vietinių bendruomenių kovos dėl įtakos ir valdžios išraiška. Autorė mano, kad namų ūkis, gebėjęs įrengti tokius bendruomenę sutelkiančius įtvirtinimus savo teritorijoje, manifestavo tiek turtą, tiek įtaką (Cassel 1998, p. 196). Toks požiūris tinka ir nedideliems ant kalvų įrengtiems įtvirtinimams tiek Gotlande, tiek kitose Skandinavijos archipelago salose. Manychiau, kad tai galėjo būti ir

bendruomenės kulto (susirinkimų) vietas, įrengtos vienai ar kitai bendruomenei, o ne atskirai šeimai priklausiusiose žemėse. Gotlando salos akmeniniai įtvirtinimai dažniausiai išsidėstę salos pakrantėse arba ribinėse teritorijose tarp gyvenamos ir negyvenamos žemės. Anot Cassel, dauguma šių įtvirtinimų sietini su uostais, t. y. vietomis, kur švartuodavosi tiek savi, tiek iš svetur atvykę laivai, kur buvo galima pasislėpti nuo blogo oro. Kitaip tariant, šie įtvirtinimai žymėjo ribą tarp pažįstamo pasaulio ir svetimo pasaulio (Casell 1998, p. 196). Tokias pat tendencijas matome ir Bornholmo bei Elando saloje. Šis autorės apibūdinimas, mano galva, taikytinas ne visiems ant kalvų įrengtiems Gotlando įtvirtinimams, bet tik tokiems dideliems gynybiniam įtvirtinimas kaip *Rispebjerg*, *Eketorp I*, *Torsburgen* ir pan. Šios tvirtovės galėjo būti naudojamos ne tik kaip gynybinės, į save atvykėlių atakas pritraukiančios tvirtovės, jos galėjo ir priglauti nemažą aplinkinių gyventojų skaičių su jų gyvuliais ir kitu turtu. Jos taip pat galėjo priimti nemažą kovotojų skaičių. Tikrai aišku, kad nei viename šių įtvirtinimų nebuvo nuolat gyventa. Deja, pasakyti, kaip buvo naudojamos šios tvirtovės ir koks buvo jų santykis su mažesnėmis tvirtovėmis, pasakyti negalima, bet tikėtina, kad netoli kranto esančios ir didelį gynėjų kiekį galinčios priimti tvirtovės gali būti siejamos su tarpregioniniais konfliktais, kuriuos buvus liudija pelkių radiniai. Prižiūrėti ir išlaikyti šias dideles tvirtoves ir taip pat uostus buvo ne kelių įtakingų individų ar centrinės valdžios užduotis, bet visos bendruomenės bendras rūpestis. K. Casell Gotlande nemato stiprios centrinės valdžios požymių, jos manymu, valdžia ir dominavimas buvo asmeniškai užsitarnaujamas ir nuolat iš naujo legitimuojamas (Casell 1998, p. 197), bet tai netrukdyt bendruomenei susitelkti didelių pastatų statybai, gynybai ir greičiausiai kitiems tikslams.

Mažesnių ir didesnių gynybinių įtvirtinimų egzistavimas koreliuoja su tuo metu vykusiu konfliktų pobūdžiu. J. Ringtved, remdamasi anglosaksų karų analize, nagrinėjamo laikotarpio karus suskirsto į du tipus. Pirmasis tipas – ritualiniai karai. Tai nedidelės apimties susidūrimai, kurių tikslas – grobis arba rinkliava, prieš žemės nusiaubimas. Tokiose kovose dalyvaudavo aristokratija

ir jiems pavaldi karių komanda. Kitas tipas – neritualiniai karai, tai susidūrimai tarp gausių vadysčių kariuomenių, kurios lemdavo, kad pasikeisdavo žemės priklausomybė ir politinis balansas. Tokie karai vykdavo ne dažniau nei kartą per 20 metų (Ringtved 1999, p. 264). Autorė mano, kas Pietų Skandinavijoje greičiausiai buvo puikiai naudojamosi ankstyva informavimo apie priešus sistema ir galimybė greitai surinkti pakankamai didelę gynybinę kariuomenę bei pasirinkti mūšio vietą (Ringtved 1999, p. 377).

K. Cassel sudarytas Gotlando įtvirtinimų žemėlapis leidžia įsivaizduoti kiek daug ir kaip arti vienas kito šie įtvirtinimai galėjo būti, nors greičiausiai daugelis šalia esančiųjų nebuvo vienalaikiai. Šie žemėlapiai tik patvirtina ir tyrinėtojų išsakytas mintis, kad šiuo metu Pietų Skandinavijoje rasti gynybiniai įrenginiai neatspindi realios geležies amžiaus situacijos, be to, daugelį jų sunku tiksliai datuoti (Christensen 2011, p. 97). Todėl turima medžiaga leidžia daryti tik apibendrinamąsias išvadas, kad Jutlandijos pusiasalyje rasti grioviai, linijinės užtvartos, nedideli gynybiniai įtvirtinimai lygioje vietoje ar ant kalvų greičiausiai turėtų būti siejami su gentiniais konfliktais, grobikiškais ekspedicijomis ir pan., o didelės gynybines tvirtoves ir romėniškojo laikotarpio pabaigoje atsiradusius jūrinius įtvirtinimus, tokius kaip *Jungshoved* užutekyje prie Zelandijos krantų, galima sieti su atakomis iš tolimesnių kraštų. Kad ne tik romėniškojo laikotarpio vidurys, bet laikotarpio pabaiga buvo paženklinta dideliais regioniniais konfliktais, patvirtina ir poreikis perstatyti ir sutvirtinti dideles gynybines tvirtoves (pavyzdžiui, *Eketorp I*).

2.5.2. Keliai

Danijos archeologinė medžiaga leidžia konstatuoti neblogai išvystytą romėniškojo laikotarpio kelių sistemą. Daugiausia informacijos apie kelius yra išlikę drėgnose vietovėse, kaip, pavyzdžiui, Rytų Zelandija. Danijai ypač būdingi akmeniniai keliai, tikriausiai dėl lengvai prieinamos šios statybinės medžiagos. Keliai buvo tiesiami tik tose vietose, kur jų labiausiai reikėjo. Svarbus dėmesys statant to laikotarpio kelius buvo perėjimai per drėgnas

vietoves ir priėjimas prie laivininkystei tinkamų vandens telkinių krantų. Keliai taip pat buvo tiesiami per miškus (Schou Jørgensen 1988, p. 101–102). Jau nuo žalvario amžiaus žinomi mediniai keliai, tokie buvo statomi ir romėniškajame laikotarpyje. Vietomis beržiniai rąstai buvo dedami kryžmai ir sutvirtinami į tarpus prikištomis šakomis, tarp rastų buvo pilamas smėlis. Kai kurių akmeninių kelių, ypač einančių per drėgnas vietoves, pagrindui irgi buvo sukrauti mediniai rąstai. Keliuose išliko ir vežimo ratų pėdsakų, kurių plotis apie 1,20 m, pačių kelių plotis apie 2–2,5 metro. Vienas geriausiai išlikusių Zelandijos kelių yra netoli turtingojo *Stevens* centro, *Broskø* vietovėje. Tai kelias, pastatytas iš labai didelių akmenų, kurie buvo taip kruopščiai sudėti vienas šalia kito, kad beveik nėra tarpų. Tikėtina, kad prie tokių centrų kelių sistema ir buvo geriausiai išvystyta. Kelių statyba nebuvo lengvas darbas, todėl tikėtina, kad statybos darbuose dalyvavo ne vieno kaimo bendruomenė. Taip pat šie keliai turėjo būti ir prižiūrimi bei nuolat taisomi, matyt, egzistavo ir tam tikra teisė tais keliais naudotis (Jensen 2006, p. 144–145).

Be jokios abejonės, buvo naudojami ir jūros keliai, kurie elitui turėjo svarbią politinę reikšmę. Danijos pelkėse rasta laivų liekanų ir su laivininkyste susijusių daiktų. Ispūdingiausias šios grupės radinys yra visiškai išlikęs *Nydam* laivas¹⁹. Laivas, kaip ir daugelis romėniškojo laikotarpio laivų, buvo valdomas irklais. Tacitas rašo, kad irklai buvo laisvi, kaip ir plaukiojant kai kuriose upėse, nuimami ir irkluoja jie prireikus į vietą ar į kitą pusę (Tacitas 1972, p. 29). *Nydam* laivas buvo didelis, 23 m ilgio ir 3,7 m pločio, jame galėjo tilpti 30 vyrų. Tai didžiausias žinomas romėniškojo laikotarpio laivas iš Skandinavijos, pagamintas IV a. pradžioje (Jensen 2006, p. 136–139). Tikėtina, kad tokių laivų nebuvo daug ir juo naudojosi ne vieno kaimo bendruomenė, elitas tikriausia valdė tokio laivo eksploataciją.

¹⁹ *Nydam* pelkėje iš viso rasti trys laivai, du iš jų neišliko iki mūsų dienų.

2.6. Romėniškojo importo monopolizacija, turtingų kapų atsiradimas

Tos bendruomenės, kurios virsme iš gentinės bendruomenės į ankstyvąją valstybę praeina prestižinių daiktų sistema, jose šį virsmą daug lengviau stebėti pagal archeologinius radinius. U. Lund Hansen savo tyrimais išsamiai atskleidė prestižinių daiktų sistemos veikimą Skandinavijoje (Lund Hansen 1987). Ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje Danija akumuliuo daugiausia importo visos Skandinavijos kontekste, net 67 %, kai Švedija – 23 %, o Norvegija – 10 % viso Skandinavijos importo. Amžių sandūroje ir B1a periode (10 – 70 m.) kontaktuose su žemynu Danija turėjo didžiulį vaidmenį: B1a periode Lolando ir Falsterio salos ir iš dalies Jutlandija, B1b (70 – 150 m.) – Fiuno sala. Jau B2 periode (70 – 150 m.) geografinis importo pasiskirstymas pasikeičia ir importas pastebimas visoje Danijos teritorijoje, bet ypač Fiuno saloje, Lolande, Rytų Jutlandijoje, Zelandijoje ir *Mon* saloje, taip pat daug didesnėje likusios Skandinavijos dalyje (Lund Hansen 1987, 19–20 žemėlapis). Šie pokyčiai atliepiami ir pačio importo charakterio pokyčiuose. B1a–B1b (10 – 150 m.) importas buvo sudarytas iš kelių populiariesnių indų tipų ir didelio kiekio retų ir unikalių indų (B1a periode (10 – 70 m.) 83 % unikalių indų, B1b (70 – 150 m.) – 71 %). U. Lund Hansen nuomone, tai yra susiję su keliais dalykais, pirmiausia tuo, kad žalvario produkcija daugiausia buvo gaminama Kampanijoje ir kitose Italijos dirbtuvėse, taip pat su mažomis žalvarinių daiktų mainų apimtimis. B1b periode mažėja importo iš Kampanijos ir atitinkamai auga Alicijos dirbtuvių masinės produkcijos kiekiai. B2 periode (70 – 150 m.) importo kiekis gerokai išauga ir standartizuojasi, unikalūs indai sudaro tik 15 % viso importo. Taip pat nuo B2 periodo (70 – 150 m.) atsirado pastovesni kontaktai tarp dab. Danijos teritorijos ir likusios Skandinavijos. Matyti, kad jau nuo B1 periodo Danijos teritorija buvo kaip ir tam tikras filtras romėniškojo importo tolesnės distribucijos atžvilgiu. Ankstyvajam romėniškajam laikotarpiui būdingas ir labai trumpas importinių daiktų naudojimo laikas, jie labai greitai patekdavo į kapus kaip įkapės.

Lygiai taip, kaip ankstyvajame romėniškajame periode, Danijos teritorija buvo tarsi filtras likusios Skandinavijos atžvilgiu, germaniška žemyno teritorija turėjo filtro vaidmenį šiaurinėms germanų gyvenamoms teritorijoms. Matyti, kad nėra romėniškojo importo, kuris būtų sutinkamas tik Romos imperijos teritorijoje ar jos provincijose ir Skandinavijoje, bet ne kontinentinėje Laisvojoje Germanijoje, todėl tikėtina, kad kontaktai buvo palaikomi per kontinentinės Germanijos gentis. Greičiausiai čia matome prestižinių daiktų sistemą, kai tam tikrus ryšius iliustruojančios dovanos visiškai skirtingais tikslais keliavo per skirtingus germaniškus centrus. Pradžioje taip buvo pasiekti tik keli centrai Skandinavijoje, o ankstyvuojau romėniškuoju laikotarpiu tie kontaktai plito ir į kitus centrus bei labai nedidele apimtimi buvo paskirstomi vietinėje visuomenėje. Pastaruoju metu mokslininkai sutelkė dėmesį į nuodugnią pačių turtingiausių kapų analizę, kas leidžia net kelti hipotezes dėl kontaktų su konkrečiais asmenimis. Tinkamas pavyzdys yra labai turtingas Lolando didiko, kuris buvo svarbus kažkokiam romėniško ar germaniško elito atstovui, kapas *Hoby* (Lund Hansen 1987, p. 256–257). *Hoby* kapas įrengtas 2 m gylyje, jame buvo palaidotas 50–60 m. 186–187 cm ūgio vyras. Įkapes be kitų daiktų sudaro pats turtingiausias už Romos imperijos teritorijos rastas metalinių indų komplektas (24 pav.). Ant vieno iš kape rastų sidabrinių indų, dekoruotų graikiškos mitologijos motyvais, be indą pagaminusio meistro vardo buvo užrašytas ir kitas, kaip manoma, indo, o greičiausiai ir viso indų komplekto, savininko vardas – Silius. Manoma, kad čia minimas Silius, kuris buvo Aukštutinės Germanijos romėnų kariuomenės vadas, 14–21 metais rezidavęs Maine ir vykdęs baudžiamąsias ekspedicijas prieš germanų gentis. Minėtos ekspedicijos buvo imperijos politikos Laisvojoje Germanijoje po pralaimėto Varo mūšio²⁰ dalis. Tačiau 14–37 metais valdęs imperatorius

²⁰ Varo mūšis vyko 9 m. po Kr. Teutoburgo Miške, kur Arminijaus vadovaujama germanų kariuomenė iš pasalų užpuolė ir sutriuškino tris romėnų legionus, žuvo apie 30 000 kovotojų, iš kurių 18 000 buvo romėnų kariuomenės kariai. Šis pralaimėjimas privertė romėnus atsisakyti veržimosi nuo Reino iki Elbės ir nulėmė jų tolesnę politiką Laisvojoje Germanijoje.

Tiberijus pakeitė baudžiamąsias ekspedicijas į diplomatinio ir politinio bendravimo politiką. *Hoby* kapas gali būti vertinamas šios politikos šviesoje kaip Romos karvedžio Siliaus dovana įtakingam Lolando didikui mainais už palankumą ar karinę pagalbą (Klingenberg 2006; 2009; Grane 2007, p. 188–189). Šią interpretaciją inspiravo Tacito liudijimas apie romėnus, dovanojančius prabangius sidabrinius indus germanų didikams kaip politikos, vykdomos Germanijoje, dalį. Tokios politikos esmė buvo supriešinti germanų gentis tarpusavyje ir užsitikrinti paramą pačioje Germanijoje. Nors tiksliai nežinoma, ko pasiekė Silius santykiuose su Lolando didiku, bet *Hoby* kapą galima interpretuoti kaip tokios romėnų politikos iliustraciją.

U. Lund Hansen antrina L. Hedeager teigdama, kad ankstyvajame laikotarpyje importiniai daiktai patekdavo pas germanų elitą ne per romėnų pirklis, bet kitais būdais, iš kur paskui pagal tam tikrus principus elito nuožiūra būdavo padalijami ir patekdavo tiesiai į kapus. Šią hipotezę patvirtina archeologinė medžiaga, kuri nerodo kažkokių artimesnių kontaktų tarp skirtingų germanų teritorijų ankstyvajame romėniškajame periode. Vis tik reikia pripažinti, kad dalis romėniškojo importo daiktų ir šiame laikotarpyje į Skandinavijos teritoriją galėjo patekti ir kitais būdais.

Nuo B2 periodo (70 – 150 m.) importas daug plačiau pasklinda ne tik kontinentinėje Laisvojoje Germanijoje, bet ir Skandinavijoje, mainų romėniškuoju importu sistemoje dalyvauja visa Danija, Švedija, Baltijos jūros salos, kurios palaikė tiesioginius kontaktus su dab. Lenkijos teritorija. Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje Danijos teritorija ir toliau turi didžiausią importo kiekį – 63 %, Norvegija 21 %, Švedija – 16 %, bet paanalizavus atskirus periodus matyti, kad per visą laikotarpį mažėja Danijos importo dalis ir auga ypač Norvegijos importas, kiek mažiau Švedijos (Lund Hansen 1987, p. 257). C2–C3 periode (250–350 m.) dar atsiranda romėnišku pavyzdžiu prie Juodosios jūros Černiachovo kultūroje gaminami stiklo ir emalio karoliai.

Vėlyvuuju romėniškuoju laikotarpiu ryškiai matoma importo koncentracija tam tikruose centruose. B2/C1 (150 -200 m.) ir C1a (70 – 220 m.) periode tie centrai buvo pietrytinėje Danijoje: Pietų Jutlandijoje, pietrytiniame Fiune ir rytinėje Zelandijoje bei Bornholme (Lund Hansen 1987, žemėlapiai 7, 22 ir 24). Šio laikotarpio importo produkcija buvo pagaminta vakarinėse imperijos provincijose. Importo tipų paplitimas liudija apie kontaktus su vidurio Dunojaus teritorija per Lenkiją ir su šiaurės vakarinėmis Romos imperijos provincijomis per šiaurės vakarinę kontinento dalį. Periodas C1a (150 – 220 m.) bendrai paėmus kontinente menkai reprezentuojamas romėniškuoju importu, nes šis periodas apima laikotarpį visai prieš Markomanų karus, karų laikotarpį ir dalį pokario laikotarpio.

Periode C1b (220 – 260 m.) jau pastebimi dideli pasikeitimai. Šiame laikotarpyje į Daniją atkeliavo net 40–45 % viso Danijos romėniškojo importo, Švedijos ir Norvegijos importas ir toliau lieka nedidelis. Danijos teritorijoje iškyla du centrai, kurie sutraukė patį didžiausią importo kiekį, tai Rytų Zelandija ir pietrytinė Fiuno salos dalis. Šiame laikotarpyje turime nemažus kiekius unikalių žalvarinių ir stiklinių indų egzempliorių, bet bendrame importo sraute jie sudaro apie 25 %. Smarkiai padidėja stiklinių indų kiekis. Vakarinuose produkcijos centruose pagaminta produkcija dar vis dominuoja, dėl politinių neramumų susilpnėja kontaktai su Dunojaus vidurupiu. C1b periode (220 – 260 m.) atsiranda paprotys į kapus dėti romėniškas monetas, o tai galima traktuoti kaip romėniškos tradicijos įdėti užmokestį požemių dievui keltininkui Charonui perėmimą. Taip pat C1b–C2 periode (150 – 300) pastebimi didžiausi ginklų aukojimai pelkėse.

C1b (220 – 260 m.) laikotarpyje Zelandijos saloje labai išauga maksimalus romėniškojo importo vienetų skaičius kapuose. Pats turtingiausias laikotarpio kapas yra *Valløby*, kurio inventoriaus turtingumo nepralenkia joks kitas kapas Skandinavijoje. Netoliese įrengti kiti turtingi kapinynai, tai B2/C1(150 – 200 m.) įkurtas su ypač turtingais kapais išsiskiriantis *Himlingøje* kapinynas ir *Varpelev* kapinynas. Šie kapinynai yra taip netoli vienas kito, kad jie matyti

plika akimi. Netoliese yra dar keli turtingi kapinynai, tai *Borritshoved* ir *Thoroslunde Mark*. Rytų Zelandijoje ir aplink ją pusračiu telkiasi kapų su importu juosta. Likusioje Danijos teritorijoje, kaip ir visoje Skandinavijoje, tokios importo koncentracijos nepastebime, todėl darytina išvada, kad rytinė Zelandija atliko filtro vaidmenį kitų teritorijų atžvilgiu. Galima dokumentuoti Zelandijos kontaktus su Bornholmu, pietrytine Fiuno salos dalimi, rytine Jutlandija, pietine Baltijos jūros pakrante, ypač Šiaurės Lenkija, taip pat su Suomija, tačiau bendrai paėmus šiuos kraštus pasiekia tik masinės gamybos indai, unikalūs egzemplioriai lieka Zelandijos saloje (Lund Hansen 1987, p. 258; 132 pav.). Pastebimi glaudūs kontaktai su Reino regionu, kurie greičiausiai vyko jūros keliu iš Reino žiočių į Zelandiją. Pietinė Danijos teritorijos dalis ir toliau turėjo kontaktų su Dunojaus vidurupio prekybos centrais.

C1b periodas (210/220–250/260) truko neilgai, tik dviejų kartų gyvenimo laiką, ir sutapo su laikotarpiu visai prieš Alemanų antplūdį bei Limeso žlugimu 260 metais. Importo pasiskirstymas aiškiai rodo, kad rytinė Zelandija su *Valløby-Himlingøje-Varpelev* centrais užėmė labai svarbią vietą Romos imperijos produkcijos mainų procese. Kitos įkapės, buvusios kapuose kartu su gausiai išskirtiniais romėniškais daiktais, rodo, kad ne tik importas šiuose kapuose buvo išskirtinis. Galima daryti išvadą, kad ankstyvajame romėniškajame periode veikusi mainų forma egzistavo visą romėniškąjį periodą, bet tuo pat metu bendras importo vaizdas liudija, kad apie C1b periodą (220 – 260 m.) prasidėjo sudėtingesnė mainų forma, būtent administruojami tolimų nuotolių mainai. Kontaktai galėjo vykti tiesiogiai tarp Reino žiočių ir Rytų Zelandijos, deja, kol kas negalime būti tikri, ar šie kontaktai buvo tiesioginiai, ar per kokią nors tarpinę stotį, nes tam neturime archeologinių duomenų. Taip pat neturime duomenų ir kalbėti apie tai, kas tuos romėniškus daiktus plukdė, romėnai ar germanai (Lund Hansen 1987, p. 259).

C2 periode (250–300 m.) romėniškojo importo kiekiai Skandinavijoje sumažėja. Danijoje šio periodo importas sudarė tik 10 % viso Skandinavijoje

rasto romėniškojo importo. C2 (250–300 m.) yra pereinamasis laikotarpis į visai kitokią situaciją, kurią jau matome C3 periode, būtent vertinant visą Skandinaviją importo kiekiai tarp skirtingų Skandinavijos regionų jau pasiskirsto daug tolygiau: Danijoje randama 6 %, Švedijoje 4 %, o Norvegijoje 3 % viso romėniškojo importo. Kaip tik šiame periode pasirodo ne romėniškas stiklas. Mažėja importo kiekiai vidurinėje ir pietinėje Zelandijoje, atitinkamai importo kiekis auga rytinėje Fiuno salos dalyje, šiaurės ir rytų Jutlandijoje, išauga importo kiekis Gotlande, Elande ir Upplande, Norvegijoje. Danijoje C2 periode (250–300 m.) labai sumažėja serijinės gamybos importinių indų, bet unikalių indų procentas, palyginti su kitomis Skandinavijos dalimis, išlieka labai aukštas, tai galėtų reikšti, kad Danijos, kaip importo perskirstytojos, vaidmuo išlieka ir šiame periode. Ši funkcija išlaikoma ir vakarinių Romos imperijos provincijų produkcijai ir Juodosios jūros regiono stiklo produkcijai. Tačiau C2 periode (250–300 m.) Zelandijos rytinės dalies dominavimas sumažėja, distribucijos sistema pasidaro sudėtingesnė, nes atsiranda ir daugiau tarpinių centrų. C3 periode situacija pakinta iš esmės. Danija turi tik 3 % viso Skandinavijos I–IV a. rasto importo, Norvegija 11 %, o Švedija – 6 % (Lund Hansen 1987, p. 260). Pačioje Danijoje C3 periode importo kiekiu dominuoja pietinė Fiuno salos dalis ir Jutlandija. Danijoje labai sumažėja unikalių importinių daiktų, labai sumažėja importinių daiktų skaičius kape. Švedijoje atsiranda nauji centrai *Medelpad-Halsingland* ir Skonė, bet lieka ir Elandas bei Gotlandas, Norvegijoje daug radinių yra tiek Vesterlande, tiek Osterlande. Įdomu ir tai, kad Danijoje, kaip ir kontinente, C3 periode praktiškai išnyksta tradicija į kapus dėti žalvarinius indus, o stikliniai dirbiniai naudojami dar gausiau, kai štai Švedijoje ir Norvegijoje laikomasi konservatyvesnių iš C2 periodo (250–300 m.) atėjusių įkapių dėjimo tradicijų. Danija sekė kontinentine įkapių dėjimo į kapus tradicija. Per Lenkijos teritoriją, toliau Daniją ir Bornholmo salą, Juodosios jūros regione pagamintas stiklas keliavo toliau į Norvegiją, Elandą ir Gotlandą, vidurinę Švediją ir t. t. Žalvariniai indai taip pat galėjo keliauti per Daniją, bet ten nebuvo paklausūs, tad neužsilikdavo. Norvegija greičiausiai turėjo ir tiesioginius kontaktus su Romos provincijomis.

C2 (250–300 m.) ir C3 (300–350 m.) periode pietrytinėje Europoje pagaminti stikliniai indai kompensavo sumažėjusius Vakarų Europoje gamintų indų kiekius, kurie buvo reikalingi germanų kraštuose kaip padėties visuomenėje simboliai. Stiklinių indų, kaip prestižo simbolio, naudojimas vėlyvajame romėniškajame periode gali paaiškinti ir pačioje laikotarpio pabaigoje bei viduriniojo geležies amžiaus pradžioje paplitusį paprotį į kapus dėti sudužusių ar brokuotų indų šukes (Lund Hansen 1987, p. 261).

Išskirtinai didelis romėniškojo importo sutelkimas Zelandijos elito rankose B2/C1a–C2 laikotarpyje (150 – 300 m.), viena vertus, parodo, kad buvo tiesioginiai santykiai su Romos imperijos Pareinės provincijomis ir leidžia kelti hipotezes apie tarptautinę šios teritorijos reikšmę. Santykius bendruomenės viduje lemia prestižinių daiktų paskirstymas, kai vertingiausi ir rečiausi daiktai pasiekiami centre, o dažniau pasitaikantys atitinkamai padovanojami (perduodami) žemesnio rango asmenims kaip sąjungos ženklas ar atsidėkojimas už paslaugas (apie tai plačiau Lund Hansen 1988a; 1995; Storgaard 1999; Grane 2007; 2011; Hedeager 1990 ir kt.).

Apibendrindama romėniškojo laikotarpio mainų sistemą Zelandijos saloje, U. Lund Hansen teigia, kad importiniai daiktai, kurie pirmiausia atliko statuso simbolių vaidmenį visuomenės elitui, dalyvavo dviejų tipų mainų sistemose: vidinėje ir išorinėje. Vidinę sistemą apibūdina išteklių perskirstymas nežinomo dydžio vietos bendruomenėje, kurios produkcijos perteklius buvo sukaupiamas centre ir už tam tikrus patarnavimus buvo išskirstomas bendruomenės nariams, tai galėjo būti karinė tarnyba arba kitos paslaugos. Išorinę sistemą apibūdina tolimesnis centro atrinktų importinių daiktų perskirstymas toliau nutolusioms teritorijoms už kitus daiktus ar paslaugas. Kaip atlygis šioje išorinėje mainų sistemoje cirkuliavo prekės, kurios buvo svarbios vietiniams mainams, mainams tarp centrų, taip pat mainams su imperija (Lund Hansen 1987, p. 261).

Įvertinus importo pokyčius C1b (220 – 260 m.), C2 (250 – 300 m.) ir C3 (300 – 350 m.) perioduose bei Romos imperiją ištikusias krizes, galima teigti, kad C2 ir C3 periode importas negalėjo patekti tik kaip ilgo nuotolio mainų su keliais tarpininkais rezultatas, dalis importo galėjo būti ir germanų aktyvaus dalyvavimo kariniuose konfliktuose imperijos provincijose rezultatas. Dalis romėniškojo importo galėjo patekti ir kaip asmeninius lyderių santykius atspindinčios dovanos ar karo grobis, atskirti, kaip vieni ar kiti daiktai pateko, yra beveik neįmanoma. Be to, reikia suprasti, kad kalbame tik apie dalį importo, bet visas importas tikrai buvo daug didesnis, pavyzdžiui, visa spalvotųjų metalų žaliava, kuri buvo naudojama vietinės gamybos papuošalams, papuošti diržams, ginklams ir t. t., vėlyvuojų romėniškuoju laikotarpiu daug didesnė visuomenės dalis įvairiais būdais įgydavo importinių daiktų arba iš importinės žaliavos pagamintų daiktų. Kaip jau minėta, matoma tendencija, kad su išskirtinai importiniais daiktais turtingose teritorijose sutinkami ir patys prabangiausi iš brangiųjų metalų pagaminti papuošalai. T. Grane, kaip ir *Hoby* kapo atveju, bando atkurti ryšius tarp Romos imperijos ir Danijos genčių didikų vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kapų pagrindu. Autorius atkreipia dėmesį į *Himlingøje* kapinyno įkūrimo laikotarpį, sutapusį su Markomanų karais, ir į faktą, kad kurį laiką po kapinyno įkūrimo *Himlingøje* palaidota šeima išlaikė prabangaus romėniškojo importo monopolį, kas gali rodyti asmeninį šios šeimos ryšį su romėnais (Grane 2007, p. 189). Dažnai diplomatinės dovanos ir prekybiniai ryšiai yra suprantami kaip dvi kontaktų tarp romėnų ir germanų alternatyvos, bet greičiausiai tai buvo vienas kitą papildančios bendravimo formos. Pagyvėję prekybiniai kontaktai galėtų būti kaip diplomatinių santykių, pavyzdžiui, užmegztų Markomanų karų ar kitu metu, pasekmė. Kita galimybė būtų ta, kad abiejų rūšių kontaktai vystėsi paraleliai (Grane 2007, p. 189).

2.7. Centrinės vietos

Toliau norėčiau aptarti tai, kas archeologinėje literatūroje vadinama centrinėmis vietomis, centrais, specializuotomis vietomis ar pan.²¹ Prieš gerą dvidešimtmetį Skandinavijoje rasta romėniškuoju laikotarpiu datuojamų gyvenviečių, kurios aiškiai skyrėsi nuo paprastų gyvenviečių išskirtiniais radiniais. Dabar norėčiau trumpai aptarti kiekvieną iš tokių vietovių.

Geriausiai ištyrinėtas ir geriausiai reprezentuojamas kompleksas kartais vadinamas *Gudme* centru, kartais *Gudme–Lunderborg* centru. *Gudme* gyvenvietė yra įsikūrusi Fiuno saloje, 5 km nuo pietrytinės salos pakrantės. Čia gyventi pradėta III a. po Kr., laikotarpyje, kai saloje labai išauga romėniškųjų importinių daiktų skaičius (Fabech Ch. 1992). Ši gyvenvietė labiausiai išsiplėtė IV–V a., o VII a. buvo visai apleista. Klestėjimo laikotarpiu čia buvo 50 sodybų ir buvo gyvenama 1 km² plote, romėniškuoju laikotarpiu gyvenvietė tapo kiek mažesnė. Gyvenvietės viduryje rasta ypatingų pastatų – vadinamųjų menių kompleksas, susidedantis iš dviejų ilgųjų pastatų, kurio didžiausio ilgis 47 m, o plotis 10 metrų. Jo stogą laikė aštuonios 80 cm storio rąstų poros. Iš didžiojo namo buvo galima pereiti į mažesnę, kurio matmenys – 25 x 11 metrų. Šie pastatai nuo gyvenamųjų skyrėsi tuo, kad juose nebuvo tvartų. Abu pastatai užėmė 700 m² plotą. Didysis pastatas buvo pastatytas III a. pabaigoje ir naudotas apie 100 metų, vėliau nugriautas. Mažesnis pastatas buvo naudojamas iki VI a. vidurio, per visą naudojimo laikotarpį kelis kartus perstatytas. Didžiajame pastate rasta turtingų radinių – nedidelis aukso žaliavos lobis, importuoto romėniško sidabro ir žalvario nuolaužų, stiklo dirbinių, 115 denarų, sidabrinė figūra, sidabrinės antkaklės gabaliukai ir iš pietinės Europos atkeliavusių auksinių dirbinių. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame pastate nebuvo nieko, kas galėtų indikuoti, jog čia buvo vystomi amatai

²¹ Čia aprašomi centrai išskirti kitais būdais, nei U. Lund Hansen kapinynų pagrindu Zelandijos saloje išskirti centrai, todėl jų tapatinti nereikėtų.

(Jørgensen 1995, p. 91). Dėl didelių pastatų matmenų, taip pat dėl su religinėmis apeigomis sietinų radinių, tokių kaip auksinės plokštelės (*brakteater, guldegeber*) su žmonių ir mitinių būtybių atvaizdais bei auksinių medalionų, kurie buvo rasti tiek pastatų viduje, tiek netoli jų, menės aiškinamos kaip patalpos religinėms apeigoms, bendruomenių susirinkimams ir apeiginėms šventėms, kurių tikslas – sukurti lojalumo ryšius, netikras giminystės ir sąjungas. Kad tokiam pastate galėjo vykti ritualinio gėrimo apeigos, liudija radiniai iš *Uppåkra* menės, kur kultui skirtame pastate rastas užkastas lobis su sidabrinio bokalu ir stikline taure (Lund Hansen 2008c, p. 94). Gėrimas buvo suprantamas kaip mediumas, kuriuo pasiekama ekstazė ir tokiu būdu susijungama su aukštesnėmis jėgomis (Sørensen 1994, p. 25–39). Tikėtina, kad menė gali būti traktuojama kaip žmogaus mikrokosmoso centras, stabilumo ir gero vadovavimo simbolis (Hedeager 2002, p. 6).

Archeologiniai tyrinėjimai *Gudme* gyvenvietėje parodė, kad menių kompleksas ir juvelyrų dirbtuvės buvo įkurtos centrinėje ir pietinėje kaimo dalyje, o aukštą visuomenės padėtį užimančių šeimų sodybos, tokiomis laikomos dėl sodybos dydžio, – į šiaurę nuo centro (Jørgensen 1995, p. 91). Juvelyrų dirbtuvių lokalizacija netoli gyvenvietės centro ir apeigoms naudojamų pastatų nestebina, nes juvelyrai gamindavo dirbinius, kuriais buvo išreiškiama valdžia, prestižas, giminystės ryšiai ir sąjungos. Taip pat dirbinius, kurie turėjo ir apeiginę reikšmę, germaniškajame laikotarpyje tokiu dirbiniu galima laikyti auksines plokšteles. Visa *Gudme* gyvenvietė pasižymi lobių ir auksinių dirbinių gausa, kas nėra būdinga paprastai romėniškojo laikotarpio gyvenvietei (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1993, p. 50).

5 km atstumu nuo *Gudme* gyvenvietės, nedidelės įlankos pakrantėje *Tange* upės žiotyse į abi puses nuo upelio įsikūrusi *Lunderborg* gyvenvietė. Vieta ant pačio kranto parinkta neatsitinkinai, *Lunderborg* turėjo būti lengva pasiekti laivu. Jau romėniškojo laikotarpio viduryje šis centras driekėsi beveik kilometrą palei pakrantę. Kultūrinis sluoksnis siekia 50 cm, kai kuriose vietose 80 cm, jame rasta daug degėsių, kaulų, metalo laužo, stiklo ir pan. Į pietus nuo

Tange upės rastos 4 x 5 m dydžio pastatų liekanos. Pastatų, kuriuose tuo laikotarpiu buvo pastoviai gyvenama, čia nerasta, todėl tyrinėtojai traktuoja *Lunderborg* kaip vietovę, naudotą ne ištikus metus. Hipotezę patvirtina ir aplinkinių laukų botaninė analizė, kuri rodo, jog žemė nebuvo dirbama. Be to, romėniškajame laikotarpyje gyvenvietės nebuvo kuriamos pačioje pakrantėje (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1993, p. 94). *Lunderborg* nėra tradicinei gyvenvietei būdingų radinių, bet rasta labai daug radinių, bylojančių apie jau nuo 200 m. šioje vietoje vystytus amatus ir prekybą.

Nuo pat įsikūrimo *Lunderborg* turėjo kelias funkcijas, čia buvo uostas, prekyvietė ir amatininkų dirbtuvių centras. Kad *Lunderborg* buvo uostas, įrodo apie 8000 geležinių kniedžių, naudotų laivams sutvirtinti. Daugelis kniedžių sulūžusios, o tai reiškia, kad čia laivai buvo taisomi, rasta ir staliaus įrankių. Gali būti, kad pirmajame šios vietos egzistavimo šimtmečiuje tai buvo vieta, kur nakvodavo į *Gudme* su reikalais atplaukusią laivų įgulos ir prireikus taisydavosi savo laivus. Amatininkų dirbtuvių buvimą liudija archeologiniai radiniai. Galima nustatyti čia buvus stalių, juvelyrų, kalvių, gintaro apdirbėjų, kaulo apdirbėjų dirbtuvių. Labai svarbu tai, kad *Lunderborg* centro radiniai leidžia kalbėti ir apie vietinę stiklo karolių gamybą vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje²². Manoma, kad *Lunderborg* centras veikė sezoniškai – pavasario

²² Tradiciškai šiuo laikotarpiu stiklo karoliai Laisvojoje Germanijoje laikomi importiniu papuošalu (Lund Hansen 1990, p. 79), tačiau *Lunderborg* amatų centro radiniai iš vėlyvojo romėniškojo laikotarpio leidžia paankstinti vietinės stiklo karolių gamybos laiką. Tai 37 gabalėliai stiklo: išlydyti stiklo lašai, stiklo juostos ir stiklo masė. Stiklo lašai – tai stiklo gamybos liekanos, kurias galima dar kartą panaudoti. Be to, *Lunderborg* surasta apie 260 stiklo karolių iš romėniškojo laikotarpio kultūrinio sluoksnio, kai kurie jų buvo didesnėse sancaupose vienoje vietoje. Nors lyginant gatavus stiklo karolius ir ten pat rastą stiklo žaliavą panašumų nėra labai daug, bet faktas, kad kitose dirbtuvėse karolių beveik nerandama, o *Lunderborg* jų rastas toks didelis kiekis, verčia susimąstyti. Jeigu palygintume *Lunderborg* su germaniško ar vikingų laikotarpio karolių dirbtuvėmis, kuriose stiklo karolių produkcija jau nekelia diskusijų, tai *Lunderborg* archeologinė medžiaga labai panaši į vėlesnių laikotarpių, tik jos apimtis kiek mažesnė. Taip pat reikia pastebėti, kad stiklo gamybos liudijimų romėniškojo laikotarpio antroje pusėje yra ir kitur Germanijoje, tai *Klain Kör* netoli Berlyno, *Mühlberg* Tiuringijoje ir *Jakuszowice*, netoli Krokuvos. Taigi stiklo karolių gamyba germanų gyvenamoje teritorijoje romėniškojo laikotarpio antroje pusėje tikrai vyko kaip specializuotas amatas, panašiai kaip gintaro šlifavimas, kuris taip pat nepaliko didelių pėdsakų archeologinėje medžiagoje, kelios tokios dirbtuvės veikė *Lunderborg* (Thomsen 2002, p. 159–163).

ar ankstyvos vasaros laikotarpiu. Šio amatų centro sezoniškumą liudija ne tik gyvenamųjų namų nebuvimas, bet ir nedidelis amatininkų atliekų kiekis. Tuo *Lunderborg* skiriasi nuo kitų šio laikotarpio amatų centrų.

Lunderborg vykę mainai galėtų būti apibūdinami kaip dvejopi. Tikėtina, kad prestižinių daiktų mainai buvo kontroliuojami vietinio elito, gyvenusio *Gudme*. *Lunderborg* rasta tik stiklinių taurių šukių, žalvarinių indų visai nerasta, tačiau visi šie prestižiniai daiktai aptikti *Gudme* gyvenvietės nekropolyje, *Møllegårdsmark* kapinyne. Pagrindinė *Lunderborg* importinių daiktų dalis datuojama III–IV a., būtent šiuo laikotarpiu galėjo suklestėti administruojami mainai, kai elitas susitardavo su prekeiviais dėl prestižinių daiktų, į kuriuos iškeisdavo iš vietinės bendruomenės surinktą produkcijos perteklių. Administruojamų mainų apimtis rodo šiuo laikotarpiu *Gudme–Lunderborg* apylinkėse rastas auksas, kurio bendras svoris yra net 10 kg (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1991, p. 23). Tačiau administruojamais mainais nereikėtų laikyti mainų, vykusių amatininkų dirbtuvėse ar šalia jų. Čia būdavo realizuojama platesniems gyventojų sluoksniams skirta produkcija. Šiltaisiais mėnesiais amatininkai įsikurdavo čia savo dirbtuves, o laivai atplaukdavo kelioms dienoms realizuoti prestižinius daiktus *Gudme* gyvenvietėje, gal atlikdavo mainus paprastesnėmis prekėmis *Lunderborg* ir plaukdavo toliau. Įdomu, kad ši funkcija egzistavo nuo pat *Lunderborg* įkūrimo III a. pradžioje iki išnykimo VII a., tai reiškia, kad amatininkų dirbtuvės ir vietinės reikšmės mainai čia vyko nepriklausomai nuo administruojamų mainų apimties. Gali būti, kad *Lunderborg* amatų centras veikė religinių švenčių, vykusių *Gudme*, metu. Fiuno pietrytinės dalies kaip religinio centro svarbą rodo apylinkėje paplitę pavadinimai, kurių svarbiausias yra *Gudme* (vieta, kur gyvena dievai) (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1991, p. 23), taip pat tokie pavadinimai kaip *Albjerg*, *Galdbjerg* ir *Gudbjerg*, kur „al“ reiškia šventumą, o „gald“ – auką (Skou Hansen 2003, p. 183).

Gudme–Lunderborg vietovę reikėtų suprasti kaip vieną kompleksą – vieną visumą. *Gudme* – toliau nuo vandens, palankesnėje vietoje įsikūrusi

gyvenvietė, kurioje gyveno vietinis elitas ir bendruomenės vadas su savo šeima. *Lunderborg* amatų ir prekybos centras, be abejonės, buvo valdomas iš *Gudme*, sezoniškumas liudija ir tai, kad amatininkai pastoviai gyveno pačiame *Gudme*, o gal ir kitose aplinkinėse vietovėse. Visos *Gudme–Lunderborg* vietovės turtai – auksas ir kiti daiktai, rasti lobiuose, taip pat ypatingi pastatai leidžia šią vietovę laikyti tam tikru politiniu valdžios centru su pastebima įtaka ir organizacinėmis galiomis. Tą patį liudija ir didžiulis *Møllegårdsmarken* kapinynas, gali būti, kad visi susiję su *Gudme–Lunderborg* centru, turėjo būti laidojami viename kapinyne, taip parodant šio centro galybę ir didybę. Thomsen šį teiginį iliustruoja paralele su romėnų nekropoliais, įrengtais miesto pakraštyje, ant pačio kelio, kad atvykėlis galėtų įvertinti čia gyvenančią bendruomenę. 2200 kapų turintis *Møllegårdsmarken* kapinynas buvo gyvenvietės pakraštyje ant kelio tarp *Gudme* gyvenvietės ir prekyvietės *Lunderborg* (Thomsen 1993, p. 66). Įdomu tai, kad visai šalia 2200 kapų turinčio *Møllegårdsmarken* kapinyno yra ir kitų to paties laikotarpio kapinynų, kurie nei labai išsiskiria savo turtingumu, nei labai nusileidžia savo neturtingais kapais. Vis tik įvertinus kapus su importu matome, kad *Møllegårdsmarken* kapinyne yra net 91 kapas su importu, kai visoje likusioje saloje rasta tik 30 kapų su importu. Gyvenvietės, kapinyno ir amatų centro-prekyvietės labai artimą ryšį rodo ir toks pats chronologinis šių trijų archeologinių objektų vystymasis, nuo paprasto kaimelio su paprastu kapinyne III a. pradžioje iki galingo valdžios centro su turtingu ir dideliu kapinyne bei prekyviete III a. viduryje–IV amžiuje.

Antra didelė gyvenvietė, pretenduojanti į centro statusą, yra pietinėje Švedijoje, Skonės rajone įsikūrusi *Uppåkra*. Tai didžiausia šiuo metu žinoma Pietų Skandinavijos gyvenvietė, kurios kultūrinis sluoksnis driekiasi 1000 x 600 m ir kai kuriose vietose yra net iki 2 m storio. Ši gyvenvietė taip pat išsiskiria labai ilgu gyvavimo periodu: nuo ankstyvojo geležies amžiaus iki pirmojo tūkstantmečio pabaigos. Gyvenvietė įsikūrusi ant kalvos apie kilometrą nuo *Höje* upės ir apie 7 km nuo *Öresundo* sąsiaurio. Maždaug 3 km

nuo *Uppåkra* prie upės yra didelis netyrinėtas romėniškojo laikotarpio kapinynas (Helgesson 2003).

Kaip ir anksčiau aprašytame *Lunderborg* amatų centre, šioje gyvenvietėje romėniškajame laikotarpyje neabejotinai vyko didžiulės apimties kaulų ir ragų apdirbimas, labai aiškiai išsiskiria kaulinių šukų gamyba, rastų šukų tipai leidžia radinius datuoti 200–400 metais. Dažniausiai šiame amatų centre buvo naudojami elnių ragai, kas išskiria šį centrą iš kitų to laikotarpio amatų centrų, kuriuose buvo apdirbami naminių galvijų kaulai ir ragai. Manoma, kad, norint apsirūpinti reikiamu ragų kiekiu, galėjo būti veisiami iš dalies kontroliuojami elnių medžiojimo parkai, kaip tai žinome iš anglosaksiškos Anglijos ir kontinento. Jeigu tokie kontroliuojami medžioklės plotai tikrai buvo, tai kelia tam tikras asociacijas su aristokratija, šie medžioklės plotai turėjo priklausyti dideliam ir įtakingam ūkiui (Hårdh 2002, p. 124).

Atliekų duobėse kartu su kaulų, ragų žaliava rasta žalvario ir geležies liekanų, kas rodo, kad čia buvo užsiimama įvairiais amatais, tarp jų juvelyrika, o atliekos buvo verčiamos į tas pačias duobes. Labai didelis *Uppåkra* radinių kiekis (apie 20 000 metalo dirbinių) byloja apie tikrai dideles šio amatų centro gamybos apimtis (Hårdh 2002, p. 123–124). Tyrimai metalo detektoriais padėjo surasti net 100 periodais B1–C3 (10 – 350 m.) datuojamų segių, kai kurios jų visai naujos, o kitos labai nudėvėtos. Segės chronologiškai grupuojasi į santalkas, pagal kurias tyrinėtojai nustatė, kur, kuriuo laikotarpiu stovėjo pastatai. Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio segių santaklų yra daug, kas rodo nemažą šio laikotarpio statinių kiekį. *Uppåkra* gyvenvietėje buvo rasta apie 50 sidabrinių monetų, dauguma jų priklauso Antoninui Pijui, Markui Aurelijui ir Komodui. Pagal tai, kad *Uppåkra* kultūriniam sluoksnyje surasti denarai nėra nudėvėti, manoma, kad jie buvo deponuoti vėlyvajame romėniškajame periode (Hårdh 2002, p. 125). *Uppåkra* monetos buvo išsibarsčiusios po visą teritoriją ir, matyt, buvo prieinamos daugeliui gyventojų, todėl tikėtina, kad čia jos buvo naudojamos kaip brangiojo metalo žaliava, gal tik kai kurios jų buvo naudojamos kaip pinigai (Hårdh 2002, p. 126). *Uppåkra* gyvenvietėje taip pat

rasti dideli keramikos kiekiai: tiek paprastos, tiek aukštos kokybės keramikos. Gyvenvietėje rasta įvairiausių metalinių darbo įrankių, pasitaikė ir ginklų.

Jau ankstyvajame geležies amžiuje *Uppåkra* buvo gyvenama, randama statinių tiek gyvenvietės centrinėje dalyje, tiek pakraščiuose. Taip pat randame ir ankstyvų amatininkų veiklos pėdsakų, bet šios veiklos masto nustatyti negalime. Metaliniai daiktai leidžia teigti, kad gyvenvietė buvo naudojama bent jau iki VIII amžiaus. Apie 300 mūsų eros metus galėjo būti apie 30–40 skirtingo dydžio sodybų. Kaip ir *Gudme*, taip ir *Uppåkra* gyvenvietėje bent vienas pastatas ryškiai išsiskyrė iš kitų. Skirtingai nei *Gudme*, tai neįtikėtina mažas – 13 x 6,5 m dydžio pastatas, kurio stogą laikė neįtikėtino storumo stulpai, 2 m įkasti į žemę. Atrodo, šis pastatas turėjo stovėti amžinai. Per savo gyvavimo laikotarpį: nuo 200 iki 800 m jis buvo perstatytas 6 kartus, bet nebuvo padaryta jokių pakeitimų pastato suplanavime. Pastatas turėjo tris įėjimus, du iš pietinės pusės ir vieną iš šiaurės. Pastato viduryje buvo židinys. Šis namas stovėjo ant kalvos ir buvo matyti iš bet kurios gyvenvietės vietos. Išskirtinę šio pastato paskirtį liudija jo viduje rastas užkastas lobis, susidedantis iš sidabrinio bokalo ir stiklinio dubenėlio. Šie radiniai datuojami VI a. pradžia. Tai, kad *Uppåkra* buvo atliekamos religinės apeigos, liudija ir auksinių plokštelių su mitinių būtybių ir žmonių atvaizdais bei medalionų radiniai.

Lyginant *Gudme* centro kompleksą ir *Uppåkra* gyvenvietę galima atrasti labai daug šiuos centrus jungiančių elementų: prabangus importas liudija apie šio centro, kaip administruojamų mainų vietos, funkcionavimą, amatininkų dirbtuvės ir dideli produkcijos kiekiai liudija čia buvus amatininkų centrą, išskirtiniai kultiniai pastatai byloja apie religines apeigas, ginklų radimvietės, dažniausiai suprantamos kaip ginklų aukos, rodo buvus tam tikrą apsaugą, o gal liudija čia gyvenus vadą su jo kariniu būriu, didelis gyvenvietę sudarančių sodybų skaičius irgi liudija apie išskirtinę politinę šio centro vietą. Tačiau vienas didelis skirtumas, kurį reikia pažymėti, yra tas, kad *Gudme* centre šios funkcijos išsklaidytos didesnėje teritorijoje, kai *Uppåkra* visos funkcijos sutelktos vienoje gyvenvietėje.

Dar vienu romėniškojo laikotarpio centru Skandinavijoje galima vadinti *Sorte Muld*, esantį Bornholmo salos šiaurės rytinėje pakrantėje. Skirtingai nei anksčiau aprašytose gyvenvietėse, *Sorte Muld* nėra viena gyvenvietė iš daugelio šalia įsikūrusių sodybų tradicine prasme. Tyrimai parodė, kad ta vieta, kuri vadinasi *Sorte Muld*, yra centrinė gyvenviečių komplekso, susidedančio iš 30–40 daugiau mažiau tarpusavyje susijusių geležies amžiaus pavienių sodybų, dalis. Šis kompleksas dar vadinamas *Ibsker* kompleksu. Visos šios sodybos kartu užima apie 1 km² teritoriją. Sodybos išsidėsčiusios ant kalvelių, esančių maždaug 2 km nuo kranto. Didesnės sodybos išsidėsčiusios ant aukštesnių kalvų, mažesnės dažnai būna ir žemiau. Labai tikėtina, kad kalvotas kraštovaizdis, kur kalvelės viena nuo kitos skiria upeliai ir drėgni plotai, nulėmė, kad buvo gyvenama atskirose sodybose, o ne sutelktose gyvenvietėse (Watt 2008, p. 17). Toks gyvenimas atskiruose ūkiuose dar nereiškia, kad bendruomenė nesijautė gyvenanti kartu. Visą šią teritoriją tikriausiai galima laikyti viena didele gyvenviete su centrine elito sodyba viduryje (*Sorte Muld*).

Sorte Muld pasižymi 1,5 m storio labai juodu kultūriniu sluoksniu, kuriame daug pastatų liekanų, medžių anglies, mėšlo, gyvulių ir žuvų kaulų ir kuriame labai sunku išskirti tam pačiam pastatui priklausančias stulpų duobes (Christensen, Nielsen, Vennersdorf 2008, p. 143–149). Visa teritorija nėra iširta, laukiama naujesnių technologijų, leisiančių geriau fiksuoti viską, kas randama. Bet nežiūrint to, *Ibsker* teritorija ištyrinėta pasitelkiant fosforo analizę ir aiškiai išskirtos vietos, kuriose buvo gyvenama (Watt 2008, p. 27; 25 pav.). Labai didelį darbą renkant duomenis apie *Sorte Muld* atliko archeologai mėgėjai, kurie, bendradarbiaudami su muziejumi, metalo detektoriais ištyrinėjo beveik visą teritoriją.

Atrodo, kad jau ankstyvajame geležies amžiuje *Sorte Muld* ir kelios aplink esančios teritorijos buvo apgyventos. Mūsų eros pradžioje sodybos išplito ir jų buvo 10, šios sodybos vėliau išaugo į nemažus ūkius. Pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais *Sorte Muld* gyvenvietės bendruomenė, atrodo, nesiskyrė nuo aplinkinių ankstyvojo geležies amžiaus gyvenviečių. Bet jau romėniškajame

laikotarpyje *Sorte Muld* buvo centrinė gyvenvietė. Toje teritorijoje, kur įsikūrė *Sorte Muld* kompleksas, driekiasi kalkingos ir labiausiai žemės ūkiui tinkamos žemės visoje Danijoje (Christensen, Nielsen, Vennersdorf 2008, p. 143–149).

Sorte Muld gyvenvietė savo klestėjimo apogėjų pasiekė IV–VII a. ir buvo naudojama iki vikingų laikų. Iš kitų to paties laikotarpio paprastų gyvenviečių ši skiriasi neįtikėtinais dideliais metalinių dirbinių gausa, romėniškų monetų ir kitokio importo gausa, pavyzdžiui, rasta labai daug stiklo. Prekybinę šios vietovės funkciją liudija čia rasti svareliai. Kaip ir kitose anksčiau aptartose gyvenvietėse, *Sorte Muld* rasta labai daug gyvulių kaulų, ypač galvijų ir kitų naminių gyvulių. *Sorte Muld* pasižymi dideliais auksinių radinių gausa. Germanišku laikotarpiu datuojamos auksinės plokštelės su mitologinių būtybių ir žmonių atvaizdais ir medalionai indikuoja, kad šioje teritorijoje vyko ir religinės apeigos. Kaip ir *Uppåkra* netoli didžiojo namo – „menės“, taip *Sorte Muld* buvo rasta paaukotų ginklų, nors romėniškojo laikotarpio ginklų radiniai nėra labai gausūs.

Kur buvo laidojami *Sorte Muld* gyventojai, pasakyti sunku, ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu datuojamų kapinynų apylinkėse esama, bet vėlyvuojų romėniškuoju periodu galima datuoti labai nedidelį kiekį kapų. Maždaug 1,5 km nuo artimiausios *Sorte Muld* apylinkės sodybos rastas kapinynas, bet jis kol kas netyrinėtas, todėl negalima pasakyti, ar tikrai čia buvo laidojami apylinkės mirusieji. (Watt 2008, p. 25).

Sorte Muld demonstruoja bruožus, būdingus anksčiau aprašytiems centras: didelis juvelyrinių dirbinių kiekis, importas, amatai, prekyba, taip pat daug sodybų sutelkianti gyvenvietė, nors pati gyvenimo forma kiek ir skiriasi. Netiesiogiai galima konstatuoti *Sorte Muld* vykusias religines apeigas ir pan.

Dėl anksčiau aprašytų trijų gyvenviečių centrinės pozicijos didesnių diskusijų nevyksta. Toliau aptarsiu dar vieną neeilinę romėniškojo laikotarpio gyvenvietę, kuri išsiskiria iš aplinkinių, bet ir negali būti tapatinama su

anksčiau aptartosiomis. *Hørupo* gyvenvietė yra šiaurės rytinėje Zelandijos salos dalyje, 5 km tiesia linija nutolusi nuo Roskildės fiordo, o sekant fiordą ir *Hørupo* centrą jungiančio upelio *Græse* vaga, susidaro 7 kilometrai. *Græse* upelio krantuose driekėsi vešlios pievos (Sørensen 2000b, p. 78). Sprendžiant iš *Hørupo* rastų dirbinių, šios dirbtuvės buvo naudojamos nuo B2 (70 – 150 m.) iki viduriniojo geležies amžiaus pirmosios pusės. *Hørupo* gyvenvietė, kurią tyrinėtojai patikslintai vadina amatų centru, išaugo iš pelkių geležies rūdos apdirbimo centro, išgaudavusio geležį. Kitas svarbus šio centro užsiėmimas buvo gyvulių auginimas, tai matyti iš didelio kiekio kaulų, buvusių visame kultūriniam sluoksnyje. Iš visų dirbtuvėse apdirbtų kaulų net 91 % buvo naminių gyvulių kaulai (Cardell 2000, p. 100). Jau nuo B2 periodo (70 – 150 m.) šalia pelkių geležies rūdos apdirbimo praktikuojami ir kiti amatai. Šioje vietoje vyko žalvarinių dirbinių gamyba, tai patvirtina ir išlydytos segės ir nemažas žalvario atliekų, vielos kiekis, rasti ir židiniai, kuriuose buvo lydomas žalvaris. Medžiaga netiesiogiai liudija, kad šiose dirbtuvėse papuošalų gamybai buvo naudojamas ir sidabras bei auksas, deja, galutinių įrodymų nėra, nes žinomi tik jau baigti dirbiniai su auksu ir sidabru. Dirbtuvės teritorijoje rasta ir romėniškų monetų, kurias mokslininkai aiškina kaip žaliavą dirbtuvėse gaminamiems dirbiniams (Sørensen 2006 p. 174–175). Dirbtuvėse buvo apdorojamas ir kaulas, aptikti kauliniai dirbiniai ir kaulo liekanos su apdirbimo žymėmis, kurios leidžia teigti, kad dirbtuvėse buvo gaminamos vieno ir trijų sluoksnių šukos iš elnių ragų, adatos ir kauliniai smeigtukai (Sørensen 2006, p. 175).

Žaliavos buvo naudojamos iš dalies vietinės ir dalies importuotos iš už dabartinės Danijos ribų (Vokietijos, Lenkijos, Švedijos). Kai kurios ankstyvosios segės rodo *Hørupo* kontaktus su Vielbarko ir Pševorsko kultūromis, kaip ir Fiuno centras *Gudme-Lundeborg*, kai tuo laikotarpiu *Himlingøje* labiau rodo kontaktus su Vakarų Europa. Šiuos kontaktus *Hørupo* galima pasekti iki B2/C1a periodo (150 – 200 m.) pabaigos. *Hørupo*, kaip ir *Lundeborg* yra radinių, liudijančių apie vietinę stiklo gamybą, manyčiau, kad

tai rodo, jog čia buvo sutelkti vieni progresyviausių periodo amatininkų. Ar *Hørup* dirbo tik vietiniai amatininkai, ar buvo ir iš kitur atkeliavusių meistrų, sunku nustatyti, bet matyti, kad amatininkai perimdavo naujas technikas iš daug platesnių teritorijų (Sørensen 2000a, p. 84). Nors tyrinėjimų metu netoliese nebuvo rasta ilgųjų pastatų liekanų, tyrinėtojai mano, kad šios dirbtuvės buvo gyvenvietės, besidriekiančios į šiaurę ar šiaurės vakarus nuo dirbtuvės, pakraštyje, nes toje vietoje rastas storas kultūrinis sluoksnis su šukių, kaulo, maisto gaminimo akmenų liekanomis (Sørensen 2006, p. 175). Tačiau jau dabar aišku, kad jei ir bus surasta su *Hørupu* sietina gyvenvietė, joje nebus tiek daug metalo, kiek jo rasta gyvenvietėse prie tokių centrų kaip *Gudme* Fiuno saloje ir *Sorte Muld* Bornholme, nes intensyvūs tyrimai metalo detektoriais aiškiai parodė, kad visi metalo dirbiniai buvo *Hørupo* amatų centre (Sørensen 2000b, p. 78).

Nuo kitų Pietų Skandinavijos centrų *Hørupas* skiriasi ir tuo, kad nematyti, jog *Hørupo* centras būtų turėjęs kitų funkcijų, pavyzdžiui, religinių, kas dažnai pastebima tokiuose centruose. Gali būti, kad šiaurės rytinėje Zelandijoje, o gal ir visoje saloje, nebuvo tradicijos visas šias funkcijas sujungti vienoje vietoje. Šią hipotezę galima pagrįsti ir tuo, kad netoli *Hørupo* amatų centro yra aukų vietos *Lærkefryd* ir *Rappendam*, kurioje rastos 4 auksinės plokštelės (*guldbrakeater*), o jeigu pažvelgtume 10 km spinduliu, šių plokštelių rasta 27. Nors religinėms apeigoms jos buvo pradėtos naudoti tik germaniško laikotarpio pradžioje, tokių plokštelių buvimas gali padėti nustatyti kulto vietas, veikusias ir anksčiau. Šioje vietovėje žinomi ir turtingi romėniškojo laikotarpio kapinynai.

Kad būtų galima susidaryti pilnesnį vaizdą apie romėniškojo laikotarpio amatų dirbtuvių kūrimosi tendencijas, pateiksiu dar keletą pavyzdžių. Pietinėje Bornholmo salos pakrantėje, maždaug 1 km atstumu nuo kranto, tyrinėta *Sandegårdo* gyvenvietė, sudaryta iš dviejų daugiau mažiau vienašalių sodybų. Didžioji (rytinė) užėmė apie 10 000 m² teritoriją, o mažesnė vakarinė gyvenvietė užėmė apie 3000 m². Abi šios sodybos reprezentuoja po atskirą

didesnį namų ūkio kompleksą, kuris toje pačioje vietoje egzistavo nuo romėniškojo laikotarpio iki vikingų laikų. Tokių radinių kaip tiglio žnyplės, liejinių liekanos ir aukso liekanos buvimas centrinėje gyvenvietės dalyje liudija apie tai, kad juvelyriniai dirbiniai buvo gaminami pačioje sodyboje. *Sandegårdo* gyvenvietėje rasta atitinkamai daugiau juvelyrinių dirbinių ir tauriųjų metalų nei kitose gyvenvietėje už *Ibsker* komplekso, kurio centre įsikūrusi *Sorte Muld*, ribų (Watt 2006, p. 160). Romėniškajame laikotarpyje juvelyriniai dirbiniai buvo gaminami beveik visų gyvenviečių centrinėse dalyse, gyvenvietėse randami geležies apdirbimo pėdsakai liudija, kad kiekvienoje gyvenvietėje būdavo apdirbdama geležis. Vadinasi, kiekvienas ūkis savo geležies dirbinių poreikį tenkindavo pats (Watt 2006, p. 164), bet tuo metu būta ir labai didelių amatų centrų.

Kitas pavyzdys yra 15 km spinduliu prie turtingiausių Zelandijos kapinynų – *Himlingøje*, *Varpelev* ir *Valløby* rasti statiniai. Aplink esančių gyvenviečių tyrimai ir tyrimai metalo detektoriais nerodo, kad šios gyvenvietės savo dydžiu ar turtingumu skirtųsi nuo kitų „normalių“ gyvenviečių. Tačiau kasinėjant *Østervango* gyvenvietę, nuo *Stevens* kapinynų nutolusią atitinkamai 7, 2 ir 9 km, rasta sidabro ir šiek tiek aukso metalo laužo, keli denarai, svareliai, žalvarinės segės ir kniedės, geležiniai smeigtukai, kelių žalvarinių veidų fragmentai. Visi radiniai datuojami nuo eros pradžios iki 600 metų. Taip pat čia rasta apie 50 pastatų, bet daugelis jų priklauso vėlesniam nei romėniškasis laikotarpiai. Iš viso galima kalbėti apie 10–15 skirtingų pastatų fazių. Pastatų ilgis varijuoja nuo 20 iki 33 metrų. *Østervang* gyvenvietė yra interpretuojama kaip amatininkų dirbtuvių vieta, kurioje vyko ir tam tikros apimtys mainai ar prekyba. Galima sakyti, kad paėmus tiek *Hørupą*, tiek *Østervangą* buvo vystomi panašūs amatai, nors *Hørupo* apimtys greičiausiai buvo didesnės. Nei vienoje iš šių amatininkų dirbtuvių vietų nerasta prestižinių papuošalų kaip kolbos pavidalo apyrankių ar gyvatgalvių papuošalų, tačiau manytina, kad abi šios dirbtuvės priklausė pasiturinčio ir svarbaus asmens, gal net „princo“, ūkiui (Tornbjerg 2002, p. 151–157).

Trumpai aptarus, kaip archeologinėje medžiagoje išsiskiria tos gyvenvietės, kurias tyrinėtojai vadina centrais ar centrinėmis vietomis, galima aptarti terminologiją, naudojamą kalbant apie šį fenomeną ir modelius, kurie gali padėti suprasti šių centrų vietą romėniškojo laikotarpio visuomenėje. Pats paprasčiausias centro apibrėžimas yra toks: centras – tai gyvenvietė, turėjusi tokių funkcijų, kurios būtų svarbios ne tik ten gyvenantiems žmonėms, bet ir žmonėms, gyvenantiems didesnėje teritorijoje (Skou Hansen 2003, p. 179). Suprantama, kad gyvenvietės gali būti skirtingo lygio centrais, tai priklauso nuo to, ar gyvenvietė svarbi tik aplinkiniams gyventojams, ar platesniam regionui. Taip pat kyla klausimas, ką laikysime regionu. Skou Hansen, nagrinėjusi, kaip skirtingi autoriai supranta ir apibrėžia centrus, išskiria penkias pagrindines teorijas, naudojamas siekiant suprasti centro funkciją, ir jas pritaiko šiems trimis mano pirmiau aprašytiems centrams (Skou Hansen 2003, p. 179–210). Pirmoji Ch. Fabeth ir J. Ringtved teorija teigia, kad, norint apibrėžti tam tikro centro valdžios ribas, reikia remiantis archeologiniais radiniais nustatyti, kurios gyvenvietės buvo paprastos gyvenvietės, o kurios regioninio ir superregioninio lygmens centrai (Fabeth, Ringtved 1995, p. 11 - 31). Regioniniai centrai apibūdinami tokiais radiniais kaip romėniškos monetos, auksiniai medalionai ir plokštelės, stiklas, auksas, ginklai, statulėlės, metalo atliekos, liejimo formos, šlakas, geležies lydiniai, apdirbimas. Superregioniniai centrai apibūdinami kaip vietovės, kuriose rasta dekoruotų šalmų, kontinentinių aukso dirbinių, netikėtų radinių kombinacijų ir aukšto meninio lygio daiktų. Pastarosios dvi kategorijos yra kokybinio vertinamojo pobūdžio, abejotina, ar esant visai kitame kultūriniame laike galima adekvačiai įvertinti tokias kategorijas. Pritaikius šią teoriją, susidaro vaizdas visuomenės, kurioje kelios vietovės turėjo labai aiškų centrinį charakterį, kai visos kitos vietovės neturėjo jokių centro indikacijų – tai labiau primena daug vėlesnių laikų visuomenę, kai visi centriniai aspektai buvo sutelkti miestuose (Skou Hansen 2003, p. 189).

Kita teorija, pasiūlyta M. Watt, remiasi vieno centro – *Sorte Muld* atveju. Panašiai kaip Fabeth ir Ringtved, autorė siūlo išskirti gyvenvietes į tris kategorijas: turinčias įprastus radinius, turinčias radinius, liudijančius apie amatus, ir turinčias radinius, liudijančius apie išskirtinį vietovės pobūdį: prekybą, religines apeigas ir pan. (Watt 1991, 89–107) Šią teoriją pasirodė sunku pritaikyti kitoms gyvenvietėms (Skou Hansen 2003, p. 193). Trečioji teorija, pasiūlyta K. Anderssono, teigia, kad, analizuojant auksinius dirbinius, galima nustatyti, kur jie buvo pagaminti, ir taip nustatyti centrus, kuriuose jie buvo pagaminti (Andersson 1989, p. 213–231). Ši teorija reikalauja be galo gero auksinių dirbinių tipologijos, paplitimo ir gamybos centrų išmanymo, bet sudarytų galimybes į diskusiją apie centrus lygiavertiškai įtraukti ir tuos centrus, kurie kol kas yra išskirti tik kapinynų pagrindu (*Himlingøje* ir kt.), tačiau Skou Hansen nemato galimybės šią teoriją pritaikyti praktikoje (Skou Hansen 2003, p. 194). B. Helgessono teorija nemėgina centrų diferencijuoti pagal lygį, bet išskiria keturis centrališkumo aspektus geležies amžiaus visuomenėje: fenomenas, funkcija, lokacija ir asmuo (Helgesson 1989). Šis metodas stengiasi pagal galimybes atsižvelgti į visus aspektus, susijusius su centrine padėtimi, bet, deja, ne visi jie gali būti archeologiškai fiksuojami. Taip pat ne visada aišku, kodėl vieni ar kiti archeologiniai radiniai priskiriami fenomeno ar funkcijos kategorijai ir pan. Nors pati teorija įdomi ir plačiai apimanti, bet sunkiai pritaikoma praktikoje. Skou Hansen šią teoriją pritaikė *Uppåkra* ir *Gudme–Lundeborg* ir padarė pagrindinę išvadą, kad terminas „centrinė vieta“ gali būti klaidinantis, nes jis suponuoja, kad ši vieta buvo centrinė visais aspektais, nors tai ne visada yra tiesa. Todėl geriau kalbėti apie „centrines gyvenvietes“ ar „centrinius kompleksus“ (Skou Hansen 2003, p. 198).

Dar viena teorija – tai U. Näsmano siūlymas atsakyti į klausimus „kuo centrinis yra centras?“ ir „koku būdu jis yra centrinis?“ Autorius mano, kad atsakymai į šiuos klausimus yra labai svarbūs, nes, priklausomai nuo šių atsakymų, pasikeičia daugelis su centru susijusių probleminių aspektų.

Autorius, remdamasis *Renfrew* civilizacijų teorija, išskiriančia kultūriškai daugmaž panašius regionus, suskirsto Skandinaviją ir Baltijos jūros pakrantes į mažesnius regionus: Vakarų Skandinaviją, Pietų Skandinaviją, Pietų Baltijos, Šiaurės Baltijos ir t. t. Pagal teoriją, kiekviename šių regionų yra ne vienas politiškai atskiras regionas, kuriuos Renfrew vadina „ankstyvos valstybės moduliais“ (*Early State Modules*). Šiems moduliams būdinga tai, kad pasikeitimas viename iš šių modulių greitai priveda prie pasikeitimo kitame modulyje, ir tai atsitinka veikiant trimis veiksniais: konkurencijos, imitacijos ir augančios prekių apyvartos (Skou Hansen 2003, p. 200). Pritaikius U. Näsmano teoriją išeitų, kad *Uppåkra* yra Skonės centrinė vietovė, *Gudme–Lundeborg* – Fiuno, *Sorte Muld* – Bornholmo. Gal mažiau aišku dėl didžiųjų regioninių centrų (Skou Hansen 2003, p. 201).

Skou Hansen tyrimą reikėtų papildyti L. Jørgenseno teorija, kuri ieško ryšio tarp lobių ir skirtingų sodybų struktūrų iš vienos pusės ir tokių sodybų, kurių aplinkoje yra didelių vertingų dažniausiai aukso lobių, tęstinumo iki ankstyvųjų viduramžių ir tokiu būdu išskiria geležies amžiaus prekybos ir amatų centrus, kurie išlaikė savo išskirtinę poziciją apie 500 m. ir daugiau (Jørgensen 1995, p. 83–110). Visi trys mano aprašyti romėniškuoju laikotarpiu naudoti centrai atitinka autoriaus centrams taikomus kriterijus. Deja, L. Jørgenseno siūlomas metodas nesigilina į centrų lygmenų išskyrimą, jis padeda suvokti centrų vystymąsi geležies amžiuje, bet neleidžia suvokti tam tikro periodo niuansų ir dėl to gali susidaryti įspūdis, kad jau nuo romėniškojo periodo vidurio Skandinavija buvo pakankamai hierarchizuota, kur keli centrai valdė visą didelę teritoriją. Tačiau autoriaus metodas leidžia į tyrimų lauką įtraukti tokius tik pagal kapinynų medžiagą išskirtus romėniškojo laikotarpio centrus kaip *Himlingøje* Zelandijoje. Sistemiskai užregistruoti Zelandijoje bei Lolando ir Falsterio salose rasti romėniškuoju–vikingų laikotarpiu datuojami dideli aukso lobiai byloja apie šios teritorijos centrinę funkciją (Jørgensen 1995, p. 104).

Paskutinė teorija, kurią norėčiau čia aptarti, yra S. Sørenseno siūloma teorija. S. Sørensenas centrą supranta kaip gyvenvietę, kurioje gyveno tam

tikros teritorijos politinė ir religinė valdžia²³, ir teisingai atkreipia dėmesį į tai, kad archeologiškai iš gyvenvietės medžiagos labai sunku nustatyti politinį ir religinį vadovavimą (Sørensen 2000, p. 79). Autorius išskiria septynis archeologiškai identifikuotinus kriterijus, kurie, jo manymu, gali padėti identifikuoti centrą. Tai vietovės bendras turtingumas, išreikštas turtu, rastu kapuose, gyvenvietėje, aukojimo vietose, lobiuose; dideli gyvenamieji namai; geri keliai ir perėjos bei gynybinės struktūros; prekybos ir mainų kontrolė, pasireiškianti dideliais ne vietinės gamybos produktų kiekiais; specializuoti amatininkų centrai, kuriuose gaminama tokia aukštos kokybės produkcija, kurios negali pagaminti paprasti kaimų amatininkai, taip pat religinės–kultinės paskirties daiktai, asmens statusą visuomenėje simbolizuojantys papuošalai, kuriems elitas turi monopolį; religinės manifestacijos, tokios kaip ypatingą kultinę paskirtį turinčių daiktų lobiai (aukos). Autorius mano, kad vienoje vietoje dažniausiai galima aptikti tik kelis iš šių kriterijų, ir tai nulemia turimų archeologinių radinių reprezentatyvumas. Todėl, S. Sørenseno nuomone, yra labai pavojinga skirstyti dabar žinomus centrus į skirtingus lygius pagal svarbą remiantis tik kapinynų medžiaga, nes centro svarba turėtų būti nustatinėjama remiantis ir kitais kriterijais (Sørensen 2000, p. 80). Autoriaus siūloma teorija man atrodo apimanti įvairius su centru susijusius aspektus, bet neverčianti priimti galutinio sprendimo tik pagal archeologiniais radiniais paremtas lenteles, o paliekanti galimybę priimant sprendimus įvertinti ir archeologinės medžiagos ribotumą.

Įvertinus visas anksčiau aprašytas centrų ar centrinių vietų išskyrimo ir suvokimo teorijas, reikia sutikti su Skou Hansen išvadomis, kad šios teorijos turėtų būti naudojamos kaip inspiruojančios ir papildančios viena kitą, o ne kaip konkuruojančios viena su kita (Skou Hansen 2003, p. 207). Išmanus šių aptartų teorijų derinimas gali leisti suprasti įvairius centrus ir centrų

²³ Autorius vadovaujasi bendrai priimta nuostata, kad geležies amžiuje politinė ir religinė valdžia buvo tapati.

kompleksus ir atskleisti romėniškojo laikotarpio visuomenės kompleksiskumą. Todėl taikydama įvairias teorijas pabandysiu apibendrinti aptartą medžiagą.

Romėniškojo laikotarpio gyvenviečių paveikslas yra sudėtingas, tačiau jame aiškiai išsiskiria specializuotos gyvenvietės. Tarp šiuo metu žinomų Skandinavijos gyvenviečių egzistuoja hierarchija, išsiskiria nedidelė grupelė gyvenviečių su amatų ir prekybos centrais, turinčių ypatingos architektūros ir paskirties pastatus, tikriausiai naudotus religinių apeigų metu. Be šių išskirtinių centrinių vietovių taip pat yra mažesnių prekybos ir amatų centrų, priklausančių vietiniam elitui. Toks gyvenviečių vystymasis rodo, kad jau III–IV a. elitas sugebėjo sutelkti centrines funkcijas tokias kaip prekyba, amatai, greičiausiai, religinės apeigos. Archeologinėje medžiagoje jau nuo B2 (70–150 m.) matome gerai dokumentuotą amatų centrų kūrimąsi (*Hørupas, Sorte Muld, Uppåkra*), taigi jau šiame laikotarpyje kai kurie elito atstovai turėjo galimybių įkurti tokius amatų ir prekybos centrus. Greičiausiai abi šios sudėtinės dalys kaip amatai ir prekyba buvo neatskiriamos, bent jau tokie amatai kaip spalvotųjų metalų apdirbimas, juvelyrika. Mat, spalvotųjų metalų žaliava turėjo būti tiekama iš kitų kraštų.

Dideli centrai kaip *Gudme, Sorte Muld, Uppåkra* ir jų elito sodybos, be abejonės, turėjo visa apimančią įtaką atitinkamai pietų Fiune, rytų Bornholme, pietvakarių Skonėje, bet vienos šios gyvenvietės negalėjo šios įtakos nei įgyvendinti, nei išlaikyti. Valdžia turėjo remtis į vienokį ar kitokį perteklių, kurį būtų galima iškeisti į prestižinius daiktus. S. Sørensenas kalba apie tai, jog tam, kad bendruomenė galėtų kurti amatininkų centrus, statyti ir kontroliuoti kelius bei prekybą, kurti apsaugai reikalingus kariuomenės dalinius, reikėjo turėti reikiamų išteklių, tai reiškia produkcijos ir žmonių perteklių, kurį būtų galima nukreipti šių tikslų siekimui. Taigi visų šių veiksmų ištakose turi būti žemės ūkio produkcijos gamybos efektyvumo augimas (Sørensen 2000, p. 80). Būtinasis žemės ūkio efektyvumo augimas atsispindi ir reformose, kurias matome gyvenviečių medžiagoje, t. y. ankstyvajame geležies amžiuje prasidėjęs ir romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje vykęs drastiškas

sodybos, kaip ūkinio vieneto, augimas, kas leido smarkiai padidinti žemės ūkio gamybos apimtis. Dalis šio reikiamo perkeltus taip pat galėjo atsirasti ir karinių plėšimo operacijų metu, bet pirminė ir tokių karinių operacijų prielaida yra pakankama žemės ūkio produkcija (Sørensen 2000, p. 83).

Tikėtina, kad ši perteklių kūrė ir duoklės pavidalu jį pristatydavo gyvenvietėje dominuojančiai elito šeimai visi kaimo gyventojai. Tačiau iš archeologinės medžiagos susidaro įspūdis, kad šalia *Gudme* valdžios centro ir intensyviai veikiančios *Lunderborg* prekyvietės egzistavo ir atskiri, save visiškai išsilaikantys namų ūkiai, kurie gyveno gražioje kaimynystėje su didžiuoju centru. Kaip tokius atskirus, nepriklausomus ūkius gal galima traktuoti ir kai kurias *Ibskjer (Sorte Muld)* komplekso sodybas. Kaimyniniai ūkiai ir gyvenvietės greičiausiai su centru buvo susieti kasdieniais įsipareigojimais: darbu, dalies produkcijos pristatymu, kitokiomis duoklės formomis, o iš centro gaudavo ne prabangos daiktus, bet apsaugą (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1993, p. 64). Pačiose gyvenvietėse nerasta didelio ginklų kiekio, bet jų rasta visose didžiuosiuose centruose, dažniausiai tokias radimvietes galima laikyti aukomis. Labai panašiai tik mažesniame regione galėjo funkcionuoti tokie amatų centrai kaip *Hørupas* Zelandijoje, *Sandegårdas* Bornholme, tik regionas, iš kurio tokiems centrums pavykdavo surinkti duoklę, buvo gerokai mažesnis.

Tokių centrų kaip *Gudme*, *Sorte Muld* ir *Uppåkra* valdomų elitinės šeimos ar vado įtaka galėjo reikštis keliais lygiais. Pirmasis būtų įtaka pačioje gyvenvietėje, kurioje gyveno skirtingo socialinio lygio asmenys ir šeimos, bet dėl centrinės valdžios įtakos bendras gyvenvietės turto lygis buvo aukštesnis nei kitose to meto gyvenvietėse. Antrasis lygmuo būtų įtaka visos aplinkinės teritorijos kaimams ir vienkiemiams, kurie gal ir tiesiogiai nepriklausė elitinės šeimos įtakai, bet buvo nuo jos tam tikru laipsniu priklausomi ir ta priklausomybė pasireiškė tokiais įsipareigojimais kaip duoklė produktais, darbu ar karine jėga. Trečiasis lygis yra įtaka toliau esančiai teritorijai. Fiuno saloje pastebima, kad teritorijoje, esančioje toliau nei pietrytinis Fiunas, atsiranda

turtingesnių kapų, nei rasti *Møllegårdsmark* ar aplinkiniuose kapinyuose. Gal tai ir yra bandymas užsitikrinti įtaką per vietines turtingas šeimas mokant jiems už lojalumą prestižiniais daiktais, kurie atkeliauja per *Gudme* šeimos valdomą prekyvietę (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1993, p. 67). Tą patį pastebėjimą galime pritaikyti *Stevns* centrui Zelandijoje, nes šio centro mėginimas užtikrinti savo įtaką tolimesniuose regionuose labai aiškiai matyti per romėniškojo importo ir gyvatgalvių papuošalų distribuciją B2/C1a–C1b periode (150 – 260 m.).

Himlingøje centro būta kitokio. Periodas C1b (220 – 260 m.) buvo *Himlingøje* klestėjimo laikai, kai šis centras kontroliavo romėniškąjį importą į Skandinaviją. Mintis, kad *Himlingøje* šeima buvo giminystės ryšiais susijusi su kontinentu, labai gerai dera prie bendro paveikslo. C1b periode (220 – 260 m.) atsiranda nuolatinė satelitinių teritorijų, susijusių su *Himlingøje*, sistema. Bet savo įtakos *Himlingøje* centras nepajėgia išlaikyti. Stiprus centras, kaip įrodė Jørgenseno tyrimai (Jørgensen 1995, p. 83–110), išlaiko savo centrinę poziciją per kelias kartas ir šis stabilumas paprastai priklauso nuo regiono agrarinės produkcijos pertekliaus (Sørensen 2000, p. 81). Gali būti, kad *Himlingøje* laikinumas ir rodo, kad ją įkūrė viena šeima su gerais kontaktais kontinente, bet ilgai neišsilaikė, nes neturėjo efektingo būdo išlaikyti nuolatinį pertekliaus surinkimą. Jørgensenas įrodinėja, kad dideliais ūkiais vadintini ne tik tie, kurie turi didelius tvartus, sandėlius derliui laikyti, bet ir tokie ūkiai, kurie gyveno daugiausia iš surenkamos duoklės ir galėjo buvo reprezentuojami archeologinėje medžiagoje kaip sodyba su keliais, bet reprezentatyviais pastatais (Jørgensen 1995, p. 86). Gali būti, kad *Himlingøje* sodyba taip ir atrodė. Tuo pat metu, kai egzistavo *Himlingøje* centras, buvo ir kiti (žemesnės kategorijos, anot Lund Hansen) centrai, bet jie turėjo savo dirbtuves ir, matyt, kitokį ekonominį pagrindą, nes išsilaikė ilgiau. Labai tikėtina, kad *Himlingøje* centras buvo naujo tipo centras, plėtojęs ryšius per vedybas (nei viena moteris, palaidota *Himlingøje*, nebuvo susijusi kraujo ryšiu ir pan.), bet gyvavo labai trumpai, nes ekonominis egzistavimo pagrindas buvo per silpnas. *Himlingøje*

centro trumpalaikiškumas liudija romėniškojo laikotarpio nestabilumą ir netgi yra to nestabilumo simbolis. *Himlingøje* centras, greitai įkurtas su plačiais kontaktais tolimose šalyse, kurį laiką buvo labai sėkmingas ir stiprus, bet greičiausiai buvo pažeidžiamas ir priklausantis nuo konjunktūros. Valdžia nagrinėjamu laikotarpiu, visų pirma, priklausė ne nuo įtakingumo įvairioms teritorijoms, bet nuo sąjungininkų tinklo. Tinklai galėjo atrodyti visai kitaip, bet galėjo ir puikiai egzistuoti vienas šalia kito. Regionas su centru, kuris įsikūrė jau seniai ir remiasi vietiniais tinklais, savo poreikių tenkinimui sukuria naujai grupei žmonių bazinį pagrindą kurti centrą visai kitų kontaktų pagrindu, kaip tai galėjo atsitikti *Himlingøje* atveju (Hårdh 2002, p. 128).

Hørupas, *Uppåkra* ir *Sorte Muld* atsirado dar prieš *Himlingøje* centro ir jo satelitų įsikūrimą ir gyvavo ilgai po *Himlingøje* centro didybės laikų. Galima sakyti, kad centro stabilumas irgi pasako apie jo centralumą. Tiek *Uppåkra*, tiek *Hørupas*, tiek *Sorte Muld* centrų stabilumas rodo, kad jie buvo gerai integravęsi į savo regioną. Įdomu suvokti, kad centro pozicija priklauso nuo įvairių veiksnių. *Himlingøje* centro įtakai sumažėjus, iškyla *Gudme*, savo pozicijas stiprina ir *Uppåkra*. Abu centrai ypač sietini su religinėmis apeigomis. Tikėtina, kad tokie centrai buvo politinės ir (ar) religinės valdžios, apimančios daug didesnes teritorijas nei pati centrinė vieta, išraiška. Be to, kad šios vietos turėjo savo oficialias funkcijas kaip prekybos ir amatų centrai, jie galėjo būti ir svarbių bendruomenei sprendimų priėmimo centrai bei religinių apeigų centrai. Tokiose vietose galėjo gyventi ypač privilegijuoti kariai ir įnamiai. Visuomenėje, kuri dar neturi savo pastovios centrinės valdžios, kurioje nuolatos reikia derėtis dėl taikos, pačios pagrindinės institucijos buvo namas, „menė“ ir visuotinis susirinkimas, kur vyko visuomeniniai ir teisiniai debatai (Hedeager 2002, p. 11).

Vis tik ne būtinai visos svarbiausios funkcijos telkėsi viename centre. Kaip rodo gyvenviečių tyrimai, Zelandijoje, skirtingai nei Jutlandijoje ar Fiuno saloje, dominuoja gyvenimas labai mažose gyvenvietėse ar pavienėse sodybose, todėl Sørensenas kelia hipotezę, kad gal šioje teritorijoje visa

socialinė ir religinė sistema buvo administruojama ne iš vieno centro, bet galėjo egzistuoti policentrinė sistema (Sørensen 2000, p. 78). Bornholmo saloje už *Ibsker* komplekso ribų esantys turtingi kapinynai ir nedideli amatų centrai gyvenvietėse leidžia teigti, kad mažesni centrai egzistavo ne tik Zelandijoje. Gali būti, kad šie mažesni centrai, kurių laikui bėgant, manau, bus surasta vis daugiau, rodo, kad kitos stipresnės elito šeimos, įsikūrusios kitose Bornholmo ar Zelandijos salos vietose, bandė save įteisinti kaip tos salos centro konkurentės (Watt 2006, p. 165).

Pabaigoje reikėtų tarti porą žodžių ir apie galimus Gotlando ir Elando centrus. Kento Andersono anksčiau minėtas bandymas išskirti centrus pagal auksinių dirbinių gamybos centrus vienareikšmiškai liudija, kad šiose salose buvo sutelkti dideli turtai. Autorius atkreipia dėmesį, kad kiek skirtingai nuo kitų šiame darbe aprašomų Pietų Skandinavijos vietovių, kur auksas dažnai atsirasdavo kapuose ir taip buvo manifestuojama aukšta asmens visuomeninė padėtis, Gotlando ir Elando salose auksas dažnai aptinkamas dideliais kiekiais lobiuose. Autorius kelia hipotezę, kad tokie dideli aukso lobiai galėtų būti traktuojami ne kaip individuali, o kaip kolektyvinė nuosavybė (Andersson 1991, p. 214). Tyrinėtojas įrodo šiose salose egzistavus ir labai aukšto lygio auksinių dirbinių dirbtuves. Kaip žinome, Elande rasta didelė ginklų aukų vieta *Skedemose*, o Gotlandas išsiskiria savo neįtikėtino dydžio tvirtove, pastatyta jau romėniškajame laikotarpyje. Visi šie faktai liudija tiek Gotlande, tiek Elande egzistavus centrines vietas, dariusias įtaką šių salų vystymuisi, bet, kaip ir anksčiau aptartų teritorijų atveju, kalbėti apie nuolatinę, stiprią centrinę valdžią salose nagrinėjamu laikotarpiu nederėtų.

Ši centrų analizė tik dar kartą patvirtino hipotezę, kad romėniškuoju laikotarpiu Pietų Skandinavijos visuomenė hierarchizuojasi, elitas stiprėja ir jau sugeba sutelkti į savo rankas amatų, prekybos, kartais religinę ir greičiausiai kitas funkcijas. Kai kada net sugeba savo valdžion ar sąjungon palenkti didesnes teritorijas. Tačiau visas šis procesas yra labai nestabilus ir priklausantis nuo daugelio veiksnių. Vėlyvajame romėniškajame periode jau

atsiranda elitas, kuris sugeba valdžią išlaikyti ilgesnį laikotarpį. Šis elitas, matyt, turėtų būti tapatinamas su atskirų genčių vadais, bet tokiame nestabiliame pasaulyje nebuvo nusistovėjusių struktūrų ir kaskart buvo deramasi iš naujo tiek dėl pozicijos bendruomenėje, tiek dėl bendruomenių tarpusavio santykių.

III. Zelandijos, Bornholmo, Gotlando, Elando salų, Skonės ir Vakarų Lietuvos lyginamoji analizė

II skyriuje atlikta Pietų Skandinavijos visuomenės socialinė analizė, nepriklausomai nuo skirtingų autorių tyrinėjimų, pagrįstų kiek skirtinga metodologija, parodė, kad Pietų Skandinavijoje gyvenančios bendruomenės turėjo daug tarpusavio panašumų, bet jos nebuvo vienalytės ir identiškos, kiekviena nagrinėjama teritorija turėjo savo atskirą vystymosi kelią. Šiame skyriuje atskiros Pietų Skandinavijos teritorijos bus lyginamos tarpusavyje, taip pat su Vakarų Lietuva, kuri yra geografiškai atokiau, bet tame pačiame Baltijos jūros regione. Šiame skyriuje mėginsiu pagrįsti pagrindinę darbo hipotezę, kad Baltijos jūros regione vyko labai panašūs visuomenės vystymosi procesai, tačiau, priklausomai nuo įvairių vidinių ir išorinių veiksnių, kai kuriose teritorijose stratifikacija galėjo būti ryškesnė, kompleksiskumas didesnis ir visuomenės organizavimosi būdai kiek kitokie.

Nagrinėjamos bendruomenės bus lyginamos įvairiais pjūviais, kurie aktualūs siekiant atskleisti visuomeninius santykius. Lyginamoji analizė bus atliekama vadovaujantis Roberto D. Drennano ir Christiano E. Petersono pasiūlytu komparatyvinės analizės empiriniu metodu, kai nuo archeologinės medžiagos analizės pereinama prie abstrakčių apibendrinimų. Šis metodas padės išvengti „nepalyginamų antrinių duomenų interpretacijų, kurios yra užkoduotos visuotinėse tam tikro regiono nuostatose“ lyginimo (Drennan, Peterson 2012, p. 71). Lyginamos bus ne kitų archeologų interpretacijos, bet, kiek leis galimybės, archeologinė medžiaga, nes toks lyginimas sumažins klaidingų interpretacijų tikimybę.

Pasirinkdama lyginimo elementus, pasiremsiu R. D. Drennano ir Ch. E. Petersono pasiūlytais duomenų elementais, su kuriais galima dirbti atskirai ir tiesiogiai; daugelis jų yra svarbūs, kaip pagrindžiantys esminius ankstyvųjų

kompleksinių visuomeninių organizacijų bruožus. Analizės, kurios atskleidžia šią informaciją, remiasi į gerai žinomus archeologams informacijos šaltinius, tokius kaip laidojimo paminklai, gyvenviečių radiniai, pastatai, regioninės gyvenvietės (centrai), didelio masto statiniai (Drennan, Peterson 2012, p. 72). Šį sąrašą reikėtų papildyti su apeigomis susijusiais radiniais. Sudarant detalu lyginamųjų elementų sąrašą, teko atsižvelgti į faktą, kad Vakarų Lietuvos medžiaga suteikia labai nedaug informacijos apie romėniškojo laikotarpio gyvenvietes. Todėl gyvenviečių lyginimas nebus toks išsamus, kaip pageidautina, bet, jeigu bus atsekta esminių visuomenės gyvenimo panašumų kitose sferose, tikėtina, kad ir gyvenviečių struktūroje bus galima nubrėžti tam tikras paraleles. Detalus lyginimo elementų sąrašas, sudarytas remiantis R. D. Drennano ir Ch. E. Petersono elementų sąrašu, bet pritaikytas konkrečiai situacijai, pateikiamas toliau.

1. Vietinės bendruomenės dydis ir koncentracija. Kasdieniai asmeniniai mažų bendruomenių gyventojų santykiai (socialiniai, politiniai, ekonominiai, ritualiniai ir pan.) yra ląstelė, iš kurios išauga didesni socialiniai dariniai. Bus aptariamas sodybų išsidėstymas, jų koncentracija, laidojimas atskiruose ar bendruose kapinynuose.
2. Regioninės bendruomenės centralizacija. Visuomenės telkiamasis nuo nedidelių vietinių bendruomenių iki didesnių junginių priklauso nuo organizavimosi lygio. Bus įvertintos šio telkimosi apimtys vertinant centrinių vietovių atsiradimą (jų dydį, apimtį, ekonominę, politinę, socialinę ir ritualinę svarbą), nes jų atsiradimas atspindi regioninių bendruomenių formavimąsi.
3. Viešųjų darbų investicijos. Išteklių mobilizacija plačiai pripažintas kompleksinės sociopolitinės organizacijos bruožas. Viešieji darbai (visai visuomenei naudingi darbai) apima labai platų spektrą, kitaip tariant, tai tokios apimtys statybos darbai, kad viena šeima jų negalėtų įgyvendinti dėl didelio darbo jėgos poreikio ir (ar) dėl didelių materialinių išteklių poreikio. Archeologiškai tai atsekama vertinant didelės apimtys

gynybinius, simbolinius ar kitokius statinius, kelius, kanalus ir pan., įrengiant didelius ir sudėtingus nekropolius.

4. Vidiniai ir išoriniai konfliktai. Individai, šeimos, bendruomenės ar kitos grupės gali įsivelti į konfliktą tarpusavyje, konfliktuoti su kitomis bendruomenėmis, taip pat išoriniais priešais, todėl konfliktai yra svarbūs bandant apibūdinti kompleksinę visuomenę. Konflikto priežastys gali būti labai įvairios ir turėti labai skirtingas pasekmes visuomenės dinamikai. Archeologinė medžiaga leidžia vertinti ginkluotę, gynybinius įtvirtinimus ir kitus archeologinius paminklus, suteikiančius žinių apie konfliktus (pavyzdžiui, ginklų aukojimo vietas), t. y. pasirengimą ginkluotiems konfliktams, kartais konfliktų apimtį, bet ne jų priežastis. Vertinant archeologinius radinius bus laikomasi nuostatos, kad konfliktai vienoje regionuose archeologiškai atsispindi daug ryškiau nei kituose.
5. Turtas ir socialinė diferenciacija. Turto sukaupimas per materialinių, dvasinių, žmogiškųjų išteklių kontrolę yra viena iš fundamentalių nelygių socialinių santykių manifestacijų. Turtinės diferenciacijos tyrimai reikalauja kruopščios skirtumų tarp individų, šeimų, šeimų grupių ne tik vietiniu, bet ir regioniniu lygmeniu analizės. Turtiniai skirtumai, ten kur jie egzistuoja, yra viena iš socialinių santykių charakteristikų ir sąveikų, kurios sudaro bendruomenes. Bus atlikta kapinynų medžiagos pagrindu išsiskiriančių kategorijų analizė, gyvenvietėse aptinkamų pastatų dydžio analizė.
6. Ritualiniai skirtumai. Turtinė diferenciacija nėra vienintelis principas, pagal kurį gali būti organizuojami nelygūs socialiniai santykiai. Nelygios galimybės prieiti prie antgamtiškų dalykų taip pat seniai pastebėtos hierarchinėse visuomenėse. Bus vertinamos skirtingos laidojimo praktikos, su apeigomis susijusios įkapės, statiniai ir pan.
7. Asmens prestižo skirtumai. Trečiasis principas, išsiskiriantis nelygiuose socialiniuose santykiuose, yra prestižas, kuris remiasi pagarba, o tai jau siejasi su socialinėmis vertybėmis. Vieni žmonės gali susilaukti

visuomenės pagarbos dėl savo asmeninių savybių, charizmos, dosnumo, ypatingų gebėjimų, kiti – dėl šeimyninių ryšių. Bus analizuojami socialinės padėties paveldėjimo indikatoriai, amžiaus ir lyties įtaka asmens prestižui.

8. Produkcijos skirtumai. Produkcijos skirtumai gali pasireikšti individualiu lygmeniu, šeimos ar šeimų grupių, bendruomeniniu lygmeniu. Vienas aiškiausių produkcijos skirtumų pavyzdžių yra amatų specializacija, čia bus vertinama gaminamos produkcijos specializacija, apimanti ir kitus produktus, ne tik amatininkų produkciją.
9. Mainų intensyvumas. Tolimų nuotolių mainai – gerai archeologiškai atsispindinti medžiaga, leidžianti pasverti kultūrinės ir kitokias įtakas nagrinėjamai visuomenei.

3.1. Bendruomenės dydis ir koncentracija

Aptariant romėniškojo laikotarpio Pietų Skandinavijos bendruomenių koncentracijos lygmenį reikia pradėti nuo konstatavimo, kad visoje teritorijoje pastebimos tos pačios tendencijos – perėjimas iš pavienių sodybų į labiau sutelktas gyvenvietes, statinių perstatinėjimas toje pačioje vietoje, kai kuriose vietovėse pasirinktos naujos statybinės medžiagos (akmuo Gotlando ir Elando salose), nors ne visur šie pokyčiai vyko tuo pačiu metu. Panašūs socialinių santykių pokyčiai vyko visame regione (Webley 2008, p. 37). Kaimų tipo gyvenvietės Skandinavijoje egzistavo jau nuo geležies amžiaus pradžios ir buvo kuriamos tose pačiose teritorijose, kur egzistavo ir pavienės sodybos. Visais laikotarpiais galima kalbėti apie atskiras sodybas, dviejų sodybų gyvenvietes ir didesnius kaimus. Teigti, kad gyvenviečių dydį lėmė vien geografinės sąlygos, negalima, nes gyvenviečių randama vietose, kuriose gamtos požūriu sunku apgyvendinti didesnę teritoriją, kai štai Švedijoje, kur yra puikios gamtinės sąlygos kurti didesnėms gyvenvietėms, dominuoja pavieniai ūkiai. Gyvenimą pavieniame ūkyje ar kaime lėmė ne tik topografija ar žemės kokybė, bet visos ekonominės ir ekologinės aplinkybės: žūklė,

medžioklė, už ūkio esančio išteklių panaudojimas ir t. t., socialinės ir politinės aplinkybės (Myhre 1998, p. 127–128).

Norint geriau suprasti, ką reiškia gyventi kaimo tipo gyvenvietėje ar atskiroje sodyboje, reikia apibrėžti šias sąvokas. Atskira sodyba istoriniame kontekste vadinamas nepriklausomas ekonominis vienetas, kuris buvo įsikūręs atskirai nuo kitų ūkių, apsuptas laukų ir nedalyvavo bendroje veikloje su kitais ūkiais (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 177). Kaimas apibrėžiamas kaip agrarinė gyvenvietė, turinti dvi ar daugiau sodybų ir nustatytą teritoriją, kurioje sodybų gyventojai turi atskirus žemės plotus, bendrus žemės plotus arba atskirus ir bendrus žemės plotus (Riddersporre 1998, p. 167–169). Kita vertus, Vidurinėje Švedijoje, Elando ir Gotlando salose esančios akmenų tvoros jungia kelis pavienius ūkius ir leidžia kalbėti apie tai, kad pavieniai ūkiai irgi gali būti sujungti į panašią struktūrą kaip kaimas.

Zelandijoje buvo gyvenama tiek kartu gyvenvietėse, tiek atskirai pavienėse sodybose. Zelandijos kaimo tipo gyvenvietėse kol kas rasta ne daugiau kaip 5 vienalaikiai pastatai, vadinasi, gyvenvietės nebuvo didelės. Net ir rytų bei centrinėje salos dalyje, kurioje, kapinynų duomenimis, telkėsi valdžios ir turto centras, nematome didesnių gyvenviečių. Šiaurinėje salos dalyje buvo gyvenama dar mažesniuose junginiuose, nors ir neaptvertas ant atskirų kalvelių išsidėsčiusias sodybas galėtume laikyti kaimo tipo gyvenvietėmis. Kapinynų medžiaga patvirtina gyvenimą pavienėse sodybose ar nedidelėse gyvenvietėse. Visu romėniškuoju laikotarpiu buvo laidojama tiek mažuose – vienai sodybai priskirtinuose, tiek dideliuose kapinynuose, nors laidojimas mažuose gerokai populiariesnis. Be to, vadinamieji didesni (gyvenviečių) kapinynai Zelandijoje turi apie 100 kapų, kas labai gerai dera su 3–5 sodybų gyvenvietės dydžiu. Kapinynų medžiaga taip pat liudija apie pokyčius romėniškojo laikotarpio viduryje – ankstesni kapinynai nustojami naudoti ir įkuriami nauji, kai kurios gyvenvietės egzistavo visą romėniškąjį periodą ir ilgiau, kitos buvo įkurtos laikotarpio viduryje.

Nedideles, iš 3–5 sodybų sudarytas gyvenvietes aptinkame pietinėje Švedijoje ir Gotlando bei Elando salose, bet yra ir pavienių sodybų. Elando salose galėjo būti gyvenama ir tvirtovėse, *Hässleby* tvirtovėje rastas nemažas kultūrinis sluoksnis, kuris leidžia manyti, kad ten galėjo būti ilgiau ar trumpiau gyvenama. Tiek Elando, tiek Gotlando salose ir Pietų Švedijoje kapinynai nebuvo labai dideli, nors aiškiai yra bendruomeninio tipo ir naudoti ilgą laiką. Taip pat buvo laidojama ir labai mažuose kapinyuose ar pavieniuose kapuose. Taigi ir čia kapinynų bei gyvenviečių medžiaga dera tarpusavyje.

Bornholmo saloje, kaip ir Zelandijoje, dominuoja pavienės gyvenvietės (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 189), kas labai keistai dera su dideliais Bornholmo kapinynais (Jørgensen 1988, p. 17-53). Bornholmo kapinynai aiškiai bendruomeninio tipo, juose buvo laidota nuo poros iki 7–8 šimtmečių, o kapų juose rasta iki pusantro tūkstančio, bet yra ir kapinynų, turinčių tik kelias dešimtis kapų. Todėl tikėtina, kad tos pavienės sodybos nebuvo visai atskiros, o gyveno kaimo tipo organizacijoje kartu su kitomis kaimo sodybomis taip, kaip buvo daroma Zelandijoje (Riddersporre 1998, p. 172). Atskira sodyba greičiausiai reiškia, kad ūkis atskirai naudojosi žeme, kuri nebuvo integruota į jokių bendrus žemės plotus, bet, be jokios abejonės, šios sodybos gyventojai dalyvavo bendruose netoliese esančios kaimo bendruomenės socialiniuose, politiniuose ar teisminiuose veiksmuose. Atskiros sodybos gyventojai galėjo net naudotis bendromis kaimo ganyklomis, liudijimų apie tokią organizaciją randame istoriniuose šaltiniuose (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 192). Toks požiūris į gyvenimą kartu ir atskirai paaikšintų ir Bornholmo kapinynų santykį su dominuojančiomis pavienėmis sodybomis.

Kalbant apie regionus, kur žinomi abu gyvenimo tipai, reikia pažymėti, kad pavienės sodybos dažniausiai egzistavo ne ilgus periodus, jos visos turi ne daugiau kaip 2 egzistavimo (statybos) fazes, kai štai gyvenvietės dažniausiai buvo perstatomos net kelis kartus, o tai rodo daug ilgesnį jų naudojimo laikotarpį. Gal pavienės sodybos dažniau kraustydavosi iš vienos vietos į kitą, arba gyventojai tiesiog pakeitė gyvenimo formą ir prisijungė prie kaimo

bendruomenės (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 192). Reikia pasakyti, kad žemės apdirbimo (ūkininkavimo) naujovės, kurios atsirado vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje, nepakeitė fakto, kad ir toliau dalis bendruomenės gyveno atskirose sodybose.

Kaimo struktūra gali atspindėti ir žemės nuosavybės formas, nors sunku žinoti, kaip tiksliai tai reikėtų interpretuoti. Bendruomeniškumo aspektas galėjo atsispindėti bendrose ganyklose, nors Jutlandijoje, Pietų Švedijoje ir salose kiekvienas namas turėjo atskirus tvartus. Bendros tvoros, juosiančios visą kaimą, buvimas galėjo rodyti didelį bendruomeniškumą, o gal ir giminystės ryšius tarp kaimo namų. Nuo romėniškojo laikotarpio vidurio bendra kaimo tvora su retomis išimtimis išnyksta ir šalia viena kitos esančios sodybos yra aptvertos atskiromis tvoromis. Panašų vaidmenį kaip tvoros Danijos teritorijoje ir Pietų Švedijoje, Gotlando ir Elando salose galėjo atlikti akmeninės atitvaros. Pasikeitusius apsitvėrimo įpročius galima suprasti kaip didesnio savarankiškumo išraišką, nors, matyt, ir toliau galioja bendros žemės pasidalijimo taisyklės ir bendros ganyklos (Kaldal Mikkelsen 1998, p. 192).

Apie gyvenimą kartu ar atskirai Lietuvoje galima spręsti tik iš kapinynų medžiagos. Mirusieji buvo laidojami kapinyuose su 100–200 kapų. Taigi viename kapinyne galėjo būti laidojama bendruomenė iš 4–8 sodybų. Atsakyti, kaip buvo išsidėsčiusios sodybos, ar jos sudarė vieną kaimą, ar tai buvo pavienės sodybos, bet saistomos ekonominiiais ir kitais saitais kaip Bornholme, negalima. Žinome tik tiek, kad nuo romėniškojo laikotarpio pradžios piliakalnių papėdėse kūrėsi atskiros sodybos ar kaimai. Greičiausiai Lietuvoje vyravo labai panašaus dydžio gyvenvietės kaip ir Pietų Skandinavijoje. Ar Vakarų Lietuvoje įtvirtintose gyvenvietėse buvo gyvenama nuolat ir kokio dydžio bendruomenė ten gyveno, vėlgi nežinome. Greičiausiai romėniškajame laikotarpyje piliakalniai buvo naudojami iškilus grėsmei ar žmonių iš apylinkės gyvenviečių susibūrimams, kai kuriuose jų galėjo būti gyvenama ir ilgesnį laiką.

Visuose Skandinavijos regionuose buvo gyvenama ilgajame name, kurio vienoje pusėje įrengtas tvartas, o kitoje – gyvenamoji patalpa. Zelandijos salos, konkrečiau salos centrinės ir rytinės dalies pastatai, savo konstrukcija skyrėsi nuo kituose regionuose rastų pastatų. Pagrindinis skirtumas yra tas, kad šiuose pastatuose nerandama tvarto liekanų. Tvartai buvo įrengti kitame, šalia esančiame pastate. Be šio pagrindinio skirtumo, namo vystymasis visose teritorijose atrodo labai panašus: visu romėniškuoju laikotarpiu daugelio gyvenamųjų namų matmenys didėjo, kas liudija apie didesnę asmenų skaičių, gyvenusių viename name. Tai reiškia, kad bent jau dalis visuomenės gyveno išplėstinėje šeimoje – šeimoje, turinčioje pagalbininkų, kas indikavo ir aukštesnę ūkininko socialinę statusą (Herschend 2009, p. 217). Didėjant ekonominiam ūkių pajėgumui, romėniškojo laikotarpio viduryje ir antrojoje pusėje sustiprėjusių bendruomenės šeimų pastangomis pamažu įtvirtinami nauji žemės valdymo principai, dėl ko sumažėja sodybų skaičius, jos tampa stabilesnės ir pastovesnės. Tačiau per visą laikotarpį yra ir nedidelių ūkių, liudijančių ir gyvenimą tik artimoje šeimoje. Lietuvoje gyvenviečių medžiaga tokia skurdi, kad kalbėti apie namo dydžio pokyčius ir namo patalpų suskirstymą labai sunku. Nedidelė turima medžiaga leidžia daryti prielaidą, kad ir Vakarų Lietuvoje buvo gyvenama ilguosiuose pastatuose. Apie tvartų buvimą tame pačiame ar kitame pastate negalima nieko pasakyti, tik aišku, kad gyvuliai buvo laikomi ir tvartuose, nes, sprendžiant iš auginamų javų rūšių (rugiai, avižos, miežiai ir soros, net kelių rūšių kviečiai, arkliapupės), trąšų poreikis tikrai buvo. Ekonomiškiausiai trąšas galima surinkti gyvulius laikant tvarte.

Vėlyvajame romėniškajame periode Pietų Skandinavijoje pastebima tokia tendencija – kaimo gyvenvietėje vienas ūkis dažniausiai išsiskiria savo dydžiu. Tai pasakytina ir apie pavienes sodybas, viena iš netoliese esančių sodybų dažniausiai savo dydžiu lenkia kitas. Didesni ūkiai geležies amžiaus gyvenvietėse byloja apie socialinę stratifikaciją vietos bendruomenėje, jie greičiausiai atspindi tam tikrą valdžios manifestaciją. Lietuvoje socialinę

stratifikaciją rodo tik kapinynų medžiaga, bet brėžiant paralelę galima tikėtis, kad tolimesni gyvenviečių tyrimai leis išskirti didesnius pastatus ir sodybas, kuriose gyveno bendruomenės elitas.

Apibendrinant galima teigti, kad nagrinėjamame Baltijos jūros regione dažniausiai buvo gyvenama nedidelėse 3–6 sodybų gyvenvietėse, bet būta ir pavienių sodybų. Zelandijos, Bornholmo salose ši gyvenimo forma dominuoja, bet tokios pavienės sodybos greičiausiai gyveno kaimo tipo tarpusavio organizacijoje. Visame Baltijos jūros regione romėniškajame laikotarpyje, tikėtina, ir Vakarų Lietuvoje, išsiskyrė didesnės, ekonomiškai pajėgesnės sodybos.

3.2. Regioniniai, vietiniai centrai

Neabejotina, kad atskiros kaimo bendruomenės ar pavienės sodybos neegzistavo visai atskirai, jos jungėsi (organizavosi) į didesnius darinius. Skyriuje apie Pietų Skandinavijos centrinės vienas aptariau su centro fenomenu susijusias teorijas ir konstatavau, kad šių teorijų derinimas gali leisti suprasti įvairius centrus ir centrų kompleksus, atskleisti romėniškojo laikotarpio visuomenės kompleksiskumą. Siekdama teisingai nustatyti visuomenių organizavimosi lygį, paprastumo dėlei išskirsiu tris skirtingus organizavimosi lygmenis, bet nereikia suprasti, kad jie stabilūs, griežti ir nekintantys. Pirmasis būtų vietinės teritorinės bendruomenės su vietiniais centrais. Tai bendruomenės, susidedančios iš sodybų ir kaimų gyventojų, gyvenančių netolimoje kaimyninėje teritorijoje, dažnai turinčios vieną bendrą centrą. Regioninės bendruomenės – jau daug didesni dariniai, paprastai apimantys regiono dalį, su centru, telkiančiu amatininkų, prekybos ar kitas veiklas. Tarregioninės bendruomenės – tai didesni regionai, dariniai, apimantys visą regioną, pavyzdžiui, visą salą ar dalį didesnės teritorijos, besidriekiančios nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių kvadratinų kilometrų. Tikėtina, kad kuo didesnis bendruomenės organizavimosi lygmuo, tuo nepastovesnis

bendruomenių, įeinančių į tą organizaciją, skaičius ir pats organizacijos pobūdis.

Įvertinant Vakarų Lietuvos jungimosi į didesnius darinius tendencijas, galima pasakyti, kad aiškiausiai išsiskiria pirmojo, vietinių bendruomenių lygmens organizacijos ir centrai. Visoje Vakarų Lietuvoje išsidėstę piliakalniai, bent jau kai kurie jų, yra vietinio lygmens bendruomenių centrai, sujungiantys kelias dešimtis kvadratinių kilometrų užimančias teritorijas. Jau nuo ankstyvojo romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvoje išsiskyrė trys vietinio lygmens bendruomenės su numanomais centrais, nors konkrečius centrus trukdo nustatyti gyvenviečių tyrimų trūkumas. Šiuose centruose, kurie greičiausiai buvo įrengti piliakalniuose, buvo vystomi amatai, atliekamos apeiginės funkcijos, šie centrai sutelkdavo bendruomenę ir gynybinei funkcijai vykdyti. Kitų dviejų lygių centrus Vakarų Lietuvoje išskirti kiek sunkiau. Didelė romėniškų monetų koncentracija nuo C2 periodo (250–300 m.) naudotame Aukštikiemių kapinyne ir, bendrai paėmus, turtingi šio kapinyno kapai galėtų leisti manyti, kad netoliese egzistavo prekybos centras, valdomas Aukštikiemių bendruomenės elito, kurį, pagal mano pirmiau nurodytą skirstymą, būtų galima pavadinti regioniniu centru. Kitas galimas regioninio tipo centras veikiausiai galėtų būti šiaurės vakarinėje tyrinėjamo regiono dalyje apie Kurmaičių piliakalnį, nes toje teritorijoje yra susikaupęs didelis archeologinių paminklų skaičius, be to, Kurmaičių piliakalnyje turbūt buvo vykdytos religinės apeigos, kapinyne rasta ypač turtingų kapų. Nesileidžiant į per dideles spekuliacijas galima teigti, kad Baltijos jūros pakrantėje ar Nemuno deltoje turėjo būti vieta (vietos), kurios funkcionavo kaip prekyvietės ir amatų centrai. Vakarų Lietuvoje išskirtiniuose kapuose rasta labai įspūdingų vietinės gamybos juvelyrinių dirbinių, tokių kaip vilnonės kepuraitės, puoštos spurgeliais, krūtinės papuošalai su ažūriniais kabučiais ir t. t. Tokių dirbinių tikrai negalėjo pagaminti neįgudęs juvelyras, vadinasi, jie negalėjo būti gaminami kiekviename kaime, jie turėjo būti gaminami tam tikrose vietose, kur dirbo labai profesionalūs meistrai. Tai, kad tokių amatų centrų iki šiol nežinome,

mano manymu, yra nulemta prastos gyvenviečių tyrinėjimo Lietuvoje padėties, bet tokie centrai tikrai egzistavo (Jarockis 2012, p. 136–138). Tarpreregioninio tipo centro egzistavimo archeologinė medžiaga nerodo, todėl, manau, kad Vakarų Lietuvos teritorijoje tokio centro greičiausiai ir nebuvo.

Pietų Skandinavijoje pirmojo tipo vietiniai centrai irgi neabejotinai egzistavo. Gotlando ir Elando salose jie sietini su įtvirtintomis gyvenvietėmis, Zelandijos saloje, mano manymu, jie tapatintini su Lund Hansen 3 tipo centrais, išskirtais kapinynų pagrindu (Lund Hansen 1995) *Rispebjerg*. Skonėje, Bornholme irgi išsiskiria laidojimo paminklų santalkos, greičiausiai traktuotinos kaip vietinio lygio centrai.

Regioninio tipo centrai taip pat gali būti išskirti visose nagrinėjamose Pietų Skandinavijos teritorijose. Zelandijoje tokiais centrais reikėtų laikyti U. Lund Hansen 2 tipo centrus, tokius amatų centrus kaip *Hørupas* Zelandijoje, *Sandegårdas* Bornholmo saloje, *Hässleby*, *Eketorpo* tvirtovės Elando saloje, *Havor* Gotlando saloje, *Lunderborg* Fiuno saloje, neabejotinai jų buvo ir daugiau. Tai vietos, kuriose buvo vystomi amatai ir prekyba.

Tokie dideli centrai kaip *Gudme*, *Sorte Muld*, *Uppåkra* ir jų elito sodybos, be abejonės, turėjo visa apimančią įtaką atitinkamai pietų Fiune, rytų Bornholme, pietvakarių Skonėje. Zelandijos saloje tokiu tarpreregioninio tipo centru reikėtų laikyti *Stevens* apskrityje buvusį centrą (jį išskirti leidžia labai turtingas *Himlingøje* kapinynas). Skirtumas tarp *Stevens* centro ir kitų trijų yra tas, kad *Stevens* centras egzistavo neilgą laiką, kai kiti centrai buvo ilgaamžiškesni. *Stevens* centras greičiausiai rėmėsi šeimyniniais ryšiais su įtakingomis žemyno šeimomis ir egzistavo tol, kol galėjo valdyti didelius importo kiekius. Visus didžiuosius centrus vienija prabangus importas, liudijantis centrų, kaip administruojamų mainų vietas, funkcionavimą; amatininkų dirbtuvės ir dideli produkcijos kiekiai liudija čia buvus amatininkų centrą; išskirtiniai kultiniai pastatai byloja apie religines apeigas; ginklų radimvietės, dažniausiai suprantamos kaip ginklų aukos, rodo buvus tam tikrą apsaugą. *Gudme*, *Sorte*

Muld, *Uppåkra* ir *Stevens* centrai buvo valdomi elitinės šeimos ar vado, kurio įtaka reiškėsi tiek gyvenvietėje, kurioje gyveno skirtingo socialinio lygio asmenys ir šeimos, tiek visos aplinkinės teritorijos kaimams ir vienkiemiams, tiek toliau esančiai teritorijai. Pastebėta, kad kiek toliau nuo tarpregioninio tipo centrų esančių teritorijų elitines šeimas buvo bandoma paveikti ypatingomis dovanomis. Pavyzdžiui, toliau nei pietrytinis Fiunas esančiose teritorijoje atsiranda turtingesnių kapų, nei sutinkama šalia *Gudme* centro esančiuose kapuose. *Stevens* centras greičiausiai administravo romėniškojo importo ir gyvatgalvių papuošalų distribuciją B2/C1a–C1b periode (150 – 260 m.). Gal tai ir yra bandymas užsitikrinti įtaką per vietines turtingas šeimas mokant jiems už lojalumą prestižiniais daiktais, kurie ir atkeliauja per elito šeimos valdomą prekyvietę (Thomsen, Blæsild, Hardt, Michaelsen 1993, p. 67). Kaip jau buvo aptarta anksčiau, *Stevens* ir *Gudme* centrų įtaka skirtingais laikotarpiais skyrėsi ir vienareikšmiškai pasakyti, kuris iš jų buvo pagrindinis ir ar iš viso kuris nors buvo pagrindinis, nėra tikslinga. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šie centrai skirtingais laikotarpiais galėjo turėti skirtingą įtaką. *Stevens* centro galios laikotarpis – B2/C1a–C2 periodas (150 – 300 m.), *Gudme* įtaka sustiprėja nuo C2 periodo (250–300 m.), *Sorte Muld* ir *Uppåkra* kaip pirmojo lygio centras pradeda reikštis tik romėniškojo laikotarpio pabaigoje.

Anksčiau aprašyto centrų suskirstymo nereikėtų suprasti tiesmukai, kaip griežtos hierarchiškos struktūros. Regioninio tipo centrai, tikėtina, nuolatos konkuruodavo su tarpregioninio tipo centrais, juose gyvenančios turtingos šeimos konkuravo ir tarpusavyje. Greičiausiai nuolatinės įtampos vyravo ir tarp vietinio lygio centrų. Priklausomai nuo situacijos, buvo sudaromos vienokios ar kitokios sąjungos ir visų lygių centrai turėjo nemažą įtaką įvairiose situacijose.

Pagal centrų kategorijas Vakarų Lietuva, Gotlandas ir Elandas yra panašiausi tarpusavyje, čia egzistavo vietinės teritorinės bendruomenės, aktyviai ar mažiau aktyviai veikė vienas ar keli regioninio tipo centrai, bet negalima sakyti, kad jie valdė visą teritoriją ar darė jai įtaką. Kita vertus, reikia suprasti, kad tai, jog Skonėje egzistavo *Uppåkra* centras ar Bornholme *Sorte*

Muld, beje, įgavę svarbą tik periodo pabaigoje, kai nusilpo *Stevens* centro įtaka, nereiškia, kad visa teritorija buvo valdoma iš to vieno centro. Tiesiog tie centrai sugebėdavo palaikyti santykius su tolimesnėmis teritorijomis ir valdyti prekybą, susirinkti tokiam centrui išlaikyti reikalingą turtą ir apsaugą iš gana didelės teritorijos. Didžiausią centrinės valdžios išraišką matome Zelandijos saloje C1a–C2 periode (150 – 300 m.) ir *Gudme* C2–C3 periode (250–350 m.), kur egzistavo tarpregioniniai centrai.

3.3. Viešųjų darbų investicijos

Viešųjų darbų investicijas gerai atspindi dideli statiniai, kurių negalėtų pastatyti viena šeima. Skirtinguose regionuose dideli statiniai galėjo būti įvairūs. Tai, kokius statinius mes žinome dabar, labai priklauso ir nuo archeologinių tyrinėjimų, pavyzdžiui, keliai greičiausiai buvo visuose čia aptariamuose regionuose, bet Lietuvoje ši sritis daug mažiau tyrinėta nei Skandinavijoje. Lyginant svarbu suprasti, kokių investicijų iš visuomenės reikalavo vieno ar kito statinio statyba.

Kai kurios iš mano lyginamų teritorijų bendruomenės skyrė nemažą dėmesį ir dėjo dideles pastangas, kad įrengtų nekropolis. Tokiais pavyzdžiais galėtų būti *Himlingøje* pilkapiai, Gotlando, Elando, Bornholmo, Skonės kapai su dideliais akmenų statiniais. Kai kuriais atvejais akmenų pergabenimas pareikalavo didesnių pastangų ir darbo jėgos, todėl tam turėjo susitelkti didesnė bendruomenė.

Geriausiai archeologiškai dokumentuoti yra gynybiniai įtvirtinimai, jų rasta visuose regionuose. Vakarų Lietuvoje gynybiniai įtvirtinimai siejami su piliakalnių įtvirtinimais. Romėniškuoju laikotarpiu buvo naudojami jau ankstesniame laikotarpyje įrengti piliakalniai, bet pastebimas ir naujų gynybinių įtvirtinimų įrengimas. 60 x 25 m dydžio Kurmaičių piliakalnio aikštelė iš kelių pusių buvo apsaugota gamtos kliūčių, iš pietų pusės apjuosta pylimu ir grioviu. 5 m pločio pylimas buvo supiltas iš akmenų ir žemės per

vieną kartą. Pylimo pagrindą sudarė molio su akmenimis 1 m aukščio sluoksnis, jo kraštai buvo sutvirtinti iš stambių akmenų sukrautomis apie 60–80 cm pločio ir apie 1 m aukščio akmenų sienelėmis (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 26). Pylimai buvo tvirtinami ir 10–30 cm storio rąstais, kraunamais išilgai ir skersai (Imbarės piliakalnis). Romėniškojo laikotarpio antrojoje pusėje pylimai siekė 2 m aukštį. Piliakalnių aikštelės buvo apsaugomos stulpinės konstrukcijos pastatais su aklinomis išorinėmis sienomis, vidinės sienos dažnai buvo įleistos į piliakalnio aikštelę, išorinės – į pakraštyje supiltą neaukštą pylimėlį. Už pylimų kai kuriuose piliakalniuose buvo kasami gynybiniai grioviai. Kai kurie piliakalniai turėjo net 2 griovius iki 3,5–4 m pločio ir 1 m gylio. Dalis gynybinių įtvirtinimų buvo įrengiami ir gana lygiose vietose (Jakai, Ersla, Auksūdžio Kūlių pilalė) (Bliujienė 2013, p. 195). Tai apskriti iš akmenų sukrauti apskriti pylimai, turintys vartus, pylimus juosia grioviai. Jakų²⁴ gynybinių įtvirtinimų konstrukcijos ir net dydis lygintinas su Eketorpo, esančio Elando saloje, I etapo statiniu (Bliujienė 2013, p. 198).

Zelandijos saloje bendruomenė irgi telkėsi gynybinių įrengimų ir kelių statybai. Labiausiai išvystyti keliai ir brastos greičiausiai buvo *Stevens* centro apylinkėse. Taip pat Zelandijoje žinoma *Jungshoved* užutėkyje rasta pati didžiausia per visą užutėkį besitęsianti 8–10 m pločio užtvanka, sudaryta iš ažuolinių horizontaliai sukrautų ir prie dugno pritvirtintų rąstų. Ši užtvanka datuojama romėniškojo laikotarpio pabaiga, bet tikėtina, kad panašių įrengimų buvo ir anksčiau. Kitas gynybinis įtvirtinimas yra *Borgerring*, netoli *Køge*, Zelandijoje, kalvos aikštelė apjuosta žemu, plačiu pylimu, kurio skersmuo 140 m, ir jis juosia 1,5 ha plotą, jis datuojamas romėniškojo laikotarpio pradžia (Christensen 2011, p. 96 - 97). Kelių būta ir kitose teritorijose, apie tai, kad keliai buvo tiesiami ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, liudija Pajautos slėnyje, Kernavėje, aptikta medgrinda (Luchtanas 1988, p. 138).

²⁴ Jakų įtvirtinimai datuojami romėniškojo laikotarpio pabaiga, germaniškuoju laikotarpiu.

Įspūdingų gynybinių įtvirtinimų būta Baltijos jūros salose. Tai *Rispebjerg* įtvirtinimai Bornholme, sudaryti iš dviejų koncentrinių maždaug 3 m aukščio pylimų ir 2 m pločio sausų griovių. Atstumas tarp jų – 200 metrų. *Rispebjerg* užima 4 ha plotą. Ši tvirtovė datuojama maždaug mūsų eros pirmaisiais amžiais – 200 m. po Kr. Tuo pat laikotarpiu buvo įrengta *Hässleby* tvirtovė Elando saloje, tvirtovės pylimas buvo 6 m pločio. Kitas įtvirtintas Elando romėniškojo laikotarpio statinys yra *Eketorp I* tvirtovė, įkurta ežero pakrantėje ir datuojama 300–400 m. po Kr. Tai 57 m skersmens apskritas statinys su akmeninėmis sienomis. Gotlande kaip pavyzdį galime pateikti *Store Havor* tvirtovę, kurios sienos buvo apie 1 m aukščio ir 8 m pločio. Tvirtovė buvo naudojama jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus. Bet pats įspūdingiausias Gotlando statinys yra *Torsburgen* tvirtovė – 2 km ilgio ir 15–20 m pločio kalkakmenio siena, pradėta statyti apie 200 metus. Manoma, kad tokios sienos statybai, jei ji truktų metus, reikėtų 3000 žmonių darbo rankų. Paskaičiuota, kad tam, jog įrengtų nedidelį gynybinį įtvirtinimą su pylimais, reikia, kad 50 žmonių dirbtų nuo savaitės iki mėnesio. O didesnių pylimo įtvirtinimų statybai prireiktų ir 200 žmonių kelių mėnesių darbo. Visų anksčiau išvardytų gynybinių įrengimų statyba pareikalavo didelės darbo jėgos mobilizacijos, taip pat nemažų išteklių, todėl tokių gynybinių įtvirtinimų statybai buvo būtinas regioninis bendradarbiavimas. Gal kai kuriems mažesniems gynybiniam įrengimams užtekdavo ir vieno kaimo bendruomenės kooperacijos.

Vienintelė teritorija, kurioje romėniškuoju laikotarpiu nerasta didelių gynybinių statinių, yra Skonė. Čia tokie statiniai atsiranda tik germaniškuoju laikotarpiu. Bet tikrai negalima sakyti, kad Skonėje bendruomenė nesitelkė bendram darbui, priešingu atveju čia nebūtų atsiradęs toks didelis amatų centras kaip *Uppåkra*.

Visos nagrinėjamos bendruomenės, vykdydamos didelės apimties statybas, tikrai turėjo gebėti sutelkti nemažus materialinius išteklius. Visuomenėje, kurioje pagrindinį vaidmenį atlieka šeima, gebėjimas sutelkti išteklius buvo vienas iš įtakos aplinkinėms bendruomenės šeimoms rodiklis. Galime daryti

išvadą, kad visuose nagrinėjamuose regionuose buvo šeimų, kurios gebėjo duokle ar atliekamu darbu mobilizuoti bendruomenę ir surinkti reikiamus išteklius. Tokių statinių statyba reikalauja panašios mobilizacijos ir išteklių paskirstymo kaip karinės operacijos, todėl statybos darbai galėjo būti organizuojami tokiu pačiu hierarchinės organizacijos būdu kaip ir karinės operacijos (Christensen 2011, p. 98). Taigi visas nagrinėjamas bendruomenes galime laikyti kompleksinėmis sociopolitinėmis organizacijomis. Skyrėsi tik bendram tikslui sutelkiamų bendruomenių dydis.

3.4. Vidiniai ir išoriniai konfliktai

Baltų ir skandinavų ginkluotės panašumai buvo analizuojami ir anksčiau (Jovaiša, Malonaitis 2001, p. 46–55; Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 51–62; Jovaiša 2012, p. 247–267). Tačiau baltų archeologinė medžiaga buvo lyginama ne tiek su germanų archeologine medžiaga, kiek su Tacito germanų karybos aprašymais. Šį kartą pabandyčiau palyginti pačią archeologinę medžiagą. Reikia pasakyti, kad Pietų Skandinavijos archeologinė medžiaga yra daug turtingesnė ir visapusiškesnė dėl pelkėse esančių ginklų aukojimo vietų tyrinėjimų. Ginklų aukos atspindi pilnesnį ginkluotės spektrą, nei jis atspindi palaidojimuose. Lietuvoje tokių ginklų aukojimo vietų nežinoma, todėl lyginant teks tenkintis informacija, kurią suteikia palaidojimai su ginklais, bet pravartu turėti omenyje, kad nebūtinai visi naudoti ginklai buvo naudojami kaip įkapės per laidotuves.

Norint apie ginkluotus konfliktus daryti išvadas remiantis laidojimo ar aukojimo medžiaga, reikia suvokti simbolinį šios medžiagos kontekstą. Mokslininkų mėginimai atskleisti aukų vietų pelkėse kontekstą ir suprasti aukų paskirtį ir simboliką aprašyti šio darbo 2 skyriuje. Galimos kapų konteksto interpretacijos aptartos įvadiniam šio darbo skyriuje. Čia tik norėčiau pabrėžti, kad, nepriklausomai nuo to, ar buvo aukojamos vietinės kariuomenės ir jų sąjungininkų aukos tikintis sėkmės ir dėkojant už ją (ankstyvasis romėniškasis periodas), ar buvo aukojama nugalėtų kariuomenių amunicija (vėlyvasis laikotarpis), pagal pelkėse rastus radinius galime gerai rekonstruoti to meto

kario ginkluotę, netgi daryti išvadas apie vienu ar kitu ginklų naudojimo intensyvumą (ypač naudoti vėlyvojo romėniškojo laikotarpio aukojimai). Įdomios informacijos gauname sulyginę aukojimo vietose rastus ginklus su karių kapais, į kuriuos patenka tik kario amunicijos dalis. Šis sulyginimas ir parodo, kad, sprendžiant apie kario ginkluotę tik iš kapų, kaip esame priversti daryti kalbėdami apie Vakarų Lietuvos karių ginkluotę, reikia elgtis labai atsargiai. Tai, kad, pavyzdžiui, Gotlando karių kapuose nuo vėlyvojo romėniškojo laikotarpio rečiau į kapus pradėtos dėti ietys, tikrai nerodo, kad ietis prarado populiarumą. Lygiai taip pat strėlių antgalių nebuvimas kapuose visame Baltijos jūros regione dar nereiškia, kad šis ginklas nebuvo naudotas.

Paprotys į kapus dėti ginklus nebuvo vienodai paplitęs visoje nagrinėjamoje teritorijoje. Zelandijos saloje mirusieji su ginklais laidojami nebuvo. Bornholmo, Gotlando, Elando salose ir Skonėje romėniškajame laikotarpyje dalis mirusiųjų buvo laidoti su ginklais, bet santykis tarp kapų su ginklais ir be jų skirtingose teritorijose skirtingais laikotarpiais įvairuoja. Pavyzdžiui, Elando saloje ginklai į kapus pateko jau paskutiniame amžiuje prieš mūsų erą, manoma, kad šis paprotys atkeliavo iš Vidurio Vokietijos (Rasch 1991, p. 508). Paprotys labai susilpnėja C3 periode ir visai išnyksta D periode (350 – 450 m.). Bornholmo saloje kapai su ginklais žinomi nuo ankstyvojo geležies amžiaus ir šis paprotys gyvuoja visu germaniškuoju laikotarpiu. Skonėje ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu galima datuoti vos kelis kapus su ginklais, o vėlyvajame laikotarpyje šis paprotys suklesti. Nereikėtų manyti, kad ginklų buvimas ar nebuvimas kape kaip nors susijęs su pačia ginkluote ar ginklų naudojimu. Zelandijos saloje, kur ginklų kapuose rasta labai mažai, karinio elito kapus kartais leidžia atsekti juose įdėtos prabangios perpetės (*Kirkebakkegård, Udby*) (Ilkjær 2000, p. 95–96). Laidojimo papročiai didele dalimi buvo nulemti religinių įsitikinimų ir simbolinių ritualų dinamikos, o ne vieno ar kito daikto naudojimo gyvenime.

Kalavijų skaičius Skandinavijos ginklų aukojimo vietose ir jų santykis su kitomis ginklų rūšimis leidžia kelti hipotezę, kad kalavijais buvo aprūpinti visi

kariai. Kalavijas kapuose su ginklais aptinkamas gana retai, dažniausiai kapuose, turinčiuose pilną ginklų komplektą, kartais pasitaiko kapuose ir su mažiau ginklų. Vis tik reikia paneigti anksčiau vyravusią nuomonę, kad Pietų Skandinavijoje kalavijas buvo retai naudojamas (Lønstrup 1988, p. 96–97). Kalavijai buvo gaminami Romos imperijoje, greičiausiai Galijoje, pavyzdžiui, 150 kalavijų geležčių rasta vien *Illerupo A* vietoje ir jos visos pagamintos Romos imperijoje, o rankenos, makštys ir perpetės dažniausiai buvo vietinės gamybos. Labai retai sutinkama kalavijų su įspaustomis figūromis ir įrašais, nurodančiais savininką. Šie kalavijai greičiausiai buvo naudoti Romos kariuomenėje, nes būtent iš arsenalo gautus ginklus kariai pažymėdavo savo vardais. Gali būti, kad šie ginklai pateko į Skandinaviją kaip karo grobis, gali būti, kad juos išsipirko ar kitaip gavo Romos kariuomenėje tarnavę germanai (Lønstrup 1988, p. 95). Bet koku atveju tai rodo, kad Pietų Skandinavijos kariai turėjo tiesioginį kontaktą su Romos kariuomene. Didesnių skirtumų dėl kalavijų naudojimo Pietų Skandinavijoje nepastebėta.

Apie kalavijų naudojimą Vakarų Lietuvoje labai trūksta duomenų. Kol kas vienašmenis kalavijas rastas tik Stragnų kapinyno 13 kape, o kitose vakarų baltų teritorijose kalavijų aptinkama, bet labai retai (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 19, 13, 28). Vakarų Lietuvoje kalavijas kaip įkapė buvo naudojamas išskirtiniais atvejais, tačiau tai dar nereiškia, kad ginklas nebuvo naudojamas gyvenime. Romėniškuoju laikotarpiu vakarų baltų kultūrų rate kalavijai buvo naudojami retai, jų dažniausiai randama kapuose kartu su raiteliams būdingais dirbiniais – pentiniais ar kamanų dalimis. Tai įgalina kelti prielaidą, kad vakarų baltų kultūrų rate kalavijai buvo specialus raitelio ginklas, nes to laikotarpio raiteliai neturėjo balnakilpių ir patvaraus, nejudinamai pritvirtinto balno, todėl efektyvus ilgo kalavijo naudojimas kirčiams iš viršaus buvo negalimas. Raiteliams puolant, greitiems stipriems smūgiams priešininkui suduoti buvo daug patogiau naudoti vienašmenį, lenkta rankena kalaviją (Nowakowski 2007, p. 94).

Kiekvienas vakarų baltų karys neturėjo kalavijo, kaip tai buvo Pietų Skandinavijoje, bet kai kurie karinio elito atstovai šį ginklą tikrai turėjo. Kadangi ginklas būdavo retas ir brangus, o gal dėl kitų priežasčių, jis greičiausiai nebuvo dedamas į kapus, o buvo perduodamas jaunajai kartai. Vakarų Lietuvoje, kaip ir pas kitus vakarų baltus, kalavijus dažnai atstojo kovos peiliai. Jų dažniausiai sutinkama gerai ginkluotų vyrų kapuose.

Vakarų Lietuvos karinis elitas sekė barbarikumo madomis, nuo romėniškojo laikotarpio antrosios pusės jau retais atvejais sutinkamos žalvariu dekoruotos perpetės šaltajam ginklui nešioti (Jovaiša 2012, p. 259). Perpetės – tai ginkluotės detalė, nusižiūrėta iš Romos imperijos karių. Pietinės germanų gentys perpetes nešiojo kaip laikiklius kalavijo makštims. Vakarų Lietuvoje prie kai kurių perpečių galėjo būti tvirtinami ir kovos peiliai. Pietų Skandinavijoje randama ir romėniškų perpečių, bet dažniausiai jos buvo gaminamos vietoje. Vakarų Lietuvoje aptiktos perpetės veikiausiai irgi yra vietinės gamybos.

Pagrindinė germanų ginklų rūšis yra svaidomosios ir duriamosios ietys, pagamintos Skandinavijoje. Jau minėtoje *Illerupo* ginklų aukojimo vietoje rastos 1409 svaidomosios ir duriamosios ietys, vienam rastam kalavijui tenka 3–4 ietys. Manoma, kad ietys su užbarzdais buvo naudojamos svaidymui kovojant per didesnę atstumą, o visos ietys be užbarzdų galėjo būti tiek svaidomos, tiek naudojamos artimoje kovoje (Ilkjær 2000, p. 42). Ietys buvo pagrindinis ginklas ir Vakarų Lietuvoje, kapuose dažnai vyrui buvo dedama viena ietis, kartais dvi, o retais atvejais net trys (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 27). Vakarų Lietuvoje rasta tiek iečių su užbarzdomis, tiek be jų, šios sudaro didžiąją radinių dalį. Galima sakyti, kad ietigaliai Vakarų Lietuvoje buvo tarpregioninių formų, aptikta Pietų Pabaltijo germanų ir skandinaviškų ietigalių formų (Banytė-Rowell 2007c, p. 133), tai rombo formos ietigalis su briauna (Kazakevičiaus 1B potipis), tokių ietigalių kilmės regionu laikoma Skandinavija – dabartinė šiaurinė Švedija ir Norvegija (Ilkjær 1990, p. 328–329; Tamulynas 2005, p. 87–88).

Pietų Skandinavijoje strėlės ir lankai sudarė nedidelę ginkluotės dalį. Ginklų aukų vietose strėlės sutinkamos tik nuo II a. antrosios pusės, ta pati tendencija stebima ir gyvenvietėse bei kapuose, laikotarpio antroje pusėje tradicija aukoti ir dėti į kapus strėles išplinta. Šiaurės Europai būdingos strėlės buvo gaminamos ir iš geležies, ir iš kaulų bei ragų. Kaulų ir ragų strėlių padaugėja nuo III a., bet bendroje medžiagoje jos sudaro nedidelį procentą, tikėtina, kad būtent šios strėlės buvo naudojamos kare (Pauli Jensen 2009, p. 374). Pastebėta, kad maždaug tuo pat laiku, kai atsiranda strėlės, pakinta ir skydų konstrukcija, naudojami ploni alksniniai skydai, padengti žarnomis ar oda. Apie lanko ir strėlių naudojimą Vakarų Lietuvoje neturime daug žinių, nes strėlių nebuvo dedama į kapus, tačiau jos tikrai buvo naudojamos. Tai rodo strėlių antgalių radiniai piliakalniuose.

Skydai ir skydų dalys tikrai gerai reprezentuojami Pietų Skandinavijos ginklų aukų medžiagoje. Skydus galima suskirstyti į kelias kategorijas: raudonai dažytus skydus, išpuoštus sidabru, skydus su žalvariniais umbais ir paprastus skydus su geležiniais umbais. Skydai su puošybos elementais iš brangiųjų metalų priskirtini aukščiausios karinės hierarchijos atstovams, tiek pelkėse, tiek kapuose tokie skydai ypač reti, randami nuo II iki V a., o tai rodo, kad hierarchinė struktūra karinėse struktūrose egzistavo ilgą laiką (Ilkjær 2000, p. 98–99). Atitinkamai skydai su žalvariniais apkalais priskirtini vidutiniajam kariniam sluoksniui, o skydai su geležiniais umbais priskiriami žemiausiam sluoksniui. Vakarų Lietuvoje randami skydai priklauso trečiajai Pietų Skandinavijos kategorijai – skydų su geležiniais umbais, dažniausiai kūgio formos. Kūgio formos skydų umbai buvo paplitę visame barbarų regione. Maskatužių kapinyne, priskirtinam Vakarų Lietuvos kapinynams, rasta medinio skydo be geležinio umbo liekanų (Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 28). Greičiausiai Vakarų Lietuvoje skydai su geležiniais umbais buvo laikomi prabangiais ir naudojami, ar bent jau į kapus dedami, išskirtiniams visuomenės atstovams. Kai kurie kiti kariai galėjo naudoti skydus be umbų.

Pietų Skandinavijoje romėniškuoju laikotarpiu kirvių kapuose randama labai retai, tik išimtiniais atvejais. Daugiau jų rasta ginklų aukojimo vietose (*Nydam, Illerup*), bet ir ten kirvių nėra daug. Gali būti, kad Pietų Skandinavijoje kirviai buvo dažniau naudojami kaip darbo įrankiai, o ne kaip ginklai. Kirvių dėjimas į kapus būdingas Oderio germanų kultūrinei teritorijai. Kirviai kaip įkapės labiausiai buvo naudoti germanų, gyvenusių Elbės, Šprė ir Havelo baseine. Vyrauja nuomonė, kad Vakarų Lietuvoje įmoviniai kirviai buvo naudojami kaip darbo įrankiai, o įtveriamieji kaip ginklai (Michelbertas 1986, p. 159–160; Kazakevičius 1988, p. 74–81). Įtveriamieji siauraašmeniai kirviai Lietuvoje atsiranda B2 periode (70 – 150 m.), bet jų skaičius romėniškajame laikotarpyje gerokai mažesnis nei įmovinių (Malonaitis 1997; 2003; Michelbertas 2004, p. 50). Todėl pastaruoju metu ir įmovinis kirvis vis dažniau suprantamas kaip universalus įrankis, naudotas darbui, tiek kovai (Jovaiša 1997b; Michelbertas, Vitkūnas 2003, p. 18). Tai viena iš pilno vyriškų įkapių komplekto, randamo kapuose, dalių, bet kirvių dažnai pasitaiko ir ne tokiuose turtinguose kapų kompleksuose. Kirvis buvo populiarus Vakarų Lietuvos gyventojų įrankis.

Iš dalies baltų karinei ginkluotei priskirtini ir dalgiai. Nors dalgio negalima traktuoti kaip ginklo, bet galbūt kai kuriais atvejais galima jį priskirti prie raiteliui reikalingos amunicijos, jis dažnai randamas kapuose su ginklais ir labai retais atvejais sutinkamas kapuose be ginklų. Dalgiai būdingi tik Vakarų Lietuvos palaidojimų su akmenų vainikais kultūrinei sričiai, kuri šią tradiciją perėmė iš Sambijos pusiasalio gyventojų, ir labai retai pasitaiko Nemuno žemupyje. Dalgių ar pjautuvų, kaip *militaria* atributų, nėra Skandinavijos pelkių ginklų aukojimo vietose, tačiau šie derliaus nuėmimo įrankiai buvo mėgstama įkapė Skandinavijos pusiasalio, Elando ir Bornholmo ankstyvojo romėniškojo periodo kapuose, vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje jų kapuose randama retai (Björk 2005, p. 171). Pjautuvų, skirtingai nei Vakarų Lietuvoje, dažnai randama moterų kapuose kartu su odai apdirbti naudojamais įrankiais, o dalgių aptinkama tiek vyrų, tiek moterų kapuose.

Pietų Skandinavijoje peilių sutinkama įvairių formų. Jie buvo naudojami ne kaip ginklai, o kaip daiktas asmeninėms reikmėms ir buvo nešiojami makštyse, prikabinti prie diržo, šalia odinio maišelio su tokiais asmeniniais daiktais kaip skeltuvas, pincetas, šukos, dantų krapštukai. Lenkti nedideli peiliukai naudoti skutimuisi. Peiliai buvo naudojami ir kaip darbo įrankiai, iš jų labai populiarūs lenkti peiliai odai apdirbti dažnai sutinkami Skonėje ir Elande (Björk 2005, p. 72–73). Vakarų Lietuvoje peiliai irgi buvo plačiai naudojami asmeniniais tikslais, retais atvejais kartu su skeltuvais ir pincetais sudarė vyrų asmeninio naudojimo komplektą²⁵, dažniausiai pasitaikantį išskirtinai turtinguose kapuose. Vakarų Lietuvos kapuose, kaip jau aptarta, ilgesni nei 25 cm kovos peiliai buvo naudojami kovoje (Michelbertas 1986, p. 162; Jovaiša 1997b; 2012 Nowakowski 2007, p. 94).

Dar viena radinių grupė, sietina su karyba, yra žirgai ir su žirgais susiję daiktai. Skandinavijos pelkėse rasti žirgų skeletai leidžia spręsti, kad žirgai buvo aukojami kartu su ginklais. Tokios žirgų aukos su gerai išlikusiais žirgo aprangos atributais ne tik padeda gerai suprasti, kokie žirgo atributai buvo naudojami, bet kalba apie atskirą kariuomenės darinį – raitelius. Įvertinę žirgų aukas ir kitą amuniciją, mokslininkai mano, kad romėniškajame laikotarpyje pietų skandinavų kariuomenėje raiteliai sudarė nors ir nedidelę, bet neatskiriamą germanų kariuomenės dalį, 1000 asmenų kariuomenėje, pagal *Illerupo* pelkės radinius, galėjo būti 25 raiteliai (Ilkjær 2000, p. 102). Siekiant nustatyti žirgo ir raitelio reikšmę Skandinavijos germanų kariuomenėje, labai pasitarnauja žirgo atributai. Žirgo aprangos atributai – odiniai diržai ir pan. buvo gausiai išpuošti sidabriniais apkaustais, plokštelėmis ir spurgeliais, būtent šis faktas, žinant, kaip skandinavų visuomenėje buvo vertinami brangieji

²⁵ (Dauglaukio k. 12, 104, 119; Aukštikiemių 393; Lazdininkų 432 (25); Bandužių 32; Senkų 11; Barzūnų 5, Reketės 35).

metalai, nurodo neabejotinai aukštą raitelio padėtį kariuomenėje. Raiteliai priskiriami kariuomenės vadams, jiems taip pat priklausė tokie ginklai, kaip gausiai sidabru ir auksu dekoruoti raudoni skydai, prabangūs kalavijai ir perpetės su sidabro apkalais. Tikėtina, kad žirgus turėjo ir nedidelė dalis aukštesniojo kariuomenės sluoksniu (Ilkjær 2000, p. 113).

Skirtingai nei vakarų baltų kraštuose, Pietų Skandinavijoje gyvenantys germanai neturėjo tradicijos laidoti žirgų kartu su žmonėmis. Išimtis yra *Skovgård* kapinyno (Zelandija) 26 kape rastas žirgo palaidojimas (Ethelberg 2000, p. 178), *Slusegård* kapinyno žirgo kapas. Abu šie kapai datuojami III a. viduriu. Vakarų baltų teritorijoje, pirmiausia Sambijos - Notangijos kultūros teritorijoje, paprotys laidoti žirgus kartu su raiteliais atsirado II a. pradžioje ir viduryje ir iš ten pasiekė Vakarų Lietuvą (Bliujienė, Butkus 2007, p. 116). Šie palaidojimai labai primena Dunojaus regione žinomus palaidojimus, kas leidžia teigti, kad paprotys į Skandinaviją atkeliavo Markomanų karų metu per kontaktą su sarmatais. Gali būti, kad žirgų palaidojimai Pietų Skandinavijoje rodo kontaktus tarp vakarų baltų ir Pietų Skandinavijos gyventojų (Skvortsov 2009, p. 143; Storgaard 2001, p. 101).

II a. pabaigoje ir pirmojoje III a. pusėje raitelių kapai Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais kultūros areale sudarė apie 9,1 % visų bendruomenės narių. Tačiau tokios prestižinės įkapės kaip žirgas buvo priinamos tikrai mažam žmonių ratui, žirgai buvo laidojami kartu su svarbią padėtį visuomenėje užimančiu raiteliu (Bliujienė, Butkus 2009, p. 96; Skvortsov 2009, p. 143). Ši tradicija tikrai rodo išskirtinę mirusiojo padėtį, mat, norint žirgą paversti koviniu, reikia jį treniruoti 3–4 m. (Lønstrup 1988, p. 98), o palaidotųjų kapuose žirgų amžius siekia nuo 3,5 iki 4,5 m. (Bliujienė, Butkus 2007, p. 96), nors yra ir labai jaunų gyvūnų aukų (Baitai k. 22) (Banytė-Rowell 2003, p. 31). Vadinasi, su raiteliais buvo laidojami jauni, karui ištreniruoti žirgai. Taigi žirgo aukojimas mirus raiteliui buvo brangi investicija į mirusiojo pozicijos visuomenėje demonstravimą. Kaip ir Pietų Skandinavijoje, taip ir Vakarų Lietuvoje žirgus turėjo ne tik aukščiausieji vadai, bet ir nedidelė dalis

aukščiausiojo kariuomenės sluoksnio, tai galime matyti iš kapuose randamų raitelio aprangos detalių, kaip pentinai, t. y. aukštą padėtį kariuomenėje ir visuomenėje užimančio asmens palaidojimo, kuriam mirus žirgas nebuvo paaukotas. J. Jaskanis, apibendrinamas vakarų baltų laidojimo papročius, prieina išvada, kad žirgo aukojimas mirusiajam nebūtinai liudija mirusiojo poziciją visuomenėje ar jo karinius poreikius. Tai gali būti vienas iš mirusiojo socialinės pozicijos išryškinimo būdų, bet pats ritualas nebuvo išskirtinai skirtas tik diduomenei. Žirgo aukojimą autorius supranta kaip jo garbinimą ir aukojimą dėl panašių ritualinių priežasčių, dėl kurių žirgai buvo aukojami Skandinavijos pelkėse (Jaskanis 1966, p. 61–65). Žirgo aukojimas suprantamas kaip visos mirusiųjų bendruomenės, ne tik karių, poreikių tenkinimas (Banytė-Rowell 2007c, p. 188; Jaskanis 1966, p. 61–65; Bertašius 2002, p. 169–205). Manau, kad, net jeigu žirgas buvo aukojamas ne tik kaip vieno asmens palyda į kitą pasaulį, bet ir dėl visą bendruomenę vienijančių religinių motyvų, tas faktas, kad apeigos vyko laidojant vieną ar kitą mirusįjį, tik dar labiau pabrėžia mirusiojo išskirtinumą.

Aptariau kiekvienos ginklų rūšies naudojimą Baltijos jūros regione, o dabar sulyginasiu ankstyvojo ir vėlyvojo romėniškojo laikotarpio santykinai turtingiausią kario ginkluotę, rastą Bornholmo, Gotlando, Elando, Skonės ir Vakarų Lietuvos kapuose. Zelandijos salos į šią analizę įtraukti negalime, nes joje nebuvo tradicijos į kapus dėti ginklų.

Ankstyvasis romėniškasis laikotarpis. Bornholmo salos gerai ginkluotas karys buvo laidojamas taip: kalavijas, skydas, ietis, pentinai, batų apkaustai, skustuvas, yla, žirklys, molinė vaza (*Slusegård* kapas Nr. 1072). Arba taip: kalavijas, ietis, pentinai, batų apkaustai, skustuvas, molinė vaza, trys moliniai puodeliai, diržo sagtis, segė (*Slusegård* kapas Nr. 613) (Rasmussen 2010, p. 25). Gotlando karys galėjo būti palaidotas taip: kalavijas, skydas, geriamasis ragas, galūstuvai, auksinio dirbinio fragmentas (*Botes* vietovė, pavienis kapas 6); arba kalavijas, dvi ietys, skydas, žiedas, diržo apkaustas (*Lau*, kapas 13:2); arba kalavijas, ietis, skydas, peilis ir sagtis (*Tass* vietovė, pavienis kapas 12

(Stenström 2011). Išskirtinis Skonės karys iš *Simris* kapinyno buvo palaidotas taip: vienašmenis kalavijas, ietis, skydas su geležine rankena, umbu ir apvadais, pentinai, 2 romėniški žalvariniai indai, 2 geriamieji ragai, molinis puodas, vaško gabaliukas (*Simris* k. 1972:2) arba vienašmenis kalavijas, geležinė sagtis, apkaustas (*Simris* k. 1)²⁶ (Björk 2005). Elando salos gerai ginkluotas karys buvo laidojamas su vienašmeniu kalaviju, ietimi ir skydu (*Övra Ålebäck* k. 6, Ryd k. 1) ar su vienašmeniu kalaviju, ietimi, skydu, peiliu ir moliniu puodeliu (*Folkeslunda* k. 113) arba su vienašmeniu kalaviju, dviem ietimis, skydu su geležine rankena, dviem pentiniais, diržo sagtimi, peiliu, moliniu puodu ir žiedu (*Brostorp*) (Rasch 1991, p. 500).

Nors Pietų Skandinavijos kapuose su ginklais galima matyti įvairių variacijų, iš pirmiau apžvelgtos medžiagos matyti, kad visuose turtingiausiuose kapuose su ginklais buvo kalavijas, skydas ir ietis. Šį kario komplektą kartais papildo pentinai. To laikotarpio geriausiai ginkluoti Vakarų Lietuvos vyrai buvo palaidoti su ietimi ir kovos peiliu, dviem segėmis ir žiedais bei apyranke, arba su ietimi, kirviu, paprastu peiliu, dviem žalvarinėmis segėmis ir žiedu. Šiame laikotarpyje skirtumas tarp Vakarų Lietuvos ir Pietų Skandinavijos karinės amunicijos yra iš tiesų labai didelis. Abiejose teritorijose bendrai naudojama buvo tik viena ginklų rūšis – ietys. Nei skydų, nei kalavijų Vakarų Lietuvoje šiame laikotarpyje nežinome. Nežinome ir romėniškojo importo daiktų ir germaniškų ypatingą prabangą žyminčių geriamųjų ragų, kurie kartu su ginklais buvo rasti Gotlande ir Skonėje. Tikėtis, kad Vakarų Lietuvoje ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje nerasti ginklai ir prabangos daiktai buvo naudojami, bet nepateko į kapus, būtų naivu, todėl reikia konstatuoti, kad šiuo laikotarpiu skirtingose Baltijos jūros pakrančių teritorijose vyravo labai skirtingos ginklavimo tradicijos. Romėniški kalavijai, buvę beveik kiekviename ginkluoto vyro kape, labai aiškiai liudija, kad jau ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje Pietų Skandināvija sekė Romos imperijos

²⁶ Skonės kapai su ginklais yra labai reti, *Simris* kapinynas išsiskiria savo kapais su ginklais.

ginkluotės pavyzdžiu. Dažnai šiame laikotarpyje geriausiai ginkluotų vyrų sąsaja su Romos imperija ar jos provincijomis, taip pat ir jų statusas vietinėje bendruomenėje buvo pabrėžiamas importinių daiktų dėjimu į kapus. Bendrai kapų su ginklais ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje Pietų Skandinavijoje nėra labai daug ir kiekvienoje aptariamoje teritorijoje, kaip ir kitose germanų gyvenamose teritorijose, šiame laikotarpyje ginklų į kapus dėjimo papročiai yra kiek skirtingi, būdingi tik tai teritorijai (Rasmussen 2010, p. 390). Pavyzdžiui, visuose Gotlando kapuose su ginklais buvo kalavijas, Skonėje ir Bornholme į kapus dedami pentinai, kitur ne, yra įvairiausių papročių variacijų ir kiekvienos teritorijos viduje. Pastebėta, kad viename kapinyne ar vienoje teritorijoje su pavieniais kapais vienalaikių kapų su ginklais būna vos vienas kitas. Reikia konstatuoti, kad kapai su ginklais simbolizuoja aukščiausių visuomenės sluoksnių padėties visuomenėje įtvirtinimo manifestaciją. Kapai su ginklais taip pat rodo buvus vidinę aukščiausių visuomenės sluoksnių hierarchiją, kuri galėjo atspindėti ir karinę hierarchiją.

Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio pavienės ginklų aukos (*Vimose; Esbøl pelkė*) ir pavieniai labai turtingi kapai, kai kurie jų su ginklais, leidžia manyti, kad karinių konfliktų metu Pietų Skandinavijoje buvo kuriamos sąjungos tarp skirtingų teritorijų vadų. Pagal ginklų aukų vietose rastų ginklų santykį, vienam vadui galėjo priklausyti apie 9 karius (Steuer 2009). Sąjungų formavimas, jų išlaikymas, nutraukimas ir formavimas iš naujo buvo dalis šio laikotarpio karinės taktikos. Nedidelių karinių grupuočių buvimą liudija ir pakankamai heterogeniškas ginklų inventorių Pietų Skandinavijoje romėniškojo laikotarpio pradžioje. Nedidelės Pietų Skandinavijos dalies vyrų pagrindinis užsiėmimas galėjo būti karyba.

Vakarų Lietuvoje ankstyvojo romėniškojo laikotarpio medžiaga leidžia kalbėti apie bendruomenės vyrus, laidotus su vienu ginklu – ietimi ar išskirtiniais atvejais keliais ginklais, dažnai su ginklais palaidoti vyrai kaip įkapę gaudavo ir vieną ar net kelis papuošalus. Tokia įkapių kombinacija

Vakarų Lietuvos visuomenėje indikuoja aukštesnę visuomenės sluoksnį, kuris pradėjo skirtis ir vakarų baltų visuomenei tam tikra apimtimi įsitraukus į prekybą gintaru. Bendras visuomenės turtas, kurį buvo galima naudoti besikeičiančiai socialinei padėčiai deklaruoti ritualų pavidalu (palaidojimai, aukojimai), greičiausiai dar nebuvo didelis. Pagrindinis visų bendruomenės narių pragyvenimo šaltinis buvo žemės ūkis, todėl vyrai nelabai galėjo leisti į tolimesnes keliones, nes jų darbo rankų reikėjo ūkyje, jų užduotis greičiausiai buvo apginti savo kaimą. Todėl ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje kalbėti apie gerai ginkluotus karinius būrius, dalyvavusius ilgų atstumų kelionėse ir grobstymo ekspedicijose, dar negalima.

Vėlyvasis romėniškasis laikotarpis. Bornholme išskirtiniausias vėlyvojo romėniškojo laikotarpio karys buvo palaidotas taip: kalavijas, skydas, ietis, auksinis žiedas, diržo sagtis, romėniški importiniai indai, šukos, puodas, peilis (*Slusegård* kapas Nr.1), paprastesnis kapas turėjo kalaviją, skydą, pentinus ir karolių apvarėlę, bet neturėjo ieties, kurių šiame laikotarpyje sumažėjo (Rasmussen 2010, p. 28). Gotlando karys turėjo kalaviją, dvi ietis, skydą, peilį (*Fjäls* vietovė, pavienis kapas); kalaviją, ietį, skydą, peilį ir žiedą (*Annexhemmanet* vietovė, pavienis kapas), kalaviją, dvi ietis, skydą, du peilius ir apkalą (*Lau*, k. 51) (Stenström 2011). Elando saloje C1 periodo (150 – 260 m.) karys buvo laidojamas su dviem ietimis, dviem pentiniais, peiliu, auksiniu žiedu ir moliniu puodu (*Ryd* kapas). Turtingiausi C2 periodo (250–300 m.) kapai su ginklais turėjo skydą, dviašmenį kalaviją su makštimis, dvi ietis: svaidomąją ir duriamąją, medinį kibirą su apkaustais, krūtinės plokštelę, omegos pavidalo diržo sagtį, peilį, sidabrinę *Almgreno* VI grupės segę, žiedą ir molinį puodą (*Störlinge* kapas); kitas karys turėjo svaidomąją ir duriamąją ietį, skydą, omegos pavidalo diržo sagtį su kabančiais laikikliais ir X formos diržo laikikliais (*Sättra* kapas) (Rasch 1991, p. 507). Skonės pusiasalio turtingas kapas su ginklais turi raudonai ir mėlynai dažytą skydą, dviašmenį kalaviją, makštis, dekoruotas sidabru ir auksu, dvi ietis: svaidomąją ir duriamąją, importinius, stiklinius žaidimo kauliukus, medinio kibiro apkaustus, vaško

gabalėlį, tris stiklo karolius, skeltuvaž, peilį, puodelį, kailį (*Simris* k. 41), arba dviašmenį kalaviją su makštimis, svaidomąją ir duriamąją ietis, skydą, 2 auksinius žiedus, gintarinį kabutį, 2 sidabrinius žiedus, kaulinius žaidimo kauliukus, diržą su apvalia diržo sagtimi, kabučiu ir apkaustais, kaulines šukas, peilį, 3 puodus, netoli kapo buvo žalvarinė adata, karolis ir keramikos (*Simris* k. 54) (Björk 2005). Pirmiausia į akis krenta faktas, kad kaip ir ankstesniame periode bene turtingiausi kapai su ginklais aptikti Skonėje, teritorijoje, kuri yra arčiausiai Skandinavijos turto ir galios centro – Zelandijos ir kuri nepasižymi turtingais kapais, o stebina labai kukliais palaidojimais. Kaip praėjusiame laikotarpyje pagrindinis kario komplektas yra kalavijas, skydas ir ietis, tik dabar dažniau buvo dedamos tiek svaidomosios, tiek duriamosios ietys. Gotlande iečių pasitaiko retai, toliau dedami pentinai. Kalavijai randami su prabangiai puoštomis makštimis, kurios buvo pritvirtintos prie perpečių. Apie perpetes daugiau informacijos suteikia ginklų aukojimo vietų medžiaga, nes ten geriau išlieka organinė medžiaga ir lengviau nustatyti, kaip tie visi žalvariniai ir sidabriniai skirtukai, laikikliai, apkalėliai ir t. t. buvo susiję su diržais ir perpečiais. Skonės *Simris* kapinyno k. 41 ir 54 labai gražiai parodo, kaip pelkių medžiagoje išskirti aukščiausios karinės hierarchijos atstovų kapai atsispindi kapinyuose (dažytas skydas, prabangiai dekoruotos makštys, skeltuvas ir peilis, sudarantis asmeninių daiktų, nešiotų prie diržo, komplekto dalį (trūksta skustuvo), ir diržą su apvalia diržo sagtimi, kabučiu ir apkaustais. Kapuose su turtingu kapų komplektu dažnai randama romėniškojo importo daiktų, auksinių žiedų, turinčių išskirtinę vertę, ir pan. daiktų. Tokia koreliacija tarp pelkių radinių pagrindu išskirto aukščiausio karinio sluoksnio (Ilkjær, Carnap-Bornheim 1 lygis; Ilkjær 1996) ir kapinynų radinių leidžia teigti, kad aukščiausiai *princeps* kategorijai priskirtinų karių buvo kiekvienoje nagrinėjamoje teritorijoje. Gal tik Gotlando salos radiniai byloja apie kiek kitaip išreiškiamą kapų su ginklais svarbą. Į Gotlando kapus su ginklais nededama kitų brangių ar statusą žyminčių daiktų, bet atrodo, kad patys kapai su ginklais žymi tam tikrą išskirtinumą. Net pusė pavienių kapų turi ginklų ir tik 9 % kapų, įrengtų kapinyuose, yra su ginklais (Stenström 2011, p. 24). Kad

pavieniai kapai Gotlando visuomenėje turėjo ypatingą reikšmę, rodo tai, kad didelė dalis tokių kapų turi statuso simbolius. Gotlando kapuose su ginklais palaidoti žmonės akivaizdžiai buvo pozityviai išskirti iš visuomenės.

E. Jovaiša Nemuno žemupyje išskiria tris karinio elito raidos etapus: ankstyvąjį (150–260 metai); brandųjį (220–350 metai) ir klasikinį (350–550 metai)²⁷ (Jovaiša 2012, p. 251, 258–275). Panašiai galima suskirstyti ir Vakarų Lietuvos su akmenų vainikais kultūrinės srities karių kapus, tik Vakarų Lietuvoje daug ryškiau išsiskiria raitelių kapai ir kiek ilgiau kapuose sutinkama skydų. Apibūdinant bendrai visą teritoriją matyti, kad nuo II a. vidurio vakarų baltų ginkluotė pradeda kisti ir artėti prie germanų ginkluotės. Atsiranda skydų su geležiniais umbais, kovos peilių, kurie traktuotini kaip vakarų baltų kalavijai, toliau naudojamos ietys. Kartu su ginklais į kapus patenka kirviai ir dalgiai. Kaip jau minėta, šie įrankiai iš dalies sietini su karyba. Greičiausiai jie turėjo ir kitą svarbią funkciją, simbolizuoti kitą svarbų žmogaus gyvenime užsiėmimą – žemdirbystę ir kitus ūkio darbus. Palyginus su Pietų Skandinavijos kapais su ginklais, į akis krenta ir dar vienas išskirtinis Vakarų Lietuvos vyrų laidojimo bruožas – su ginklais laidoti beveik visi vyrai. Skirtingai nei nagrinėtuose Skandinavijos kapuose, tiesiog ginklų buvimas kape nedarė kapo išskirtinio, išskirtiniu kapą galima vadinti tada, kai jis turi pilną vyriškų įkapių komplektą²⁸, nes taip laidoti mirusieji sulaukdavo ir kitų

²⁷ Pasak autoriaus, ankstyvojo laikotarpio elito kapai buvo aprūpinti lengvais skydais su geležiniais antskydžiais (individualios kovos ginklu) ir įprastai ginkluotei skirtina ietimi, kirviu ir kovos peiliu, vėliau augo elitiniam kariui į kapą įdėtų ietigalių skaičius. Brandžiajame laikotarpyje elitiniai kariai pradeda puoštis perpečėmis, padabintomis pagal specialų užsakymą padarytais įvairių formų pakabučiais, ginkluotės prasme nebėra tokios gausos, kuri prilygtų ankstyvojo laikotarpio karinio elito kapams. Nebėra skydų ir šį faktą autorius aiškina tuo, kad „šiuo laikotarpiu subrendo nauja karių atskirianti tradicija ir stiprėjo karo vado pozicija, kai skydo funkciją perima jo asmens palyda. Gali būti, kad karo vadas mūšyje jau labiau rūpinasi mūšio eiga, nei pats kaunasi“. Klasikinio karinio elito skiriamaisiais bruožais autorius laiko prabangias perpečes, dekoruotas žalvariniais ar spalvotojo metalo spurgeliais, plokštelėmis ar lazdelėmis, geriamuosius ragus ir kovos žirgus su prabangia apranga.

²⁸ Ietis, kirvis, peilis ir dalgis.

išskirtinumo ženklą – papuošalą. Nors šiame laikotarpyje jau galima kalbėti apie standartizacijos apraiškas, tradicija ginklus dėti į kiekvieno vyro, naudojančio ginklą, kapą ir ginklų formų įvairovė rodo, kad ginklas buvo suprantamas kaip kiekvieno kario asmeninė nuosavybė.

Apibendrinami matome, kad jau romėniškojo laikotarpio viduryje Vakarų Lietuvoje gyvenusio kario amunicija iš esmės ne daug kuo skyrėsi nuo Pietų Skandinavijoje gyvenusiojo. Pagrindiniai tarpregioniniai ginklai, naudoti visame Baltijos jūros regione, yra svaidomosios ir duriamosios ietys bei skydai. Visame regione buvo naudoti lankai ir strėlės²⁹, galėjo skirtis tik šio ginklo populiarumas. Pagrindinis ginkluotės skirtumas yra tas, kad Skandinavijoje buvo plačiai naudojami kalavijai, o Vakarų Lietuvoje juos greičiausiai naudojo tik vadai, kalavijai baltų pasaulyje buvo dažnai pakeičiami kovos peiliais. Baltai kovoje naudojo kirvius, o pietų skandinavų kariuomenėse kirviai beveik arba visai nenaudoti. Tiek skandinavų, tiek baltų kariuomenę sudarė pėstininkai ir nedidelė grupė raitelių.

Labai įdomus faktas, kad visame Baltijos jūros regione buvo naudojami labai panašūs kario svarbos karinėje hierarchijoje indikatoriai. Tai prabangiai sidabriniais ir žalvariniais spurgeliais bei apkalais puošti diržai, perpetės ir žirgų kamanos, Pietų Skandinavijoje spalvotaisiais metalais dekoruotos kalavijų makštys (Banytė-Rowell 2007c, p. 191, 194; Jovaiša, 2012 p. 263). Tam tikrą tarptautinį karių bendrumą demonstravo ne tik panaši diržų, perpečių ir kamanų puošimo technika. Kontaktus tarp Pietų Skandinavijos ir vakarų baltų ir bendrus simbolius indikuoja ir kai kurios diržo sagčių formos, pavyzdžiui, omegos formos diržų sagtys. Šios sagtys – vienos puošniausių germanų sagčių, nukopijuotų pagal romėniškus analogus. Tokių sagčių, skiriamų karinei aprangai, randama išimtinai Skandinavijos karių kapuose ir jos yra individualūs gaminiai. Jų rasta Elando salos *Störlinge* kapinyne,

²⁹ Nors nei viename regione šie ginklai nenaudoti kaip įkapės.

Thorsbergo (Šiaurės Vokietija) ir *Illerupo* (Danija) pelkių (Ilkjær 1993 T. 67, 73–75) ginklų aukojimo vietose, taip pat Jogučių kapinyne, kur kapas pagal kitus radinius priskirtinas vietinės bendruomenės atstovui (Tamulynas 2005, 83–93). Tiek Pietų Skandinavijoje, tiek Vakarų Lietuvoje gerai ginkluoti kariai dažnai buvo aprūpinti asmeninio naudojimo daiktais: peiliuku, skiltuvu ir pincetu. Visame Baltijos jūros regione pastebima tradicija išskirtinę padėtį visuomenėje, o greičiausiai ir kariuomenėje, indikuoti prestižiniais daiktais. Skandinavijoje – tai išskirtiniai auksiniai ar sidabriniai žiedai, segės, romėniškojo importo daiktai, Vakarų Lietuvoje – romėniškos monetos, nemažas dažniausiai žalvarinių, kartais pasidabruotų papuošalų skaičius.

Nors lyginamų bendruomenių ginkluotės romėniškuoju laikotarpiu iš esmės supanašėja, pagrindinis klausimas yra kariuomenių pobūdis. Ar skirtingose teritorijose vėlyvuoju romėniškuoju laikotarpiu jau galime kalbėti apie profesionalias kariaunas, ar gynybai ir grobikiškoms operacijoms susivienijusius žemdirbių būrius? *Illerupo* ir kitų apie 150 m. bei vėliau datuojamos ginklų aukos Pietų Skandinavijoje jau kalba apie visai kitokią kariuomenės sudėtį. Ginklų homogeniškumas suponuoja jų masinę produkciją. Kariaunų vadai, Tacito įvardijami kaip *princeps* ir *comites*, greičiausiai turėjo karių statusą, jie naudojo savo asmeninius ginklus: kalavijus su prabangiomis rankenomis, makštimis ir perpetėmis, t. y. ginklus ir kario atributus, kurie neabejotinai buvo pagaminti specialiai konkrečiam asmeniui. Didžiausią Pietų Skandinavijos kariuomenių dalį sudaro paprasti kariai, Tacito vadinami *pedites* arba *armatores*, kuriuos galima būtų laikyti ir nuolatine profesionalia kariuomene, nes jų ginklai yra labai homogeniški (Jørgensen 2001, p. 11). Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio archeologinė medžiaga leidžia kelti hipotezę, kad skandinavų kariuomenės šiuo laikotarpiu jau susidarė iš karių, kuriems karinės operacijos buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Žvelgiant į Pietų Skandinavijos kapus su ginklais, pastebima, kad išsiskiria gerai ginkluotų turtingų kapų horizontas su kariniam elitui būdinga kario atributika. Tačiau kapų su ginklais skaičius nėra labai didelis. Vadinasi, kariais buvo tik nedidelė

dalį vyriškos lyties visuomenės. Prie Skandinavijos kariuomenių pobūdžio kaitos, tikėtina, prisidėjo ir Romos imperijos įtaka. Nuo mūsų eros pradžios dalis germanų karių tarnavo Romos kariuomenėje arba buvo susidūrę su romėnais, kovodami su jais germanų pusėje. Nereikėtų germanų kariuomenės įsivaizduoti kaip vienalyčio nekintančio organizmo. Germanų kariuomenės greičiausiai susidėjo iš įvairių grupių ir junginių, kurie taip pat buvo įvairaus dydžio ir turėjo įvairių tikslų ir užduočių skirtingais gyvavimo etapais. Kariuomenės susidėjo iš paprastų kareivių ir vadų iš skirtingų geografinių teritorijų, su nevienoda patirtimi ir net kultūra, kariuomenėje taip pat buvo ir nekariaujančių individų – tarnų, amatininkų, šeimos narių, karių veteranų (Pauli Jensen 2011, p. 44). Tikėtina, kad egzistavo kažkokia vienos didesnės teritorijos, kaip vieneto, kolektyvinė gynybos sistema. Išskirtinę padėtį užėmusioje Zelandijos saloje aiškiai matome, kad buvo siekiama apsaugoti pakrantes (*Jungshoved* užtvanka, kapai su ginklais vakarinėje Zelandijoje, nors papročio dėti ginklus į kapus beveik nebuvo laikomasi), atrodo, kad Zelandija daugiau dėmesio telkė pasiruošimui, *Ringtved* terminija, neritualiniams karams (Ringtved 1999, p. 377), kas liudija apie centralizuotą gynybos sistemą. Vakarų Lietuvoje, kur beveik visi visuomenės vyrai identifikuojami kaip kariai ir kur su grynaisiais ginklais kapuose dažnai pasitaiko tiek karybai, tiek kitoms reikmėms naudojamų įrankių, mirusiųjų, palaidotų kapuose su ginklais, laikyti profesionaliais kariais negalime. Bendruomenei reikėjo šių vyrų darbo rankų ūkyje. Jei visi bendruomenės vyrai išeitų į ilgesnius karus, kas rūpintųsi derliumi, t. y. pragyvenimo šaltiniu? Šie vyrai turėjo prireikus apginti savo kaimą ar net didesnę teritoriją, kurios centras buvo piliakalnis. Kiekvieno vyro karinės funkcijos pabrėžimas kape, viena vertus, liudija apie tai, kad nebuvo kitų, didesnių, centralizuotai valdomų gynybinių sistemų, kurios galėjo apginti paprastų kaimų gyventojus išorinių puolimų atveju, kita vertus, tai gali liudyti apie nuolatinę grėsmę, kuri kilo kiekvienam kaimui greičiausiai dėl ritualinių, nedidelės apimties karų, vykdomų pradėjusios formuotis vietinės aristokratijos ir jos palydos (Ringtved 1999, p. 377). Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio laidojimo medžiagoje išsiskiria labai specifinė grupė kapų (kapai su kovos

peiliais, skydais, pentiniais, perpetėmis), kurie labai artimi Pietų Skandinavijos karių kapams. Ši nedidelė Vakarų Lietuvos bendruomenės grupė jau galėjo tiek vadovauti karinėms operacijoms, tiek patys dalyvauti kaip samdiniai kitų organizuojamose karinėse operacijose.

Norėčiau plačiau aptarti E. Jovaišos išvadą, kad Vakarų Lietuvos (autorius žodžiais tariant, Dauglaukio, bet per šį kapinyną matoma ir visa Vakarų Lietuvos visuomenė) bendruomenė buvo karinga ir tai ją daro artimą su prūsų ir germanų visuomene. Pritariu autoriaus minčiai, kad bendruomenė buvo karinga, bet matau labai aiškų skirtumą tarp karingumo pobūdžio. Jeigu germanų, konkrečiau Pietų Skandinavijos, visuomenėje galima kalbėti apie karinę demokratiją (labai galingi karo vadai, turintys turtų, galios ir sugebantys iš aplinkinių teritorijų sutelkti net tūkstančio asmenų kariuomenę (Ilkjær 2003a, p. 51), tai Lietuvoje matome gerai ginkluotą, dažniausiai savo kaimo gynybos tikslais, bendruomenę ir nedidelį, patį aukščiausią visuomenės sluoksnį, kuris galėjo dalyvauti didesnėse, tolimuose kraštuose vykstančiuose kariniuose konfliktuose ar vietinėse grobstymo operacijose. Kaimo bendruomenei pirmenybę teikiantis gyvenimo būdas atsispindi ir Lietuvoje vyraujančiuose bendruomeniniuose kapinyuose. Romėniškojo laikotarpio pabaigoje ginkluotė, bent jau sprendžiant iš kapinynų medžiagos, labai suvienodėja. Tikėtina, kad germaniškuoju laikotarpiu vakarų baltų kariniai būriai, taip pat ir iš Vakarų Lietuvos, dalyvavo jungtinėse kariuomenėse, siautėjančiose Europoje.

Ginklų aukojimo vietose rasta ginkluotė leidžia kalbėti apie romėniškuoju laikotarpiu vykusius dideles teritorijas ir daug žmonių įtraukiančius konfliktus Pietų Skandinavijoje. Konfliktai buvo nukreipti keliomis kryptimis: rytų – vakarų konfliktai ir šiaurės – pietų konfliktai. Nors ir tos pačios konfliktų kryptys gali išlikti ilgą laiką, negalima kalbėti apie tuos pačius istorinius įvykius, privedusius prie šių konfliktų (Martens 2009, p. 170–171). Be jokios abejonės, kai kurie Pietų Skandinavijos kariai buvo susiję ir su romėnų kariuomene, kurioje tarnavo samdiniais ar pan. Daug sunkiau kalbėti apie tai,

kokuose kariniuose konfliktuose dalyvavo Vakarų Lietuvos kariai. Netoli vienas kito esantys piliakalniai ir romėniškuoju periodu įrengti atsparesni piliakalnių įtvirtinimai kalba apie nuolatinį pavojų. Greičiausiai tai konfliktai tarp netoli gyvenančių genčių ar net nesutarimai tos pačios genties ribose. Didelių karinių invazijų iš tolimesnių kraštų šiuo metu žinoma archeologinė medžiaga nerodo. Vakarų Lietuvos panašumai su Sambijos - Notangijos kultūra byloja apie nuolatinius kontaktus su Sambijos pusiasaliu, gali būti, kad dalis šių kontaktų buvo kariniai. Faktas, kad romėniškojo laikotarpio antroje pusėje Vakarų Lietuvoje atsiranda sekant europietinėmis tendencijomis ginkluotų išskirtinių karių, byloja apie dalyvavimą kariniuose konfliktuose, kurie arba buvo toli nuo namų, arba kuriuose užpuolikai buvo iš tolimesnių teritorijų. Vakarų Lietuvos raitelių apranga rodo, kad raiteliai buvo bene kosmopolitiškiausi bendruomenės nariai (Banytė-Rowell 2007c, p. 144), jie taip pat priklausė aukščiausiems, kartais net karo vadų, visuomenės sluoksniams, kurie nuolat užsiėmė karyba. Tai, kad tiek Gotlando saloje, tiek Vakarų Lietuvoje perpetės (ir vilnonės kepuraitės) buvo dabinamos labai panašiais spurgeliais, pradėtos nešioti Elande naudojamos sagtys, romėniškojo periodo pabaigoje atsiranda ir vėliau paplinta ilgi ietigaliai su profiliuota plunksna (Banytė-Rowell 2007c, p. 133), ir tai, kad germaniškojo periodo pradžioje atsiranda ginklų aukojimas pelkėse (Bliujienė 2010, p. 136–165), ir III a. viduriu datuojamame aukų pelkėse horizonte (*Esbjøl, Nydam I, Thorsberg, Kragehus*) yra ginklų, kurių kilmė galėtų būti rytinė Baltijos jūros pakrantė (Storgaar 1999), rodo, kad vėlyvajame romėniškajame periode Vakarų Lietuva ir Baltijos jūros salos turėjo susidūrimų kariniame kontekste.

3.5. Turtas ir socialinė diferenciacija

3.5.1. Socialinės grupės

Ankstesniuose skyriuose įvairiapusiškai parodyta socialinė diferenciacija, egzistavusi nagrinėjamos visuomenės. Neabejotinai ji egzistavo visame Baltijos jūros regione. Tačiau šiuo metu žinoma archeologinė medžiaga leidžia

kalbėti apie skirtingą socialinės diferenciacijos mastą nagrinėjamos bendruomenėse. Tokiems skirtumams buvo įvairių vidinių ir išorinių priežasčių. Mano nuomone, viena jų yra bendras visuomenės sukauptas turto kiekis. Archeologiškai tai gali atsispindėti dideliais lobiais, dideliais pastatais, turtingais kapais, dideliu brangiųjų metalų, ypač aukso, kiekiu regione. Lietuvos lobiuose dažniausiai buvo kaupiamos romėniškos monetos (žinoma 15 lobių ir 15 pavienių radinių), daugiausia aptikta žalvarinių sestercijų, rečiau sidabrinių denarų (Michelbertas 1986, p. 189). Sidabrinių dirbinių lobiai dažniau sutinkami tik nuo germaniškojo laikotarpio pradžios (Vaitkunskienė 1981, p. 28.), nors labai retai aptinkami ir romėniškuoju laikotarpiu (Užpelkiai) (Bliujienė 2010, p. 161). Auksinių dirbinių iš šio laikotarpio iš viso neturime. Labai prasta Lietuvos gyvenviečių tyrinėjimo padėtis neleidžia kalbėti apie didelių sodybų egzistavimą. Žinome, kad bendruomenės telkė jėgas ir tvirtino piliakalnius, apie piliakalnius pastebimas turtingų, pirmosios kategorijos kapų telkimasis. Todėl galima manyti, kad netoli piliakalnių gyveno ir šeimų, sugebančių akumuliuoti tam tikrą turto kiekį, jis galėjo būti kaupiamas ir piliakalniuose, bet tokių duomenų neturime. Turbūt ryškiausiai visuomenės turtas, ypač laikotarpio antrojoje pusėje, atsispindi Vakarų Lietuvos kapuose, kuriuose gausu žalvarinių dirbinių. Romos monetų lobiai ir turtingi kapai rodo, kad tam tikra bendruomenės dalis turėjo turto, kurį galėjo atidėti ir jį saugoti ar panaudoti apeiginiais tikslais, nemažas žalvarinių dirbinių kiekis kapuose kalba apie visos visuomenės išaugusį turtinį pajėgumą. Tačiau, palyginti su europiniais turto indikatoriais, taip pat ir tais, kuriuos matome Pietų Skandinavijoje ir platesniame Baltijos jūros regione į vakarus nuo dab. Lietuvos, turto atsargos Vakarų Lietuvoje nėra labai didelės. Tik palyginimui galima pasakyti, kad Zelandijos saloje rasta apie 600 romėniškų sidabrinių monetų, dauguma jų lobiuose, rastos ir dvi auksinės monetos (Lund Hansen 1995, p. 460). Skirtingų Pietų Skandinavijos teritorijų sukauptą turtą gerai atspindi romėniškojo importo paplitimo žemėlapiai, sudaryti Lund Hansen (Lund Hansen 1987; 1988a). B1 ir B2 periode (10 – 150 m.) daugiausia romėniškojo importo sukaupta Danijoje, Fiuno bei Lolando ir Falsterio salose,

kiek atsilieka Zelandija, iš Baltijos jūros salų nors ir smarkiai atsilikdamas nuo Danijos išsiskiria Gotlandas. C1 periode (150 – 260 m.) importo gausa pasižymi Zelandija, iškyla Bornholmas, Skonėje ir Baltijos jūros salose importo rasta gerokai mažiau. Periode C2–C3 (250–350 m.) situacija panaši, tik dabar didžiausias importo kiekis rastas Fiuno saloje, nors Zelandija atsilieka nesmarkiai, salose ir Skonėje, kaip ir anksčiau importo gerokai mažiau, iš salų ryškiai išsiskiria Bornholmas. Labai panašios tendencijos išryškėja pasižiūrėjus į maždaug 1850 aukso dirbinių, rastų Skandinavijoje, paplitimą Pietų Skandinavijoje, bet atidesnė analizė atskleidžia ir kitų niuansų. Rytinė Zelandija ir pietinė Fiuno dalis sutelkia didžiausią radinių kiekį, iš salų išsiskiria Bornholmas, bet šioje saloje vyrauja nesunkūs papuošalai. Didžioji aukso dalis šioje teritorijoje rasta kapuose, kas rodo, kad auksas buvo prieinamas palyginti nemažam žmonių skaičiui ir jo turėta tiek, kad buvo galima naudoti laidojimo apeigoms. O štai ši aukso savininkų grupė labai maža Skonėje, Gotlande ir Elande, kur aukso rasta daugiausia lobiuose ir aukų vietose. Kentas Anderssonas kelia hipotezę, kad individuali aukso nuosavybė buvo labiau paplitusi Danijoje ir Norvegijoje, o Švedijoje auksas galėjo būti traktuojamas kaip kolektyvinė nuosavybė (Andersson 1989, p. 213–231).

Aukso, romėniškojo importo ir kitų prestižinių daiktų koncentracija liudija apie visuomenės ekonomines galias ir socialinį statusą. Pietų Skandinavijos visuomenė romėniškuoju laikotarpiu buvo neabejotinai ekonomiškai pajėgesnė, kas atitinkamai turėjo veikti ir visuomenės socialinę brandą. Tačiau tai nereiškia, kad didesnis sukauptas turtas vienareikšmiškai lėmė labiau hierarchizuotą visuomeninę struktūrą visoje Pietų Skandinavijoje, lyginant ją su Vakarų Lietuva. Alternatyvių socialinės organizacijos formų tyrinėjimai, prasidėję 9 dešimtmetyje, atkreipė dėmesį į „germanišką produkcijos būdą“ ir konstatavo, kad galėjo egzistuoti ir mažai hierarchizuotos, o kai kuriais atvejais net beveik egalitarinės geležies amžiaus visuomenės (Hingley 1984; Ferrell 1992; Hill 1995; Moore 2011). Todėl Pietų Skandinavijos įvairiose teritorijose gyvenančių bendruomenių struktūrų nereikia suprasti kaip identiškų ir

neišvengiamai stipriai hierarchizuotų. Gali būti, kad kai kuriose bendruomenėse ekonominis savarankiškumas buvo ekonominis prioritetas būtent kaip tradicijos ir bendruomenės tęstinumo saugojimo priemonė ir jos nebūtinai buvo įsijungusios ar įjungtos į netoliese esančių labiau hierarchizuotų visuomenių įtakos zoną.

Nekyla abejonių, kad labiausiai hierarchizuota šio laikotarpio bendruomenė, pasirinkta tyrimui, gyveno Zelandijos saloje. Per 400 m. Zelandijoje visuomenėje vyko įvairių procesų, kuriuos labai sunku apčiuopti, bet mažą dalį jų galima numanyti atskirai apibūdinus ankstyvojo ir vėlyvojo romėniškojo laikotarpio visuomenines struktūras, kokios jos matyti kapų medžiagoje, papildytoje kitų paminklų teikiamais duomenimis. Ankstesniuose skyriuose kiekvienoje teritorijoje išskyriau kapų kategorijas ir, įvertindama informaciją, turimą iš kitų archeologinių šaltinių, bandžiau išskirti konkrečios visuomenės sluoksnius. Dabar mėginsiu sulygtinti juos tarpusavyje.

Ankstyvojo romėniškojo periodo Zelandijos visuomenė galėtų būti suskirstyta į keturis aiškiai išsiskiriančius visuomenės sluoksnius. Du elito sluoksnius: didesnės teritorinės bendruomenės vadus, kurie jau linkę save sieti su toliau nutolusių teritorijų elitu (romėniški stalo indai), bet dar neatitrūkstantis ir nuo senųjų papročių (apeiginiai geriamieji ragai išlaiko svarbią simbolinę reikšmę), ir kitus didikus, gyvenviečių vadus ir jų šeimų atstovus, turinčius savo nuosavybėje romėniškojo importo, bet neturinčius didžiųjų valdžios simbolių – geriamųjų ragų. Abi šios grupės gyvena atskirose nuo kaimo bendruomenės sodybose. Toliau eina turtingesnės vietinės bendruomenės šeimos (kapuose segės, smeigtukai, retai kiti daiktai – peiliai, adatos, diržo sagtys), turėjusios artimesnę ryšį su ankstesnėse dviejose kategorijose esančiu elitu. Paskutinis sluoksnis apima paprastus žemdirbius, kurie greičiausiai buvo ir kariai, taip pat aišku, kad šiame sluoksnyje egzistavo įvairios socialinės grupės, nulemtos individo lyties, amžiaus, šeimyninės priklausomybės ir t. t. Labai tikėtina, kad kiekvienos bendruomenės ateitis priklausė nuo galimybės apsiginti, todėl kiekvienas kaimas, „didikų“ ūkis ir

„kunigaikštukų“ sodyba turėjo savo karius (Ethelberg 2000, p. 227), kiekvienas kaimo vyras buvo kažkuria prasme ir karys.

I Zelandijos vėlyvojo laikotarpio kategorijai skiriami kapai su kolbos pavidalo apyrankėmis ir kitomis išskirtinai turtingomis įkapėmis. Tai didesnės teritorijos vado ar „kunigaikštuko“ lygmuo. II kategorijai skiriami kapai su gyvatgalvėmis apyrankėmis – kariuomenės vadų kategorija, III kategorijai – kapai su gyvatgalviais žiedais, skiriami „princams“. IV kategoriją sudaro kapai su paprastais auksiniais žiedais ar (arba) vienu ar keliais importiniais daiktais, skiriami karinei palydai. V kategorija – laisvi žemdirbiai, jiems priskiriami kapai tik su vietinės gamybos daiktais ir be auksinių žiedų, VI kategorijai skiriami kapai be įkapių, tai vergai. Paskutinės dvi kategorijos pačios gausiausios.

Bornholmo saloje ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje didžioji dalis gyventojų priklausė žemiausiam socialiniam sluoksniui (kapai be lytį identifikuojančių įkapių, bet su įvairiomis tokių daiktų kaip skustuvas, yla, žirklys, segė, sagtis, molinė vaza, puodas kombinacijomis, taip pat kapai be įkapių). Šis sluoksnis irgi buvo nevienalytis. Vidurinį sluoksnį sudaro vyrų kapai su skirtingomis kelių ginklų kombinacijomis ir (ar) kapai su raitelio atributika; moterų kapai su standartinėmis moterų įkapėmis: verpstukais ir verpimo kabliukais, segėmis, karoliais, peiliuku, adata, kaulinėmis šukomis, diržo skirstikliais. Aukščiausias visuomenės sluoksnis labai nedidelis, bet rodo šią tokį pridėtinę vertę augimą visuomenėje, kuris ir yra susikoncentravęs būtent visuomenės elito rankose (vyrų kapai su pilnu ginklų komplektu – kalavijas, ietis, skydas ir (ar) pentinai; moterų kapai su paausuotais ir pasidabruotais stiklo karoliais, auksiniais berloko kabučiais, sidabriniais kabučiais, smeigtukais plaukams, segėmis ir (ar) karoliais) (Rasmussen 2010), dviejuose kapuose yra romėniškojo importo. Aukščiausius sluoksnius greičiausiai reikėtų laikyti tos pačios kaimo bendruomenės vadais, kurie gyveno kaime, kaip ir likusi bendruomenės dalis. Osteologinė medžiaga rodo nemažai smurtinių mirčių, kas liudija apie nuolatinius vidinius susidūrimus, kai

šeimos konfliktuoja, siekdamas valdyti daugiau išteklių ir žmonių, taip pat naujai užgimusius ryšius su pietinėmis Baltijos jūros pakrantėmis, su ten gyvenančių genčių vadais (Rasmussen 2010, p. 72–73). Laikotarpio pabaigoje šioje visuomenėje vyksta labai aiškūs pokyčiai, elitas sutelkia daugiau valdžios. Bornholmo vėlyvojo romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje žemiausias visuomenės sluoksnis lieka beveik nepakitęs, išauga vidurinis sluoksnis, nes bendra visuomenės gerovė didėja, net vidurinio socialinio sluoksnio kapuose galima rasti smulkių auksinių dirbinių. Viršutiniame laiptelyje galima pastebėti išsiskiriant naują sluoksnį. Jis galėtų būti apibūdintas keliais labai turtingais moterų kapais ir vyrų kapais su pilnu ginklų komplektu bei romėniškuoju importu. Vėlyvojo romėniškojo periodo antrojoje pusėje pastebima vidurinės klasės standartizacija ir dar didesnis aukščiausių sluoksnių atsiskyrimas. Atsiradus naujam aukščiausiam visuomenės sluoksniui keičiasi ir statuso simboliai: ankstyvuojų geležies amžiumi ir romėniškojo laikotarpio pradžioje neginčijamu statuso simboliu buvo pilnas ginklų komplektas, bet laikotarpio antrojoje pusėje pagrindiniu statuso simboliu tampa išskirtinai prabangūs moterų papuošalai (Rasmussen 2010, p. 54–55).

Elando saloje ankstyvajame laikotarpyje aukščiausio visuomenės sluoksnio kapai su retomis, išskirtinėmis įkapėmis, kaip romėniškojo importo daiktai, geriamieji ragai, įrengti gerai suręstuose, dideliuose akmenų statiniuose. Išsiskiria ir pilnu ginklų komplektu aprūpintų vyrų kapų sluoksnis, greičiausiai skirtinas prie aukščiausio sluoksnio, tai greičiausiai vietiniai vadai, viename kapinyne yra po vieną vienalaikį gerai ginkluoto vyro kapą. Viduriniam sluoksniui priskiriami kapai su paprastomis standartinėmis įkapėmis (vyrų kapuose ginklai, moterų – darbo įrankiai ir nedaug papuošalų), gerai pastatytose įvairaus dydžio akmenų konstrukcijose. Žemiausiam visuomenės sluoksniui priskiriami kapai be įkapių su paprastomis ir nedidelėmis akmenų konstrukcijomis. Vėlyvuojų laikotarpiu susisluoksniavimas iš esmės nekinta, aukščiausią sluoksnį atspindi labai retai pasitaikantis importas ir gerai ginkluoti vyrų kapai. Galima sakyti, kad abiejuose perioduose moterų kapai nėra labai

įspūdingi. Pagal kapinynų išsidėstymą matoma, kad viena turtinga šeima, palaidota aukščiausios kategorijos kape, valdė maždaug 5 km spinduliu besidriekiančią teritoriją, taigi šią kategoriją galima priskirti kaimo bendruomenių vadų sluoksniui.

Gotlando saloje jau ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje nedidelė dalis kapų turi tokias išskirtines įkapes kaip romėniškąjį importą, geriamuosius ragus, seges ir žiedus, karolių apvaras, žalvarinius spurgelius galvos apdangalui, drabužiui ar diržui papuošti. Taip pat atsiranda nedidelė vyrų kapų grupė su ginklais: kalaviju, ietimi ir (ar) skydu, kuriuose paprastai būna gausu ir kitokių įkapių, tarp jų ir romėniškojo importo daiktų. Tai aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovų kapai. Viduriniam visuomenės sluoksniui priskirtini kapai su peiliais, keramika ir pan., žemiausiam – kapai be įkapių. Visų trijų visuomenės sluoksnių kapų randama viename kapinyne. Vėlyvajame laikotarpyje susisluoksniavimas išlieka toks pat, išauga bendras kapų turtas, daugėja kapų su romėniškuoju importu, labai padaugėja kapų su papuošalais – segėmis ir žiedais, žalvarinėmis diržo plokštelėmis ir pan., išauga kapų su ginklais skaičius. Tačiau šiuo laikotarpiu pastebima nauja tendencija aukščiausio visuomenės sluoksnio vyrų kapus įrengti ne kapinynuose, bet atskirai, kaip pavienius kapus, o moterų kapai su statuso simboliais dažniau aptinkami kapinynuose. Toks naujas laidosenos bruožas gali atspindėti naujai iškilusių karių, karo vadų grupę, kurie jau atsitolino nuo kaimo bendruomenės ir naujoviška laidosena siekė pabrėžti savo išskirtinumą. O gal čia matome ne būtinai karo vadus, bet apskritai vyresnius, sugebančius sutelkti kelių kaimų pajėgas, suformuoti karinį dalinį ir pan.

Skonės pusiasalyje aukštą padėtį ankstyvojo romėniškojo laikotarpio visuomenėje užimantys asmenys buvo laidojami su ginklais, importiniais daiktais, aukso ar sidabro dirbiniais, keliomis segėmis, kartais ir kitais daiktais. Tokių kapų buvo labai nedaug. Antrąją grupę sudaro kapai su segėmis, sagtimis, diržų apkaustais, peiliais, keramika. Trečiajai grupei priklauso kapai su viena ar dviem įkapėmis, dažniausia tai būna keramikiniai puodai. Ir

ketvirtajai kategorijai priklauso kapai be įkapių. Vėlyvajame romėniškajame laikotarpyje Skonėje galima išskirti keturias arba penkias kapų kategorijas, kurių įkapės panašios į ankstesnio laikotarpio, bet jos yra daug ryškiau akcentuojamos: padidėja įkapių skaičius kape, atsiranda įvairesnių įkapių, bet išauga ir kapų skaičius be įkapių. Aukščiausio visuomenės sluoksnio kapuose atsiranda daugiau radinių, bet šis sluoksnis labai mažas, aiškiai užima unikalią ekonominę ir politinę poziciją – sutelkia didesnę įtaką ir galią nei didžioji dauguma gyventojų. Skonėje, kaip ir Baltijos jūros salose, aukščiausias sluoksnis priskirtinas gyvenvietės ar kelių gyvenviečių vadams, jie greičiausiai valdė panašiai tokio pat dydžio teritoriją, kaip ir Gotlando saloje (5 km spinduliu). Vidurinis sluoksnis – tai paprasti ūkininkai, o žemiausiai kategorijai priskirtini nelaisvi visuomenės nariai ir kitokie visuomenės atstumtieji.

Vakarų Lietuvos ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje jau atsiranda labai maža vyrų kapų, turinčių daugiau nei vieną ginklą, taip pat papuošalų, grupė. Tai aukščiausio visuomenės sluoksnio kapai. Aukščiausiam sluoksniui skirtini ir keli moterų kapai, kuriuose gausu žalvarinių dirbinių, yra spurgeliais puoštų apgalvių. Viduriniam visuomenės sluoksniui, kuris irgi yra labai mažas, priskirtini moterų kapai su mažesniu papuošalų skaičiumi ir vyrų kapai su bent vienu ginklu ir kitais daiktais. Žemiausiam visuomenės sluoksniui skiriami kapai be lytį identifikuojančių įkapių ir kapai be įkapių.

Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio aukščiausiam visuomenės sluoksniui skiriami I kategorijos vyrų kapai su žirgo auka ir raitelio apranga, taip pat kapai, aprūpinti pilnu vyriškų įkapių komplektu ir gausiais papuošalais. Šios kategorijos moterų kapuose rasta prabangių galvos papuošalų, tokių kaip vilnonės kepuraitės ar apgalviai, dengti žalvariniais spurgeliais, prabangių krūtinės papuošalų, didelis kitų papuošalų skaičius. Aukščiausiam visuomenės sluoksniui turėtų būti skirti ir II kategorijos kapai; tai vyrų kapai su pilnu vyriškų įkapių komplektu ir dažnai papuošalais bei moterų kapai su labai panašiu, tik kuklesniu I kategorijos įkapių komplektu. Tai neabejotinai vietinis elitas. Viduriniam socialiniam sluoksniui skirtini III kategorijos vyrų kapai,

turintys kelias vyriškas įkapes ir papuošalų arba kitų išskirtinių įkapių (raitelio atributų, skydą), ir moterų kapai su papuošalais, bet be išskirtinių papuošalų. III kategoriją reikėtų aiškinti kaip žmonių, kurie užėmė svarbią, bet ne vadovaujama padėtį visuomenėje, kapus. Žemiausiam sluoksniui priskirtini neturtingi kapai su viena ar dviem vyriškomis įkapėmis, kapai su vienu ginklu ar dalgele, pavieniais papuošalais ir kapai be ginklų, moterų kapai su keliais papuošalais, kapai su kitais įprastais daiktais.

Skirtingose teritorijose išskirtos kategorijos koreliuoja tarpusavyje. Tiek ankstyvajame, tiek vėlyvajame laikotarpyje Zelandijos sala skiriasi nuo kitų teritorijų. Jau ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje čia matome gana stiprų, gausiausią, palyginti su kitomis teritorijomis, ir aiškiai išsiskiriantį aukščiausią sluoksnį. Aukščiausio sluoksnio atstovai savo galią ir poziciją deklaruoja pirmiausia teise turėti ir naudoti geriamuosius ragus, kurie greičiausiai simbolizavo gėrimo ritualą, kuris neabejotinai siejosi su svarbiausiais bendruomenėje priimamais sprendimais ir buvo atliekami išskirtinėmis progomis. Tie patys aukščiausio sluoksnio atstovai turėjo ir kitų valdžios simbolių – romėniškojo importo daiktų. Jeigu geriamieji ragai galėjo indikuoti šių asmenų vaidmenį, kaip bendruomenės vadų, tai romėniškasis importas bylojo apie jų tarptautinę karjerą, nurodė šių išskirtinių šeimų ryšius su tolimų šalių atstovais. Klausimas, kokio dydžio teritorijai turėjo įtakos tokie vadai, yra ypač sudėtingas, bet jie tikrai turėjo būti savo valdžią išplėtę daug didesnėje nei vieno kaimo teritorijoje. Apie tai neakivaizdžiai liudija daugelis išskirtinai turtingų to laikotarpio kapų – buvo įrengti pavieniui, kaip tam tikri riboženkliai vietos kraštovaizdyje. Vieno vado valdoma teritorija tikrai neapėmė visos salos, tai irgi matyti iš turtingų kapų paplitimo žemėlapyje (2 žemėlapis).

Visose kitose Pietų Skandinavijos teritorijose tokio lygmens visuomenės atstovų nematome. Šiose teritorijose išskirtas aukščiausias lygmuo pirmiausia save pateikia per labai gerai ginkluotų vyrų kapus, romėniškojo importo daiktų ar geriamųjų ragų nebūtinai aptinkama pačiuose turtingiausiuose kapuose, kad

juos būtų galima laikyti didesnės teritorijos vadais. Juos reikėtų laikyti vieno ar kelių šalia esančių kaimų vadais, jų vaidmuo neabejotinai buvo susijęs su tos nedidelės teritorijos gynyba. Baltijos jūros salų kapų medžiagoje šios kategorijos kapai atrodo labai homogeniškai, jie sutampa su mano jau anksčiau išskirta ir aptarta labai gerai ginkluotų karių kategorija. Taigi matome, kad Baltijos jūros salose nedidelės teritorijos vado ir karo vado vaidmuo greičiausiai sutapo. Šią hipotezę iš dalies pagrindžia ir tai, kad to paties sluoksnio moterų kapams šiame laikotarpyje nebuvo skiriamas labai didelis dėmesys. Taip pat nebuvo ir kažkokių išskirtinių kitų valdžios simbolių.

Vakarų Lietuvos aukščiausios kategorijos ankstyvojo romėniškojo laikotarpio kapai palyginti atrodo skurdokai. Šio sluoksnio atstovai dar negali sau leisti į kapus sudėti visų turimų ginklų, o gal ir pats ginklų komplektas buvo gerokai skurdesnis? Bet, palyginti su ankstyvesniu periodu, jau ryškiai matyti besiformuojančio elito kapai. Šioje teritorijoje aiškiai išreikštas visuomenės susisluoksniavimas žengė dar tik pirmuosius žingsnius, todėl vargiai galime kalbėti apie tai, kad šis naujas elitas galėjo valdyti dideles teritorijas, manyčiau, šiuose kapuose ilsisi vienos gyvenvietės, retais atvejais didesnės teritorijos elitas.

Didžiausi ir ryškiausi lūžiai pereinant į romėniškojo periodo antrąją pusę įvyko Zelandijos saloje ir Vakarų Lietuvoje. Kitose teritorijose kapų medžiagoje pasekami pokyčiai buvo daug mažesni. Zelandijos saloje iškyla kelios šeimos, sugebančios akumuliuoti didžiulius turtus ir valdyti didesnes teritorijas. *Himlingøje* vietovėje iškyla šeima, sugebanti į savo valdžią palenkti aplinkines turtingas šeimas. Čia jau kalbame apie šeimą, ilgesnį laiką gebėjusią savo įtakoje turėti gal net visą Zelandijos salą. Todėl lyginamojoje lentelėje vėlyvajame laikotarpyje matome *I plus* kategoriją, kurią sunku išskirti kitose teritorijose. O štai išskirtoji pirmoji kategorija atpažįstama visame regione, tai yra importu, prabangiais papuošalais ir ginklais aprūpintų kapų horizontas, atspindintis kai kuriais atvejais didesnę nei vieno kaimo bendruomenę kontroliuojančius asmenis. Zelandijos saloje šios kategorijos atstovai

akivaizdžiai kontroliavo didesnes teritorijas, o Baltijos jūros salose turime vos kelis kapus, kuriuos galėtume laikyti vadais didesnei teritorijai. Pavyzdžiui, vienas toks kapas galėtų būti *Slusegård* kapinyno k. 1, be pilno ginklų komplekto turintis 3 romėniškojo importo daiktus ir auksinį žiedą (Rasmussen 2010, p. 79). Tai, kad *Slusegård* periodo antrojoje pusėje galėjo būti ypatingą vietą pietinėje Bornholmo saloje užimanti vieta, liudija išskirtinis kapinyno turtingumas. Elando saloje panašią vietą visuomenėje galėjo užimti *Störlinge Nöra* k. 1, jame rasti keli romėniškojo importo daiktai, segė, sagtis ir meškos nagas, įkapė, kuri paprastai randama tik išskirtiniuose kapuose. Šis kapas yra pavienis, netoli svarbios ginklų aukojimo vietos *Skademåse*. Galima daryti prielaidą, kad kažkur prie šios pelkės gyveno didesnė įtaką bent jau dalyje salos turinti šeima. Skonėje panašų kapą galime rasi *Simris* kapinyne (k. 1972:2). Kape buvo pilnas ginklų komplektas, 2 romėniški žalvariniai indai, 2 geriamieji ragai ir keli kiti daiktai. Tačiau dauguma I kategorijai visose teritorijose priskirtų kapų (išskyrus Zelandiją) reikėtų laikyti vietinės bendruomenės (vienos gyvenvietės ar šalia esančių kelių) vadų kapus. Vakarų Lietuvoje šiame periode jau matome labai sustiprėjusį elitą, kuris valdo nemažus žalvario kiekius ir išskirtinių daiktų, kurie yra valdžios simboliai, gamybą ir distribuciją. Nors Vakarų Lietuvos elitas neturėjo galimybės didesniais kiekiais gauti germanų teritorijoje populiarus aukso ir sidabro, manyčiau, kad Vakarų Lietuvos didikams tai nesudarė jokių problemų, žalvaris užėmė tą patį vaidmenį kaip brangieji metalai Pietų Skandinavijoje. Gal šioje visuomenėje geltonos spalvos metalas buvo vertinamas labiau už baltą, be to, žalvario gal buvo lengviau įsigyti. Matomos tos pačios tendencijos aukščiausio elito sluoksnio kapus išskirti ne tik pilnu ginklų komplektu, bet būtent išskirtiniais papuošalais. Kai kurios dirbinių formos leidžia teigti, kad Vakarų Lietuvos elitas žinojo ir sekė Pietų Skandinavijos madomis. Nors romėniškojo importo daiktai ypač retai pasiekdavo Lietuvą, dėmesio vertas faktas, kad viename kape rastas ir romėniškojo importo fragmentas (Kurmaičių k. 7).

Pastebėta, kad Baltijos jūros salose romėniškojo periodo antrojoje pusėje išsiskiria nedidelis, gerai ginkluotų vyrų sluoksnis. Gotlando saloje matome, kad šie kariai stengiasi demonstruoti savo nutolimą nuo vietos bendruomenės, atguldami amžino poilsio ne bendruomeniniuose kapinynuose, bet kitur jie ir toliau gali būti laidojami kartu su visa bendruomene. Šį sluoksnį ankstesniame skyriuje apibūdinau kaip profesionalius karius. Manau, kad labai sunku nustatyti, kurie iš jų buvo vietiniai vadai, o kurie aukšto rango profesionalūs kariai, bet aišku viena, atsiranda nedidelė vyrų grupė, kuri didelę laiko dalį praleidžia ne namie ir pelnosi iš karybos. Tokią vyrų grupę, kad ir labai nedidelę, galima matyti ir Vakarų Lietuvos archeologinėje medžiagoje, šie kariai neabejotinai susiję su pačiais aukščiausiais visuomenės sluoksniais ir jų funkcijos bendruomenėje gali kisti priklausomai nuo aplinkybių.

Lygindami vidurinį visuomenės sluoksnį visose teritorijose, matome, kad visu laikotarpiu Zelandijos salos vidurinis sluoksnis yra pats turtingiausias. Vėlyvajame laikotarpyje Bornholmo saloje irgi matome gana turtingą vidurinį sluoksnį, kuris turi net romėniškojo importo daiktų, bet, kaip žinome, jie jau buvo praradę savo išskirtinę vertę visuomenėje. Gotlando salos šios kategorijos kapuose pasitaiko nedideli kiekiai aukso. Vakarų Lietuvoje šis visuomenės sluoksnis irgi labai išauga ir ekonomiškai sustiprėja. Kiek silpniau atrodo Elando ir Skonės viduriniai sluoksniai. Tikėtina, kad šiose bendruomenėse socialiniai santykiai buvo gana stabilūs ir nebuvo reikalo šiam visuomenės sluoksniui ypač pabrėžti savo statuso. Visose teritorijose pastebimas kategorijų sutvirtėjimas, išsigrūdinimas, leidžiantis spėti apie atsiradusį tam tikrą balansą. Vakarų Lietuvoje romėniškojo laikotarpio pabaigoje aiškiai stebime tendenciją mažiau atspindėti moters padėtį visuomenėje, kažkuria prasme panašias tendencijas stebime Elando saloje ir Skonėje. Žemiausi visuomenės sluoksniai visose teritorijose buvo laidojami panašiai, su negausiomis arba be jokių įkapių. Kai kuriose vietovėse (tai aiškiausiai atsispindi Elande, bet tinka ir kitoms nagrinėjamoms teritorijoms) žemiausi visuomenės sluoksniai visai nesulaukdavo atskirų palaidojimų. Taip pat reikia suprasti, kad, be jokios

abejonės, visuomenė skirstėsi į įvairius kitus sluoksnius pagal amžių, lytį, motinystę, gebėjimus, negalią ir daugelį kitų dalykų.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad skirtumai gali būti išvelgti tarp pačių aukščiausių elito sluoksnių, visose nagrinėjamose teritorijose bendrai visuomenės stratifikacijos struktūrai apibrėžti gali būti taikomas piramidės modelis. Taigi visos Baltijos jūros visuomenės romėniškajame periode rodo aiškius stratifikacijos požymius, skiriasi tik stratifikacijos laipsnis. Vidurinis ir žemiausias visuomenės sluoksniai visuose regionuose turi daugiau panašumų nei skirtumų.

3.5.2. Asmens prestižo skirtumai

Nelygiuose socialiniuose santykiuose pasireiškiantis principas yra prestižas, kuris paremtas pagarba, o tai jau susiję su socialinėmis vertybėmis. Vieni žmonės gali susilaukti visuomenės pagarbos dėl savo asmeninių savybių, charizmos, dosnumo, ypatingų gebėjimų, kiti dėl šeimyninių ryšių, amžiaus ir pan. Archeologiškai, deja, negalima pasekti žmogaus asmeninių savybių, bet galima pažiūrėti, kaip lytis ir amžius veikė asmens prestižą visuomenėje, pasižiūrėti, kokius skirtumus ir panašumus galima pastebėti nagrinėjamose visuomenėse.

Kalbėdama apie Zelandijos salą, detaliai išanalizavau moters ir vyro socialinį vaidmenį Zelandijos visuomenėje. Panašu, kad laikotarpio viduryje moters vaidmuo visuomenėje buvo tikrai svarbus, tai matyti iš į abiejų lyčių kapus dėtų valdžios simbolių, iš labai prašmatnių moteriškų papuošalų, naudotų vėlyvuosiu laikotarpiu. Zelandijoje į kapus nebuvo dedami ginklai, todėl beveik nebuvo tik vyrui būdingų įkapių, o štai jau nuo laikotarpio pradžios buvo įkapių, kurios dėtos tik į moterų kapus. Tikėtina, kad moteris Zelandijos visuomenei buvo svarbi ne tik dėl giminės tęstinumo užtikrinimo, indėlio į kasdienės gerovės kūrimą, bet ir tuo, kad per ją (vedybomis) buvo sudaromos sąjungos su kitomis šeimomis. *Skovgård* kapinyno DNR tyrimai

rodo, kad bent jau elito šeimose vyrai buvo susieti su gyvenvieta, su žeme, o moterys buvo atsivežamos iš kitur (Melchior 2011, p. 90–91). Nors didelėje barbarikumo dalyje moterys nešiojo panašią aprangą ir papuošalus, Zelandijos moterys, kaip ir kitų regionų moterys, naudojo papuošalus (seges, karolius) savo kilmės vietai nurodyti. Kitos moterys karolius naudojo savo priklausomybei tam tikram kaimui parodyti (Lund Hansen 2011, p. 39). Kokios buvo vedybų sudarymo taisyklės, paplitusios tarp vidurinio ir žemiausio socialinio sluoksnio, sunku pasakyti, tyrimai rodo tik tiek, kad jos skyrėsi nuo elito. Zelandijos neturtinguose kapinynuose (*Simonsborg* ir *Bøgebjergård*) atlikti tyrimai rodo didelę genetinę įvairovę ir kardinaliai skiriasi nuo *Skovgård* kapinyno DNR tipo (Melchior 2011, p. 90–91).

Baltijos jūros salose ir Skonėje vyrai ir moterys buvo laidojami su skirtingomis įkapėmis, vyrų padėtį visuomenėje simbolizavo ginklai, moterų – papuošalai. Vėlyvuojų laikotarpiu, kaip ir Zelandijos saloje Bornholme, pastebimas ypač turtingas elito moterų kostiumas, susidedantis iš sidabrinės antkaklės, plaukų papuošalų su auksinėmis plokštelėmis, sidabrinų segių, 3–5 žalvarinių segių ir ilgų karolių apvarų. Bendrais valdžios simboliais galėtume laikyti romėniškus indus, kurie dažniausiai randami vyrų, bet pasitaikė ir moterų kapuose. Tas pats paprotys galiojo ir Elando saloje. Ar svarbios Elando moterys irgi nešiojo išskirtinio puošnumo papuošalus, sunku pasakyti. Kapinynuose rasta medžiaga nerodo labai išskirtinių moteriškų įkapių, bet to priežastis galėtų būti ir tai, kad vėlyvuojų laikotarpiu vėl naudojamas mirusiųjų laidojimas deginant, o tai sunkiai leidžia nustatyti išskirtinius moterų papuošalus. Vis tik be kelių retų papuošalų, kaip auksiniai kabučiai, moterys puošėsi labiau tradiciniais papuošalais – segėmis, karoliais ir pan., todėl tikėtina, kad Elando diduomenės moterys, jeigu gyvenime ir turėjo prabangių papuošalų, su jais nebuvo laidojamos. Šią hipotezę patvirtina ir faktas, kad Gotlando saloje, kur vėlyvuojų laikotarpiu irgi buvo praktikuojamas mirusiųjų deginimas, rasta labai turtingų degintinių moterų kapų. Ta prasme Gotlandas labiau atitinka Zelandijos ir Bornholmo tradicijas. Gotlande ypatingos padėties

simboliai, romėniškojo importo daiktai buvo naudojami abiejų lyčių individų statusui visuomenėje atspindėti. Vėlyvuju laikotarpiu Gotlando saloje atsiranda auksinių gyvatgalvių papuošalų, kurie to paties laikotarpio Danijoje simbolizavo aukščiausią valdžią ir šeimyninius ryšius. Gotlando saloje visos auksinės apyrankės buvo rastos ne kapuose, jos greičiau traktuotinos kaip lobiai ar atsitiktiniai radiniai. Greičiausiai šie auksiniai papuošalai Gotlande buvo naudojami ne kaip asmeniui priklausantys statuso simboliai, o kaip apeiginę simbolinę funkciją turintys bendruomeniniuose ritualuose naudojami daiktai (Cassel 1998, p. 69). Gotlandas buvo toli nuo kontinento ir neperėmė jame vyravusių, su auksinėmis apyrankėmis susijusių tradicijų. Vyrų padėtį simbolizavo pilna kario ginkluotė, taip pat ir kiti daiktai kape, moterys puikavosi ypatingo turtingumo ir dailumo papuošalais. Ypač periodo antroje pusėje moters padėtį buvo siekiama pabrėžti labiau nei vyro, bent jau laidojimo apeigose. Šio laikotarpio turtingos moters kostiumą sudarė galvos papuošalas, dekoruotas spurgeliais, segės, tarp jų ir pasidabruotos, ilgas karolių vėrinys, žiedai, apyrankės. Skonėje importo taip pat rasta, tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Nors yra prabangių moterų kostiumų su galvos apdangalo smeigtuku, segėmis, karoliais, bet atrodo, kad turtingi vyrų kapai buvo visada geriau aprūpinti prabangiais daiktais nei moterų, laikotarpio pabaigoje atsiranda ir labai turtingų moterų kapų (Stjernquist 2003, p. 97–110.) Neturime DNR duomenų iš Baltijos jūros kapų kapinynų, bet neatmestina prielaida, kad mokslininkų išskirtas labai nedidelis elito sluoksnis galėjo stengtis vedybomis susisieti su platesniu pietų skandinavų ar net tolesnių teritorijų elitu. Kitų socialinių sluoksnių atstovai greičiausiai kūrė šeimas su kitais vietinės bendruomenės atstovais. Ar vyravo paprotys vyrams atsivesti žmonas iš kitur (kito kaimo, tolimesnių sodybų), nėra aišku.

Vakarų Lietuvos kapuose lytis irgi buvo pažymima. Vyrų aukštą socialinę padėtį liudijo ne tik turtingas ginklų komplektas, bet ir į kapą įdėti papuošalai, kartais kaip papildomos įkapės. Moterys vėlyvajame laikotarpyje, kaip ir daugelis Pietų Skandinavijos elito moterų, galėjo pasipuikuoti labai prabangiais

dirbiniais: galvos apdangalais, puoštais spurgeliais, žalvarinėmis antkaklėmis, krūtinės papuošalu, sudarytu iš dviejų segių ar smeigtukų, ažūrinių laikiklių ir seges sujungiančių grandinėlių iš žalvarinių narelių (krūtinės papuošalų, sudarytų iš dviejų segių, sujungtų viena grandinėle, žinome ir iš *Engbjerg* kapinyno k. 10 ir *Kragehave Ødetofte* SØL 1049, k. 1722. Boye 2009), ilgų karolių apvarų, kelių apyrankių ir žiedų. Įdomu, kad galima pastebėti ir kai kurių papuošalų nešiosenos panašumų su Skandinavijoje gyvenusiomis moterimis. Be jau minėtų panašių galvos papuošalų, puoštų žalvariniais spurgeliais, Vakarų Lietuvos moterys kai kur galvas dabino neilgomis karolių apvarėlėmis, pritvirtintomis prie galvos apdangalo. Pietų Skandinavijoje turtingos moterys buvo dabinamos krūtinės papuošalu, sudarytu iš dviejų segių, kurios tarpusavyje buvo sujungtos ilgomis karolių apvaromis (*Himlingøje, Skovgård, Järrestad*), tai Vakarų Lietuvoje buvo dabinamasi krūtinės papuošalais iš dviejų segių (ar smeigtukų), sujungtų žalvarinėmis grandinėlėmis, kartais grandinėlės kabėjo net keliomis eilėmis, kaip ir karoliai skandinavų moterų kapuose. Vienodų valdžios simbolių, naudojamų ir vyrų, ir moterų kapuose, nepastebėjau. Apžvelgę visas teritorijas matome, kad daugelyje jų elitas turi tam tikrus daiktus, kuriuos naudoja kaip valdžios simbolius tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Dažniausiai tokie daiktai yra romėniški indai. Ypač Zelandijos saloje (ir kitose dab. Danijos teritorijose), bet sutinkami ir kitose teritorijose gyvatgalviai žiedai, nešiojami tiek vyrų, tiek moterų ir simbolizuojantys tam tikrus šeimyninius ryšius, šeimos padėtį. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į vieną įdomią detalę. Lietuvoje rasti keli vietinės gamybos gyvatgalviai žiedai, aiškiai pagaminti sekant auksinių gyvatgalvių žiedų, Danijoje turėjusių neginčijamą statuso simbolio funkciją, o ir visoje Skandinavijoje greičiausiai naudotų kaip valdžios simbolis, pavyzdį. Tai Baitų kape 31, Šernų kape 67 ir Bandužių kape 74 rasti sidabriniai įvijiniai žiedai praplatintomis šoninėmis įvijomis ir vienas žalvarinis, rastas Lumpėnų k. 9 (Banytė-Rowell 2007c, p. 128; Banytė-Rowell 2007a, p. 9 - 38). Įdomu tai, kad Lietuvoje šie žiedai pasitaiko išskirtiniuose tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Labai svarbu pastebėti, kad visi trys Baltijos pajūryje rasti žiedai sidabriniai,

jau tai šiuos žiedus daro statuso visuomenėje simboliais, nes šis metalas buvo naudojamas dar labai retai (Banytė-Rowell 2007a, p. 37). Negalima teigti, kad Vakarų Lietuvoje šie žiedai buvo naudojami kaip aukščiausios valdžios simboliai, bet jie greičiausiai turėjo simbolizuoti mirusiojo ryšį su kažkur toli gyvenančia šeima. Tiek Baitų, tiek Šernų kapai, nors nėra išskirtinai turtingi, yra labai įdomūs. Baitų kape buvo rasta sidabrinė atvežtinė rozetinė plokštelė, galėjusi būti monstriozinės ar svastikos formos segės dalimi, be kitų įkapių kape rasti net du žirgai, Šernų kape rastos penkios monetos. Akivaizdu, kad abu kapai buvo susiję su prekyba. Bandužių kape nėra tiesioginių aliuzijų į keliones ar prekybą, bet kapas yra išskirtinis, priskirtas pirmajai kategorijai, gal tai moteris iš šeimos, kuri kontroliavo mainus rytiniame Baltijos jūros pakraštyje. Gal šiuose kapuose palaidotieji dalyvavo vandens keliu tiekiant prekes į Skandinaviją, greičiausiai į Baltijos jūros salas? R. Banytė-Rowell mano, kad „galbūt baltiškieji žiedai su paplatintais galais buvo tam tikri Danijos ir Švedijos prekybinių centrų baltiškosios agentūros rytiniame Baltijos jūros pakraštyje ženklai. Tie asmeniniai ryšiai galėjo būti sukurti ieškant galimybių įkurti tranzitinius punktus, per kuriuos būtų palaikomi tolesni žemyniniai kontaktai su srautais kontroliuojamų Černiachovo kultūros regiono žmonių“ (Banytė-Rowell 2007a, p. 28). Pritardama R. Banytei-Rowell, norėčiau patikslinti, kad žiedai yra vietinės gamybos, tikėtina, kad juos užsakė padirbti žmonės, grįžę iš kelionės iš Baltijos jūros salų (žiedų forma artimesnė salose sutinkamai formai), arba asmenys, sutikę auksinius žiedus nešiojančio skandinavų elito atstovus kur nors pietinėje Baltijos jūros pakrantėje. Greičiausiai tai vienas iš nedaugelio objektų, dėtų tiek į vyrų, tiek į moterų kapus, turėjusių tą pačią simbolinę reikšmę. Tą patį reikėtų pasakyti apie romėniškas monetas, kurios buvo dedamos į abiejų lyčių kapus, bet monetų laikyti padėties visuomenėje simboliu negalime, nes jų randama ir skurdžiau įrengtuose kapuose, apie mirusiojo socialinį statusą daugiau gali paliudyti kelios monetos, įdėtos į vieną kapą.

Tai, ar bendruomenės naudoja vienodus aukštos socialinės padėties simbolius abiejų lyčių atstovams, ar ne, nebūtinai suponuoja gilesnius visuomeninius skirtumus, bet gali liudyti apie šiek tiek skirtingą turto paveldėjimo ar kitokią disponavimo turtu sistemą. Pietų Skandinavijos visuomenės greičiausiai elitą suvokė kaip vieną klasę, buvo labai svarbu parodyti priklausymą vienai turtingai šeimai, kas ir buvo daroma naudojant bendras *insignia*. Per laidojimo apeigas elito šeima dar kartą pademonstruodavo savo vietą visuomenėje ir ją užtvirtindavo, nes ritualai buvo veiksmingiausias padėties įtvirtinimo būdas. Vakarų Lietuvoje net aukščiausi sluoksniai tokių *insignia* neturi ir tai galėtų reikšti, kad visuomenė neturėjo poreikio deklaruoti elito kaip klasės vientisumo, daug svarbiau buvo išreikšti turimą turtą ir lyties skirtumus, kurie pabrėžiami laidojimo medžiagoje. Gal dėl to, kad Vakarų Lietuvos bendruomenės gyveno gerokai uždariau nei Pietų Skandināvija ir nedalyvavo didelėse tarpgentinėse sąjungose, elitui buvo svarbiau pabrėžti ne priklausymą tarpgentiniam elitui (ką matome Šiaurės Europos vadinamuosiuose „princų kapuose“), o priklausimą savo genčiai, savo bendruomenei. Tikėtina, kad labai didelių skirtumų tarp paprastų bendruomenės narių savęs suvokimo kaip pirmiausia savo šeimos (ir šeimos valdomos žemės) ir vietinės bendruomenės atstovo abiejose Baltijos jūros pusėse nebuvo.

Atskiro nagrinėjimo reikalauja vaikų kapai, kurių dažniausiai Pietų Skandinavijoje randama labai nedaug, Zelandijoje jie sudaro tik 4,1 % visų palaidojimų, Gotlando saloje praktiškai visai nerasta vaikų palaidojimų, Skonėje vos keli, Elande vaikų kapų irgi labai mažai, bet čia aptikta *Bjärby* kapinyno dalis, skirta tik vaikams (Rasch 1991, p. 138). *Folkeslundos* kapinyne rasti keli vaikų kapai buvo akmenine atitvara atskirti nuo kitų kapinyno kapų, kas rodo kartais buvus ir vizualiai atskirtą teritoriją kapinyne, skirtą vaikams. Vakarų Lietuvoje suardytame Gintarų kapinyne rasta dalis, kur beveik išimtinai palaidoti vaikai, bet ne naujagimiai, Lietuvos pajūryje labiausiai trūksta vaikų kapų iki vienerių metų amžiaus. Elando pavyzdys užveda ant minties, kad

panašiai su daugeliu mirusių vaikų buvo elgiamasi ir kitur, jie buvo laidojami arba atskiroje kapinyne dalyje, arba kažkur net už kapinyne ribų, bet nėra rasti, nes jų kaulai greitai sunyksta, o įkapių į tokius palaidojimus nebuvo dedama. Bornholmo kapinyuose randama nemažai vaikų kapų, kas rodo, kad čia vaikai buvo laidojami kartu su visais visuomenės nariais (Jørgensen 1988, p. 26; Rasmussen 2010). Taigi paprotys vaikus laidoti kartu su visa bendruomene ar atskirai Baltijos jūros regione įvairuoja, bet sutampa vienas bruožas – įkapės į vaikų kapus buvo dedamos labai retais atvejais. Todėl įdomu suvokti, kodėl tam tikri vaikų kapai tas įkapes gavo. Zelandijoje rastų vaikų kapų nagrinėjimas skyriuje apie Zelandiją suponuoja, kad vaikų kapai Zelandijoje turėjo daugiau apeiginę funkciją, nei atspindėjo realią mirusių vaikų situaciją (žr. Zelandijos dalį). Dalis vaikų kapų ir kitose teritorijose galėjo turėti daugiau simbolinę, ribos žymėjimo, garbinamo protėvio, kuris galėjo įsikūnyti į mirusį vaiką, funkciją ar pan.

Tose vietovėse, kur buvo galima nustatyti mirusiųjų amžių (Zelandija, Bornholmas, Vakarų Lietuva), matyti, kad su įkapėmis buvo laidojami paaugliai, labai retais atvejais mažesni vaikai. Vadinas, šie asmenys jau buvo pasiekę tam tikrą amžių ir turėjo kažkokią vertę visuomenėje. Manoma, kad dalis paauglių, pavyzdžiui, kurių kapuose rastas ginklas ar labai prašmatnus papuošalas, jau buvo įvesti į suaugusiųjų ratą, o likusius kai kuriais atvejais galima traktuoti kaip išskirtinę poziciją užimančių tėvų vaikus. Kita vertus, nėra pastebėta, kad vaikų kapų būtų daugiau netoli turtingų kapų. Zelandijos saloje kaip tik daugiau vaikų kapų rasta neturtingame *Vindinge* kapinyne. Tikėtina, kad vienas individas negalėjo visuomenėje pasiekti jokios socialinės pozicijos, jis turėjo priklausyti kažkokiai platesnei visuomenės grupei (Rasch 1991, p. 138). Todėl iš viso kapinyuose buvo laidojami tie, kurie buvo bent kažkiek svarbūs juos palaidojusiai bendruomenei. Ypatingą to išraišką stebime Elando saloje, kur iš tiesų rasta labai mažai palaidojimų, kurie įrengti akmenų konstrukcijose, užimančiose labai daug vietos ir reikalaujančiose didelių pastangų jas įrengti. Ši situacija aiškinama tuo, kad Elando saloje buvo

laidojami ne visi visuomenės nariai, o palaidotieji akmeninėse konstrukcijose atspindėjo visos šeimos turtą ir poziciją (Rasch 1991, p. 136). Yra duomenų ir apie antrinius laidojimus toje pačioje vietoje, ypač, jei tai degintinis kapas. Iš dalies panaši situacija yra ir Skonėje, kur ankstyvajame laikotarpyje labai trūksta moterų kapų, o vėlyvajame skaičius susilygina. Tai gali būti siejama su šeimos ir giminės turto demonstravimo būtinybe, paveldėjimu ir nuosavybės teise, sustiprėjusia vėlyvuojų laikotarpiu (Björk 2005, p. 170). Bet yra ir bendruomenių, kurios kapinyne laidoja, jeigu ne visus, tai didelę bendruomenės mirusiųjų dalį (Gotlandas, Bornholmas, Vakarų Lietuva, bent jau nuo vėlyvojo laikotarpio). Kiek anksčiau aprašyti pastebėjimai gali atskleisti visuomenės struktūras, sunku pasakyti, atrodo, kad Baltijos jūros regiono bendruomenės analizuojamu aspektu buvo labai panašios. Taip pat aišku, kad vaikų (paauglių) kapai su įkapėmis, ypač su turtingesnėmis, liudija, kad šeimos turtas kažkokiu būdu galėjo būti paveldėtas. Tacitas rašo, kad sūnūs, sulaukę pilnametystės, įgydavo laisvojo gentainio ir kario statusą, o moterims, net ir suaugusioms, galiojo tėvo mundas, jam mirus – brolio ar kito artimiausio giminaičio vyro, ištekėjusioms – sutuoktinio, o našlėms – mirusio vyro turto paveldėtojo mundas. Moters globėjo valdžia turėjo nemažą materialinę vertę, kelių dukterų tėvas galėjo gerokai praturtėti, išleisdamas jas už vyro, o kelių sūnų tėvas dėl tos pačios priežasties galėjo gerokai nuskursti (Modzelewski 2007, p. 141–142). Paveldėjimo taisyklių nežinome ir jos galėjo skirtis skirtingose bendruomenėse, bet akivaizdu, kad visame Baltijos jūros regione šeimos reikšmė ir šeimos teisė į nuosavybę visu laikotarpiu tvirtėja.

3.5.3. Socialinės diferenciacijos atspindžiai ritualuose

Be turtinės diferenciacijos ir asmens prestižo skirtumų yra dar vienas principas, pagal kurį gali būti organizuojami ar įteisinti nelygūs socialiniai santykiai. Nelygios galimybės prieiti prie antgamtiškų dalykų taip pat seniai pastebėtos hierarchinėse visuomenėse. Mokslininkai konstatavo, kad Vakarų Lietuvos materialiniai simboliai Europos barbarikumo kontekste nėra išskirtiniai, jie „veda prie bendros indoeuropietiškos germanų-baltų-slavų

mitologijos, kurios siužetai kiekvienoje indoeuropiečių atšakoje buvo savaip saugomi ir rutuliojami“ (Banytė-Rowell 2003, p. 34). Todėl nors šiaurės barbarikumo ir rytų Baltijos jūros pakrantės gyventojų tikėjimai turėjo nemažai savitumų, bet bendras mitologijos pagrindas leidžia lyginti kai kurių apeigų atspindžius visuomenės hierarchizacijos aspektu. Ar bendruomenės elito laidojimas kartu su bendruomene, ar atskirai nuo jos suteikia mums informacijos apie bendruomenės hierarchizaciją? Viena vertus, tikrai taip, nes liudija labai aiškų visuomenės dalies norą išsiskirti iš bendruomenės narių tarpo. Tai matome Zelandijos saloje, kur elitas buvo laidojamas nedideliuose atskiruose kapinyuose, juos labai aiškiai pažymint kraštovaizdyje, kai likusi bendruomenė atgulė paprastuose plokštiniuose didesniuose kapinyuose, taip pat Elando saloje, kur diduomenė buvo laidojama didelėse akmenų konstrukcijose, o žemiausi visuomenės sluoksniai iš viso nesulaukė laidojimo kapinyuose. Gotlande žinoma tiek didelių, tiek mažesnių kapinynų, bet negalima teigti, kad juose buvo laidojamas visuomenės elitas. Priešingai nei Danijoje, turtingų įkapių aptinkama tiek mažuose, tiek dideliuose kapinyuose visu romėniškuoju periodu (Cassel 1998, p. 42). Vėlyvuoju periodu saloje atsiranda pavienių labai turtingų vyrų kapų su ginklais, jie galėtų būti suprasti kaip naujo visuomenės sluoksnio, gal profesionalių karių kapai, kurie bandė signalizuoti savo skirtingumą nuo kitų bendruomenės narių, bet tikrai ne atsiriboti nuo bendruomenės. Tokie kapai taip pat galėtų būti traktuojami kaip riboženkliai tarp skirtingų šeimų valdomų žemių. Taigi elito laidojimas atskiruose kapinyuose mums suteikia informacijos apie visuomenės hierarchizaciją, gal net liudija apie vidines įtampas, privertusias labai drastiškai deklaruoti savo išskirtinumą, bet reikia suprasti, kad skirtingose konkrečiose situacijose tas pats reiškinys gali simbolizuoti skirtingus dalykus. Kita vertus, tokio reiškinio nebuvimas visai nereiškia hierarchizacijos nebuvimo (kaip pavyzdžius galima pateikti didelius Bornholmo kapinynus arba Vakarų Lietuvos kapinynus, kur visi socialiniai sluoksniai buvo laidojami kartu). Anksčiau pateiktus Zelandijos ir Elando pavyzdžius irgi reikia interpretuoti skirtingai, jei Zelandijoje elitas dėjo visas pastangas atspindėti savo atskirumą

nuo paprastų kaimo bendruomenių, Elande greičiausiai viena šeima, priklausomai nuo jos socialinės pozicijos, įsirengia akmenų statinį, kuriame vienas kapas liudija visos šeimos statusą, o kiti įrengiami tame pačiame statinyje kaip antriniai, ar laidojami kitais, archeologiškai neatsekamais būdais. Taigi mirusiųjų laidojimas kartu su bendruomene ar atskirai tik iš dalies suteikia informacijos apie hierarchizaciją. Bet kokiu atveju laidojimas dideliuose kapinyuose liudija bendruomenės siekį save identifikuoti kaip bendruomenę. Priklausymas vietinei bendruomenei buvo būtina išgyvenimo sąlyga. Be priklausymo bendruomenei labai svarbu buvo įvardyti ir priklausymą šeimai. Visas nagrinėjamas teritorijas jungiantis reiškinys – dominuojantis mirusiųjų laidojimas šeimomis labai aiškiai atsiskleidė analizuojant kiekvieno atskiro regiono laidoseną. Žinoma, neišvengiamai atsiranda pavyzdžių, kurie iškrenta iš bendros sistemos. Tam gali būti daugybė priežasčių: mirties aplinkybės, gyvenimo aplinkybės ir kt. Indoeuropiečių kultūroje yra žinomas mirusiųjų skirstymas į „švarius“ ir „nešvarius“ (Banytė-Rowell 2003, p. 27). Bendruomeniškumas ir šeimos svarba – bruožai, vienijantys Baltijos jūros romėniškojo laikotarpio visuomenes. Gali būti, kad ekonominis savarankiškumas buvo bendruomenių ekonominis prioritetas būtent kaip tradicijos ir bendruomenės tęstinumo saugojimo priemonė.

Visam Baltijos jūros regionui būdingas aukojimas tiek pelkėse ir vandenyje, tiek sausose vietose (Bliujienė 2010, 1 pav.). Skandinavijoje kai kuriose pelkių aukų vietose aptinkama labai daug radinių (*Illerup, Skedemosse*), bet yra ir pavienių vertingų papuošalų aukų, kaip, pavyzdžiui, randama Gotlande. Vakarų Lietuvoje didelių aukų nerasta, romėniškuoju laikotarpiu buvo aukotos romėniškos monetos ir papuošalai, paprotys aukoti ginklus šį kraštą pasiekia jau germaniškuoju laikotarpiu³⁰. Aukų pobūdis rytinėje ir vakarinėje Baltijos

³⁰ Vakarų Lietuvoje kol kas žinomos 5 romėniškojo laikotarpio aukų vandenyje vietos: Gintaro pelkė, prie Klaipėdos, Lileikiai, Minijos baseine šalia Šernų kapinyno esanti aukų vieta, Padievaitis ir Užpelkiai, kuriuose vieninteliuose buvo paaukotos ne romėniškos monetos, o papuošalai (Bliujienė 2010). Sausumoje rastos aukos paskelbtos Michelberto (2007).

jūros pakrantėje skyrėsi, ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu Skandinavijoje dažniausiai sutinkamos gyvūnų aukos, pasitaiko ir žmonių aukų, būta ir ginklų, vėlyvuojų romėniškuoju laikotarpiu prigyja paprotys aukoti ginklus, greičiausiai tokios aukos sietinos su dideliais kariniais konfliktais. Švedijos aukų vietose ir toliau gausiai aukojami gyvūnai, pasitaiko žmonių aukų, pasienių papuošalų. Skandinavijos aukos byloja apie tai, kad aukojimo rituale dalyvavo didelė visuomenės dalis, o štai nustatyti, kokia visuomenės dalis dalyvavo aukojimo rituale Vakarų Lietuvoje, nustatyti sunku. Nedidelės aukos leistų manyti, kad aukojama buvo vieno žmogaus ar vienos šeimos, ir tai nebuvo visą bendruomenę jungianti apeiga. Tačiau pats ritualinis aukojimo pobūdis liudija priešingai. Kaip ir Gotlande randamos auksinių apyrankių ir žiedų pavienės aukos galėjo būti apeiginę simbolinę funkciją turintys bendruomeniniuose ritualuose naudojami daiktai (Cassel 1998, p. 69). Tikėtina, kad visų rūšių aukų tikslas buvo tas pats – dievų ir protėvių paramos bei užtarimo siekis, noras anapilin perkelti savo turtą (Bliujienė 2010, p. 165). Socialinių santykių analizės kontekste yra įdomu tai, kad ritualais bendraujant su dievais buvo siekiama jiems atsilyginti už tam tikras paslaugas aukojant, tikėtina, kad aukoti dievams galėjo arba turintis ką aukoti, t. y. pasiturintis asmuo, arba ypatingą statusą visuomenėje užimantis asmuo, kuris bendruomenės vardu turėjo teisę atlikti tą ritualą. Galima tikėtis, kad dažnai šios asmens tapatybės sutapo. Didelės apimties ginklų aukų atveju greičiausiai aukojo visa dalyvavusi kariniame konflikte visuomenė, bet ir čia iš pačių aukų galime nustatyti aukojusios asmens socialinį statusą.

3.5.4. Ūkio skirtumai

Ūkio skirtumai gali pasireikšti individualiu, šeimos ar šeimų grupių, bendruomenių lygmeniu. Vienas aiškiausių ūkio skirtumų pavyzdžių yra amatų specializacija, taip pat galima kalbėti apie žemdirbystės ir gyvulininkystės efektyvumą, nes nuo to iš dalies priklauso ir bendruomenės ekonominė gerovė.

Tyrimai rodo, kad gyvulininkystė Pietų Skandinavijoje romėniškuoju laikotarpiu buvo svarbiausias prasimaitinimo šaltinis. Gyvulių skaičius greičiausiai buvo svarbus šeimos turto matas (Jensen 2006, p. 64). Tiek gyvenviečių, tiek kapinynų tyrimai rodo, kad daugiausia buvo auginamos avys ir ožkos, kiaulės, jaučiai, arkliai, vištos, kiti naminiai paukščiai (jų kaulų randama tik nuo romėniškojo laikotarpio), laukiniai paukščiai. Jaučiai buvo naudojami kaip traukimo priemonė, o arkliai karyboje, bet rasta ir liudijimų, kad šie gyvuliai buvo naudojami maistui. Gyvulininkystė užėmė labai svarbią vietą ir Vakarų Lietuvoje, čia auginamų gyvūnų rūšys sutampa su Pietų Skandinavijos, tačiau Vakarų Lietuvoje kol kas nerasta naminių paukščių kaulų. Skandinavijos pajūrio gyvenvietėse, nutolusiose ne toliau kaip 6 km nuo kranto, rasta žuvų kaulų, tačiau paprastoje gyvenvietėje rasti kaulai suponuoja, kad žuvis nesudarė svarbios maisto dalies, kai kuriais atvejais net ir teritorijose visai prie pat jūros. Pagrindinę maisto dalį per visą romėniškąjį laikotarpį sudarė gyvulinis proteinas, o augalų valgė ne tiek daug, kiek mokslininkai manė iki šiol (Jørkov, Jørgensen, Lynnerup 2010, p. 9). Vakarų Lietuvoje irgi rasta žvejojimo priemonių, bet duomenų apie žvejojimą turime mažai. Laukinių gyvūnų kaulai Pietų Skandinavijoje sudaro tik 5 % visų paprastoje gyvenvietėje rastų kaulų. Gyvenvietėje, kuri traktuojama kaip elito gyvenamoji vieta, rasta daugiau žuvų ir laukinių žvėrių kaulų (Villumsen 2011, p. 206–208). Taigi medžioklė ir žvejoyba nebuvo svarbios verslo šakos, bet dalis produkcijos greičiausiai buvo pristatoma į centrinės vietas. Lietuvoje ¼ gyvenvietėse rastų kaulų priklausė laukiniams žvėrimis (elniams, stirnoms, briedžiams, šernams ir stumbrams). Čia medžioklė turėjo didesnę reikšmę nei Pietų Skandinavijoje.

Vis didesni žemės plotai buvo verčiami dirbamais laukais, dažniausiai žemė buvo užimama išdeginant ir kertant mišką. Žemės plotai dažnai įvairiais būdais buvo pažymimi, greičiausiai signalizuojant žemės priklausymą vienam ūkiui. Tokių atitvarų matome visame Pietų Skandinavijos regione, skiriasi tik laukų žymėjimo priemonės, pavyzdžiui, Zelandijoje dažniausiai buvo žymima

pylimėliais, salose akmenų tvorelėmis. Akmeninių atitvarų žinome ir Vakarų Lietuvoje.

Kai kurie laukai buvo paliekami pūdymuoti, kai kurie buvo tręšiami. Ilguosiuose pastatuose įkurti tvartai padėjo lengvai surinkti trąšoms reikiamą mėšlą. Daugiausia tręšiami buvo netoli namų esantys žemės plotai – daržai. Lietuvoje neturime daug informacijos apie tai, ar gyvuliai buvo laikomi tvartuose, bet kai kurie pastatai, kuriuos galima traktuoti kaip ilguosius, leidžia kelti hipotezę, kad vienoje šių pastatų pusėje būta tvarto, o surinktas mėšlas buvo panaudojamas trąšoms. Žemei apdirbti Pietų Skandinavijoje buvo naudojamas arklas, jų rasta pelkėse (pavyzdžiui, *Donneruplund* prie *Vejde*, Danija) (Jensen 2006, p. 64). Lietuvoje tokių darbo įrankių nerasta, bet visai netoli esančiame Šveicarijos kapinyne (Lenkija) rastas kastuvėlio ir irklo pavidalo geležinis noragas, kuris galėjo būti pavažinio ar rėminio arklo dalis (Michelbertas 1986, p. 201). Miežiai buvo plačiausiai auginama kultūra Pietų Skandinavijoje, buvo auginamos ir avižos, ir kviečiai, periodo pradžioje pasirodo ir rugių. Vakarų Lietuvoje grūdų liekanų turime ne tiek daug, bet žinome, kad augo miežiai, avižos, rugiai ir soros, net kelių rūšių kviečiai, arkliaupės, kai kurie kiti ankštiniai augalai. Skandinavijos pelkėse rastų žmonių aukų skrandžių ir žarnų analizė leido nustatyti jų valgyto maisto sudėtį. *Tollumand*, pavyzdžiui, valgė košę, išvirtą daugiausia iš miežių, sėmenų, rapsų ir įvairių piktžolių sėklų, *Grauballemand* be tokios košės valgė dar ir mėsos. Pieno produktai irgi turėjo didelę reikšmę (Jensen 2006, p. 64–71).

Pietų Skandinavijoje yra pakankamai duomenų apie vietinę geležies gavybą ir kalvystę. Kalviai turėjo būti gerai įvaldę savo amatą, Romėniškuoju laikotarpiu jau randama geležies dirbinių, kurių svarbiausiose ginklo vietose buvo panaudotas plienas. Kalvius reikėtų laikyti bene svarbiausiais geležies amžiaus amatininkais. Jie ir buvo pirmieji, kurie išsiskyrė kaip amatininkai. Danijoje, Jutlandijoje yra aiškių kalvio dirbtuvių liekanų, kurios kartais buvo įrengtos didelio ūkio ribose, o kartais už ūkio tvoros (Jensen 2006, p. 82). Tikėtina, kad beveik kiekviena gyvenvietė turėjo po savo kalvį, o gal net

kiekviena ekonomiškai pajėgesnė sodyba galėjo užsiimti geležies gamyba (Matthissen 2011, p. 117–122). Nereikėtų suprasti, kad kalvio specializacija leisdavo žmogui neužsiimti kitais kasdieniais žemės ūkio darbais. Lietuvoje gausu pelkių, ežerų ir dirvų geležies rūdos, iš kurios vietiniai išgaudavo geležį, mokėjo apdirbti ir plieną, kurį įsiveždavo iš kitur. Tam tikros specializacijos greičiausiai reikalavo ir puodų žiedimas. Kai kuriose Danijos vietose, pavyzdžiui, Jutlandijoje, į kapus buvo dedami gerai nušlifuoti akmenys, naudoti keramikos paviršiui išlyginti. Sprendžiant pagal tokius palaidojimus teigiama, kad kai kuriose gyvenvietėse puodininkystė buvo specializuotas amatas, kuriuo užsiėmė vienas žmogus ar viena šeima, o kitose kiekviena sodyba gamino savo keramiką (Jensen 2006, p. 88). Banytė-Rowell mano, kad puodų lipdymas ir degimas greičiausiai buvo sezoniniai užsiėmimai, vykę kiekvieno ūkinio vieneto viduje (Banytė-Rowell 2007c, p. 165). Tikėtina, kad tiek Lietuvoje, tiek Pietų Skandinavijoje galimi abu anksčiau aprašyti variantai.

Be jokios abejonės, spalvotųjų metalų apdirbimas reikalavo ypatingų gebėjimų ir pasiruošimo, įvairių technikų kaip liejimas, kalstymas ir filigranas, kitų subtilybių išmanymo. Pietų Skandinavijoje meistrai be žalvarinių gamino sidabrinius ir auksinius dirbinius, Vakarų Lietuvoje sidabrinių vietinės gamybos dirbinių pasitaikydavo labai retai. Kai kurie rytinėje Baltijos jūros pakrantėje rasti dirbiniai rodo, kad su spalvotaisiais metalais dirbusių specialistų kvalifikacijos lygis skyrėsi – „tos pačios formos ir technologijos papuošalai kai kada ryškiai skiriasi detalių atlikimo kokybe, nevienodo sudėtingumo ornamentais“ (Banytė-Rowell 2007c, p. 165). Tačiau iš esmės vakarų baltų juvelyrų gebėjimai neatsiliko nuo Pietų Skandinavų. Pastaruoju metu R. Banytė-Rowell labai išsamiai išnagrinėjo ir šiaurės germanų idėjines įtakas rytinio Baltijos jūros kranto dirbiniais (Banytė-Rowell 2007b; 2007c; 2009), jau seniai pastebėtas Šernų ir Kurmaičių kapinynuose rastų galvos papuošalų, dekoruotų žalvariniais spurgeliais, panašumas į Gotlando saloje rastas kepuraites ir t. t. Be bendrumų nagrinėjamų teritorijų juvelyrų darbuose yra labai daug savitumų, reikia pripažinti, kad daugelis to meto juvelyrų

abiejose Baltijos jūros pakrantės pusėse buvo tikri menininkai, gebantys išreikšti savo kultūrų turtingumą ir subtilumą.

Sprendžiant pagal verpstukų dėjimo į kapus paprotį, verpimas, audimas, drabužių siuvimas buvo moterų užsiėmimas visose teritorijose. Skandinavijoje ištirti audiniai rodo, kad dalis jų buvo audžiama didelėmis, vertikaliomis staklėmis, o dalis horizontaliomis. Bornholmo saloje, gyvenvietėje prie *Sorte Muld* prekybvietės, nedidelėje patalpoje, kuri akivaizdžiai buvo sunaikinta staigiai išplieskusio gaisro, rasta sudegus siūlams vienas prie kito sukritę horizontalių staklių svareliai. Su tokiais staklėmis dažnai buvo dirbama atskirame statinyje. Vertikalių staklių liekanų nerasta, bet tyrinėti audiniai aiškiai rodo, kad jos buvo naudotos. Manoma, kad greičiausiai ne kiekviena moteris naudojo vertikalias stakles, su jomis labiau įgudusios audėjos ausdavo didesnius audinius. Paprastesniems audiniams naudotos vertikalios, jas buvo daug lengviau perkelti, todėl galėjo būti naudojamos įvairiose vietose. Dažyti audiniai Pietų Skandinavijoje pastebėti tik romėniškuoju laikotarpiu (Jensen 2006, p. 96–104). Lietuvoje rasta vadinamųjų Djakovo tipo svarelių, nors dėl jų paskirties mokslininkai dar neturi galutinės nuomonės, gali būti, kad tai audimo staklių svareliai (Michelbertas 1986, p. 170–171), panašūs į naudotus Bornholmo saloje ir kitur Skandinavijoje.

Mano lyginamos bendruomenės romėniškajame laikotarpyje pagal gaminamą produkciją, gamybos būdus yra labai panašios, todėl tikėtina, kad panašus buvo ir darbo pasidalijimas, kai kurie žmonės užsiėmė specifiniu amatu, įskaitant ir prekybą, bet buvo ir labai daug kasdinių darbų, kaip gyvulių priežiūra, žemės apdirbimas ir dalis jau mano aprašytų specifinių amatų, kuriuos atlikti turėjo mokėti kiekvienas bendruomenės narys. Tikėtina, kad paprastoje gyvenvietėje tiek vienoje, tiek kitoje Baltijos jūros pusėje kasdienis gyvenimas buvo panašus.

3.5.5. Santykių su Romos imperija intensyvumas, kultūrinės ir kitos įtakos

Pietų Skandinavijos ir Vakarų Lietuvos ryšiai su Romos imperija ir imperijos įtaka šiose teritorijose buvo iš esmės skirtinga. Skandinavijos kontaktus gana plačiai aptariau skyriuje apie Pietų Skandinaviją. Jau nuo ankstyvojo romėniškojo laikotarpio mainų romėniškuoju importu sistemoje dalyvauja visa Danija, Švedija, Baltijos jūros salos, kurios palaikė tiesioginius kontaktus su dab. Lenkijos teritorija. Vėlyvuoju romėniškuoju laikotarpiu ryškiai matoma importo koncentracija tam tikruose centruose: Pietų Jutlandijoje, pietrytiniame Fiune ir rytinėje Zelandijoje bei iš dalies Bornholme, bet nuo pat pereinamojo laikotarpio bent jau iki C3 periodo Zelandijos sala turėjo filtro funkciją Skandinavijos atžvilgiu. Zelandijos sala, o vėliau ir Fiunas, greičiausiai palaikė tiesioginius santykius su Romos imperijos Pareinės provincijomis. Šie užsieniniai kontaktai veikė santykius bendruomenės viduje, prestižinių daiktų paskirstymas, kai vertingiausi ir rečiausi daiktai pasiekiami centre, o dažniau pasitaikantys atitinkamai padovanojami (perduodami) žemesnio rango asmenims kaip sąjungos ženklas ar atsidėkojimas už paslaugas, leido išsiskirti ir sustiprėti naujam elitui (plačiau Lund Hansen 1988a; 1995; Storgaard 1999; Grane 2007; 2012; Hedeager 1990 ir kt.). Elito galios priklausė ir nuo gebėjimo palaikyti tarptautinius kontaktus, garantuojančius prestižinių daiktų tiekimą, ir tokiu būdu išlaikyti savo padėtį visuomenėje. Tie regionai, kurie palaikė tiesioginius kontaktus su Romos imperija (per diplomatines dovanas, prekybą, karinę tarnybą), buvo gerokai paveikti Romos gyvenamos, technologinės pažangos, estetinio skonio, bet labai nuosekliai išlaikė ir savo kultūrą. Todėl galima sakyti, kad romėniškos kultūros įtaka nepakeitė, bet praturtino jų kultūrą, taip pat stumtelėjo tokias visuomenes link centralizacijos. Vis tik centralizuotos struktūros, jeigu taip aiškinsime Zelandijos salos išskirtinį vaidmenį, buvo labai trapios ir neilgalaikės. Greičiausiai viskas priklausė nuo daugelio nedidelių teritorijų su vietiniais vadais tarpusavio susitarimų, kurie esant tam tikroms sąlygoms

galėdavo susivienyti į pakankamai didelius junginius. Tos Pietų Skandinavijos teritorijos, kurios nepalaikė tiesioginio kontakto su imperijos ar jos provincijų gyventojais, vis tiek aiškiai jautė šių kontaktų įtaką. Įsisiūbavę mainai keitė ir juose gyvenančių bendruomenių socialines struktūras, leido stiprėti ekonomiškai, kurtis amatų ir prekybos centrams, stiprino vietinį elitą, davė technologinių ir kultūrinių impulsų. Neatmestina, kad vienas kitas visuomenės narys net dalyvavo kariniuose konfliktuose. Tačiau nėra archeologinių liudijimų, kad socialinė raida romėniškuoju laikotarpiu tose teritorijose būtų patyrusi labai greitą šuolį. Net ir didėjant hierarchizacijai, bendruomeniniai santykiai ir toliau išliko patys svarbiausi, ekonominis augimas davė postūmį atskirų šeimų stiprėjimui, bet nesugriovė iš ankstesnių laikotarpių atėjusių tvirtų vietinės bendruomenės tarpusavio santykių. Tai liudija ir laidosena (ilgai egzistavę toje pačioje vietoje kapinynai ir ne asmeninis, o kolektyvinis kai kurių auksinių daiktų naudojimas, kiti gyvenamos ir pasaulėžiūros bruožai, kuriuos pastebime Baltijos jūros salose).

Vakarų Lietuvos kontaktus yra tyrinėjęs ne vienas mokslininkas (Michelbertas 1972; 1986; Banytė-Rowell 2007c; Bliujienė 2007; Jovaiša 2012). Ankstyvuoju romėniškuoju periodu prekybos keliai, kuriais romėniški dirbiniai pasiekdavo Vakarų Lietuvą, driekėsi nuo vidurinės Padunijos Moravos upe į dab. Silezijos sritį ir toliau į Vyslos žemupį arba į dab. Mazovijos šiaurę ir Mozūrijos ežeryno link. Baltijos jūros pakrantėmis kelio trasa driekėsi nuo Vyslos žemupio į Sembą ir Lietuvos pajūrį (Michelbertas 1972, p. 65–69; Banytė-Rowell 2007c, p. 102–103). Dėl neramumų, kuriuos kontinentinei Europai atnešė Markomanų karai, nuo II a. mažėja pietinių kelių reikšmė. II a. viduryje –III a. galima matyti augančią žemyninių vakarinių kelių, ėjusių iš Romėniškųjų Galijos ir Pareinės provincijų, reikšmę, o taip pat ir jūros kelio, ėjusio iš Reino žemupyje esančio Fektijo uosto, aplink Jutlandijos pusiasalį į Skandinaviją, Baltijos jūros salas ir galėjusio siekti rytinius Baltijos jūros krantus, reikšmę (Banytė-Rowell 2007c, p. 103–104). Teoriškai jūros keliu romėnai rytines Baltijos jūros pakrantes galėjo pasiekti

tiesiogiai be tarpininkų, bet neturime nei tai patvirtinančių, nei paneigiančių duomenų. Romėniškieji daiktai į vakarų baltų žemes taip pat galėjo patekti tarpininkaujant Baltijos jūros salų ir Jutlandijos gyventojams, išaugusi jūros kelio reikšmė nuo III a. vidurio buvo susijusi su Zelandijos salos centrų klestėjimu (Banytė-Rowell 2007c, p. 104). Vakarų baltų ir Pietų Skandinavijos kontaktus įrodo importiniai radiniai, kilę iš Skandinavijos, ir vietiniai dirbiniai, pagaminti skandinaviškų dirbinių pavyzdžiu (Banytė-Rowell 2007b; 2007c; 2009; Tamulynas 2005). Vakariniai keliai lėmė ir vakarų baltų ryšius su Vielbarko kultūros gyventojais. R. Banytė-Rowell teigia, kad Vakarų Lietuvos ir Mozūrijos bei Suvalkų-Augustavo regionų archeologinės kultūros bruožai III a. viduryje–IV a. pirmojoje pusėje leidžia kelti hipotezę apie padidėjusį Lietuvos pajūrio, kaip tarpininko, vaidmenį santykiuose su Baltijos jūros germanais (Banytė-Rowell 2007c, p. 112). III a. antrojoje pusėje Europos politiniame ir kultūriniame gyvenime vyksta dideli pasikeitimai, susiję su Bizantiono pavertimu Konstantinopoliu 330 metais. Šie pokyčiai vienodai matomi tiek germanų pasaulyje, tiek Romos imperijoje (Grane 2012). Kaip tik šiuo laikotarpiu Skandinaviją pasiekia stikliniai indai ir karoliai, gaminti šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje. Pastaruoju metu paskelbtos studijos leidžia detaliau atskleisti ryšius tarp Juodosios jūros, pietinio Baltijos jūros kranto ir Šiaurės Europos (Lund Hansen 2011; Przybyła 2010; 2011). Kontaktus tarp pietinės Baltijos jūros pakrantės ir pietinės Skandinavijos rodo ne tik kai kurie segių tipai, bet ir kiti radiniai, tokie kaip Zelandijos saloje *Kong Svends Park* kapinyno kape Nr. 1060 rasta antkaklė dėželiniais galais (Cieśliński 2009), išskirtinis stiklinių indų tipas (*Eggers* 189 tipas), kai kurie elito laidojimo bruožai (pavyzdžiui, *Himlingøje* k. 1980 ir *Wecklice* k. 208), *Pruszcz Gdański* pavyzdys (Lund Hansen 2013). Rytinis kelias, vedęs nuo Juodosios jūros pakrančių iki Baltijos regiono, III a. ypač intensyviai naudojamas dėl Pietų Skandinavijos ekonominių centrų intereso palaikyti ryšius su Černiachovo kultūros arealu (Banytė-Rowell 2007c). Šiuo keliu į Lietuvą greičiausiai pateko vėlyvosios romėniškos monetos, dalis stiklo ir emalio karolių (Michelbertas 1972, p. 71). Įvairiapusė stiklo ir emalio karolių

lyginamoji analizė galėtų padėti patvirtinti ar paneigti R. Banytės-Rowell hipotezę, kad kontaktuose tarp Juodosios jūros ir Skandinavijos kaip tarpininkai galėjo pasitarnauti baltai, tarp jų ir Lietuvos pajūrio gyventojai (Banytė-Rowell 2007b). Manychiau, galime konstatuoti, kad Vakarų Lietuvos gyventojai tikrai dalyvavo šiame mainų tarp Juodosios jūros ir Skandinavijos procese ir buvo jo paveikti.

Vakarų Lietuva arba neturėjo, arba turėjo labai retus, atsitiktinius santykius su imperijos gyventojais, visos žinios apie Romos gyvenimo būdą, karybą, technologinius laimėjimus vakarų baltus pasiekdavo per įvairius tarpininkus, o gal net per tarpininkų tarpininkus, todėl ir įtakos visuomenėje buvo ne tokios pastebimos. Bet tai dar nereiškia, kad barbarų mainų su Romos imperija sistema neturėjo poveikio Lietuvos pajūrio gyventojams. Jie neabejotinai šioje sistemoje dalyvavo kaip gintaro ir kitų reikiamų žaliavų tiekėjai, o tai teigiamai stimuliuo ekonomiką. Be to, dalyvavimas šioje sistemoje garantavo nuolatinį žalvario žaliavos tiekimą. Tačiau šiame Europos regione visuomenės vystėsi be tokio smarkaus išorės poveikio, kurį matome Pietų Skandinavijoje.

Nevienodą romėniškų daiktų asortimentą nagrinėjamose teritorijose lėmė skirtingas kontaktų su Romos imperija pobūdis ir skirtingas tų kontaktų poveikis visuomenėms. Skandinavijos visuomenėms buvo svarbu apeigomis pabrėžti savo ryšį su tolimesnėmis teritorijomis, Romos imperija ir jos provincijomis, nes tai buvo tiesioginis socialinių santykių veiksnys. Vakarų Lietuvos visuomenei tokios būtinybės nebuvo. Jei Skandinavijoje, ypač Zelandijos salos, elito padėtis tiesiogiai priklausė nuo santykių su imperija, tai saloms ir ypač Vakarų Lietuvai tokių kontaktų poveikis akivaizdžiai buvo mažiau svarbus. Kita vertus, Lietuvoje nėra ne tik romėniškų indų, aiškiai turėjusių apeiginę funkciją, bet ir nėra aukso, beveik nėra sidabro. Ar tikrai vakarų baltai buvo tokie nereikšmingi, prabangos daiktų vertės nežinantys, atsilikę neišmanėliai? O gal priežastis buvo kita. Anksčiau pateikta visuomenių lyginamoji analizė išryškino daugiau Vakarų Lietuvos ir Pietų Skandinavijos, ypač Baltijos jūros salų, visuomenių panašumų nei skirtumų. Mano manymu,

patiems vakarų baltams bent jau romėniškojo laikotarpio pirmojoje pusėje ir viduryje nelabai reikėjo prestižo simbolių tokių, kokie buvo naudojami toliau nuo jų nutolusiose teritorijose. Gali būti, kad Lietuvoje diduomenės poziciją visuomenėje užtikrindavo jų gebėjimas kontroliuoti ar kitaip garantuoti žalvario žaliavos patekimą į šalį. Todėl būtent žalvaris ir jo gaminiai buvo patys svarbiausi ir paklausiausi Rytų Pabaltijyje. Atkreipkime dėmesį, kad net laikotarpiu, kai stiklo ir emalio karolių į Vakarų Lietuvą patekdavo tikrai daug, turtingiausios moterys dabinosi arba žalvarinėmis apvaromis su kabučiais, arba žalvariniu krūtinės papuošalu su segėmis, kabučiais ir grandinėlėmis. Kai kurios papuošalų formos, paimitos iš kitų germanų genčių, ir ypač gyvatgalvių žiedų kopijų gaminimas, kepuraičių, puoštų spurgeliais, simbolika, rodo, kad vakarų baltų visuomenė gerai išmanė germanų tradicijas ir papročius, tikėtina, kad, nors netiesiogiai, žinojo ir apie romėnų gyvenimo būdą, bet nesiekė kitų tautų tradicijų perkelti į visas savo gyvenimo sferas, jų pritaikyti savo visuomenės gyvensenoje.

Paplitęs požiūris į romėniškąjį importą barbarų kraštuose yra tas, kad romėniški daiktai „geresni“, išskirtiniai ir egzotiški, technologiškai toliau pažengę arba nurodantys aukštesnę jo savininko socialinę statusą. Bet gal ne visos bendruomenės taip žiūrėjo į romėniškąjį importą? Gal reikėtų kalbėti apie tai, kad greičiausiai dėl savo geografinės padėties Vakarų Lietuvos bendruomenės išlaikė ekonominę nepriklausomybę nuo prekybos su Romos imperijos provincijomis. Tačiau reikia suprasti, kad ir šioje visuomenėje egzistavo laisvi socialiniai tinklai, kurie buvo pakankamai plačiai išvystyti, kad būtų įmanoma vykdyti tolimuosius mainus ir mainus tarp artimesnių bendruomenių. Galima galvoti net apie sąmoningą bendruomenių apsisprendimą neintensyvinti kontaktų, kuris rodo, kad vietinė bendruomenė ir joje sukuriama ekonominė nauda buvo jiems svarbesnė ir reikšmingesnė išteklių paskirstymo požiūriu nei ryšių tarp skirtingų bendruomenių stiprinimas.

Išvados

1. Kiekybiniais ir kokybiniais metodais išanalizavus Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynų medžiagą ir palyginus ją su kita prieinama informacija apie Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio archeologinius paminklus, prieitos tokios išvados.

Romėniškojo periodo kapus pagal juose randamų įkapių gausą ir jų išskirtinumą galima suskirstyti į skirtingas kategorijas. Laikotarpio pradžioje nuo 70 iki 150 metų moterų kapai gana skurdūs, didžiausias įkapių skaičius kape yra 8, todėl net keli į kapus įdėti papuošalai išskiria mirusiąją iš kitų bendruomenės narių (12 pav.). Du turtingi Nemuno žemupio kapinynų moterų kapai (Dauglaukio k. 4, kuriame buvo segės, smegtukas, apyrankės, žiedai, ir Barzūnų k. 14 su apgalviu, segėmis, apyrankėmis, karoliu) ir du tiek ginklais, tiek papuošalais dosniai aprūpinti vyrų kapai (Kurmaičių pietinės dalies k. 41 ir Barzūnų k. 16) iš esmės žymi naują paprotį – kai kuriuos visuomenės narius laidoti ypač prabangiai, kas rodo visuomenės stratifikaciją. Po truputį pradėjo išsiskirti visuomenės elitas, visuomenėje vyko svarbūs pokyčiai.

C1a–C1b periode (150 – 260 m.) smarkiai šokteli visų kapų turtingumo koeficientas. Nuo periodo pradžios nedideliame elito sluoksniui pasidarė ideologiškai labai svarbu visais galimais būdais pabrėžti savo ypatingą padėtį visuomenėje kitų visuomenės narių atžvilgiu. Atsirado ypač turtingų, valdžios simbolių turinčių kapų grupė (didžiausias įkapių skaičius 16), ryškiai išsiskyrė ir vidutinio turtingumo kapai (13 pav.). Vyrų kapuose statuso simboliais laikytina žirgo galva ir (ar) kanopos, žirgo aprangos daiktai ir skydai su geležiniais antskydžiais, pilnas „vyriškų įkapių“ komplektas. Įkapių kombinacija „ginklai + papuošalai“ leidžia išskirti aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovų kapus (4 lentelė). Tai – tradicijos pažymėti raitelių kapus pradžia. Moterų kapuose statuso simboliais laikytini prabangūs žalvariu dekoruoti galvos papuošalai; dažnai įspūdingi krūtinės papuošalai – smeigtukai su kabučiais, sujungti grandinėlėmis, ar (ir) antkaklės su kiauraraščiais

kabučiais (I ir II kategorijos kapai), daug kitų papuošalų (3 lentelė). Žemesnių kategorijų kapuose nebesutinkame statuso simbolių, nors yra ir turtingai įrengti kapų. Didžiausią kapų grupę sudaro neturtingi kapai, bet ir juose buvo keletas įkapių.

C2–C3 periode (250–350 m.) sumažėjo papuošalų kiekis kapuose, taip pat ir bendras įkapių skaičius kape (15 pav.), kapų kompleksai įgavo aiškesnę, labiau apibrėžtą struktūrą, santykinai visuomenėje iš dalies stabilizavosi. Išlieka siekis kai kuriuos mirusiuosius laidoti ypač prabangiai. Ir šiuo laikotarpiu valdžios simboliais moterų kapuose galime laikyti tuos pačius papuošalus, nors jų išvaizda kiek ir pakito (galvos papuošalai ir prabangus krūtinės papuošalas iš smeigtukų, sujungtų grandinėlėmis) (5 lentelė). Vyriškos lyties mirusiųjų elitinius kapus išskiria tokios įkapės kaip skydas ir (ar) kovos peilis bei labai turtingas „vyriškų įkapių“ komplektas, dažnai žirgo galva ar raitelio atributika, papuošalai (6 lentelė). Akivaizdu, kad šiuose kapuose buvo laidojami aukštą padėtį kariuomenės hierarchijoje ar (ir) visuomenės gyvenime užėmę asmenys.

D periodą (350 – 450 m.) žymi ryškus moterų kapų supaprastėjimas, nors statuso simboliai ir išlieka, o štai vyrų kapų įrengimas išlaiko panašias tradicijas kaip ir ankstesniame laikotarpyje (7 ir 8 lentelės). Viena iš galimų hipotezių būtų vyro reikšmės visuomenės gyvenime sustiprėjimas, kas yra tikėtina įvertinant tai, kad Tautų kraustymosi laikotarpis laikomas labai neramiu visoje Europoje. Tokiais laikotarpiais karinė jėga turi lemiamą vaidmenį.

Vakarų Lietuvos visuomenės pagrindiniu vienetu galima laikyti šeimą (namų ūkį, sodybą), kurią reikia suprasti ne tik kaip kartu gyvenančių asmenų, susijusių genetiškai, grupę, bet ir kaip grupę asmenų, kuriuos siejo bendras gyvenimas ir darbas ūkyje, o ne šeimyniniai ryšiai. Nors šeimyniniai genetiniai ryšiai neabejotinai buvo tvirti. Turtingose ir įtakingose šeimose (namų ūkiuose) galėjo gyventi 8–9 žmonės, neskaitant mažų vaikų. Turtingesnės šeimos aplink save telkė žemesnį visuomeninį statusą turinčius asmenis.

Nagrinėjamoje Vakarų Lietuvos visuomenėje jau nuo C1a periodo pradžios (150 – 220 m.) (B2 (70 – 150 m.) pabaigos) moters vaidmuo buvo svarbus. Neabejotina, kad ir ankstesniais laikotarpiais moteris savo kasdieniu darbu namų ūkyje, vaikų auginimu ir pan. reikšmingai prisidėjo prie šeimos gerovės, tačiau romėniškojo laikotarpio viduryje moters svarba dar padidėja. Nuo tada, kai atsiranda moterų išskirtinių kapų, išryškėja ir tendencija prabangiai laidoti vieną iš namų ūkio branduolį sudarančios poros atstovų – arba vyrą, arba moterį. Taigi perėjimas iš ritualizuoto šeimos statuso simbolizavimo per vyro kapą į šeimos statuso simbolizavimą vieno kurio nors šeimos nario palaidojimu prasidėjo ankstyvojo romėniškojo periodo pabaigoje (turtingi moterų kapai: Barzūnų k. 14 ir Dauglaukio k. 41) ir tapo norma romėniškojo periodo antrojoje pusėje. D periode (350 – 450 m.) dėl naujų iššūkių, susijusių su padidėjusiu genčių ir mažesnių junginių judėjimu, aiškiai išauga vyro vaidmens simbolinis atspindėjimas laidosenoje, tikėtina, kad ir visuomenėje, bet tai nereiškia, kad moters užimama padėtis visuomenėje iš esmės pakito. Šeimos turto atspindėjimas turtingai įrengtu vieno šeimos nario kapu ir turtingų vaikų kapų atsiradimas suponuoja paveldėjimo sistemos egzistavimą, leidžia tam tikras nuosavybės teises ir tam tikro ekonominio vieneto turtą laikyti ne visos bendruomenės, bet individualaus ūkinio vieneto nuosavybe. Tikėtina, kad pirmiau nurodyti pokyčiai sietini su augančiomis šeimos nuosavybės teisėmis į anksčiau visai bendruomenei priklausančias žemes ir (ar) gyvulius.

Vakarų Lietuvos tyrimai parodė, kad šeimos (namų ūkio, sodybos) turtingumą ir padėtį visuomenėje kitų namų ūkių atžvilgiu atspindi ne tik šio ūkio branduolį sudarančios poros atstovo palaidojimo išskirtinumas, bet ir kitų šeimos narių kapų turtingumas bei išskirtinumas, nors šiam antrajam veiksniai dėmesio buvo skiriama mažiau. Dauglaukio kapinyne matome kapų grupę (19, 20 pav., C kapų grupė), kurios kai kurie kapai nuo C1a periodo iki kapinyno egzistavimo pabaigos (250–300 m.) buvo įrengti išskirtinai turtingai, taip pat grupėje rasta nemažai gana turtingų kapų. Tai galėtų rodyti, kad šią kapinyno dalį palikusi šeima turėjo pakankamai išteklių vertingomis įkapėmis aprūpinti ir kitus šeimos narius. Kurie iš šeimos atstovų nusipelnė prabangesnio

palaidojimo, lėmė jau vidiniai šeimos (namų ūkio, sodybos) gyventojų ryšiai. Kai kuriuose kapinyuose (Žviliai) net pastebima tendencija prie turtingiausio šeimos kapo įrengti kitus turtingesnius kapus (21 pav.). Šie laidosenos savitumai tik patvirtina bendruomenės elito išsiskyrimą ir kažkokios paveldėjimo sistemos egzistavimą.

Nors Vakarų Lietuvoje aiškiai apčiuopiama kapų grupė, priskirtina elitui, galima teigti, kad elito atstovai nebuvo suprantami kaip viena aiškiai išskiriama tapačių žmonių „klasė“. Skirtingų lyčių atstovai turėjo skirtingus padėties simbolius, kas rodo, kad bendruomenė per laidojimo ritualus, o greičiausiai ir realiame gyvenime, veikiau siekė pabrėžti bendruomenės narių lyčių skirtumus, kitokius visuomeninės pozicijos skirtumus nei sujungti abiejų lyčių elito atstovus į vieną „klasę“. Kapinynų horizontali planigrafija rodo, kad žmonės buvo laidojami atskiromis, bet arti viena kitos įrengtomis grupėmis, kurias galima priskirti bendruomenę sudariusioms šeimoms. Svarbi išvada, darytina išnagrinėjus kapinynų horizontalią planigrafiją ir kapinynų struktūrą, yra ta, kad laidojant ir, matyt, gyvenime žmonėms buvo labai svarbu pabrėžti priklausymą bendruomenei. Kai kurias kapų grupes sudaro nemažai turtingų kapų - turtingos ir įtakingos šeimos (sodybos) iškilo ir išlaikė savo išskirtinumą net kelis šimtus metų, kitos – tik vienoje ar keliose kartose. Visuomenė buvo labai nestabili ir atskiros šeimos ar individo padėtis joje nuolat kito. Nerandame tik elitui priskirtinų kapinynų, visus tyrinėtus kapinynus reikia traktuoti kaip bendruomeninius palaidojimus, matyt, bendruomeniniai saitai, siejantys romėniškojo laikotarpio visuomenės ląsteles – šeimas (namų ūkius, sodybas), buvo labai glaudūs.

Visame nagrinėjamame laikotarpyje Vakarų Lietuvos kapinynai telkėsi į tris pagrindines kapinynų sankaupas, ką galima interpretuoti kaip tris pagrindines gyvenviečių santalkas (3, 4, 5 žemėlapiai). Įvertinę turtingų kapų pasiskirstymą matome, kad B1–B2 (10–150 m.) periode jie yra tik keliuose kapinyuose, C1a–C1b periodo kapuose matyti, kad daugumoje kapinynų yra bent po vieną ar kelis šių kategorijų kapus, nors buvo ir kapinynų, kuriuose nebuvo

turtingesnių šeimų palaidojimų³¹. Daugumoje žinomų C2–C3 periodo (250–300 m.) kapinynų irgi yra labai turtingų kapų. Toks turtingų kapų išsidėstymas kapinyuose rodo, kad kiekviename kapinyne palaidota bendruomenė turėjo savo vyresnius, kurie toms bendruomenėms vadovavo. Tikėtina, kad tos bendruomenės buvo pakankamai savarankiškos, nes aiškių centrinės regioninės valdžios egzistavimo požymių, kaip vienas ar keli ypač turtingais palaidojimais išsiskiriantys kapinynai, nėra. Galimas daiktas, kad tarp atskirų kapinynų turtingųjų šeimų buvo konkurencinės įtampos, tačiau būta ir bendradarbiavimo. Kapinynų susitelkimas į kelias regionines grupes liudytų, kad prireikus tos atskiros nedidelės bendruomenės, vadovaujamos savo vyresniųjų, galėjo susivienyti ir vykdyti bendrus veiksmus, tai greičiausiai buvo kariniai veiksmai ar tolimesnės karinės ir prekybinės kelionės, kelioms regiono bendruomenėms svarbių objektų statyba. Bendrų karinių veiksmų galimybę suponuočiau ir gana unifikuota ginkluotė.

Romėniškuoju laikotarpiu prasidėjusį anksčiau aprašytą regioninių bendruomenių kūrimąsi rodo ir gyvenviečių medžiaga. Atskiri namų ūkiai keliasi gyventi į piliakalnių papėdes ar dar toliau nuo piliakalnių, arčiau besiplečiančių dirbamos žemės plotų. Šis procesas įgauna ypatingą pagreitį romėniškojo laikotarpio viduryje. Gyvenimas tampa stabilesnis, toje pačioje vietoje gyvenama ilgesnį laiką. Labiau įtvirtinti ir padidinti piliakalniai atlieka aplinkinių bendruomenių socialinio ir ekonominio bei religinio centro funkciją.

Įvertinant Vakarų Lietuvos jungimosi į didesnius darinius tendencijas, galima pasakyti, kad aiškiausiai išsiskiria vietinių bendruomenių lygmens organizacijos ir centrai. Visoje Vakarų Lietuvoje išsidėstę piliakalniai, bent jau kai kurie jų, yra vietinio lygmens bendruomenių centrai, jungiantys kelias dešimtis kvadratinų kilometrų užimančias teritorijas. Šiuose centruose, kurie dažniausiai buvo įrengti piliakalniuose, buvo vystomi amatai, atliekamos

³¹ Rūdaičių I ir II ir Gintarų kapinyuose tokių kapų nerasta, bet šie kapinynai buvo smarkiai apardyti, todėl apibendrinamųjų išvadų daryti negalime.

apeiginės funkcijos, šie centrai sutelkdavo bendruomenę ir gynybinei funkcijai vykdyti. Didelė romėniškų monetų koncentracija nuo C2 periodo (250–300 m.) naudotame Aukštikių kapinyne ir bendrai paėmus turtingi šio kapinyne kapai galėtų leisti manyti, kad netoliese egzistavo prekybos centras, valdomas Aukštikių bendruomenės elito, kurį pagal disertacijoje naudojamą skirstymą būtų galima pavadinti regioniniu centru. Neabejotinai Baltijos jūros pakrantėje ir (ar) Nemuno žemupyje turėjo būti vieta (vietos), funkcionavusios kaip prekyvietės ir amatų centrai (Aukštikičiai, Kurmaičiai, Dauglaukis ar pan.), kurie pagal savo funkcijas galėtų būti įvardijami kaip regioniniai centrai. Tarpreregioninio tipo centro egzistavimo archeologinė medžiaga nerodo, todėl, manau, kad Vakarų Lietuvos teritorijoje tokio centro greičiausiai ir nebuvo.

Romėniškojo periodo antroje pusėje Vakarų Lietuvoje jau pradėjo formotis palankios sąlygos valdžios centralizacijai prasidėti, tačiau visuomenė gyveno susiskaidžiusi į regionines ir teritorines bendruomenes, kurios neturėjo vieno konkretaus ir pastovaus valdžios centro, savo rankose sutelkusio platesnę valdžią. Tai liudija labai panašus bendras kapų turtingumas visose Vakarų Lietuvos regionuose ir labai panašus turtingas šeimas žyminčių kapų skaičius. Regioninis centras greičiausiai buvo visos bendruomenės nuosavybė, turėjusi daug funkcijų, o ne elito ir jo svitos rezidencija, į kurią suplaukdavo duoklės. Elito šeimos greičiausiai turėjo didelę įtaką sprendžiant regioninės bendruomenės problemas, bet archeologinėje medžiagoje duomenų, kad viena šeima būtų sutelkusi visą valdžią vienose rankose, neturime.

Nors Romos imperijos materialinė kultūra nebuvo plačiai paplitusi vietos bendruomenėse, Romos imperijos poreikių inspiruoti mainai, palietę Vakarų Lietuvą per santykius su artimesniais kaimynais, ir neblogai pažįstama germanų tautų gyvensena turėjo tam tikrą poveikį Vakarų Lietuvos ekonominiam augimui. Naujos materialinės kultūros inspiracijos, kartu su naujomis idėjomis, gal ir žemdirbystės bei gyvulininkystės idėjomis, keitė Vakarų Lietuvos visuomenę, paspartino nuoseklų vystymąsi, bet neturėjo lemiamo vaidmens visuomenės raidoje.

2. Lyginant Pietų Skandinavijos ir Vakarų Lietuvos visuomenes pagal pasirinktus kriterijus išryškėja daug tarpusavio panašumų ir keli esminiai skirtumai.

Galima konstatuoti, kad disertacijoje nagrinėjamame Baltijos jūros regione, taip pat ir Vakarų Lietuvoje, dažniausiai buvo gyvenama nedidelėse 3–6 sodybų gyvenvietėse, bet būta ir pavienių namų (ūkių, sodybų). Kaip ir Pietų Skandinavijoje, Vakarų Lietuvoje išsiskyrė didesnės, ekonomiškai pajėgesnės sodybos. Gyventa ilguosiuose pastatuose, greičiausiai visame Baltijos jūros regione dalis gyvulių buvo laikoma tvartuose. Baltijos jūros regiono kapinynų medžiaga leidžia daryti išvadą, kad visame regione romėniškuoju laikotarpiu sustiprėja moters vaidmuo visuomenėje, šeimos (namų ūkio) reikšmė ir šeimos teisė į nuosavybę visu laikotarpiu tvirtėja.

Visos Baltijos jūros visuomenės romėniškajame periode rodo ryškius stratifikacijos požymius, skiriasi tik hierarchizacijos laipsnis. Vidurinis ir žemiausias visuomenės sluoksniai visuose regionuose turi daugiau panašumų nei skirtumų. Didžiausi skirtumai gali būti įžvelgti tarp pačių aukščiausių visuomenės sluoksnių, neabejotinai Zelandijos saloje atitinkamai matome aukščiausią hierarchizacijos laipsnį, o Vakarų Lietuvoje žemiausią. Visose nagrinėjamosiose teritorijose bendrai visuomenės stratifikacijos struktūrai apibrėžti gali būti taikomas piramidės modelis, pagal kurį daugiausia visuomenės narių priklauso žemiausiems visuomenės sluoksniams, o mažiausiai – aukščiausiems. Pietų Skandinavijos visuomenės elitą greičiausiai suvokė kaip vieną „klasę“, buvo labai svarbu parodyti priklausymą vienai turtingai šeimai (namų ūkiui, sodybai), kas ir buvo daroma naudojant bendras *insignia*. Vakarų Lietuvoje net aukščiausi visuomenės sluoksniai tokių bendrų *insignia* neturi ir tai galėtų reikšti, kad visuomenė neturėjo poreikio deklaruoti elito kaip klasės vientisumo, daug svarbiau buvo išreikšti turimą turtą ir lyties skirtumus, kurie pabrėžiami laidojimo medžiagoje.

Lyginamos bendruomenės romėniškuoju laikotarpiu pagal gaminamą produkciją, jos gamybos būdus yra labai panašios, todėl tikėtina, kad panašus buvo ir darbo pasidalijimas, kai kurie žmonės užsiėmė tam tikru amatu, bet

vyravo labai daug kasdienių darbų, tokių kaip gyvulių priežiūra, žemės apdirbimas, ir dalis specifinių amatų, kuriuos atlikti turėjo mokėti kiekvienas bendruomenės narys. Tikėtina, kad paprastoje gyvenvietėje tiek vienoje, tiek kitoje Baltijos jūros pusėje kasdienis gyvenimas nedaug kuo skyrėsi.

Romėniškų daiktų, patenkančių į Pietų Skandinaviją ir Vakarų Lietuvą, asortimentas buvo labai įvairus. Jo skirtumus lėmė skirtingas kontaktų su Romos imperija pobūdis ir skirtingas tų kontaktų poveikis visuomenėms. Skandinavijos visuomenėms buvo svarbu apeigomis pabrėžti savo ryšį su tolimesnėmis teritorijomis, Romos imperija ir jos provincijomis, nes tai buvo tiesioginis socialinių santykių veiksnys tose visuomenėse. Vakarų Lietuvos visuomenei tokios būtinybės nebuvo. Tikėtina, kad Vakarų Lietuvoje matome bendruomenes, kurios, nors ir turėjo žinių apie jas supantį pasaulį, nedėjo ypatingų pastangų intensyvinti kontaktų su tolimesnėmis teritorijomis, nes vietinė bendruomenė ir joje sukuriama ekonominė nauda buvo joms svarbesnė ir reikšmingesnė išteklių paskirstymo požiūriu nei ryšių tarp skirtingų bendruomenių stiprinimas.

Tiek skandinavų, tiek baltų kariuomenę romėniškojo laikotarpio viduryje sudarė pėstininkai ir nedidelė grupė raitelių. Vakarų Lietuvoje gyvenusio kario amunicija iš esmės ne daug kuo skyrėsi nuo Pietų Skandinavijoje gyvenusiojo. Pagrindinis ginkluotės skirtumas yra Skandinavijoje plačiai naudoti kalavijai, Vakarų Lietuvoje juos greičiausiai naudojo tik aukštą padėtį užimantys asmenys (vadai), kalavijai baltų pasaulyje buvo dažnai pakeičiami kovos peiliais. Vakarų baltai kovoje naudojo kirvius, o pietų skandinavų kariuomenėse kirviai beveik arba visai nenaudoti. Abi kariuomenės turėjo ir reikšmingų skirtumų, skyrėsi pats kariuomenės pobūdis. Jeigu Pietų Skandinavijoje galima kalbėti apie dideles, gerai organizuotas kariuomenes (labai galingi karo vadai, turintys turtą, galios ir sugebantys iš aplinkinių teritorijų sutelkti net tūkstančio asmenų kariuomenę), tai Lietuvoje matome gerai ginkluotą, dažniausiai savo kaimo ar aplinkinės teritorijos gynybos tikslais, bendruomenę ir nedidelį, patį aukščiausią visuomenės sluoksnį, kuris

galėjo dalyvauti didesniuose, tolimuose kraštuose vykstančiuose kariniuose konfliktuose ar grobstymo operacijose.

Visos nagrinėjamos bendruomenės, vykdydamos didelės apimties statybas, tikrai turėjo gebėti sutelkti nemažus materialinius išteklius, prilygstančius išteklių sutelkimui nemažoms karinėms operacijoms. Todėl visas nagrinėjamas bendruomenes galima laikyti kompleksinėmis sociopolitinėmis organizacijomis, skyrėsi tik bendram tikslui sutelkiamų bendruomenių dydis.

Pagal centrų kategorijas Vakarų Lietuva, Gotlando ir Elando salos turi daugiausia tarpusavio panašumų, čia egzistavo vietinės teritorinės bendruomenės su savo centrais, aktyviai ar mažiau aktyviai veikė vienas ar keli regioninio tipo centrai, bet negalima sakyti, kad jie valdė teritoriją ar darė jai įtaką. Skonės ir Bornholmo centrai formavosi greičiausiai jau nuo romėniškojo laikotarpio vidurio ir sustiprėjo šio laikotarpio pabaigoje, bet tai nereiškia, kad visa atitinkamai pusiasalio (salos) teritorija buvo valdoma iš to vieno centro, tiesiog tie centrai sugebėdavo palaikyti santykius su tolimesnėmis teritorijomis ir valdyti prekybą, susirinkti tokiam centrui išlaikyti reikalingą turtą ir apsaugą iš pakankamai didelės teritorijos. Juos galima laikyti stipriais ir įtakingais regioniniais centrais. Didžiausią centrinės valdžios išraišką matome Zelandijos saloje C1a–C2 periode (150–300 m.) ir *Gudme* C2–C3 periode (250–350 m.), kur egzistavo tarpregininiai centrai.

3. Atlikus Pietų Skandinavijos ir Vakarų Lietuvos visuomenių lyginamąją analizę, prieita prie šių apibendrinamųjų išvadų.

Vakarų Lietuvoje romėniškuoju periodu sunku įžvelgti didelių centralizuotų socialinių vienetų identifikacijų. Gyvenamoji vieta, giminė, šeima, lytis, visuomeninė padėtis greičiausiai buvo labiau paplitusi tapatybės išraiška. Laidojimo papročiai, papuošalai ir pan. greičiau turėtų būti suprantami kaip apibrėžiantys bendruomenes, esančias santykių tinkle, pasireiškiančiame per žemės valdymą, mainus, segmentuotą ar hierarchinę socialinę struktūrą ir identitetą, išreikštą daugiau vietiniu nei globalesniu lygiu. Prestižiniai daiktai (geresni ginklai, gražesni papuošalai) Vakarų Lietuvos visuomenėje buvo skirti patvirtinti lyderio statusui, kuris buvo nulemtas labiau paprotiniais, o ne

ekonominiais santykiais, kaip tai matome Zelandijos saloje. Nors Vakarų Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu aiškiai didėjo hierarchizacija, išsiskyrė elitas, formavosi regioninės ir teritorinės bendruomenės, palaipsniui vyko žemės perskirstymo iš bendruomeninės į šeimos nuosavybę procesai, bet paprotinė teisė dar buvo labai stipri. Nedidelės kaimo bendruomenės turėjo savo vadus, būrėsi į vietines bendruomenes, jungiamas piliakalnių, bendradarbiavo iškilus grėsmei ar atsiradus kitiems bendriems tikslams, bet neturėjo jokių didesnes teritorijas apimančių centralizuotų struktūrų.

Baltijos jūros salų visuomenes galima analizuoti kaip visuomenes, esančias pereinamojo etapo iš gentinės į naujo tipo, ekonominiais santykiais pagrįstas regionines ir teritorines bendruomenes. Šiose bendruomenėse jau aiškiai reiškiasi nauji santykiai, iškyla elitas, dėl prekybos valdantis nemažus turtus, bet jis dar yra labai trapus, jo pozicijos netvirtos, gali lengvai susvyruoti. Didžioji gyventojų dalis telkiasi į nedideles kaimų bendruomenes, kurios tarpusavyje bendradarbiauja maždaug 5 km spinduliu ir turi vieną vadą. Bendruomenės buriasi apie didesnę ar mažesnę įtaką turinčius, elito valdomus centrus, yra pajėgios mobilizuoti nemažas kariuomenes ir bendradarbiauti statant dideles bendruomenines konstrukcijas, tačiau tokių centralizuotų hierarchinių struktūrų kaip Zelandijoje čia dar nematoma.

Zelandijos salos elitą galime traktuoti kaip ankstyvuojų romėniškuoju laikotarpiu besiformuojantį, o laikotarpio viduryje jau sustiprėjusį naujo pobūdžio elitą, kuris, turėdamas importuotų prestižinių daiktų monopolį, siekė pakeisti ankstesnę su gimininiais santykiais susijusį bendruomenės gyvenimo modelį ir kurti naują, ekonominiu pajėgumu pagrįstą hierarchizacijos sistemą. Prestižiniai daiktai buvo pasitelkti apeigų pagalba kurti sąjungas ir priklausomybės sistemą, naują sistemą mėginama legitimuoti perkeliant ją į religiją. Vienas šio proceso atspindžių archeologinėje medžiagoje yra naujų, elitui skirtų kapinynų steigimas, atsiribojant nuo likusios bendruomenės. O štai eiliniams visuomenės nariams kasdieniame gyvenime greičiausiai svarbiausia buvo ne konkurencija, o glaudūs tarpusavio santykiai. Tai rodo laidojimas

bendruomeniniuose kapinyuose, kur namų ūkiai yra labai nežymiai išskirti, jeigu išskirti apskritai.

Nagrinėjamame Baltijos jūros regione gyvenusios bendruomenės turėjo nemažai panašumų, mažiausiai skyrėsi eilinių bendruomenės narių gyvenimas, todėl, nagrinėjant daugelį kasdienio bendruomenių gyvenimo aspektų, galima pasitelkti žinomas paraleles iš kitų šiame regione gyvenusių bendruomenių gyvenimo.

4. Socialinės raidos skirtumus, kuriuos leido išryškinti lyginamoji Pietų Skandinavijos ir Vakarų Lietuvos visuomenių analizė, lėmė tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai.

Pagrindiniu vidiniu veiksniu derėtų laikyti visuomenės hierarchizaciją. Ne ką mažiau šiuos skirtumus įtakojo ir išoriniai veiksniai. Nuo 2a. pastebime, kad Vakarų Lietuvos pakrantę per netoliese esančias teritorijas pasiekia įvairūs impulsai iš atokiau nutolusio pasaulio, daug intensyviau veikiamo Romos imperijos. Neabejotinai galima kalbėti ir apie tai, kad Vakarų Lietuvos gyventojai intensyviau, ar mažiau intensyviai judėjo į kaimyninius ir dar tolesnius kraštus. Archeologinė medžiaga neduoda pagrindo kalbėti apie intensyvius ar nuolatinis Vakarų Lietuvos gyventojų ir Baltijos jūros salose ir/ar Zelandijoje gyvenusių žmonių kontaktus, tačiau galime kalbėti apie tokių kontaktų užuomazgas. Tomis užuomazgomis reikėtų laikyti idėjų, kurios pasiekė Vakarų Lietuvą, sklaidą. Iš kitos Baltijos jūros pusės atkeliavusias idėjas galime apčiuopti papuošalų formose, jų naudosenoje, romėniškų monetų dėjimo į kapus paprotyje, ginkluotėje ir pan. 4a pab. situacija iš esmės pakinta, nuo šio laikotarpio jau galima kalbėti apie intensyvesnius kontaktus, o Romėniškasis laikotarpis, tai laikas, kai tiems kontaktams buvo dedamas pagrindas, tai laikas, kai Vakarų Lietuva po truputį judėjo link bendros Šiaurės Europos erdvės.

Literatūra ir šaltiniai

Šaltiniai

Astrauskas, A. 1998. Marvelės bendruomenė (II a. pabaiga–V a.). Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (kodas 05 H Istorija). Vilnius, 1998. In LNB RS, f. 132-736.

Banytė-Rowell, R. 2001. Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūrinė sritis III a.–V a. pradžioje (daktaro disertacija). In Vilnius, 2001. LNB RS, f.132-1786,

Bornholms Museum <http://www.bornholmuseum.dk/udforsk/bornholms-historie/arkaeologi/rispebjerg.aspx>

Byghererraport for arkæologisk udgravning af gravplads fra 300-tallet.
Prieiga per internetą 2013 01 09
http://www.roskildemuseum.dk/Files/Billeder/Web/Vores%20viden/Forlag/ROMU/Romu%202004/ROMU_2004_Vindinge.pdf

Daugudis, V. 1979. Imbarės k., Kretingos raj., piliakalnio ir jo gyvenvietės 1979 m. kasinėjimų ataskaita Nr. 758.

Daugudis, V. 1983, 1983.09.1-3 komandiruotės į Kretingos rajoną ataskaita /Imbarės piliak., akmuo. Ats. 1048.

Jablonskis, I. 1976. Padvarių pilkapiai. Kretingos rajonas, Padvarių kaimas. Pilkapių tyrimo darbų 1976 m. ataskaita Nr. 513, p. 28–29.

Holst, M. K. 2004. *The syntax of the Iron Age village. Transformations in an orderly community*. Unpublished PhD thesis. Aarhus university.

Kanarskas, J. 2005. Pil. Aleksandro Kalugino žemės sklypo (Nr. 64-1), esančio Ėgliškių, Andulių kapinyno (A463P) teritorijoje, Ėgliškių k., Žalgirio

sen., Kretingos raj., Klaipėdos aps., 2005 metų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita In: LLI nr. F.1.b-4481, p. 34–35.

Lietuvos piliakalniai. Prieiga per internetą:

http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=214. 2011 10 30

Tacitas, Publijus Kornelijus. 1972. Germanija (Mažiulienė, J., vert.). In: *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, p. 5–31.

Tamulynas L. 2004. Aukštikiemių k., Sendvario sen., Klaipėdos raj. vizualinės apsaugos zonos vakarinės dalies archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita A411P, p. 4.

Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2006. t. IX. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2007, t. 11. Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Žulkus, V. 1982. Laistų gyvenvietės žvalgomieji kasinėjimai Ats. Nr. 1047

Literatūra

Aarsleff, E., Appel, L. 2011. From the Pre-Roman to the Early Germanic Iron Age. North-East Zealand ten years after the single farmstead. In: *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*, 2011, p. 51–61.

Adamsen, Ch., Lund Hansen, U., Nielsen, F. O., Watt, M. 2008. *Sorte Muld: Wealth, power and religion at an Iron Age Central Settlement on Bornholm*. Rønne: Bornholms Museum in collaboration with Wormianum Publishers and the Heritage Agency of Denmark, 2008.

Andersen, H. 1992. De glemte borge. *Kronik. Skalk* 1, 1992, p. 19–30.

Andersson, K. 1989. Skandinaviens guldfynd från romersk tid som indikator på politiska och/eller ekonomiska centra. In: Ch. Fabeth ir J. Ringtved (eds.) *Samfunsorganisation og Regional Variation, Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Beretning fra 1. Nordiske jernaldersymposium oå Sandbjerg Slot 11.-15. april 1989. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, Højbjerg. p. 213–231.

Andersen, S. H., Lind, B., Crumlin-Pedersen, O. 1991. Slusegårdgravpladsen. 3, Gravformer og gravskikke, bådgravene Højbjerg: Jysk Arkologisk Selskab, 1991.

Almgren, O., 1914. Die ältere Eisenzeit Gotlands: nach den in Statens Historiska Museum, Stockholm, aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten . H1, 1914. Stockholm

Almgren, O., Nerman, B. 1923. Die ältere Eisenzeit Gotlands: nach den in Statens Historiska Museum, Stockholm, aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten . H2, 1923. Stockholm.

Arnberg, A. 2007. *Där människor, handling och tid möts: en studie av det förromerska landskapet på Gotland*. Avhandling Stockholms universitet, Stockholm, 2007.

Baguzaitė-Talačkienė, S. 2010. Gintaro dirbiniai vėlyvojo romėniškojo laikotarpio bendruomenių socialinių santykių kontekste (Kurmaičių ir Žvilių laidojimo paminklų duomenimis). *Istorija*, 79, 2010, p. 3–16.

Banytė-Rowell, R. 2001. Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūrinė sritis III a.–V a. pradžioje (daktaro disertacija). *LNBRKRS*, F132-1786, 2001.

Banytė-Rowell, R. 2003. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste. *Lituanistica*. 2003. Nr. 1(53), p. 24 - 36.

Banytė-Rowell, R. 2007a. Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio žiedas iš Baitų kapinyno. Pavidalo kilmė Baltijos regiono kultūrinių ryšių plotmėje, *LA*, t. 30, 2007, p. 9–38.

Banytė-Rowell, R. 2007b. Dar kartą apie Šernų kapinyną A. Bezenbergerio publikacijos ir užrašų duomenimis. *LA*, t. 32, 2007, p. 9–30.

Banytė-Rowell, R. 2007c. Romėnų įtakos laikai ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. In: G. Zabiela, sud. *Lietuvos istorija, 2*. Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 25–172.

Banytė-Rowell, R. 2009. Archeologinė medžiaga iš buvusio Klaipėdos krašto H. Jankuhno archyvineame palikime. *AL*, t. 10, 2009, p. 50–64.

Banytė-Rowell, R. 2011. Žvilių ir Šarkų kapinynų romėniškojo laikotarpio kapų chronologinės fazės. *LA*, t. 37, 2011, p. 25–86.

Beckmann, B. 1966. Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien : eine Untersuchung ihrer Formen, Zeitstellung und Verbreitung . *Saalburg Jahrbuch* 23, 7 - 100.

Bennett, A. 1987. *Graven – religiös och social symbol: Struktur i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen*. Avhandling Stockholms universitet, Stockholm, 1987.

Bertašius, M. 2002. Vidurio Lietuva VIII–XII a. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 169–205.

Binford, L. R. 1971. Mortuary Practices: Their Study and Their Potential. In: Brown, A., ed. *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices* (=Memoirs of the Society for American Archaeology, 25), 1971, p. 6–29.

Bitner-Wróblewska, A. 2003. Family groups at Netta cemetery. From studies on horizontal stratigraphy. *AL*, 4, 2003, p. 33–48.

Björk, T. 2005. *Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne*. University of Lund, Institute of Archaeology – Report Series No. 92, 2005.

Bliujienė, A. 2007a. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius, 2007.

Bliujienė, A., Bračiulienė, R. 2007b. Prašmatniosios *Barbaricum* paribio diduomenės moterys ir jų vyrai. *LA*, 30, 2007, p. 39–68.

Bliujienė, A., Butkus, D. 2007c. Armed Men and their Riding Horses as a Reflection of Warriors Hierarchy in Western Lithuania during the Roman Iron Age. *AB*, 8, 2007, p. 95–117.

Bliujienė, A., 2010. The Bog Offerings of the Balts: ‘I Give in Oder to Get Back’. In: Girininkas A. ed. *Underwater Archaeology in the Baltic Region. Dedicated to the 65th Birthday of Prof Habil. Dr Vladas Žulkus*. *AB*, 14, 2010, p. 136–165.

Bliujienė, A., 2013. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai. In: *Lietuvos archeologija*, III tomas, Klaipėda.

Blumbers, Z. 1982. *Bronzebuckelchen als Trachtzier - Zu den Kontakten Gotlands mit dem Kontinent in der Älteren Römischen Eisenzeit* (The sesand papers in north-european archeology 12). Stockholm, 1982.

Blume, E. 1912–1915. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit , Del 1, s. 153 f.

Boyle, A., Dodd, A. 1995. Discussion. In: Boyle, A., Dodd, A., eds. *Two Oxfordshire Anglo-Saxon Cemeteries: Berinsfield and Didcot (=Thames Valley Landscapes Monograph, 8)*. Oxford Archaeological Unit, 1995, p. 112–143.

Boye, L., Lund Hansen, U. 2009. *Wealth and Prestige: an analysis of rich graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Studier i astronomi, nyere tid, arkæologi; vol. 2. Tåstrup, Kroppedal Museum, 2009.

Boye, L. 2010. Kong Svends Park: Cemetery with connections between the Polish Wielbark Culture and Eastern Denmark in the Late Roman Iron Age. In: Lund Hansen, U., Bitner-Wróblewska A. ed. *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. Network Denmark – Polen 2005–2008. Nordiske Fortidsminder Serie C, vol. 7, 2010, p. 213–228.

Boye, L. 2011. *The Iron Age on Zealand: status and perspectives*. Nordiske fortidsminder: Series C; volume 8. København, 2011.

Branca, K. 2001. Människor och samhälle underromersk järldålder belysta av sydvästskånska gravfund. In: Hårdh, B. ed. *Uppåkra – Centrum och sammanhang*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8, No 34. Lund.

Bursche, A. 1996. Later Roman – Barbarian contacts in Central Europe Numismatic Evidence. In: *Studien zu Fundmünzen der Antike* 1996. Vol. 11.

Bursche A. 2006. Relations between the Late Roman World and Barbarian Europe in the Light of Coin Finds, Bulletin Du Cersle D'études Numismatiques, 2006 vol. 43 no 2., p. 221-227.

Bursche A. 2007. Inflation and influx of Roman Coins into Barbaricum. In: I Ritrovamenti monetali e i processi inflativi nel mondo antico e medievale. Podova, 2007, p. 53-62.

Butkus, D., Kanarskas, J. 2003. Lazdininkų (kalnalaukio) senovės gyvenvietė ATL, 2003, Vilnius, 2003, p. 30–31.

Butrimas, A. 2002. Vienos papuošalų grupės istorija: smeigtukai. In A. Andriuškevičius, et.al. red. *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius, 2002, p. 30-34.

Carlie, L. 2000. Bebyggelsens Mångfald. En studie av södra Hallands järnaldergårdar baserad på arkeologiska och historiska källor. In: Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. No 29, 2000.

Carlsson, D. 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland*. Visby. 1979.

Cardell, A. 2000. Bilag 1. Osteologisk analyse af dyreknogeterne fra Hørup
In.: Søren A. Sørensen. *Hørup en Sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*. Museet Færgegaarden, 2000.

von Carnap-Bornheim, C., Illkjær, J. 1996. Illerup Ådal 5-8. Die Prachtausrüstungen. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV*, 5–8, 1996, Højbjerg.

von Carnap-Bornheim, C. 2004. Römische Militaria aus dem Thorsberger Moorfund. Fundzusammensetzung, Kontext, Interpretation. *In.*: *Corpus der Römischen Funde im Barbaricum. Deutschland Band 5: Freie und Hansestadt Hamburg und Land Schleswig-Holstein*. Bonn, 2004, p. 15–24.

Cassel, K. 1998. *Från grav till Gård. Romersk Järnålder på Gotland* (= *Studies in Archaeology*, 16), 1998.

Christensen, J. 2011. Iron Age fortifications *In.*: Boye L. *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*, 2011, p. 93–99.

Christiansen L. B., Nielsen F.O., Vennersdorf M. 2008. En rigdom af fund
In.: Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watt. eds. *Sorte Muld*. Bornholms Museum i samarbejde med forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelse, 2008, p. 13–15.

Cieśliński, A. 2009. Artefacts from the Cemetery at Kong Svends Park with Southern Baltic Connections *In.*: Boye L., Lund Hansen, U., eds. 2009. *Wealth and Prestige: an analysis of rich graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Studier i astronomi, nyere tid, arkæologi; vol. 2. Tåstrup, Kroppedal Museum, 2009.

Ciołek, R. 2008. Ein Beitrag zur Funktion Römischer Münzen in der Wielbark- und in der Przeworsk-Kultur *in.*; A. Bursche., R. Ciołek, R. Wolters

eds. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Context and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop, Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3–6 September 2005, Warsaw, 2008, p. 158–170.

Clausewitz von, C. 1997. On War. Wordsworth Classics of World Literature (Translated by J.J.Graham). Ware, 1997.

Crawford, S. E. E. 1991. When do Anglo-Saxon children count? *Journal of Theoretical Archaeology*, 2, 1991, p. 17–24.

Crumlin-Pedersen, O. 1991. *Slusegårdgravpladsen. Gravformer og gravskikke. Bålgraverne*. Jyds Arkæologisk Selskabs skrifter XIV, 3. ed. S. H Andersen., B. Lind; O. Crumlin-Pedersen.

Česnys, G. 1993. Plinkaigalio gyventojų paleodemografija, antropologija ir populiacinė genetika. *LA*, t. 10, 1993, p. 182–196.

Danmarks længste udgravning: arkæologi på naturgassens vej 1979-1986. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, Denmark. ed. 1987. Nationalmuseet P. Kristensens Forlag.

Daugudis, V. 1976. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 1(54), t. 1976.

Daugudis, V. 1987. I Tūkstantmečio pr. m. e. šiaurės Žemaitijos piliakalniai. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, t. 2 (99).

Drennan, R. D., Peterson Christian E. 2012. Challenges for Comparative Study of Early Complex Societies. In: Smith M.E. ed. *The Comparative Archaeology of Complex Societies*. Cambridge University Press, 2012, p. 5 – 30.

Enciklopedija Lietuva, 2008. I tomas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2008.

Englund, S. 1979. Sälle – Vägen, røset och gravarna. *In: Arkeologi på Gotland.*, 1979, p. 63–70.

Ethelberg, P. 1995. The chieftain's farms of the Over Jerstal group. *Journal of Danish Archaeology* 11, 1995, p. 111–135.

Ethelberg, P. 1998. Skovgård gravpladsen. *Kulturhistoriske studier*, 1998.

Ethelberg, P. 2000. Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3.Jhr. n.Chr. auf Seeland . *Nordiske fortidsminder. Serie B* v. 19, København, 2000.

Ethelberg, P. 2003. Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid 500 f. Kr. - 1050 e. Kr.. *In: P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen & A.B.Sørensen. Det Synderjyske Landbrugshistorie. Jernalder og Middelalder.* O. Madsen eds. Haderslev Museum og Historisk Samfund for Sønderjylland. 2003, Haderslev.

Ethelberg, P. 2009. Die Fibeln. *In: Boye, L., Lund Hansen, U., (eds.) Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark. Studier i Astronomi, Nyere Tid, Arkæology, II.* Kroppedal Museum, 2009.

Ethelberg, P. 2011. Early state formation in Southern Scandinavia – a proposal for a hierarchical terminology. *In: L. Boye ed. The Iron Age on Zealand Status and Perspectives.* 2011, København.

Fallgren, J. H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr.* Avhandling Uppsala universitet, Uppsala, 2006.

Fabech Ch. 1992. Reading Society from the Cultural Landcape. South Scandinavia between Sacral and Political Power. *The Archaeology of Gudme and Lunderborg.* *Archaeologiske Studier* Vol. X.

Fabeth, Ch., Ringtved, J. 1995. Magtens geografi i Sydsandinavien. Om

kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønstre. *In: H.R.Gjørstein ed. Produktion og samfunn. Varia 30. Universitets Oldsakssamling, Oslo, 1995, p. 11–31.*

Ferrell, G. 1992. *Settlement and Society in the Later Prehistory of North-East England*, (University of Durham), 1992.

Fleming, A. 1985. Land tenure, Productivity and Field Systems. *In: Beyond domestication in prehistorical Europe. Studies in archaeology, 1985, p. 129–146.*

Fonnesbech-Sandberg, E. 1999. Landsby og enkeltgårde. *In: D. Mahler ed. Højre Tåstrup før buerne. Glimt af 6000 års historie. 26 - 30. Københavns Amtsmuseumsråd.*

Frandsen, K.-E. 1994. *Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstruktur i Danmarks landsbyer 1682-83.* Esbjerg.

Gimbutienė, M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija.* Vilnius: Mokslas, 1985.

Grane, T. 2007. *The Roman Empire and Southern Scandinavi – a Northern Connection!* Ph.D.-dissertation defended at the SAXO-Institute, University of Copenhagen, 2007.

Grane, T. 2012. Varpelev — Carsium — Constantinople. Contacts across the Barbaricum *In: Abstracts of presentations in the International conference „Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea“, Simferopol, 2012.*

Grigalavičienė, E. 1995. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995, p. 259.

Härke, H. 1990. Warrior graves? The background of the Anglo-Saxon

weapon burial rite. *Past and Present*, 126, 1990, p. 24–43.

Härke, H. 1992. Data types in burial analysis. In: B. Stjernquist ed. *Prehistoric graves as a source of information: Symposium at Kastlösa, Öland, May 21-23, 1992*. (Konferenser 29). Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1994. 31-39.

Härke, H. 1998. The nature of burial data. In: Jensen, C.K., Høiland Nielsen, K., eds. *Burial and Society. The Chronological and Social Analyses of Archaeological Burial Data*. Aarhus University Press, 1998, p. 19–27.

Hagberg, U. E. 1967a. The archaeology of Skedemosse. 1, The excavations and the finds of an Öland fen, Sweden / by Ulf Erik Hagberg in collaboration with Margareta Beskow; with geological and zoological contributions by Lars-König Königsson and Johannes Lepiksaar, 1967.

Hagberg, U. E. 1967b. The archaeology of Skedemosse. 2, The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden / by Ulf Erik Hagberg; with an excursus on the place-names by Gunnar Pellijeff, 1967.

Hagberg, U. E. 1968. The archaeology of Skedemosse. 3, Die Knochenfunde von Säugetieren und von Menschen / von Joachim Boessneck, Angela von den Driesch-Karpf, Nils-Gustaf Gejvall, 1968.

Hagberg, U. E. 1977a. The archaeology of Skedemosse. 4, The iron age settlements of the Skedemosse area on Öland, Sweden / by Margareta Beskow-Sjöberg ; with an introduction by Ulf Erik Hagberg and a contribution by J. Lepiksaar, 1977.

Hagberg, U. E. 1977b. Introduction on Iron Age Öland. *The Archaeology of Skedemosse IV. The Iron Age Settlement of the Skedemosse Area on Öland, Sweden*. Red. M. Beskow-Sjöberg, 1977.

- Hagberg, U. E. 1991. *Ölands järnåldersgravfält*. Vol. 2, 1991.
- Hagberg, U. E.. 1996. *Ölands järnåldersgravfält*, Vol. 3, 1996.
- Hedeager, L. 1978a. A quantitative analysis of Roman Imports in Europe North of the Limes (0–400 A.D.) and the question of Roman-Germanic exchange. In: Kristiansen, K., Paludan-Müller, C., eds. *New directions in Scandinavian archaeology. Studies in Scandinavian prehistory and early history*. Copenhagen: National Museum, 1, 1978, p. 217–223.
- Hedeager, L 1978b. Bebyggelse, social struktur og politisk organization i Østdanmarks ældre og yngre rometid. *Fortid og nutid*, B XXVII, 1978, p. 346–358.
- Hedeager, L. 1980. Besiedlung, soziale struktur und politische Organization in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks. *Praehistorische Zeitschrift*, 55, 1980, p. 38–109.
- Hedeager, L. 1985. Grave Finds from the Roman Iron Age. In: Kristiansen, K. ed. *Archaeological formation processes*, 1985.
- Hedeager, L. 1987. Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and northern Europe from AD 1-400. *Center and Periphery in the Ancient World*. ed. M. Rowlands, Larsen & K. Kristiansen, 1987.
- Hedeager, L. 1988. Pengeøkonomi og prestigeøkonomi i romersk jernalder. *Jernalderens stammesamfund, Fra Stamme til Stat i Danmark 1*. ed. P. Mortensen & B. Rasmussen, 1988.
- Hedeager, L. 1990. *Denmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus: Universitetsforlag, 1990.
- Hedeager, L. 1992. *Iron Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe 500 B.C. to 700 A.D.* Oxford: Basil Blackwell, 1992.

Hedeager, L. 2002. Scandinavian 'Central Places' in a Cosmological Setting. In: Hårdh B., Larsson L. *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods*. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001, Almqvist & Wiksell International, 2002, p. 3–18.

Helgesson, B. 1989. Vad är centralt? – fenomen och funktionæ lokalisering och person. In: Larsson L., Hårdh B. eds. *Centrala platser. Centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern*. En Vänbok til Berta Stjernquist. Acta Archaeologica Lundensia nr. 28. Lund, 1989.

Helgesson, B. 2003. Central Places and Regions in Scania during the Iron Age. Some Examples. In: Larsson, L., Hårdh B. ed. *Centrality - Regionality: The Social Structure of Southern Sweden During the Iron Age*, 2003, p. 323–335.

Henriksen, M. B. 2009. *Brudager Mark – en rometidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*, 2009.

Herschend, F. 2009. *The Early Iron Age in the South Scandinavia. Social Order in Settlement and Landscape*. Uppsala Universitet, 2009.

Hill, J. D. 1995. How Should We Understand Iron Age Societies and Hillforts? A Contextual Study from Southern Britain, in Hill, J. D. and C. Cumberpatch eds., *Different Iron Ages: Studies on the Iron Age in Temperate Europe* (BAR International Series 602, Tempvs Reparatum), 1995, p. 45–66.

Hingley, R. 1984. Towards Social Analysis in Archaeology: Celtic Society in the Iron Age of the Upper Thames Valley (400-0 BC), in Cunliffe, B. and D. Miles eds., *Aspects of the Iron Age in Central Southern Britain* (Oxford University Committee for Archaeology Monograph no. 2, Oxford: Oxford University Committee for Archaeology), 1984, p. 72–88.

Hodder, I. 1982. The identification and interpretation of ranking in prehistory: a contextual perspective. In: Renfrew, C., Shennan, S., eds.

Ranking, resource and exchange. Aspects of the Archaeology of the Early European Society. Cambridge University Press, 1982, p. 450–454.

Hodder, I. 1986. Theoretical archaeology: a reactionary view. In: Hodder, I., ed. *Symbolic and structural archaeology.* Cambridge University Press, 1986, p. 1–16.

Hodson, F. R. 1979. Inferring status from burials in Iron Age Europe; some recent attempts. *Space, Hierarchy and Society. Interdisciplinary Studies in Social Area Analysis. BAR 59.* ed. B.C. Burnham & J. Kingsbrury, 1979.

Holten L. 1989. Slangehovedringene i yngre romersk jernalder i Østdanmark - en social analyse. *Simblegård - Trelleborg. Danske gravfund fra Førromersk jernalder til vikingetid. Arkæologiske skrifter 3,* 1989.

Huggett J. 1996. Social analysis of early Anglo-Saxon inhumation burials. *Journal of European Archaeology,* 4 . 1996, p. 337-365.

Hårdh, B. 2001. *Uppåkra. Centrum och sammanhang.* Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, ser. in 8, No. 34, Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 2001.

Hårdh, B. 2002. Uppåkra - Himlingøje - Hørup - centralitet i romersk jernalder In: John Pind, Anne Nørgård Jørgensen, Lars Jørgensen, Birger Storgård, Per Ole Rindel, Jørgen Ilkjær eds. *Drik – og du vil leve skønt.* Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august, 2002, p. 123–129.

Høilund Nielsen, K. 1989. Korrespondensanalyse – en kronologisk metode. *KARK-nyhedsbrev,* 3, 1989, p. 20–25.

Høilund Nielsen, K. 1990. Korrespondensanalyse – en kronologisk metode. Nogle metodiske overvejelser vedrørende multivariable analyse af gravfundsmateriale, eksempler herpå samt et eksempel på stilanalyse. In: Larsen, U.C., ed. *Arkæologi, statistik og EDB. Forelæsninger fra efteråret*

1989 (=Arkæologiske Skrifter, 4), København: Arkæologisk Institut, Københavns Universitet, 1990, p. 115–153.

Høilund Nielsen, K. 1991. The Application of Correspondence Analysis: Some Examples in Archaeology. Classification, Data Analysis and Knowledge Organization. In: Bock, H.H., Ihm P., eds. *Models and Methods with Applications. Proceedings of the 14th Annual Conference of the Gesellschaft für Klassifikation. University of Marburg, March 12–14*. Berlin: Springer-Verlag, 1990, p. 343–351.

Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal. 1. Die Lanzen und Speere. Textband*. Aarhus: Jutland Archaeological Society Publications, 25:1, 1990.

Ilkjær, J. 1993. *Illerup Ådal. Die Gürtel*. Aarhus, 1993.

Ilkjær, J, Jouttijärvi A., Andersen J. 1994. Illerup ådal. Proveniensbestemmelse af Jern fra Illerup ådal - et pilotprojekt. Jysk Arkæologisk Selskab, 1994.

Ilkjær, J. 2000. Illerup Ådal, en arkæologist tryllespejl, 2000.

Ilkjær, J. 2003a. Danish war booty sacrifices. In: Jørgensen, L. ed. *The spoils of victory - The North in the shadow of the Roman Empire*. Copenhagen, 2003, p. 44–65.

Ilkjær, J. 2003b. Mosens Skatkammer. *Mellem mennesker og guder i jernalderen*. Højbjerg, 2003.

Jablonskis, I. 1980. Padvarių pilkapiai. Kretingos rajonas, Padvarių kaimas. ATL 1978 - 1979, p. 46–48).

Jablonskis, I. 1988. Kartenos apylinkės paminklų tyrinėjimai. ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 185.

Jarockis, R. 2012. Footmarks of the Everyday Life of Societies in Early

Urban Settlements and Cities. In: *Archaeologia Baltica*, 17, 2012, p. 136–151.

Jaskanis, J. 1966. Human burials with horses in Prussia and Sudovia in the first millennium of our era. *Acta Baltico-Slavica*, 4, 1966, p. 29–65, p. 61–65.

Jensen C. K., Nielsen K. H. 1998. Burial Data and Correspondence Analysis. *Burial and Society*. ed. C.K. Jensen & K.H. Nielsen, 1998.

Jensen, J. 2006. Denmarks Oldtid. Ældre Jernalder 500 f.Kr. – 400 e.Kr. Gyldendal, 2006.

Jørkov M. L. S., Jørgensen L., Lynnerup N. 2010. Uniform Diet in a Diverse Society. Revealing New Dietary Evidence of the Danish Roman Iron Age Based on Stable Isotop Analysis. *In American Journal of Physical Antropology*, 2010, p. 9.

Jørgensen, L. 1988. Family burial practices and inheritance systems. The development of an Iron Age society from 500 BC to AD 1000 on Bornholm, Denmark. *Acta Archaeologica*, 58, 1988, p. 17–53.

Jørgensen, L. 1995. Stormandssæder og skattefund i 3. – 12. århundrede. Fortid og Nutid, 1995, p. 83–110.

Jørgensen, L. 2001. The “Warriors, Soldiers and Conscripts” of the Anthropology in Late Roman and Migration Period Archaeology. In: Storgaard, B., ed. *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2001, p. 9–19.

Jovaiša, E. 1989. Мировоззрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребений центральной Литвы I-IV вв. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, 1989.

Jovaiša, E. 1996. Dauglaukio kapinynas. In: ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, p. 106 - 109.

Jovaiša, E. 1997a. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, XXXVI, 1997, p. 48–65.

Jovaiša, E. 1997b. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, XXXV, 1997, p. 15–47.

Jovaiša, E. 1998. *Žvilgsnis į Aukso amžių* (kompaktinis diskas). Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1998.

Jovaiša, E., Malonaitis, A. 2001. Baltai ir antika. *Istorija* XLIX–L, 2001, p. 46–55.

Jovaiša, E. 2003. Baltai antikos laikais: Dauglaukio bendruomenės eskizas. In: Butrimas, A., Jovaiša, E., sud. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 163–184.

Jovaiša, E. 2007. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija* T. 68, 2007.

Jovaiša, E. 2008. Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 72, 2008, p. 3–9.

Jovaiša, E. 2012. *Aisčiai, I. Kilmė*. Vilnius: Edukologija. 2012.

Kačkutė, R. 1995. Lietuvos moterų galvos dangos papuošalai I–IV amžiais. *Baltų archeologija*, 4 (7), 1995, p. 14–24.

Kačkutė, R. 2012. Korespondencinė analizė kaip chronologinis metodas. *AL*. t. 13, 2012, p. 84–98.

Kačkutė, R. 2014a. Korespondencinės analizės panaudojimas archeologijoje. Mirusiųjų lyties nustatymas. In: Merkevičius A. sud. *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos Lietuvos praeities pažinimui*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

Kačkutė, R. 2014b. Romėniško laikotarpio socialinių santykių analizė Vakarų Lietuvoje ir Nemuno žemupyje remiantis kapinynų medžiaga. In: *LA*, 2014, Vol. 40.

Kaldal Mikkelsen, D. 1998. Single farm or Village? Reflections on the settlement structure of the Iron Age and the Viking Period In: Ch. Fabech & Jytte Ringved eds. *Settlement og Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark May 4-7*. Jutland Archaeological Society, 1998, p. 177–193.

Kaliff, A. 1997. *Grav och kultplats: Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Avhandling Uppsala universitet, Uppsala, 1997.

Kanarskas, J., Merkevičius, A., Nemickienė, R. 2002. Senųjų žemdirbystės laukų Kretingos ir Skuodo rajonuose archeologiniai žvalgymai ir ankstyvųjų laukų tyrimai, *ATL*, 2002, p. 276–281.

Kanarskas, Julius, Merkevičius, Algimantas, Nemickienė, Rėda. 2005. Padvarių senųjų laukų tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais. Vilnius: Diemedis, 2005, p. 260–261.

Kanarskas, J. 2008. Gintarų piliakalnio-dvarvietės papėdės gyvenvietė. *ATL* 2007 metais. Vilnius, 2008, p. 74–76.

Kazakevičius, V. 1988. Oruzhie baltiskikh plemen II VII vekov na teritorii Litvy. Vilnius. Mokslas, 1988.

Kazakevičius, V. 1993. Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos Archeologija* 10, 1993.

Keesing, R. M. 1985. *Cultural anthropology. A contemporary perspective. Second edition*, 1985.

Klindt-Jensen, O. 1957. *Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder*. Nationalmuseets Skrifter, Større Beretninger II, 1957. København

Klindt-Jensen, O. 1978–2010. Slusegårdgravpladsen: Bornholm fra 1. årh. f. til 5. årh. e.v.t. Højbjerg : Jysk Arkæologisk Selskab, Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter.

Klindt-Jensen, O. 1978. Slusegårdgravpladsen I-II. Bornholm fra 1. årh. f. til 5. årh. e.v.t. Beskrivelse af oprindelig overflade og grave. Jysk arkæologisk selskabs Skrifter XIV, 2. Gyldendal, 1978.

Klingenberg, S. 2006. Hoby – en stormandsslægt fra tiden omkring Kristi fødsel. In: *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 2006, p. 101–115.

Klingenberg, S. 2009. Hoby – a chieftain's residence from the centuries around the birth of Christ. In: Boye. *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*, 2009, p. 31–40.

Kossinna, G. 1928. Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit , 1928, p. 5–22.

Kølle Hansen, K. 2011. The form, function and significance of the Bellingegård house. In: *Boye L. The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*, 2011, p. 195 - 201.

Kristiansen, K. 1991. Chieftdom, states, and systems of social evolution, in Timothy Earle ed., *Chieftdoms: Power, Economy and Ideology*, 1991. New York, p. 16-43.

Knudsen, Ann Vibeke. 2002. Nyt fra Bornholms Museum 2002–2003, Bornholms Museum, 2002.

Knudsen, A. V. 2004. Nyt fra Bornholms Museum 2004–2005, Bornholms

Museum. 2004.

Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

Kulikauskas, P. 1968. Kurmaičių kapinynas. In *LAP*. Vilnius, 12 – 56.

Kurila, L. 2007. Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje, *AL*, 8, 2007, p. 97–116.

Kurila, L. 2009. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (Laidojimo paminklų duomenimis)* (daktaro disertacija), 2009.

Liversage, D. 1980. *Material and interpretation. The Archaeology of Sjælland in the early Roman Iron Age*. København, 1980.

Lindeberg, I. 1973. Die Einfuhr Römischer Bronzegefäße nach Gotland. Sonderdruck aus dem Saalburg - Jahrbuch XXX. Berlin, New York

Luchtanas, A. 1988. Tyrinėjimai Kernavėje. ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 137–142.

Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden : Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas* (=NF, B. 10), 1987.

Lund Hansen, U. 1988a. Handelscenter i Danmark i Romersk og ældre Germansk jernalder. *Forskrift til Olaf Olsen på 60 årsdag*, 1988.

Lund Hansen, U. 1988b. Hovedproblemer i romersk og germansk jernalders kronologi i Skandinavien og på Kontinentet. *Jernalderens stammesamfund, Fra Stamme til Stat i Danmark 1*. ed. P. Mortensen & B. Rasmussen. Århus, 1988.

Lund Hansen, U. 1990. Langdistancehandel i romersk jernalder - fra gaveudveksling til aftalehandel. *Hikuin* 16, 1990.

Lund Hansen, U. 1993. The Iron Age and the Viking Period. In S. Hvass, B. Storgaard, eds. *Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark*. Århus, 1993, p. 168–170.

Lund Hansen, U. 1995. *Himlingeøje - Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren Römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen* (=NF, B. 13), 1995.

Lund Hansen, U. 1997. Goldring, Hals- und Armring. In: *Realleikon der Germanischen Altertumskunde*. Von Johannes Hoops. Band XII. Berlin – New York, 1997.

Lund Hansen, U. 2001. The nature of centres, i *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10–11 December 1999*, ed. Birger Storgaard, *Publications from the National Museum: Copenhagen*, 2001, p. 113–117.

Lund Hansen, U. 2001a. Gold Rings - Symbols of Sex and Rank. In: *Roman Gold and the Development of the early Germanic Kingdoms*. Kungl. Vitterhets och Antikvitets Akademien. Konferenser 51, Stockholm, 2001, p. 157–188.

Lund Hansen, U. 2003. 150 years of weapon-offering finds – research and interpretations. In: Jørgensen, L. ed. *The spoils of victory - The North in the shadow of the Roman Empire*. Copenhagen, 2003, p. 84–89.

Lund Hansen, U. 2008a. Fibler og nåle. In: Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watte eds. *Sorte Muld*. Bornholms Museum i samarbejde med forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelse, 2008, p. 63–69.

Lund Hansen, U. 2008b. Våbenudstyr. In: Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watt eds. *Sorte Muld*. Bornholms Museum i samarbejde med forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelse, 2008, p. 73–76.

Lund Hansen, U. 2008c. Blandt Europas Elite. In: Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watt eds. *Sorte Muld*. Bornholms Museum i samarbejde med forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelse, 2008, p. 83–90.

Lund Hansen, U. 2009. Dansk konklusion. In: Boye, L., Lund Hansen, U., eds. *Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. *Studier i Astronomi, Nyere Tid, Arkæology*, II. Kroppedal Museum, 2009.

Lund Hansen, U. Bitner-Wróblewska, A. 2010. *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. Network Denmark – Polen 2005–2008. Nordiske Fortidsminder Serie C, vol. 7, 2010.

Lund Hansen, U. 2011. Women's World? Female Elite Graves in Late Roman Denmark, In: Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. Females Elite Graves in Prehistoric Europe. Internationale Tagung vom 13. bis zum 14. Juni 2008 im RGZM im Rahmen des Forschungsschwerpunktes "Eliten". Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2011, p. 33–41.

Lund Hansen, U. 2013. What about Beads? Glass and Amber Beads in the Late Roman Iron Age – Relations between Scandinavia and the Black Sea? Thoughts about Production and Trade. In: *Abstracts of presentations in the International conference „Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea“*. Simferopol, 2013.

Lønstrup, J. 1988. Mosefund af Hærudstyr fra jernalderen In: *Peder Mortensen og Brigit M. Rasmussen. Fra Stamme til Stat i Danmark 1*.

Jernalderens stammesamfund, 1988, p. 93–99.

Madsen, T. 1989a. Fra data til færdig arbejde. *KARK-nyhedsbrev*, 3, 1989, p. 26–28.

Madsen, T. 1989b. KVARK. *KARK-nyhedsbrev*, 3, 1989, p. 1–9.

Madsen, T. 1989c. Seriation – en grundlæggende arkæologisk arbejdsmetode. *KARK-nyhedsbrev*, 3, 1989, p. 28–36.

Malonaitis, A. 1997. Siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje (tyrinėjimų metmenys). *Istorija XXXV*, 1997, p. 48–77.

Malonaitis A. 2003. Įmoviniai kirviai Lietuvoje: bendroji apžvalga. *Istorija LVII*, 2003, p. 3–9.

Martens, J. 2009. Weapons, armaments and society. The Pre-Roman Iron Age on Zealand and in Scania. In: Boye, The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives, 2009, p. 147–174.

Matthissen, A.B. 2011. Iron Production on Zealand, Villumsen. T. 2011. An important catch. The significance of hunting and fishing in Iron Age Society. In: L. Boye. *The Iron Age on Zealand: status and perspectives*. Nordiske fortidsminder: Series C ; volume 8. København, 2011, p. 117–123.

Melchior, L. 2011. The Danish Iron Age from a genetic perspective. In: L. Boyer ed. *The Iron Age on Zealand Status and Perspectives*. 2011. Copenhagen.

Michelbertas, M. 1972. Prekybiniai ryšiai su Romos Imperija. In: Michelbertas, M., ats. ed. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius: Mokslas, 1972, p. 5 – 125.

Michelbertas, M. 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius.* Vilnius: Mokslas, 1986.

Michelbertas, M. 1989. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etnines istorijos klausimai. In: Žulkus, V., ats. red. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda: Rytas, 1989. p. 13–21.

Michelbertas, M. 1995. Romėnų didiko ekspedicija gintarui pargabenti ir radiniai Lietuvoje. *Baltų archeologija* 2 (5), p. 17 – 19.

Michelbertas, M. 1996. *Centrinė Lietuva – romėniškojo laikotarpio emaliuotų dirbinių gamybos centras*. In A. Astrauskas, M. Bertašius, red. *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius, 1996, p. 18–26.

Michelbertas, M. 1997. *Paragaudžio pilkapynas*. Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra, 1997.

Michelbertas, M. 2000. Reti žiedai Lietuvos archeologinėje medžiagoje. *Istorija*, XLIII, 2000, p. 5–7.

Michelbertas, M. 2002. Gintarų kapinynas. *AL*, 3, 2002, p. 34–74.

Michelbertas, M., Vitkūnas, M., 2003. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas*, XVIII, 2003, p. 8–64.

Michelbertas, M. 2004. *Pajuosčio pilkapynas*. Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Michelbertas, M. 2005. Mikužių kapinyno (Klaipėdos rajonas) radiniai. *AL*, 7, 2005, p. 94–111.

Michelbertas, M. 2007. Archeologiniai lobiai. In: *Lietuvos lobiai*. Kaunas 2007, p. 8 – 17.

Modzelewski, K. 2007. *Barbarų Europa*, Vilnius, 2007.

Moore, T. 2011, Detribalizing the later prehistoric past: Concepts of tribes in Iron Age and Roman studies. *Journal of Social Archaeology* 2011, p. 334 – 360.

Moltsen, A. S. A. 2011. Analysis of plant macro-remains and other materials recovered from Iron Age Buildings and ovens on Zealand – new methods and perspectives. In: Boye L. *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*, 2011, p. 125–137.

Myhre, B. 1998. Together or apart - thy problem of nucleation and dispersal of settlements. In: Ch. Fabech & Jytte Ringved eds. *Settlement og Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark May 4–7*, Jutland Archaeological Society, 1998, p. 125–128.

Nielsen, V, 2010. Oldtidsagre i Danmark. Sjælland, Møn og Lolland-Falser. Jysk Arkæologisk Selskab, 2010.

Näsman, U. 1984. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid: En studie kring glas fran Eketorp - II*, Öland, Sverige, 1984.

Näsman, U. 1994. The Iron Age Graves of Öland – Representative of What? On prehistoric graves as a source of information. In: *Stjernquist B. ed. Prehistoric Graves As a Source of Information: Symposium at Kastlosa, Oland, May 21-23, 1992*. Konferenser (Kungl. Vitterhets, Historie Och Antikvitets Akademien), 29. *Historie Och Antikvitets Akademien Kungl. Vitterhets*, 1994, p. 211–221.

Nylén, E. 1955. *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands : Funde, Chronologie, Formenkunde* . Uppsala, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, 1955.

Nordgren, I. 2004. *The Well Spring of the Goths*, 2004.

Nørgård Jørgensen, A. 1999a. Waffen und Gräber: typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520-30 bis 900 n.Chr.. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Vol. 17. København, 1999.

Nørgård Jørgensen, A. 1999b. Sea defence in the Roman Iron Age. In: Birger Storgaard ed. Military Aspcts of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods. Papers from International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10–11 December, 1999.

Nowakowski, W. 2007. Aestorum Gladii. Swords in the West Balt circles in the Roman period. *AB*, 8, 2007, p. 85–94.

Olofsson, J. Josefson E. Horse Sacrifice at Eketorp Fort, Sweden. <http://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/49-1/Olofsson.pdf>

Pauli Jensen, X. 2003. The Vimose find. In: L. Jørgensen, B. Storgaard, L. G. Thomsen eds., *The spoils of victory – The north in the shadow of the Roman Empire*. Copenhagen. 2003. 224 – 238.

Pauli Jensen, X. 2008. *Våben fra Vimose: bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund*. København. 2008.

Pauli Jensen, X. 2009. From fertility rituals to weapon sacrifices. The case of the south Scandinavian bog finds. In: *Uta von Freeden, Herwig Friesinger, Egon Wamers. Glaube, Kult und Herrschaft - Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposions und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*, Band 12. X,532 Seiten, 413 zum Teil farbige Abbildungen, 2009, p. 53–64.

Pauli Jensen, X. 2011. Friend or foe –aalliances and power structures in southern Scandinavia during the Roman Iron Age. *Lund archaeological Review*, 2011, p. 35–47.

Pettersson, A. M. 1979. Storgravfältet Annelund – obruten gravföljd i förromersk järnålder. Gravarna från romersk tid. I: Falck, W. Nylén, E. Nylén, K. Schönback, B. Svahnström, K. ed. *Arkeologi på Gotland*. Barry Press Förlag, Visby, 1979, p. 77–82.

Przybyła, M. J. 2009a. Die Hakenkreuzfibeln aus dem Grab 4 aus Engbjerg auf dem Hintergrund anderer pressblechverzierter Hakenkreuzfibeln. In: *Wealth and Prestige*. Ed. L. Boye and U. Lund Hansen, 2009, p. 37–61.

Przybyła, M. J. 2009b. Die Scheibenfibeln aus den Gräbern 12 und 18 aus Engbjerg . In: *Wealth and Prestige*. Ed. L. Boye and U. Lund Hansen, 2009, p. 61–81.

Przybyła, M. J. 2010. Rosettenfibeln — ein Klassifikationsversuch. In: *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. Network Denmark–Poland, 2005–2008. Nordiske Fortidsminder. Serie C. 7., Copenhagen; Warszawa, 2010.

Przybyła, M. J. 2011. Die Regionalisierung der reichen Frauentracht und die Nachweismöglichkeiten jünger-kaiserzeitlicher Heiratskreise am Beispiel Nordeuropas. *Weibliche Eliten im ersten nachchristlichen Jahrtausend* ., Mainz, 2011.

Puodžiūnas, G. 1994. Archeologiniai tyrinėjimai Bakšių senovės gyvenvietėje 1992 ir 1993 metais. In: *ATL 1992 ir 1993 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos institutas, 1994, p. 57–59.

Puzinas, J. 1938. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1919–1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga)*. Kaunas, 1938.

Randsborg, K. 1984. Women in Prehistory: the Danish Example. *Acta Archaeologica Vol. 55*, 1984.

Rasch, M. 1991. Final comments and analysis. *Ölands järnåldersgravfält*.

Vol II. ed. U.E. Hagberg, B. Stjernquist, M. Rash, 1991.

Rasch, M. 2001. *Ölands järnåldersgravfält* Vol. 4, 2001.

Rasmussen, B. M., Lind, B. 2010. Slusegårdgravpladsen. Fundoversigt of fundtyper. Bornholm fra 1. årh. f. til 5. årh. Jysk Archæologisk Selskabs Skrifter XIV, 5. 2010.

Reich, Ch. 2009a. Archeologiniai radiniai iš šiandieninės Lietuvos Prussia kolekcijoje Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje Berlyne. *AL*, t. 10, 2009, p. 36–49.

Reich, Ch. 2009b. The cemetery of Oberhof (Aukštkiemiai) – horse graves and equestrian equipment. *AB*, t. 11, 2009, p. 206–216.

Reich, Ch. 2013. Schumck – und Münzbeigabe in Männerbestattungen des Graberfels von Oberhof (Aukštkiemiai). *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 44, 2013, p. 131–147.

Ringtved, J. 1986. Jyske gravfund fra yngre rometid og ældre germanetid. Tendenser i samfundsudviklingen. *KUML, Årbog for Jysk Arkæologisk selskab*, 1986, p. 95–231.

Ringtved, J. 1997. Family, Kin-group and Community. On the study of social structure in Iron-age cemeteries. In: Jensen, C.K., Høilund Nielsen, K., eds. *Burial & Society: The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Aarhus University Press, 1997, p. 117.

Ringtved, J. 1999. Settlement organisation in a time of war and conflict. *SAL*, p. 361 – 381.

Riddersporre, M. 1998. Village and single farm. Settlement structure or landscape organization In: Ch. Fabech & Jytte Ringved (eds). *Settlement og Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark May 4 -7, Jutland*

Archaeological Society, 1998, p. 167–172.

Rindel, P. O. 1999. Development of the village community 500 BC – 100 AD in West Jutland, Denmark. In: Ch. Fabech, J. Ringtved (eds.): Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7, Jysk Arkæologisk Selskab. Århus, 1998, p. 79–99.

Saxe, A. 1971. Social dimensions of mortuary practices in a mesolithic population from Wadi Halfa, Sudan. *Approaches to the social dimensions of mortuary practices. Memoirs of the Society for American Archaeology* 25. ed. J.A. Brown, 1971.

Schindler, R. 1940. Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße. *Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte*, Bd. 6, 1940.

Schou Jørgensen, M. 1988. Vej, velstrøg og vekspærring. In: *Jernalders landsfærsel*. 1988, p. 101 – 116.

Sellebold, B. J., Lund Hansen, U., Jørgensen, J. B. 1984. Iron Age Man in Denmark, Prehistoric Man in Denmark III, *Nordiske Fortidsminder Serie B*, vol. 8, 1984.

Siemen, P., Stoumann I. 1996. Hus, gård and landsby. In: V. Bruhn, P. Holm, S. Meyer, J.D. Rasmussen, I. Stoumann eds. *Esbjergs Historie. 1. Før byen kom*, 23–66, Esbjerg: Rosendahl, 1996.

Simniškytė-Strimaitienė, A. 2004. Kultūrinė dinamika Sėlos regione I–XIII a. po Kr. (daktaro disertacija). *LNBRKRS*, F132-3077, 2004.

Simniškytė, A. 2007. Moterys vyriškais drabužiais. *Šiaurės Atėnai*. 2007-09-01, Nr. 859.

Simonsen, J. 2006. Strandet Hovedgaard Children's graves of the late Single

Grave Culture in North Jutland, and some social and cultural considerations. *Journal of Danish Archaeology*, 14, 2006, p. 45–77.

Sjöberg, M. B. 1987. *Ölands järnåldersgravfält. Vol I.*, 1987.

Sjøvold, T. 1994. Importance and certain Features of the Skeletal Remains from the Iron Age Graves of Öland In: *Stjernquist B. ed. Prehistoric Graves As a Source of Information: Symposium at Kastlosa, Oland, May 21-23, 1992. Konferenser (Kungl. Historie Och Antikvitets Akademien), 29. Historie Och Antikvitets Akademien Kungl. Vitterhets, Vitterhets*, 1994, p. 211–221.

Skou Hansen, A. 2003. Centralpladser i romers jernalder. KULM 2003, *Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, 2003, p. 179–211.

Skvortsov, K. 2009. Burials of Riders and Horses Dated to the Roman Iron Age and Great Migration Period in Aleika -3 (Former Jaugehnen), Cemetery on Sambian Peninsula. *AB*, 11, 130 – 148.

Stankus, J. 1995. *Bandužiu kapinynas (=LA, 12)*, 1995.

Stankevičius, M. 2007. Senojo geležies amžiaus (I–IV) metaliniai žiedai. *AL. T. 8*, 2007.

Steponaitis, V. 1996. Bakšių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais. In: *ATL. 1994 ir 1995 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos institutas, 1996, p. 103–106.

Stenberger, M. 1933. *Öland under äldre järnaldern*. Stockholm.

Stenström, K. 2011. *Ensamgravar och gravfält - Olika begravningsmönster under romersk järnålder på Gotland*. Kandidatuppsats i arkeologi, Institutionen för kultur, energi och miljö, 2011.

Stjernquist, B. 1955. *Simris. On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age*. CWK Gleerup. Lund, 1955.

Stjernquist, B. 1993. *Gärdlösa. An Iron Age Community in its natural and social settings III. Chronological, Economic, and Social Analyses*. Acta Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis LXXXI. Lund.

Stjernquist, B. 2003. A Tall Iron Age Lady with Magnificent Jewellery. *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods*, s. 2003, p. 97–110.

Steuer, H. 1982. *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa: zur Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*. Göttingen. 1982.

Steuer, H. 2009. Archäologie der Gefolgschaft. In: Burmeister, S.ed.: 2000 Jahre Varusschlacht-Konflikt Stuttgart: Theiss, 2009, p. 309–419.

Storgaard, B. 1999. *Military aspects of the aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Papers from an international research seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 10-11 December, Copenhagen, National Museum of Denmark, 1999.

Storgaard, B. 2001. Himlingøje – Barbarian empire or Roman implantation? In: Storgaard, B., ed. *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 2001, p. 95 – 111.

Sørensen, M. L. S. 1997. Reading dress. The construction of social categories and identities in Bronze age Europe. *Journal of European Archaeology*, 5 (1), 1997, p. 93–114.

Sørensen, M. L. S., 2007. English and Danish Iron Ages – a comparison through houses, burials and hoards. In: Haselgrove, C., Pope, R., eds. *The Earlier Iron Age in Britain and the near Continent*. Oxford: Oxbow, 2007, p. 328–337.

Sørensen. S. A. 2000. *Hørup en Sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*. Museet Færgedaalen, 2000.

Sørensen. S. A. 2000. Hørup—a specialised workshop site from the Roman Iron Age and Early Migration Period on Zealand. *Journal of Danish Archaeology*, Vol. 14, Issue 1, 2006, p. 169-178.

Sørensen P. Ø. 1994. Gudmehallerne. Kongeligt byggeri fra jernalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1994*, p. 25–39.

Šešelgis, K. 1996. Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai, 1996.

Šimėnas, V. 2000. Barzūnų kapinyno tyrinėjimai. *ATL 1998–1999 metais*, 2000, p. 273–276.

Šimėnas, V. 2002a. Barzūnų kapinynas. *ATL 2000 metais*, 2002, p. 103–105.

Šimėnas, V. 2002b. Barzūnų kapinynas. *ATL 2001 metais*, 2002, p. 124–129.

Šimėnas, V. 2006. Etnokultūriniai procesai, 2006, p. 73.

Švelniūtė, R. 2005a. Socialinės organizacijos skirtumai V–V a. Pagrybio ir Plinkaigalio kapinynus palikusiose bendruomenėse. *In: Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėdos universiteto leidykla, 2005, p. 207–223.

Švelniūtė, R. 2005b. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–V a. Plinkaigalio kapinyne. *LA*, 27, 2005, p. 9–22.

Tainter, J. A. 1973. Mortuary practices and the study of pre-historic social systems. *Advances in Archaeological Method and Theory*, Vol., 1973, p. 105–140.

Tamulynas, L. 2005. Apie du išskirtinius romėniškojo laikotarpio radinius iš Jogučių kapinyno. *AL*, 6, 2005, p. 83–93.

Tautavičius, A. 1968. *Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai*. Vilnius, Mintis, 1968.

Tautavičius, A. 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių tyrimų centras *Lietuvos pilys*, 1996.

Tischler, O. 1888. Das Gräberfeld von Oberhof // Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte (München), Nr. 10, 1888, p. 118–122.

Tischler, O. 1889. Das Gräberfeld von Oberhof , Kreis Memel // Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft (Königsberg), t. 29, 1889, p. 14–23.

Tornbjerg S. Å. 1992. Jernalderbebyggelser ved Køge. *Sjællands Jernalder (Arkæologiske Skrifter 6)*. Ed. U. Lund Hansen & S. Nielsen, 1992.

Tornbjerg, S. Å. 1998. Iron Age settlement near Køge, eastern Zealand. In: Ch. Fabech & Jytte Ringved eds. *Settlement og Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark May 4 -7*. Jutland Archaeological Society, 1998, p. 177–193.

Tornbjerg, S. Å. 2002. Skrot og godt fra Østervang - en værkstedsplads ved Ejby nær Køge In: John Pind, Anne Nørgård Jørgensen, Lars Jørgensen, Birger Storgård, Per Ole Rindel, Jørgen Ilkjær eds. *Drik – og du vil leve skønt*. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august, 2002.

Turner, V. 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, 1967.

Thomsen, P. O. Blæsild, B., Hardt, N., Michaelsen, K.K., 1993. *Lunderbog*

en handelspladsen fra jernalderen. Skrifter fra Svendborg and Omegns Museum. B 32, 1993.

Thomsen, P. O. 2002. Production af glasperler i det frie Germanien i yngre romersk jernalder In: John Pind, Anne Nørgård Jørgensen, Lars Jørgensen, Birger Storgård, Per Ole Rindel, Jørgen Ilkjær eds. Drik – og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august, 2002. p. 159–163.

Vaitkunsienė, L. 1978. Socialinės nelygybės atspindžiai žemaičių laidojimo paminkluose (Žąsino kapinynas, Šilalės raj.) X–XIa. *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*, 1978, p. 23–35.

Vaitkunsienė, L. 1981. *Sidabras senovės Lietuvoje*, Vilnius, Mokslas, 1981, p. 28.

Vaitkunsienė, L. 1985. Moters ir vyro statusas žemdirbių bendruomenėje V–VI amžiaus Lietuvoje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, 1, 1985, p. 74–85.

Vaitkunsienė, L. 1995a. *Pagrybio kapinynas (=LA, 13)*, 1995.

Vaitkunsienė, L. 1995b. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. *AB*, 1, 1995, p. 94–106.

Vaitkunsienė, L. 1999. *Žvilių kapinynas (=LA, 17)*, 1999.

Villumsen, T. 2011. An important catsh. The significance of hunting and fishing in Iron Age Society. In: L. Boye. *The Iron Age on Zealand: status and perspectives*. Nordiske fortidsminder: Series C ; volume 8. København, 2011, p. 203–209.

Volkaitė-Kulikauskienė, R., Šimėnas, V. 1985. V. Pryšmančių I plokštinio kapinyno 1984–1985 m. tyrinėjimai. *ATL*, 1984–1985, p. 83–85.

Volkaitė-Kulikauskienė, R., Jankauskas, K. 1992. Iš senosios lietuvių

amatininkystės istorijos. *LA*, 8, 1992, p. 135–170.

Watt, M. 1991. Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcenter fra Bornholm yngre jernalder *In: Mortensen, P., Rasmussen B. M. eds. Fra Atamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Højbjerg, 1991, p. 89–107.

Watt, Margrethe. 2006. Detector sites and settlement archaeology on Bornholm. A survey of „productive sites“ from the Iron Age and the Viking Age 1996-1999. *In: Journal of Danish Archaeology. Vol 14, 2006, p. 139–166.*

Watt, Margrethe. 2008. Sorte Muld før og nu. *In: Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watt, eds. Sorte Muld.* Bornholms Museum i samarbejde med forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelse, 2008, p. 17 - 27.

Webley, Leo. 2008. *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200.* 2008.

Wennersten, M., Pettersson, A. 1979. Storgravfältet Annelund – obruten gravföljd i förromersk järnålder. *In: Falck, W. Nylén, E. Nylén, K. Schönback, B. Svahnström, K. ed. Arkeologi på Gotland.* Barry Press Förlag, Visby, 1979, p. 70–82.

Werbart B. 2007. Myths concerning Female and Male Objects in Graves, Weapons in iron age women's graves / Andra Simniškytė. *Iš: Archaeologia Baltica, t. 8, 2007, p. 283–291.*

Werner J. 1980. Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit . *Frühmittelalterliche Studien 14, 1 - 41.*

Windelheld, B. 1984a. Tidiga gotländska produktionsenheter och deras markanvändning. *In: L. Liedgren & M. Windgren ed. Gård och kulturlandskap*

under järnåldern. Stockholm.

Windelheld, B. 1984b. "Celtic fields" and Prehistoric Agrarian Landscapes. In: K. Kristensen ed. *Settlement and economy in later Scandinavian prehistory*. BAR Int Ser 211. Oxford.

Zabiela, G. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 336.

Zabiela, G. 2005. Piliakalnių papėdžių gyvenvietės: tyrinėjimų problematika Lietuvoje *Lietuvos archeologija*, t. 27, 2005, p. 85–104.

Zabiela, G. 2010. Interneto svetainės *www.llt.lt*. pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2010 05 31, internete nuolat skelbiamas nuo 2010 05 31. Prieiga per internetą http://www.llt.lt/pdf/endriejavas/endriejavas_senove.pdf 2011 m. spalio 30 d.

Zapolska, A. 2009. Roman denarii from the Bogaczewo and Sudovian culture, *Polish Numismatic News*, Polish Numismatic News, 2009.

Žulkus, V. 2004. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, 2004, Vilnius.

Santrumpos

AB – *Archaeologia Baltica*

AL – *Archaeologia Lituana*

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LAP – Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I – VII a. kapinynai. A Tautavičius, sud. Vilnius, 1968.

LNB RS – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius

LTAA – Lietuvos archeologijos atlasas

LNBRKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

NF – *Nordiske Fortidsminder*

RTS – radinių tipų skaičius

VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija

Iliustracijų sąrašas

Žemėlapiai

1 žemėlapis. Romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos kapinynai ir piliakalniai

2 žemėlapis. Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio Zelandijos turtingi kapai. 1 – Askeby; 2 – Brunhøj; 3 – Catrinedal; 4 – Freerslev; 5 – Ganløse; 6 – Keldbylille; 7 – Rumperup; 8 – Regnemark; 9 – Skafterup; 10 - Skov Vallenderød; 11 - Støre Grandløse; 12 - Sønder Jernløse; 13 – Søtofte; 14 – Sperrestrup; 15 – Stenløse; 16 – Strøby; 17 – Stenlille; 18 – Tjæreby; 19 – Vangede.

3 žemėlapis. B1–B2 laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I kategorijos kapų, 2 – B1 – B2 laikotarpio kapai. *R. Kačkutės brėž.*

4 žemėlapis. C1a–C1b laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I ir II kategorijos kapų, 2 – kapinyne yra tik žemesnių kategorijų kapai. *R. Kačkutės brėž.*

5 žemėlapis. C2–C3 laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I ir II kategorijos kapų, 2 – kapinyne yra tik žemesnių kategorijų kapai, 3 – kapinyne yra C2–C3 periodo kapų. *R. Kačkutės brėž.*

6 žemėlapis. C1b1 laikotarpio Zelandijos kapų kategorijos (pagal P. Ethelberg)

7 žemėlapis. C1b2/C2 laikotarpio Zelandijos kapų kategorijos (pagal P. Ethelberg)

8 žemėlapis. C2 laikotarpio kapų Zelandijos kategorijos (pagal P. Ethelberg)

Iliustracijos

1 pav. Vakarų Lietuvos Kurmaičių kapinyno radinių tipų skaičius kape (%).

- 2 pav. B1-B2 periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%).
- 3 pav. C1a – C1b periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%).
- 4 pav. C2 – C3 periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%).
- 5 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys B1 – B2 (%).
- 6 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b (%).
- 7 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b (%).
- 8 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b (%).
- 9 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b (%).
- 10 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. (%).
- 11 pav. Radinių tipų skaičius kape. Visi kapai, Vakarų Lietuva.
- 12 pav. Radinių tipų skaičius kape B1 – B2, Vakarų Lietuva.
- 13 pav. Radinių tipų skaičius kape C1a-C1b periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.
- 14 pav. Radinių tipų skaičius kape C1a-C1b periode pagal lytį, Vakarų Lietuva.
- 15 pav. Radinių tipų skaičius kape C2-C3 periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.
- 16 pav. Radinių tipų skaičius kape D periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.
- 17 pav. Nemuno Žemupys. Visi kapai.

18 pav. Vakarų Lietuvos Padvarių kapinyno kapų grupės: 1 – degintiniai II a. pr. Kr. kapai, 2 – I pr. Kr. 1-oji pusė, 3 – I a. pr. Kr. vidurys – I a. po Kr. vidurys, 4 – I a. 2-oji pusė. *R. Kačkutės brėž.*

19 pav. Nemuno Žemupio Dauglaukio kapinyno C1a periodo kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija, 6 – ne C1a periodo kapai, 7 – C1a–C1b periodo kapas. *R. Kačkutės brėž.*

20 pav. Nemuno Žemupio Dauglaukio kapinyno C1b periodo kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija, 6 – ne C1b periodo kapai, 7 – C1a–C1b periodo kapas. *R. Kačkutės brėž.*

21 pav. Vakarų Lietuvos Žvilių kapinyno Š dalies kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija. *R. Kačkutės brėž.*

22 pav. Vakarų Lietuvos Žvilių kapinyno P dalies kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija. *R. Kačkutės brėž.*

23 pav. Zelandijos centrų modelis (pagal P. Ethelberg)

24 pav. Hoby kapas, Zelandija. *Klingenberg, 2006. p. 102 fig. 1.*

25 pav. *Ibsker* teritorija, Bornholmas. *Watt 2008, p. 2.*

Lentelės

1 lentelė. Vakarų Lietuvos B1-B2 periodo moterų kapų kombinacijos.

2 lentelė. Vakarų Lietuvos B1-B2 periodo vyrų kapų kombinacijos.

3 lentelė. Vakarų Lietuvos C1a-C1b moterų kapų kombinacijos.

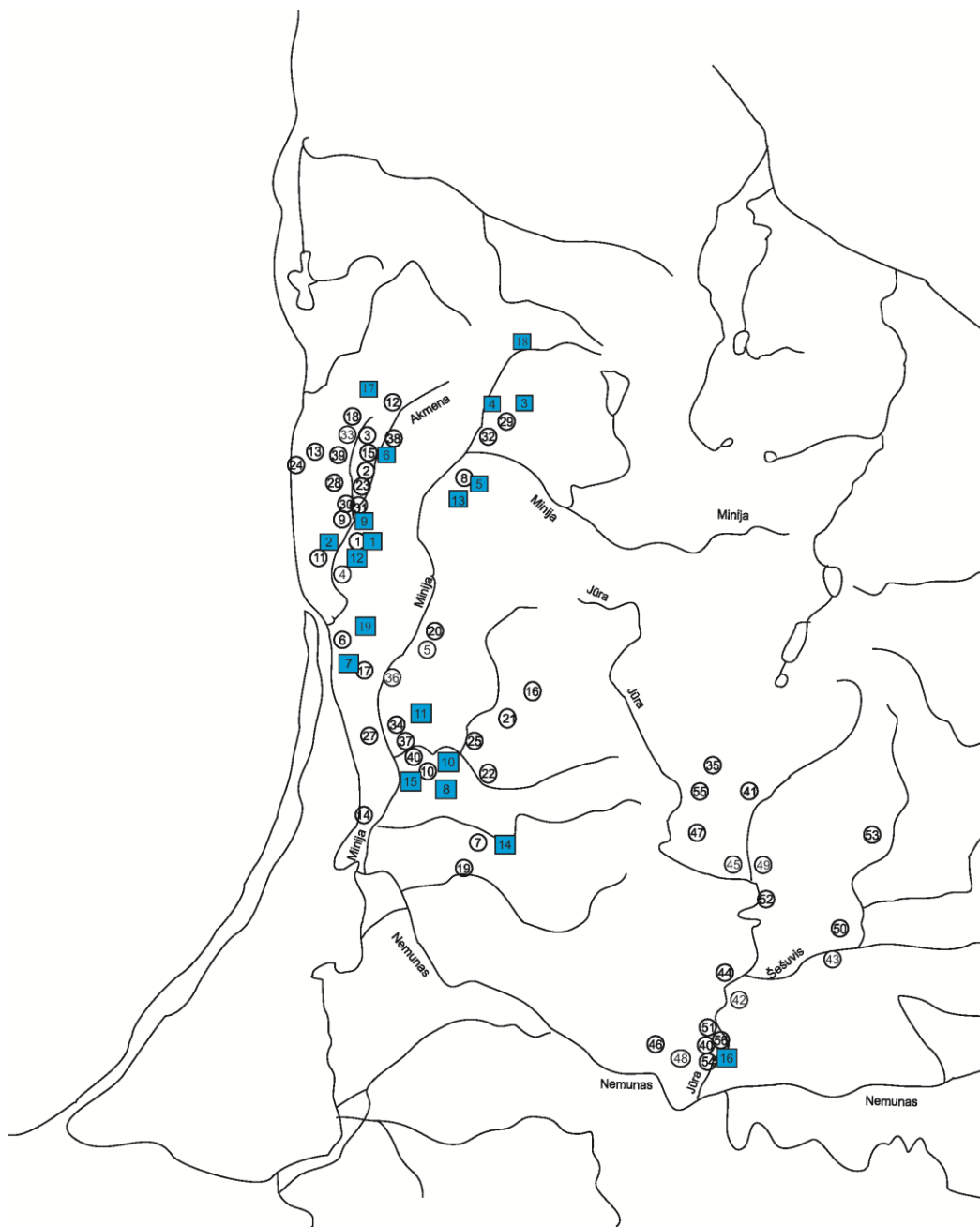
4 lentelė. Vakarų Lietuvos C1a-C1b periodo vyrų kapų kombinacijos.

5 lentelė. Vakarų Lietuvos C2-C3 moterų kapų kombinacijos.

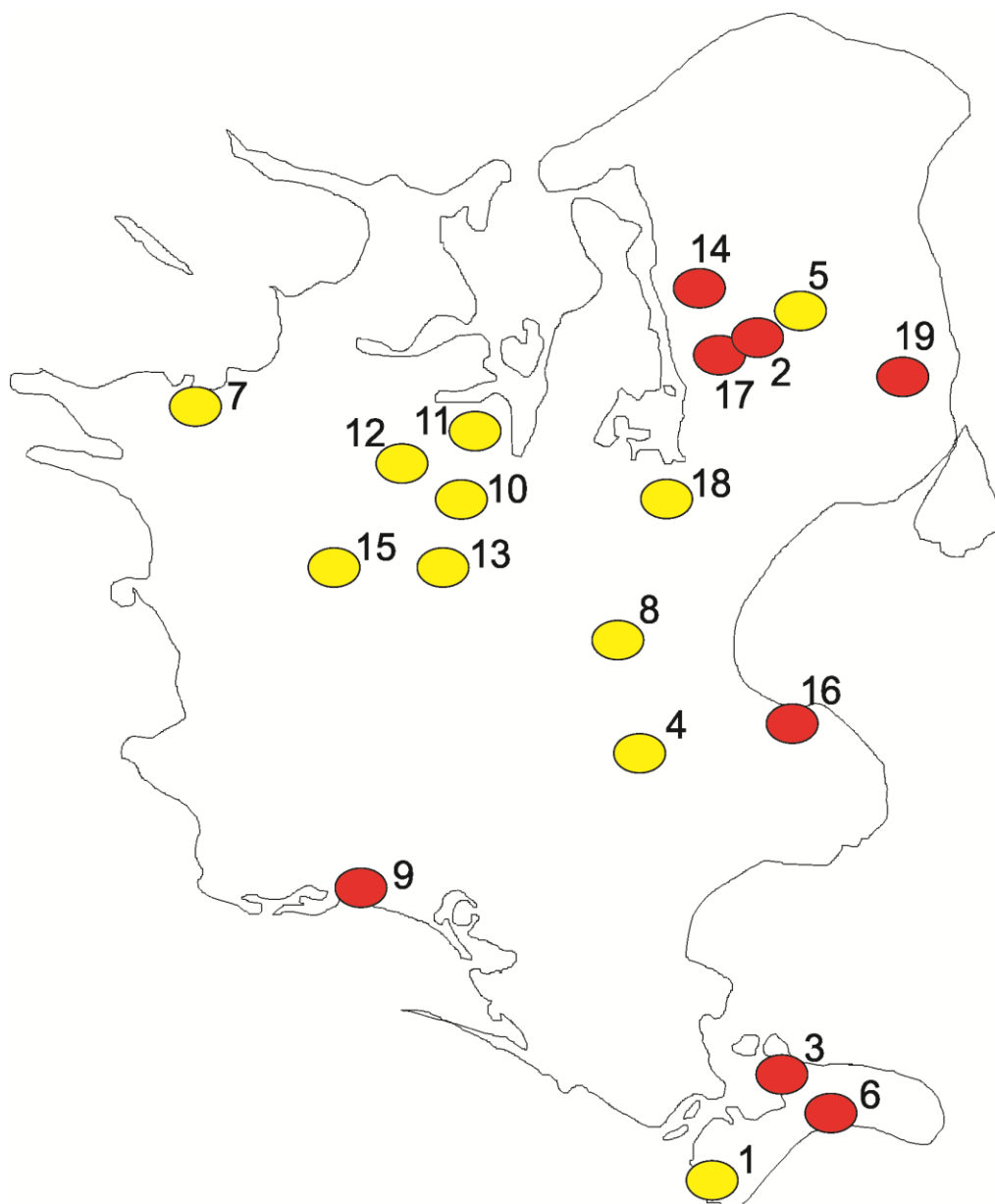
6 lentelė. Vakarų Lietuvos C2-C3 vyrų kapų kombinacijos.

7 lentelė. Vakarų Lietuvos D periodo moterų kapų kombinacijos

8 lentelė. Vakarų Lietuvos D periodo vyrų kapų kombinacijos

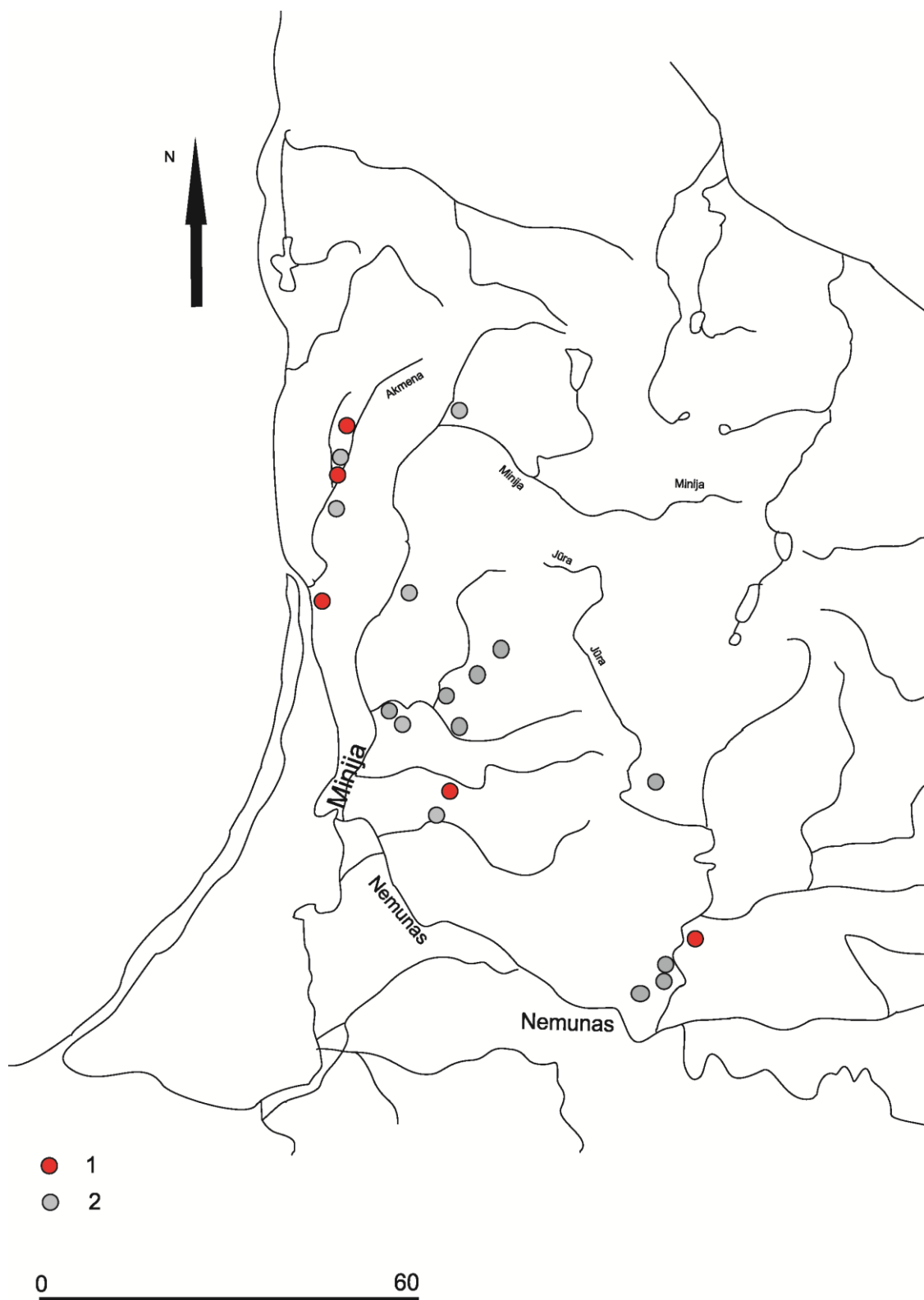

1 žemėlapis. Romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos kapinynai ir piliakalniai (žiūrėti 1 priedą).

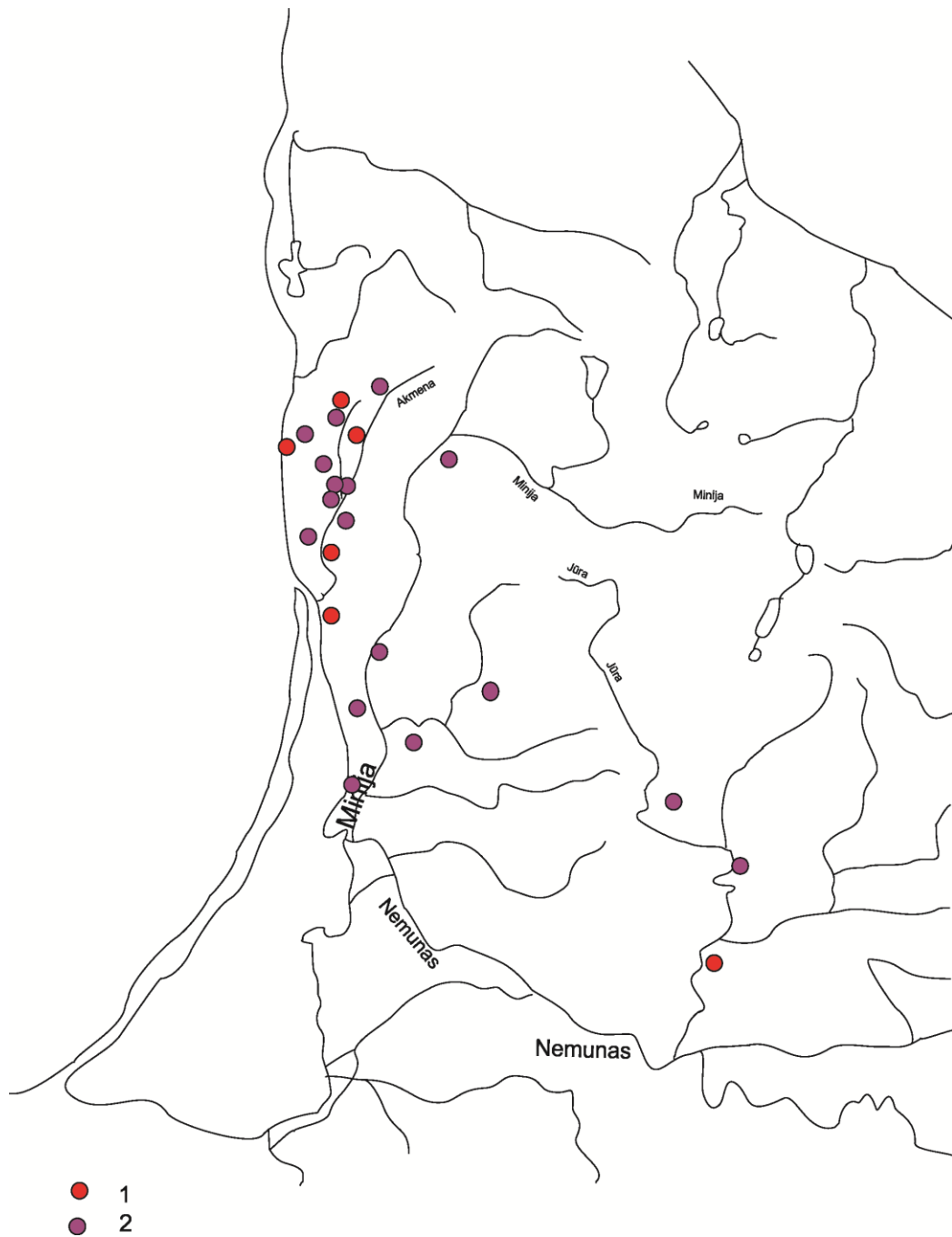

- - I kategorija
- - II kategorija

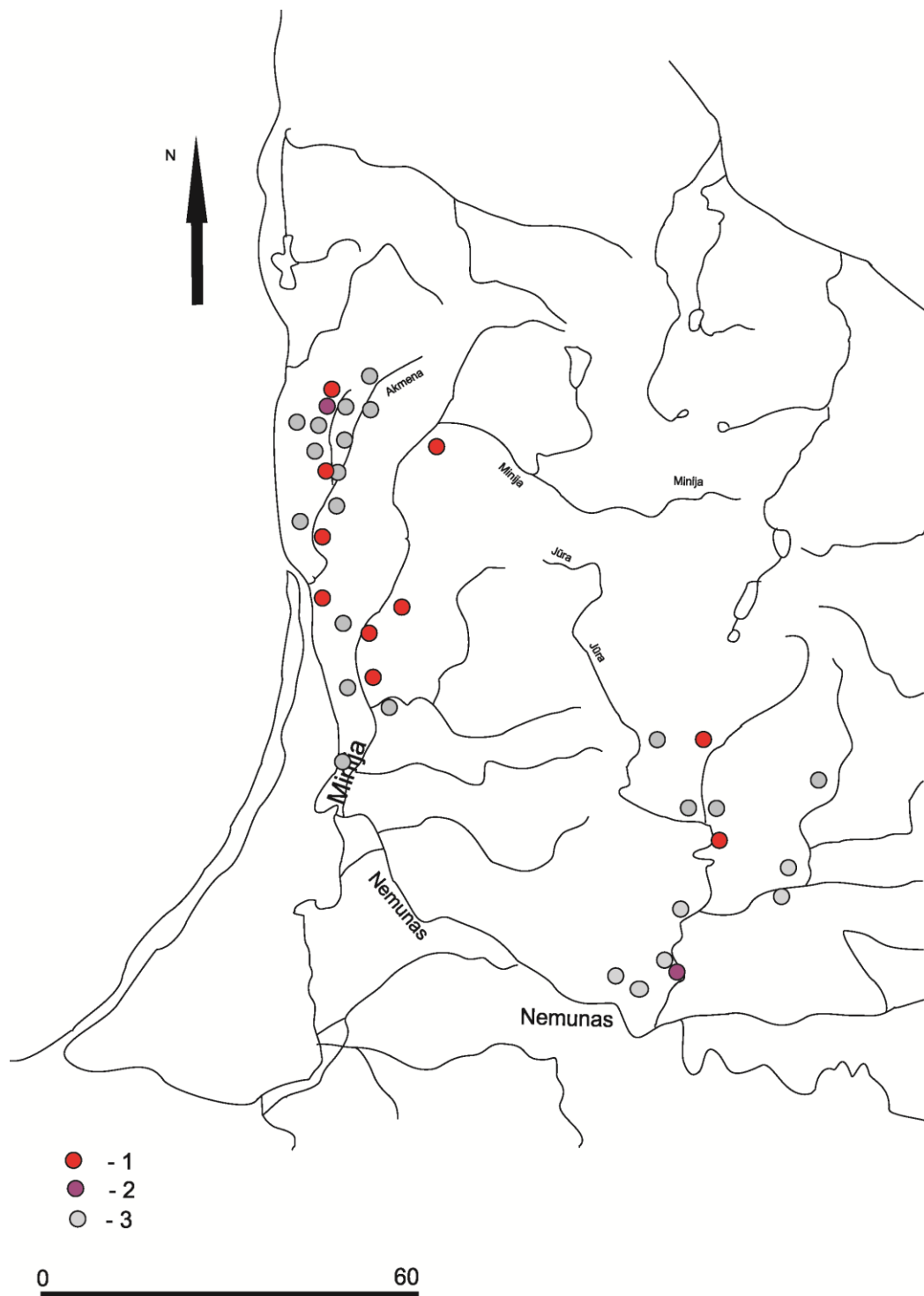
2 žemėlapis. Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio Zelandijos turtingi kapai. 1 – Askeby; 2 – Brunhøj; 3 – Catrinedal; 4 – Freerslev; 5 – Ganløse; 6 – Keldbylille; 7 – Rumberup; 8 – Regnemark; 9 – Skafterup; 10 – Skov Vallenderød; 11 – Støre Grandløse; 12 – Sønder Jernløse; 13 – Søtofte; 14 – Sperrestrup; 15 – Stenløse; 16 – Strøby; 17 – Stenlille; 18 – Tjæreby; 19 – Vangede.

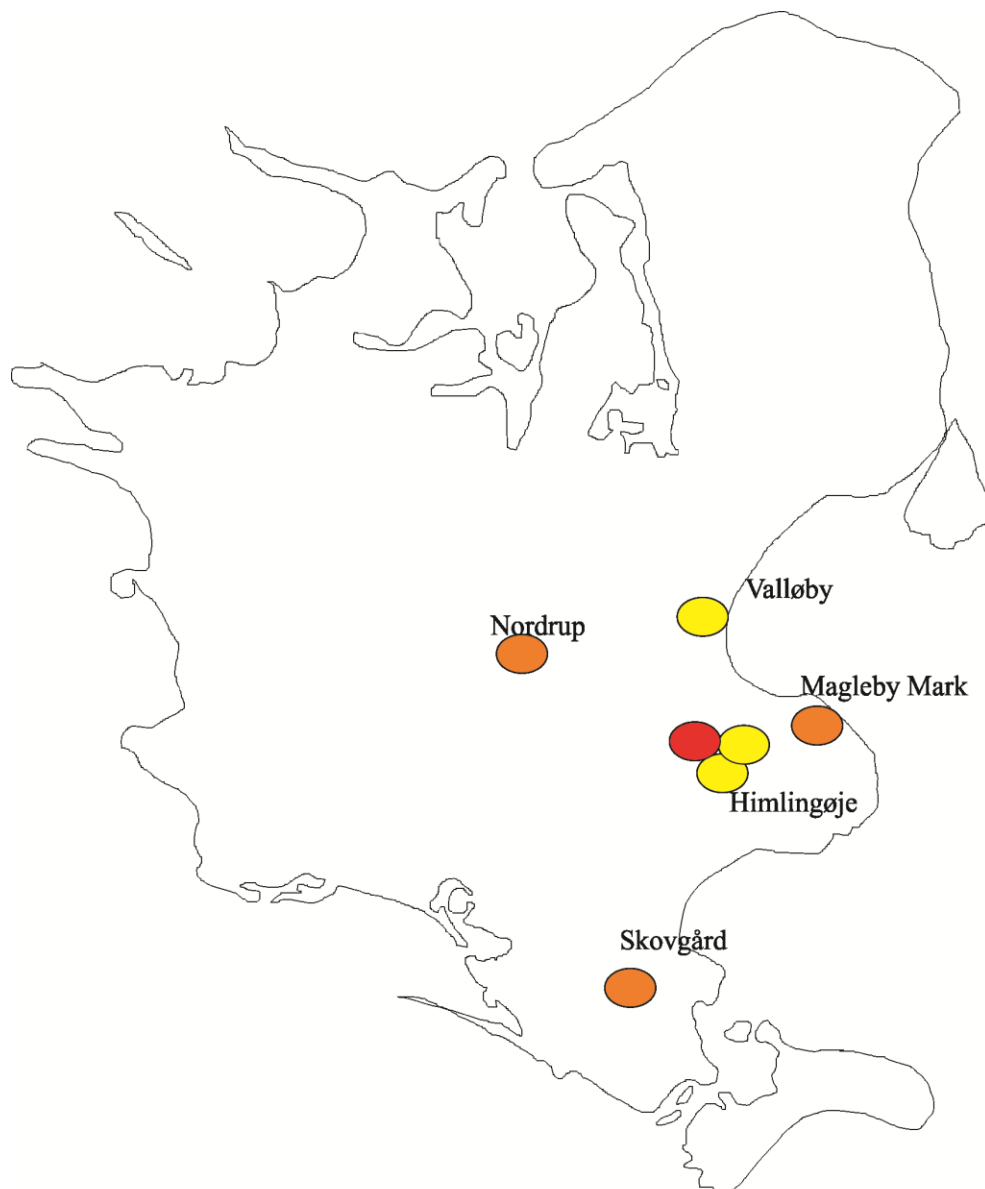
3 žemėlapis. B1–B2 laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I kategorijos kapų, 2 – B1 – B2 laikotarpio kapai. *R. Kačkutės brėž.*

4 žemėlapis. C1a–C1b laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I ir II kategorijos kapų, 2 – kapinyne yra tik žemesnių kategorijų kapai. R. Kačkutės brėž.

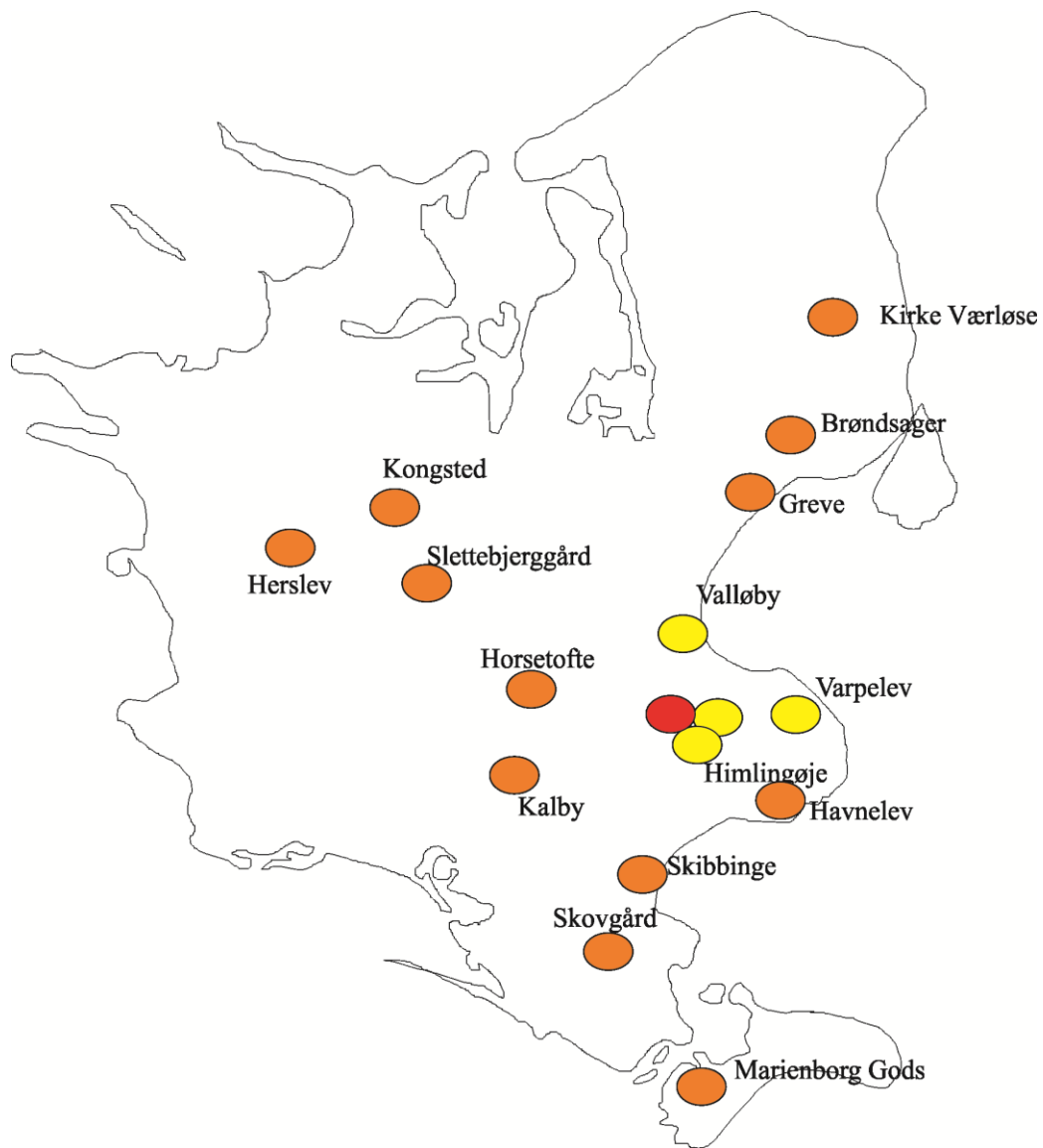

5 žemėlapis. C2–C3 laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio turtingų kapų paplitimas: 1 – kapinyne yra I ir II kategorijos kapų, 2 – kapinyne yra tik žemesnių kategorijų kapai, 3 – kapinyne yra C2–C3 periodo kapų. R. Kačkutės brėž.

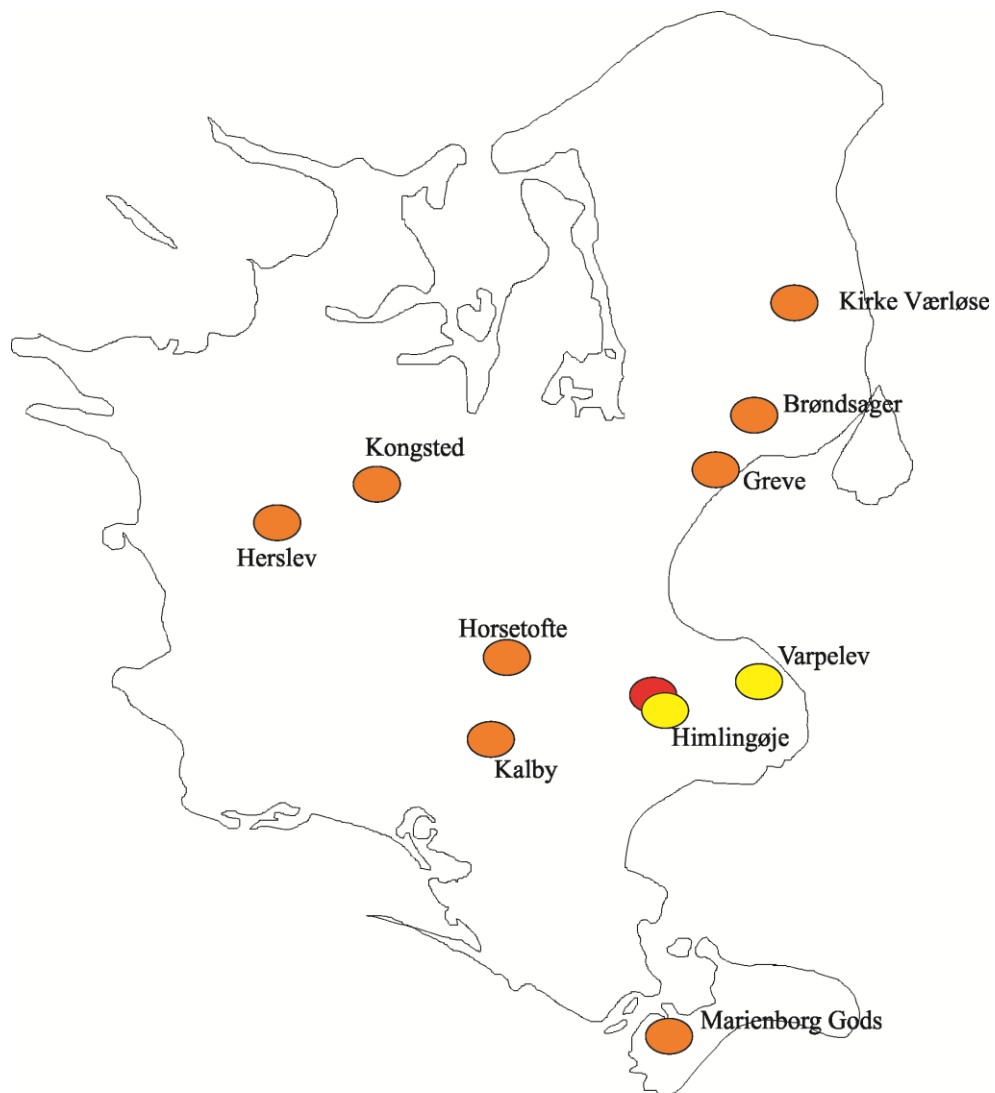
- - I kategorija, kolbos pavidalo apyrankės
- - II kategorija, gyvatgalvės apyrankės
- - III kategorija, gyvatgalviai žiedai

6 žemėlapis. C1b1 laikotarpio Zelandijos kapų kategorijos (pagal P. Ethelberg)

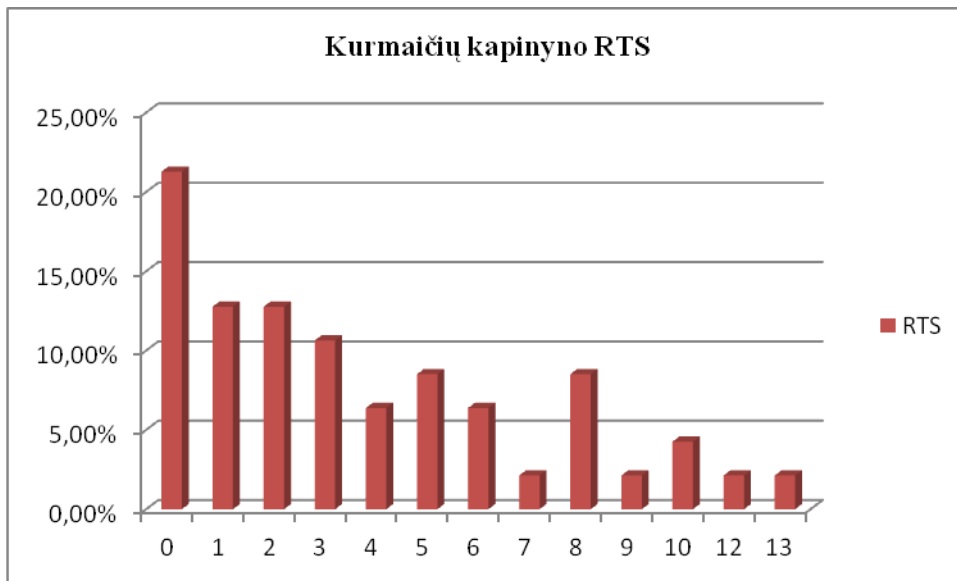
- - I kategorija, kolbos pavidalo apyrankės
- - II kategorija, gyvatgalvės apyrankės
- - III kategorija, gyvatgalviai žiedai

7 žemėlapis. C1b2/C2 laikotarpio Zelandijos kapų kategorijos (pagal P. Ethelberg)

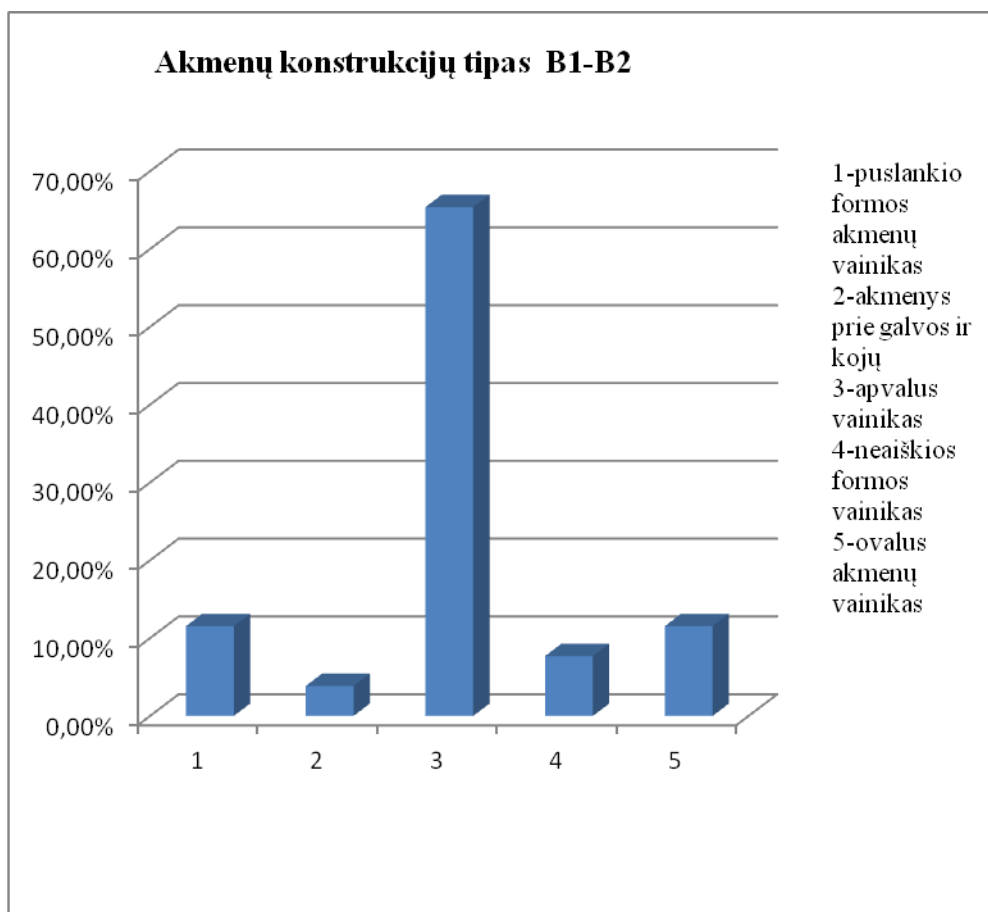

- - I kategorija, kolbos pavidalo apyrankės
- - II kategorija, gyvatgalvės apyrankės
- - III kategorija, gyvatgalviai žiedai

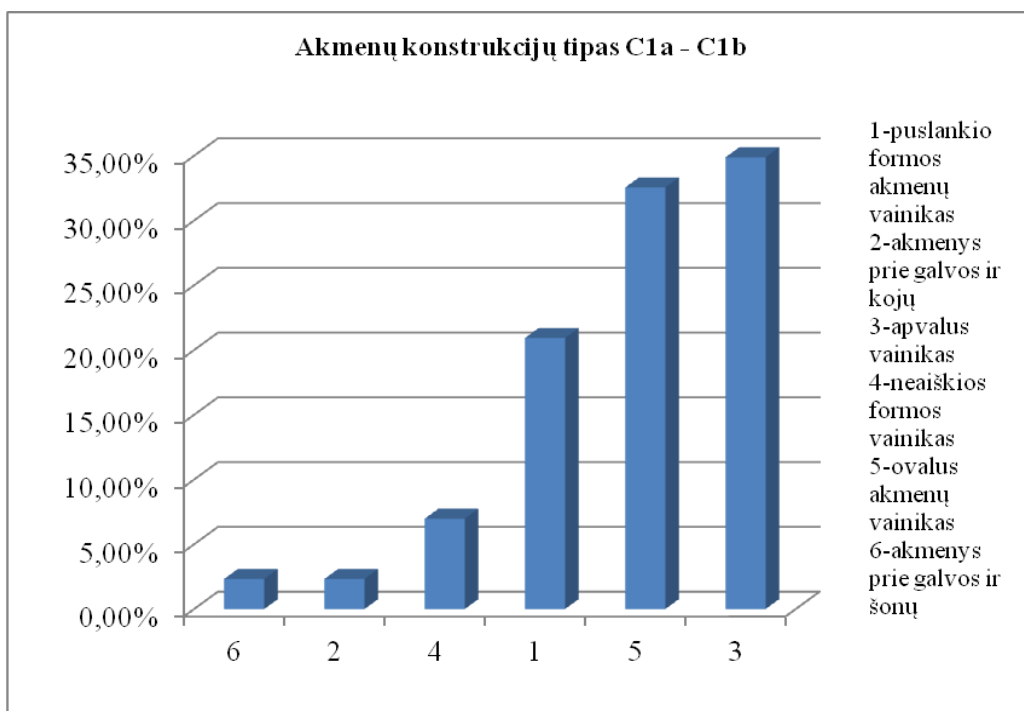
8 žemėlapis. C2 laikotarpio Zelandijos kapų kategorijos (pagal P. Ethelberg)

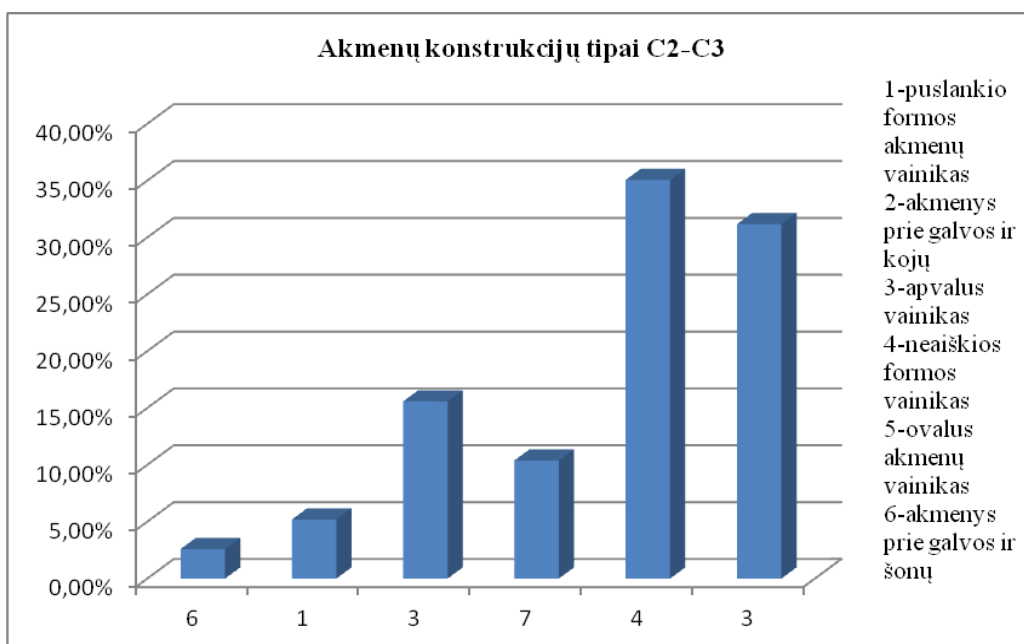
1 pav. Vakarų Lietuvos Kurmaičių kapinyno radinių tipų skaičius kape (%). R. Kačkutės *diagr.*

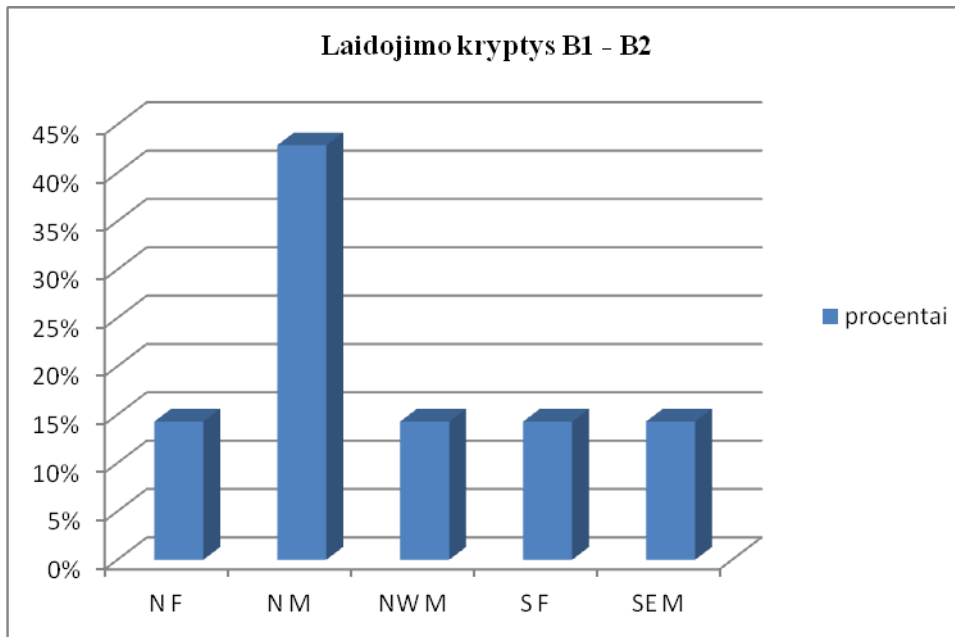
2 pav. B1-B2 periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%). R. Kačkutės *diagr.*

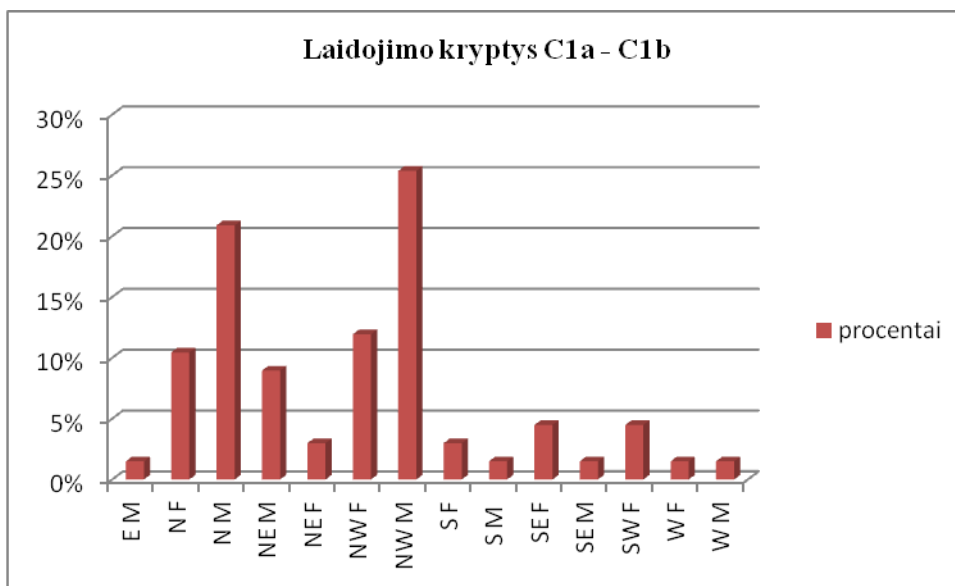
3 pav. C1a – C1b periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%). R. Kačkutės diagr.

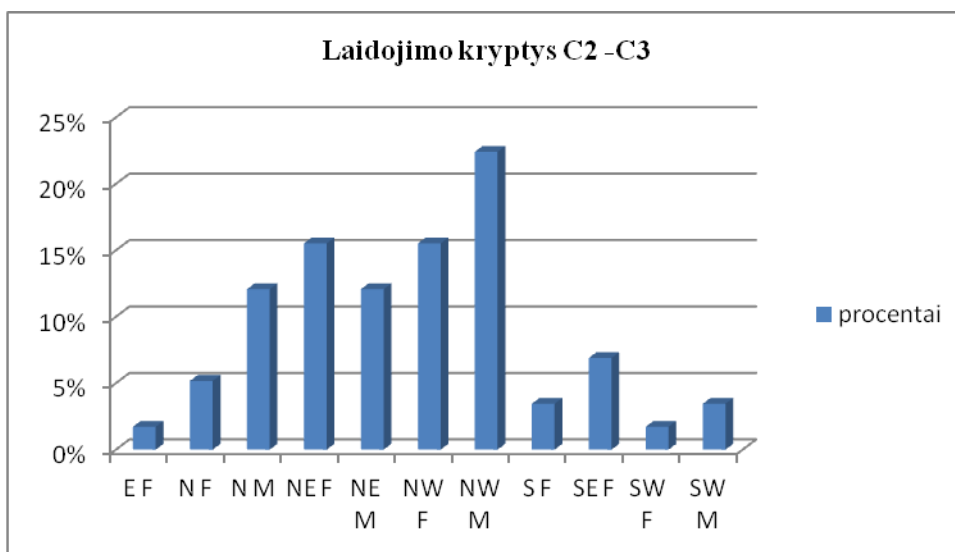
4 pav. C2 – C3 periodo Vakarų Lietuvos akmenų konstrukcijų tipas (%). R. Kačkutės diagr.

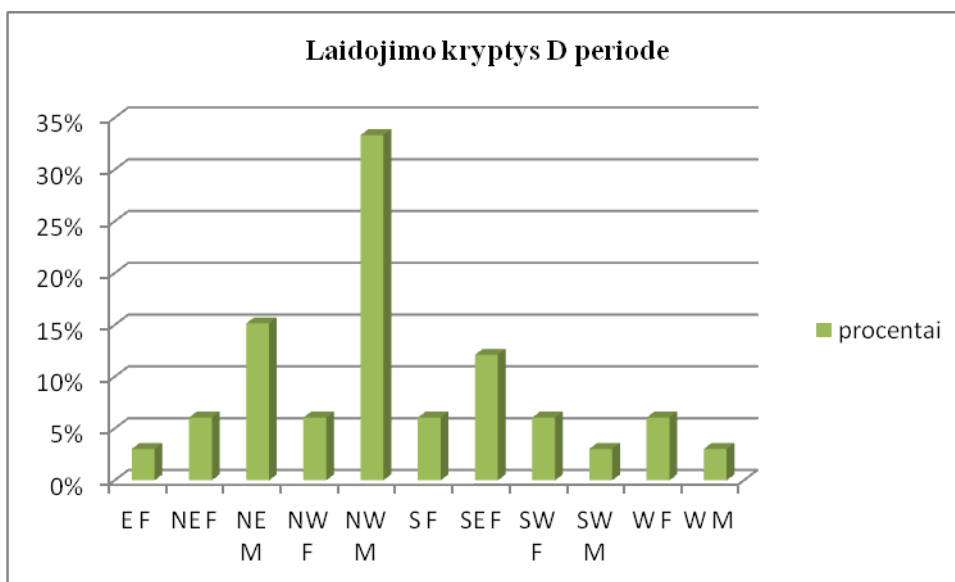
5 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys B1 – B2. NF – moterų kapai, orientuoti į Š; NM – vyrų kapai, orientuoti į Š; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SEM – vyrų kapai, orientuoti į PR.

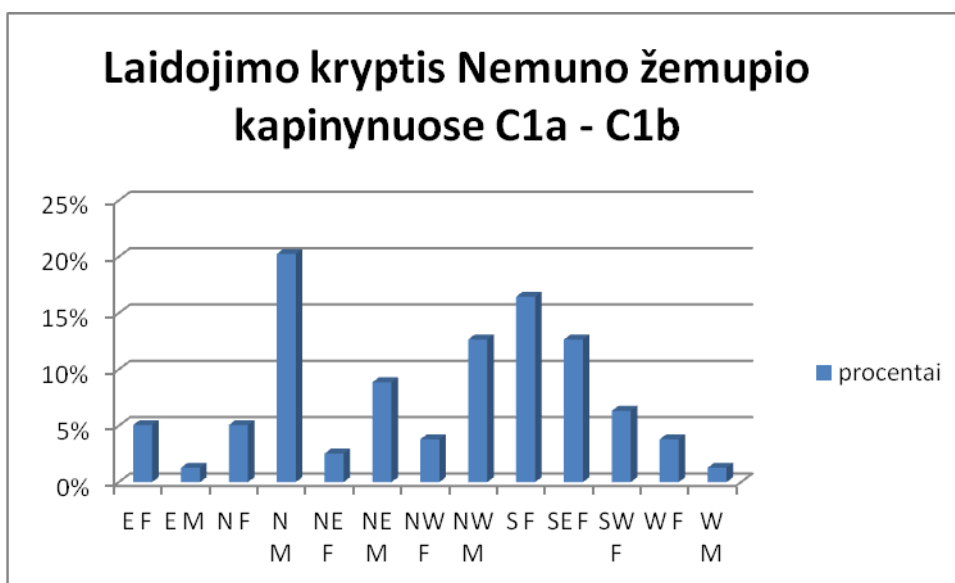
6 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. EM – vyrų kapai, orientuoti į R; NF – moterų kapai, orientuoti į Š; NM – vyrų kapai, orientuoti į Š; NEM – vyrų kapai orientuoti į ŠR; NWF – moterų kapai, orientuoti į ŠV; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SM – vyrų kapai orientuoti į P; SEF – moterų kapai, orientuoti į PR; SEM – vyrų kapai, orientuoti į PER; SWF – moterų kapai, orientuoti į PV; WF – moterų kapai, orientuoti į V; WM – vyrų kapai, orientuoti į V.

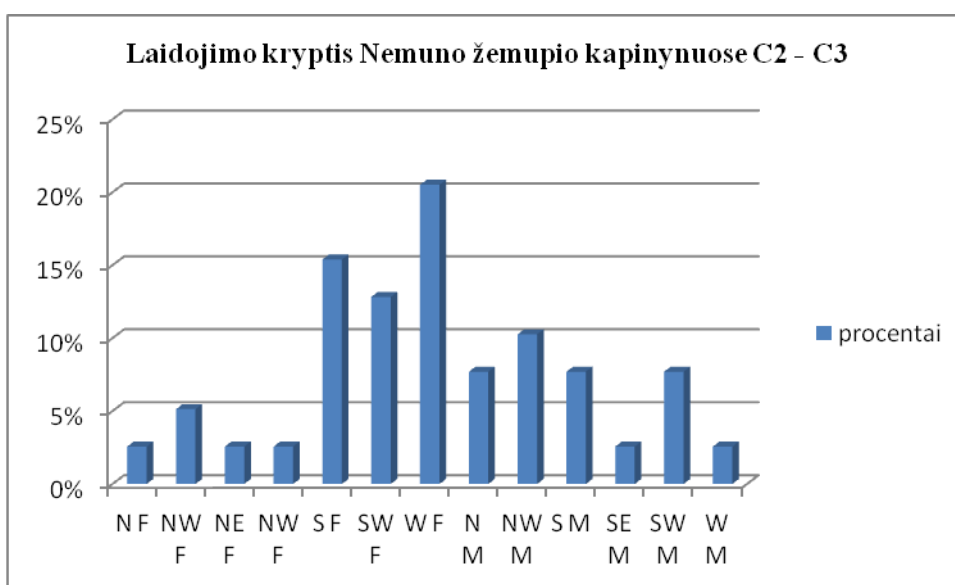
7 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. EF – moterų kapai, orientuoti į R; NF – moterų kapai, orientuoti į Š; NM – vyrų kapai, orientuoti į Š; NEF – moterų kapai, orientuoti į ŠR; NEM – vyrų kapai, orientuoti į ŠR; NWF – moterų kapai, orientuoti į ŠV; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SEF – moterų kapai, orientuoti į PR; SWF – moterų kapai, orientuoti į PV; SWM – vyrų kapai, orientuoti į PV.

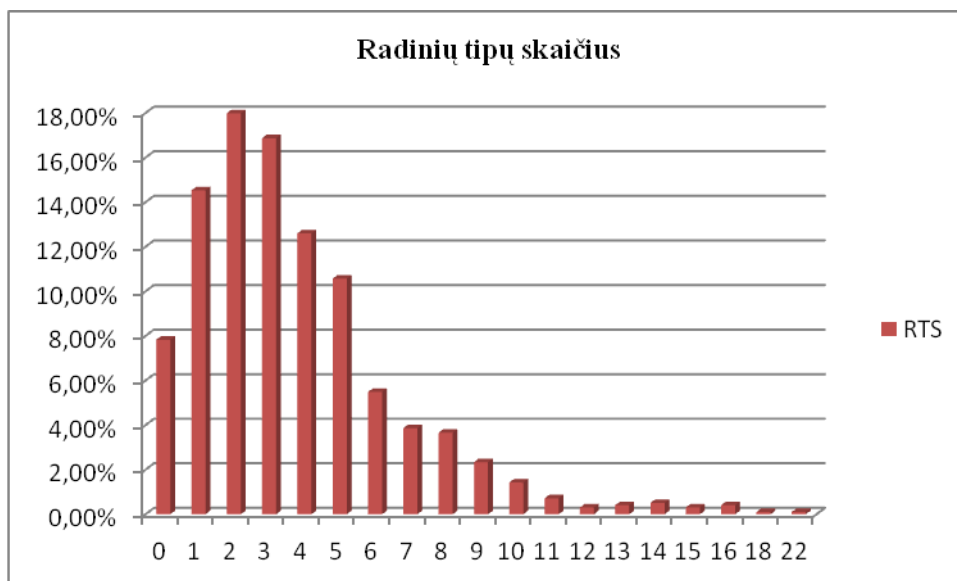
8 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. EF – moterų kapai, orientuoti į R; NEF – moterų kapai, orientuoti į ŠR; NEM – vyrų kapai, orientuoti į ŠR; NWF – moterų kapai, orientuoti į ŠV; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SEF – moterų kapai, orientuoti į PR; SWF – moterų kapai, orientuoti į PV; SWM – vyrų kapai, orientuoti į PV; WF – moterų kapai, orientuoti į V; WM – vyrų kapai, orientuoti į V.

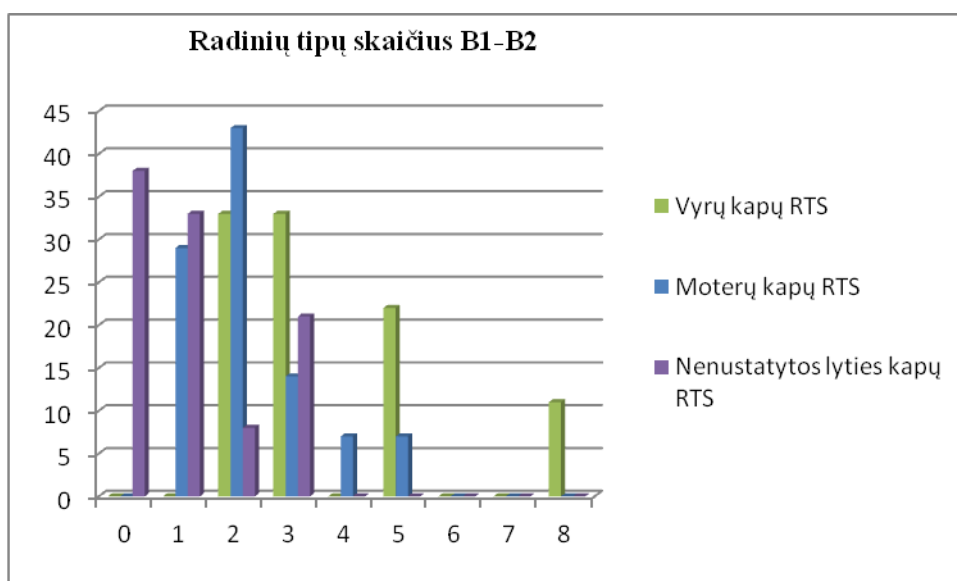
9 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. EF – moterų kapai, orientuoti į R; EM – vyrų kapai, orientuoti į R; NF – moterų kapai, orientuoti į Š; NM – vyrų kapai, orientuoti į Š; NEF – moterų kapai, orientuoti į ŠR; NEM – vyrų kapai, orientuoti į ŠR; NWF – moterų kapai, orientuoti į ŠV; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SEF – moterų kapai, orientuoti į PR; SWF – moterų kapai, orientuoti į PV; WF – moterų kapai, orientuoti į V; WM – vyrų kapai, orientuoti į V.

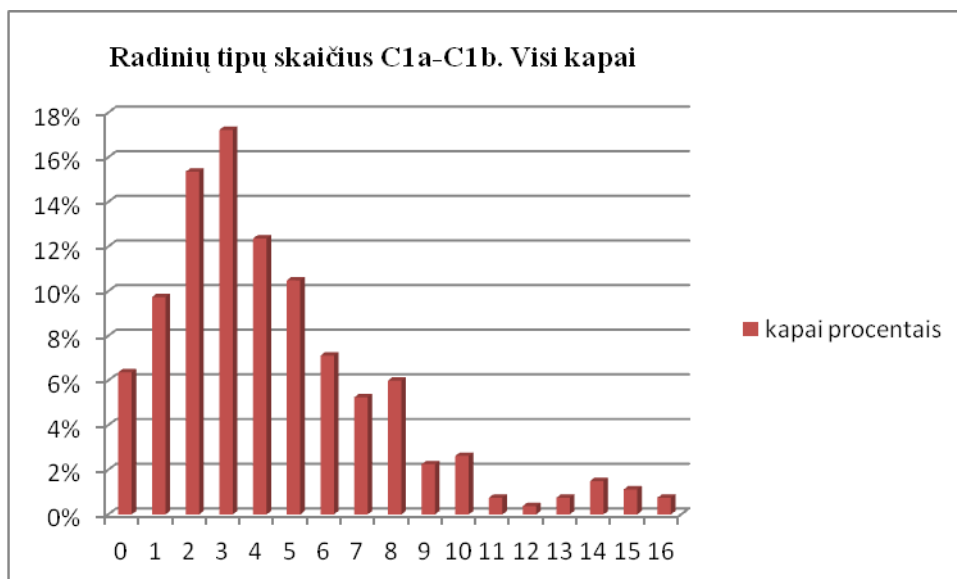
10 pav. Vakarų Lietuvos laidojimo kryptys C1a - C1b. NF – moterų kapai, orientuoti į Š; NWF – moterų kapai, orientuoti į ŠV; NEF – moterų kapai, orientuoti į ŠR kryptimi; SF – moterų kapai, orientuoti į P; SWF – moterų kapai, orientuoti į PV; WF – moterų kapai, orientuoti į V; NM – vyrų kapai, orientuoti į Š; NWM – vyrų kapai, orientuoti į ŠV; SM – vyrų kapai, orientuoti į P; SEM – vyrų kapai, orientuoti į PR; SWM – vyrų kapai, orientuoti į PV; WM – vyrų kapai, orientuoti į V.

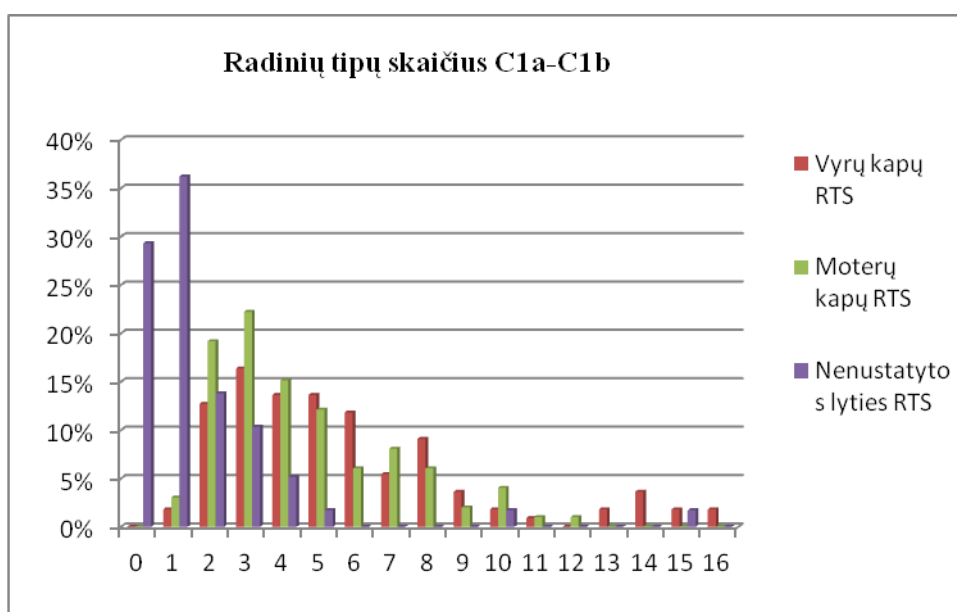
11 pav. Radinių tipų skaičius kape. Visi kapai, Vakarų Lietuva.

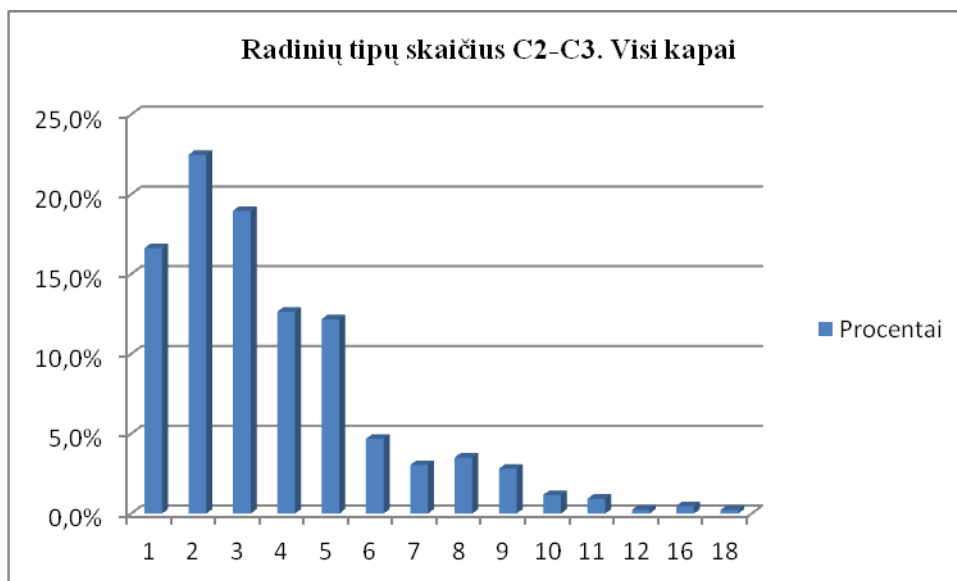
12 pav. Radinių tipų skaičius kape B1 – B2 periode pagal lytį, Vakarų Lietuva.

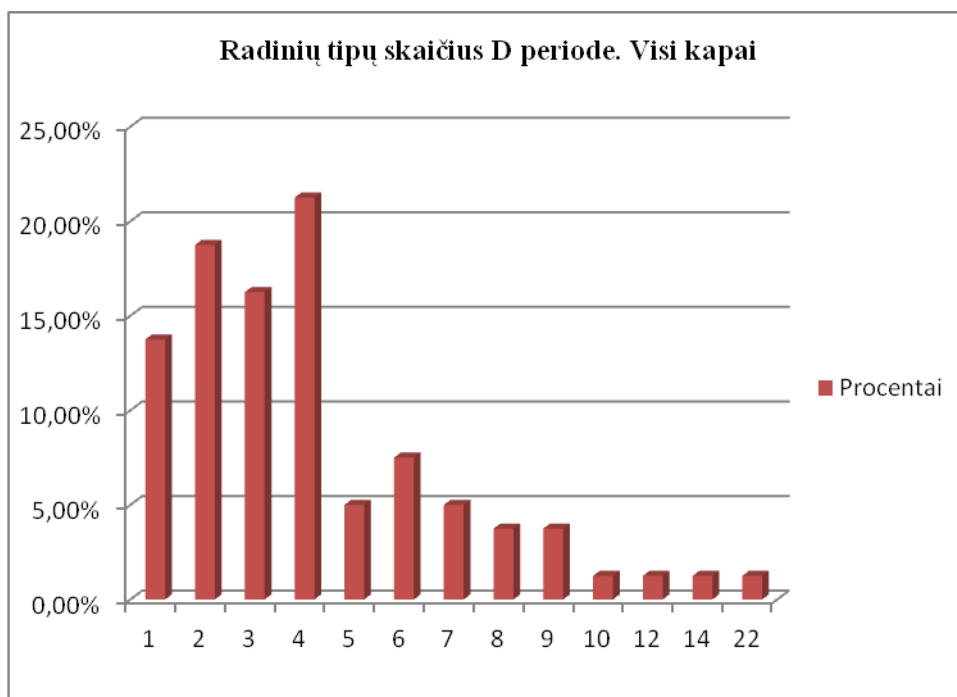
13 pav. Radinių tipų skaičius kape C1a-C1b periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.

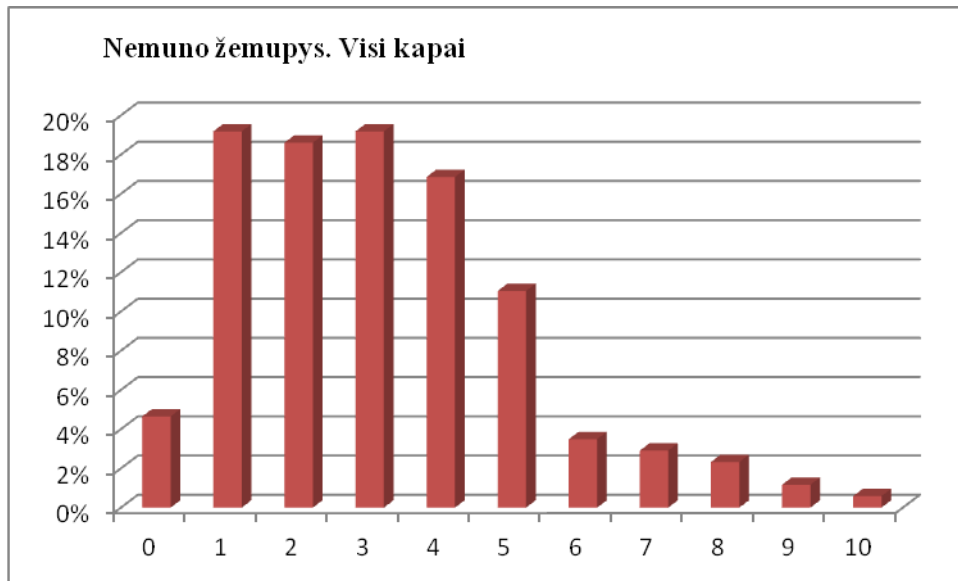
14 pav. Radinių tipų skaičius kape C1a-C1b periode pagal lytį, Vakarų Lietuva.

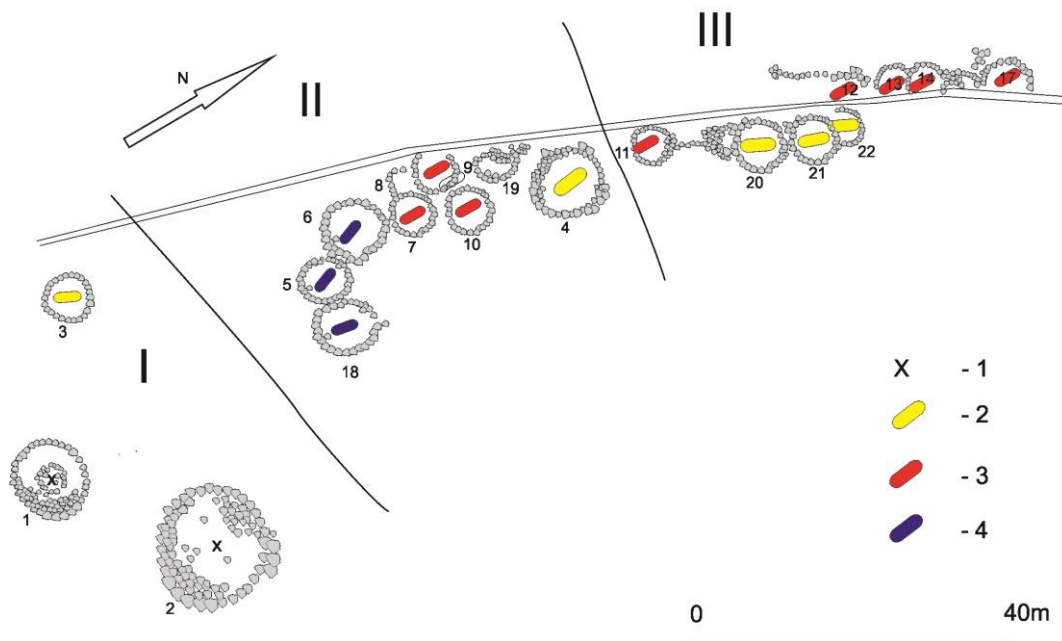
15 pav. Radinių tipų skaičius kape C2-C3 periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.

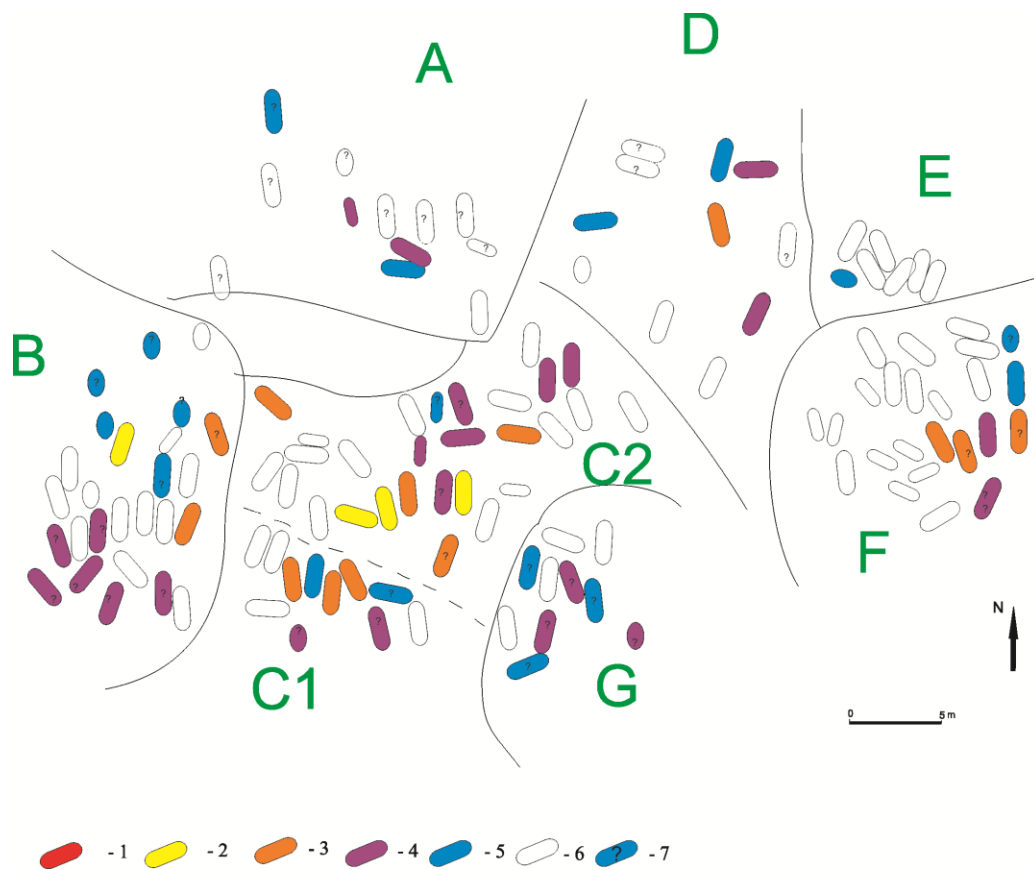
16 pav. Radinių tipų skaičius kape D periode. Visi kapai, Vakarų Lietuva.

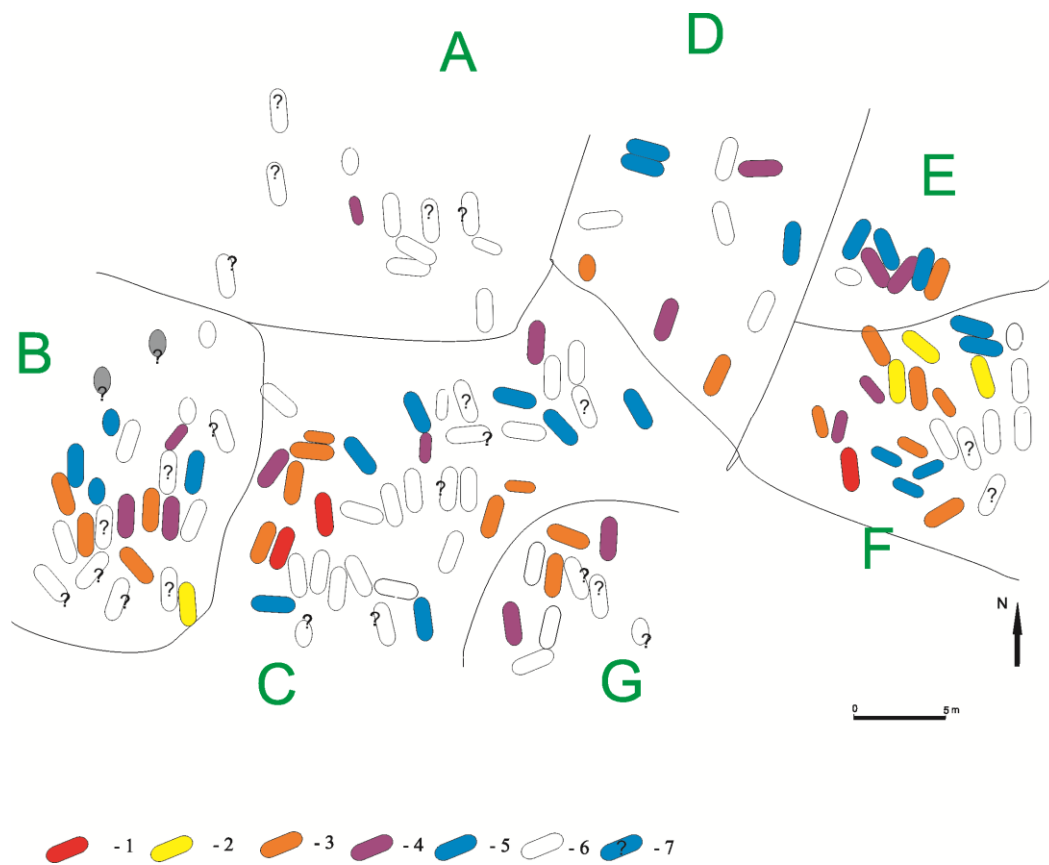
17 pav. Nemuno Žemupys. Visi kapai.

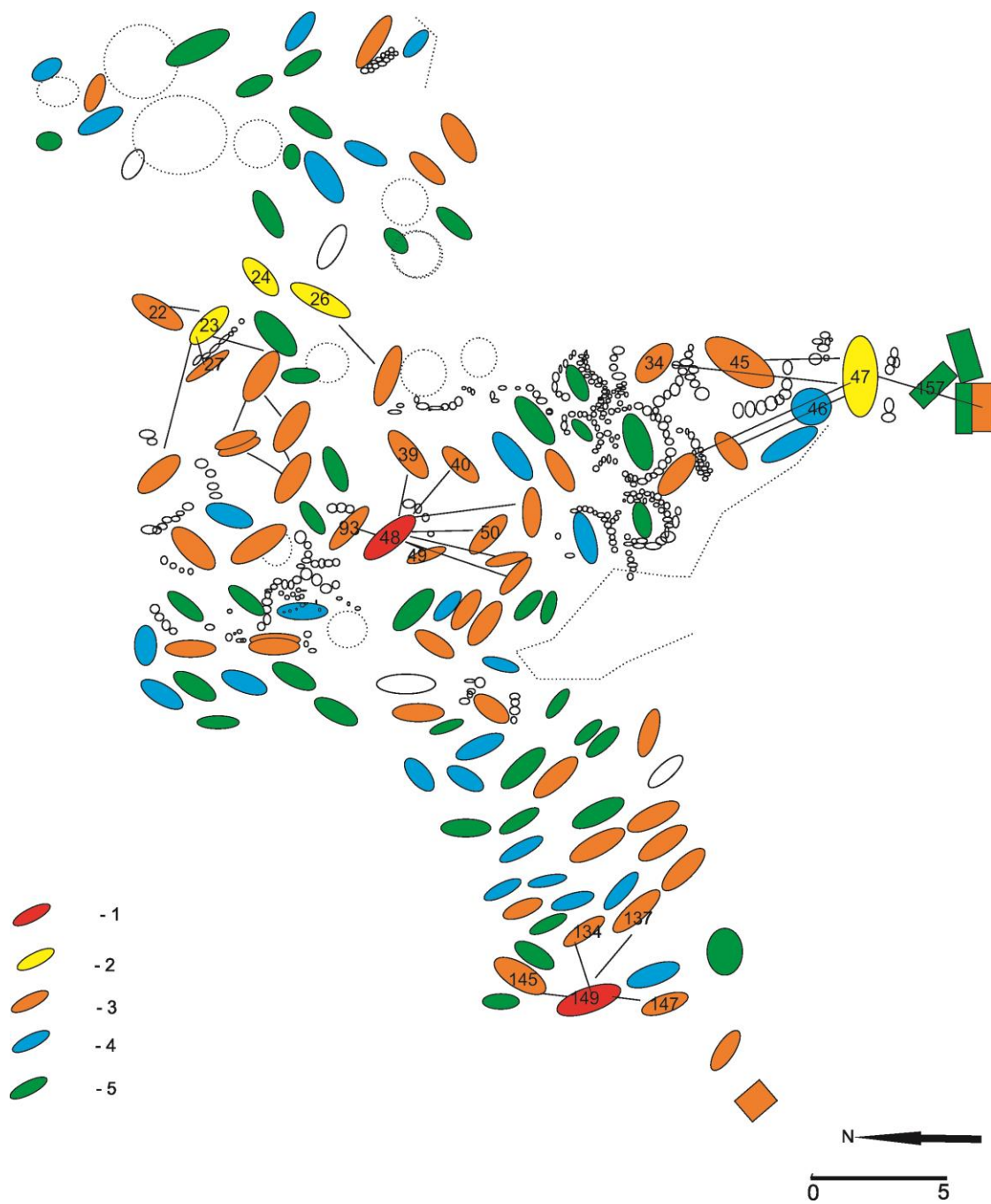
18 pav. Vakarų Lietuvos Padvarių kapinyno kapų grupės: 1 – degintiniai II a. pr. Kr. kapai, 2 – I pr. Kr. 1-oji pusė, 3 – I a. pr. Kr. vidurys – I a. po Kr. vidurys, 4 – I a. 2-oji pusė. R. Kačkutės brėž.

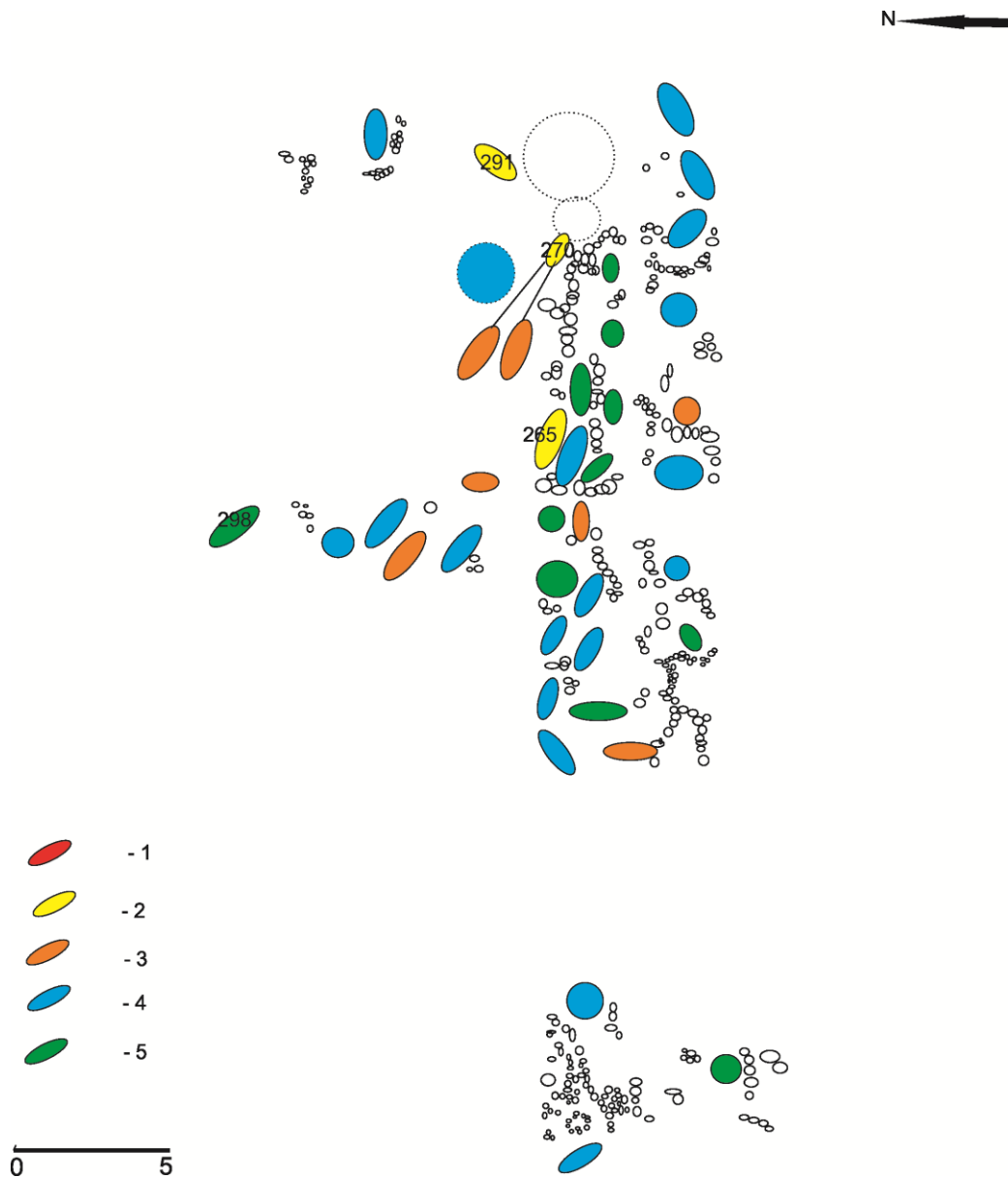
19 pav. Nemuno Žemupio Dauglaukio kapinyno C1a periodo kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija, 6 – ne C1a periodo kapai, 7 – C1a–C1b periodo kapai. *R. Kačkutės brėž.*

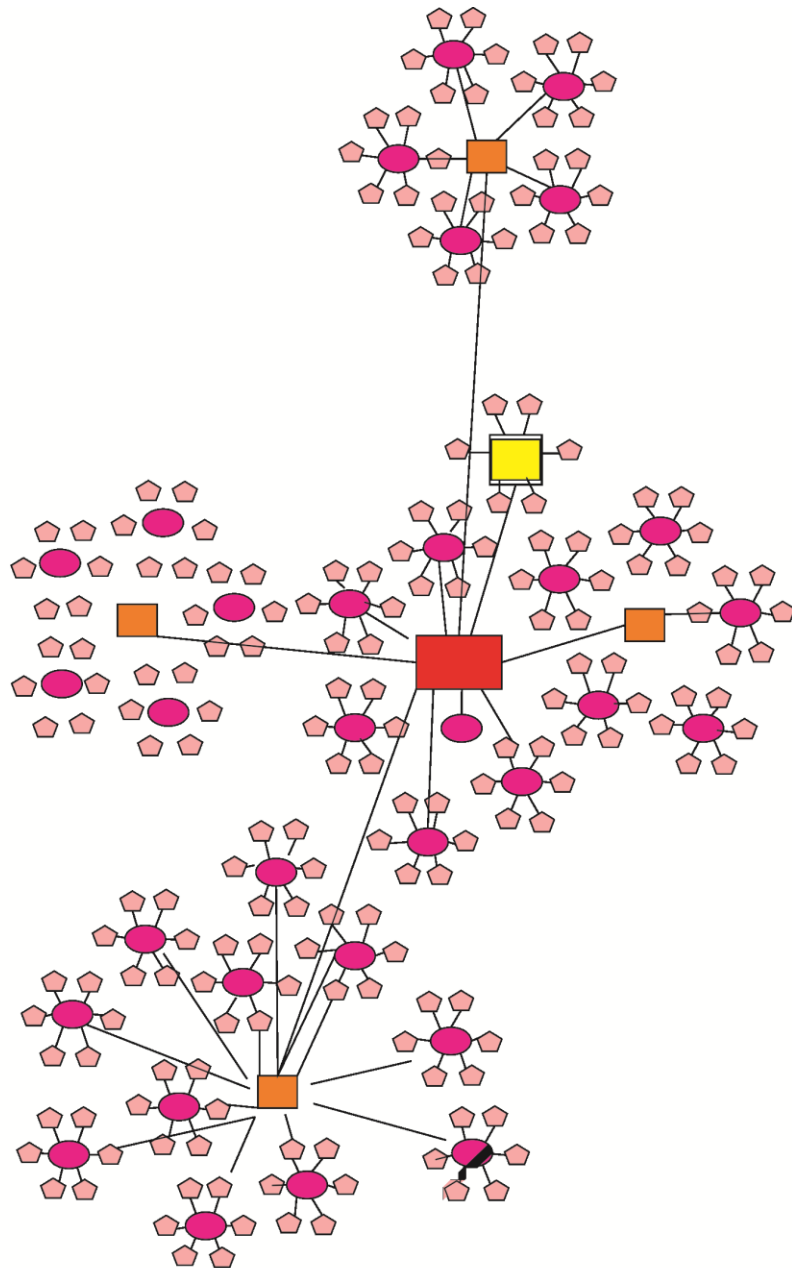
20 pav. Nemuno Žemupio Dauglaukio kapinyno C1b periodo kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija, 6 – ne C1b periodo kapai, 7 – C1a–C1b periodo kapas. *R. Kačkutės brėž.*

20 pav. Vakarų Lietuvos Žvilių kapinyno Š dalies kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija. R. Kačkutės brėž.

22 pav. Vakarų Lietuvos Žvilių kapinyno P dalies kapų kategorijos: 1 – I kategorija, 2 – II kategorija, 3 – III kategorija, 4 – IV kategorija, 5 – V kategorija. R. Kačkutės brėž.

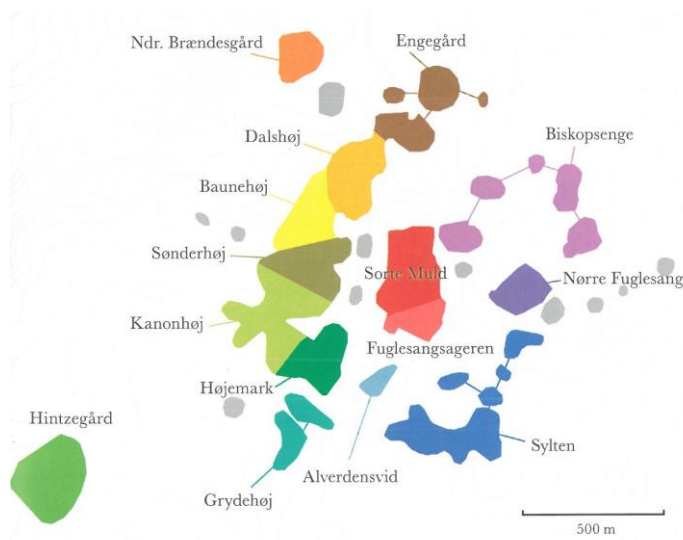

- I kategorija, kolbos pavidalo apyrankės
- II kategorija, gyvatgalvės apyrankės
- III kategorija, gyvatgalviai žiedai
- IV kategorija, auksiniai žiedai, importiniai daiktai
- V kategorija, vietiniai gamybos daiktai, be aukso.

23 pav. Zelandijos centrų modelis (pagal P. Ethelberg)

24 pav. Hoby kapas, Zelandija (Klingenberg, 2006. p. 102 fig. 1)

25 pav. Ibsker teritorija, Bornholmas. Watt 2008, p. 2.

kapas	apgalvis	segė	apyrankė	karoliai	žiedas	smeigtukas	yla		katgorija
DAUG 41		2	2	2	3	1			I
BARZ 14	1	2	2	1					
DAUG 49		1				2	1		
KURMS21a		1	1	1					
RUD III	1	1							
BARZ 24			1	1					II
KURMS32		1		1					
DAUG 50				2		1			

1 lentelė. Vakarų Lietuvos B1-B2 periodo moterų kapų kombinacijos

kapas	ietigalis	peilis	kirvis	pjautuvas	žąslai	sągtis	apyrankė	žiedas	segė	puodelis	yla	Maži papuošalai	galūstuvai		katgorija
KURMS41	1	1					1	2	2						I
BARZ 16	1	1	1					1	2						
KURMS21b		1				1	2		1		1	1	1		
BARZ 19	2		1						1						
PADV 18			1		1			3							
PADV 5	1			1											
BARZ 2		1				1	1								II
BAND 4	1	1								1					
PADV 6			1						1						

2 lentelė. Vakarų Lietuvos B1-B2 periodo vyrų kapų kombinacijos

RTS	kapas	Krūtinės papuošalas	apgalvis	antkaklė	segė	smeigtukas	apyrankė	žiedas	Smulkūs papuošalai	vėrinys	yla	peilis	verpstukas	puodelis	karolis		kategorija
4	SARK 8	1	1	1			2										
4	SARK 17	1		1			3								1		I
7	SARK 30			2	1	2	8	1	1	1							
8	REKE 46			2	2		1	1	1	1	1			1			
4	REKE 23			1	1		2	1									II
5	SARK 11			1		1	2		1		1						
6	REKE 47			1			2			1	1			1	1		
4	BARZ 25			1	1		1			1							
3	SARK 3		1			2	1										
5	BARZ 6				3		2	1		1					2		
1	BARZ 1					2				1	1	1					
6	BARZ 9				1	2	2	2		1				1			
5	BARZ 7				3		1	3		1	1						
6	REKE 42					2	1	2		1	1		1				
4	SARK 6					2	2				1	1					
4	BARZ 8					1	1	1							1		
3	BARZ 22					1	1			1							
4	REKE 41					2		2	1				1				
5	REKE 29					1	1		2				1				III
2	ANKS 1					1		1									
2	REKE 30					5							2				
1	REKE 45												1				
1	BARZ 30									1							

7 lentelė. Vakarų Lietuvos D periodo moterų kapų kombinacijos

RTS	kapai	Žirgo dalys	pentiniai	žaslai	ietigalis	kirvis	daigis	peilis	antkaklė	segė	žiedas	karolis	apyrankė	galastuvas	sagtis	vėriys	smeigtukas	puodelis	pincetas	Smulkūs papuošalai	Geležinis dirbiny	Geriamasis ragas	skiltuvas				katgorija
22	BARZ 5	1	1	1	2	1	1	1	1	5	2	4		1	4	1			1	2			1				
14	REKE 35	1	1	1	2	1	1	1		2	1		1		1			1	1	1							I
10	REKE 33		2	1	2	1	1		1	2	1		1		1												
12	REKE 48		1	1	1	1	1	1	2	2	3		1							1							
8	REKE 21				2	2	4	2		3		1		1	1												
6	REKE 18				2	1	1		1			1		1													
8	REKE 26				2	1	1	1		2	1			1													
9	REKE 24				1	1	1	1	1	1	1		1		1												II
4	REKE 5				1	1	1		1																		
6	AUKS 77				2	1	1	1		1				1													
4	REKE 37				1	1	1	1																			
4	REKE 6				1	1	1	1																			
5	REKE 20				1	1	1	1	1																		
7	REKE 3-4				1	1		1	1		1			1	1												
9	AUKS 400					1	1	1	1	1	1	1	1		1												III
9	AUKS 399					1	1		1	1	1	1	1		1						1						
7	BARZ 27	1	1			1	1				2				4	2											
7	REKE 27					1	1			1	3		1	1													
4	SARK 15				2	2		1														1					
3	REKE 16				1	1		1																			
4	SARK 34				1	1		1					2														
4	SARK 31				1	1		1									1										
	BARZ 15	1	1	1						1		3															
4	AUKS 397					1	1			1				1													
6	AUKS 109	1	2				1	1		1					1												
3	REKE 14				1					2			1														
1	REKE 15				1																						
4	SARK 23				1			1				1										1					
4	SARK 22				1			1	1								1										
3	SARK 12				1			1														1					
5	BARZ 12				1					1	1	1								1							
3	BARZ 23				1			1							1												
2	BARZ 26				1							1															
3	SARK 25					1		1					2														
3	SARK 5					1							2				1										
3	REKE 43					1					1							1									
2	SARK 29					1		1																			
4	REKE 36					1					2		1				1										
7	SARK 16					1		1		1			2	1								1	1				IV
3	REKE 19							1		1	1																
2	REKE 44							1						1													
3	REKE 11							1		1			1														
3	REKE 49							1			2							1									
2	AUKS 257	1													1												
6	REKE 22							1	1	2	1		1		1												
3	ZVIL 32									1			2		1												

8 lentelė. Vakarų Lietuvos D periodo vyrų kapų kombinacijos

Darbe analizuojamų rytinės Baltijos jūros pakrantės kapinynų ir piliakalnių sąrašas

Kapinynai

1. Anduliai (Ėgliškiai), Kretingos raj.
2. Ankštakiai, Kretingos raj.
3. Ankštakiai - Senkai, Kretingos raj.
4. Aukštkiemiai, Klaipėdos raj.
5. Baitai (Baičiai), Klaipėdos raj.
6. Bandužiai, Klaipėdos raj.
7. Barzdūnai, Šilutės raj.
8. Gintarai, Kretingos raj.
9. Jogučiai, Klaipėdos raj.
10. Jurgaičiai (Jomantai), Šilutės raj.
11. Kalotė, Kretingos raj.
12. Kašučiai, Kretingos raj.
13. Kiauleikiai, Kretingos raj.
14. Kliošiai, Šilutės raj.
15. Kurmaičiai, Kretingos raj.
16. Lelėnai, Klaipėdos raj.
17. Laistai, Klaipėdos raj.
18. Lazdininkai, Kretingos raj.
19. Macikai, Šilutės raj.
20. Maciuičiai (Gargždai), Klaipėdos raj.
21. Mikužių kapinynas Klaipėdos raj.
22. Nikėlai, Šilutės raj.
23. Padvariai, Kretingos raj.
24. Palanga, Kretingos raj.
25. Papiliai (Skomantai), Klaipėdos raj.

26. Pauliačiai, Šilutės raj.
27. Pleškučiai (Pangesiai) Klaipėdos raj.
28. Pryšmančiai II, Kretingos raj.
29. Reketė, Kretingos raj.
30. Rūdaičiai I, Kretingos raj.
31. Rūdaičiai II, Kretingos raj.
32. Sauseriai, Kretingos raj.
33. Senkai, Kretingos raj.
34. Stragnai, Klaipėdos raj.
35. Šarkai, Šilalės raj.
36. Šernai, Klaipėdos raj.
37. Šilininkai, Klaipėdos raj.
38. Tūbausiai, Kretingos raj.
39. Užpelkiai, Kretingos raj.
40. Vilkyčiai, Šilutės raj.
41. Žviliai, Šilalės
42. Dauglaukis, Tauragės raj.
43. Gaurė, Tauragės raj.
44. Greižėnai, Tauragės raj.
45. Lylavėnai, Tauragės raj.
46. Lumpėnai, Tauragės raj.
47. Pailgotis, Šilalės raj.
48. Palumpiai, Šilalės raj.
49. Ringiai, Tauragės raj.
50. Stirbaičiai, Tauragės raj.
51. Strazdų (Ječiškių), Tauragės, raj.
52. Šaukėnai, Tauragės raj.
53. Vėluikiai, Tauragės raj.
54. Vilkyškiai, Šilutės raj.
55. Žąsinas, Šilalės raj.
56. Barzūnai, Tauragės raj.

Piliakalniai

1. Anduliai
2. Eketė
3. Imbarė
4. Įpiltis
5. Gintarai
6. Kurmaičiai
7. Laistai
8. Paulaičiai
9. Rūdaičiai
10. Šiūpariai
11. Valėnai
12. Vėlaičiai
13. Venckai
14. Žardė
15. Skomantai
16. Opstainiai I
17. Auksūdžio Kūlių pilalė
18. Ersla
19. Jakai